ISSN 2074-1847

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

2022. № 6

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

2022. № 6

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

2022. No. 6

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2022

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 1990 таъсис ёфтааст.

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич – *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Точикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло – *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАИАТИ ТАҲРИРИЯ:

07.00.00 – Таърих ва археология

Акрамов Зикриё Иномович – *Доктори илмҳои таърих, профессор*
Искандаров Қосимшо – *Доктори илмҳои таърих, профессор*
Якубов Юсуфшоҳ – *Доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ*
Расулиён Қаҳҳор – *Доктори илмҳои таърих, профессор*
Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – *Доктори илмҳои таърих, профессор*
Нуриддинов Раймалихон Шаҳбозович – *Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Самиев Холмаҳмад Давлатович – *Номзади илмҳои таърих, дотсент*
Шарипов Раҳмоналӣ Ятимович – *Доктори илмҳои таърих, профессор*

09.00.00 – Фалсафа

Қурбонов Абдураҳмон Шерович – *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*
Идиев Хайриддин Усмонович – *Доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи АМИТ*
Олимов Кароматулло – *Доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ*
Раҳимов Мухсин Ҳусейнович – *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*
Ахмедов Саид – *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*

13.00.00 - Педагогика

Иматова Лутфия Маҳмадиллоевна – *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Файзализода Ҷумахон Хол – *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Раҷабзода Маҳмадулло – *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Ҳоҷиматова Гулчехра Масаидовна – *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Мухамметов Гапур Бабаевич – *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Маҷалла ба Феҳристи нашриёҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016 ворид гардидааст.
Дар маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои таърих, фалсафа ва педагогика барои чоп қабул мегарданд. Маҷалла мақолаҳои илмии муаллифонро аз рӯи ихтисосҳои зерин барои чоп қабул менамояд:
Таърих ва бостоншиносӣ: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15*
Фалсафа: *09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14*
Педагогика: *13.00.01, 13.00.02, 13.00.08*
Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.
Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №6
ISSN 2074-1847
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №180/МҶ-97, аз 19.02.2021 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ДМТ, 2022

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет.
Журнал основан в 1990 г.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт – *Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич – *Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА*:*

Исмонов Кароматулло – *Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

07.00.00 – История и археология

Акрамов Зикриё Иномович – *Доктор исторических наук, профессор*
Искандаров Косимшо – *Доктор исторических наук, профессор*
Якубов Юсуфшох – *Доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ*
Расулиён Каххор – *Доктор исторических наук, профессор*
Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – Доктор исторических наук, профессор
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович – *Доктор политических наук, профессор*
Самиев Холмахмад Давлатович – *Кандидат исторических наук, доцент*
Шарипов Рахмонали Ятимович – *Доктор политических наук, профессор*

09.00.00 – Философия

Курбонов Абдурахмон Шерович – *Доктор философских наук, профессор*
Идиев Хайриддин Усмонович – *Доктор философских наук, профессор,член-корр НАНТ*
Олимов Кароматулло – *Доктор философских наук, профессор, академик НАНТ*
Рахимов Мухсин Хусейнович – *Доктор философских наук, профессор*
Ахмедов Саид – *Доктор философских наук, профессор*

13.00.00 – Педагогика

Иматова Лутфия Махмадиллоевна – *Доктор педагогических наук, профессор*
Файзализода Джумахон Хол – *Доктор педагогических наук, профессор*
Раджабзода Махмадулло – *Доктор педагогических наук, профессор*
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна – *Доктор педагогических наук, профессор*
Мухамметов Гапур Бабаевич – *Доктор педагогических наук, профессор*

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации от 03.06.2016, №1925.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки и научным специальностям:

История и археология: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15*
Философия: *09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14*
Педагогика: *13.00.01, 13.00.02, 13.00.08*

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.vestnik-tnu.com).

Вестник Таджикского национального университета.
– 2022. – № 6
ISSN 2074-1847
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 180/ЖР-97 от 19.02.2021г.
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2022

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Founder of the journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 1990.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht	*Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo	*Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

07.00.00 - Historical Sciences and Archeology

Akramov Zikriyo Inomovich	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Iskandarov Kosimsho	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Yakubov Yusufshoh	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Rasulien Kahhor	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Mitzoev Niyoz Mirzobadalovich	*Doctor of Historical Sciences, Professor*
Nuriddinov Raimalikhon Shahbozovich	*Doctor of Political Sciences, Professor*
Samiev Kholmakhmad Davlatovich	*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor*
Sharipov Rakhmonali Yatimovich	*Doctor of Historical Sciences, Professor*

09.00.00 - Philosophical sciences

Kurbonov Abdurakhmon Sherovich	*Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Idiev Khairiddin Usmonovich	*Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Olimov Karomatullo	*Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Rakhimov Mukhsin Khuseinovich	*Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Akhmedov Said	*Doctor of Philosophical sciences, Professor*

13.00.00 - Pedagogical sciences

Imatova Lutfiya Makhmadilloevna	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Faizalizoda Jumakhon Khol	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Rajabzoda Mahmadullo	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Mukhammetov Gapur Babaevich	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
	Doctor of Historical Sciences, Professor

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1925.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science and scientific specialties:

History and archeology: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15

Philosophical sciences: 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14

Pedagogical sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.vestnik-tnu.com).

Bulletin
of the Tajik National University.
– 2022. – №6

ISSN 2074-1847

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication
in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,
Web site of the journal: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

УДК:13.41

АМИРОНИ ЭЛКОНӢ ВА ҲУКУМАТИ ОНҲО

Саидов Абдуқаҳҳор

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Пас аз сукути давлати Элхониҳо дар қисмҳои гуногуни мамлакат ҳукуматҳои маҳаллии зиёди мустақил ва ниммустақил ба вуҷуд омаданд, ки барои тахту мансаб бар зидди ҳамдигар мубориза мебурданд. Яке аз чунин ҳукуматҳои маҳаллӣ амирони силсилаи Элконӣ буданд.

Асосгузори силсилаи Элкониён ё оли Ҷалоир Шайх Ҳасан ибни амир Ҳусайн ибни Оқбуқо ибни Элкон нуйони ҷалоир буда, бо номи Шайх Ҳасани Бузург маъруф аст. Падари Шайх Ҳасани Бузург амир Ҳусайни Гуракон буд, ки ӯ бо духтари Арғунхон издивоҷ намуд. Бобои Шайх Ҳасани Бузург аз қабилаи Ҷалоир буда, Элкон нуйон ном дошт, аз ин хотир ин силсиларо Элкониён ё оли Ҷалоир ном мебаранд.

Султон Абусаъид духтари амир Чӯпон - Бағдодхотунро, ки завҷаи Шайх Ҳасани Бузург буд, маҷбуран ба никоҳи худ даровард. Пас аз вафоти султон Абусаъид Шайх Ҳасани Бузург барои интиқоми худро аз ӯ гирифтан ҳамсари маҳбуби султон Абусаъид - Дилшодхотунро ба худ никоҳ кард [10,с. 295].

Дар ин муддат амир Темуртош писари амир Чӯпон дар Миср кушта шуд. Писари Темуртош амир Шайх Ҳасан маъруф ба амир Шайх Ҳасани Кучак соли 738 ҳ.қ. / 1337-1338 ғуломи туркеро, ки ба Темуртош шабоҳати зиёд дошт, Темуртош (Темуртоши дурӯғин) ном гузошт. Чӯпониён ва амирони қабилаи ойрат дар атрофи ӯ ҷамъ омада, бар зидди Шайх Ҳасани Бузург, ки дар Озарбайҷон буд, лашкар кашида, бар ӯ ғолиб омаданд. Темуртоши дурӯғин хост аз итоати Шайх Ҳасани Кучак баромада, мустақил шавад, вале оқибат Шайх Ҳасани Бузург ӯро мағлуб намуда, бо амирони қабилаи ойрат ба Бағдод фирор намуд. Шайх Ҳасани Бузург дар Султония қарор гирифт.

Чун кори амир Шайх Ҳасани Кучак бо Темуртоши дурӯғин натиҷае надод, ӯ қарор дод, ки ба Гурҷистон рафта, духтари Улҷойту султон -шоҳзода Сотибекро, ки дар ибтидо ҳамсари амир Чӯпон буд, ба салтанат бардошта, аз писари ӯ Суюрғон низ истифода барад. Ҳамин тариқ, соли 739 ҳ.қ. / 1338-1339 ӯ шоҳзода Сотибекро ба салтанат шинонда, хутба ва сикка ба номи ӯ кард. Ӯ хост, ки бо мадади шоҳзода Сотибек бар зидди амир Шайх Ҳасани Бузург лашкар кашад, вале миёни онҳо сулҳ баста шуд. Пас шоҳзода Сотибек ва Шайх Ҳасани Кучак ба Озарбайҷон ва Аррон рафтанд ва Шайх Ҳасани Бузург дар Султония монд [2,с. 69-73; 8,с. 919; 3,с. 170-171; 5,с. 545-547; 9, с.227-228].

Амир Шайх Ҳасани Бузург ба сулҳи Шайх Ҳасани Кучак ва Чӯпониён эътимоди зиёд надошт ва гурӯҳи амиронашро назди Тағо Темур ба Хуросон фиристода, даъват кард, ки ба Ироқ омада, ба тахт нишинад. Тағо Темур ба Ироқ омад, вале бо Шайх Ҳасани Бузург муносибати сард намуд. Дар ин ҳангом шоҳзода Сотибек, Суюрғон ва Шайх Ҳасани Кучак аз Аррон ба Уҷон омаданд ва Темуртоши дурӯғинро пеши онҳо оварда, ба қатл расонданд.

Шайх Ҳасани Бузург аз соли 740 ҳ.қ. / 1339-1340 то соли 757 ҳ.қ. / 1356 дар Ироқи араб ҳукмронӣ намуд. Аз сабаби он ки аз ҷониби модар бо Элхониён алоқаманд буд ва ҳамсари собиқи султон Абусаъидро ба никоҳаш дароварда, худро олимақом шуморида, ба ҳар кас сар намефаровард.

Ӯ дар давоми ҳукмронии худ борҳо бар зидди Шайх Ҳасани Кучак ва ҷонибдорони ӯ лашкар кашида, баъзан мағлуб ва баъзан комёб мегашт ва билохира ба ӯ муяссар гардид, ки ба асоси давлати ин хонадон поя гузорад.

Дар муддати ҳабдаҳ соли салтанати мустақили Шайх Ҳасани Бузург дар Ироқ аксари умурро ҳамсари ӯ Дилшодхотун идора мекард. Ин зан дар Бағдод ба тарбияи шуаро ва ободии шаҳр кӯшиши зиёд ба харҷ дода буд. Агар Шайх Ҳасани Бузург ба асоси давлати ин хонадон поя гузошта бошад ҳам, вале минбаъд фарзандони ӯ барои вусъати мамлакат ва эътибори низомиву сиёсии он чандон кӯшиш накарданд. Шуҳрати ин силсила бештар ба шеърдӯстӣ ривоҷ ёфтааст. Дар ин давра чанде аз шоирон, мисли Хоҷа Ҳофиз, Хоҷа Муҳаммади Исор, Шарафуддин Ромӣ, Хоҷа Ҷамолиддин Салмони Соваҷӣ, Убайди Зоконӣ ва дигарон дар арсаи адабиёт ба эҷодиёт машғул гашта, аксари ин шоирон дар мадҳияҳояшон хонадони Элкониро тавсиф намуда, онро маъруф сохтанд [1,с. 455-456].

Амир Шайх Ҳасани Бузург моҳи раҷаби соли 757 ҳ.қ. / июл-августи соли 1356 аз сабаби беморӣ дар Бағдод вафот кард [2,с. 90; 5, с.570; 9,с. 238].

Баъди вафоти Шайх Ҳасани Бузург писари ӯ султон Увайс (1356-1374), ҷойгузини ӯ гардид. Модари султон Увайс Дилшодхотун буд ва ҳангоми ба ҷойи падар нишастан, ҳудуди 19 сол дошт. Султон Увайс пас аз амир Шайх Ҳасани Бузург яке аз умарои машҳури хонадони Элконӣ ба шумор мерафт. Ӯ дар Ироқи Араб қарор гирифта, Диёрбакрро бо навоҳияш зери тасарруфи худ овард.

Баҳори соли 759 ҳ.қ. / 1358 султон Увайс бо сипоҳи анбуҳе аз Бағдод ба Озарбайҷон, ки Ахиҷуқ онро забт намуда буд, лашкар кашид. Байни онҳо задухӯрди шадид сар зад, ки дар натиҷа лашкари султон Увайс ғолиб омад. Пас султон Увайс ба Табрез омада, дар мавзеи Рубъи Рашидӣ қарор гирифт ва амирони Малик Ашраф ва сипоҳиён дар атрофи ӯ ҷамъ омаданд. Баъзе аз амирони Малик Ашраф хостанд, ки бар зидди султон Увайс суиқасд ташкил намоянд. Султон Увайс аз ин огоҳ гардида, моҳи рамазони соли соли 759 ҳ.қ. / август-сентябри соли 1358 чилу ҳафт амирро ба қатл расонд. Ахиҷуқ, ки дар Нахчавон буд, ин хабарро шунида, бо умарои боқимонда ба Қаробоғ ва Аррон фирор намуд. Султон Увайс амир Алӣ Пилтанро бар зидди онҳо фиристод, вале туркманҳои Қаробоғ ба лашкари Ахиҷуқ пайвастанд ва дар натиҷа лашкари амир Алӣ Пилтан мағлуб гардид. Султон Увайс, ки дар ин замон лашкари ӯ пароканда буд, ночор озими Бағдод гардида, сипоҳиёни Ахиҷуқ дар Табрез ба зулму ғорати аҳолӣ машғул шуданд ва пас он бо лашкари зиёд барои ғорати Курдистон раҳсипор гардиданд [2, с.298-299; 3,с. 316-317; 5, с.570-571; 9, с.239].

Баҳори соли 760 ҳ.қ. / баҳори соли 1359 амир Мубориздиддин аз Шероз ба Озарбайҷон лашкар кашид ва Ахиҷуқро мағлуб сохта, вориди Табрез гардид ва баъди чанде омадани султон Увайсро шунида, бе муқовимат аз Табрез берун шуд ва султон Увайс вориди Табрез гардид [2, с.302-305; 5,с. 571; 9,с. 240]. Пас аз ин Озарбайҷон, Аррон ва Муғон зери тасарруфи Элкониён даромада, ҳудуди қаламрави онҳо хеле васеъ гардид.

Дар соли 762 ҳ.қ./ 1360-1361 дар Табрез ба султон Увайс хабар расид, ки Темуртош писари Малик Ашраф мехоҳад бар зидди ӯ фитна хезонад. Султон Увайс бо андешаи он ки дар оянда барои ӯ муддаӣ пайдо нашавад, ба Хазаршоҳ фармуд, ки Темуртошро дастгир намуда, назди ӯ фиристад. Бо амри султон Увайс Темуртош ба қатл расонда шуд [2,с.322-323; 5; с.571-572].

Дар аввалҳои соли 766 ҳ.қ. / 1364 султон Увайс хост, ки ба Қаробоғ равад, вале ногоҳ хабар расид, ки ҳокими Бағдод Хоҷа Мирҷон исён бардоштааст. Пас озими Бағдод шуд. Хоҷа Мирҷон ва Кайхусрав аз омадани онҳо бохабар шуда, барои дар Бағдод монеа ба вуҷуд овардани лашкари султон Увайс садҳои Даҷларо кушоданд. Ҳокими шаҳри Восит Қаромуҳаммад, ки яке аз мулозимони султон Увайс буд, ба мадади ӯ 500 киштӣ фиристод. Султон Увайс ба воситаи ин киштиҳо

аз об гузашта, ба Бағдод омада, онро зери тасарруфи худ овард ва Хоҷа Мирҷонро дастгир намуд. Ӯ бисёре аз амирони исёнгарро ба қатл расонд. Пас Султоншоҳи Хозонро волии Бағдод таъин намуда, ба Табрез рафта, пас аз чанде ба Бағдод баргашт [2, с.389-392; 5, с.572-574; 9, с.240-241]. Дар соли 772 ҳ.қ. / 1370-1371 султон Увайс бар зидди амир Валӣ, ки ҳокими Астаробод буд, лашкар кашида, ӯро мағлуб намуд.

Соли 774 ҳ.қ./ 1372-1373 амир Валӣ бо лашкари зиёде аз Мозандарон озими Рай гашт [2,с. 463-464; 8, с.954; 5,с. 574-576; 9, с.241]. Ӯ Соваро забт намуда, духтари ҳокими он Мубоякшоҳро ба никоҳи худ даровард [2, с.483-484; 5, с.576-577; 9, с.241-242].

Дар охири соли 775 ҳ.қ. / 1374 бо амри султон Увайс мансаби волии Бағдод ва соири Ироқи Араб ба Хоҷа Сарвар вогузор гардид. Соли 776 ҳ.қ. / 1374-1375 сатҳи оби рӯди Даҷла боло рафта, Бағдодро хароб намуд ва қариб 40000 нафар зери девор монда, фавтиданд. Дар Бағдод ғайр аз иморатҳои баланд дигар осоре намонд. Хоҷа Сарвар аз алами вайронии шаҳр ва ғусса ранҷур гашта, оламро тарк намуд ва султон Увайс ҳукумати Ироқи Арабро ба амир Ваҷеҳуддин Исмоил писари амир Зикриёи вазир супорид [2,с. 489; 5, 577; 9, с.242]. Амир Ваҷеҳуддин барои ободи Бағдод кӯшиши зиёде карда, шаҳрро аз сари нав обод намуд.

Султон Увайс қарор дод, ки Соваро аз зери тасарруфи амир Валӣ озод намояд ва бо ин мақсад моҳи рабеъ-ул-охари соли 776 ҳ.қ. / сентябр-октябри соли соли 1374 аз Табрез ба иморати Рубъи Рашидӣ рафт, вале дар охири моҳи рабеъ-ул-охари соли 776 ҳ.қ. / аввалҳои октябри соли 1374 дар он ҷо ба бемории шадид гирифтор шуда, ҳис намуд, ки ба ҳаёташ рӯзҳои башумор мондааст. Ӯ бо амирон ва аркони давлат дар бораи салтанат ва умури мамлакат машварат карда, гуфт, ки салтанат ба писари хурдиаш Ҳусайн тааллуқ дорад ва ҳукумати Бағдод ба Шайх Алӣ ибни Муҳаммад дода шавад. Ҳозирин гуфтанд, ки шайх Ҳасан писари бузургтар аст ва ба сари ҳукумат омадани Ҳусайнро таҳаммул намекунад. Султон Увайс ҳалли ин масъаларо ба амирон супорид ва онҳо шайх Ҳасанро занҷирбанд намуда, ба ҳабс гирифтанд.

Султон Увайс шаби 2 моҳи ҷумоди-ул-аввали соли 776 ҳ.қ./ 9 октябри соли 1374 вафот кард ва худи ҳамон шаб шайх Ҳасанро ба қатл расонда, султон Увайсро дар атрофи Шервон ва шайх Ҳасанро дар иморати Димашқия дафн намуданд [2, с.489-490; 5, с.577-578; 9, с.242].

Султон Увайс шахси шеърдӯст ва ободгар буд ва барои ривоҷи роҳи тиҷорат байни Табрезу шаҳру мамолики ҳамҷавор кӯшиши зиёд ба харҷ дод. Ӯ дар Табрез иморатҳо сохт, ки яке аз онҳо Давлатхона ном дошт, ки он аз 20000 утоқ ва манзилгоҳ иборат буд. Дар замони ҳукмронии ӯ шоирони зиёде фаъолият дошта, шеърҳо эҷод мекарданд.

Пас аз фавти султон Увайс писари ӯ султон Ҳусайн (1374-1382) ҷойи падарро ишғол намуд [4,с. 96]. Дар ин замон байни Элкониён ва қабилаҳои туркмани Қароқуйюнлу низоъ сар зад, ки оқибат он бо сулҳ анҷомида, тибқи он туркманон ҳар сол ба султон Ҳусайн бист ҳазор гӯсфанд пешкаш менамуданд. Дар байни амирони султон Ҳусайн Одил оқо нуфуз ва қудрати зиёде дошт ва гурӯҳе аз амирони дигари султон бар зидди ӯ бархестанд. Пас Одил бо ҳамроҳии ҳокими Ҳамадон Шоҳмансур бар зидди амирони саркаш бархеста, онҳоро ба қатл расонд [2, с.536-541; 5, с.579-582].

Соли 780 ҳ.қ./ 1378-1379 бо иғвои шоҳзода Шайх Алӣ бародари султон Ҳусайн ҳокими Бағдод амир Исмоил писари амир Зикриё ва амир Масъуд кушта шуданд. Хоҷа Зикриё дар Табрез хабари марги писар ва бародарашро шунида, хеле ғамгин гашт, вале султон Ҳусайн ба ҷойи Шайх Алиро сарзаниш кардан, ҳукумати Бағдодро ба ӯ супорид. Шайх Алӣ ҳокими Шуштар хоҷа Пиралии Бодикро ба Бағдод даъват намуда, идораи умури мамлакатро ба зиммаи ӯ вогузор

намуд ва дере нагузашта, онҳо аз итоати султон Ҳусайн баромада, Ироқи Арабро тасарруф карданд.

Соли 782 ҳ.қ. / 1380-1381султон Ҳусайн ва Одил оқо барои ҷазо додани Шайх Алӣ аз Табрез озими Бағдод шуданд. Шайх Алӣ ин хабарро шунида, ҳамроҳи хоҷа Пиралии Бодик ба Шуштар рафт. Султон Ҳусайн дар Бағдод қарор гирифт ва Одил оқо ба таъқиби Шайх Алӣ ва Пиралии Бодик ба Хузистон рафт. Оқибат миёни онҳо сулҳ имзо шуд, ки тибқи он Шайх Алӣ танҳо бо Шуштар қаноат намуда, аз дахолат ба корҳои дохилии Ироқи Араб даст мекашид. Дар охир султон Аҳмад Бағдодро тарк намуда, ба Табрез рафт ва Шайх Алӣ Бағдодро ба даст овард [2, с.567-570; 5, с.582-586].

Соли 784 ҳ.қ. / 1382-1383 султон Аҳмад ба Табрез ҳуҷум намуда, бародараш султон Ҳусайнро дастгир карда, 11 моҳи сафари соли 784 ҳ.қ. / 26 апрели соли 1382 ӯро ба қатл расонд ва соҳиби тахт гардид [8, с.981, 7,с. 706].

Бародари дигари султон Ҳусайн султон Боязид аз ин ҳодиса ба тарс афтода, ба назди Одил оқо ба Султония шитофт. Одил оқо султон Боязидро дар Султония ҳоким таъин намуда, барои саркӯбии султон Аҳмад озими Табрез гардид. Дар ин асно хоҷа Пирзода ва писари дигари султон Увайс Шайх Алӣ низ бо лашкари сершумор озими Табрез шуданд. Султон Аҳмад гурехта, ба Нахчавон рафт ва бо Қаромуҳаммади туркман пайваст гардид.

Дар ин ҳангом шоҳзода Шайх Алӣ ва Пиралии Бодик барои таъқиби султон Аҳмад ба Табрез рафтанд. Қаромуҳаммади туркман ба султон Аҳмад ваъда дод, ки бо душманони ӯ мубориза мебарад, вале дар назди ӯ ду шарт гузошт. Яке он буд, ки султон Аҳмад бо лашкари худ дар ин кор мудохила намекунад ва шарти дувум чунин буд, ки тамоми ғаноими ҷангиро Қаромуҳаммад мегирад. Султон Аҳмад шартҳои Қаромуҳаммадро қабул кард.

Оқибат Қаромуҳаммад ғолиб гашта, шоҳзода Шайхалӣ ва Пиралии Бодикро дастгир намуда, ба қатл расонд ва тамоми амволи онҳоро соҳиб гашт. Пас аз он султон Аҳмад ба Табрез баргашта, сари Пиралии Бодикро пеши Одил оқо ба Султония фиристод.

Султон Аҳмад ва Одил оқо байни ҳам ба чунин қарор омаданд, ки Озарбайҷон дар тасарруфи султон Аҳмад монда, Ироқи аҷамро султон Боязид таҳти ҳимояи Одил оқо ба уҳда мегирад. Ироқи арабро султон Аҳмад ва Одил оқо бо ширкати ҳамдигар идора менамоянд. Баъди ин Одил оқо ба Султония баргашта, писари бародари модараш Турсунро ҳокими Бағдод таъин намуд ва вазоратро ба домодаш хоҷа Қивомуддини Алинҷақӣ супорид. Турсун баробари ба Бағдод омадан, ҳокими он Абдулмалики Тамғоҷиро ба қатл расонд. Султон Аҳмад ин хабарро шунида, аз Табрез озими Бағдод гардид ва Шоҳмансурро, ки дар қалъаи Каровту маҳбус буд, озод карда, ҳамроҳи худ ба Бағдод бурд. Онҳо Турсун ва хоҷа Қивомуддини Алинҷақиро дастгир намуда, ба қатл расонданд. Султон Аҳмад дар Бағдод қарор гирифт ва Шоҳмансурро ҳокими Ҳувайза ва Шуштар таъин кард. Шоҳмансур баъди ба ин вилоят омадан дигар ӯро надид ва аз итоати ӯ берун шуд [2,с. 581-589, 5,с. 587-591].

Дар баҳори соли 785 ҳ.қ. / 1383 байни султон Аҳмад ва Одил оқо низоъ сар зад, ки бо дахолати Шоҳшуҷоъ Одил оқо аз дахолат ба корҳои давлатӣ дур карда шуд ва султон Боязид ҳокими Султония таъин гашта, идораи он ба ихтиёри амирони Шоҳшуҷоъ супорида шуд. Бо ҳукми Шоҳшуҷоъ умарои Табрез бояд мулозими султон Аҳмад гашта, дигар барои машварат назди Одил оқо намерафтанд. Баъди анҷоми ин корҳо Шоҳшуҷоъ ба Хузистон рафт ва султон Аҳмад бошад, ба Табрез бозгашт.

Амирони Табрез аз итоати ба навкарони Шоҳшуҷоъ саркашӣ намуданд ва миёни онҳо мухолифат сар зада, оқибат амирони Шоҳшуҷоъ аз он ҷо фирор намуданд ва султон Боязид дар он ҷо монд. Пас аз чанде Султон Аҳмад ба Султония рафта, қалъаро бе муқовимат гирифт. Ӯ писари дусолаи худ Оқбуқоро

ба ҳукумати Султония таъин карда, зимоми давлатдориро ба ихтиёри шайх Маҳмуди Ҷондор супорид ва Чӯпон Қурчиро, ки аз авлоди хоҷа Алишоҳи Табрезӣ буд, фармондеҳи қалъа таъин намуд. Султон Аҳмад султон Боязидро ҳамроҳи худ ба Табрез бурд [2, с.601-602, 5, с.591-592].

Дар ин асно хабар расид, ки лашкари Темурланг аз Мовароуннаҳр ба Хуросон ворид шудааст. Пас аз як ҳафтаи лашкаркашии Темурланг ба Хуросон фиристодаҳои ӯ ба Табрез омаданд. Султон Аҳмад ин фиристодаҳоро ба Бағдод фиристода, қарор дод, ки бо онҳо дар он ҷо мулоқот намояд. Вақте ки султон Аҳмад озими Бағдод гардид, Одил оқо аз фурсат истифода бурда, ба Султония рафт ва онро зери тасарруфи худ даровард. Дар он ҷо ду ҳазор нафар дар атрофи ӯ ҷамъ омаданд. Султон Аҳмад инро шунида, аз Бағдод ба Табрез баргашт. Амир Валӣ, ки аз хавфи лашкари Темурланг гурехта буд, дар роҳи Гелон бо султон Аҳмад ҳамроҳ гардид.

Дар ин миён баҳори соли 787 ҳ.қ. / 1385-1386 Темурланг амир Аббосро бо чанд амирони дигар ба Султония фиристод ва онҳо қалъаи Султонияро забт намуда, Одил оқоро ҳокими он таъин карда, аз он ҷо берун шуданд. Пас, султон Аҳмад амир Синтойро ҳамроҳи амир Валӣ бар зидди Одил оқо ба Султония фиристод ва онҳо муддати тулонӣ онро ба муҳосира гирифтанд. Пас аз чанде онҳо шуниданд, ки Туқтамишхон аз Дашти Қипчоқ ба Озарбойҷон омадааст ва амир Синтой дарҳол бо панҷ ҳазор сипоҳиёни худ аз муҳосира даст кашида, озими Озарбойҷон шуд.

Ҳокими Дашти Қипчоқ Туқтамишхон бо султон Аҳмад пайваста мукотибот дошт. Темурланг дар ин ҳангом Астарободро забт намуда, дар мавзеи Сори Қамиши Рай қарор гирифта буд ва ин хабар дар Озарбойҷон паҳн гардид. Дар ин вақт қозии Сарой ба рисолат аз назди Туқтамишхон пеши султон Аҳмад мерафт ва ҳангоми ба Дарбанди Боку расидан ин хабарро шунида, ба иттилои Туқтамишхон аз фирори амир Валӣ ва амир Синтой аз Султония ва забти Астаробод аз ҷониби Темурланг расонд ва пайғом дод, ки ӯ бояд Дашти Қипчоқро муҳофизат намояд. Туқтамишхон 50 ҳазор лашкари савораро бо сардории амирони ботаҷрибаи худ ба муҳофизати Дарбанд фиристод.

Қозии Сарой барои адои рисолат ба Бағдод рафт, ки ӯро муғулбачаи зебое ҳамроҳӣ мекард. Султон Аҳмад бо ин муғулбача ишқ варзид ва ин воқеа дар Бағдод паҳн гардид. Қозии Сарой аз ин воқеа ноҳинҷор шуда, нисбат ба султон Аҳмад дар дил адоват пайдо намуд. Вақте ки ӯ назди Туқтамишхон омад, ӯро аз ин ҳодиса огоҳ кард. Туқтамишхон фармон дод, ки султон Аҳмадро дастгир намоянд. Вақте ки лашкариёни Туқтамишхон барои дастгир кардани султон Аҳмад ба Табрез омаданд, султон Аҳмад ва амир Валӣ аз Табрез фирор намуданд ва табрезиён, ки бе ҳоким ва фармондеҳ монда буданд, худашон ба дифои шаҳр бархестанд. Лашкариёни Туқтамишхон шаҳрро ба муҳосира гирифта, пас аз як ҳафта онро забт намуда, амволи мардумро ғорат карда, масоҷиду мадорисро хароб сохтанд [2,с. 627-635; 5, с.592-596].

Соли 796 ҳ.қ. / 1393-1394 ҳангоми ба Бағдод омадани лашкари Темурланг султон Аҳмад ба Ҳалаб фирор намуд. Дар он вақт султон Барқуқ дар Миср фармонфармоӣ мекард ва ӯ султон Аҳмадро ба назди худ ба Миср даъват намуда, пешниҳод кард, ки ӯ бо лашкари сершумори мисриён ба Ҳалаб равад. Султон Аҳмад дар Ҳалаб шунид, ки Темурланг ба ҷанги Туқтамишхон ба Дашти Қипчоқ рафтааст. Ӯ дарҳол мисриёнро бозгардонд ва худаш бо лашкари зиёд роҳи Бағдодро пеш гирифт ва бори дигар Бағдодро зери тасарруфи худ даровард. Ин воқеа дар соли 797 ҳ.қ. / 1394-1395 рӯй дода буд [2, с.796-797; 6, с.244-245].

Дар соли 800 ҳ.қ. / 1397-1398 Темурланг чанде аз амирони худро ба Хузистон фиристод, ки аз муътабартарини онҳо амир Шервон буд. Онҳо чанд муддат Шуштарро ба муҳосира гирифтанд, вале пас аз чанде амир Шервон аз муҳосира даст кашида, бо ҳазор савор озими Бағдод гардида, бо султон Аҳмад пайваст. Ӯ

аслан мақсад дошт, ки султон Аҳмадро дастгир намояд. Амир Шервон бо роҳи тақсими маблағи зиёд амирони султон Аҳмадро фирефта, ба ҷониби худ кашид. Ӯ ҳатто аммаи султон Аҳмад Вафохотунро низ ба иттифоқи худ даровард. Онҳо қарор доданд, ки якҷоя султон Аҳмадро дастгир намоянд. Оқибат султон Аҳмад аз суиқасди онҳо огоҳ гардида, ҳамаашонро ба қатл расонд.

Чун султон Аҳмад дарк намуд, ки ҳама наздиконаш ба ӯ хиёнат карданд ва касони содиқ намондаанд, бо шаш нафар аз маҳрамони худ аз Даҷла гузашта, назди Қароюсуфи туркман рафта, онҳоро ба Бағдод овард ва дар он сӯйи Даҷла манзил дод. Ба онҳо тамоми ашёву амволи заруриро дод, то ки ба ғорати Бағдод даст назананд.

Дар охирҳои соли 802 ҳ.қ. / 1400 хабар омад, ки Темурланг ба сӯйи Севос ҳаракат дорад. Султон Аҳмад аз тарс бо Қароюсуф ва зану фарзанду наздиконаш ба Ҳалаб рафт, вале ҳокими Ҳалаб онҳоро роҳ надод. Султон Аҳмад ва Қароюсуф аз он ҷо озими Рум шуда, назди Йилдирим Боязид рафтанд. Ӯ онҳоро бо хушнудӣ пазироӣ намуд [2, с.892-894; 6, с.342-345].

Соли 803 ҳ.қ. / 1400-1401 овозаи ҳаракати Темурланг бар зидди Йилдирим Боязид пахн гардид ва султон Аҳмад бо ҳамроҳии Қароюсуф аз Рум ба Ироқи Араб омаданд. Аз вақти ба зери тасарруфи Темурланг даромадани Озарбойҷон дар ихтиёри султон Аҳмад танҳо ҳудуди Ироқи Араб боқӣ монд. Баъдтар лашкари Темурланг Бағдодро низ ишғол намуд ва султон Аҳмад ва Қароюсуфи туркман ба Миср рафтанд. То марги Темурланг султон Аҳмад барои аз сари нав баргардондани қаламрави худ ягон иқдоми ҷиддие накард.

Темурланг ҳангоми лашкаркашиаш ба Хуросон писари султон Аҳмад Алоуддавларо бо ҷамъе аз амирони дигар ҳамроҳи худ ба Самарқанд овард. Пас аз фавти Темурланг амирони Ироқ аз Самарқанд озими Озарбайҷон шуда, Алоуддавларо ҳокими худ пешниҳод карданд. Вақти ба наздикии Астаробод расидан, Алоуддавла пинҳонӣ аз дигарон назди Пирподшоҳ, ки шавҳари хоҳари ӯ буд, қосиде фиристода, ба ӯ хабар дод, ки он ҷамоати ба Озарбойҷон сафар дошта, нуқуд ва амволи зиёд доранд ва ӯ бояд ин боигарии онҳоро тасарруф намояд. Пирподшоҳ бо лашкари худ пеши роҳи онҳо баромад. Гурӯҳе аз он ҷамоат гузашта, он чи бо худ доштанд, бурда буданд. Лашкари Пирподшоҳ амволи ҷамоати боқимондаро ғорат карданд. Алоуддавла чанде дар Астаробод монда, пас назди Қароюсуф рафт. Баъд амирони Ироқ ба қароре омаданд, ки Қароюсуф ӯро назди падараш султон Аҳмад фиристанд. Қароюсуф ӯро ба назди худ даъват намуда, гуфт, ки байни ӯ ва султон Аҳмад муносибати дӯстӣ вуҷуд дорад ва ба Алоуддавла лозим аст аст, ки ба хизмати падар ба Бағдод равад, вале зинҳор ба Табрез наравад, зеро дар он ҷо бадхоҳон дар атрофи ӯ ҷамъ омада, фитнаангезӣ менамоянд. Алоуддавла баъди аз назди Қароюсуф берун омадан бо иғвои баъзе аз мардуми бадомӯз ба Табрез рафт. Ҳокими Табрез Ҳоҷӣ Кучак ӯро дастгир намуда, назди Қароюсуф фиристод. Қароюсуф ӯро дар зиндони қалъаи Одил маҳбус кард.

Султон Аҳмад пас аз марги Темурланг ба Бағдод баргашта, ба истеҳкоми он машғул шуд. Замони ба ҷониби Бағдод лашкар кашидани Темурланг султон Аҳмад бисёре аз тилло ва зарри худро дар сандуқҳо андохта, дар ҷое, ки ҳеҷ кас гумон намекард, пинҳон намуда буд ва онҳоро пайдо намуда, ба ободии Бағдод ва истеҳкоми он сарф намуд. Ӯ фиристодаҳои худро ба назди Қароюсуф бо ҳадяҳои зиёд фиристода, дар бораи писараш Алоуддавла, ки маҳбус буд, чизе нагуфт ва пайғом дод, ки дар баҳори оянда, ба ҷиҳати гармоии Бағдод ба яйлоқи Ҳамадон меравад. Қароюсуфро ин пайғоми султон Аҳмад, ки дар бораи писараш чизе нагуфта буд, хуш наомад ва гуфт, ки миёни мо аҳду паймон воқеъ шуда буд, ки қасди мамлакати якдигар накунем ва ман то кунун ин аҳдро вайрон накардаам. Агар ӯ нақзи аҳд кунад, худаш медонад. Қароюсуф ба фиристодаи султон Аҳмад эътино накард [6, с.577-578].

Дар рӯзи 12 моҳи муҳаррами соли 813 ҳ.қ. / 17 майи соли 1410 султон Аҳмад аз Бағдод бо лашкари худ озими Озарбойҷон шуд. Ӯ ба Ҳамадон омада, онро забт намуд ва роҳи Табрезро пеш гирифт. Дар ин вақт Қароюсуф бо ҳокими Арзинҷон ба ҷанг машғул буд. Султон Аҳмад аз фурсат истифода бурда, рӯзи 28 рабеъ-ул-аввали соли 813 ҳ.қ. / 31 июли соли 1410 дар Давлатхонаи Табрез қарор гирифт. Қароюсуф пас аз ғалаба бар ҳокими Арзинҷон хабари ба Табрез ворид гаштани султон Аҳмадро шунида, озими Табрез шуд. Рӯзи 28 моҳи рабеъ-ул-охари соли 813 ҳ.қ./ 31 августи соли 1410 лашкари султон Аҳмад ва Қароюсуф бо ҳам рӯ ба рӯ гаштанд ва байни онҳо задухӯрди шадид сар зад. Дар ин набард Қароюсуф ғолиб гашт ва султон Аҳмад дистгир гардид. Қароюсуф пас аз азобу маломати зиёд гулӯи ӯро хафа намуда, ба ҳалокат расонд. Қароюсуф пас аз шикасти лашкари султон Аҳмад даст ба ғорат зада, ғаноими зиёд ва амволу аслиҳаи фаровонро зери тасарруфи худ даровард [2, с.399-403; 6, с.578-583]. Пас аз қатли султон Аҳмад ҷасади ӯро дар иморати Димашқия дар назди модар ва бародараш ба хок супориданд. Оқибат писари ӯ Алоуддавла низ ба қатл расонда шуд.

Султон Аҳмад яке аз охирин амирони силсилаи Элкониҳо ба шумор мерафт, ки барои барқарор ва устувор намудани қаламрави Элкониён кӯшиши зиёд ба харҷ дода, дар ин ҷода ба муваффақиятҳои муайяне ноил гашта буд.

Пас аз қатли султон Аҳмад вазъи Бағдод хеле муташанниҷ гардид. Барои ба зери тасарруфи худ даровардани Бағдод байни писари Қароюсуфи туркман Исфаҳоншоҳ ва амирони дигари Элконӣ мубориза давом ёфт. Оқибат дар соли 836 ҳ.қ./ 1432-1433 охирин намояндаи хонадони Элконӣ набераи султон Аҳмад - султон Ҳусайн, писари Алоуддавла аз ҷониби писари Исфаҳоншоҳ ба қатл расида, бо ҳамин идораи Ироқи Араб зери тасарруфи амирони туркман даромад.

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи муғул ва авоили айёми Темурӣ. Ҷилди аввал ва дувум. –Теҳрон, 1376 ҳ. -654 с.
2. Абдуллоҳ ибни Лутфуллоҳ Ҳофизи Абрӯ. Зубдат-ут-таворих. -Ҷ. I. Муқаддима ва тасҳеҳи Сайид Ҷаводӣ. –Теҳрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380 ҳ. -638 с.
3. Абдураззоқи Самарқандӣ. Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-баҳрайн. Ба эҳтимоми доктор Абдулҳусайни Навоӣ. –Теҳрон: Муассисаи мутолеот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1372. -443 с.
4. Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Арабшоҳ. Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоиб-ул-мақдур фи ахбори Темур). Мутарҷим Муҳаммад Алӣ Наҷотӣ. Баргардонанда ба хатти кириллӣ номзади улуми таърих Аҳмадхон Муродзода. –Душанбе: Эр-граф, 2018. -399 с.
5. Мирхонд, Мирмуҳаммад ибни Сайид Бурҳониддини Ховандшоҳ. Таърихи Равзат-ус-сафо. Ҷилди 5. –Теҳрон, 1339 ҳ. -628 с.
6. Мирхонд, Мирмуҳаммад ибни Сайид Бурҳониддини Ховандшоҳ. Таърихи Равзат-ус-сафо. Ҷилди 6. –Теҳрон, 1339 ҳ. -886 с.
7. Рене Груссе. Императории саҳронавардон. Тарҷумаи Абдулҳусайни Майкада. Нашри 4. –Теҳрон, 1379 ҳ. –1016 с.
8. Фасеҳи Хавофӣ. Муҷмали Фасеҳӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Сайид Муҳсини Ноҷии Насрободӣ. Ҷилдҳои 1-3. –Теҳрон: Асотир, 1386 ҳ. -1472 с.
9. Хондамир, Ғиёсуддин Ҳимомуддин ал-Ҳусайн. Таърихи ҳабиб-ус-сияр. -Ҷилди саввум. Зери назари доктор Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. –Теҳрон, 1353 ҳ. -759 с.
10. Шабонкораӣ, Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад. Маҷмаъ-ул-ансоб. Ба тасҳеҳи Мир Ҳошими Муҳаддис. –Теҳрон: Амири Кабир, 1363 ҳ. -376 с.

АМИРОНИ ЭЛКОНӢ ВА ҲУКУМАТИ ОНҲО

Дар мақола дар бораи ташкилёбии ҳукумати силсилаи Элкониён ва ҳукумати онҳо сухан меравад. Асосгузори силсилаи Элкониён ё оли Ҷалоир Шайх Ҳасан ибни амир Ҳусайн ибни Оқбуқо ибни Элкон нуйони Ҷалоир буда, бо номи Шайх Ҳасани Бузург маъруф аст. Бобои Шайх Ҳасани Бузург аз қабилаи Ҷалоир буда, Элкон нуйон ном дошт, аз ин хотир ин силсиларо Элкониён ё оли Ҷалоир ном мебаранд. Шайх Ҳасани Бузург ба асоси давлати ин хонадон поя гузошт, вале минбаъд фарзандони ӯ барои вусъати мамлакат ва эътибори низомиву сиёсии он чандон кӯшиш накарданд. Соли 1356 пас аз вафоти Шайх Ҳасани Бузург писари ӯ султон Увайс ҷойи ӯро ишғол намуд. Ӯ дар Ироқи Араб қарор гирифта, Диёр Бакрро бо навоҳии онро зери тасарруфи худ даровад. Пас аз вафоти султон Увайс дар соли 1374 ҷойи ӯро писараш султон

Ҳусайн ишғол намуд. Дар соли 1382 султон Аҳмад ба Табрез хуҷум намуда, бародараш султон Ҳусайнро ба қатл расонд ва тахти Элкониёнро соҳиб гашт. Баъди Бағдодро ишғол намудани лашкари Темурланг султон Аҳмад ба Миср рафт ва то марги Темурланг барои аз сари нав баргардондани қаламрави худ ягон иқдоми ҷиддие накард. Пас аз марги Темурланг султон Аҳмад ба Бағдод баргашта, соли 1410 ба Табрез лашкар кашид. Байни лашкари султон Аҳмад ва Қароюсуфи туркман задухӯрди шадид сар зад, ки дар он лашкари султон Аҳмад мағлуб гардида, худи ӯ ба асирӣ гирифтор шуда, ба қатл расид. Барои Бағдод байни писари Қароюсуфи туркман Исфаҳоншоҳ ва амирони дигари Элконӣ мубориза давом ёфт, ки оқибат дар соли 836 ҳ.қ./ 1432-1433 охирин намояндаи хонадони Элконӣ набераи султон Аҳмад султон Ҳусайн писари Алоуддавла аз ҷониби Исфаҳоншоҳ ба қатл расонда шуд ва бо ҳамин идораи Ироқи араб зери тасарруфи амирони туркман даромад.

Калидвожаҳо: Элкониён, амир, Шайх Ҳасани Бузург, лашкар, султон Увайс, Ироқи Араб, султон Аҳмад, Темурланг, Бағдод, султон Ҳусайн, Йилдирим Боязид, Табрез.

ИЛЬКАНСКИЕ ЭМИРЫ И ИХ ПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается формирование правительства Ильканидов и их правление. Основателем династии Ильканидов, или династии Джалаиров являлся Шейх Хасан ибн амир Хусейн ибн Окбуко ибн Илькан, известный по имени Шейх Хасан Бузург. Дед Шейха Хасана Бузурга происходил из племени Джалаир и носил имя Илькан нуйана, отсюда и название Ильканидов, или династии Джалаиров. Шейх Хасан Бузург заложил основы государства этой династии, но его дети не приложили особых усилий для расширения страны и ее военного и политического престижа. В 1356 году, после смерти шейха Хасана Бузурга, его преемником стал его сын Султан Увайс. Он обосновался в арабском Ираке и захватил Дияр Бакр и его окрестности. После смерти султана Увайса в 1374 году его сменил его сын Султан Хусейн. Затем в 1382 году в Тебриз вторгся его брат Султан Ахмад, убивший его и занявший трон Ильканидов. После завоевания Багдада войсками Тамерланга Султан Ахмад отправился в Египет, и до смерти Темурланга он не предпринимал никаких серьезных шагов для возвращения своей территории. После смерти Темурланга Султан Ахмад вернулся в Багдад и в 1410 году двинулся на Тебриз. Между армиями Султана Ахмада и Караюсуфа-туркмана разгорелась ожесточенная битва, в которой войска Султана Ахмада потерпели поражение, а сам он попал в плен и был убит. Борьба за Багдад продолжалась между сыном Караюсуфа-туркмана Исфаханшахом и другими ильканидскими эмирами, в результате которой в 836 / 1432-1433 годах последний представитель династии ильканидов, внук Ахмад Султана Султан Хусейн сын Алоуддавлы, был убит Исфаханшахом, и правление арабского Ирака перешло к туркменским эмирам.

Ключевые слова: Ильканиды, эмир, Шейх Хасан Бузург, войско, султан Увайс, арабский Ирак, ссултан Ахмад, Тамерланг, Багдад, султан Хусейн, Йильдирим Баязид, Тебриз.

ILKAN EMIRS AND THEIR RULE

The article examines the formation of the Ilkanid government and their rule. The founder of the Ilkanid dynasty or the Jalaiar dynasty was Sheikh Hasan ibn Amir Hussein ibn Okbuko ibn Ilkan, known by the name of Sheikh Hasan Buzurg. Sheikh Hasan Buzurg's grandfather came from the Jalair tribe and bore the name Ilkan Nuyana, hence the name Ilkanids or the Jalair dynasty. Sheikh Hasan Buzurg laid the foundations of the state of this dynasty, but his children made little effort to expand the country and its military and political prestige. In 1356, after the death of Sheikh Hasan Buzurg, his son Sultan Uvais succeeded him. He settled in Arab Iraq and captured Diyar Bakr and its surroundings. After the death of Sultan Uvais in 1374, he was succeeded by his son Sultan Hussein. Then in 1382 Tabriz was invaded by his brother Sultan Ahmad, who killed him and took the Ilkanid throne. After the conquest of Baghdad by the troops of Tamerlang, Sultan Ahmad went to Egypt, and until the death of Temurlang, he did not take any serious steps to return his territory. After the death of Temurlang, Sultan Ahmad returned to Baghdad and in 1410 moved to Tabriz. A fierce battle broke out between the armies of Sultan Ahmad and Karayusuf-Turkman, in which the troops of Sultan Ahmad were defeated, and he himself was captured and killed. The struggle for Baghdad continued between the son of Karayusuf-Turkman, Isfahanshah and other Ilkanid emirs, as a result of which in 836 / 1432-1433 the last representative of the Ilkanid dynasty, the grandson of Ahmad Sultan Sultan Hussein, son of Alowddawla, was killed by the Isfahan Arabian Iraqi Iraqi Khan.

Key words: Ilkanids, emir, Sheikh Hasan Buzurg, army, Sultan Uvais, Arab Iraq, Sultan Ahmad, Tamerlang, Baghdad, Sultan Hussein, Ildirim Bayazid, Tabriz.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Абдуқаҳҳор – доктори илмҳои таърих, сарходими илмии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: **saidov.45@mail.ru.**

Сведения об авторе*: Саидов Абдукаххор* - доктор исторических наук, главный научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33. E-mail: **saidov.45@mail.ru.**

About the author: *Saidov Abdukahhor* - Doctor of historical sciences, Senior researcher in the Department of ancient, medieval and modern history of the Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str., 33. E-mail: **saidov.45@mail.ru.**

УДК:930.1(575.3)

НАҚШИ МАЗҲАБИ ҲАНАФИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ҲУВИЯТ ВА АРЗИШҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКОНИ МОВАРОУННАҲРУ ХУРОСОН

Шамолов А.А., Ғуломов Т.М.
Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони салтанати сулолаи Сомониён даврони ташаккули фарҳангу тамаддуни беназире барои халқи тоҷик ва тамаддуни Шарқ маҳсуб мегардад, ки ба даврони “Эҳёи Аҷам” таъсири бузург гузошта буд. Дар ин даврони хоси таърихӣ илму фарҳанги тоҷик ба сатҳи баланди шукуфоии хеш расида, мактабу ҳавзаҳои илмии мухталиф ва ҷараёнҳои диниву фалсафӣ барои пешрафту инкишофи он хидмат менамуданд, ки машҳуртарини онҳо: марқиюния, дайсония, зардуштия, монавия, беҳофаридиён, мӯътазила, каломи ҳанафӣ, асҳоби ҳаюло, машшоия, исмоилия, мурҷиия, тасаввуф ва ғайра ба шумор мерафтанд. Воқеаҳои сиёсию иҷтимоӣ ва таълимоту ғояҳои динии ин фирқаву мактабҳо дар ҷаҳонбинии мардум ва ҳукуматдорони давр таъсири таърихии худро дошта буданд.

Лекин чи тавре ки гуфта шуд мақоми ҳанафия ва мактаби фиқҳии он бо номи мотуридия машҳур гашта, боиси пешрафти он гардид. Мутобиқ ба ахбори манбаҳои таърихӣ ва таҳқиқоти мавҷуда Мотуридии Самарқандӣ, ки асосгузори ин мактаб аст, тахминан дар байни солҳои 850-870 мелодӣ дар яке аз деҳаҳои наздики Самарқанд бо номи Мотурид ба дунё омадааст. Дар ин бора Бассом Абдулвоҳиди Ҷобӣ дар китоби «ал-Масоилу-л-хилофия байна-л-ашоирати ва-л-мотуридия» таъкид намудааст, ки «ба гумони ғолиб таваллуди Имом Мотуридӣ ҳудуди солҳои 238 ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 852 мелодӣ мебошад, зеро яке аз аввалин устодони ӯ Муҳаммад ибни Муқотили Розӣ соли 248ҳ./862м. вафот ёфтааст» [12, с. 19]. Дар осор ва китобҳои мутакаллимони асрҳои баъдӣ «Хилофоту-л-ашоира маа-л-мотуридия»-и Абдуллоҳ ибни Мӯсо, «Дору-л-кутуби-л-Мисрия», «ар-Равзату-л-баҳия фӣ мо байна-л-ашъарияти ва-л-мотуридия»-и Ҳасан ибни Абилҳусайн маъруф ба Абӯазба, «Усулу-д-дин»-и Абулюсри Паздавӣ, «Ишороту-л-маром мин иборати-л-имом»-и Баёзӣ ва ғайра, инчунин таҳқиқотҳои дигар [4; 15] номи пурраи Мотуридии Самарқандӣ Абӯмансур Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Маҳмуди Мотуридӣ ал-Ансорӣ ал-Ҳанафӣ будааст. Мотуридии Самарқандӣ нисбаи мутафаккир буда, дар иртибот ба зодгоҳаш гирифта шудааст. Аллома Шиблии Нӯъмонӣ таъкид кардааст, ки «ӯ сокини қасабаи Мотурид аз музофоти Самарқанд будааст» [7, с. 71]. Ба қавли Алиакбар Деххудо «Мотурид мақоме аст ба Самарқанд ва онро Мотурит низ гӯянд» [6, с. 9].

Падари Мотуридӣ ҳангоми забти Хуросону Мовароуннахр ба сифати роҳбари низомию динӣ ба Самарқанд ворид гардида, ба қавли сарчашмаҳои таърихӣ ба модари Мотуридӣ, ки духтаре аз асилзодагони Самарқанд буд, издивоҷ намуд [11]. Пас, тибқи ахбори сарчашмаҳои таърихӣ насаби Мотуридӣ аз хонаводаи маъруфи Абӯайюби Ансории Мадинӣ, аз зумраи саҳобагони Пайғамбар, ки аслан аз аҳли Мадина буд, маншаъ гирифтааст [29, с. 196]. Баъд аз ба синни балоғат расидан Мотуридӣ бо дастури падар таҳти сарпарастии олимони

барҷастаи замони худ Шайх Абӯбакр Аҳмад ибни Исҳоқи Ҷузҷонӣ, Абӯнаср Аҳмад ибни Иёзӣ маъруф ба Фақеҳи Самарқандӣ ва Насир ибни Яҳёи Балхӣ улуми ҳадис, усул, ҷадал, фиқҳ, ҳикмат ва ғайраро аз бар мекунад. Онҳо аз пайравону шогирдони маъруфи Абӯҳанифа маҳсуб мегаштанд [10, с. 23].

Мотуридии Самарқандӣ дар баробари омӯзиш ва фаъолияти илмӣ шогирдони зиёдеро низ тарбия карда буд. Маъруфтарини онҳо Абулқосим Исҳоқ ибни Исмоил машҳур ба Ҳакими Самарқандӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Саиди Рустуғфанӣ, Абӯбакр Абдулкарим ибни Мӯсои Паздавӣ ва Абӯлайси Бухорӣ будаанд. Баъд аз он, ки Мотуридӣ дунёро падрӯд гуфт онҳо макатаби илмии «мотуридия»-ро дар Мовароуннаҳр тавсеъа доданд.

Шогирдони дигари Мотуридӣ Иброҳим ибни Муҳаммад ибни Меҳрони Исфароинӣ, Меҳрони Исфароинӣ, Муҳаммад ибни Ямон Абӯбакри Самарқандӣ - муаллифи «Маолиму-д-дин», «ар-Радду ала-л-карромия» ва «ал-Эътисом», Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Абдулкарим ибни Мӯсо ибни Муҷоҳид Абулюсри Паздавӣ – муаллифи «Усулу-д-дин» [26], Абулмуин Маймун ибни Муҳаммади Насафӣ - муаллифи «Табсирату-л-адилла», Умари Насафӣ муаллифи «ал-Ақоиду-н-насафия» [24], «ал-Қанд фӣ зикри уламои Самарқанд», ки ин китоб бо кӯшиши Эраҷ Афшор дар Теҳрон ба чоп расидааст [1], Баёзӣ Камолуддин Аҳмад ибни ал-Ҳасан – муаллифи китоби «Ишороту-л-маром мин ибороти-л-имом» [10] дар шарҳи «Фиқҳи акбар»-и Имом Абӯҳанифа маҳсуб мешаванд. Онҳо мактаби ҳанафии “Мотуридия”-ро ташаккул ва такомул бахшидаанд.

Муҳаққиқи аврупоӣ Ҳенри Корбэн доир ба хизматҳои ин мактаб зикр сохтааст, ки «дар ҳамон асре, ки Ашъарӣ дар Басра ва Бағдод масоили мувоҷеҳи исломро матраҳ кард ва дар паи ҳалли онҳо афтод, мутафаккири дигаре бо номи Абӯмансури Мотуридӣ аз аҳли Самарқанд дар олами тасаннун зуҳур карда, ҳамон мақсудро ҳадаф қарор дод. Шогирдони наздики ӯ мактаби Ашъариро ба унвони якислоҳи ноқис ва номуваффақ шумурда, муҳофизакору муросокор будани мактабро интиқод мекарданд. Кӯшиши ашоира дар роҳ мутаваққиф монд ва шогирдони Мотуридӣ фасли нав кушуданд ва тасаннуни комилро эҳё ва равнақ бахшиданд» [33, с. 164].

Яке аз мотуридишиносони имрӯзаи араб Бассом Абдулвоҳиди Ҷобӣ дар асари худ «ал-Масоилу-л-хилофия байна-л-ашоирати ва-л-мотуридия» [12, с. 22]. теъдоди осори боқимондаи Мотуридиро ба миқдори 17 китоб нишон додааст.

Дар байни осори вай «Китобу таъвилоти-л-Қуръон», «Китобу-л-мақолот» ва «Китобу-т-тавҳид» муҳимтарин китобҳо ба шумор меравад ва нусхаҳои хатти онҳо то замони муосир омада расидаанд. Онҳо дар радифи осори дигар уламо ва фарҳангсозони ҷаҳони андешаи ислом мақому манзалати хосса дошта, то кунун кутуби дарсии суннимазҳабони олам ба ҳисоб мераванд.

Шояд аз худшиносии миллӣ ва дуст доштани забони модарии хеш бошад, ки фасоҳати забонӣ дар осори Мотуридӣ, саршор аз мафҳумҳои тоҷикӣ ва форсӣ будани китобҳои вай аз ҷониби В.В.Бартолд ва У. Рудолф таъкид гардидааст. Дар ин бора як силсила шарқшиносони аврупоӣ ва муҳаққиқони осори вай зикр сохтаанд. Лекин гуфтаҳои Рудолф Улрих хеле асоснок мебошанд: «Забони модарии вай форсӣ (тоҷикӣ) буд, ки ҳамоно дар асри X дар импературии

Сомониҳо давраи “эҳё” (ренессанс)-ро аз сар мегузаронид. Ин дар баёни баъзе калимот хеле хуб зоҳир гаштааст, ки решаи онҳоро мафҳумҳои форсӣ (тоҷикӣ) ташкил медиҳанд. Мафҳуми «ҳа» ҳамеша аз ҷониби Мотуридӣ дар шакли «бале» навишта мешавад. (Масалан, «Китобу-т-тавҳид» саҳифаи 253, 284 ва ғ.). Мафҳуми «ҳастӣ» аз ҷониби вай дар шакли калимаи «вуҷуд» хеле кам навишта мешавад, вале ҳамеша аз мафҳуми «ҳастия» истифода мебарад. (Масалан, дар «Китобу-т-тавҳид» саҳифаҳои 7, 24, 41, 79, 104, 176 ва ғайра» [31, с. 133].

Асари калидии мазҳабии Мотуридӣ дар илми калом «Китобу-т-тавҳид»-и ӯ ба шумор меравад. Чуноне ки Бассом Абдулвоҳиди Ҷобӣ овардааст «ин китоби асосӣ дар илми калом назди ҳанафимазҳабон мебошад» [12, с. 20]. «Китобу-т-тавҳид» бидуни шакку шӯбҳа таълифе мебошад, ки ба каломи ҳанафия бахшида шуда, дар он масъалаҳои офариниш, сифоти Худо, рӯъяти Худо, машият, қудрат, тақдири азалӣ, озодии ирода ва назарияи маърифати Ӯ шарҳу баёни худро ёфтаанд. «Маохизу-ш-шароеъ» ва «Китобу-л-ҷадал»-и Мотуридӣ [12, с. 20] низ ба масъалаҳои усули фиқҳи ҳанафӣ бахшида шудаанд. Вай дар ин таълифоти фиқҳии худ аз равиши таҳқиқотии Абӯҳанифа пуштибонӣ карда, ба масъалаҳои қиёс рӯ овардааст.

Дар баробари қиёс Мотуридӣ дар таълимоти фиқҳии худ ба райъ ва истеҳсон (неку шумурдан) низ диққати хос додааст. Дар «Китобу-л-усул»-и худ асоси фиқҳи ҳанафияро матраҳ сохта, дар он чаҳор усул: китоб, суннат, иҷмоъи уммат ва қиёсро таҳлил карда, бо далелҳои илмӣ аз фиқҳи ҳанафӣ дар баробари мухолифон дифоъ кардааст.

Асарҳои «Китобу баёни ваҳми-л-мӯътазила», «Китобу радди авоили-л-адилла ли-л-Каъбӣ», «Китобу радди таҳзиби-л-ҷадал ли-л-Каъбӣ», «Китобу радди ваиди-л-фуссоқил-л-Каъбӣ», «Радду-л-усули-л-хамса ли Абӣ Муҳаммад ал-Боҳилӣ», «Радду китоби-л-имомат ли баъзи-р-равофиз», «Китобу-р-радд ала-л-қаромита» ва ғайра таълифоти Мотуридӣ мебошанд, ки дар онҳо мутафаккир алайҳи бидъаткории фирқаҳои мухталифи исломӣ, аз қабили мактаби қарматия, рофизия, мӯътазила ва дигар ҷараёнҳои барои минтақаи Мовароуннаҳр бегона баромад кардааст.

Дар осори худ Мотуридӣ кулли ақидаҳои Абулқосими Каъбӣ (с.в.929), ки намояндаи муътазилаи Бағдод буд бо далелу бурҳон рад кардааст. Илова бар ин дар ин асари худ вай бо рофизиён, қарматиён ва соири фирқаҳо баҳсҳо ороста, аз арзишҳои умумиинсонии мазҳаби ҳанафия ва арзишҳои мазҳабию миллии минтақаро ҳимоят намудааст. Мотуридӣ хусусан дар «Радду китоби-л-имомат ли баъзи-р-равофиз» андешаҳои мухолифини худро дар боби имомат ва хилофат ботил шуморида, назарияи «имоми маъсум»-ро беасос медонад.

Доир ба масъалаҳои ҳикмати амалӣ ва ё таҳзиби ахлоқ ва ба сифоти зебои ботиниву зоҳирӣ оростани инсон «Пандномa» ихтисос дода, асоси меъёрҳои панду ахлоқии исломиро дар Мовароуннаҳр бунёд гузошт. Дар баъзе манбаҳои таърихӣ ин асар бо номи «Китоб дар боби насиҳат» [5, с 33] ёд мешавад. Мавзӯи «Пандномa» дар ҳикмату ахлоқ бахшида шуда, бо насри шевои пандноманависӣ ва “Насиҳату-л-мулук” ки хусусиёти сабки давраи аввали насри форсии қарни

чаҳоруми ҳиҷриро, ки даврони ташаккули забони муосири тоҷикӣ мебошад, қаламдод намудааст.

Дар маҷмӯъ осори боқимондаи Мотуридӣ ҳамчун саромади мактаби каломии ҳанафии Мовароуннаҳр нишон медиҳад, ки вай дорои зеҳни қавӣ ва истеъдоди баланди илмӣ буда, тавассути қувваи ақлониву тавонманди худ дар ташаккул ва пешрафти бисёре аз илмҳои давронаш саҳмгузор будааст. Аммо ҳамчун мутаккалими барҷаста, таҳқиқиқотҳои аслии худро ба илми калом ва усули фиқҳ бахшидааст. Аҳмад Ибн Авзуллоҳ Луҳайбии Ҳарбӣ, ки яке аз рақибони сарсахти ақидатӣ «ислоҳгарӣ мотридия» буд, доир ба бузургии Мотуридӣ овардааст: «Мотуридӣ дар таърихи андешаи исломӣ ҷойгоҳи азиме дорад, зеро вай муассиси яке аз макотиби каломӣ аст, ки дар ҷаҳони ислом интишор дорад ва ҳар касе, ки навиштаҳои ӯро мулоҳиза кунад… ва бар маонии нағз, дақиқ ва далоили устуворе, ки дар он аст, воқиф гардад…. дармеёбад, ки вай аз каромот ва мавоҳиби илоҳӣ бархӯрдор будааст» [8, с. 96-97].

Воқеан Мотуридӣ муассиси мактаби каломию фиқҳие мебошад, ки қисмати аъзами ҳанафиёни Мовароуннаҳру Хуросон пайравони вай буданд. Ҳатто бисёре аз ҷонибдорони ашъария ва шофеия аз ҷумла Абдулқоҳири Бағдодӣ, Имомулҳарамайн Ҷувайнии Боқилонӣ ва ғайра дар масъалаҳои исботи ҳудуси олам, вуҷуди Худо ва сифоти Ӯ, арзиши ақли инсон, зарурати ваҳй ва ғайра зери таъсири ақидаҳои каломии Мотуридӣ мондаанд [19, с. 382]. Ин мактаб дар Мовароуннахр бо мақсади ҳифзи арзишҳои миллии минатақа, ба монанди забони тоҷикӣ, урфу анъанаҳои мардуми маҳаллӣ ва фарҳанги ташаккулёфтаи минтақа дар муқобили арабкунонии иҷборӣ баромад менамуд.

Чуноне, ки аз фаъолияти илмии мактабҳои ҳавзаи илмӣ-фарҳангии Мовароуннахр бармеояд дар маҷмӯъ замони Сомониён замони эҳёи улуми асримиёнагии тоҷик буда, аз нигоҳи пешрафти илму маориф, зуҳуру ташаккули фирқаву мактабҳои фалсафӣ ва динӣ дорои мақоми бузург буданд. Мустафо Ҷавод доир ба ин даврон гуфтааст, ки некрафтортарин роҳабарон амирони Сомонӣ буданд, ки “ҳангоми додгарӣ, диндорӣ ва донишдӯстӣ, ақида доштанд, ки илм ҷуз дар сояи озодии баҳс ва осон гирифтану мудоро кардан, пешрафт ва рушд нахоҳад кард” [21, с. 505].

Шарқшиносони аврупоӣ низ ба илмдӯстӣ ва таҳаммулпазирии сиёсати Сомониён қоил буданд. Адам Метс дар «Тамаддуни исломӣ дар қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ» зикр месозад, ки «ниёз ба зиндагии муштарак ва лозимаи он, ки тафоҳум буд, навъе осонгирӣ ва мудоро дар ҷомеаи исломӣ падид оварда буд, ки дар Аврупои қуруни вусто шинохта нест. Намунаи ин тасомуҳ пайдоиши илми милалу ниҳал ва таҳқиқ дар адёни гуногунаст, ки бо шуру шавқ дунбол шуд» [18, с. 47].

Муҳаммадризои Ночӣ низ дар хусуси фирқаву гуруҳҳо ва дину мазҳабҳои гуногуни ин давра зикр месозад, ки «яке аз ҷанбаҳои шоёни таваҷҷӯҳ дар давлати Сомониён вуҷуди фирқаҳо ва наҳлаҳои гуногуни фикрӣ ва динӣ аст. Бо вуҷуди иқтидори давлат ва ҳам нуфузи уламо дар дастгоҳ ва дар миёни мардум, талоше дар ҷиҳати фишор ва сахтгирӣ бар адён ва фирақ (фирқаҳо) ва пайравони онҳо сурат нагирифт» [22, с. 699].

Агар ба шакли умумӣ гирем дар маҳдудаи Сомониён беш аз даҳ дину равияҳои қабл аз исломӣ ва беш аз даҳ мазҳабу фирқаҳои исломӣ ба таблиғи ақидаҳои худ машғул буданд: буддоӣ, яҳудӣ, масеҳият, марқиюния, дайсония, зардуштия, монавия, беҳофаридиён, муслимия, хуррамдинон, сафедҷомагон, шиа, исмоилия, карромия, хавориҷ, ҷаҳмия, мӯътазила, мурҷиа, каёмия ва ғайра. Муаррих ва ҷуғрофиёшинсои машҳури ин давра Муҳаммад Мақдисӣ дар асараш «Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим» хотирнишон месозад, ки дар давлати Сомониён, яҳудиён, масеҳиён ва гурӯҳҳои мухталифе аз аҳли маҷус пароканда буд, дар баъзе шаҳрҳо пайравони дину фирқаҳои мухталиф дар шакли мусолиматомез бо мусулмонон мезистанд [17, с. 323]. Ба қавли Абдулкарим Самъонӣ дар «ал-Ансоб» дар Нишопур шумораи зиёде аз аҳли китоб ва зардуштиён маскан доштанд. Дар ҳудуди панҷ ҳазор тан аз онҳо дар натиҷаи таблиғоти Ибни Яъқуби Исҳоқ ибни Муҳаммадшоди Карромӣ, ки пешвои карромиёни Нишопур маҳсуб мегашт, дини исломро қабул карданд [30, с. 62].

Новобаста аз он ки намояндагони динҳои сатҳи ҷаҳонӣ ва миллӣ мазҳабу ва фирқаҳои гуногун дар ҷомеаи таҳаммулпазиру мусолиматомез зиндагӣ мекарданд, лекин дар байни баъзе гурӯҳҳои динӣ ихтилофоти ақидатӣ сар мезад. Дар ин бора Муҳаммад Мақдисӣ борҳо таъкид карда буд, ки кам минтақаҳо ва ҳавзаҳои илмӣ-фарҳангӣ буд, ки дар он ҷо таассуб ривоҷ нагирифта бошад. Масалан дар шаҳри Нишопур байни исноашариён ва карромия зиддиятҳои фикрӣ ба вуҷуд меомад. Дар Сиистон ва Сарахс миёни ҳанафиён ва шофеиён баъзе мухолифатҳо ва зиддиятҳо сар зада буданд [30, с. 336, 271]. Дар Ҳирот зиддиятҳои “амалия” ва “карромия”, дар Марв, миёни “маданиён” ва “сувқу-л-ақиқ”, дар Нисо, Абевард, Балх, Гургон ва ғайра байни “ҳасаниён” ва “карромиён” давраҳои чанд мухолифатҳо ҷой доштанд. Ба хотири нигоҳ доштани қудрат ва амнияти ҷомеа ҳукуматдорони сомонӣ мудохила мекарданд.

Доир ба мақсади пешгирӣ кардан аз ин мухолифатҳо Забиҳуллоҳ Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» таъкид месозад, ки «ҳусни кор дар он буд, ки ҳукумати Сомонӣ дар ин асабиёт ворид намешуд, балки маъмулан аз шиддати ихтилофот ҷилавгирӣ мекард. Лекин аз қарни Vҳ.(XIм.) ба баъд тадриҷан шоҳон ва риҷоли давлатӣ худ дар ин гуна асабиёт ворид шуданд ва ба сахтгирӣ нисбат ба мазоҳибе, ки бо онҳо назари мусоиде надоштанд, мубодират карданд ва уламо ва фуқаҳо низ дар ин кор бо онон ҳамдостон гардиданд» [14, с. 324].

Раванди бошиддати ин ва дигар мухолифатҳои фикрӣ ва ақидатӣ мутафаккирони Мовароуннаҳрро водор сохт, ки барои дифоъ аз қудрати сиёсӣ баҳсу мунозираҳои дифоии худро оғоз карда, дар китобҳои хеш бобҳоеро дар масъалаҳои баҳсу мунозирот ва раду бадали андешаҳои бебунёд ихтисос диҳанд. Ҳамин радду бадалҳо буд, ки Ҳакими Самарқандӣ, Мотуридии Самарқандӣ ва дигарон ба майдони баҳсҳо баромада, дар муҷодалаву мунозирот шарафёб гаштанд.

Ақидаву андешаҳо ва таълимоти ин олимон аз хусусиёти чандгароии мактаби каломии Абӯҳанифа маншаъ гирифта, дар моҳияти баҳсу ҷадалҳои онҳоро усули эътиқодии ҳанафия ташаккул медод. Онҳо дар ҷадалҳои худ аз Қуръон ҳамчун сарчашмаи бунёдӣ дар кулли масъалаҳои каломӣ ва фиқҳӣ истифода мебурданд.

Ҳамчунин аз қавлу феъл ва тақрири пайёмовари навин, ки онҳоро суннати Пайғамбар медонанд, ҳамчун сарчашмаи дигари боэътимод истифода мекарданд. Зеро он барои ислоҳ ва ба танзим даровардани ҷомеъа хеле мутаассир буд. Ҳадисҳои «саҳеҳ»-и Аҳмади Насоӣ, Муҳаммад ибни Исои Термизӣ, Ибни Моҷаи Қазвинӣ, Абдуллоҳ Муҳаммад Ибни Исмоили Бухорӣ ва Муслими Нишопурӣ манобеи муътамади онҳо буданд. Дар раванди баҳсу мунозираҳо ва таҳияи асарҳои худ аз иҷмоъ ва қиёси фиқҳӣ, ки ду сарчашмаи боэътимоди дигари ақида ва фиқҳ (ҳуқуқи мусулмонон) маҳсуб мегаштанд, ҳамаҷониба истифода мекарданд. Ба хусус таъсири «Фиқҳи акбар»-и Имоми Аъзам Абӯҳанифа, «Китобу-л-хароҷ», «Китобу-л-махориҷ фи-л-хаёл» ва «Ихтилоф байна Абиҳанифа ва Ибни Абӣ Лайло»-и Абӯ Юсуф Яъқуб ибни Иброҳими Кӯфии Ансорӣ (731-804), «Ал-Мабсут» ё «Китобу-л-асл фи-л-фуруъ», «Китобу-з-зиёдот», «Китобу-л-ҷомеи-л-кабир» ва «Китобу-л-ҷомеи-с-сағир»-и Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Ҳасани Шайбонӣ (749-805) ва ғайраҳо дар баҳсҳои ҷонибдорони мактабҳои илмии Мотуридӣ ва худи вай дар Самарқанду Бухоро хеле равнақ ёфта буд. Тасдиқи ин фикрро дар «Китобу-л-усул» ва «Китобу-т-тавҳид» дарёфт кардан мумкин аст, ки дар онҳо баррасии масъалаҳои ҷаҳонбинӣ ва инкори андешаҳои мӯътазила доир ба озодӣ, ихтиёр ва масъулияти башар ифода гардидааст.

Ҷои инкор ба шаку шубҳа нест, ки ҳанафиён дар ҳалли масъалаҳои умда ба ақл рӯй меоварданд. Ин тарзи масъалагузорӣ маънои онро надорад, ки таълимоти онҳо пурра хусусияти ақлгароӣ дорад. Дар баёни баъзе масъалаҳои ақидавӣ, ки дар Қуръону суннат ба онҳо ҷавоб пайдо намешуд, онҳо ба ақл рӯй меоварданд. Як идда аз муҳаққиқони муосир ба моҳияти низоми таълимоти ҳанафиён сарфаҳм нарафта, ақидиҳои онҳоро ҳамчун «ақлгарои соф» қаламдод мекарданд [2, с. 9].

Сарфи назар аз он ки ҳанафия дар Мовароуннаҳру Хуросон ҳамчун ақидаи аксарияти аҳолӣ шинохта шуда буд, лекин боз як силсила гуруҳу фирқаҳои дигаре низ буданд, ки онҳоро на танҳо дар ин минтақа дучор омадан мумкин буд, ҳатто маълумот дар бораи фаъолияти онҳо то маркази Самарқанд низ расида буд. Аммо натиҷаи баҳсу мунозираҳо, радду бадалҳо ва муносибаташон нисбат ба ҳанафия боиси боз ҳам тавсеа ва инкишофи таълимоти ин мактаб гардид ва сафи ҷонибдорони онҳоро афзуда, боиси истиқрори ниҳоии ислом тавассусти ин мазҳаб мегардид.

Манбаи мӯътамаде, ки дар самти муборизаҳои мазҳабӣ дар Мовраоуннаҳр бахшида шуда, дастраси муҳаққиқин мебошад, «Китобу-т-тавҳид»-и Мотуридӣ аст. Мутафаккир дар мавриди ҳар як фирқаву ҷараёнҳои аҳди Сомониён маълумот дода, дар айни замон роҳҳои мубориза бо мактабу фирқаҳо масъалаҳои баҳснокро нишон додааст ва андешаҳои ҳарифони худро, ки барои низоми фикрии ҷомеаи онвақтаи Мовароуннаҳру Хуросон зарарнок ва хавфнок буданд баён кардааст. Вай дар мадди аввал ба ин гуруҳҳо: динҳои яҳудиён [20, с. 187], насрониён ва фирқаҳои гуногуни санавият-дутопарастонро (дуалистҳо) аз қабили зардуштиён, маннониён, (мурод аз фирқаи «маннониён» ҳамон фирқаи «монавиён» аст) марқиониён ва тарафдорони Бухтанаср (Бардесанес), инчунин осори эллинистиву фалсафие, ки онҳо бо калимаи «даҳрия» ифода ёфтаанд ва ҷараёнҳои фалсафии мутааллиқ ба онҳо аз қабили асҳобу-л-ҳайюло, асҳобу-т-табиа, «машшоиён»,

Арасту ва ғайраро шомил сохта, дар охири ин рӯйхат гуруҳҳои пароканда, ба мисли «сумания», «суфастоиҳо» ва «собииён»-ро [20, с. 421] дохил кардааст.

Мотуридии Самарқандӣ аз милалу ниҳали исломӣ аҳли хаворич, мӯътазила, карромиён, исмоилиён ва аз ҷумлаи уламои фиқҳ аз қабили Ҷаҳм ибни Сафвон, Муқотил ибни Сулаймон, ан-Наҷҷор, ал-Бургус, ан-Наззом, Ҷаъфар ибни Ҳарб, ал-Асамм, Муҳаммад ибни Шабиб, Абӯисо ал-Варроқ, Ибни Ровандӣ ва Абулқосими Каъбии Балхиро ба тартиб ном бурдааст [34? с/ 299]. Дар баробари ин дар «Китобу-т-тавҳид» баҳсу мунозираҳое низ ҷой доранд, ки онҳо ба ягон гуруҳи муайяну мушаххас тааллуқ надоранд. Мутафаккир дар ҳар як ҳолати мушаххас фирқаҳои алоҳидаро дар назар дошта, ба онҳо «ҳашавиён», «мушаббиҳа», «қадария», «ҷабрия» ва «мурҷиа»-ро шомил кардааст [34, с. 299-300].

Мотуридӣ байни собеиҳо ва монавиҳо фарқияте намегузорад ва монавиҳо дар шарҳи ӯ собеиҳо номида шудаанд. Хоссатан мутафаккир аз мафҳуми «собеӣ» ба сабаби он ки манбаи қуръонӣ дошт, истифодаи фаровон мебарад.

Мотуридӣ «Суманиҳо»-ро ба зумраи бутпарастон шомил кардааст. Ин ҷои шубҳа надорад, зеро пайравони буддизм дар асри X дар Хуросону Мовароуннаҳр хеле зиёд буданд ва онҳоро бо номи суманиҳо хитоб мекарданд [20, с. 221].

Қобили зикр аст, ки дар осори ҷонибдорони пешинаи мактаби ҳанафияи Мовароуннаҳр доир ба ихтилофоти онҳо бо суманиҳо иттилоъ вуҷуд надорад. Маълумоти мухтасаре доир ба аҳли буддоия дар навиштаҷоти Ҷаҳм ибни Сафвон ба чашм мерасад, ки он дар робита бо баҳсҳои вай баён ёфтааст. Аммо дар “Китобу-т-тавҳид”-и Мотуридӣ моҳияти ақидаҳои онҳо ва радду бадали таълимоташон дар саҳифаҳои 221 ва 222 инъикос ёфтаанд [38].

Дар маҷмӯъ таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ моро водор месозанд, ки дини буддоӣ дар ташаккули каломи Мовароуннаҳр чандон нақш надоштааст ва берун аз майдони андешаи мутафаккирони мактаби ҳанафия боқӣ мондааст. Сабаби аслӣ дар он зоҳир мегардад, ки аввалан дини буддоия ба зудӣ баъди ҷорӣ шудани ислом дар Мовароуннаҳр моҳияти худро аз даст дод [39, с. 498], вале новобаста ба ин баъзе муаллифони минтақа кӯшиш карданд, доир ба он иттилои мушаххасе манзур намоянд. Иддае аз гуруҳҳои илмиву диние, ки дар рӯйхати ҳарифони фикрӣ ва рақибони мактаби ҳанафия ҷой доштанд, вале дар ҳавзаи фикрӣ ва ақидатии Мовароуннаҳр чандон нақши муҳиме надоштанд, ин аҳли хаворич, ҷаҳмиҳо, карромиҳо, пайравони динҳои яҳудӣ ва насронӣ буданд. “Китобу-т-тавҳид” аз он хабар медиҳад, ки Мотуридӣ дар ин ё он шакл бо онҳо бархурди фикрӣ дошт.

Ҷои шакке нест, ки аҳли хаворич ва ҷаҳмиҳо аввалин рақибони ақидатии ҳанафиёни Мовароуннаҳр ба шумор мерафтанд. Баҳсу мунозироти ҳанафиён ҳанӯз дар асри IX ва аввали асри X шурӯъ гардида, ба як маҷрои муайян равона шуда буданд. Доир ба аҳли хаворич дар сарчашмаҳои эътиқодии ҳанафиён хусусан дар «Китобу-л-олим», «Фиқҳи абсат» ва дар «ас-Саводу-л-аъзам» дидан мумкин аст. Ба қавли Ҳакими Самарқандӣ: «Мехоҳам то номҳои эшонро баён кунам ва афъоли эшонро ҷудо-ҷудо шарҳ диҳам, то мардумон эшонро бидонанд ва парҳез кунанд аз эшон. Ҳама номҳои эшон ба тафсил ин аст: Аввал, мурҷиёнанд; Дуюм, қадариёнанд;… Бисту панҷум, ҷаҳмиёнанд;…» [32, с. 128] «Аммо «ҷаҳмиён»

қавмеанд, ки Қуръонро махлуқ гӯянд ва Худои азза ва ҷалларо дорои макон гӯянд ва бузургтар неъмати Худойро мункир шаванд» [32, с. 123].

Макҳули Насафӣ, ки аз ҳакимони барҷастаи ҳанафия буд, таъкид кардааст, ки аҳли хаворич ва ҳам ҷаҳмиҳо дар Мовароуннаҳр таъсиру нуфузи хеле зиёд доштанд. Макҳули Насафӣ дар асари худ «Китобу-р-радд» онҳоро ба ду гуруҳи «фитнагарони хавфнок» ва «бидъатгузорон» ҷудо кардааст. Муносибати душманонаи ин гуруҳҳо бо ҳанафиён ҳанӯз аз аввалҳои асри VIII шурӯъ гардида буд, зеро миқдори онҳо дар Хуросон хеле зиёд буда, дар Сиистон бошад, аҳли хаворич аксариятро ташкил медоданд ва онҳо муваққатан роҳбарии низоми фиқҳии минтақаро бар дӯш доштанд [37]. Ҷаҳмиён аслан дар Мовароуннаҳр зуҳур карда, фаъолияти онҳо баъд аз марги Ҷаҳм ибни Сафвон хеле густариш ёфт.

Дар баробари ҷаҳмиён Мовароуннаҳр ҳамчунин ватани карромиҳо ба шумор мерафт. Муборизаҳои ақидатӣ бо карромиҳо таърих ва решаву бунёди худро дошт, ки онҳо дар осори Абӯбакри Самарқандӣ, Ҳакими Самарқандӣ ва Абӯмансури Мотуридӣ инъикос ёфтаанд.

Муносибат нисбат ба яҳудиён ва насрониён каме ранги дигар дошт. Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки ин ду дин кайҳо боз дар минтақа реша давонда буданд. Насрониёни минтақа ба воситаи таълимоти хаворич шинос шуда буданд. Сарфи назар аз он, ки ҷонибдорони дини яҳудия аз рӯи шумораи худ дар минтақа хеле кам буданд, лекин таъсири андешаҳои онҳо ҳанӯз пеш аз зуҳури ислом паҳн гардида буд ва дар даврони густариши ҳанафия асри IX яке аз шахсиятҳои барҷастаи яҳудӣ Ҳивии Балхӣ буд, ки фаъолияти худро дар Балх ҳамчун фақеҳ ба роҳ монда буд [40, с. 43]. Баҳсу мунозирот бо онҳо нишон дод, ки яҳудиён дар таълимоту фаъолияти хеш нисбат ба “тавҳиди ҳақиқӣ” садоқатро ҳифз накардаанд. Ин тарзи баҳогузорӣ метавон дар асарҳои Абӯмуқотили Самарқандӣ аз он ҷумла дар «Китобу-л-олим» ба назар мерасад.

Ҳакими Самарқандӣ дар «ас-Саводу-л-аъзам» «мушаббиҳа»-ро ба ҷумлаи ҳафтоду се фирқаву мазҳаби исломӣ дохил кардааст: «Аммо мушаббиҳа қавмеанд, ки Худои азза ва ҷалларо дорои дасту пой ва чашму забон ва ангуштон гӯянд. Хазалаҳумуллоҳ» [32, с. 125].Вай «карромиён»-ро низ дар ҷои ҳафтоду дуюм қарор дода, таъкид менамуд, ки «карромия қавмеанд, ки имон ба забон гӯянд, ба маърифати дил нагӯянд. Ва гӯянд: «Ҳақ таоло шахс аст чун одамиён ва андом аст чун одамиён». Ва эшон аз ҳафтоду ду миллат бадтаранд ва ҷоҳилтар» [32, с. 125].

Дар раванди радду бадалҳо ва муборизаҳои ақидатии ҳанафиёни минтақа бо ҳарифони худ ин истифода аз мухолифати байни «қадария» ва «ҷабрия» дар хусуси ихтиёр ва озодии иродаи инсон маҳсуб меёфт. Ҳанафиён дар тафсир ва шарҳи паҳлӯҳои мухталифи масъалаи мазкур роҳи миёнаи ба мисли ашъариён байни ин ду ҷараёни динӣ-фалсафиро интихоб карда буданд. Таълимоти «қадария» ва «ҷабрия» инкори андешаҳои онҳо ҳанӯз тавассути Абӯҳанифа дар «Рисолаи ал-Баттӣ», Абӯмутеъи Насафӣ дар «Фиқҳи абсат», Макҳули Насафӣ дар «Радд», Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ дар «ас-Саводу-л-аъзам» баён ёфта буданд. Дар ин асарҳо кӯшиш ба харҷ дода шудааст, то мавқеи ақидатии ҳанафиён ва моҳияти таълимоти васатии онҳо шарҳу тафсир гардидаанд. Масалан Ҳакими Самарқандӣ дар асари зикршуда дар байни ҳафтоду се фирқаи мавҷудаи асри худ дар ҷои дуюм

«қадариён» ва дар ҷои ёздаҳум «ҷабриён»-ро қарор медиҳад ва таълимоташонро мазаммат кардааст. Қадариён мегӯяд вай «Худои азза ва ҷалларо офаринандаи хайрҳо» ва «Иблис алайҳи-л-лаъна офаринандаи шарҳо» номидаанд. Ба ибораи дигар Худоро сарчашмаи хайр ва Иблисро манбаи бадиҳо ба қалам додаанд. Ва тақдири бад аз Худои азза ва ҷалла набинанд» [32, с. 121].

Ҳакими Самарқандӣ баъд аз шарҳи масъала ба хулосае меояд, ки «бад-ин сабаб гумроҳ шуданд ва ҳалок шуданд» [32, с. 121]. Зеро пайравони «қадария» ва «ҷабрия» ба андешаи ӯ «қавмеанд, ки гӯянд: «Хайр ва шар ҳар ду аз сунъи Худояст ва моро дар он ҳеҷ феъле нест. Ва мо ҳамчун чӯби хушкем афканда ва мо натавонем, ки аз худ тоат кунем ва маъсият кунем». Бад-ин сабаб гумроҳ шуданд» [32, 122].Дар баробари «қадария», «ҷабрия», мутафаккир ҳамчунин доир ба ҷараёнҳои “мурҷиа” ва «ҳашавия», ки шохае аз суннатгароёни Мовароуннаҳр ба шумор мерафтанд, андешаҳои худро баён месозад. Қобили зикр аст, ки дар бораи ин мактаб таҳо Макҳули Насафӣ нуқтаи назари худро баён карда буд. Ва ба аҳли фирқаи «ҳашавия» вай гуруҳеро дохил кардааст, ки онҳо манбаъ ва сарчашмаеро ба ҷуз аз ҳадисҳои Пайғамбар эътироф намедоштанд. Макҳули Насафӣ дар хусуси онҳо дар асараш «Китоб-у-радд ало аҳли-л-бидъа ва-л-ҳаво» маълумот додааст [20, с. 164]. Як нуқта қобили таваҷҷӯҳ аст, ки дар асари худ Мотурудӣ доир ба ҷараёни исноашариён ва ё имомия чизе нагуфтааст. Дар доираи таҳқиқоти аврупоиён маълум мегардад, ки ҷараёни мазкур ҳанӯз дар байни асрҳои X ва XI аз ҷониби пайрави он Муҳаммад ибни Масъуд ал-Айёшӣ [37, с. 84], ки аслан худ Самарқандӣ ба шумор мерафт, ҳамаҷониба таблиғ карда мешуд. Ҳанафиёни минтақа, онҳоро ҳамчун пайравони фирқаи «рофизиҳо» эълон дошта, Абӯллайси Самарқандӣ дар навиштаҳои худ муқобили ақидаҳои онҳо мубориза бурдааст. Дар маҷмӯъ Мотуридӣ дар асари дигари худ «Китобу радди-л-имома ли баъзи-р-равофиз» [3, с. 207] ба радди таълимоти аҳли “равофизи имомия” даст мезанад ва қавли Макҳули Насафӣ, Мотуридӣ дар муносибат ба масъалаи имомат нуктаи назари хос доштааст [23, с. 359]. Кулли он гуруҳҳое, ки таълимоташон тавассути ҳанафиён мавриди баҳсу мунозираҳо қарор гирифтанд, аз нигоҳи ақидатӣ хусусияти хоси худро доштанд. Ба он гуруҳе, ки ба онҳо баҳси ҷидди сурат мегирифт ин намояндагони мӯътазила буданд. Бидуни кадом як истисно метавон гуфт, ки мӯътазила ҳамчун рақибони воқеии ҳанафиёни Мовароуннаҳр ном баровардa буданд. Рақобати фикрии ин ду гуруҳ ба хусус дар «Рисола ило Усмон ал-Баттӣ»-и Абӯҳанифа ва «ас-Саводу-л-аъзам»-и Ҳакими Самарқандӣ хеле равшан нишон дода шудаанд. Дар тамоми дастхатҳои боқимондаи ҳанафиён ин мубоҳисот дар шакли анъанавӣ ва бо усули ба онҳо маълум боқӣ монда буданд, анҷом мегирифт.

Дар иртибот ба ин дар мунозираҳои ҳанафиёни ин давра бо дутопарастон (дуалистон) ҷои хосса дорад. Ба хусус ҳанафиён ба таълимоти ҷараёнҳои монавия [23, 226] ва зардуштия [23, с. 243] диққати махсус медоданд. Онҳо дар радияҳои худ андешаҳои зардуштияро бо дигар фирқаҳо муқоиса мекарданд. Агар дар таълимоти онҳо андешаҳои хавфноки ақидатиро медиданд, аз он танҳо барои наздикӣ доштанаш бо ақидаҳои зардуштӣ шарҳу тафсил медоданд. Барои мисол дар «Китобу-т-тавҳид»-и Мотуридӣ таълимоти маннониён (монавия) дар иртибот

бо зардуштия баррасӣ гардидааст. Дар хусуси зардуштия мутафаккир ҳангоми баҳсҳояш бо санавия [23, с. 180] ва ё зандақа [23, с. 187] зикр кардааст.

Дар ин давра ҳанафиён ба муқобили «даҳрия» ва дар шакли умум бо тамоми он уламо ва мактабҳое, ки дар ин ё он шакле аз таълимоти "абадияти моддӣ" ҷонибдорӣ мекарданд [31], баҳс кардаанд. Дар осори ҳанафиён доир ба номҳои мушаххаси ҷонибдорони «даҳрия» ва макони ҷуғрофии зисти онҳо ба ҷуз аз андешаҳои онҳо маълумоте вуҷуд надорад.

Пайравони қадим ва азалӣ будани олам низ ба ду гуруҳ ҷудо карда шудаанд. Дар баробари ин ақидаҳои "Асҳобу-т-табиъа" ва гуруҳи дигаре ҳаюлои абадиро "Асҳобу-л-ҳаюло" ташкил медод, ки аз ҷониби ҳанафиён мавриди накӯҳиши сахт қарор гирифтаанд. Аслан ақидаҳои мазҳабии намояндагони «даҳриён», ки ба чор гуруҳ тақсим шуда, дорои таълимоти хоси худ мебошанд, аз ҷониби ҳанафиён мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Гуруҳи аввалӣ, онҳо чунин мешуморанд, ки Худо дунёро аз «тина» офаридааст. Гуруҳи дуввумӣ, ки асҳобу-н-нуҷум номида мешаванд, ситораҳоро мабдаи асосии дунё шуморида, гуруҳи саввумӣ - "асҳоби ҳаюло" материяро нахустасоси олами ҳастӣ гуруҳи чаҳорум дуалистҳо бошанд ба ду нахустасос боварӣ доштанд [20, с. 77-85].

Дар баробари дигар ҷараёнҳои фикрии Мовароуннаҳр дар асри X ҷараёни исмоилия мақоми баланд дошт. Аз ин фирқа ҳанафиён бо номи «қарматиҳо» ва "ботиниҳо" ёд кардаанд [20, с. 127]. Ақидаи исмоилиён қабл аз Мовароуннаҳр ба Хуросон ворид гашта буданд, ки он ба садаи нуҳӯми мелодӣ (III ҳ.) мутобиқат мекунад. Абдулқоҳири Бағдодӣ таъкид кардааст, ки ҳанӯз дар замони Муҳаммад ибни Тоҳир (тоҳириён) исмоилия дар Хуросон зуҳур карда буд [9, с. 19]. Дар даҳаи охири асри IX Абӯабдуллоҳи Ходим ҳамчун доъии исмоилӣ дар Хуросон фаъолият карда, таблиғгарони худро ба шаҳрҳои Мовароуннаҳр низ фиристода буд [28, с. 12].Дар замони ҳукмронии Исмоил ибни Аҳмад, яке аз доъиёни исмоилия Абӯбилол вориди Мовароуннаҳр гашта, ба таблиғи мазҳаби исмоилӣ мепардозад. Ӯ маркази фаъолияти худро «дору-л-адл» ном гузошта, аҳли деҳоти атрофи Ҳиротро ба мазҳаби исмоилия шомил сохта буд [25, с. 299].Муболиғони исмоилия дар Хуросон Убайдуллоҳи Маҳдӣ, Абӯсаъиди Шаъронӣ, Ҳусайн ибни Алии Марврудӣ ва дигарон ба муваффақиятҳои беназир ноил шуданд. Дар натиҷаи таблиғоти онҳо аз навоҳии Толиқон, Маймана, Форёб, Ғарҷистон ва Ғур (Афғонистони муосир) ба мазҳаби исмоилия гаравиданд. Марврудӣ дар соли 915 м. қиёмеро бар зидди амир Наср ибни Аҳмад ибни Исмоил созмондеҳӣ карда, саранҷом ба шикаст рӯ ба рӯ шуд.Баъд аз Марврудӣ доъияи исмоилиёни Мовароуннаҳрро Абулҳасан Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳамдуяи Баздавии Насафӣ таъйин шуд. Вай дар қалъаи Баздаҳи Насаф макони зист дошт. Ба қавли муҳаққиқи эронӣ Зарёбкӯӣ Аббос «исмоилия ҳамвора ақоиди мазҳабии худро бо истидлолоти фалсафӣ тавъам медошт ва он ҷо, ки ақида ва Қуръон ва ҳадис бо фалсафа бархӯрд дошт саъй мекард, ки завоҳири Қуръон ва ҳадис ва нусуси ақоидро ба нафъи фалсафа таъвил ва тафсир кунад. Фалсафаи исмоилиён бештар аз фалсафаи Форобӣ ва Ибни Сино ранги навафлотунӣ дошт ва аз фалсафаи Фисоғурис (Пифагор) низ таъсирпазир буд. Авҷи ин амр дар мактаби «Ихвону-с-сафо», ки дар садаи даҳуми мелодӣ дар Басра ва Бағдод зоҳир шуданд ва расоилро

дар баёни ақоиди худ мунташир сохтанд, намуд ёфт». Дар маҷмӯъ дар асри X дар Мовароуннаҳру Хуросон аз ҷониби доиён ва мутафаккирони исмоилияи ин минтақа кӯшишҳои зиёде карданд, то андешаҳои ақидатии ин фирқа паҳн гардад.

Дар минтақаи мазкур дар паҳлуи фирқаи исмоилия, ҳамчунин «монавиён» низ хеле сершумор буданд ва муваффақона таълимоти худро бо муваффақият таблиғ мекарданд. Суғд дар радифи Ироқ барои монавиён маркази дуввуми муҳими асосии тавсиаи фаъолият гардида буд. Густариши ин фирқа дар Мовароуннаҳру Хуросон ҳанӯз ҳангоми дар ҳаёт будани асосгузори ин ҷараён Монӣ шурӯъ гардида, эҳтимоли зиёд меравад, ки онҳо дар асри V ба ин минтақа омадаанд [36, с. 178]. Ибни Надим доир ба шикасти монавиён, ки ҳанӯз дар асри VI ба вуқуъ пайваста буд, овардааст, ки бо саркуб гардидани монавиён дар Байнаннаҳрайн ва паноҳ ҷустани онҳо ба Мовароуннаҳр боиси ворид шудани тағйирот дар таълимоти ақидатӣ ва ҷаҳонбинии мардуми ин минтақа гардид [16, с. 334]. Баъд аз ду асри забткориҳои мусулмонон пайравони монавия боз ба фаъолияти худ шурӯъ карда, дар Мовароуннаҳр обрӯи зиёдеро касб карданд [11, с. 337]. Дар даврони баъдӣ «монавиён» дар соли 722 бо ҷанги мусулмонон рӯбарӯ шуда, бештари рӯҳониёни фирқаи монавия Самарқандро тарк карданд ва ба ҷониби Шарқи Мовароуннаҳр ба сарзаминҳои туркон рахти сафар бастанд [35, с. 237]. Дар «Ҳудуд-у-л-олам», ки соли 982-9833 навишта шудааст, ба мо маълум менамояд, ки дар шаҳри Самарқанд хонақоҳи монавиён арзи вуҷуд доштанд. Ба қавли Абӯрайҳони Берунӣ дар олами ислом ҷамъияти монавиёнро ба ҷуз аз Самарқанд дигар дар ҳеҷ куҷое пайдо кардан мумкин набуд [13, с. 209].

Дар ниҳоят баҳсҳои ҳанафиён бо ҷараёнҳову динҳои пешазисломӣ ва ҷарёнҳову фирқаҳои зиёди исломӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки барои онҳо шартҳои хусусияти минтақавӣ дошта, хеле кам аст. Новобаста аз он ки дар Мовароуннаҳр анъанаи инкишофи таълимоти даврони эллинӣ вуҷуд дошт, лекин ҳанафиён доир ба он чандон таъкид намекунанд. Дар иртибот ба таҳлилҳои боло метавон хулоса кард, ки ҳанафиёни Мовароуннаҳр дар таълимот ва баҳсҳои худ анъанаи қадимаи радду бадали фирқаҳо ва мактабу ҷараёнҳои диниву мазҳабӣ ва фалсафиро риоя намуда, бо бо аксари онҳо дар ҳолати таззоди фикрӣ қарор доштанд. Пешвоёни мазҳаби ҳанафия андешаҳои фирқаҳои мавҷударо ба доманаи баҳс кашида, дар чаҳорчӯбаи талаботи осори ба “милалу ниҳал” бахшида онҳоро таҳлил кардаанд. Онҳо худро аз хатари бунёдгароӣ ҳифз намуда, барои таҳким бахшидани ақида ва ҳифозати мавқеи худ саъю талош карда, амнияти сиёсӣ, ақидатӣ ва идеологии замони худро таъмин менамуданд. Ҳадафи онҳо ҳифзи мавқеи худ аз «бероҳон» ва “ифротгароён” буд. Онҳо хусусиёти миллии фарҳанги хоси Мовароуннаҳрро таблиғ карда, онро аз таъсири фарҳангҳои маънавии бегонагон нигоҳ медоштанд. Масалан, яке аз хусусиятҳои баҳсҳои фирқавии онҳо таҳлили тамоюли навафлотунигароёнаи исмоилиён ба ҳисоб мерафт. Дар робита ба мақоми монавиёну зардуштиён дар фарқият аз дигар фирқаҳо ва дину мазҳабҳо ба таҳлили ҷаҳонбинии онҳо таваққуф зиёдтар карда буданд. Бо ин мавқеъгирии худ онҳо кӯшиш намудаанд ҳадафи асосии худ, яъне қабули фиқҳ ва ақидаи ҳанафиро дар минтақа асоснок намоянд, зеро ин фирқа ҳанӯз дар Мовароуннаҳр ба таври ниҳоӣ ташаккул наёфта буд.

Баҳсу мунозирот бо аҳли мӯътазила низ барои ҳанафиёни минтақа мавқеи хоса дошт. Дар ин самт ҳадафи асосӣ на танҳо ҳифзи ақида ва мавқеи худ буд, балки онҳо бояд нуқсону норасоиҳои рақибони дохилидиниро низ бояд нишон медоданд. Аз ҳамин сабаб онҳо дар шакли намоишкорона бо таълимоти санавиён, даҳриён ва мӯътазила баёнот медоданд. Бартарияти фиқҳи Абӯҳанифа ва ақидаи онҳоро бар рақибонашон айёнан равшан сохта, хулоса мекарданд, ки танҳо ин ақида ва ин низоми фиқҳии онҳо метавонад ҳамчун андешаи фароқавмӣ барои тамоми аҳли ҷомеаи Мовароуннаҳр ва Хуросон, ки дар қаламрави Сомониёнанд хидмат кунад ва амнияту устувории ҷомеа ва пешрафти низоми давлатро таъмин созад. Воқеан чунин тарзи масъалагузориҳо сабаби он шуд, ки дар ҷомеа суботи ақидатӣ, амнияти аҳли ҷомеа таҳаммулпазирӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ пирӯз гардад, ки ин худ дар маҷмӯъ пирӯзии андешаи ҷадиди тоҷиконро др асрҳои миёна дар назар дошт.

АДАБИЁТ

1. Абдулкарими Тоҷир. Қандия. Ба кӯшиши Эраҷ Афшор. – Теҳрон, 1367.
2. Абдурраҳмон Абдухолиқ. Шарҳи ақоиди Насафӣ.- Зоҳидон. –б/с. – С. 9.
3. Абӯлайси Самарқандӣ. Бустону-л-орифин. – С.207.
4. Абӯтоҳири Самарқандӣ. Самария. Теҳрон: Интишороти фарҳанги Эронзамин. 1343. – С.33;
5. Алӣ Абдулфаттоҳ ал-Мағрибӣ. Имому аҳли-с-сунна ва-л-ҷамоа Абӯмансур ал-Мотуридӣ ва ороҳу-л-каломия. –Қоҳира: Мактабату Ваҳба. 2009. – С.23.
6. Алиакбари Деҳхудо. Мотуридӣ. Луғатнома. – С.9.
7. Аллома Шиблии Нӯъмонӣ. Таърихи илми калом. – С.71.
8. Аҳмад Ибн Авзуллоҳ Луҳайбии Ҳарбӣ. Ал-Мотуридияту диросатан ва тақвиман. Риёз: дору-л-осима. 1413 ҳ. – С.96-97.
9. Бағдодӣ Абдулқоҳир ибни Тоҳир. Ал-Фарқ байн-ал-фирақ. Ба кӯшиши Муҳаммад Зоҳид ибни Ҳасани Кавсарӣ. –Миср, 1948. – С.19.
10. Баёзӣ Камолиддин Аҳмад ибни ал-Ҳасан. Ишороту-л-маром мин ибороти-л-имом. – Қоҳира.1949.-С.23.
11. Бартольд В.В. Сочинения. Т.IV. М., 1966.
12. Бассом Абдулвоҳиди Ҷобӣ. Ал-Масоилу-л-хилофия байна-л-ашоирати ва-л-мотуридия. – С.19.
13. Берунӣ Абӯрайҳон Муҳаммад. Ал-Осору-боқия ани-л-қуруни-л-холия. – С.209.
14. Забиҳуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. –Ҷ.I. Теҳрон, 1362 ш. – С.234.
15. Ибни Қатлубиғо. Тоҷу-т-тароҷим дар баёни авсофи табиӣ ва мазороти Самарқанд. Бағдод. 1912. – С.59 ва ғ.
16. Ибни Надим Муҳаммад ибни Исҳоқ. Ал-Феҳрист. –Қоҳира, 1960. –С.334.
17. Мақдисӣ Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л-ақолим. Лейдан, 1967. – С. 323.
18. Метс Адам. Тамаддуни исломӣ дар қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ. Тарҷумаи Алиризо Заковатӣ Қарогузлу. –Ҷ.I. Теҳрон, 1362ҳ. – С.47.
19. Миён Муҳаммади Шариф. Таърихи фалсафа дар ислом. Ҷ.1. – С.382.
20. Мотуридӣ Абӯмансур. Китобу-т-тавҳид. Ба кӯшиши Бакр Туполуғлӣ ва Муҳаммад Орӯшӣ. – Бейрут: Дору-с-содир. 2007 (1428 ҳ.). –С.187.
21. Мустафо Ҷавод. Ас-Сақофату-л-ақлия ва-л-ҳолату-л-иҷтимоия фӣ асри-л-раис Ибн Али бин Сино//Маҷаллату-л-ҷамъи-л-илми-л-ироқӣ. №4. Қ.II. Бағдод, 1956 (1375 ҳ.) – С.505.[1]
22. Муҳаммадризо Ноҷӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. –С.699.
23. Насафӣ Абӯлмуъин Маймун ибни Муҳаммад. Табсирату-л-адилла. – Ҷ.1. Димишқ, 1990. – С.359.
24. Насафӣ Наҷмуддин Абӯҳафс Умар ибни Муҳаммад. Ал-Ақоиду-н-насафия. – Лондон, 1843.
25. Низомулмулки Тӯсӣ Ҳасан ибни Алӣ. Сияру-л-мулук (Сиёсатнома). –Теҳрон. 1355. –С.299.

26. Паздавӣ Абулюср Муҳаммад. Усулу-д-дин. Бо кӯшиши Ҳанс Петер Линсс. – Қоҳира, 1963 (1363 ҳ.).
27. Раббонӣ Гулпойгони Алӣ. Мотуридия // Кайҳони андеша. Теҳрон, 1381.
28. Рашидуддин Фазлуллоҳ. Ҷомеъу-л-таворих. (Қисмати Исмоилиён). Муҳаммад Тақии Донишпажӯҳ ва Муҳаммад Мударриси Зинҷонӣ. Теҳрон, 1356. – С.12.
29. Саид Муртазо. Шарҳи «Эҳё улуму-д-дин»-и Ғазолӣ. Қоҳира. 1893. – С.195.
30. Самъонӣ Абдулқарим ибни Муҳаммад. Ал-Ансоб. Ба кӯшиши Абдурраҳмон Муаллими Имонӣ. –Ҳайдаробод, Дакан, 1962-1982. Ҷ.11. – С. 62.
31. Ульрих Рудольф.ал-Матуриди и суннитская теология в Самарканде. – С.144.
32. Ҳакими Самарқандӣ. Ас-Саводу-л-аъзам. Тарҷумаи куҳан аз арабӣ. Хӯҷанд. Нуримаърифат. 2009. – С.128.
33. Ҳенри Корбэн. Таърихи фалсафаи исломӣ. Тарҷумаи Асадуллоҳ Митрӣ. – Теҳрон, 1358. – С.164.
34. Шамолов А.А. Каломи Мовароуннаҳр. – Душанбе, "Дониш", 2013 – С.299-300.
35. Haussig HansWilhelm. Die Geschich Zentralasiens und der Seidenstrabe in vorislamischer. Zeir, Darmstadt. –C.237.
36. Lieu Samuel IV.C. Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China. A Historical Survey. Manchester 1985. –C.178.
37. Madelung Wilgerd. Religious Trends in Early Islamic Iran.Albany 1988 (Bibliotheca Persica. Columbia literatures on Iranian Studies,4).
38. Madelung Wilgerd. Derilmam al-Qasim ibn lbrahim und die Glaubensle hre der Zaiditen. Berlin, 1965 (Jtudien zvr Sprache, Geschichte und Kultur des islamishen Orients № F.I.).
39. Melikan-Chirvani. Buddism II. In Islamic Times // E Iran. IV. 498a.
40. Rosenthal J. Hiwi al-Balhi/ A Comparative Study.Philadelphia, 1949. – C.43.

НАҚШИ МАЗАҲАБИ ҲАНАФИЯ ДАР ТАШАККУЛИ ҲУВИЯТ ВА АРЗИШҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКОНИ МОВАРОУННАҲРУ ХУРОСОН

Дар мақола нақши мазаҳаби ҳанафия дар ташаккули ҳувият ва арзишҳои миллии тоҷикони Мовароуннаҳру Хуросон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асоси омӯзиши маъхазҳо ва адабиёти сершумор муаллифон раванди ташаккули мақоми ҳанафия ва мактаби фиқҳии онро пайгирӣ карда, тасдиқ кардаанд, ки тибқи ахбори манбаҳои таърихӣ ва таҳқиқоти мавҷуда Мотуридии Самарқандӣ асосгузори мактаб буда, дар баробари омӯзиш ва фаъолияти илмӣ шогирдони зиёдеро низ тарбия кардааст. Таъкид карда мешавад, ки осори боқимондаи Мотуридӣ ҳамчун саромади мактаби каломии ҳанафии Мовароуннаҳр нишон медиҳад, ки вай дорои зеҳни қавӣ ва истеъдоди баланди илмӣ буда, ҳамчун мутаккалими барҷаста, таҳқиқотҳои аслии худро ба илми калом ва усули фиқҳ бахшидааст. Хулоса карда мешавад, ки ҳанафиёни Мовароуннаҳр дар таълимот ва баҳсҳои худ анъанаи қадимаи радду бадали фирқаҳо ва мактабу ҷараёнҳои диниву мазҳабӣ ва фалсафиро риоя намуда, бо бо аксари онҳо дар ҳолати таззоди фикрӣ қарор доштанд. Пешвоёни мазҳаби ҳанафия андешаҳои фирқаҳои мавҷударо ба доманаи баҳс кашида, дар чаҳорчӯбаи талаботи осори ба "миналу ниҳал" бахшида онҳоро таҳлил кардаанд.

Калидвожаҳо: мазҳаби ҳанафия, ҳувият, арзишҳои миллӣ, тоҷикон, Моваруннаҳр, Хуросон, Сомониён, Абӯҳанифа, мактаби фиқҳӣ, худшиносии миллӣ, анъанаҳои миллӣ.

РОЛЬ ХАНАФИТСКОЙ ШКОЛЫ МЫСЛИ В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕНТИЧНОСТИ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ТАДЖИКОВ МАВЕРАННАХРА И ХОРАСАНА

В статье рассматривается роль ханафитской школы мысли в формировании идентичности и национальных ценностей таджиков Мавераннахра и Хорасана. На основе изучения многочисленных источников и литературы авторы прослеживают процесс становления статуса ханафитской школы и ее школы правоведения и подтверждают, что согласно историческим источникам и исследованиям Мотуриди Самарканди является основателем школы, который наряду с изучением наук и начуной деятельностью воспитал много учеников. Подчеркивается, что сохранившиеся труды Мотуриди как основоположника школы ханафитского каляма свидетельствуют о том, что он обладал сильным интеллектом и высоким научным талантом, и как выдающийся мутакаллим посвятил свои оригинальные исследования науке калама и методу фикха. Делается вывод, что ханафиты Мавераннахра в своих учениях и диспутах следовали древней традиции отрицания сект и школ, религиозно-философских процессов и со многими из них находились в состоянии интеллектуального конфликта. Лидеры ханафитской школы мысли обсудили взгляды существующих сект и проанализировали их в контексте требований работы, посвященной «нациям и народам».

Ключевые слова: ханафитская школа, идентичность, национальные ценности, таджики, Моваруннахр, Хорасан, Саманиды, Абу Ханифа, школа исламского правоведения, национальное самопознание, национальные традиции.

THE ROLE OF THE HANAFI SCHOOL OF THOUGHT IN SHAPING THE IDENTITY AND NATIONAL VALUES OF THE TAJIKS OF MAVERANNAHR AND KHORASAN

The article discusses the role of the Hanafi school of thought in shaping the identity and national valuesof the Tajiks of Maverannahr and Khorasan. Based on the study of numerous sources and literature, the authors trace the process of establishing the status of the Hanafi school and its school of jurisprudence and confirm that, according to historical sources and research, Moturidi Samarkandi is the founder of the school, who, along with the study of sciences and scientific activities, brought up many disciples. It is emphasized that the surviving works of Moturidi as the founder of the Hanafi kalam school testify that he had a strong intellect and high scientific talent, and as an outstanding mutakallim devoted his original research to the science of kalam and the method of fiqh. It is concluded that the Hanafites of Maverannahr in their teachings and disputes followed the ancient tradition of denying sects and schools, religious and philosophical processes, and with many of them were in a state of intellectual conflict. The leaders of the Hanafi school of thought discussed the views of the existing sects and analyzed them in the context of the demands of the work on «nations and peoples».

Key words: Hanafi school, identity, national values, Tajiks, Maverannahr, Khorasan, Samanids, Abu Hanifa, school of Islamic jurisprudence, national self-knowledge, national traditions.

Маълумот дар бораи муаллифон*: Шамолов Абдувоҳид Абдуллоевич* – Филиали Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М.В. Ламоносов дар шаҳри Душанбе, доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1.
***Ғуломов Тоҷиддин Мирзоалиевич* -** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносӣ **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 907827090** E-mail: **Tojiddini_82@mail.ru**

Сведение об авторах: ***Шамолов Абдувохид Абдуллоевич*** - Филиал Московского государственного университета в городе Душанбе, доктор философских наук, профессор кафедры общественных наук. **Адрес**: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1.
Гуломов Тоджиддин Мирзоалиевич - Таджикский национальный университет, кандидат философских наук, доцент кафедры историографии и архивоведения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 907827090** E-mail: **Tojiddini_82@mail.ru**

Information about the authors: ***Shamolov Abduvohid Abdulloevich*** - Branch of Moscow State University in Dushanbe, Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Social Sciences. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Bokhtar, 35/1.
Gulomov Tojiddin Mirzoalievich - Tajik National University, Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Historiography and Archives. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17, Phone: **(+992) 907827090** E-mail: **Tojiddini_82@mail.ru**

УДК:903.1 (575.16)

ТАЪРИХИ НИЗОМИ АНДОЗСИТОНӢ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ

Мирзоалиева Муборак
Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон

Аморати Бухоро пас аз истилои Русия, дар ҳамон ҳолати қафомондагӣ ва асримиёнагӣ боқӣ монд ва сохтори сиёсии он тағйир наёфт. Ҳукуматдорон аз шикасти артишашон дар муҳорибаҳо ва аз даст рафтани истиқлолияташон, барои худ хулоса набароварданд. Ягона коре, ки дар соҳаи сиёсӣ карданд, ин бо ёрӣ ва дастгирии қӯшунҳои Русия ба зери итоати худ даровардани мулкҳои мустақилу ниммустақили Бухорои Шарқӣ буд. Дар солҳои 70-уми асри XIX бекиигарии Ҳисор, Кӯлоб, Дарвоз ва Қаротегин пурра ба итоати Бухоро дароварда шуданд.

Дар аморати Бухоро, тамоми мансабдоронро амирону бекҳо таъин мекарданд. Бояд гуфт, ки усули идораи аморат, бе ҳеҷ тағйирот давом мекард ва амирон аз нокомиҳои сиёсатмадории худ, ки боиси истило шудани мулкҳояшон гардида буд, сабақ нагирифтанд. Баъди аз тарафи Русия кашида гирифтани як қисми мулкҳои давлати Бухоро, дар аморат 27 вилоят (бекигарӣ) боқӣ монда буд. Ҳамон тарзи куҳнаи идоракунӣ низ боқӣ монда буд.

Дар харҷу дахли мамлакат ягон тартибе ба назар намерасид. Ҳокимони вилоятҳо ба воситаи амлокдорони худ, дар корҳои моликият, молия, ҷамъ кардани хироҷи ушр ва ғайра худсариҳои зиёде нишон медоданд. Аз аҳолӣ чи ситонидан ва ба хазина чи супоридани онҳоро касе тафтиш намекард. Пас аз ба зери тасарруфи Русия гузаштани Бухоро, ягона ҳокиме, ки каме барои тағйироти иҷтимоиёти мардуми Бухоро, кӯшиш намуда буд, амир Абдулаҳадхон буд. Ӯ соли 1883 ба сафорати давлати Бухоро дар Русия сардорӣ мекард. Бо аҳли дарбор суҳбатҳо дошт, бо ҳаёти сиёсию ҷамъиятии Русия ошно шуд ва аз рӯйи шаҳодати рӯзномаҳои «Новое время» №20637 аз соли 1883 ва «Правительственный вестник» №80 аз соли 1883, дар ҳама ҷойи ҷамъияти русӣ хотираҳои нек аз хоксорӣ, ақлу зебоии зоҳириаш гузошт [4, с.38].

Саид Абдулаҳадхони 28-сола, пас аз марги падараш - амир Музаффархон ба тахт нишаста, барои дар мамлакат ҷорӣ намудани тартибу низом ҷидду ҷаҳд мекунад. Фармони аввалини интишорнамудаи ӯ, барҳам додани ғуломдорӣ ва ғуломфурӯшӣ дар Бухоро буд. Амири ҷавон ба ислоҳоти артиши худ даст зад ва теъдоди онро то 13000 оварда расонид. Соли 1886 Абулаҳадхон фармон дод, ки дар тамоми хонигарӣ зиндонҳо барҳам дода шаванд. Бо фармони ӯ ҳабсхонаи машҳури чоҳи сиёҳ ва канахона барҳам дода, бо хок пур карда шуданд. Сонитар, боз чанд фармоне интишор кард, ки барои пойдории ахлоқи ҷомеа равона карда шуда буданд. Аз ҷумла, истеъмоли нашъа, кукнор манъ карда шуда буданд. Дар бобати андозу андозгирӣ ҳам, тартиб ҷорӣ намуда, сабукиҳо эълон кард. Дигар амали ӯ сохтани канали калони обёрӣ аз Амударё буд, ки 6 миллион рублро ташкил мекард [12, с11-13].

Садри Зиё ба тарзи давлатдории амир Абдулаҳадхон чунин баҳо додааст: «Алғараз, амир Абдулаҳадхон ба як ҷой манзилу макон намекунад, имрӯз ба чаҳорбоғи Чармгарӣ шабона ба Қарияи султон, пагоҳ ба Сармич, фардо ба Хайробод ва ҳоказо. Арзачиён, ки аз вилоёт меомаданд, ҳама ҳайрону сарсон буданд. Аз аҳолии Кармина мепурсиданд, ба чуз «намедонам» дигар ҷавоб намешуниданд» [14, с.101].

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX мубоӣризаи бекҳои Аморати Бухоро барои мустақилият давом мекард. Ба амирон лозим меомад, ки ҳар вақт лашкар кашида, ин ё он беки саркашро ба итоат даророанд ва ба супоридани хироҷ маҷбур созанд. Аз парокандагию бенизомӣ, худсарии ҳокимони маҳаллӣ аҳволи мардуми

бечора сангинтар мешуд. Ҳокимон барои беҳтар шудани иқтисодиёт дар кишвар кӯшиш намекарданд. Вале, дар фикри онҳо ҳамеша андози зиёдтаре ҷамъ кардан буд. Аз рӯйи маълумотҳои тадқиқотчии рус Логофет Д.Н., мадохилот аз андозҳои Аморати Бухоро 18 миллион рубли тиллоро дар як сол ташкил медод. Худи амир бошад, расман онро ҳар соле 25 миллион рубл эълон медошт. Вале, Логофет бо далелҳои мантиқӣ мегӯяд, ки вилоятҳои Бухоро соле то 9 миллион рубл ба хазинаи амир андоз равон мекарданд. Ӯ андози 25 вилояти Бухороро муайян кардааст [11, с.52-55].

Бинобар нишондоди ҷадвал вилоятҳои ободи мамлакат, ба монанди Ҳисору Бухоро, Қаршию Шаҳрисабз имконияти бештари андоздиҳӣ доштанд. Ба ин рақамҳо он ҳиссае, ки амалдорони вилоят ба худ нигоҳ медоштанд, дохил намешуданд. Инчунин, ба хазинаи амир соле то 5 миллион рубл андоз аз гумрук дохил мешуд.

Аз рӯйи ҳисоби олимон, дар нимаи асри XIX андозҳое, ки аз мардум ситонида мешуд, ба 40 то 60 намуд рафта мерасиданд. Инчунин, даромади хазинаи амир низ, ҳисоби муайяни худро надошт. Аз рӯйи ахбороте, ки намояндаи (агенти) дар Бухоро будаи Россия, ба генерал-губернатори Туркистон пешниҳод намудааст, чунин маълумотҳоро дидан мумкин аст:

Соли 1894, ҳаҷми умумии андози ҷамъшудаи аморат, 2. 159.250 сӯми русиро ташкил намуда будааст. Аз ин маблағ, 650.750 сӯм аз ҳисоби Бухорои Шарқӣ ворид гаштааст. Мувофиқи ҳуҷҷати мазкур, ба ҳар як бекигарӣ маблағи муайяни пардохт пешниҳод гашта буд:

- Вилояти Бойсун- 18750 сӯм;
- Деҳнав – 45.000 сӯм;
- Қабодиён – 60000 сӯм;
- Қӯрғонтеппа – 6000 сӯм;
- Бекигарии Ҳисор – 400.000 сӯм;
- Вилоятҳои Кӯлоб, Балҷувон ва Дарвоз дар якҷоягӣ -100.000 сум;
- Қаротегин – 30.000 сум;

Дар соли 1912 бошад, даромади солонаи амир аз ҳисоби савдову тиҷорат 715.000 сӯмро ташкил медод. Закот аз ҳайвони хонагӣ – 510.000 сум, хироҷ (андоз аз замин) – 1850.000 сӯм, закоти савоим (андоз аз ҳисоби чорво) – 270.000 сӯмро ташкил менамуд. Ва дар маҷмуъ, ҳамаи андози яксолаи амири Бухоро аз 3345.000 сӯм иборат буд. Бо маълумоти Вазорати корҳои хориҷии Русия даромади ҳарсолаи аморат 2,5 млн сӯмро ташкил менамояд, ки чунин сарф мегардад: барои нигоҳдории қӯшун - 1,2 млн. сӯм; барои эҳтиёҷоти амир қариб 900 ҳазор сӯм; барои руҳониён – 100 ҳазор сӯм;

Вале, Садриддин Айнӣ даромади солонаи амирро дар соли 1913, 30 млн сӯм нишон додааст. С. Айнӣ мегӯяд, ки ин, танҳо маблағе ҳаст, ки аз аҳолӣ ситонида шудаанд ва ба хазина ворид мегардад, сарфи назар аз тухфа ва инъомҳои шахсии амир [14, с.390].

Ба ғайр аз андоз, ба дӯши мардуми заҳматкаш уҳдадориҳои дигар, ба монанди тоза кардани ҷӯйҳову каналҳо, таъмири роҳу кӯпрукҳо, ҳашарҳои гуногун ба фоидаи феодалон дида мешуд. Аҳолӣ, боз ба ҷабру истибдоди давлатдорон дучор мегардиданд. Барои кам адо намудани қарз (андоз) онҳоро ҷарима намуда, ҷазо медоданд. Дар маҳалҳои дурдасттари Бухорои Шарқӣ бештар мардум маҳалли аслии худро партофта, ба дигар ҷойҳо кӯч мебастанд. Ин аз он маълум гаштааст, ки агар дар Ховалинг чор сол пештар қариб 500 қӯш - ҷуфти гов бошад, акнун ҳамагӣ 40-50 қӯш ҷуфти гов мавҷуд аст [10, с.793].

Аморати Бухоро, Бухорои Шарқиро чун мустамликаи худ қарор дода, дар ин ҷо тартибот назар ба қисми ғарбии аморат сахттар буд.

Амир ба ивази маош ба сипоҳиён андози тамоми як деҳаро мебахшид. Сипоҳиёне, ки дорои чунин мукофот мегардиданд, «танхоҳ»-дор меномиданд. Деҳқонони чунин деҳаҳо ба фоидаи танхоҳ кор мекарданд. Танхоҳхӯр метавонист духтарони ин деҳаҳоро фурӯшад, ба занӣ гирад, ҳавлиҳои деҳқононро кашида гирад ва ҳарчи хоҳад мекард. Хариду фурӯши мансабҳо ба таври рӯирост авҷ мегирифт. Барои навкари одӣ шудан 1200-3000 танга ришва додан лозим буд. Агар ин гуна навкар дар шаҳр ё қалъае ба хизмати ҳарбӣ таъин мешуд, аз ҳар гуна андоз озод карда шуда, ғайр аз ин, барои таъмини маош ба ихтиёраш ду «буна»-у ҳавлӣ дошта бошад, хоҷагии деҳқонӣ дода мешуд.

Агар навкар замину боғ дошта бошад, дар ин сурат ба вай «буна» дода намешуд, вале ягон андоз аз ӯ ситонида намешуд. Мансаби қаровулбегӣ хеле қиматтар-2-4 ҳазор танга меистод. Ба ихтиёри қаровулбегӣ 4 «буна» дода мешуд. Қаровулбегие, ки дар хизмати амир бошаду дар айни ҳол молу мулку замин дошта бошад, уҳдадор буд, ки ба фоидаи хазинаи амир ушр – (даҳяки ҳосил) ва «амал», яъне 21 танга хироҷи заминро диҳад. Ҳамин тавр, тамоми мансабҳо, аз ҷумла мансаби мирохӯр – 3-5 ҳазор танга, ба ихтиёраш 4-10 «буна», ҳазор танга, ба туқсабо 5-10 ҳазор танга, ба ихтиёраш 100 «буна», мансаби эликбошӣ 6-15 ҳазор танга, ба ихтиёраш 150-200 «буна» фурӯхта мешуд.

Ниҳоят, мансаби «бий», ки онро худи амир медод (дигар мансабҳои аз ин поинро худи беки Қаротегин мефурӯхт ва аз ин хариду фурӯш ҳатто амирро хабардор намекард) то 300 буна мегирифтанд, ки онҳоро истисмор карда, хароҷоташонро мебароварданд. Амалдорон ва мансабдорон соҳибони замин буданд, ки ин заминҳо ба якчанд гурӯҳҳо тақсим карда мешуданд: Заминҳои амлокӣ- давлатӣ, заминҳои мулкӣ- шахсӣ, танхоҳ, заминҳои вақф. Заминҳои амлокӣ ба таври мерос аз даст ба даст мегузаштанд. Деҳқононе, ки дар заминҳои амлокӣ кор мекарданд, аз онҳо дар шаклҳои гуногун андозҳои зиёд ситонида мешуд. Инчунин, онҳо аз 3/1 ҳосили замин андоз месупориданд. Деҳқонони бекигарии Ҳисор аз заминҳои обӣ хумс яъне панҷяки хосилро андоз месупориданд, аз заминҳои лалмӣ ушр, яъне даҳяки ҳосилро медоданд.

Ғайр аз ин, амлокдор ҳангоми андозғундорӣ расман аз ҳар як батман (тақрибан -12 пуд) ҳосили замини обӣ як нимхӯрд (32 қадоқ) ва аз замини лалмӣ нимчоряк (8 қадоқ) ҳақ меситониданд. Доруға, ки ба ғундоштани хироҷ сарукор дошт, ба тариқи кавсан «муҳрона» мегирифт. Ҳиссаи мироб баробари ҳиссаи амлокдор буд. Оқсақол аз ҳар батман нимчоряки ҳосилро дарёфт мекард. Ниҳоят, домуллоимом ҳамагӣ ду ғалбери 64 қадоқа «ҳаққи Аллоҳ» гуфта мегирифт. Заминҳои мулкӣ бошад, ба таври озод аз насл ба насл ба мерос мегузаштанд. Заминҳои дар ихтиёри танхоҳдор буда муваққатӣ буданд. Заминҳои вақфӣ бошанд, асосан дар дасти руҳониён буданд. Дар чунин заминҳо деҳқонон меҳнат карда, ба фоидаи давлат ё шахсони алоҳида андоз месупориданд.

Идораи дохилии аморат пас аз тобеи Русия шудани он ҳам тақрибан дигар нашуда буд. Дар сари давлат амири манғит меистод. Баъд аз ӯ давлатро қӯшбегӣ идора мекард. Мансабҳои қозикалон, девонбегӣ, мударрис, муфтӣ, ҳоким, имом, бек, мулло, мироб, миршаб, амлокдор, доруға, закотчиён, раис ва ғайраҳо низ ҷой доштанд. Аморати Бухоро ба 25 вилоят ва 10 туман ҷудо мешуд. Вилоятҳо бошанд, ба амлокдорӣ ҷудо шуда, аз тарафи ҳоким, мир ва бекҳо идора мешуданд, ки дорои рутбаҳои девонбегӣ, додхоҳ, туқсабо, иноқ, бий ва ғайра буданд.

Дар ҳудуди ҳозираи Тоҷикистон, нуҳ вилояти тобеи Бухоро: Кӯлоб, Балҷувон, Қубодиён, Ҳисор, Қаротегин, Дарвоз, Шуғнон, Рӯшон ва Вахон ҷой доштанд. Дар ихтиёри ҳокими вилоят амалдорони сершумор ва дастаҳои 2-3 ҳазораи сипоҳиён хизмат мекарданд. Амлокдорон (сардори андозғундорон), ки дорои унвонҳои баҳодур ё қаровулбегӣ мешуданд, аз тарафи ҳокими вилоят таъин мегардиданд. Доруғаҳо, асосан, андоздиҳандагонро ба рӯйхат гирифта, андоз меситониданд.

Гурӯҳи закотгирон аз саршумори чорво андоз ҷамъ мекарданд. Аминҳо бошанд, дар сарҳади гумрукӣ аз тоҷирон боҷ меситониданд.

Дар Аморати Бухоро хариду фурӯши мансабу рутбаҳо васеъ паҳн шуда буд, ки аз он амиру амалдорон, ҳокиму бекҳо даромадҳои калоне ба даст медароварданд. Замин дар охири асри XIX ва аввали асри XX, дар Осиёи Миёна дар ихтиёри хону амирон буд. Хариду фурӯши замин асоси даромади феодалиро ташкил медод. Якчанд шаклҳои заминдорӣ, ба монанди амлокӣ, мулкӣ, хироҷ, вақф, танхоҳ ва ҷомеавӣ вуҷуд доштанд. Заминҳои амлокӣ, моликияти давлатӣ буда, ҳеҷ кас ҳақ надошт, ки онҳоро харад, фурӯшад, мерос гузорад, гарав монад ё ба вақф диҳад. Заминҳои амлокро абадӣ гирифтан мумкин набуд. Онҳоро дар асоси шартҳои вазнин ба иҷора медоданд. Он заминҳо бо унвони амлокӣ, подшоҳӣ, султонӣ ёд мешаванд. Хироҷи ин заминҳо ба хазинаи давлат ворид мешуд.

Мулки ҳурри холис, асосан, ба эшонҳо тааллуқ дошта, давлат аз онҳо андоз намегирифт. Инҳо заминҳои серҳосилу сероб буда, ба иҷора дода мешуданд. Онҳоро ба вақф додану мерос гузоштан мумкин буд. Меросхӯр васиқанома гирифта, аз ҳоким тасдиқнома дошт. Ин мулкҳоро баъзан харидан мумкин буд.

Танхоҳ барои хизмат дар назди давлат ва лашкар дода мешуд. Даромад ба нафъи танхоҳдор мерафт. Бидуни танхоҳ, танхоҳдор аз хазинаи давлат маблағи муайян ҳам мегирифт. Танхоҳ, як навъи нафақа ҳам буд. Ҳаҷми танхоҳ вобаста ба мартаба ва рутба буд. Танхоҳ аз 3 гектар то як деҳаи калонро ташкил медод. Агар ҷойи кори танхоҳдор иваз шавад, танхоҳҳояш низ иваз мешуд. Писаре, ки падарро иваз мекард, танхоҳҳояшро соҳиб мешуд. Баъзан, танхоҳ ба ворисони бесарпаноҳ ҳам дода мешуд. Танхоҳ гоҳо меросӣ низ мешуд. Деҳқонони иҷоракори танхоҳ сахт истисмор мешуданд. Аз замини танхоҳ ба хазинаи давлат чизе воридот намешуд.

Вақф ба муассисоти масҷиду мадраса, мактаб, хонаҳо ва мазорҳо тааллуқ дошт. Ин заминҳоро иҷоракорон истифода мебурданд. Вақф, дар Бухоро 24 фоизи тамоми заминҳои киштро ташкил медод. Хӯҷаини асосии вақф қозӣ, мутаваллӣ, мударрис, мулло ва эмом буда, аз он барои худ фоида мегирифтанд. Деҳқонони вақф аз 4 ё 5 як ҳиссаи ҳосилро соҳиб шуда, вобастаи мутаваллӣ ва аз озодӣ маҳрум буданд.

Заминҳои ба аҳолӣ вобастаро хироҷ меномиданд, ки теъдод ва ҳаҷми онҳо зиёд буд. Танҳо дар солҳои 60-ум онҳо дар Хуҷанд 83 ҳазор танобро ташкил медоданд. Асосан, заминҳои хироҷ лалмӣ буданд. Деҳқонони безамину камзамини болооби Зарафшон, Мастчоҳ ва Фалғар побанди феодалон буданд. Заминҳои ҷамъиятӣ бошанд, дар дашту кӯҳсорҳо - чарогоҳҳои тобистона ва зимистона ҷой доштанд. Барои чарогоҳҳо байни деҳаҳо мунoқишаҳо ба амал меомаданд. Ҳангоми хариду фурӯши замин қозӣ ба харидор васиқа медод. Нархи замин аз ҳосилнокӣ, серобӣ, масофа то шаҳру деҳа аз 200 то ду ҳазор сӯмро (дар Аморати Бухоро) ташкил медод. Нархи боғу токзорҳо низ баланд буд. Усули коркарди кишоварзӣ дар дараҷаи паст буда, усули истифодаи ҳашар ҷой дошт, ки онро феодалон васеъ истифода мекарданд. Дар Аморати Бухоро, каналҳои Ҷӯйи Хурмо (4 км), Ҷӯйи Саразм (3 км) то як метр чуқурӣ доштанд. Қазонариқ (40 км дарозӣ, 2 м. чуқурӣ) ба сӯйи Ургут ҷорӣ мешуд, ариқи Тайман (24 км дарозӣ, 1,5 м. чуқурӣ) заминҳои Шерозро шодоб мекард. Ариқи Тоғуз (24 км. дарозӣ, 2 м.чуқурӣ) тумани Суғутро аз об таъмин менамуд.

Дар Оқдарё ва Қарадарё ҳам наҳрҳо сохта шуда буданд. Наҳрсозӣ ва азхудкунии заминҳои нав дар замони амир Шоҳмурод авҷ гирифта буд. Наҳрҳо аз ҳисоби давлат ва феодалони калон сохта шуда, аз аҳолӣ ба сифати қӯшпулӣ (40 тин), аз ҳар қӯш (48 - 50 таноб) андози иловагӣ гирифта мешуд. Феодалон аз додани андоз озод буданд. Мавзеъҳои азхудшударо ба туманҳо ва музофотҳо тақсим карда буданд. Дар Бухоро баробари тоҷикон ӯзбекҳо, туркманҳо, қазоқҳо, қирғизҳо, арабҳо, яҳудиҳо ва ғайраҳо сукунат доштанд.

Инкишофи кишоварзӣ ва касб ба инкишофёбии шаҳрҳо сабаб гардид. Дар савдои дохилӣ аз 2,5 то 10 фоизи нархи молҳо боҷ ситонида мешуд. Дар шаҳрҳо, бозорҳо барои савдои дохилӣ ва берунӣ мусоидат мекарданд. Дар Бухоро, бидуни бозорҳои хурд, боз ду бозори бузурге буд, ки яке аз субҳ то нисфи рӯз ва дигаре аз нисфи рӯз то шом кор мекард. Дар муомилот тангаҳои тилло, нуқра ва мис истифода мешуданд. Аморати Бухоро бо Эрон, Русия, Афғонистон, Хева, Хитой, Ҳиндустон тиҷорат мекард. Ривоҷи тиҷорат сабаби дар Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд, Уротеппа, Исфара, Конибодом ва ғайра пайдошавии корвонсаройҳои нав гардид. Ҳар сол ба Бухоро 12–15 ҳазор уштур бор ворид мешуд. Тоҷирони таҳҷоӣ ба Русия, Туркия, Аврупои Ғарбӣ мол мебароварданд. Танҳо савдогарони Бухоро дар ярмаркаи Нижегород 19 дукони тиҷоратӣ доштанд.

Хироҷ манбаи асосии даромади хазина буда, бевосита аз хирман гирифта мешуд. Аз заминҳои лалмӣ аз шаш як ҳисса, вале аз заминҳои обӣ аз панҷ як ҳиссаи даромад, ҳамчун хироҷ ситонида мешуд. Хироҷ дар шакли молӣ ва пулӣ сурат мегирифт. Танобпулӣ аз токзор, боғот, юнучқазор, пахтазор, сабзавот ва ғайра ҳангоми гулу ғунчабандии онҳо муайян карда мешуд. Закот аз саршумори чорво буд. Аз ҳар 40 сар гӯсфанд ва аз ҳар даҳ сар уштур як гӯсфанд мегирифтанд. Чорводорон андозҳои дигар ҳам медоданд. Ҳамин тавр, мардумони вилоятҳои Аморати Бухоро дар охири асри XIX ва аввали асри XX, ба зулму истибдоди амлокдорон ва андозҳои дандоншикани онҳо дучор гардида, зиёда аз 30 намуди андоз месупориданд, ки асоситарини онҳо пешниҳод мегардад [12, с.20]:

1. хироҷ - андоз аз замин;
2. закот- аз фурӯши мол ситонида мешуд. Аз 40 сар ҳайвони шохдор зиёдтар закоти савоим ва аз 40 сар кам ҳайвони шохдор андози чакана;
3. аминона - аз моли ба савдо рафта 1,5 дарсади он гирифта мешуд;
4. пули тахтаҷой -андоз аз ҷойи ишғолнамудаи чорво ё моли фурӯхташаванда;
5. тарозупулӣ - андоз аз тарозуи бозор;
6. даллолипулӣ - маблағ аз миёнаравӣ;
7. миробона- маблағ аз обёрии замин;
8. бақияпулӣ- маблағи махсус барои корҳои дигари обёрикунӣ;
9. чигирпулӣ - роҳбарияти маҳаллӣ барои чархҳои оббарорӣ;
10. лабакипулӣ - маблағ барои тоза кардани ҷӯй ва дарёҳо;
11. ҷизя андоз - аз мардумони ғайримусулмон (асосан аз яҳудиҳо);
12. аворизот -андози таъҷилӣ барои нигоҳдории қӯшун;
13. кара – чириқ - маблағ барои таъминоти қӯшун;
14. фарсахпулӣ - андоз барои таъмири роҳ;
15. осиёбпулӣ- андоз аз обе, ки санги осиёбро чарх мегардонд;
16. яксара ё қушпулӣ - андоз барои нигоҳ доштани говҳои ҷуфтӣ;
17. ҳавлипулӣ- андоз аз замини наздиҳавлигӣ;
18. обҷувозпулӣ - андоз аз обҷувоз;
19. хаспулӣ - андоз аз фурӯши алафи хушк;
20. оҷаспулӣ - андоз аз фурӯши алафи хушк;
21. санҷитпулӣ - андоз аз дарахтони ҳосилдори санҷит;
22. чорбоғпулӣ - андоз аз дарахтони мевадиҳанда;
23. ҷӯбпулӣ - андоз аз ҷамъоварии алаф;
24. алафпулӣ- маблағи муайян аз заминҳои корам гирифта мешуд;
25. харбузапулӣ - маблағи муайян аз ҳосили харбузаву тарбуз;
26. қиммапулӣ - маблағи муайян аз кабудиҳои полезӣ;
27. муҳрона -андози муҳр барои қозӣ, муфтӣ, раис ва амалдорони дигар ҷамъ карда мешуд;
28. хизматона- маблағи муайян барои қозӣ, бек ва амалдорони дигар барои гузаронидани корҳои судӣ;

29. кавсанпулӣ - андоз аз ҳисоби ҳосили ҷамъ кардаи деҳқон;

30. васиқапулӣ - андоз аз ҳуҷҷатгузориҳои молҳои хариду фурӯхташаванда.

Ба ғайр аз ин, андозҳое низ мавҷуд буданд, ки онҳо дуюмдараҷа ҳисобида мешуданд. Ба чунин андозҳо дохил мешуданд: ҳукмона- барои ба фоидаи даъвогар ҳал намудани даъвои судӣ; хатмона - барои хатна намудани фарзанд; талоқона - маблағ барои ҷудошавии оилаҳо; шодиёна - маблағ барои таваллуди кӯдак; никоҳона - маблағ барои бунёди оила. Аз ҳама андози вазнин оброк ҳисоб мешуд, ки барои сафарҳои амир ба Қрим ва Кавказ аз аҳолӣ ситонида мешуд. Аз сабаби маҷбуриятҳо ва андозҳои вазнин, аҳволи мардуми заҳматкаш бениҳоят бад шуда, ба дараҷае расида буд, ки дар ҳолати супорида натавонистани андоз, деҳқон маҷбур мешуд, писар ё духтари худро ба товон диҳад. Дар сурате ки деҳқон фарзанд надошта бошад, худи ӯро ба ғуломии маҷбурӣ мегирифтанд [12, с.20].

Деҳқонони заҳматкаши шаҳрҳои Китоб, Шаҳрисабз маҷбур шуданд, ки соли 1891 ба генерал-губернатори Туркистон аз маҷбуриятҳои бемаҳдуди амир, ғоратгарию дуздӣ ва зӯрӣ гирифтани занону духтарони онҳо аз тарафи намояндагони амир Абдулаҳадхон шикоятнома нависанд. Подшоҳи Рус бо вуҷуди муносибатҳои «дӯстона» доштанашон, амир Абдулаҳадхонро ба гузашт водор намуд, вале аҳволи халқи заҳматкаш бе тағйир монд. Аз тарафи дигар, худи империализми рус бо мақсадҳои ғоратгаронаи худ таъсири худро мерасонид. Хулоса, аҳолии маҳаллии вилоятҳои Бухоро дар зери зулми дутарафаи амалдорони амир ва намояндагони империализми рус монда буд.

Хироҷу андозҳои вазнин боиси ноороми заҳматкашон мегардиданд. Танҳо дар бекии Балҷувон, дар нимаи дуюми асри XIX, панҷ шӯриши калон ба амал омад. Инҳо шӯриши соли 1870, шӯриши Муллохон, шӯриши Восеъ, шӯриши Кӯлоб дар соли 1910, шӯриши Балҷувон дар соли 1916 мебошанд. Шӯришҳо дар ин давра, сар то сари Бухороро фаро гирифта буданд. Соли 1888 дар Ҳисор се шӯриши калонтарин ба амал омад: аввал лақайҳо шӯриш бардоштанд, баъд дар Хонақоҳ шӯриши деҳқонон ба амал омад, ниҳоят ошӯби калони бофандагони Қаротоғ бар-гузор гардид.

Дар Аморати Бухоро, бо инкишофи муносибатҳои капиталистӣ, ҷалб кардани сармояи мурдаи хазинаи амир барои муомилот оғоз ёфт. Амирони Бухоро, аз ҷумлаи бойтарин мустабидони Шарқ ба ҳисоб мерафтанд. Фақат тиллои онҳо дар 32 қанор маҳфуз буд. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо, маблағи умумии хазинаи амир 150-160 миллион, аз рӯйи маълумоти дигар, зиёда аз 300 миллион сӯмро ташкил мекард. Амирони охирини манғит - Абдулаҳадхон ва Олимхон, дар гирифтани фоиз фоидаовар будани сармояи мурдаи худро ба инобат гирифта, 27 миллион сӯмро дар Бонки давлатии Русия, 7 миллион дар бонкҳои хусусии Русия, 2,5 миллионро дар бунёди Бонки Бухоро, ки соли 1917 ташкил ёфта буд, 1 миллионро дар сохтмони роҳи оҳани байни Бухорои Нав (Когон) - Термиз гузошта буданд [4, с.38].

Ба амирони Бухоро пайравӣ карда, қушбегӣ, раис ва дигар олимақомони аморат ҳам, дар бонкҳои гуногуни Русия 2,5 миллионро гузошта, аз он фоида ме-гирифтанд.

Дар солҳои аввали забти Осиёи Миёна аҳолии муқимӣ хироҷ ва танобпулӣ медод. Андозаи хироҷ, аз даҳ як қисм ва аз шаш як қисми ҳосилро ташкил медод. Соли 1870 хироҷ ва танобпулӣ ба андози замин иваз шуданд. Бо тағйир ёфтани номгӯйи андозҳо, ҳаҷми умумии онҳо тағйир наёфт. Тартиби андозҷамъкунӣ аз аҳолӣ чунин буд: маблағи андози замин, мутобиқан бо волостҳою қишлоқҳо тақсим карда мешуд. Дар дохили волостҳою қишлоқҳо андози заминро дар ҳар як хоҷагӣ худи сардорон ва оқсақолон тақсим менамуданд. Дар айни ҳол, андозҷамъкунандагон аз ҳаҷми андози муқарраршуда хеле зиёдтар андоз меситониданд.

Ҳатто худи генерал-губернатор Кауфман эътироф карда буд, ки заминпулӣ нодуруст ҷамъоварӣ карда мешавад ва тақсимот дар дохили волостҳою авулҳо на ҳамеша аз рӯйи қоида ба ҷо оварда мешавад, шароити табиии ноҳия ба назар гирифта намешавад. Аз кӯчманчиён аз ҳар кулба кулбапулӣ ситонида мешуд. Азбаски бодиянишинон доимо кӯчманчигӣ мекарданд, бинобар ҳамин онҳоро ба корҳои ҷамъиятӣ (таъмир ва сохтмони кӯпрукҳо, роҳҳо, ҷӯйҳо ва ғайра) ҷалб намудан мушкил буд, аз ин сабаб ба кулбапулӣ дар шакли андози земский, андози муайяне илова мешуд.

Аҳолии муқимӣ маҷбуриятҳои ҷамъиятиро, асосан, бо натура иҷро мекарданд. Ғайр аз ин, аз аҳолии муқимӣ бо ҳар баҳона андози земский ситонида мешуд, ки ҳаҷмаш сол аз сол меафзуд. Ҳангоми рӯёнидани ин андоз, танҳо миқдори хонаҳо ва юртҳо ба назар гирифта мешуд ва ба таъминоти моддии соҳибони онҳо диққат дода намешуд, ки ин норозигии мардумро ба вуҷуд меовард. Ҳаҷми андозҳо сол ба сол меафзуд. Дар зарфи 20 сол, аз соли 1873 то соли 1893, дар уезди Хуҷанд андози замин, зиёда аз 21 фоиз, кулбапулӣ қариб 38 фоиз ва андози земский 114, 2 фоиз афзуд. Ба ҷуз ин андозҳо, аҳолӣ боз ба ном «андози маҷбурии роҳ» пардохт менамуд.

Ба ҷуз ин, ба муборизаи зидди ҳашароти зараррасони кишоварзӣ, ҳар сол ҳазорҳо нафар сафарбар мешуданд. Соли 1883 дар ноҳияи Ӯротеппа ҳангоми пайдо шудани малах, аз ҳар хона дунафарӣ сафарбар карда шуда буд. Ғайр аз ин, боз андозҳо аз аҳолӣ ҳар сол барои нигоҳ доштани маъмурияти маҳаллӣ (маоши оқсақолон, сардорони авулҳо, йигитҳо, мирзоҳо, тарҷумонҳои назди коргоҳи ҳукуматӣ, хаткашонҳо ва ғайра) ситонида мешуданд. Мувофиқи маълумоти соли 1876, чунин хароҷотҳо дар Ӯротеппа қариб 50 фоизи ҳамаи андозҳои аҳолӣ медодаро ташкил мекард.

Ҳукумати подшоҳӣ, маъмурони маҳаллиро барои бомуваффақият анҷом додани маъракаи андозғундорӣ бо мукофотҳо сарфароз мегардонид. Аз хусуси чӣ гуна сарф шудани маблағи ҷамъовардашуда чунин далелҳо шаҳодат медиҳанд: аз маблағи умумии аз ноҳияи Ӯротеппа ҷамъшуда барои табобати аҳолии маҳаллӣ дар як сол ҳамагӣ 150 сӯм сарф мешуд, вале худи як қурбошӣ (сардори политсияи маҳаллӣ) 2000 сӯм мегирифт. Соли 1900 барои сохтмони бинои милитсияи Ӯротеппа 7170 сӯм хароҷот шуда буд, ҳол он ки барои таъмири мактаби русии маҳаллӣ ҳамагӣ 68 сум, барои табобатхона 30 сӯм, барои харидани доруворӣ 200 сум ҷудо карда шуда буд. Мувофиқи маълумотҳои расмии ҳукуматӣ, барои тандурустии мардум ҳукумат дар як сол ба сари ҳар як кас маблағи ночизе сарф мекард.

Агар генерал-губернатори Туркистон барои ягон кор ё чорабинӣ ба пул эҳтиёҷ пайдо мекард, метавонист амр кунад, ки аз мардум пул ҷамъ кунанд. Масалан, аз соли 1900 ба ҳамаи найзор ва чарогоҳҳо, андози давлатӣ муқаррар карда шуда буд. Баробари афзудани андозҳо, нархи бозор ҳам зиёд мешуд. Аз ҳад зиёд будани андозҳо, инчунин, тазъиқ ва суиистеъмоли ҳукумати подшоҳӣ, маъмурияти маҳаллӣ ва кулакҳо сабаби асосии шӯришҳои халқӣ мешуданд.

Муқарриз: Насриддинов Х.Н. – н.и.т.дотсенти ДДМИТ

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С.. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе, 1987. -С.19.
2. Айнӣ С.. Куллиёт. -Ҷилди 10. -630 саҳ.
3. Аҳрор Мухторов . Ҳисор (очерки таърихӣ, охири асри XV-аввали асри XX). -Душанбе: Адиб, 1995. -305 саҳ.
4. Абдулқодир Холиқзода. Тоҷикони Мовароуннахр. Аз истилои Русия то истиқлол. Интишороти Оли Сомон. – Душанбе 1997.С 38.
5. А Маҷлисов. Аграрнse отношения в восточной Бухаре в X1X – начале XX века. - Душанбе - Алма- Ата: Ирфон, 1967. -С.207. //ЦГИА Узб. ССР. документ из архива қушбегӣ. № 67.
6. Борис Анатольевич Литвинский, Аҳрор Мухторов. Таърихи халқи тоҷик: Ирфон, 1977. С.114.
7. Варыгин М.А. Опыт описания кулябского бекства. - // Изд. РГО.- Т. 52. –Вып. 10.- 1916. С. 793
8. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав . Китоби 2. – Душанбе, 1985. 720 саҳ.

9. Логофет.Д.И. Страна бескровия. СПб, 1909. С. 52-55.
10. Литвинский Б.А., Аҳрор Мухторов. Таърихи халқи тоҷик . –Душанбе. 1996. -128 саҳ.
11. Муҳаммади Балҷувонӣ. Таърихи нофеӣ. - Душанбе: Ирфон,1994. 367 саҳ.
12. Пословский Ю.И. Экономический очерк Таджикистана в сб. «Таджикистан». Ташкент, 1925. - С. 231.
13. Тухтаметов.Т.Г. Россия и Бухарский эмират в начале XX века. – Душанбе: Ирфон, 1977. -С.20.
14. Шубинский П. Очерки Бухары – СПб, 1892, С 11-13.

ТАЪРИХИ НИЗОМИ АНДОЗСИТОНӢ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ

Дар мақола дар бораи таърихи низоми андозситонӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бухорои Шарқӣ, дар асоси сарчашмаву дастхатҳо ва нишондодҳои олимони ватаниву хориҷӣ маълумотҳои нав ва хеле нодир оварда шудаанд. Аз маълумотномаҳои овардашуда маълум мегардад, ки дар асри XIX дар Аморати Бухоро тамоми андозу уҳдадориҳое, ки аз аҳолӣ рӯёнида мешуданд, «аз рӯйи шариати исломӣ», ё «аз рӯйи қоидаҳои шариат» амалӣ мегаштанд. Азбаски то ин муддат ягон қонун ё қароре, ки низоми андозситониро муайян намояд аз тарафи давлатдорон пешниҳод нагардида буд, бинобар ин, дар рафти ситонидани андоз мутасаддиёни андозғундор ба рибокорӣ ва изофахӯрӣ роҳ медоданд. Чи хеле ки барои худи онҳо мувофиқ буд, ҳамон хел рафтор мекарданд. Бинобар ин, мардуми заҳматкаш аз якчанд тараф ва чандин маротиба талаву тороҷ карда мешуд. Дар мақола нишон дода шудааст, ки илова бар андозҳои мавҷуда, аз аҳолӣ боз андозҳои дигар низ ситонида мешуданд, ба монанди закоти чакана – андоз аз моле, ки аз 40 сар кам аст; аз фурӯши маҳсулоти хунармандӣ дар бозор; котибона – андози пулӣ барои котибони амир ё бек; миробона – андоз барои мироб; хидматона – андоз барои корҳои гуногуне, ки амир барои мардум супориш медод ва аз тарафи намояндагони амир иҷро карда мешуданд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар хазинаи амир ва дар дасти амлокдор, қӯшбегӣ ва дигар мансабдорон маблағи бисёр ҷамъ оварда мешуданд.

Калидвожаҳо: андоз, андози пулӣ, андози молӣ, пардохти андоз, бекигариҳо, Бухорои Шарқӣ, андозғундор, хироҷ, таноб, закот, танхо, амлокдор, замин, заминдор, деҳқонон.

ИСТОРИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ В КОНЦЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье представлены новые и очень редкие сведения об истории налоговой системы конца XIX и начала XX веков в Восточной Бухаре, основанные на источниках, рукописях и свидетельствах отечественных и зарубежных ученых. Из приведенных выше ссылок видно, что в XIX веке в Бухарском эмирате все налоги и сборы, взимаемые с населения, осуществлялись «по исламским законам» или «по правилам шариата». Поскольку до сих пор правительство не предложило закона или постановления, определяющего налоговую систему, налогоплательщики прибегли к ростовщичеству и чрезмерным расходам в процессе сбора налогов. Они вели себя так, как считали нужным. Поэтому трудящихся грабили с нескольких сторон и многократно.В статье говорится, что помимо существующих налогов с населения взимались и другие налоги, такие как розничный закят - налог на товары менее 40 голов; от продажи поделок на рынке; секретариат - денежный налог для секретарей эмиров или беков; мирабона - налог для мирабона; служба - налог на выполнение различных задач, возложенных эмиром на людей и выполняемых представителями эмира. Все это свидетельствует о том, что крупные денежные суммы были собраны в казну эмира и в руках помещиков, придворных и других чиновников.

Ключевые слова: налог, денежный налог, налог на имущество, уплата налога, нищие, Восточная Бухара, сборщик налогов, дань, веревка, закят, танхо, помещик, земля, помещик, земледелец.

HISTORY OF THE TAX SYSTEM OF EASTERN BUKHARA IN THE LATE XIX AND BEGINNING OF THE XX CENTURIES

The article presents new and very rare information about the history of the tax system of the late 19th and early 20th centuries in Eastern Bukhara, based on sources, manuscripts and testimonies of domestic and foreign scientists.From the above references, it can be seen that in the 19th century in the Bukhara Emirate, all taxes and duties levied on the population were carried out "according to Islamic laws" or "according to the rules of Sharia". Since so far the government has not proposed a law or regulation defining the tax system, taxpayers have resorted to usury and excessive spending in the process of collecting taxes. They behaved as they saw fit. Therefore, workers were robbed from several sides and many times. The article says that in addition to the existing taxes, other taxes were levied on the population, such as retail zakat - a tax on goods less than 40 heads; from the sale of crafts in the market; secretariat - monetary tax for the secretaries of the emirs or beks; mirabona - tax for mirabona; service - a tax on the performance of various tasks assigned by the emir to the people and performed by the emir's representatives. All this testifies to the fact that large sums of money were collected in the treasury of the emir and in the hands of landowners, courtiers and other officials.

Key words: tax, cash tax, property tax, tax payment, beggars, Eastern Bukhara, tax collector, tribute, rope, zakat, tankho, landowner, land, landowner, farmer.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Мирзоалиева Муборак Абдувалиевна-*** Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ**. Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: **900135051.**

Сведение об авторе: ***Мирзоалиева Муборак Абдувалиевна*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры гуманитарных дисциплин. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица. Нахимова, 64/14. Телефон: **900135051.**

Information about the author: ***Mirzoalieva Muborak Abduvalievna*** **-** Tajik State Financial and Economic University, Assistant of the Department of Humanitarian Disciplines. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Nakhimov, 64/14. Phone: **900135051.**.

УДК: 327.1(575.3)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ

Акрами З. И., Махмудзода С.
Таджикский национальный университет,
Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ

Таджикский народ в составе огромного Союзного государства, каким являлся Советский Союз, достиг больших высот экономического и социального прогресса. Экономика республики входила в состав единого народнохозяйственного организма СССР и тысячами нитей была связана с жизнью всей страны. Дальнейшее упрочение интернациональных уз таджикского народа, углубление его дружеских отношений со всеми союзными республиками стали характерными чертами истории республики в XX столетии.

В развитии промышленности, сельского хозяйства, культуры Таджикистана был заложен труд не только трудящихся республики, но и народов всех республик Советского Союза. Народное хозяйство Таджикистана имело неразрывные связи с более чем 700 предприятиями страны, которые поставляли в республику различное оборудование, машины, строительные материалы, товары народного потребления и др. Так, 30 городов РСФСР снабжали Ходжентский шелковый комбинат текстильно-вспомогательными материалами, без которых невозможно современное шелкоткачество. В свою очередь, ходжентские шелковые ткани направлялись в 65 городов Российской Федерации – Москву, Ленинград, Саратов, Свердловск, Хабаровск и др. Только завод «Торгмаш» города Ходжента отправлял свою продукцию в 500 городов страны по 1700 различным адресам [4, с.436]. Таджикистан принимал активное участие в общесоюзном разделении труда. Республика выделялась как один из важнейших регионов хлопководства, добычи руд, цветных и редких металлов, производства отдельных видов продукции легкой и пищевой промышленности. За тысячи километров от республики за успехами таджикских хлопкоробов заинтересованно следили ивановские и шахтинские текстильщики, а ароматные фрукты и ковровые изделия, электроэнергия и алюминий, шелк и каракуль, производимые в Таджикистане, отправлялись в сотни различных точек страны. Сельскохозяйственные и промышленные товары, производимые в Таджикистане, экспортировали в десятки зарубежных стран.

Советский Таджикистан, как равный член Союза республик, сотрудничал в решении больших общесоюзных проблем. Так, в 70-80-х годах XX века на БАМе, Атоммаше, нефтяных промыслах Тюмени и других объектах трудилось свыше четырех тысяч тружеников Таджикистана. Немало посланцев республики работало на многих строительных участках нечерноземных областей и районов Российской Федерации. Важнейшей чертой духовной жизни страны являлась ее прогрессирующая интеграция на основе расцвета, тесного взаимообогащения национальных социалистических культур.

Юноши и девушки из Таджикской ССР обучались в 105 вузах страны по 127 специальностям. Профессионально-технические училища РСФСР и некоторых других республик оказывали разностороннюю помощь в подготовке квалифицированных рабочих из числа коренной молодежи Таджикистана [4, с.433].

В середине 80-х годов XX века в Таджикистане при населении около 5 миллионов человек проживали таджики, составляющие большинство населения, миллион узбеков, свыше 500 тысяч русских и остальную часть составляли киргизы, туркмены, евреи, осетины, лезгины, немцы, армяне, азербайджанцы и представители других

национальностей [11, с.23]. Межнациональные отношения в Таджикистане в целом до начала 80-х годов XX века оставались стабильными. В конце 70-х годов XX века первые конфликты произошли на таджикско-киргизской границе на севере Таджикистана. Причиной тому было непродуманное разделение территорий между Кыргызстаном и Таджикистаном Советской властью. Таджикская территория, селение Ворух, оказалось анклавом на территории Кыргызстана, и чтобы попасть из Таджикистана в Кыргызстан, необходимо проехать несколько километров по киргизской территории. Но самое странное, заключается в том, что посевные площади Воруха могут получать воду только из реки Исфара, проходящей по территории Кыргызстана. Более того, рельеф Воруха таков, что киргизское население из одной точки приграничья в другую могли попасть только через территорию таджикского Воруха. Иначе, пришлось бы объединить горный рельеф дорогой в три раза длиннее. К сожалению, до настоящего времени данная проблема является краеугольным камнем между Таджикистаном и Кыргызстаном.

Во второй половине 80-х годов в Таджикистане отмечалась достаточно сложная социально-экономическая ситуация. Таджикистан остро переживал экономический и политический кризис. Нарушались экономические связи, основанные на командно-административном рычаге, ощущалась нехватка материальных ресурсов, производство на промышленных предприятиях находилось на грани полной остановки, острый кризис охватил и сельское хозяйство.

Последствия экономического кризиса особенно пагубными оказались для народного образования, культуры, науки. Эти сферы всегда находились на дотации у государства. В конце 80-х годов XX века, в силу нехватки у государства средств, финансирование и материальная поддержка государства в указанных областях намного уменьшились. В результате, материально-техническая база школ оказалась в критическом состоянии, а низкая заработная плата учителей, в итоге инфляции, стала почти символической. Примерно в таком же положении находились больницы и научные учреждения.

Половинчатые экономические реформы не устраивали общество, они ускорили процесс поляризации общественных сил. Проблема межнациональных отношений в Таджикистане обострилась на фоне перестроечных процессов в общественно-политической жизни в Советском Союзе. Инициатором жарких дискуссий по проблеме межнациональных отношений стала творческая и научная интеллигенция Таджикистана. В 1985 году шел шестой год пребывания ограниченного контингента Советских войск в Афганистане, и Советский Союз принимал активное участие в восстановлении и развитии экономической и социальной жизни Демократической Республики Афганистан. Сотни специалистов-выпускников таджикских вузов работали и служили в составе Советской Армии в Афганистане. Пребывание в ДРА произвело существенную трансформацию в сознании молодой части интеллигенции. Общность языка, религии и культуры оказала существенную роль в переосмыслении национальной идентичности таджиков.

В свете принятых мер, инициируемых руководством КПСС по демократизации общества сверху, политики перестройки и нового мышления резко возросла политическая активность населения. С одной стороны, экономический кризис, с другой, политические реформы обусловили негативное отношение к существующему строю, отход от прежних ценностей, а иногда и полное отрицание социалистической истории таджикского народа. В средствах массовой информации оживленно стали обсуждаться некогда запретные темы. Прежде всего интеллигенция остро обсуждала исторические проблемы, связанные с национально-территориальным размежеванием 1924 года, политическими репрессиями 30-х-50-х гг. XX века, последствиями

неоднократной реформы таджикского алфавита, приведшей к забвению исторического духовного наследия, воинствующей политикой атеизма Советской власти и т.д.

Злободневной темой была проблема господства хлопковой монокультуры в экономической жизни народов Центральной Азии и якобы несправедливой оплаты труда крестьян-хлопкоробов, а также нецелесообразность сохранения института «вторых секретарей» в национальных республиках.

Эмоциональные речи российских демократов-академиков А.Сахарова, Д.Лихачёва, писателей А.Солженицина и Ю.Бондарева, политических деятелей А.Собчака, Г.Явлинского, Е.Гайдара и многих других, идейно подпитывала определенную часть таджикской интеллигенции. Усилились центробежные силы, борьба за национальную независимость и возрождение досоветских традиций.

Особый интерес стали вызывать традиционные институты, в первую очередь религиозные. Ориентация на культуру прошлого сочеталась со стремлениями за национальную независимость, возрождение и усиление национальной государственности, за укрепление роли национального языка, придание ему статуса государственного. Появились новые достижения, партии, ассоциации.

В конце 70-х гг. XX века в Таджикистане подпольно организовалась и активно действовала Исламская партия возрождения (ныне запрещенная в Таджикистане террористическая экстремистская организация). Целью создания этой организации по инициативе западных участников «Большой игры» была дестабилизация ситуации в среднеазиатских республиках и обострение межрелигиозных и межнациональных конфликтов на южных рубежах Советского Союза. В южные регионы Таджикистана стали активно проникать идеи «ваххабизма» (одного из радикальных течений мусульман-суннитов). В Хатлонской области (юг Таджикистана) активизировала свою деятельность относительно молодежная часть духовенства, скрытно принявшая «ваххабизм» под влиянием зарубежных эмиссаров Пакистана и Афганистана [1, с.4]. Коммунистическая партия теряла свою безраздельную власть, свой авторитет, ее ряды расчленялись на отдельные группы. Новообразованные партии, объединения и движения, главным образом, боролись за национальную независимость, порою за обособленность республики. В их деятельности было много положительных моментов, которые сочетались с интересами некоторыми групп населения, они боролись за ценности, которые привлекали внимание определенной массы населения республики. Эти новые движения и партии быстро приобретали авторитет и влияние среди молодёжи. Некоторые из них в начале своей деятельности выражали общенациональные интересы, хотя со временем их позиция менялась. В силу разобщенности общества, появились и такие объединения и движения, которые выражали групповые, региональные интересы. Их наличие объяснялось, прежде всего, тем, что регионы республики не были объединены ни экономически, ни духовно, консолидация таджикской нации не была такой уж прочной, хотя основные показатели нации уже были сформированы, но они не были устойчивыми. Прежде всего, в Таджикистане не была создана единая национальная экономика. Регионы зачастую представляли экономически самостоятельные единицы, и уровень экономического развития в них был разным.

В свою очередь, светская интеллигенция была воодушевлена идеями гласности и демократизации, охватившими средства массовой информации Советского Союза. В научной литературе и периодической печати активно стали обсуждаться некогда «запретные темы» истории таджикского народа: положение и статус таджикского языка, роль и место известных мыслителей и теологов средневековья в духовной жизни общества и т.д.

Одним из существенных событий в политической и культурной жизни Таджикистана стало принятие Закона РТ «О языке» 22 июля 1989 года, в результате

которого таджикский язык принял статус государственного. Несмотря на то, что отдельным пунктом русский и узбекский языки были определены как официальные языки в Таджикистане, принятие этого Закона стало отправной точкой в усилении оттока русскоязычного населения за пределы Таджикистана и преимущественно в Россию [13, с.30]. Первым политическим объединением в Таджикистане, вполне отвечавшим духу времени, стала дискуссионная организация «Ру ба ру» (Лицом к лицу), созданная по инициативе ЦК ЛКСМ Таджикистана. Политический центр этой группы находился в столице республики г.Душанбе. Члены объединения «Ру ба ру» критически анализировали выступления партийных и государственных руководителей и открыто высказывали свое мнение в СМИ.

Членами этих общественных организаций были преподаватели высших, средних специальных учебных заведений и общеобразовательных школ, работники культуры, печати, литературы, сферы торговли и обслуживания. Из этих организаций наиболее политизированным было объединение «Ошкоро» («Откровение»), которое, в отличие от Коммунистической партии, было сторонником политического плюрализма, многопартийности, социальной справедливости и требовали от руководства республики, чтобы оно учитывало права регионов и допустило возможность участия их представителей в государственном управлении [9, с.250-254].

В эти годы также были созданы такие региональные организации, как «Лаъли Бадахшон», «Хисори Шодмон», «Мехри Хатлон», «Зарафшон», «Истравшан», «Ватан», «Самарканд», «Худжандиён», «Хамдилон», «Носири Хисрав» и др. Члены этих организаций, прежде всего, имели местнические амбиции и выступали защитниками интересов отдельных регионов Таджикистана. Политические разногласия в обществе достигли предела, и угроза гражданской войны приобрела реальные очертания. Целью создания подобных обществ была защита интересов жителей этих регионов в тяжелых условиях общественно-политической нестабильности в столице. Однако, по существу, эти начинания свидетельствуют о том, что в Таджикистане возник местный стереотип, ставивший региональные интересы выше общественных [10, с.100].

В эти годы создавались также общества и культурные центры национальных меньшинств, проживающих в Таджикистане, например, еврейское общество «Ховирим», Общество армянской диаспоры, Ассоциация корейцев Таджикистана, Ассоциация советских корейцев и т.п. [12, с.284-288].

Особо следует отметить, что на фоне усиления обсуждения проблем межнациональных отношений среди интеллектуальной части населения (политически активного меньшинства) в повседневной жизни население Таджикистана оставалось толерантным и терпимым к соотечественникам, представителям других национальностей и конфессий. А разгоравшаяся гражданская война 1992-1997 гг. в Таджикистане была сугубо межтаджикским и межрегиональным трагическим событием, инициированным извне Таджикистану [1, с.4].

В национальном разрезе стабильность обстановки отметили 59,5 % киргизов, 50,5 % узбеков, 43,8 % таджиков, против 38,5 % татар, 23,7 % русских, 16,7 % украинцев [2, с.21-25]. Значительные этнические различия наблюдались в оценке ухудшения межнациональных отношений. Так, доля русских и украинцев была в три раза выше доли таджиков, узбеков и киргизов в констатации заметного обострения национальных взаимоотношений. 38,8 % опрошенных беспокоит всё ещё существующее неравенство наций и народностей, 19,2 % беспокоит, но незначительно, не замечают этого явления 42 %.Усиление шовинизма, национальных отношений в Душанбе беспокоило людей в значительной степени (18,4 %), 17,3 % - незначительно, 64,3 % незамечали этого наличия. 53,5 % опрошенных высказывали обеспокоенность усилением исламского фактора [15, с.19].

Испытывают чувства унижения национального достоинства 45 % таджиков, 53,5 % узбеков, 40 % киргизов, 66,7 % украинцев (12 % часто, 53 % -изредка) и немцев - 64,3 %, русских - 59 %. Поэтому обвинение русских вколониализме и имперском сознании, как это иногда приходится слушать,совершенно несостоятельно [14, с.112].

Большую обеспокоенность обострением межнациональных отношений опрошенные связывали с теми руководителями, которые идейно и морально разложилась (27,2 %). Второе место отводится националистки настроенным кругам (17,1 %), затем идут неформальные организации (15,5 %). За ними следует реакционное духовенство (12,4 %) и представители теневой экономики (11,3%) [5, с.19].

Несмотря на тревожное состояние людей по поводу межнациональных осложнений, 59,3 % опрошенных выразили твёрдое решение – продолжать жить в республике [7, с. 98]. Однако оставался высоким (более 40 %) процент желающих (или колеблющихся) переехать в другой регион. Исследованием было доказано, что основной сферой возникновения межнациональных конфликтов являлись общественные места: магазины, рынки, транспорт и т.п. Желание устранить конфликты, в случае их возникновения, выразили 80 % респондентов. Абсолютное большинство респондентов (92,8 % русских, 90 % украинцев, 87 % немцев, 79,9 % узбеков, 75,8 % таджиков) рассматривало социальную справедливость в национальных взаимоотношениях через призму равных возможностей [15, с.19]. Результаты социологических исследований показали, что наиболее действенным способом гармонизации межнациональных отношений, независимо от пола, социального положения являются подъем экономики и решение жилищных проблем, трудоустройство молодёжи, принятие законов, защищающих достоинство человека любой нации [6, с.113].

Февральские события стали печальной прелюдией гражданской войны в Таджикистане, генеральной репетицией всех политических сил, претендующих на завоевание государственной власти. Эта трагедия стала исходной, поворотной в политической истории Таджикистана новейшего времени. Она совпала с усиливающимся процессом распада СССР как единого, федеративного государства, разрыва прочных социально-экономических связей. Из-за этого началось ослабление торгово-экономических, кредитно-финансовых, научно-технических, художественно-творческих связей между Таджикистаном и другими братскими союзными республиками, в первую очередь, с РСФСР [8, с.55-58].

Серьезный удар был нанесен экономике республике, которая практически перестала получать огромное количество строительных материалов, горюче-смазочных материалов, химических и минеральных удобрений, продуктов питания и промышленных товаров, что губительно сказалось на уровне жизни населения.

Самым страшным и омерзительным в жизни народов СССР в период горбачёвской перестройки является то обстоятельство, что деструктивные и мафиозные элементы общества, движущиеся к власти во имя своих эгоистических и своекорыстных целей, прибегали к самым беззастенчивым, подлым приемам и низменным чувствам людей, предательски использовали боль и трагедию других народов в Абхазии, Северной Осетии, Приднестровье, в Азербайджане, Узбекистане и Таджикистане, в который уже раз преступно разыгрывалась национальная карта межнационального вопроса [12, с.89].

В который уже раз трагедия жизни одного народа объяснялась кознями представителей других национальностей. Можно представить ситуацию, если вдруг правительство Таджикистана на самом деле в начале 1990 г. «во имя национального гостеприимства», о котором любят разглагольствовать представители интеллигенции, представило бы армянским беженцам жильё, обеспечив этих обездоленных и униженных обстоятельствами людей, разве это противоречило бы традиционным

нормам и законам таджиков, культуре межнациональных отношений, заветам великого гуманиста Саади, добрым помыслам и добрым деяниям, поступкам представителей великой арийской цивилизации?! [9, с.250-254].

А как поступили представители столичной власти «Растохеза» и казиата? Собрали «не 47», а около 300 армян и выдворили из Таджикистана. Это постыдное зрелище было многократно продемонстрировано по телевидению, об этом писали все республиканские газеты, трубило радио. С этой гнусной истории, с использованием «армянской карты» и началась трагедия в Таджикистане. И её последствия оказались крайне негативными - они остро сказались, прежде всего, в социальной сфере, нравственно-психологическом состоянии общества. Именно в связи с февральскими погромами, необузданным шабашем охлократии, из республики усилился отток русскоязычного населения. Только в 1990 г. столица потеряла 29,3 тыс. человек [3].

В настоящее время Республика Таджикистан, полностью залечив раны гражданской войны, успешно идёт по пути экономического и политического прогресса, создания гражданского общества, развития терпимости и толерантности между народами и конфессиями, проживающими в стране.

Рецензент: Розиков Фарход – к.и.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрами З.И. XVI Сессия Верховного Совета Республики Таджикистан:логика истории. –Душанбе: Дониш, 2017. -78 с.
2. Акрами З.И. Босмачигари:вокеат ва тахайюлот (Басмачество: реалии и вымыслы). – Душанбе: Дониш, 2019. -68 с.
3. Вечерний Душанбе, 15 ноября 1991 г.
4. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история). –Душанбе: Империал-Групп, 2011. -506 с.
5. Кобилова С.Я. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С.Я. Кобилова. - Худжанд: Ношир, 2007. 34 с.
6. Кобилова С. Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки (1985-1991 гг.). Дисс канд. / С.Кобилова. − Худжанд, 2007. 187 с.
7. Кобилова С.Я. Мифы о «застое» и «всеобщей нишите» / С.Я. Кобилова -Худжанд:Ношир, 2007. 110 с.
8. Махмудзода С.А. Вазъияти саноати Тоҷикистон дар давраи бозсозӣ (1985-1991) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – № 3/4 (205). – С.55-58.
9. Махмудзода С.А. Состояние науки в Таджикской ССР в период перестройки (1985-1991) // Вестник Таджкского педагогического университета имени Садриддина Айни № 3 (86). – С.250-254.
10. Махмудзода С.А. Перестройка и ее влияние на общественную жизнь Таджикистана (1985-1991) // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3/6. – С. 96-101.
11. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1990 г. Стат.ежегодник. –Душанбе, 1991. -210 с.
12. Основы новейшей государственности. М.:Радуница, 2002. 340 с.
13. Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ: бохтем ё сохтем? / Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи Озод, 2008.− 112 с.
14. СССР в цифрах в 1990 г.−М.: Финансы и статистика, 1991.− 329 с.
15. Текущий архив Душанбинского горкома Коммунистической партии Таджикистана. Папка о результатах социологического исследования национальных отношений в Душанбе (после февраля 1990 г.). Папка 1992, л. 19.

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИМИЛЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БОЗСОЗӢ

Дар мақола баъзе паҳлуҳои муҳимми вазъи сиёсӣ ва муносибатҳои байнимиллӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла дар давраи бозсозӣ, баррасӣ шудаанд. Дар шароити демократикунонии ҳаёти чамъиятӣ, вусъати ошкорбаёнӣ, ки бо ташаббуси роҳбарияти нави сиёсии Иттиҳоди Шуравӣ ба миён омада буд, дар Точикистон камбудиҳои муносибатҳои байни миллатҳо ошкор гардиданд .

Ташаббускорони муҳокимаи масъалаҳои муносибатҳои байни миллатҳо зиёиёни эҷодкор ва ходимони илмии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафтанд. Мавзуъҳои мубрам ин барқарор намудани ҳақиқати таърихӣ, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони Ҷумҳурии Точикистон», эҳёи арзишҳои маънавии халқи тоҷик ба ҳисоб мерафтанд. Ҳодисаҳои Афғонистон дар солҳои 1979-1989 дар тафаккури ҷавонон дар масоили ҳувияти миллӣ ва худшиносӣ дигаргунӣ ба вуҷуд оварданд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Иттиҳоди Шуравӣ, бозсозӣ, ҷомеа, миллат, халқият, забон, ислом, ҳизбҳои сиёсӣ, марказ, гуногунандешӣ.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПЕРИОД ПЕРЕСТРОЙКИ

В статье раскрываются некоторые характерные аспекты политической обстановки и межнациональных отношений в Таджикистане в период перестройки. На фоне демократизации общественной жизни, расширения плюрализма и гласности, инициируемые новым политическим руководством Советского Союза, в Таджикистане оживились проблемы межнациональных отношений. Инициаторами дискуссий по вопросам межнациональных отношений была творческая и научная интеллигенция Таджикистана. Злободневными темами были восстановление исторической правды, принятие «Закона о языке Республики Таджикистан», возрождение духовных ценностей таджикского народа. События в Афганистане 1979-1989 годов послужили причиной трансформации в сознании молодежи вопросов национального самосознания и самооценки.

Ключевые слова: Таджикистан, Советский Союз, перестройка, общество, нация, народность, язык, ислам, политические партии, центр, плюрализм.

SOME ASPECTS OF THE INTERNATIONAL RELATIONS IN TAJIKISTAN DURING THE PERIOD OF REBUILDING

The article reveals some characteristic aspects of the political situation and interethnic relations in Tajikistan during the perestroika period. Against the background of the democratization of public life, the expansion of pluralism and glasnost, initiated by the new political leadership of the Soviet Union, the problems of interethnic relations revived in Tajikistan. The initiators of discussions on issues of interethnic relations were the creative and scientific intelligentsia of Tajikistan. Hot topics were the restoration of historical truth, the adoption of the "Law on the Language of the Republic of Tajikistan", the revival of the spiritual values of the Tajik people.The events in Afghanistan in 1979-1989 caused a transformation in the minds of young people on issues of national identity and self-esteem.

Keywords: Tajikistan, Soviet Union, perestroika, society, nation, nationality, language, Islam, political parties, center, pluralism.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Акрами Зикриё Иномзода*** **–** Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, Телефон. **915-05-12-65**
Маҳмудзода Суханвар **–** Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, аспирант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 30. Тел.**93-400-23-22**

Сведение об авторах: ***Акрами Зикриё Иномзода*** – Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа. . **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17, Телефон. **915-05-12-65**
Махмудзода Суханвар **-** Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, аспирант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 30. Телефон.**93-400-23-22**

Information about the authors: ***Akrami Zikriyo Inomzoda*** - Tajik National University, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Tajik people. . Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17, Telephone. **915-05-12-65**
Mahmudzoda Sukhanvar -Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan, postgraduate student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 30. Tel. **93-400-23-22**

УДК:93(575.3:510)

ТАДЖИКИСТАН-КИТАЙ: ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Мирбобоева Т.Х.

Институт экономики и торговли ТГУК

Шелковый путь - одно из самых замечательных достижений человеческой цивилизации. Эта трансконтинентальная дорога впервые в истории человечества соединила Запад и Восток, страны Средиземноморья и Дальнего Востока, античную, центральноазиатскую и китайскую цивилизации. Начало функционирования этой колоссальной трассы относится ко второй половине II века до н. э., когда китайский дипломат и путешественник Чжан Цзян впервые открыл для своих соотечественников страны Средней Азии. Тем самым были сведены в одно целое две великие дороги: одна соединяла Среднюю Азию с Западом, со странами Средиземноморья, другая шла с Востока, из Ханьской империи. Путь шел от границ Римской империи, Греции, Египта, через долины Сырдарьи, Амударьи, Тарима - до пределов Поднебесной - долин Хуанхэ, Янцзы, а с севера на юг - от Средней Азии до долин Инда, Ганга, берегов Индийского океана. В последующем именно эти трассы стали основой Великого шелкового пути.

В начале I тыс. н.э. обширные географические пространства от Тихого до Атлантического океана слились в единый пояс культурных цивилизаций и государств. Можно сказать, что в это время произошел первый раздел мира, так как впервые в истории человечества на столь протяженном расстоянии, занимающем территорию с запада на восток в 11 400 км, непосредственно соприкоснулись границы различных государств.

Географическое положение Средней Азии способствовало тому, что активно осуществлялся масштабный торговый обмен по Великому шелковому пути, заключались дипломатические договоры и военные союзы, происходили важнейшие этнические процессы, осуществлялось взаимодействие культур - тюркской, иранской, эллинистической, арабской, индийской, китайской и других. История Великого шелкового пути — это история широкого культурного взаимодействия и взаимообмена между народами Востока и Запада, связывающих между собой самые отдаленные очаги цивилизации в обширном регионе, простиравшемся от атлантических берегов - до берегов Тихого океана. Она доказывает, что только тесное сотрудничество и взаимообогащение культур являются основой мира и прогресса для всего человечества.

Сам термин «Великий шелковый путь» был впервые введен в научный оборот немецким географом и геологом Вильгельмом Рихтгофеном в 70-е годы XIX в. для обозначения связей между дальневосточным и западным миром и оказался чрезвычайно удачным и общепринятым: со II в. н. э. шелк стал главным товаром, который везли китайские купцы в дальние страны.

В конце XX века всё человечество становится свидетелем взаимодействия и взаимозависимости государств на всей нашей планете. Этот процесс обозначен в научной литературе как глобализация социальных, культурных, политических и экономических процессов.

Исходя из этого, в 1987 году ЮНЕСКО приняла программу «Шелковый путь - путь диалога», которая предполагает всеобъемлющее изучение истории цивилизаций народов Центральной Азии, а также "сближение" Востока и Запада путем налаживания более тесных культурных и экономических контактов, а также улучшение взаимоотношений между многочисленными народами, населяющими Евразийский континент.

В рамках принятой программы в 1993 году Генеральной Ассамблеей ООН было принято решение о возрождении Великого Шелкового пути как важного канала

международного сотрудничества в области дипломатии, культуры, науки, торговли, туризма. Важнейшими составляющими современного этапа развития Великого Шелкового пути стали транспортные связи и туризм.

Возрождение Шелкового пути, которое происходит на наших глазах, - удивительный проект, сближающий Восток и Запад, возобновляющий тысячелетний диалог цивилизаций. ...Ныне чарующий звон караванных колокольчиков сменился звуками техногенной эпохи... Китай и Таджикистан имеют многовековую историю отношений между нашими народами, которая неразрывно связана с Великим Шелковым путем.

Находясь на ключевых участках исторического транснационального пути передвижения социальных, экономических и духовно-культурных ценностей, наши страны внесли важный вклад в развитие мировой цивилизации. Торговые караваны и Великий шелковый путь объединяли страны, во многом создавая единую культурную общность на протяжении всего этого времени. Это стало общим богатством, крепким узлом взаимопонимания народов, своего рода важным средством межцивилизационного диалога.

Известные среднеазиатские города, такие как Ташкент, Термез, Ургенч, Худжанд, Истаравшан, Пенджикент, Самарканд, Бухара, Хива, Фергана служили наземными маяками на Великом шелковом пути. Цветущие города-оазисы, выраставшие вдоль Шелкового пути, становились международными перевалочными пунктами для товаров, являлись жизненно важными центрами торговли, ремесел, распространения различных культур.Со дня своего основания, более чем 2 тысячи лет назад, город - оазис Худжанд, расположенный в Ферганской долине Таджикистана, стал торговой точкой, через которую пролегал Великий шелковый путь. Являясь одним из процветающих средневековых городов Центральной Азии, Худжанд стал не только центром международной торговли, но и центром духовных, культурных и религиозных ценностей.

В дипломатических отношениях Таджикистана с мировым сообществом двусторонние отношения с великим восточным соседом – Китайской Народной Республикой, занимают особое место, являясь приоритетным направлением внешней политики Республики Таджикистан. Китай в числе первых государств признал независимость Республики Таджикистан и открыл свое посольство в нашей столице. За сравнительно небольшой исторический промежуток времени государства в своих возможностях достигли значительных результатов.

Усилиями сторон сформирована широкая и эффективная договорно-правовая база двусторонних отношений, отвечающая интересам обеих народов. Она включает в себя около 150 межгосударственных, межправительственных и межведомственных документов. Главные направления взаимодействия двух стран на длительную перспективу закреплены в Договоре о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой подписанном сторонами в январе 2007-го года во время визита Президента Республики Таджикистан в Китайскую Народную Республику. Таджикско-китайское сотрудничество характеризуется высоким уровнем и интенсивностью политического диалога, крепнущим из года в год взаимным доверием, быстроразвивающимися экономическими и гуманитарными связями [6,с.59].

Динамичное развитие двусторонних таджикско-китайских отношений в области культурного сотрудничества положительно сказывается на развитии их отношений в рамках Шанхайской организации сотрудничества. Итоги пяти проведенных совещаний министров культуры государств-членов ШОС (соответственно: Пекин, 2002 г.; Астана, 2005 г.; Ташкент, 2006 г. и Душанбе, 2007 г.,Пекин,2012 г.), а также принятие перспективных планов и программ взаимодействия, имеют непреходящее значение как

для развития многосторонних, культурных связей в рамках ШОС, так и для расширения двустороннего культурного сотрудничества [2, с.124].

Составной частью двусторонних отношений является гуманитарное сотрудничество. Совместное заявление министров культуры государств, принятое 12 апреля 2002 г. в Пекине, имело большое значение для правового обеспечения культурного сотрудничества двух стран. Документ предусматривал проведение фестивалей и обменных дней культуры, участие в них художественных коллективов, деятелей искусств, организацию гастролей творческих коллективов, сотрудничество в области охраны памятников, музейного и библиотечного дела, кинематографии, телевидения, радиовещания, издательской деятельности и спорта [6,с.121].

Благодаря последовательным и неустанным усилиям сторон между нашими дружественными странами и народами интенсивно развиваются гуманитарные контакты, поступательно углубляется взаимное понимание и дружба между странами, укрепляется межнациональный диалог.

Искусство и культура всегда считались одним из главных факторов, которые сближают народы и являются самой вдохновляющей областью в межгосударственных отношениях.

В рамках реализации этой программы в 2006 г. в Таджикистане прошла выставка музыкальных инструментов КНР, а в Душанбе и Турсунзаде прошли концерты творческих групп КНР. В августе 2008 года успешно были проведены дни культуры КНР в РТ, в рамках которого прошли Дни китайского кино в Таджикистане. В свою очередь с успехом прошли в Пекине дни культуры Таджикистана в КНР [5, с.1].

Укрепляются связи между городами-побратимами Душанбе и Шанхай, Худжанд и Сиань, Хатлонской областью и провинцией Шэньси, а также в рамках государственного визита Президента нашей страны Эмомали Рахмона в Китайскую Народную Республику подписан Меморандум о побратимских отношениях между городами Душанбе и Лоян. Это стало еще одним проявлением развивающихся связей между регионами наших стран.

После установления дипломатических отношений успешно строится сотрудничество Таджикистана с Народной Республикой Китай и в области образования. Так, по Соглашению между Министерством образования РТ и Министерством образования КНР (01.02.2007 г.), гражданам Республики Таджикистан только в 2007–2008 учебном году было выделено 40 учебных квот для обучения в вузах Китая [3,с.2]. Среди таджикских студентов все большей популярностью пользуется китайский язык. Постепенно увеличивается число студентов по программе обмена. В 2008 году Синьцзянский Педагогический университет открыл филиал Института Конфуция в Таджикском национальном университете. В настоящее время в Таджикистане действует 7 центров для обучения китайскому языку [7,с.2].

В марте 2012 г., впервые Посольством Китая в Республике Таджикистан среди восьмидесяти претендентов были отобраны кандидаты для учёбы в вузах Пекина, Шанхая, провинции Гуандун. Таджикские абитуриенты китайских университетов отобраны среди студентов отделений китаеведения Российско-Таджикского (славянского) университета, национального института языков, а также Таджикского Национального университета. В 2015 году в Пекине состоялся первый слет таджикских студентов, обучающихся в Китае.

При содействии Министерства культуры Китая с целью обмена опытом в сфере театрального искусства, в ноябре прошлого года, с успехом прошли гастроли артистов Государственного академического большого театра им. С.Айни в городах Пекин и Шанхай. Осуществляются совместные плодотворные проекты и в сфере сотрудничества музеев между Сианским музеем древнего Западного рынка Танской династии и Национальным музеем Таджикистана. С помощью китайских специалистов

успешно реализован проект по реставрации историко-культурных объектов в Пенджикенте Республики Таджикистан.

Китайские артисты регулярно участвуют в международном музыкальном фестивале "Мелодии Востока", который проходит под эгидой ЮНЕСКО. Творческая делегация Китая участвовала в Международном форуме искусства маком, прошедшем в 2015 году в Душанбе и Международном фестивале искусства бахши, который состоялся в апреле 2016 г. в г.Урумчи, а также в международном фестивале народно-прикладного искусства, который впервые прошел в городе Кулябе в сентябре 2017 г. [9,с.2].

В сентябре 2007 года в Государственной консерватории Таджикистана с успехом прошел концерт "Поздравление Циндао", организованный в целях развития культурного обмена между странами-членами ШОС, укрепления дружбы между Китаем и Таджикистаном [1,с.148].

В июле 2008 г. в Пекине состоялась конференция, посвященная 1150 летию со дня рождения основоположника таджикско-персидской поэзии Абуабдулло Рудаки. На конференции, кроме выступлений о жизни и творчестве поэта, звучали на китайском языке стихи Рудаки. А китайское Бюро по печати марок при Государственной Почтовой Администрации КНР выпустило в свет юбилейный подарочный набор из четырех марок, посвященный юбилею Рудаки. Всемирно известные китайские художники Чжоу Сюоцин и Май Синьминь подарили правительству Таджикистана два портрета Рудаки, выполненные в традиционной манере китайской классической живописи [7, с.2].

Открытие в рамках Дней культуры в Государственном центральном музее современной истории Китая экспозиционного зала, в котором была развернута выставка произведений современного изобразительного и декоративно–прикладного искусства Таджикистана стало важным шагом в дальнейшем укреплении и развитии дружественных отношений братских стран. Посетители познакомились с произведениями живописи известных художников страны–мастерами кисти Сухроба Курбанова, Вафо Назарова, Юсуфа Сангова, Сабзали Шарипова, М. Лисиковой, Х. Хушвахтова и др.

Исходя из этого, в 1987 году ЮНЕСКО приняла программу «Шелковый путь - путь диалога», которая предполагает всеобъемлющее изучение истории цивилизаций народов Центральной Азии, ”сближение” Востока и Запада путем налаживания более тесных культурных и экономических контактов, а также улучшение взаимоотношений между многочисленными народами, населяющими Евразийский континент.

Свой вклад в развитие культурных связей между двумя странами вносят общественно-культурные организации двух стран. Активную роль в развитии культурных отношений между двумя странами сыграло и Таджикское общество дружбы и культурных связей с зарубежными странами (ТОДКС), которое взаимодействует с Китайским обществом дружбы и культурных связей в г. Урумчи (СУАР КНР) и Китайским народным обществом дружбы и культурных связей с заграницей в Пекине.

Контакты, встречи и обмены по линии этих организаций обогащают «народную дипломатию» двух стран, выступающую важным самостоятельным звеном в деле расширения культурных связей и укрепления взаимопонимания двух соседних народов. В ходе первой встречи руководителей «народной дипломатии» Республики Таджикистан и КНР, состоявшейся в феврале 2006 г. в Пекине, была подписана Программа сотрудничества между Таджикским обществом дружбы и культурных связей и Китайским народным обществом дружбы с заграницей на 2005–2007 гг.[8, л.89].Так, под патронажем Посольства Китайской Народной Республики в Таджикистане и ТОДКС в феврале 2015 г. в Республиканском краеведческом музее

имени К. Бехзода впервые открылась фото-художественная выставка «Международный диалог-культура дружбы». Выставка ознакомила широкий круг общественности с историей Шелкового пути, служившего в течение длительного исторического периода мостом между Востоком и Западом, с многообразием культуры китайского и таджикского народов. После завершения выставки 211 экспонатов художников Таджикистана были переданы в дар музею [9, с.2].

Культурное взаимодействие в рамках выставки способствовало взаимному духовному обогащению, придавало двум народам чувство открытости, восприимчивости к внешним явлениям и стимулировало партнерство. О широком разнообразии и содержательности таджикско-китайского сотрудничества рассказала фотовыставка «Таджикистан-Китай: вечная дружба–общее развитие», открывшаяся 9 января 2017г. в Пекине. На представленных 128 фотографиях были отражены наиболее важные моменты таджикско-китайского сотрудничества за прошедшие 20 лет, начиная с первого официального визита главы таджикского государства Э. Рахмона в Китай в марте 1994 г. Знакомство с фотовыставкой позволило зрителям соприкоснуться с мгновениями истории таджикско-китайского сотрудничества и познакомиться с перспективами его развития. Надо подчеркнуть, что данная фотовыставка, ставшая ярким свидетельством интереса китайских друзей к Республике Таджикистан, больше сблизила народы двух дружественных стран и послужила стимулом для дальнейшего сотрудничества в культурном аспекте [10, с.18].

Масштабным событием в духовной жизни двух братских народов стали Дни культуры Республики Таджикистан в Китае (21–26 мая 2017 г.), приуроченные к 25-й годовщине установления дипломатических отношений. Мероприятия включали концерты творческих коллективов и выставку произведений художников Таджикистана. Экспозиция картин современных художников Таджикистана и фотовыставка под названием «Современный Таджикистан» состоялись в престижной пекинской библиотеке «Шоуду». 51 картина и 50 фоторабот современных художников Таджикистана продемонстрировали богатый духовный мир таджикского народа и своеобразные природные ландшафты. 22 мая в Пекине в театре Тяньцзяо состоялся концерт мастеров искусств Таджикистана. Коллективы таджикских творческих групп поразили пекинских зрителей, показав зрителям Поднебесной многообразие, изящность и богатство народного творчества таджиков, своим высоким народным талантом и искусством [8, л.56].

В рамках Дней таджикской культуры, которые прошли в ноябре 2017 года, состоялась презентация картины «Сад дружбы» известного таджикского художника Фаридуна Зода. Это произведение искусства, олицетворяющее многовековую дружбу китайского и таджикского народов, было передано Национальному музею Китая в качестве ценного подарка. Фотовыставки «Знакомьтесь, Таджикистан» известного таджикского кинематографиста, заслуженного деятеля культуры РТ Заура Дахте, прошли также в крупных городах Китая (26–28 декабря 2017 г. и 6–8 января 2018 г., соответственно) [10, с.18].

Новые перспективы в сфере гуманитарного сотрудничества открывало проведение в Пекине в рамках Дней культуры Таджикистана «Путешествие в Жемчужину Великого Шелкового пути». Концерты и музыкальные фестивали, проведенные в рамках этого важного события несомненно будут способствовать укреплению дружбы, взаимопонимания и уважения между нашими народами и послужат процветанию культуры и искусства наших стран.

Дополнительный импульс культурному сотрудничеству двух государств в гуманитарной сфере придали Дни культуры городов - побратимов Душанбе и Санья, которые прошли в июне 2016 г. в Душанбе, в рамках, которых прошли многочисленные значимые мероприятия. Торжественное открытие Дней культуры состоялось в

концертном комплексе «Кохи Вахдат» с участием Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Члены китайской делегации в течение нескольких дней пребывания в Таджикистане принимали участие в совместных мероприятиях с таджикскими и китайскими деятелями культуры, артистами и музыкантами (вечера поэзии, концерты, выставки и т.д.). Гости из Китая посетили также экспозицию национального музея истории и культуры Таджикистана, театр Лахути, встретились со студентами РТСУ и Национального государственного университетав, ходе этих встреч были обсуждены актуальные вопросы развития культурных отношений двух государств.

Доброй традицией двух стран стало проведение среди студентов ежегодного конкурса на лучшее знание истории народов Таджикистана и Китая. В октябре 2018 г. в Таджикском университете языков им.С.Улугзаде по инициативе посольства Таджикистана в Китае были проведены «Абрикосовые чтения», посвященные таджикско-китайским отношениям и таджикской культуре.

Динамичное развитие двусторонних китайско-таджикских отношений в области культурного сотрудничества отмечается и в рамках международных и региональных организаций, таких как СНГ, ШОС, ЕврАзЭС, которые способствуют дальнейшему расширению и укреплению взаимовыгодного сотрудничества на принципах равноправия.

Проведение совместных мероприятий в сфере культуры и искусства в рамках ШОС также способствует укреплению взаимопонимания между народами, сохранению многообразия культур и распространению знаний о культуре народов мира.

Как известно, ежегодно в дни Саммита глав государств-членов ШОС и СНГ организуются дни России, Китая, Казахстана, Киргизии, и Узбекистана в Таджикистане и дни таджикской культуры в этих странах, проходят фестивали искусств, в которых принимают участие и таджикские мастера искусств. Такой фестиваль искусств проходил в г. Душанбе в 2008 г.в 2011 г.в Пекине, в 2013 в Шанхае, а также в 2015 г. в Гуанджоу [1, с.149].

Международная студенческая выставка «Мой родной край» прошла в ноябре 2009 г. в Педагогическом университете г.Урумчи, на которой студенты двух государств продемонстрировали свои культурные и этнографические традиции. Павильон Республики Таджикистан, где были представлены более 300 экспонатов традиционной культуры, в том числе красочные таджикские сузане, выполненные на дереве миниатюры, одежда и ювелирные изделия и другие творения народных мастеров Таджикистана, рассказывающие о древней и современной истории таджиков, получили одно из призовых мест [2, с.144].

Культурное взаимодействие способствовало взаимному духовному обогащению, придавало двум народам чувства открытости, восприимчивости к внешним явлениям и стимулировало партнерство**.** Сегодня сотрудничество в гуманитарной сфере — это пример гармоничного сосуществования разномасштабных государств, принадлежащих к различным историко-культурным и национальным традициям, которые из года от год расширяются и укрепляются.

На последнем Совещании министров культуры, которое состоялось в 2019 году в мае в городе Бишкеке, члены-государства подтвердили готовность к активизации сотрудничества по таким направлениям, как изучение и сохранение культурного и природного наследия, в том числе объектов, включенных в список Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО на пространстве ШОС, предотвращение хищения и незаконного ввоза и вывоза культурных ценностей, создание баз данных реестров памятников архитектуры, подготовка специалистов в сферах охраны культурного наследия и реставрации произведений искусства, и по другим направлениям, представляющим взаимный интерес [8, л.144].

Событием в двусторонних отношениях стали Дни культуры Таджикистана в Китае, которые прошли в конце мая -начале июня 2017г. в Пекине, Санья и Гуанджоу**.** Программа Дней включала в себя концерт мастеров искусств и артистической молодежи Таджикистана. В фойе театров была развёрнута экспозиция выставки изобразительного искусства современных художников республики (около 60 картин), фотовыставка «Современный Таджикистан». На праздничном концерте, посвященном 25-летию установления дипломатических отношений выступили в составе Молодежного симфонического оркестра Содружества Независимых Государств студенты Национальной консерватории Таджикистана–Сухроб Фозилов, Фуркат Остонаев и Сино Махмудов. В программу праздничного концерта были включены произведения классической музыки композиторов в исполнении солистов театра «Новая опера», ведущих музыкантов Таджикистана и Китая, а также лауреатов Четвертого музыкального фестиваля молодежи «Таланты Содружества» имени и памяти Фуата Мансурова [9, с.2].

Приведенные примеры отражают лишь отдельные фрагменты межкультурного диалога на пространстве ШОС, а также таджикско-китайское сотрудничество в области культуры и несомненно способствуют популяризации культуры двух государств и укрепляют таджикско-китайские отношения. Проведение на взаимной основе Дней культуры, гастролей творческих коллективов, участие фольклорных ансамблей в международных и национальных фестивалях стали традиционными и вносят важный вклад в укрепление отношений дружбы и взаимопонимания двух народов на новом историческом этапе.

Культурное сотрудничество двух государств не ограничивается лишь участием творческих коллективов в фестивалях. Сфера культурного взаимодействия этих стран многообразна, из года в год она расширяется, охватывая организацию и проведение на взаимной основе выставок изобразительного и декоративно-прикладного искусства, юбилейных мероприятий и совместных концертов, выступления как художественных коллективов, так и отдельных исполнителей, взаимное издание и перевод творчества видных таджикских и китайских писателей и поэтов и т. п.Приведенные примеры отражают лишь отдельные фрагменты таджикско-китайского сотрудничества в области культуры, несомненно, способствуют популяризации культуры двух государств и укрепляют таджикско-китайские отношения.

Рецензент: Розиков Фарход - к.и.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов Р. Таджикско-китайское сотрудничество в области культуры / Р.Алимов // Известия АН РТ. Отд. обществ.наук. -Душанбе, 2008. -№ 1. -С. 146–155.
2. Ахметшин Н.Х. Тайны Шелкового пути / Н.Х. Ахметшин. - М., 2002.
3. Дипломатия Таджикистана: Вчера и сегодня. -Душанбе: Ирфон, 2009. -Т. 1. 456 с.
4. Мамлева Л.А. Становление Великого шелкового пути в системе трансцивилизационного взаимодействия народов Евразии / Л.А.Мамлева // VitaAntiqua. 1999. № 2
5. Завершение визита Президента Эмомали Рахмона в Китай // Народная газета.2007,31 января.
6. Иерусалимская А.А. К вопросу о связях Союза с Византией и Египтом / А.А.Иерусалимская //Народы Азии и Африки. – 1967. - №3.
7. Киселев С.В. Из истории торговли енисейских кыргызов / С.В. Киселев // КСЛИМК – 1974. - №6.
8. Лубо-Лесниченко «Китай на Шелковом пути». - М., 1994.
9. Пигулевская Н.В. Византия на пути в Индию / Н.В Пигулевская. - М-Л. 1961.
10. Ставинский Б.Ф. О международных связях Средней Азии в V – сер. XIII в. / Б.Ф. Ставинский // Проблемы востоковедения. -М., 1960. - №5.
11. Ниятбеков В.А. Национальные интересы Республики Таджикистан и новые геополитические ориентации Китая в Центральной Азии/ В.А. Ниятбеков // Таджикистан и современный мир.-2003.-№ 1 (2). -С. 84–87.
12. Рахмонов на саммите ШОС в Шанхае // Народная газета.2006,21 июня.
13. Саидов З. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации / З. Саидов. - Душанбе: Авасто, 2004.-С. 342.

14. Сяньжун Фань. 20 лет добрососедства и дружбы // Минбарихалк.2011,29 декабря. С. 6–
15. Текущий архив Министерства культуры РТ. Отдел внешних связей// Папка ШОС. Отчеты за 2010-2020 гг., л.л.41-198.
16. Хунбинь У. Путь по ровной дороге / У. Хунбинь // Вечерний Душанбе. -2017,11 марта.
17. Эльбаум Г. Нас сближает кино / Г. Эльбаум // Дусти, апрель-июнь, 2004. -С. 17–18.

ТОҶИКИСТОНУ ЧИН: ҲАМКОРИҲОИ БАШАРДӮСТОНА

Дар мақола масъалаҳои тавсеа ва таҳкими ҳамкориҳои башардӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин баррасӣ шудааст. Зимнан зикр мегардад, ки заминаи васеи ҳуқуқӣ ва ташкилию сохторӣ фароҳам оварда шудааст, ки самтҳои ҳамкориҳои башардӯстона миёни ду кишварро муайян мекунад. Рохи абрешим яке аз комьёбихои барчастаи тамаддуни башарият мебошад. Ин роди транс-китъавй бори аввал дар таърихи башарият Гарб ва Шарк, мамлакатдои бахри Миёназамин ва Шарки Дур, тамаддуни кадим, Осиёи Миёна ва Хитойро ба хам пайваст. Оғози фаъолияти ин масири азим ба нимаи дуюми асри 2 пеш аз милод рост меояд. д., вакте ки дипломат ва сайёхи чинй Чжан Цзян барои хамватанони худ аввалин бор мамлакатхои Осиёи Миёнаро кашф кард. Ҳамин тариқ, ду роҳи бузург ба ҳам оварда шуд: яке Осиёи Миёнаро бо Ғарб, бо кишварҳои баҳри Миёназамин мепайвандад, дигаре аз Шарқ, аз империяи Хан. Роҳ аз марзҳои империяи Рум, Юнон, Миср, тавассути водиҳои Сир, Аму, Тарим то ба ҳудуди Империяи Осмонӣ - водиҳои Хуан Хэ, Янтзе ва аз шимол ба ҷануб - аз Осиёи Миёна ба Хинд, водихои Ганг, сохилхои укьёнуси Хинд. Минбаъд маҳз ҳамин роҳҳо асоси Роҳи бузурги абрешим гардиданд.Таърихи ташаккули Рохи бузурги абрешим фаро гирифта шудааст. Шаклҳои асосии ҳамкории давлатҳо дар соҳаи гуманитарӣ бо истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон ошкор карда шудаанд. Принсипҳо ва вижагиҳои асосии рушди ҳамкориҳои башардӯстонаи ду давлат дар чаҳорчӯби Созмони ҳамкориҳои Шанхай (СҲШ) муайян шудаанд. Ахамияти хамкории башардустона барои мустахкам намудани дустй, хамфикрй ва эхтироми байни халкхои мо асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: фарҳанг, фестивалҳо, озмунҳо, мубодила, ҳамкориҳои Роҳи абрешим, консертҳо, намоишгоҳҳо, амният, ҳамкории фарҳангӣ, намоишгоҳи аксҳо.

ТАДЖИКИСТАН-КИТАЙ: ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

В статье исследуются вопросы расширения и укрепления гуманитарного сотрудничества Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой. Отмечается, что создана широкая правовая и организационно-структурная база, закрепляющая направления гуманитарного сотрудничества двух государств. Шелковый путь - одно из самых замечательных достижений человеческой цивилизации. Эта трансконтинентальная дорога впервые в истории человечества соединила Запад и Восток, страны Средиземноморья и Дальнего Востока, античную, центральноазиатскую и китайскую цивилизации. Начало функционирования этой колоссальной трассы относится ко второй половине II века до н. э., когда китайский дипломат и путешественник Чжан Цзян впервые открыл для своих соотечественников страны Средней Азии. Тем самым были сведены в одно целое две великие дороги: одна соединяла Среднюю Азию с Западом, со странами Средиземноморья, другая шла с Востока, из Ханьской империи. Путь шел от границ Римской империи, Греции, Египта, через долины Сырдарьи, Амударьи, Тарима - до пределов Поднебесной - долин Хуанхэ, Янцзы, а с севера на юг - от Средней Азии до долин Инда, Ганга, берегов Индийского океана. В последующем именно эти трассы стали основой Великого шелкового пути.Освещается история формирования Великого шелкового пути. Раскрыты основные формы сотрудничества государств в гуманитарной сфере с обретением Таджикистаном независимости. Определены основные принципы и особенности развития гуманитарного сотрудничества двух государств в рамках Шанхайской Организации Сотрудничества (ШОС). Обоснована важность гуманитарного сотрудничества в целях укрепления дружбы, взаимопонимания и уважения между нашими народами.

Ключевые слова: культура, фестивали, конкурсы, обмен, Шелковый путь, сотрудничество, концерты, выставки, безопасность, культурное взаимодействие, фотовыставка.

TAJIKISTAN-CHINA: HUMANITARIAN COOPERATION

The article examines the issues of expanding and strengthening the humanitarian cooperation of the Republic of Tajikistan with the People's Republic of China. It is noted that a broad legal and organizational-structural base has been created, fixing the directions of humanitarian cooperation between the two states. The Silk Road is one of the most remarkable achievements of human civilization. This transcontinental road for the first time in the history of mankind connected the West and the East, the countries of the Mediterranean and the Far East, the ancient, Central Asian and Chinese civilizations. The beginning of the functioning of this colossal

route dates back to the second half of the 2nd century BC. e., when the Chinese diplomat and traveler Zhang Jiang first discovered the countries of Central Asia for his compatriots. Thus, two great roads were brought together: one connected Central Asia with the West, with the countries of the Mediterranean, the other went from the East, from the Han Empire. The path went from the borders of the Roman Empire, Greece, Egypt, through the valleys of the Syr Darya, Amu Darya, Tarim - to the limits of the Celestial Empire - the Huang He, Yangtze valleys, and from north to south - from Central Asia to the Indus, Ganges valleys, the shores of the Indian Ocean. Subsequently, it was these routes that became the basis of the Great Silk Road.The history of the formation of the Great Silk Road is covered. The main forms of cooperation between states in the humanitarian sphere with the acquisition of independence by Tajikistan are revealed. The main principles and features of the development of humanitarian cooperation between the two states within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) are determined. The importance of humanitarian cooperation in order to strengthen friendship, mutual understanding and respect between our peoples is substantiated.

Keywords: farhang, festivalho, ozmunho, mubodila, hamkorihoi Rohi abreshim, concerto, namoishgohoho, amniyat, hamkorii farhanggi, namoishgohi akkho.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Мирбобоева Тутинисо Ходжиевна*** – Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 169. Телефон: **9287331380**

Сведение об авторе: ***Мирбобоева Тутинисо Ходжиевна*** **–** Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции,, кандидат исторических наук, доцент кафедры общественных наук. **Адрес**:: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд. улица Исмаила Сомонӣ 169. Телефон: **9287331380**

Information about the author: ***Mirboboeva Tutiniso Khodjievna*** **-** Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city. Ismail Somoni street 169. Phone: **9287331380**

УДК 39(=511.1):(470.57)

МОРДВА ОБЬ-ИРТЫШСКОГО СЕВЕРА В МАТЕРИАЛАХ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ: ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ И РАССЕЛЕНИЕ

Медведев В.В., Малахова Л.П.
Сургутский государственный педагогический университет

Очерк «Путешествие к феномену» («ЛГ на берегах Оби»), опубликованный в 1967 г. в Литературной газете, содержит отрывок, заслуживающий внимательного прочтения: «Новосёл многолик. Это и опытный нефтяник из Татарии, и вчерашний сибирский колхозник. Это и каменщик, поработавший на десятках строек, и вчерашний выпускник профтехучилища. Это и солидный семьянин, и человек, убегающий от исполнительного листа. Молодые и пожилые, энтузиасты и скептики. Желающие подзаработать и ищущие своё место в жизни. Прибывшие сами и направленные начальством. Приехавшие в одиночку и крепко спаянными ещё на старых местах группами. У всех общие проблемы и у каждого – свои» [19, с. 8]. Контекст фрагмента рассказа следует интерпретировать как «памятку», «пояснительную записку» или комментарий для процессов, сопровождавших начавшиеся в 1960-х гг. освоение и разработку нефтяных месторождений Обь-Иртышского Севера.

Специалисты самых разных профессий и уровней квалификации, приезжающие из многих регионов РСФСР и союзных республик, формировали не только профессиональную основу будущих посёлков и городов, но и их этнический состав, своеобразную мозаику культур и народов. Цитата «югорчанами сегодня справедливо называют себя и ханты, и манси, и потомки русских пионеров-первопроходцев, и внуки перемещённых в сталинское время калмыков, и осевших после войны эвакуированных блокадников из Ленинграда, и дети строителей, приехавших сюда по комсомольским путёвкам в 70-е годы из всех уголков Советского Союза – от Украины до Узбекистана» [40, с. 22] позволяет осознать пройденные населением округа этапы и «рождения», и последующего в разные годы становления в этническом и культурном контекстах. Своего рода, перед нами вариативная модель «воображаемых сообществ» Бенедикта Андерсона, позволившая объединить изначально разнородные группы на территории округа и наделить их общей идентичностью. Другими словами, трактовка автора относительно понятия «нация» может быть применима к пониманию межэтнических процессов и взаимодействия культур. Население Ханты-Мансийского автономного округа – Югры как «воображаемое сообщество», безусловно, не знает друг друга лично, но «в умах каждого из них живёт образ их общности» [3, с. 47].

Наряду с осознанием целостности с регионом, конкретной территорией, людьми и историей, по-прежнему, актуальна и проблематика этничности. В иноэтничном окружении этническая идентичность не обязательно размывается, не всегда этническая ассимиляция доминирует, наоборот, этничность приобретает особую ценность, она приоритетна для сознания человека или группы людей. Харальд Эйдхейм справедливо считает этничность значимым явлением человеческих взаимоотношений: «Этническая идентичность – важная тема в отношениях между людьми, обладающими как контрастными, так и сходными идентичностями» [47, с. 50]. Сообщества людей необходимо рассматривать в контексте этничности и изучать процессы, протекающие среди конкретных этносов при определённых условиях. В рамках статьи объектом такового исследования станет мордва Ханты-Мансийского автономного округа – Югры.

Группы мордвы, исторически проживающие в регионах России либо являющиеся переселенцами второй половины XX века, изучены в разной степени. Прежде всего, выделим крупный проект «Мордва России», реализованный Научно-исследовательским

институтом гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия. Исследование позволило опубликовать серию фундаментальных научных изданий о мордве России конкретизировав вопросы заселения мордвой региона, этническую историю, традиционную культуру и её трансформации, актуализировать сегодняшние тенденции и перспективы развития.

Маршруты этнографических экспедиций затронули Поволжье, Урал, центральные регионы России, Сибирь и Дальний Восток. Полевые материалы авторов были заложены в основу монографий о мордве Саратовской области [26], Владимирской области [27], Урала и Зауралья [25; 46], Сибири [21, 22, 23; 24], Калининградской области [28] и сопредельных территорий.

Мордве в регионах России посвящены и другие исследования. Следствием изучения мордвы в рамках уже упомянутого проекта стала диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук Л.Н. Щанкиной о социокультурной адаптации мордвы в Сибири и на Дальнем Востоке в середине XIX – начале XXI века [42; 43]. Защищены были и кандидатские диссертации по данной проблематике. Например, М.А. Овчарова «Мордва Алтая: история и этнокультурные процессы (XIX – начало XXI в.)» в 2009 г., В.П. Савка «Социокультурная адаптация мордвы на Дальнем Востоке: историко-этнографический аспект» в 2011 г., С.А. Малахов «Уклад жизни мордвы Саратовской области: историко-этнографическое исследование» в 2013 г.

Среди изданий, посвящённых народам разных регионов следует выделить раздел в книге «Народы Пермского края. История и этнография» о мордве Краснокамского района, характеризующий статистику, этапы формирования данной группы, традиционную культуру и процессы современности [30, с. 120–121]. Заслуживающей внимания работой, аналогичной по своему замыслу предыдущему труду, является монография «Финно-угорские народы Республики Башкортостан (история, культура, демография)» [34, с. 163–220]. Раздел представляет собой качественное историко-этнографическое исследование, хронологически затрагивающее рубеж XVII–XVIII – начало XXI века. Автор акцентирует внимание на этничности мордвы и современном состоянии культуры. Финно-угорским народам, их месте и роли во временном и этнокультурном пространстве России адресовано коллективное издание «Финно-угорские народы России», раскрывающее историческое, культурное, языковое и религиозное многообразие этносов, в том числе, и мордвы [39].

Из публикаций последних лет отметим статьи Л.Н. Щанкиной, рассматривающие механизмы переселений и проблемы, с которыми мордва сталкивалась в Западной Сибири в середине XIX – первых десятилетиях XX века [44, с. 119–126; 45, с. 77–80]. Р.Р. Садиковым среди мордвы Республики Башкортостан выявлена этносословная группа – мордва-мурза, проживающая в Ермекеевском и Туймазинском районах республики, но не утратившая идентичности, эндоэтнонима, языковых и этнокультурных маркеров [35, с. 237–248].

Исследование истории и этнографии мордвы неразрывно связано с именами таких видных учёных как Г.А. Корнишина, Н.Ф. Мокшин, Л.И. Никонова, Ю.Н. Сушкова, В.А. Юрчёнков и многие другие. Однако, при таком многообразии авторов и опубликованных научных работ, изучение мордвы Обь-Иртышского Севера не проводилось. Единственной статьёй, затрагивающей вопросы современного положения мордвы на территории Ханты-Мансийского автономного округа – Югры и роли национально-культурного объединения «МасторАва» в городском пространстве Сургута является публикация М.А. Авимской «Формирование этнокультурного облика Югры (на примере Сургутского региона)». Но автор, по сути, ограничивается перечислением мероприятий, в которых принимали участие представители общественной организации – фестиваль национальных культур «Соцветие», Дни мордовской культуры в Сургуте в рамках празднования 1000-летнего единения с

народами России, встречи с молодёжью, направленные на профилактику экстремистских взглядов и проявление деструктивного поведения [1, с. 91–96]. Добавим, что новости и репортажи о мордве Сургута периодически встречаются в средствах массовой информации, но основанием для *newsbreak* служат аналогичные по содержанию события о деятельности национально-культурного объединения. В качестве примера ряд заголовков: «Сургутская МасторАва» [37], «Активисты МасторАва подарили детям велосипеды» [2], «В Сургуте с размахом отпразднуют Дни мордовской культуры» [4], «Разговор со старшими. РОО Мордовский НКЦ «МасторАва» [33].

Мордва как сообщество на территории современного Ханты-Мансийского автономного округа – Югры начинает формироваться во второй половине XX века, что, безусловно, объясняется притоком населения и переселенческими процессами, связанными с разработкой нефтяных месторождений и началом развития нефтегазодобывающего производства в округе с 1964 г. [31, с. 401]. Систематизация и анализ опубликованных статистических материалов и доступных архивных источников позволяют рассмотреть проблему расселения и численности мордвы на Обь-Иртышском Севере начиная с Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. и вплоть до результатов Всероссийской переписи населения 2010 г.

В 1897 г. по инициативе П.П. Семёнова (Семёнова-Тян-Шанского) состоялась Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Её результаты содержат сведения о народах, проживающих в Тобольской губернии, среди которых в категории «финские наречия» зафиксирована и мордва. В Тобольском уезде губернии мордвой записаны 149 человек. В самом городе Тобольске – 1 мужчина, в уезде – 148 человек (83 мужчины и 65 женщин). Кроме того, 2 мужчины из мордвы отмечены и в Берёзовском уезде. По Сургутскому уезду сведения отсутствуют [32].

В городах Тобольского округа Уральской области (в будущем – Остяко-Вогульский национальный округ) по материалам Всесоюзной переписи населения 1926 г. мордвой записаны 3 человека (1 мужчина и 2 женщины). Для сравнения, мордва Тюменского округа Уральской области – 52 человека (24 мужчины и 28 женщин). Мордва-горожане – 10 человек (4 мужчины и 6 женщин), а сельские жители – 42 человека (20 мужчин и 22 женщины) [5].

Конкретизировать статистические сведения о мордве Остяко-Вогульского национального округа Омской области позволяют результаты Всесоюзной переписи населения 1939 г., когда мордвой / «мордовцами» были записаны 64 человека (таблица 1) [6]. Кстати, «Словарь национальностей для разработки Всесоюзной переписи населения 1937 года» в качестве этнонимов содержит дефиниции «мордвины», «мордовцы», «мордва», «мокша», «мокшане», «каратаи», «терюхане», «эрзя», «эрзяне» и «ерзя», т.е. экзоэтнонимы и эндоэтнонимы, применяемые по отношению к данному этническому сообществу [36, с. 3].

Таблица 1 Из материалов Всесоюзной переписи населения 1939 г. Остяко-Вогульского национального округа Омской области [6]

Окружной центр Остяко-Вогульского национального округа						
п. Остяко-Вогульск						**Всего**
18						**18**
Районы Остяко-Вогульского национального округа						
Берёзовский	Кондинский	Ларьякский	Микояновский	Самаровский	Сургутский	**Всего**
10	5	19	4	0	8	**46**
					Общая численность мордвы (окружной центр и районы)	**64**
Районные центры Остяко-Вогульского национального округа						
с. Берёзово	с. Нахрачи	с. Ларьяк	с. Кондинское	с. Самарово	с. Сургут	**Всего**

3	1	0	1	0	0	**5**
Населённые пункты районов Остяко-Вогульского национального округа						
Берёзовский	Кондинский	Ларьякский	Микояновский	Самаровский	Сургутский	**Всего**
7	4	19	3	0	8	**41**
Общая численность мордвы районов (без учёта окружного центра)						**46**

Архивные документы детализируют материалы Всесоюзной переписи населения 1939 г., дополняя сведениями о количестве мужчин и женщин среди мордвы. Так, в окружном центре, указанном как п. Ханты-Мансийск (подразумевается сменивший название п. Остяко-Вогульск) проживали 11 мужчин и 7 женщин, записанные мордвой. На территории Берёзовского района – 6 мужчин и 4 женщины, Кондинского – 3 мужчины и 2 женщины. В Ларьякском районе были зафиксированы 9 мужчин и 10 женщин, в Микояновском районе – 1 мужчина и 3 женщины, а в Сургутском – 3 мужчины и 5 женщин [14, л. 78]. Источник «Численность населения в разрезе национальностей и районов по Ханты-Мансийскому национальному округу Омской области (по данным переписи населения на 1 января 1940 года)» воссоздаёт картину на 1 января 1940 г. Это объясняет замену названия округа и окружного центра, произошедших в 1940 г., но материалы соответствуют и соотносятся с итогами Всесоюзной переписи населения 1939 г.

Динамику численности и территориальные перемещения мордвы в пределах Ханты-Мансийского национального округа в годы Великой Отечественной войны демонстрируют «Сведения о составе населения по национальности по шести районам и пос. Х.-Мансийск Ханты-Мансийского округа по Тюменской области на 1 июля 1945 г.» (таблица 2).

Таблица 2 Из материалов дела «Сведения о национальном составе населения районов округа в 1945 г. Динамика роста населения по районам округа за 1931–44 г.» [15, л. 97]

Районы Ханты-Мансийского национального округа (мордва, мужчины)						
Берёзовский	Кондинский	Ларьякский	Микояновский	Самаровский	Сургутский	**Всего**
0	0	0	8	0	23	**31**
Районы Ханты-Мансийского национального округа (мордва, женщины)						
Берёзовский	Кондинский	Ларьякский	Микояновский	Самаровский	Сургутский	**Всего**
0	0	0	19	2	46	**67**
Окружной центр Ханты-Мансийского национального округа (мордва, мужчины)						
п. Ханты-Мансийск						**Всего**
1						**1**
Окружной центр Ханты-Мансийского национального округа (мордва, женщины)						
п. Ханты-Мансийск						**Всего**
0						**0**
Общая численность мордвы (мужчины и женщины, районы и окружной центр)						**99**

Таким образом, 99 человек, записанные мордвой, проживали в пределах округа к окончанию Великой Отечественной войны. Резкого возрастания численности не наблюдается и к моменту проведения Всесоюзной переписи населения 1959 г., когда в Ханты-Мансийском национальном округе мордвой были зафиксированы 125 человек [7]. В их числе: 76 мужчин и 49 женщин, 24 городских жителя (16 мужчин и 8 женщин) и 101 сельский житель (60 мужчин и 41 женщина) [8].

Количественные изменения мордвы Ханты-Мансийского национального округа представлены результатами Всесоюзной переписи населения 1970 г. С данным этносом себя соотнесли 1162 человека (641 мужчина и 521 женщина). Среди городского населения мордвой были записаны 795 человек (438 мужчин и 357 женщин), в числе сельского – 367 человек (203 мужчины и 164 женщины) [9].

Повторяется данная ситуация и в случае Всесоюзной переписи населения 1979 г. и Всесоюзной переписи населения 1989 г., в статистических материалах которых численность мордвы продолжает увеличиваться (таблица 3) [16, л. 2].

Таблица 3 Из материалов Всесоюзной переписи населения 1979 г. и Всесоюзной переписи населения 1989 г. Ханты-Мансийского автономного округа Тюменской области [10; 11]

Всесоюзная перепись населения 1979 г.									
Этническая принадлежность	Численность								
	Всего			Городское население			Сельское население		
	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
мордва	3155	1722	1433	2707	1460	1247	448	262	186
Всесоюзная перепись населения 1989 г.									
Этническая принадлежность	Численность								
	Всего			Городское население			Сельское население		
	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
мордва	7107	3808	3299	6649	3561	3088	458	247	211

Итоги Всесоюзных переписей населения характеризуют мордву на территории Ханты-Мансийского национального округа / Ханты-Мансийского автономного округа как городских жителей. Тенденция сохранит актуальность и для переписей 2002 г. и 2010 г.

Всероссийская перепись населения 2002 г. фиксирует в регионе 6386 человек, идентифицирующих себя как мордва (3288 мужчин и 3098 женщин). Содержание переписи предлагает указать и субэтносы мордвы – мокша или эрзя. Среди жителей округа 19 человек записались мордвой-мокшей и 15 человек – мордвой-эрзей [18, с. 210; 12].

Результаты Всероссийской переписи населения 2010 г. предоставляют следующие сведения: мордва – 4936 человек (2544 мужчины и 2392 женщины), в том числе, мокша – 2 мужчины и эрзя – 26 человек (14 мужчин и 12 женщин) [13]. Сравнительная таблица позволит конкретизировать изменения в численности мордвы на территории округа с 2002 г. по 2010 г. (таблица 4).

Таблица 4 Из материалов Всероссийской переписи населения 2002 г. и Всероссийской переписи населения 2010 г. Ханты-Мансийского автономного округа (с 2003 г. – Югры) [18, с. 7–22]

Всероссийская перепись населения 2002 г.									
Этническая принадлежность	Численность								
	Всего			Городское население			Сельское население		
	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
мордва	6386	3288	3098	5963	3058	2905	423	230	193
Всероссийская перепись населения 2010 г.									
Этническая	Численность								
	Всего			Городское население			Сельское население		

принадлежность	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
мордва	4936	2544	2392	4627	2381	2246	309	163	146

Следует констатировать, что мордва Ханты-Мансийского автономного округа – Югры как смешанная внутриэтническая территориальная группа уже с первых лет освоения нефтяных месторождений региона и переезда на его территорию, была сосредоточена в посёлках, обслуживающих нефтяную промышленность и впоследствии получивших статус городов. Это объясняет почему мордва, прежде всего, локализована в городском пространстве. К развитию нефтяных месторождений, в том числе, активно привлекается население Урало-Поволжья, что уже демонстрируют результаты Всесоюзной переписи населения 1970 г. Динамику численности мордвы иллюстрируют материалы переписей с 1970 г. по 1989 г. Для Всероссийских переписей населения характерно уменьшение числа людей, идентифицирующих себя мордвой, что объясняют и отток населения на «большую землю» / родину, и региональные социально-культурные процессы, сопровождающие этническую ассимиляцию, которой мордва подвержена, в первую очередь, со стороны русских.

Расселение и численность мордвы по городским округам в период 1989–2010 гг. зафиксированы в таблице (таблица 5).

Таблица 5 Мордва в городских округах Ханты-Мансийского автономного округа (с 2003 г. – Югры) [17, с. 180–322; 18, с. 48–76]

Городские округа	**Всесоюзная перепись населения 1989 г.**			**Всероссийская перепись населения 2002 г.**			**Всероссийская перепись населения 2010 г.**		
Городской округ г. Ханты-Мансийск	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	49	40	9	64	33	31	56	28	28
Городской округ г. Когалым	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	183	93	90	195	96	99	155	79	76
Городской округ г. Лангепас	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	186	101	85	292	169	123	256	158	98
Городской округ г. Лянтор	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	136	83	53	139	72	67	сведения отсутствуют		
Городской округ г. Мегион	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	300	160	140	332	162	170	259	142	117
Городской округ г. Нефтеюганск	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	831	431	400	713	367	346	572	308	264
Городской округ г. Нижневартовск	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	1747	921	826	1375	714	661	1042	532	510
Городской округ г. Нягань	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	231	134	97	193	105	88	162	90	72
Городской округ г. Покачи	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	83	45	38	91	46	45	59	26	33

Городской округ г. Пыть-Ях	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	138	81	57	137	69	68	96	48	48
Городской округ г. Радужный	оба пола	муж	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	250	143	107	213	111	102	156	75	81
Городской округ г. Сургут	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	1148	613	535	1091	545	546	769	378	391
Городской округ г. Урай	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	225	107	118	148	59	89	107	35	72
Городской округ г. Югорск	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.	оба пола	муж.	жен.
	114	59	55	117	66	51	110	61	49

Конкретизация материалов переписей населения позволяет выявить городские округа, в которых сосредоточены компактные группы мордвы, формировавшиеся здесь изначально. К таковым принадлежат города Нижневартовск, Нефтеюганск и Сургут. В процентном коэффициенте численность мордвы по отношению к населению региона всегда была невелика: 1959 г. – 0,1%; 1970 г. – 0,4%; 1979 г. – 0,6%; 1989 г. – 0,6%; 2002 г. – 0,4%; 2010 г. – 0,3% [18, с. 10].

Единственное в Ханты-Мансийском автономном округе – Югре официально зарегистрированное национально-культурное объединение мордвы находится в Сургуте в статусе региональной общественной организации Мордовский национально-культурный центр «МасторАва». Название объединения «МасторАва» неслучайно. В традиционных верованиях народа – это одно из древнейших божеств, отождествляемое с покровительницей, хозяйкой и держательницей земли. *Масторава, Мастор-ава* – имя божества, употребляемое у мокши и эрзи, *Модаава, Мода-ава* – среди эрзи. У мокши также встречается вариант *Модава*. Известно обращение к божеству *Масторань кирди, Модань кирди*. *Мастор, мода* – земля, *ава* – женщина, мать [20, с. 50; 29, с. 541–544]. Для мордвы Сургута данное название – не звучное сочетание, а символ, олицетворяющий родину, народ, традиции и, в целом, память.

Таким образом, формирование группы, трансформация идентичности и самосознания мордвы на Обь-Иртышском Севере тесно взаимосвязаны с масштабным освоением региона. В частности, в Ханты-Мансийском автономном округе – Югре на этнические процессы повлияло бурное развитие нефтегазодобывающей промышленности, а представители данного этноса были востребованы для обслуживания нефтяного производства, поскольку население Урало-Поволжья во второй половине XX века активно привлекалось к развитию нефтяных месторождений.

Рецензент: Ходжаев М.П.- к.и.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Авимская М.А. Формирование этнокультурного облика Югры (на примере Сургутского региона) / М.А. Авимская // Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. – 2012. – № 1 (17). – С. 91–96.
2. Активисты Масторава подарили детям велосипеды [Электронный ресурс]. – URL: https://surgut.bezformata.com/listnews/mastorava-podarili-detyam-velosipedi/20140892/ (дата обращения: 17.04.2022).
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон, пер. с англ. В. Николаева, вступ. ст. С.П. Баньковской. – М.: Кучково поле, 2016. – 416 с.
4. В Сургуте с размахом отпразднуют Дни мордовской культуры [Электронный ресурс]. – URL: http://113rus.ru/news/3722 (дата обращения: 18.04.2022).

5. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php?reg=730 (дата обращения: 17.04.2022).
6. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по регионам России // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39.php?reg=45 (дата обращения: 18.04.2022).
7. Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по регионам России // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59.php?reg=69 (дата обращения: 19.04.2022).
8. Всесоюзная перепись населения 1959 года. Городское и сельское население областей и краев РСФСР по полу и национальности // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59_gs.php?reg=65 (дата обращения: 19.04.2022).
9. Всесоюзная перепись населения 1970 года. Городское и сельское население областей и краев РСФСР по полу и национальности // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70_gs.php (дата обращения: 17.04.2022).
10. Всесоюзная перепись населения 1979 года. Городское и сельское население областей и краев РСФСР по полу и национальности // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79_gs.php?reg=65 (дата обращения: 17.04.2022).
11. Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по регионам России // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89.php (дата обращения: 17.04.2022).
12. Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав населения по регионам России // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php?reg=61 (дата обращения: 17.04.2022).
13. Всероссийская перепись населения 2010 г. Население по национальности, полу и субъектам Российской Федерации // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_etn_10.php?reg=62 (дата обращения: 19.04.2022).
14. Государственный архив Ханты-Мансийского автономного округа – Югры (далее – ГА ХМАО–Югры). Ф. 6. Оп. 1. Ед. хр. 17. Документы о естественном и механическом движении населения по районам округа за 1932–39 годы (сведения, таблицы, списки, контрольные листы). Единовременные статистические отчеты сельских Советов районов округа о возрастном и половом составе населения в 1943 г. 1932–39 гг., 1943 г. Л. 78.
15. ГА ХМАО–Югры. Ф. 6. Оп. 1. Ед. хр. 97. Сведения о национальном составе населения районов округа в 1945 г. Динамика роста населения по районам округа за 1931–44 г. Л. 2.
16. ГА ХМАО–Югры. Ф. 6. Оп. 1. Ед. хр. 932. 65 лет Ханты-Мансийскому автономному округу (информационно-статистический справочник. Л. 2.
17. Итоги Всероссийской переписи населения – 2002: Стат. сб. в XI-ти частях. Ч. III. Национальный состав населения в Тюменской области / Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Тюменской области. – Т., 2005. – 427 с.
18. Итоги Всероссийской переписи населения – 2010: Стат. сб. в 10-ти частях. Ч 3. Т. 2. Национальный состав и гражданство населения в Тюменской области. Ханты-Мансийский автономный округ – Югра. Ямало-Ненецкий автономный округ. – Тюмень: Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Тюменской области, 2013. – 238 с.
19. Левиков А., Переведенцев В., Смирнов-Черкезов А., Травинский В. Путешествие к феномену («ЛГ на берегах Оби») / А. Левиков, В. Переведенцев, А. Смирнов-Черкезов, В. Травинский // Литературная газета. – 9 мая 1967 г. – № 19. – С. 2–20.
20. Мокшин Н.Ф. Религиозные верования мордвы / Н.Ф. Мокшин. – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1998. – 232 с.
21. Мордва юга Сибири / Л.И. Никонова [и др.]. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2007. – 312 с.
22. Мордва Дальнего Востока / Л.И. Никонова, Л.Н. Щанкина, Н.Н. Авдошкина, В.П. Савка. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2009. – 312 с.
23. Мордва Западной Сибири: в 2 ч. Часть 1. Село Калиновка: сибирская история и мордовские традиции / Л.И. Никонова, Л.Н. Щанкина, Ж.В. Шерстобитова. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2009. – 112 с.
24. Мордва Циркумбайкальского региона и Республики Хакасия / Л.И. Никонова, Л.Н. Щанкина, Т.В. Гармаева. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2010. – 268 с.
25. Мордва Урала и Зауралья / Л.И. Никонова, Т.В. Аксенова, Т.Н. Охотина, В.П. Савка, М.М. Фадеева – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2012. – 464 с.

26. Мордва Саратовской области / Л.И. Никонова, С.А. Махалов, Т.Н. Охотина, В.П. Савка, Л.Н. Щанкина. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2013. – 252 с.
27. Мордва Владимирской области / Л.И. Никонова, Т.В. Аксенова, Т.Н. Охотина, М.М. Фадеева, Е.Г. Чибирева. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2013. – 184 с.
28. Мордва Калининградской области: ист.-этногр. исслед. / Л.И. Никонова, Е.Ю. Захватова, В.В. Митина, Т.Н. Охотина, М.М. Торопова. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2017. – 184 с.
29. Мордовская мифология: энциклопедия / науч. ред.: В.А. Юрчёнков, Г.А. Куршева, Н.Г. Юрчёнкова, И.В. Зубов; редкол.: Г.А. Куршева (пред.) [и др.]. – Саранск: НИИГН, 2020. – 1020 с.
30. Народы Пермского края. История и этнография. Том 2 / Д.И. Вайман, Т.Г. Голева, М.С. Каменских, С.А. Шевырин, А.В. Черных. – Пермь: Издательство «Пушка», 2014. – 424 с.
31. Очерки истории Ханты-Мансийского автономного округа – Югры (к 90-летию со дня образования Ханты-Мансийского автономного округа – Югры и 900-летию первого упоминания Югры в русских летописях) / под ред. Р.Г. Пихои. – Москва, Ханты-Мансийск; проект «Академическая история Югры», 2020. – 610 с.
32. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам Российской Империи кроме губерний Европейской России // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php (дата обращения: 18.04.2022).
33. Разговор со старшими. РОО Мордовский НКЦ «МасторАва» [Электронный ресурс]. – URL: https://www.youtube.com/watch?v=ELqhmOmN9CA (дата обращения: 17.04.2022).
34. Садиков Р.Р. Финно-угорские народы Республики Башкортостан (история, культура, демография) / Р.Р. Садиков. – Уфа: ООО «Первая типография», 2016. – 276 с.
35. Садиков Р.Р. Мордва-мурза Башкирии: история формирования и этнокультурные особенности этносословной общности / Р.Р. Садиков // Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования. – 2020. – Т. 20. – № 3. – С. 237–248.
36. Словарь национальностей для разработки Всесоюзной переписи населения 1937 года: Редакционно-издательское управление ЦУНХУ Госплана СССР и в/о «Союзоргучет». – М., 1937. – 26 с.
37. Сургутская «Масторава». Информационно-аналитическая редакция «Рузаевские новости» [Электронный ресурс]. – URL: http://ruzgazeta.ru/2016/01/29/%D1%81%D1%83%D1%80%D0%B3%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0/ (дата обращения: 17.04.2022).
38. Устно-поэтическое творчество мордовского народа. Т. 2. Лирические песни. – Саранск: Науч.-иссл. ин-т. яз., лит., истории и экономики при Совете Министров Мордов. АССР, 1965. – 372 с.
39. Финно-угорские народы России / науч. ред. проф. В.А. Юрчёнков. – Саранск: НИИ гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия, 2016. – 864 с.
40. Ханты-Мансийский автономный округ – Югра. Туристический путеводитель. – Екатеринбург: Сред. Урал. кн. изд-во, 2008. – 126 с.
41. Щанкина Л.Н. Социокультурная адаптация мордвы в Сибири и на Дальнем Востоке: середина XIX – начало XXI в.: автореферат дис. на соиск. учен. степ. д-ра ист. наук / Л.Н. 42. Щанкина. – Москва: Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 2013. – 48 с.
42. Щанкина Л.Н. Мордва Сибири и Дальнего Востока: историко-этнографический аспект / Л.Н. Щанкина. – Москва: ВивидАрт, 2013. – 452 с.
43. Щанкина Л.Н. Мордва на территории Западной Сибири во второй половине XIX – начале XX века: некоторые проблемы переселения и обустройства / Л.Н. Щанкина // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2019. – Том 47. – № 3. – С. 119–126.
44. Щанкина Л.Н. Крестьянское переселение в Тюменскую область в устных историях мордвы / Л.Н. Щанкина // Modern Science. – 2020. – № 5–4. – С. 77–80.
45. Щербаков А.С. Мордва Башкирского Приуралья: ист.-этнол. очерки / А.С. Щербаков. – Саранск: НИИ гуманитар, наук при Правительстве РМ, 2016. – 280 с.
46. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий. Сборник статей / Под ред. Ф. Барта, пер. с англ. И. Пильщикова. – М.: Новое издательство, 2006. – 200 с.

МОРДВАИ ОБ-ИРТИШИ ШИМОЛӢ ДАР МАВОДИ БАРӮЙХАТГИРИИ АҲОЛӢ: ДИНАМИКАИ ШУМОРА ВА МАСКУНКУНОНИИ АҲОЛӢ

Мордва яке аз калонтарин халқҳои фин-угорҳои Русия аст ва он берун аз марзҳои ватани таърихии худ ҷойгир шудааст. Равандҳои васеъмиқёси муҳоҷират дар байни халқҳои минтақаи Урал-Волга бо масеҳикунонии маҷбурӣ, ҷустуҷӯи минтақаҳои нав / "беҳтар" барои ҳаёт, ташаккули минтақаҳои алоқаи иқомат, "советизатсия" -и ҳаёти ҳаррӯза ва фарҳанги анъанавӣ шарҳ дода

мешаванд. Объектҳои сохтмони комсомолӣ, кӯчондан ва азхуд кардани заминҳои боқимонда ё иштирок кардан дар азхудкунии конхои нефт. Дар мақола динамикаи шумораи мордовиён дар Шимоли Об-Иртиш тахлил шуда, омилҳое, ки ба сукунати аҳолии ин мавзеъ таъсир расонданд, муайян карда шудааст. Мақсади мақола омӯзиши сабабҳои муҳоҷирати мордовиён ба Шимоли Об-Иртиш ва тағйирёбии динамикаи аҳолии гурӯҳи этникӣ дар асри 20 - ибтидои асри 21 мебошад. Ба тараққиёти саноати нефту газ ва таъсири он ба сукунати мордовҳо дар округи автономии Ханти-Мансийск — Югра диккати махсус дода мешавад. Дар асоси маводи барӯйхатгирии аҳолии умумироссиягӣ тавсифи миқдори гурӯҳҳои субэтникии мордваҳо — мокша ва эрзи пешниҳод карда шудааст. Саволҳое, ки ба ташаккули гурӯҳхи омехтаи дохилиэтникии ҳудудии мордоаҳо дар Об-Иртиши Шимолӣ, кӯчидан, шумора, худшиносӣ, мавҷудияти нишонаҳои этнофарҳангӣ, инчунин нишон додани мансубияти этникӣ ва фарҳанги анъанавӣ. дар фазои шаҳрии шаҳри шимолӣ, мутаассифона, то ҳол ҷавоб дода нашудааст, ки муаллифони мақоларо водор мекунад, ки барои ҳалли ин мушкилот кӯшиш кунанд. Маскункунонии мордовиён дар шаҳрҳо, аз ҷумла дар шаҳри Сургут, ба зиндагии паймон ва дар натиҷа таъсиси иттиҳодияи миллӣ-фарҳангии МасторАва мусоидат кард, ки худро дар фазои шаҳр ҳамчун созмоне муаррифӣ мекунад, ки мансубияти мордовиёнро нишон медиҳад, ки мероси мадании халкро ҳифз намуда, сазовори тадқиқоти мустақил аст.

Калидвожаҳо: мордвинҳо, Об-Иртиши Шимолӣ, Сургут, аҳолӣ, шаҳрак, ҳувият, фарҳанг.

МОРДВА ОБЬ-ИРТЫШСКОГО СЕВЕРА В МАТЕРИАЛАХ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ: ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ И РАССЕЛЕНИЕ

Мордва – один из крупнейших финно-угорских народов России и расселена она далеко за пределами своей исторической родины. Масштабные переселенческие процессы среди народов Урало-Поволжья объясняются насильственной христианизацией, поиском новых / «лучших» территорий для жизни, формированием контактных зон проживания, «советизацией» повседневности и традиционной культуры, комсомольскими стройками, переездами и освоением целины либо участием в разработке нефтяных месторождений. В статье проанализирована динамика численности мордвы Обь-Иртышского Севера и определены факторы, повлиявшие на расселение народа на указанной территории. Цель статьи заключена в исследовании причин переселения мордвы на Обь-Иртышский Север и изменении динамики численности этноса в XX – начале XXI века. Особое внимание отведено вопросам развития нефтегазодобывающей промышленности и её влияния на расселение мордвы в Ханты-Мансийском автономном округе – Югре. По материалам Всероссийских переписей населения представлена количественная характеристика субэтносов мордвы – мокши и эрзи. Вопросы, связанные с формированием смешанной внутриэтнической территориальной группы мордвы на Обь-Иртышском Севере, расселением, численностью, самосознанием и идентификацией, наличием этнокультурных маркеров, а также демонстрацией этничности и традиционной культуры в городском пространстве северного города, увы, до настоящего времени не нашли ответов, что и побуждает авторов статьи предпринять попытку решения данной задачи. Локализация мордвы в городах, в том числе, городе Сургуте способствовала компактному проживанию и, как следствие, созданию национально-культурного объединения «МасторАва», позиционирующего себя в городском пространстве как организацию, демонстрирующую этничность мордвы, сохраняющую культурное наследие народа и заслуживающую самостоятельного исследования.

Ключевые слова: мордва, Обь-Иртышский Север, Сургут, численность, расселение, идентичность, культура.

MORDVA OF THE OB-IRTYSH NORTH IN THE CENSUS MATERIALS: NUMBER DYNAMICS AND SETTLEMENT

The Mordvins are one of the largest Finno-Ugric nations of Russia and they are settled far beyond the borders of their historical homeland. Large-scale resettlement processes among the peoples of the Ural-Volga region are explained by forced Christianization the search for new / «better» territories for life, the formation of contact zones of residence, the «Sovietization» of everyday life and traditional culture, Komsomol construction sites, relocation and development of virgin lands or participation in the development of oil fields. The article analyzes the dynamics of the population of the Mordvins of the Ob-Irtysh North and identifies the factors that influenced the settlement of the people in this territory. The purpose of the article is to study the reasons for the migration of Mordvins to the Ob-Irtysh North and the change in the dynamics of the ethnic group in the XX – early XXI century. Special attention is paid to the development of the oil and gas industry and its impact on the settlement of the Mordovians in the Khanty-Mansi Autonomous Okrug – Yugra. Based on the materials of the All-Russian Population censuses, the quantitative characteristics of the subethnoses of Mordvins – Mokshi and Erzi are presented. Questions associated with the formation of a mixed intra-ethnic territorial group of Mordvins in the Ob-Irtysh North, settlement, number, self-awareness and identification, the existence of ethno-cultural markers, as well as the demonstration of ethnicity and traditional culture in the urban space of the northern city, alas, no answers have been found so far, which motivates the authors of the article to attempt to solve this

problem. The localization of the Mordvins in cities, including the city of Surgut, contributed to compact living and, as a result, the creation of the national-cultural association «MastorAva», positioning itself in the urban space as an organization demonstrating the ethnicity of the Mordvins, preserving the cultural heritage of the people and deserving autonomous research.

Key words: Mordovia, Ob-Irtysh North, Surgut, population, settlement, identity, culture.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Медведев Владислав Валентинович*** – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Сургут, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таҳсилоти иҷтимоӣ- гуманитарӣ. **Суроға:** 628400, Федератсияи Россия, шаҳри Сургут, кӯчаи 50 солагии ВЛКСМ, бинои 10/2. E-mail**: vlad.etno@mail.ru**. Телефон: **8-932-430-11-24**.
Малахова Людмила Петровна – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Сургут, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таҳсилоти иҷтимоӣ- гуманитарӣ. **Суроға:** 628400, Федератсияи Россия, шаҳри Сургут, кӯчаи 50 солагии ВЛКСМ, бинои 10/2. E-mail**: luda_m2001@mail.ru**. Телефон: **8-922-778-77-65**.

Сведение об авторах: ***Медведев Владислав Валентинович*** – Сургутский государственный педагогический университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарного образования. **Адрес:** 628400, Российская Федерация, город Сургут, улица 50 лет ВЛКСМ, д. 10/2. E-mail: **vlad.etno@mail.ru**. Телефон: **8-932-430-11-24.**
Малахова Людмила Петровна – Сургутский государственный педагогический университет, кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры социально-гуманитарного образования. **Адрес:** 628400, Российская Федерация, город Сургут, улица 50 лет ВЛКСМ, д. 10/2. E-mail: **luda_m2001@mail.ru**. Телефон: **8-922-778-77-65.**

Information about the authors: ***Medvedev Vladislav Valentinovich*** – Surgut State Pedagogical University, candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of Social and Humanities Study Department. **Address:** 628400, Russian Federation, Surgut, 50 years of VLKSM street, 10/2. E-mail: **vlad.etno@mail.ru**. Phone: **8-932-430-11-24**.
Malakhova Lyudmila Petrovna – Surgut State Pedagogical University, candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of Social and Humanities Study Department. **Address:** 628400, Russian Federation, Surgut, 50 years of VLKSM street, 10/2. E-mail: **luda_m2001@mail.ru**. Phone: **8-922-778-77-65**.

УДК:159.92:297

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИНСТИТУТИ ОИЛА ДАР ЗАРДУШТИЯ ВА ИСЛОМ

Одинаев Б. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз халқи тоҷик расман исломро пайравӣ менамояд. Вале, ҳарчанд ислом дини пешинаи онҳо - зардуштияро аз байн бурд, аммо дар ҳаёти маишии онҳо бисёр одатҳои зардуштӣ боқӣ мондаанд ва ҳатто ба эътиқоду одатҳои исломӣ омезиш ёфта, зоҳиран шакли исломӣ гирифтаанд. Инро мо дар маросимҳои дафну азодорӣ, ёдбуди фавтидагон, маросимҳои никоҳу оиладорӣ ва ғайраҳо баръало мушоҳида менамоем [12, с. 155]. Саъдулло Раҳимов қайд мекунад, ки дар расму оинҳои як қатор рустоҳои Бадахшони Кӯҳӣ ва деҳаҳои кӯҳистони Зарафшони Ҷумҳурии Тоҷикистон расму оинҳои зардуштӣ низ вуҷуд доранд [11, с. 20]. Ӯ чунин мефармояд: "Ангезаҳои дини зардуштӣ ва фарҳанги пеш аз ислом бо пайдо шудани ислом аз байн рафт. Танҳо гоҳ-гоҳ дар ашъори тасаввуф образи рамзии пири коҳини зардуштӣ (пири муғон) пайдо мешуд, ки ба қаҳрамони суфиён дар шинохти Худо кумак мекард. Рамзҳои тоисломӣ (зардуштӣ) низ дар ороиши исломӣ ҷойгоҳи худро доранд. Онҳо дар ҳунарҳои мардумӣ, рақсҳои расмӣ, суруд, ҳунари ороишӣ, расму оин ва эътиқоди мардуми тоҷик хеле гуногун ифода ёфтаанд" [11, с. 232]. А. Холиқов ба масъалаи таъсири урфу одатҳои авестоӣ ва зардуштӣ ба танзими ҳуқуқӣ ва сохти давлатӣ дар кишварҳои исломии асримиёнагӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Таҳлили муқоисавии муҳаққиқ оиди низомҳои ҳуқуқии зардуштӣ ва ислом, ки дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ амал мекарданд, аз бисёр ҷиҳат ба муайян намудани сарчашмаҳои ташаккули бисёре аз институтҳои ҳуқуқи исломӣ мусоидат намудааст. Номбурда пайвастагии меъёрҳои ҳуқуқи оилавии зардуштияро бо ҳуқуқи исломӣ ошкор намудааст. Ба ақидаи ӯ, бисёре аз институтҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои дини зардуштӣ аз ҷониби ислом гирифта шуда, ҳоло дар ҳаёт ва зиндагии тоҷикони муосир маҳфуз мондаанд [13, с. 13].

Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баъзе унсурҳои институти оила тафовутҳо миёни зардуштия ва ислом ба назар мерасанд. Зеро унсурҳои институти оила: оиладор шудан, маросими дафн, расму оинҳо ва ғайра ҳамчун маданияти универсалии ҳамаи ҷамъиятҳо ҳастанд, аммо дар ҳар як ҷомеа бо урфу одат ва анъанаҳои гуногун амалӣ мегарданд [5, с. 56-58]. Нахуст мехоҳам ба шарҳи маросимҳое пардозам, ки зоҳиран дар иҷрои онҳо миёни ин ду таълимоти номбурда фарқият ба назар мерасад:

1. Интихоби ҳамсар. Дар масъалаи интихоби ҳамсар ҳам дар зардуштия ва ҳам дар ислом ҳолати диндории зан ба инобат гирифта шудааст. Аммо дар зардуштия шахс ҳеҷ гоҳ наметавонад бо шахси ғайри зардуштӣ оила бунёд намояд. "Субъектони ақди никоҳ ҳатман бояд зардуштӣ бошанд" [13, с. 155]. Дар ислом бошад, мард метавонад бо пайравони динҳои тавҳидӣ (аҳли китоб) оиладор

шавад. “Никоҳ кардани занҳои аҳли китоб, ба монанди яҳудиён ва насрониён, ба шарте ки ба китоби осмонии худ пойбанд бошанд, ҷоиз аст” [2, с. 564].

2. Синни булуғ. Масъалаи синну соли никоҳӣ низ аз ҷумлаи масоилест, ки оиди он дар оини зардуштия ва ислом тафовут дида мешавад. Аксаран муҳаққиқон бо истинод аз Авесто синни 15-солагиро барои ҳарду ҷинс синни никоҳӣ ба қалам додаанд. Муҳаққиқи тоҷик Холиқов А. Ғ. низ дар масъалаи никоҳ дар оини зардуштия синну соли гуногунро баён намуда, дар охир зери унвони “Қобилияти ҳуқуқӣ” 15-солагиро ҳамчун синни никоҳӣ ишора намудааст: “Маросими оиладорӣ дар синни 15-солагӣ анҷом дода мешавад” [13, с. 134]. Зеро Авесто синни ягонаи никоҳи марду занро аз 15 – солагӣ муайян кардааст” [13, с. 176]. “Низоми ҳуқуқии зардуштия субъектонро ба болиғон ва ноболиғон бо мафҳумҳои “пурнау” ва “апурау” ҷудо намудааст. Одами ба балоғатрасида шахси мардина ва ё занонае ҳисоб мешуд, ки ба синни 15 расидааст. Қобилияти амалкунии пурраи шахс аз ба синни 15 – солагӣ расидан эътироф мешуд. Танҳо баъд аз ба 15-солагӣ расидан шахс ҳуқуқи зиндагии мустақилона ва бастани ақди никоҳро дошт” [1, с. 83-85]. Раҳимов С. Х. низ синни балоғатро дар зардуштия 15-солагӣ нишон додааст [11, с. 112]. Аз ҷониби муҳаққиқони исломӣ бошад, оиди масъалаи мазкур синну соли мухталиф ироа шудааст. Онҳо вобаста ба шароити биологию иҷтимоӣ барои зан аз синни 9-солагӣ то 17-солагӣ ва барои мард аз синни 12 солагӣ то 18-солагиро пешбинӣ намудаанд.

3. Дар зардуштия зан каниз бошад, фарзандони аз ӯ ба дунё омада низ канизу ғулом мебошанд. “Тибқи қонуни авестоӣ, агар зан аз рӯйи вазифа ғулом бошад, фарзандонаш низ ғуломанд” [13, с. 142]. Яъне, агар зар ғулом бошад, он гоҳ ҳамеша фарзанди ӯ ғулом мешавад [1, с. 87]. Дар ислом бошад, каниз ё ғулом будани зан омили ғуломии фарзандон намебошад, зеро онҳо мутааллиқ ба падаранд, агар ӯ инсони озод бошад, фарзандон низ озоданд, на ғулом.

4. Гувоҳии зан. Масъалаи баробарии гендерии марду зан яке аз масоили муҳимми ҳаётӣ-ҷамъиятӣ буда, он бо таъсири шаклҳои патриархалию матриархалии ҳамзистӣ ҳамеша дар зери бӯҳрони иҷтимоӣ-таърихӣ қарор гирифтааст. Ҳама гуна маҳдудияти ҳуқуқи мутақобилаи марду зан аз ҷониби баъзе таълимот аз нобаробарии гендерӣ дарак медиҳад. Дар сарчашмаҳои зардуштӣ омадааст, ки зан ба мисли кӯдак ва ғуломи каниз ҳаққи шоҳид шуданро надошт [7]. Ба назар мерасад, ки чунин маҳдудият зоҳиран занро аз доираи ҳуқуқи мард дар хона дур кардааст, ки дини зардуштӣ онро аз шакли патриархалии ҳамзистӣ ва ташкили оила ба мерос гирифтааст. Табиист, ки дини зардуштӣ ҳанӯз имкон надошт, ки ба анъанаҳои устуворе, ки дар тули ҳазорсолаҳо ҳамчун як шакли ташкил ва идора ташаккул ёфтаанд, муқобилият нишон диҳад. Аммо ислом дар ин самт ба унвони марҳилаи навбатии шуури инсонӣ, ҷаҳонбинӣ, фарҳанг ва билохира тамаддун, чанд қадам ба пеш гузоштааст. Шариати ислом, агарчи дараҷаи шаҳодати занро нисбат ба мардон баробар накарда бошад ҳам, вале навоварии ин низом дар он буд, ки занон дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ба сифати «шоҳид» ва «гувоҳ» баромад мекунанд [13, с. 208]. Дар ин маврид Қуръон гуфтааст: “... Агар ду мард набувад, як марду ду зан, ки ба онҳо ризоият диҳед,

шаҳодат бидиҳанд, то агар яке фаромӯш кард, дигаре ба ёдаш биёварад...” (Қуръон, сураи “Бақара” ояти 282) [9, с. 94].

5. Муносибат бо зане, ки дар одати моҳона қарор дорад. Дар Авесто омадааст: “Марде бо зани даштон – хоҳ даштони баҳинҷор, хоҳ даштони ноҳинҷор – даштонмарзӣ кунад. Ин гуноҳест, ки он мардро Пешутану мекунад” [3, с. 576]. Дар ҷойи дигар омадааст: “Эй додори ҷаҳони астуманд! Эй ашаван! Агар дар хонаи маздопарастон зане бошад, ки хуни даштон – хоҳ даштони баҳинҷор, хоҳ даштони ноҳинҷор – аз вай равон шавад, маздопарастон чӣ бояд бикунанд? Аҳура Маздо посух дод: Бояд роҳи ӯро аз ҳар гуна гулу буттае пок кунанд ва дар ҷое, ки ӯ бояд бимонад, хоки хушк бар замин бипошанд ва барои ӯ сохтмоне барпой доранд, ки ҳамчанди як дувум ё як севум ё як чаҳорум ё як панҷуми баландии хона, аз хона баландтар бошад, то мабодо нигоҳи ӯ бар оташ биафтад” [3, с. 583]. Холиқов А. Ғ. менависад: “...дини зардуштӣ тақозо мекард, ки ҳангоми ҳайз муоширати занон бо одамони дигар маҳдуд бошад. Ҳатто барои онҳо ҳуҷраи махсус – “даштистон” [3, с. 584] аст, ки бояд дар он бинишинанд” [13, с. 136]. Дар ислом бошад, ҳайз омили маҳдудшавии муоширати зан бо дигарон нест. Дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ – исломӣ оиди он фасли ҷудогонае зери унвони “китоби ҳайз” ё “боби ҳайз” ҷойгир буда, дар ҳеҷ ҷое аз он ҳамчун падидаи манфӣ сухан нарафтааст. Барои ҳифзи саломатӣ ва эҳтироми занон ислом ҷимоъ ва талоқи онҳоро дар муддати ҳайз манъ фармудааст: “...Пас дар айёми ҳайз аз (ҷимоъ бо) занон дурӣ гузинед ва ба онҳо (ба нияти ҷимоъ) наздик машавед, то пок гарданд...” (Қуръон, сураи “Бақара” ояти 222) [9, с. 68]. “Талоқ дар ҳолати одати моҳонаи зан (ҳайз) набояд сурат гирад” [2, с. 610].

Вале Амирбекова И. бо қисмати аввали масъала мухолиф буда, дар зардуштия низ адами маҳдудияти муошират бо зани дар ҳолати одати моҳона бударо, ҷонибдорӣ мекунад: “Чунин дидгоҳ ва муносибат ба зан ҳамчун як мавҷуди осебпазир то ҳадде густариш ёфт, ки дар баъзе матнҳои зардуштӣ занро ҳамчун як мавҷуди туфайлӣ номидаанд. Бояд тазаккур дод, ки дар қисматҳои қадимтарини “Авесто”, аз ҷумла дар “Готҳо” – ниёишҳо ва мавъизаю хитобаҳои худи Зардушт, нисбат ба зан ва ҷойгоҳи ӯ дар ҷомеа, як навъ назари неку адолатхоҳона ба чашм мерасад. Аммо, бо фосила гирифтани дини зардуштӣ аз асосгузори он ва зиёд шудани каҷрафторӣ дар адабиёти дини зардуштӣ, дидгоҳи муъбадон нисбат ба зан низ ба ифрот гароида, хусусияти манфӣ касб намуд. Чунин нигариши манфӣ нисбат ба зан бештар хосси матнҳо ва санадҳои динӣ, аз ҷумла тафсирҳое мебошанд, ки дар замони Сосониён тартиб дода шудаанд” [4, с. 213].

6. Сиқти ҷанин. Дар «Авесто» меъёрҳои тиббии марбут ба илми тиб ва амалиёти беморон оварда шудаанд. Дар ин меъёрҳо объекти муҳофизат аксар вақт саломатӣ ва ҳаёти кӯдаку модар мебошад. Дар бораи қатли кӯдак дар батни модар дар Вандидод фаргарди 15, кисми 2, сатри 9-18 муфассалан оварда шуда, ин амалро қатъиян маҳкум кардааст: “Агар он зан аз шарми мардум, меваи зиндагиро дар заҳдони хеш нобуд кунад, гуноҳи куштани фарзанд бар гардани ӯ ва падари ӯст” [3, с. 577]. Дар зардуштия сарфи назар аз вазъи занҳо (шавҳардор ё бешавҳар) ва вазъи кӯдакон (қонунӣ ё қайриқонунӣ) исқоти ҳамл манъ аст: “Агар

марде бо духтаре дӯшиза ё бонуи ҷавон – хоҳ он духтар ё бону вобаста ба солори хона бошад ё на, хоҳ ба шавҳар дода шуда бошад ё на – ҳамхобагӣ кунад ва он духтар ё бону аз ӯ обистан шавад, набояд аз шарми мардум, меваи зиндагиро, ки дар заҳдони хеш дорад, нобуд кунад” [3, с. 577]. Ҳамчунин, оини мазкур барои занон истифодаи гиёҳҳои шифобахшеро, ки исқоти ҳамлро ба бор меоранд, манъ намудааст: “Агар марде бо духтари дӯшиза ё бонуи ҷавон – хоҳ он духтар ё бону вобаста ба солори хонавода бошад ё на, хоҳ ба шавҳар дода шуда бошад ё на – ҳамхобагӣ кунад ва он духтар ё бону аз ӯ обистан шавад, набояд аз шарми мардум бо обу гиёҳ дар худ даштони нобаҳинҷор падид оварад” [3, с. 577]. Хулоса, таълимоти зардуштия ҳама гуна исқоти ҳамлро мамнуъ эълон карда, зиндагӣ ва ҷони кӯдакро дар ҷойи аввал қарор дода, ҳифз менамояд. Агар қонунгузории оила дар шароити муосир кӯдак гуфта шахсеро аз оғози таваллуд синни муайяне донад, пас, қонунгузории таърихӣ-зардуштӣ кӯдакро аз батни модар то 15-солагӣ [13, с. 134, 176]; [1, с. 83-85]; [11, с. 112] эътироф мекунад.

Бояд гуфт, ки ислом низ оиди масъалаи исқоти ҳамл назари манфӣ дорад, аммо на он гуна, ки дар зардуштия баррасӣ карда шуд. Шариати исломӣ тавассути принсипи “дар зарурият раво бувад, бе зарурият хато бувад”, ҳамаи манҳиётро дар ҳолати вуҷуди “зарурият” рухсат медиҳад. Дар ин маврид А. Ғ. Холиқов чунин мефармояд: Фарҳанги ҳуқуқии исломӣ, ки ҷойгузини дини зардуштӣ шудааст, ба масъалаи исқоти ҳамл оқилонатар ва мантиқӣ наздиктар шуда, дар доираи зарурат ҳангоми таҳдиди мустақим ба саломатии модар онро иҷозат медиҳад. Ислом мисли ҳама гуна низоми ҳуқуқии одилона, ба хотири пешгирӣ аз зарари умумӣ, хусусиро иҷозат медиҳад. Ояти 233 сураи “Бақара” мефармояд: «... Ҳеҷ модаре ба хотири зиндагии фарзандонаш ба зиён ва нуқсон гирифтор нашавад...» [9, с. 72]. Тибқи принсипи ҳуқуқии мусулмонӣ, "зарурият ҳаромро ҳалол мекунад", аз ин рӯ ислом дар ҳолатҳои зарурӣ исқоти ҳамлро иҷозат медиҳад [13, с. 204].

7. Маросими дафн. Бино ба гуфтаи Бердиев Ш. П. ва Раҳимов С. Х., дар зардуштия маросими дафн бо дар назар гирифтани проблемаҳои экологӣ иҷро карда мешуд. Тибқи он бояд ягон унсури муқаддас бо ҷасад олуда нашавад. Одатан, ҷасади мурдаро ба ҷойҳои баланди хушку санглох ва баъдтар ба дахмаҳо - манораҳои махсус бурда мегузоштанд, то ки ҳайвонҳо ё парандагон қисмҳои мурдаро пора-пора карда ба ҷое набаранд, ки дар натиҷа ягон элемент масалан, оби муқаддас ифлос шавад. Дар охир устухонҳои аз бофтаҳои пӯсида тоза шуда аз офтоб сӯхтаро ҷамъ карда, дар ҷойҳои махсуси муқарраршуда дафн мекарданд [6, с. 114]. Муҳаққиқ Бердиев Ш. П. дар ҷойи дигар ба ин масъала чунин ишора мекунад: “Зардуштиён ба тозагии обу ҳаво ва замине, ки ба онҳо тааллуқ дошт, аҳамияти ҷиддӣ медоданд, ки ин аз иҷрои маросими дафни онҳо мушоҳида мешавад” [6, с. 121]. Дар ислом бошад, аз ҳамон ибтидо ҷасади мурдаро ба воситаи об тоза карда, ҳарчи зудтар дар зери хок дафн мекунанд.

8. Вақти иҷрои маросими дафн. Дар зардуштия иҷрои маросими дафн ҳамеша бояд дар рӯз сурат гирад. Ба ин мавзуъ Бердиев Ш. П. ишора намуда, чунин фармудааст: “Аммо ҷасади мурдаро танҳо рӯзона дафн кардан лозим аст. Дар

зардуштия дар шаб гузаронидани маросими дафн қатъиян манъ аст” [6, с. 126]. Аммо дар ислом гузаронидани маросими дафн дар шабу рӯз ҷоиз аст.

9. Тақсими мерос. Дар оини зардуштия моли боқимонда аз волидайн ҳамчун мерос миёни ҳар ду ҷинс (духтару писар) баробар тақсим мегардад. Зеро оини мазкур баробарии марду занро аз ҳар ҷиҳате дар назар дорад. Яъне, тақсими ирс дар ҳуқуқи зардуштӣ баъд аз даргузашти падари хонавода ба ин тартиб аст, ки зан ва писар ҳар як саҳми баробар аз мерос доштанд. Вале духтарон бошанд, дар сурате ки издивоҷ карда ва аз хонаи падар ҷаҳизия ба хонаи шавҳар бурда бошанд, нисфи саҳми писаронро мегиранд ва дар ғайри ин сурат баробари саҳми бародарони худ мегиранд. Дар ислом бошад, моли мерос миёни аъзои хонавода ба таври мухталиф тақсим мешавад. Масалан, баъд аз даргузашти падари хонавода ҳамсараш ҳаштяки моли ӯро ирс мебарад ва боқимонда миёни духтару писар ба тавре тақсим мешаванд, писарро ду баробари ҳаққи духтар мерасад: **“...саҳми писар баробари саҳми ду духтар аст...”** (Қуръон, сураи “Нисо” ояти 11) [9, с. 154].

Чи гунае ки дар боло қайд кардем, дар институти оила унсурҳое вуҷуд доранд, ки миёни оини зардуштия ва шариати исломӣ, ки дар давоми асрҳои дароз ба тарзи ҳаёт ва қисми таркибии зиндагии миллати мо табдил ёфтааст [14], ҳамоҳангӣ доранд. Бархе аз расму оинҳо, ки мустақиман мухолифи дини ислом нестанд, дар Тоҷикистон ҳамчун як унсури ҳатмии издивоҷ ва арӯсӣ ҳифз шудаанд. Бинобар ин, мо ба баёни намунае аз онҳо мепардозем.

1. Шитоб дар издивоҷ. Метавон гуфт, ки дар айни замон дар муқоиса ба дигар халқиятҳо, ҳатто эрониҳо, тоҷикон хело барвақт издивоҷ мекунанд. “Шояд сабаб дар якҷоягии принсипҳои зардуштия ва ислом бошад. Зеро тоҷикон ҳангоми издивоҷ расму оинҳои зиёди зардуштиро риоя мекунанд. Масалан, дар гирди оташ давр задани тӯйшавандагон, ҳозир намудани косаи об ҳангоми хондани хутбаи никоҳ ва ғайра” [13, с. 58].

2. Хостгорӣ. Ниҳоди хостгорӣ миёни зардуштия ва ислом умумият дошта, онро пайравони ҳарду оин дар вақти ба худ муносиб анҷом медиҳанд. Албатта, дар иҷрои он аз ҷониби шариати зардуштия вақти муайяне (шомгоҳон) таъин шудааст, ки онро мардуми тоҷик ҳоло низ қисман риоя мекунанд. Зеро ба қавли Холиқов А. Ғ., институти хостгорӣ ва дигар муассисаҳои ҳуқуқи хонаводагии зардуштӣ, ки бевосита ба талаботи ислом мухолифат намекарданд, дар замони ислом ба як расми ҳуқуқӣ мубаддал гардидаанд [13, с. 165]. Вале ин таъини вақти хостгорӣ хусусияти тавсиявӣ дошта, тағйири он ба дигар вақт аз ҷониби пайравони оинҳои мазкур боке надорад. Бояд таъкид намуд, ки анҷоми хостгорӣ дар шаб дорои фалсафаи чуқур буда, мақсад аз он ин аст, ки дар сурати муваффақ нашудани хостгор амали мазкур ҳамчун сир миёни ду оила махфӣ мемонад ва садди роҳи хостгори навбатӣ намегардад.

3. Ҳадаф аз ташкили ниҳоди оила. Оини заношӯӣ дар зардуштия бояд бар асоси ақлу хирад, инсондӯстӣ, муҳаббати тарафайн, ҳамкориву дилбастагӣ барои ободонию созандагӣ устувор бошад. Бино ба ақидаи муаллифи китоби “Фалсафаи Зардушт”, оини мазкур бояд аз нодонӣ, ҳавасу худхоҳӣ ва бадкорӣ дур бошад [8, с. 166]. Зеро бунёди ин динро андешаи нек, ростӣ, покӣ, порсоӣ, хештандорӣ (худдорӣ, сабру таҳаммул), пирӯзӣ бар нафси худ ва дигар фазилатҳои неки

инсонӣ ташкил медиҳанд [6, с. 43]. Аз тарафи дигар, инсон ва хушбахтии ӯ дар маркази таваҷҷуҳи Авесто қарор доранд [10, с. 280]. Ислом низ ҳадафи ташкили институти хонаводаро дар тавсеаи доираи муносибатҳои инсонӣ дониста, иҷрои меъёрҳои динӣ-ахлоқиро аз якояки афроди хонавода тақозо менамояд. Масалан, Абуҳанифа муносибатҳои софу покро дар хонавода тарғиб намуда, мақоми волои зан, қадру эҳтироми падар, шавҳар ва тарбияи дурусти фарзандонро нишон додааст. Ӯ таъкид менамояд, ки оила бояд дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми якдигар бунёд шавад. Аз нигоҳи шаръӣ-исломӣ вазифаи зану мард, волидон ва фарзандро асоснок намуда, муносибати оилавиро ба танзим даровардааст. Никоҳу талок, ирсу мерос ва ҳуқуқи хар узви оила дар фиқҳи ӯ муайян шуда, аз рӯйи он талаботи зиндагии оилавӣ дар тули асрҳо бунёд шудааст [15, с. 178].

4. Қобилияти ҳуқуқдорӣ. Таҳлили масъала нишон медиҳад, ки дар оини зардуштия ва шариати исломӣ қобилияти ҳуқуқдории ашхос аз замони ба дунё омадан (таваллуд) [1, с. 85] ва ҳатто дар батни модар оғоз меёбад. Дар таълимоти зардуштӣ ва ислом мардро супориш шудааст, ки ҳамсари ҳомилаи худро аз ҳар ҷиҳате таъмин намояд, то ки ба ӯ ва кӯдаки дар батн будаи ӯ зиёне нарасад. Ин гуфтаҳо далолат ба ҳуқуқдории ҷанин мекунад. Оиди ин масъала Холиқов А. Ғ. чунин ибрози ақида мекунад: “Сарчашмаҳои зардуштӣ на танҳо барои сарварони оила ҳуқуқу имтиёзҳо медиҳанд, балки онҳо дар мавриди ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои фарзандон ва зан вазифаҳои мушаххас доранд. Ҳамин тавр, Ванндидод вазифаҳои падару модаронро дар мавриди тахти назорати махсус қарор додани кӯдакон ва таъмин намудани онҳоро ба хӯрокаву пӯшока пешбинӣ намудааст. Дар ин маврид як фарҳанги дигари ҳуқуқие, ки дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ амал мекард, таваҷҷуҳи хосса дорад, ки он фарҳанги исломӣ мебошад. Ислом ба ин масъала ба таври ягонатар муносибат карда, таом додани кӯдаконро ба ду давра тақсим мекунад: давраи ширдиҳӣ ва давраи нигоҳубини кӯдакон дар зери назорати махсус. Шариати ислом ба масъалаи бо шир таъмин намудани кӯдакон ҷиддӣ муносибат карда, китобҳои вижае бо номи «Китоб-ур-разо» ва «Китоб-ут-таъом»-ро нашр кардааст, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои волидонро дар ин раванд муайян мекунад [13, с. 216]. Номбурда дар ҷойи дигар қайд мекунанд”, ки Авесто танҳо зардуштиёнро комилҳуқуқ медонад. Нисбат ба ғайри зардуштиён ҳуқуқе қоил набуда, ҳамчунин ҳуқуқи ашхоси ҷинояткорро маҳдуд намудааст [13, с. 86-87]. Агар шахс аз дини зардуштӣ даст кашад, ӯ аз мақоми худ дар оила, авлод ва ҳуқуқҳои доштаи худ дар ин мақом маҳрум мешавад [1, с. 84]. Ин масъала дар Қуръон низ дида мешавад: “...оё нобино (ғайри мусалмон) ва бино (мусалмон) баробар мешаванд? (не)...” (Қуръон, сураи “Анъом” ояти 50) [9, с. 264].

5. Дахлнопазирии манзил. Дар «Авесто» меъёрҳое мавҷуданд, ки озодии рафтуомад дар атрофи кишварҳо ва озодии соҳиби манзил ва фазои зистро барои одамон муайян мекунанд: «Ман ба ҳамаи онҳое, ки дар ин сарзамин бо ҳайвоноти хонагӣ зиндагӣ мекунанд, озодона ҳаракат ва интихоби манзилро иҷозат медиҳам». Чунин эълони асли озодии рафтуомад аз вуҷуди принсипи дахлнопазирии манзил, дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ хабар медиҳад. Принсипи мазкур дар ислом низ вуҷуд дорад, ки баъзе меъёрҳои қуръонӣ ба он ишора мекунанд: “Оё заминро (бароятон) фарше насохтаем?! Ва хобатонро (бароятон)

роҳате сохтем. Ва шаброро (бароятон) пӯшише сохтем. Ва рӯзро вақти талаби маишат сохтем. Ва болои шумо ҳафт осмони муҳкам бино кардем. Ва аз абрҳои боронафшон оби резон фуруд овардем. То ба сабаби он об донаву гиёҳро барорем" (Қуръон, сураи "Набаъ" оятҳои 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15) [9, с. 1162]. "Эй касоне, ки имон овардаед, ба хонае ғайр аз хонаи худ, бе он ки иҷозат талабида ва бар сокинонаш салом карда бошед, дохил машавед. Ин барои шумо беҳтар аст, бошад, ки панд гиред". "Эй касоне, ки имон овардаед, бояд ғуломони шумо ва онҳо, ки ҳанӯз ба балоғат нарасидаанд, дар се ҳангом аз шумо барои ворид шудан ба хона рухсат талабанд: пеш аз намози субҳ ва ҳангоми зуҳр, ки либос аз тан берун мекунед ва баъд аз намози хуфтан. Ин се вақт, вақти хилвати шумост..." (Қуръон, сураи "Нур" оятҳои 27, 58) [9, с. 702, 712].

6. Таъмини махориҷи ҳамсар. Дар оини зардуштия таъмини махориҷи зани ҳомила бар зиммаи шавҳар вогузор шудааст. Ин нуктаро муҳаққиқ Холиқов А. Ғ. бо такя ба Авесто чунин навиштааст: "Марде, ки зан аз ӯ ҳомиладор мешавад, вазифадор аст, ки то таваллуди кӯдак модарашро аз ҷиҳати моддӣ таъмин намояд. Агар мард ба таври зарурӣ зани ҳомиладори худро дастгирӣ накунад ва ин амал ба кӯдаки дар батнбуда зиён оварад, он мард муртакиби гуноҳи куштори қасдан шуда, тибқи он ҷазо дода мешавад" [13, с. 139].

Ислом низ таъмини зани ҳомиларо бар зиммаи мард гузошта, ба ӯ дастур додааст, ки мувофиқ ба вусъату тавоноӣ хӯрокаву пӯшокаи занро таъмин намояд: "...ва хӯроку пӯшоки занон ба ваҷҳи писандида бар (уҳдаи) соҳиби фарзанд (шавҳар) аст" (Қуръон, сураи "Бақара" ояти 233) [9, с. 72].

Муқарриз: Худойдодзода Ф.Б.- д.и.ф., профессори ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Холиқов А. Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон / А. Ғ. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.
2. Абддушарифи Боқизода. Фиқҳи исломӣ (бар асоси мазҳаби ҳанафӣ). –Душанбе, 2008. - 672 с.
3. Авесто, Вандидод, фаргарди 15, бахши якум, қисми 7, Ҷилди 1 – Душанбе: Бухоро, 2014. - 784 с.
4. Амирбекова Иқлима. Мақом ва ҷойгоҳи зан дар зардуштия // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2020. -№ 10. -467с. (213).
5. Баҳромбеков В. А. Асосҳои сотсиология / В. А.Баҳромбеков, Ф. С. Миров. – Душанбе: Матбуот, 2015. -336 с.
6. Бердиев Ш.П. Этические проблемы зороастризма: Дисс. … канд. филос. наук / Ш.П. Бердиев. - Д., 2011. -145 с.
7. Дадестон-и меног-и храд (Суждения Духа разума)// Зороастрийские тексты:. Изд. подгот. О.М.Чунаковой. -М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997.-С.10-138- (Памятники письменности Востока. СХ1У).
8. Доктор Фарҳангмеҳр. Диди нав аз дини куҳан. Фалсафаи Зардушт. -Теҳрон 1374 ҳ. ш. -257 с.
9. Қуръони карим (матни асл, тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ ва шарҳи баъзе аз оёт). – Душанбе, 2013. – 1226 с.
10. Муминджанов Хамдам Хамидович. Философские проблемы зороастризма: Дисс. ... док. филос. наук. – Душанбе, 2001. 289 с.
11. Рахимов С. Х. Философско-эстетические идеи зороастризма: Дисс. ... док. филос. Наук / С. Х. Рахимов. - Д., 2007.
12. Саид Нуриддин Саид. Диншиносӣ. Китоби дарсӣ / Саид Нуриддин Саид, С.Аҳмадов, Қ.Нурулҳақов, Р. Назаров. – Душанбе: Маориф, 2018. – 540 с.
13. Халиков А. Г. Правовая система зороастризма: Дисс. … док. юрид. наук / А. Г Халиков. - Д., 2004. -С. 13.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. - 96 с.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Чеҳраҳои мондагор. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. - 364 с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИНСТИТУТИ ОИЛА ДАР ЗАРДУШТИЯ ВА ИСЛОМ

Дар мақола оиди таҳлили муқоисавии институти оила дар зардуштия ва ислом сухан рафтааст. Муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои ватанию хориҷӣ мавзуи мазкурро баррасӣ намудааст. Аз он ҷумла қайд намудааст, ки имрӯз халқи тоҷик расман исломро пайравӣ менамояд. Вале, ҳарчанд ислом дини пешинаи онҳо - зардуштияро аз байн бурд, аммо дар ҳаёти маишии онҳо бисёр одатҳои зардуштӣ боқӣ мондаанд ва ҳатто ба эътиқоду одатҳои исломӣ омезиш ёфта, зоҳиран шакли исломӣ гирифтаанд. Инро мо дар маросимҳои дафну азодорӣ, ёдбуди фавтидагон, маросимҳои никоҳу оиладорӣ ва ғайраҳо баръало мушоҳида менамоем. Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баъзан унсурҳои институти оила тафовутҳо миёни зардуштия ва ислом ба назар мерасанд. Зеро унсурҳои институти оила: оиладор шудан, маросими дафн, расму оинҳо ва ғайра ҳамчун маданияти универсалии ҳамаи ҷамъиятҳо ҳастанд, аммо дар ҳар як ҷомеа бо урфу одат ва анъанаҳои гуногун амалӣ мегарданд. Аз ин рӯ дар мақола оиди унсурҳое, ки дар иҷроиши онҳо миёни зардуштия ва ислом тафовут ба назар мерасад, маълумот дода шудааст. Масалан, дар мавриди интихоби ҳамсар дар зардуштия омадааст, ки шахси зардуштӣ ҳеҷ гоҳ бо ғайри зардуштӣ наметавонад оила бунёд кунад. Вале, тибқи таълимоти ислом, мусалмон метавонад бо пайравони дигар динҳои тавҳидӣ (аҳли китоб) оиладор шавад. Ҳамчунин, унсурҳое, ки дар таълимоти зардуштия ва ислом зоҳиран ҳамоҳангӣ доранд, низ баён гардидаанд. Ба ин тарафи масъала дахлнопазирии манзил мисол шуда метавонад. Зеро таҳқиқот нишон медиҳад, ки институти оила дар зардуштия ва ислом аз дахлнопазирии комил бархӯрдор аст. Бояд таъкид намуд, ки мақола хусусияти фалсафӣ-таърихӣ дошта, дар он таҳлили муқоисавии институти оила дар зардуштия ва ислом ҳамчун падидаи сирф фарҳангӣ-миллӣ инъикос ёфта, баҳои объективӣ гирифтааст.

Калидвожаҳо: таҳлил, муқоиса, институт, оила, зардуштия, ислом, зан, модар, падар, мард, манзил, дахлнопазирӣ, таъмин, кӯдак, муносибат, қобилият, ҳуқуқ, балоғат, синну сол.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИНСТИТУТА СЕМЬИ В ЗОРОАСТРИЗМЕ И ИСЛАМЕ

В статье рассматривается сравнительный анализ института семьи в зороастризме и исламе. Используя отечественные и зарубежные источники, автор сформулировал данную тему и провел исследование по данному вопросу. В частности, он отметил, что сегодня таджикский народ официально исповедует ислам. Однако, хотя ислам уничтожил их предыдущую религию, зороастризм, многие аспекты зороастризма остались в их повседневной жизни и даже слились с исламскими верованиями и обычаями, по-видимому, приняв форму ислама. Мы видим это на похоронах, панихидах, свадьбах и так далее. Однако анализ показывает, что иногда между зороастризмом и исламом существуют различия в элементах института семьи. Потому что элементы института семьи: брак, похороны, обряды и т. д. являются общечеловеческой культурой всех обществ, но в каждом обществе они осуществляются с разными обычаями и традициями. Поэтому в статье представлена информация об элементах, в которых есть отличие зороастризма от ислама. Например, в случае выбора супруга в зороастризме указано, что зороастрийский человек никогда не может создать семью с незороастрийцем. Однако, согласно исламскому учению, мусульманин может жениться на последователях других монотеистических религий (людей Книги). Также были упомянуты элементы, которые кажутся гармонирующими с учениями зороастризма и ислама. Примером этого является неприкосновенность жилища. Потому что исследования показывают, что институт семьи в зороастризме и исламе пользуется полным иммунитетом.Следует отметить, что статья носит философско-исторический характер, в котором объективную оценку получил сравнительный анализ института семьи в зороастризме и исламе как сугубо культурно-национального явления.

Ключевые слова: анализ, сравнение, учреждение, семья, зороастризм, ислам, женщина, мать, отец, мужчина, жилье, неприкосновенность, обеспечение, ребенок, отношение, способность, право, половое созревание, возраст.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INSTITUTE OF THE FAMILY IN ZOROASTRIANISM AND ISLAM

The article discusses the comparative analysis of the institution of the family in Zoroastrianism and Islam. Using domestic and foreign sources, the author has collected this topic and conducted research on this issue. In particular, he noted that today the Tajik people officially follow Islam. However, although Islam destroyed their previous religion, Zoroastrianism, many aspects of Zoroastrianism remained in their daily lives and even merged with Islamic beliefs and customs, apparently taking the form of Islam. We see this in funerals, memorial services, weddings, and so on. However, the analysis shows that sometimes there are differences between Zoroastrianism and Islam in the elements of the institution of the family. Because the elements of the institution of the family: marriage, funeral, rituals, etc. are the universal culture of all societies, but in each society they are

carried out with different customs and traditions. Therefore, the article provides information on the elements in which there is a difference between Zoroastrianism and Islam. For example, in the case of choosing a spouse in Zoroastrianism, it is stated that a Zoroastrian person can never start a family with a non-Zoroastrian. However, according to Islamic teachings, a Muslim can marry followers of other monotheistic religions (People of the Book). Elements that seem to be in harmony with the teachings of Zoroastrianism and Islam have also been mentioned. An example of this is the inviolability of the home. Because research shows that the institution of the family in Zoroastrianism and Islam enjoys complete immunity.It should be noted that the article has a philosophical-historical character, in which the comparative analysis of the institution of the family in Zoroastrianism and Islam as a purely cultural-national phenomenon has received an objective assessment.

Key words: analysis, comparison, institution, family, Zoroastrianism, Islam, woman, mother, father, man, housing, immunity, provision, child, attitude, ability, right, puberty, age.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Одинаев Баҳодур Абдуҷаборович*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи онтология ва назарияи маърифат. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-32-83-88.**

Сведение об авторе: ***Одинаев Баходур Абдуджаборович*** **–** Таджикский национальниый университет, докторант Ph.D. кафедры онтологии и теории познания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988-32-83-88.**

Information about the author: ***Odinaev Bahodur Abdujaborovich*** - Tajik National University, Ph.D. doctoral student of the Department of Ontology and Theory of Knowledge. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **988-32-83-88.**

УДК:140.8

ТАШАККУЛ ВА НАҚШИ ФАРҲАНГИ МАЪНАВӢ ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Ахмедова С.П.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Суханро аз он оғоз менамоем, ки олами муосир ба мисли тамоми давраҳои таърихии сипаришудаи инсоният пур аз шебу фарозҳо, пур аз тазодҳо, пур аз давлатҳо ва ҷомеаҳои пешрафтаи мағруру ақибмондагони гирифтори ҳаёти тоқатфарсо, пур аз онҳое, ки ба одитарин ниёзҳои зиндагӣ муҳтоҷ ва аз онҳое, ки сарфи зиндагиашон аз сарфи садҳо, ҳатто ҳазорон нафар инсонҳои нодор афзунтар аст, иборат мебошад.

Оламе, ки сарфи назар аз ҷустуҷӯҳои тулонимуддати мутафаккирон дар бораи ҷомеаи таъминкунандаи баробарии инсонҳо, адолати иҷтимоӣ, фароҳам овардани шароитҳои мусоиди зиндагии инсонворро тақозо мекард, ҳамоно олами сарфиназаркунандаи орзуву омолҳои мазкур боқӣ мемонад.

Инсон дар муддати тӯлонии тағйири олами ҳастии моддии арзивуҷудкарда ва то ба зинаҳои баланди рушди худ расида, ҳамчун махлуқи зинда барои таъмин ва ҳифзи созвораи худ пайваста дар робитаи мутақобила бо табиати атрофаш буд ва барои худ моводи ғизо ва минбаъд тамоми неъматҳои моддии зиндагиашро истеҳсол менамуд.

Инсон табиатан чунин махлуқе ташаккул ёфт, ки вай барои зистан на танҳо ба неъматҳои моддӣ ниёз дошт, балки, ҳамчунин, баъди расидан ба зинаи муайян ва комили худ ниёз ба маънавият низ пайдо кард. Ҳамин зарурат буд, ки инсон на танҳо табиатро бо офаридаҳои худ дигаргун сохт, балки онро ба теғаи банестиомадан оварда расонид. Албатта, ин мавзуи баррасии алоҳида ба шумор меравад, зеро мақсади мо дар ин мақола мавзуи дигар аст, аммо бо дарназардошти он ки дар ҳаёти инсон тавъам ба офаридани неъматҳои моддӣ зарурати эҷоди неъматҳои маънавӣ низ арзи вуҷуд намуд, ки он яке аз унсурҳои созмондиҳандаи фаъолияти инсон ва рушду такомули он ба шумор меравад, ишора накарда наметавонем.

Бояд қайд кард, ки масъалаи инсон, чигунагии мусоидат ба такмили фаъолияти он яке аз мавзуъҳое буд, ки таваҷҷуҳи мутафаккиронро ба худ ҷалб накарда наметавонист. Бинобар ин, зиёда аз чаҳорсад сол муқаддам аҳли тафаккур ба хулосае расид, ки такмили минбаъдаи ҳаёти ҷомеа ба инсон ва чигунагии фаъолияти вай иртиботи ҷудонопазир дорад.

Дарки мавзуи мазкур мутафаккиронро ба он овард, ки инсон масъалаи марказии ҳама гуна таҳқиқ карор дода шавад. Яке аз муҳимтарин давраҳои заминагузори рушди босуръати ҷомеаи инсонӣ, ки онро давраи Эҳё меноманд, инсонро масъалаи марказии худ эълон намуд ва то ба даврони муосир низ ин масъала аҳамияташро на танҳо гум накард, балки боз ҳам тақвият ёфт.

Мавзуи марказӣ будани инсон онро дар назар дорад, ки тибқи он бояд тафаккури инсон сараввал аз бастагиҳои динӣ озод карда шавад ва минбаъд фарҳанги маънавии он мувофиқ ба талаботи рушди замон ташаккул ёбад.

Масъалаи эҷод ва ташаккули фарҳанги маънавӣ то ба ҳол яке аз мавзуъҳои мубрамтарини таҳқиқоти илмӣ боқӣ мемонад. Албатта, чунин таҳқиқот, ба назари мо, бояд дар заминаи омилҳои ҳаракатдиҳандаи ҳаёти ҷомеаи муосир мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Дар ҷараёни таҳқиқ лозим аст муайян карда шавад, ки инсоният дар кадом олам зиндагӣ ба сар мебарад, кадом қувваҳо ва омилҳо дар ин олам амал мекунанд? Оё инсоният роҳи дурусти инкишофи минбаъдаи ҳаёти ҷомеаро пайдо кардааст? Омилҳои фарҳанги маънавӣ чӣ нақш доранд? Ин ва теъдоди зиёди

мавзуъҳои дигар, бешубҳа, аз масъалаҳои мубрамтарини таҳқиқоти илмӣ ба шумор мераванд.

Мусаллам аст, ки олами муосир раванди ҷаҳонишавии босуръатро аз сар гузаронида истодааст, ки он хусусияти воқеӣ дорад ва пеши роҳи онро гирифта намешавад ва барои он зарурат ҳам нест, зеро рушди муосири ҷомеаи ҷаҳониро бидуни раванди мазкур тасаввур кардан имконнопазир мебошад. Имконнопазир ба он сабаб аст, ки ин раванд ба иродаи одамон алоқамандӣ надорад ва татбиқ мешавад.

Ҷахонишавӣ тақозо менамояд, ки инсон дар кадом кишваре зиндагӣ накунад, бояд ба ин раванд пайвандад, зеро илоҷи дигар надорад. Набудани илоҷи дигар ба он сабаб аст, ки раванди ҷаҳонишавӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиро ба худ кашидааст ва инсон берун аз он монда наметавонад.

Ҳамчунин маълум аст, ки дар раванди мазкур умумиятҳои этникии мухталиф, миллатҳои гуногуни дорои забону фарҳангҳои миллӣ иштирок менамоянд, ки ҳамаи онҳо дар сатҳҳои гуногуни инкишоф қарор доранд. Бинобар ин, раванди ҷаҳонишавӣ дарбаргирандаи тазодҳои гуногуну зиёд мебошад.

«Ҷаҳонишавӣ,- қайд мекунад В. А. Никонов, - барои давлатҳо оқибатҳои зиёдеро эҷод менамояд, ки аз асоситарини онхо гум кардани салоҳияти пурра дар татбиқи вазифаҳои ҳокимиятӣ ба шумор меравад. Сарфи назар аз он, ки ҳукуматҳо ва давлатҳо субъектҳои фаъолияткунандаи асосӣ ба шумор мераванд, онҳо маҷбуранд, то ин ки майдони сиёсати ҷаҳониро бо муассисаҳо ва сохторҳои дигар - созмонҳои ҳукуматӣ ва ғайриҳукуматӣ, ширкатҳои фаромарзӣ, гурӯҳҳои фишор, муассисаҳои фавқулмиллӣ… тақсим намоянд » [6, с.33-34].

Дар чунин вазъияти бавуҷудомада, ки соҳаи фарҳанги маънавиро низ дар бар мегирад, таҳқиқи ин мавзуъ бо дарназардошти раванди ҷаҳонишавӣ аҳамияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ пайдо менамояд.

“Олами ҳастии маънавӣ танҳо ба инсон ва инсоният алоқамандӣ дорад. Ҳеҷ як аз махлуқи дигари зинда ба офаридани он қодир нест” [3, с.270].

Ҳеҷ шубҳае нест, ки олами ҳастии маънавӣ ба ҳастии инсону ҷомеа иртибот дошта, давраҳои таҳаввули гуногунро аз сар гузаронидааст ва дар алоқамандӣ ба талаботи давра рушду такмил ёфтааст.

Замони муосир, ки бо як теъдод хусусиятҳои хосси худ аз давраҳои дигари сипаришуда тафовут дорад, тақозо менамояд, то эҷоди арзишҳои олами маънавӣ низ мувофиқи тақозоҳои ҳамин замон офарида шаванд.

Ҳоло инсоният ин қадар неъматҳои моддиро истеҳсол кардааст, ки дигар барои меҳнати вазнин эҳтиёҷ надорад ва имкониятҳои бештар барои эҷоди фарҳанги маънавӣ фароҳам омадаанд.

Дар рафти ҷаҳонишавӣ ҷомеа фаъолона ба марҳилаи иттилоотӣ ворид шудааст. «Яке аз хусусиятҳои замони муосир афзоиши миқдори иттилоот ва ҷалби шахс аз рӯзҳои аввали ҳаёт дар фазои иттилоотӣ мебошад. Аз як тараф, шахс имкониятҳои васеъ барои дастрасӣ ба рӯйдодҳои ҷаҳонӣ ба даст меорад ва аз тарафи дигар, ӯ ба нозир ва истеъмолкунандаи иттилоот мубаддал мегардад» [7,с.87].

Аз таърих маълум аст, ки дар чунин раванд некиву ғамхорӣ дар муносибат ба одамон кам эҳсос карда мешавад. “Инсон дар остонаи дунёи нав истодааст ва вай бояд ба дигаргуниҳо тайёр бошад, моҳияти таҳаввулотро дарк намояд. Душвор аст, ки инсон бисёр чизҳоро надонад, нафаҳмад ва ё донистан нахоҳад, ки надонистан боиси бедодгарӣ, беинсофӣ ва аз байн бурдани маънавиёт мегардад” [1].

Гуфтан мумкин аст, ки иттилоот аз маънавиёт дида, бештар рушд кардааст. Заминаи истеҳсоли неъматҳои моддӣ, иқтидори рушди иқтисодиёт ва имкониятҳои

зиёди техникаву технология хатари коҳиш ёфтани маънавиёт ва фарҳанги маънавиро ба миён овардааст.

«Ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ бо дарназардошти завқи наслҳои имрӯза аз муҳимтарин вазифаҳои мо дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Мо кӣ будани аҷдоду гузаштагони худро бояд донем, ба онҳо арҷ гузорем ва бо насли ориёӣ, яъне ориёитабор будани худ ифтихор кунем.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегонаро ба фарҳанги миллӣ осон гардонидааст, рӯ овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби хеш барои ҳар як фарди миллат, хусусан, насли наврасу ҷавон зарур ва ҳатмӣ мебошад» [5].

Аз ҳаёти ҳаррӯза маълум аст, ки ҳар шахсе, ки аз фазои интернетӣ баҳравар аст, новобаста аз дар кадом сатҳ будани донишаш, таҷрибаи аз ҳаёт гирифтааш, солимии ҳолати равониаш, чизе ба хоҳиши худаш эҷод кардаву паҳн мекунад, фазои иттлоотӣ бошад, рӯз то рӯз ифлос мешавад. Дар ин ҳолат дониши иттилоотӣ доштани ҷомеа омили муҳимтарини рушди ҷомеа мегардад. Зарур аст, ки ҳар фард, вобаста ба сатҳи саводнокиаш, аз иттилооти интернетӣ истифода барад.

Вале, «ҳамзамон, «васвасаҳои сершумори ҷаҳон» диққати шахсро аз худогоҳӣ парешон мекунанд» [15,с.87].

Мусаллам аст, ки инсон маълумоти гуногунро тавассути интернет мустақиман ба даст меорад ва миқдори зиёди маълумоти мазкур барои ӯ нолозим ва баъзан зараровар ҳам ҳаст. «Инсонҳое, ки дониши маънавӣ доранд, қобилияти дарк кардани воқеият, дар пайи ҷустуҷӯи ҳақиқати маънавӣ ҳастанд, қобилияти маълумотҳои муҳимро аз нолозим фарқ кардан доранд. Маънавиёт инсониятро дар саъю кӯшишҳои баланд барои татбиқи идеалҳои ҳақиқӣ, некӣ ва зебоӣ муттаҳид мекунад. Дар чунин шароит барои ҳар як шахси муосир муқоисаи ақидаҳои гуногуни фалсафӣ ва таъкид кардан муфид ва қобили қабул аст» [13].

Доир ба гуфтаҳои боло ба иқтибоси дигаре низ ишора мекунем: «Муҳити иттилоотӣ барои ташаккули шахсият метавонад мусоид бошад, вақте ҳама маълумот ва маводҳо ба забони адабии дуруст, вақте ки маълумот аз ҷониби рӯзноманигорони касбӣ таҳия карда мешавад, вақте ки асарҳои санъати классикӣ ва муосир дар радио ва телевизион пешниҳод карда мешаванд ва дастрасӣ ба иттлооти рақамии миллӣ тавассути интернет кушода мешаванд, захираҳои бузурги фарҳангианд» [13].

Дар робита ба мавзуи баррасии ин мақола Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханронииаш чунин изҳор доштанд: «Фарҳанг ба назари ман, оинаест, ки дар он тамоми паҳлуҳои зиндагӣ акс меёбад. Ва ин мизони дақиқу бе миннати сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиву зеҳнии ҷомеаро дар давраҳои гуногуни таърих инъикос карда, саҳми ҳар халқу миллатро дар рушди тамаддуни башарӣ муайян менамояд».

Нуқтаи дигареро дарҷ кардан мумкин аст, ки "Илм, фалсафа, адабиёт, санъат, техника-хулласи калом, кулли комёбиҳои инсоният якҷоя ҷидду ҷаҳд мекарданд, тоганҷҳои ниҳонии ҳаёти маънавиамонро кашф кунанд" [11, с. 123].

Маънавият аз ҷониби инсоният ба вуҷуд оварда шудааст, ки онро ибораи «ҳаёти маънавии ҷомеа» ифода мекунад. Ин ифода ба ҳаёти моддӣ робитаи ногусастанӣ дорад ва дар идеяҳо, ғояҳо, арзишҳои маънавӣ дар ботини субъектҳои иҷтимоӣ дар сатҳи идроку тафаккур, ҳиссиёту эҳсосот инъикос мегардад.

Бидуни фарҳанги маънавӣ, такмили ҷомеа ва бедор кардани қобилияти шаҳрвандон барои ваҳдату якдилӣ ва саҳм гузоштан дар сохтани давлати пешрафта ғайриимкон аст.

Эҷод асоси фарҳанг, манбаи ҳамаи сарватҳои моддӣ ва маънавиест, ки дар тули мавҷудияти башарият амалӣ мегардад. Тавассути он инсон оламро дигаргун месозад ва ба худшиносӣ низ мерасад. «Эҷод - гуфта мешавад, дар қомуси фалсафӣ- фаъолиятест, ки чизи нави пештар вуҷуднадоштаро тавлид мекунад. Дар натиҷаи пешрафти илму техника, инсон як қисми кори ҷисмонӣ ва фаъолияти ақлии худро ба асбобҳои техникӣ медиҳад, вале меҳнати эҷодӣ, ки ҳатто оқилтарин мошин ҳам ба он қодир нест, ҳамчун қисми ҷудонопазири бартарияти инсон боқӣ мемонад» [8, с.137-138].

Арзишҳои маънавӣ як ҷузъи асосии олами ботинии инсонанд ва мавқеи нотакрори маънавиро дар муносибат ба одамон ба вуҷуд меоранд. Бо кумаки фарҳанги маънавӣ асрори равони инсон ошкор шуда, моҳияти шахс зоҳиран ва ботинан инкишоф меёбад ва ҳамчун инсони воқеӣ дар ҷомеа муаррифӣ мегардад.

Фарҳанги маънавӣ дар раванди фаъолият имконият медиҳад, ки истеъдод ва қобилияти ҳар як шахс на танҳо бедор, балки бисёр фаъол гардад.

Албатта, ҳамаи инро бе неруи бузурги таълимӣ ва аз бар кардани арзишҳои маънавии гирдовардашуда дар тули таърих тасаввур кардан номумкин аст.

«Моро лозим аст, ки ҳамаи фаъолиятҳои маънавиеро, ки дар ҷомеа ба вуҷуд меоянд, тадқиқу ташвиқот намоем, ҷаҳони арзишҳои маънавиро санҷида бароем, дар ягонагию якҷоягӣ муносибатро бо ҳаёти моддӣ ва мушаххас ва инкишофи таърихи арзишҳои маънавиро дар дараҷаи назарияи фалсафӣ ҷамъбаст кунем» [4].

Аз раванди таърих маълум аст, ки мутафаккирон, равоншиносон ва ҳамаи онҳое, ки аҳли зеҳн мебошанд, ба олами ботинии инсон таваҷҷуҳ зоҳир карда, дар бораи шинохти инсон назарияҳои худро пешниҳод карданд. Яке аз чунин масъалаҳо экология мебошад, ки ҳоло ба илми мураккаб тадил ёфта истодааст ва на танҳо муносибати организмҳои зинда бо муҳити зист, балки тамоми намудҳои муштаракро дар системаи «одам- ҷомеа - табиат» меомӯзад. Вақтҳои охир мушкилоти экологияи руҳ хеле муҳим ва мубрам арзёбӣ шуда истодааст. Экологияи классикӣ бо ҳифзи муҳити биологии инсон алоқаманд буд. Инсон метавонад на танҳо созанда ва нигаҳбони тозагии руҳ бошад, балки, инчунин, метавонад нобудкунандаи он гардад. Ва оқибатҳои ин харобшавӣ, ифлосшавии воқеӣ буда ва маъмуланд - нашъамандӣ, майзадагӣ, ҷинояткорӣ, худписандӣ, паст шудани нақши коллектив, афзоиши нороҳатии ҳолати равонӣ, паст шудани арзиши таълим, набудани вақти фароғат, таблиғи таҷовуз, зӯроварӣ, бадбинӣ, паҳншавии парастиши кудрат, муваффақияти фаврӣ ва пул ва ғайра далелҳои он мебошанд [9].

Бинобар ин мушкилоти маънавиёт аз масъалаҳои мубрам арзёбӣ гардидида, таваҷҷуҳ ба тарбия дар байни насли ҷавон, инчунин тамоми ҷомеа ва ташаккул додани шахсият ба шахсияти маънавӣ хеле муҳим ба шумор меравад.

Маълум аст, ки дар инкишофи ташаккули шахсияти маънавӣ оила, низоми таълим, санъат ва дин мавқеи муҳимро ишғол мекунанд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимми ташаккули маънавии шахсият оила мебошад. Муҳим аст, ки оила мавзуи ҷараёни таълим бошад, зеро кӯдак дорандаи анъанаҳои оилаи худ аст ва дар тули тамоми умр он чизеро, ки дар кӯдакӣ гирифтааст, нигоҳ медорад. Волидон бояд иштирокчиёни мунтазами фаъолиятҳои маънавӣ ва ахлоқии кӯдакистон ва мактаб бошанд, зеро маҳз дар чунин ҳамгироӣ бо ташкилоти таълимӣ ин вазифаҳоро самаранок ҳал кардан мумкин аст [9].

Ба назари мо, пеш аз ҳама, соҳаи афзалиятноки рушди маънавӣ ва фарҳанги ҷомеа мaориф буд ва боқӣ мемонад, ки вазифаи асосии он дар айни замон рушди фарҳанги маънавии шахсият мебошад. Дар замони муосир барои мустаҳкамии давлат ҳадафи асосии мо бояд таълими рушди фарҳанги маънавии шахсият бошад. Соҳаи маориф дар раванди ташаккулёбии шахс нақши муҳимро дорост: таълим ва тарбия ҳамчун омиле, ки маънавиёт ва зебоипарастӣ, арзишҳои бунёди

ҷаҳонбиниро интиқол медиҳад, бе ягонагии ҷомеа ва фарҳанги миллат ғайриимкон аст.

Таълим ҳамчун як усули илмомӯзӣ, як барномаи машқҳои бисёрҷониба мебошад, ки мунтазам бо мақсади ташаккул ва такмил додани малакаҳо дар ин ё он соҳаи фаъолияти инсон анҷом дода мешавад.

“Моҳияти асосии мақулаи маърифатию ахлоқӣ - қайд шудаст дар ҷилди 1 “Таърихи фалсафаи тоҷик”,- ки одамӣ худ дар олами хокӣ расо нест. Бинобар он ӯ табиатан фаъолияти худро ба хондану омӯхтан равона мекунад, зеро роҳи рушду густариш ва парвариши андеша аз ҳамин тариқ сурат мегирад” [12].

Дар ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии кишварамон адабиёти тоҷик ҷойи махсусро ишғол мекунад. Адабиёти бузурги халқи тоҷик ғояҳои маънавиро ташаккул медихад ва ба наслҳои нав таҷрибаи бойи маънавии ҳалқро боқӣ мегузорад.

Нуқтаи дигареро қайд кардан лозим аст, ки дар баробари дастрасӣ ба адабиёт, истифодаи дурусти он низ бисёр муҳим аст. Бе муроҷиат ба адабиёт наметавон боигарии забони модариро дарк кард, маънидод кардани мураккаби воқеияти муосирро омӯхт. Бесаводӣ ба ҷаҳолат меоварад, ки он боз ҳам хатарнок аст. Надонистани забон ба он оварда мерасонад, ки инсон маводи хондаашро на дарк мекунад ва на ифода карда метавонад. Ин тамоюл на танҳо ба коҳиши куллии сатҳи фарҳанги маънавии ҷомеа, балки ба маҳдуд шудани имконияти иштироки пурра дар ҳаёти ҷомеа ва давлат низ оварда мерасонад [13].

Муассисаҳои маънавию фарҳангӣ барои дастрасии шаҳрвандон ба асарҳои адабиёти классикӣ ва муосири ватанӣ ва ҷаҳонӣ, адабиёти кӯдакона, бояд асарҳои ба забони тоҷикӣ эҷодшударо пешкаш намоянд. Дар баробари ин, китобхонаҳо бояд ба маҳфили муошират табдил ёфта, аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба таври комил истифода баранд.

Маънавиёт дар олами муосир ва ташаккули он дар ҷомеа хусусияти муайянро дар назар дорад, ки он аз фарҳанги баланди муошират, тафаккур, ахлоқ иборат буда, ба арзишҳои умумибашарӣ асос ёфтааст. Маънавиёт ҳамчун унсури муҳимми ҷомеа, аз меъёрҳо ва стандартҳои муқарраршудаи шуури омма боло меравад ва эҳтиёҷ ба эҷод дорад. Набояд аз хотир баровард, ки маънавиёт раванде мебошад, ки тавассути он шахс қодир аст тамоми мақсадҳои идеалиро дар худ таҷассум кунад [14].

Дар ташаккули фарҳанги маънавӣ таваҷҷуҳ ба мероси гаронбаҳои гузаштагонамон, ба мисли А. Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Умари Хайём, А. Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ ва ғайра аз аҳамият холӣ нахоҳад буд. Ин шахсиятҳои бузург бо андарёфти ҳикматҳои ҳақиқати маънавии ҳаёт, худро дар ҷаҳон машҳур кардаву тули садсолаҳост, ки номи худро дар таърихи инсоният ҷовидон мондаанд ва ҳеҷ шубҳае нест, ки баъд аз мо низ ҳикматҳои офаридаи онҳо сармашқи ҳаёти форсизабонони дунё боқӣ хоҳад монд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Симпозиуми байналмилалии илмии «Пажӯҳиш дар Фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз», вобаста ба фарҳанги ғании тоҷикон чунин қайд намуданд: «Мардуми шарифи тоҷик дар ҳама давру замон ба мероси гаронбаҳои гузаштаи худ арҷ гузошта, дар хотираи таърихии хеш корномаву қаҳрамонии фарзандони давлатсозу ватандӯст, далеру ғайюр ва фарҳангсолору адабпарварро ҳифз намуда, дар осори хаттиву шифоҳӣ симои барҷаставу тобноки онҳоро ситоиш менамояд. Ин мероси ниҳоят ғанӣ, ки руҳи ниёгон дар он нуҳуфта аст, бо мазмуни баланди башардӯстонаву инсонпарваронааш ба ганҷинаи моддиву маънавии ҷаҳонӣ ворид шуда, диққати оламиёнро ба худ ҷалб кардааст [10].

Маънавиёт ба инсон дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ва дарёфти маънии зиндагӣ ва ноил шудан ба сатҳи баланди ҷаҳонбинӣ мададрасон аст. Масъалаи муҳимтарине,

ки ояндаи ҷомеаи шаҳрвандиро муайян мекунад маънавиёт ба шумор меравад. “Ҳаёти маънавиро ба таври ҳаққонӣ падидаи мураккаб номидан мумкин аст. Вай бо ин ё он зуҳуроти шуури инсонӣ, фикру зикр ва ҳиссиёти одам маҳдуд нашуда, дар айни замон маҳаки ҳаёти маънавии шахс ва тамоми ҷамъият мебошад”[2].

Рушди маънавӣ ва ахлоқӣ дар тарбияи шаҳрвандӣ, омили калидии пешрафти кишвар, таъмини ваҳдати маънавии мардум ва арзишҳои онҳо, суботи сиёсиву иқтисодӣ мебошад. Рушди ҷомеа мустақиман аз мавқеи шаҳрвандии шахс, соҳаи ҳавасмандгардонӣ ва иродаи ӯ, афзалиятҳои ҳаёт, эътиқоди маънавӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои маънавӣ вобаста аст.

Муқарриз: Маҳмадизода Н. – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Верховец Л. М. Роль духовной культуры в формировании гражданской позиции и духовного мира личности., Научный журнал, URL: https://hatural-sciehces.ru/ru/article/view?id=10131
2. Гутова С. Г. Фундаментальные исследования. «О будущем отечественной духовной культуры » // С. Г.Гутова Научный журнал. ИФ РИНЦ= 1,087
3. Мирзоев Ғуломҷон. Фалсафа / Ғ. Мирзоев. –Душанбе, 2016. -С. 480.
4. Духовная жизнь общества- Zaochnik.com https://zaohnik.com ›Filosofja›
5. Нашрияи факултети ҳуқушиносии ДМТ, «Минбари ҳуқуқшинос», №1-2 (125-126) ,E-mail: Law. Tnu. tj@gmail. com.
6. Никонов В.А. Современный мир и его истоки/ В.А.Никонов. -М.: Издательство Московского университета, 2015.-880 с.
7. Помиткин Е. О. Психология духовного розвитку особистости: монография / Е. О. Помиткин. - К.: наш час, 2007. -208 с.
8. Пулодов А.М. Пахлуҳои хирад / А.М.Пулодов, А.С.Никифоров. - Душанбе: Маориф, 1988.
9. События. Основы государственной культурной политики. 16 мая 2014 года
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Симпозиуми байналмилалии илмии «Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз». 02.01.2020 сарчашма: president.tj
11. Спиркин А. Основы философии / А.Спиркин. – Изд-во: М.: Политиздат, 1988 г.; ISBN: 5-250-00193-9. –С. 544.
12. Таърихи фалсафаи тоҷик (фалсафаи аҳди бостон). Ҷилди 1. –С. 582.
13. Шевченко О. В. Духовне виховання у сучасній сімі.,[Захираи электронӣ //
14. Электронный научный журнал. «Современные проблемы науки и образования». -ИФ РИНЦ=0,813.
15. Яковенко І.О. Формування духовностіособистості на основі християнських цінностей / І.О. Яковенко //Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного университету. Серія «Педагогка». -2012. -№9. -С.335-340.

ТАШАККУЛ ВА НАҚШИ ФАРҲАНГИ МАЪНАВӢ ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Рушди маънавӣ ва ахлоқӣ дар тарбияи шаҳрвандӣ омили калидии пешрафти кишвар, таъмини ваҳдати маънавии мардум ва арзишҳои онҳо, суботи сиёсиву иқтисодӣ мебошад. Инкишофи рушди табиии ҷомеа мустақиман аз мавқеи шаҳрвандии шахс, соҳаи ҳавасмандгардонӣ ва иродаи ӯ, афзалиятҳои ҳаёт, эътиқоди маънавӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои маънавӣ вобаста аст.Дар ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии кишварамон адабиёти тоҷик ҷойи махсусро ишғол мекунад. Адабиёти бузурги халқи тоҷик ғояҳои маънавиро ташаккул медиҳад ва ба наслҳои нав таҷрибаи бойи маънавии халқро боқӣ мегузорад. Рушди маънавӣ ва ахлоқу маърифати шахсият, дар маҷмуъ, раванди мураккаб ва бисёрҷанба аст. Он аз ҳаёти инсон пурра ва номутаносибии он аз оила, фарҳанг, умуман инсоният ва давраи фарҳангӣ- таърихӣ, ки тарзи зиндагии мардум ва тафаккури инсонро ташаккул медиҳад, ҷудонопазир аст.Арзишҳои маънавӣ як ҷузъи асосии олами ботинии инсонанд ва мавқеи нотакрори маънавиро дар муносибат ба одамон ба вуҷуд меоранд. Бо кумаки фарҳанги маънавӣ асрори равони инсон ошкор шуда, моҳияти шахс зоҳиран ва ботинан инкишоф мeёбад ва ҳамчун инсони воқеӣ дар ҷомеа муаррифӣ мегардад.

Калидвожаҳо: маънавиёт, арзиш, фарҳанг, таваҷҷуҳ, тафаккур, муосир, ваҳдат, эҷод, эътиқод, меъёр, таҷриба, тарбия.

ФОРМИРОВАНИЕ И РОЛЬ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Духовно-нравственное развитие в гражданском образовании - ключевой фактор прогресса страны, обеспечения духовного единства людей и их ценностей, политической и экономической стабильности. Естественное развитие общества напрямую зависит от гражданской позиции индивида, области его мотивации и воли, жизненных приоритетов, духовных убеждений, нравственных норм и духовных ценностей.Таджикская литература занимает особое место в духовной и культурной жизни нашей страны. Литература таджикского народа формирует духовные идеи и оставляет богатый духовный опыт новым поколениям людей. Духовно-нравственное развитие человека в целом - это сложный и многогранный процесс. Он неотделим от полноты и несоразмерности человеческой жизни, жизни семьи человечества в целом и культурно-историческим периодом, который формирует образ жизни и человеческое мышление.Духовные ценности являются неотъемлемой частью внутреннего мира человека и создают уникальную духовную позицию по отношению к людям. С помощью духовной культуры раскрываются тайны человеческой психики, сущность человека внешне и внутренне, представлена в обществе как реальная личность.

Ключевые слова: духовность, ценность, культура, внимание, мышление, современность, единство, творчество, вера, эталон, опыт, образование..

FORMATION AND ROLE OF MORAL CULTURE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN SOCIETY

Spiritual and moral development in civic education is a key factor in the country's progress, ensuring the spiritual unity of people and their values, political and economic stability. The natural development of society directly depends on the civic position of the individual, the area of his motivation and will, life priorities, spiritual beliefs, moral norms and spiritual values.Tajik literature occupies a special place in the spiritual and cultural life of our country. The great literature of the Tajik people forms spiritual ideas and leaves a rich spiritual experience for new generations of people. The spiritual and moral development of a person as a whole is a complex and multifaceted process. It is inseparable from the completeness and incommensurability of human life with family, culture, humanity as a whole, and the cultural and historical period that shapes the way of life and human thinking.Spiritual values are an integral part of a person's inner world and create a unique spiritual position in relation to people. With the help of spiritual culture, the secrets of the human psyche are revealed, the essence of a person develops externally and internally, is presented in society as a real person.

Keywords: spirituality, value, culture, attention, thinking, modernity, unity, creativity, faith, standard, experience, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ахмедова Сайёра Партововна-*** Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии фанҳои гуманитарӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: 988 14 45 28,
E-mail:: **ahmedova-sayora@mail.ru**

Сведение об авторе: ***Ахмедова Сайёра Партововна*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент гуманитарной кафедры. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: **988 14 45 28,** E-mail:: **ahmedova-sayora@mail.ru**

Information about the author: ***Akhmedova Sayyora Partovovna*** – Tajik State University of Finance and Economics, Assistant of the University Department of Humanities. **Address**: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone:**988 14 45 28**, E-mail: **ahmedova-sayora@mail.ru**

УДК:316.3(575.3)

ТРАНСФОРМАТСИЯИ МАДАНИЯТИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Иномҷонова М. Н.
Донишкадаи иқтисод ва савдои ДДТТ

Дар ҳамаи вақту замон, хусусан дар марҳилаи кунунии вазъи низоъангезу пурихтилофи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки хатари аз байн рафтани фарҳангҳову тамаддунҳоро ба бор овардааст, мурочиати пажӯҳишгарон ба мазмуну муҳтавои шуури ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба шуури сиёсӣ ва маданияти сиёсӣ, амри воҷиб аст.

Дар ин росто, таъкид кардан ҷоиз аст, ки маданияти сиёсӣ яке аз падидаҳоест, ки ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор дорад. Дар адабиёти сиёсӣ-иҷтимоии муосир мафҳуми мазкур ба таври гуногун маънидод гашта, онро ҳамчун ифодаи субъективии муносибатҳои сиёсӣ баррасӣ менамоянд. Аксарияти муҳаққиқон таърифи муаллиф А. Боднарро, ки ба маданияти сиёсӣ додааст, қабул доранд. Ӯ маданияти сиёсиро ҳамчун маҷмуи тасаввуротҳои муайян ва номуайяни таърихан ташаккулёфта дар бораи падидаю равандҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, ки ба он: а) арзишҳо (сарватҳо), б) қоидаҳо, в) институтҳои сиёсӣ; г) намунаҳо; ғ) тарзи амалиёти сиёсии фардҳо ва гурӯҳҳои ҷамъиятӣ дохил мешаванд, иборат медонад [3]. Мо низ пайгири ҳамин таъриф ҳастем, зеро дар ин ҷо унсурҳои асосии низом, ташкилдиҳандаи шуури сиёсӣ ва маданияти сиёсӣ ба инобат гирифта шудаанд.

Аз қазовати назарияпардозиҳои дигар худдорӣ намуда, зикр менамоем, ки мо дидгоҳи фарогири хешро доир ба ин мафҳум ва моҳияти маданияти сиёсиро дар мақолаҳои қаблии хеш иброз намуда будем [4].

Дар мақолаи мазкур вижагии дигари ин падида, яъне хислати тағйирпазир доштани онро зери таъсири омилҳо ва равандҳои ташаккул ва такомули муносибатҳои сиёсии ҷомеа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем. Дар ин робита, бояд эътироф намуд, ки омилҳои тағйирдиҳандаи раванди ташаккули маданияти сиёсӣ зиёданд, ки ҳамаи онҳоро дар доираи як мақолаи илмӣ баррасӣ намудан ғайриимкон мебошад.

Аз ин лиҳоз, мо дар доираи мақолаи мазкур ду омили асосӣ:

1) истиқлолияти давлатӣ ва ноил гаштан ба ваҳдати миллӣ;

2) оғози бунёди ҷомеаи иттилоотиро ҳамчун заминаи тағйирёбии маданияти сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Қаблан зарур аст, зикр намоем, ки маданияти сиёсӣ падидаи иҷтимоию таърихии гӯё инкишофёбанда мебошад. Давраи зуҳури маданияти сиёсӣ аз ҷониби пажӯҳишгарон ба таври гуногун шарҳу тафсир меёбад. Аз лиҳози таърихӣ, ба андешаи мо, зуҳури маданияти сиёсӣ бевосита ба ташаккули муносибатҳои ғуломдорӣ, пайдоиши моликияти хусусӣ, тақсими кор, синфҳо ва давлат ҳамчун ниҳоди бузурги иҷтимоӣ вобаста мебошад. Пайдоиши ин ниҳодҳо оғози сиёсишавии одамон маҳсуб меёбад, зеро шахсе, ки ғуломии худро дарк менамояд, ин аллакай ибтидои ташаккули тафаккури сиёсии ӯ мебошад. Агар муҳокимарониҳои мо аз ҳамин нукта маншаъ гиранд, пас мо метавонем маданияти

сиёсии давраи ғуломдорию феодалӣ, буржуазию коммунистиро эътироф намоем. Шояд чунин гурӯҳбандиро ҳамагон напазиранд, аммо таърихи ташаккули муносибатҳои сиёсӣ собит менамояд, ки маҳз ивазшавии форматсияҳои иҷтимоию иқтисодӣ сабаби дигаргуншавии муносибатҳои сиёсӣ ва тафаккури сиёсии одамон гаштааст. Беҳуда нест, ки маҳз дар давраи туфонҳои инқилобӣ ва фишороварихо маданияти сиёсии одамон фаъол гашта, онҳо барои бунёди муносибатҳои нави иҷтимоӣ мубориза мебаранд. Таърихи ҳамаи табаддулот ва инқилобҳо аз он шаҳодат медиҳанд.

Ҷусторҳои илмӣ ва натиҷабардориҳо аз таҳқиқоти то кунун бaанҷомрасида ба мо имконият медиҳанд, ки зикр намоем, ки шуури сиёсӣ ва фарҳанги сиёсии тоҷикон таҳаввулоти дурударози таърихиро аз сар гузаронидааст.

Давраи аввали ташаккули фарҳанги давладории тоҷикон аз фарҳанги авастоӣ оғоз ёфта, тули ҳазорсолаҳо сахтиҳои хорошикани таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронда, аз дунболи ҳар шикасту инқирози чашмрас, боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро аз сар гузаронидааст. Ба қавли Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин рисолати таърихиро, ки дар раванди давлатдории ҷаҳон назир надорад, метавон фарҳанги давлатдории тоҷикон номид. Дар асари бунёдии хеш “Тоҷикон дар оинаи таърих (Аз Ориён то Сомониён)” Пешвои миллат таърихи давлат ва давлатдории тоҷиконро таҳлил намуда, ба таври возеҳ зикр менамоянд, ки миллати тоҷик дар дарозои таърих соҳиби саводу дониш, девону дафтар, меъмору шаҳрсоз, шаҳрдору шаҳрнишин, яъне миллати фарҳангсолору тамаддунсоз будаанд, аҷдодони мо бо шоҳкориҳо дар ҷаҳони андешаву афкор ҳамеша инсониятро ба сӯйи хушахлоқиву хушрафторӣ, созандагиву бунёдкорӣ, инсонгароиву хештаншиносӣ, омӯзишу эҳтироми фарҳангу тамаддун ва таърихи гузашта даъват намудаанд” [5].

Давраи дуюми ташаккули фарҳанги сиёсии миллати тоҷик ба давраи ҳукмронии Сомониён рост меояд. Дар ин давра ғояи миллии тоҷикон ба пояи пурқувват ва устувори ҳаёти маънавии давлати миллӣ табдил ёфта буд. Маҳз ҳамин падида имконият дод, ки Сомониён давлати муқтадир созанд, ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодии худро ривоҷ дода, сиёсати дохилию берунаро муваффақан ба роҳ монанд. Муносибатҳои дӯстонаро бо дигар давлатҳо ва халқҳо мустаҳкам карда, руҳу сиришти инсонпарварӣ ва башардӯстии халқи тоҷикро ба онҳо муаррифӣ намоянд.

Давраи сеюм аз сукути давлати Сомониён оғоз ёфта, тоҷикон дар тули ҳазорсолаҳо аз ширкати бевосита дар равандҳои сиёсӣ бегона гашта буданд, аммо бояд тазаккур дод, ки миллати тоҷик дар ҳайати кадом давлатҳо, ё империяҳо қарор надошта бошанд, кайфияти истиқлолхоҳиву соҳиби давлат буданро аз даст надоданд. Дар китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих” (Аз Ориён то Сомониён) Пешвои миллат қайд менамоянд, ки баъди шикасти давлати Сомониён тоҷикон зери таъсири давлати Ғазнавиён, Салҷуқиён, Темуриён, Аштархониён ва Манғитиҳо қарор доштанд. Вале он арзишҳои маънавие, ки дар даврони ҳукмронии Сомониён ташаккул ёфта буданд, аз байн нарафтанд, онҳо дар ҳофизаи таърихии халқи тоҷик маҳфуз дошта мешуданд. Ин нуктаро Пешвои миллат чунин баён намудаанд: “Озодӣ ва истиқлолият муқаддастарин ва волотарин дастоварди миллат буда, дар он орзую ормонҳои ҳазорсолаи миллат инъикос ёфта, саҳифаҳои

пурифтихори озодихоҳиву ватанпарастии мардуми мо бо хуни ҳазорон далерону ромардони ватанпарвар навишта шудаанд” [6].

Давраи чаҳоруми трансформатсияи фарҳанги сиёсии миллати тоҷик аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX оғоз ёфта, то ғалабаи Инқилоби Октябр ва барқарор намудани Ҳукумати Шуравӣ дар Осиёи миёна идома меёбад.

Дар адабиётҳо ин давраи ташаккулу рушди фарҳанги сиёсии халқи тоҷик хеле пуртазод тасвир гаштааст. Аз як тараф, ин даврае буд, ки мардуми бумии Осиёи Миёна дар қаъри зиндони равониву фарҳангӣ қарор дошта, аз илму фарҳанги замона фарсаххо дур буданд. Уламои дин, ки зери ҳимояи зубдагони замона қарор доштанд, мардумро зери тарсу ваҳм, зулму шиканҷа қарор дода буданд. Дар ин шароит дар бораи шуури сиёсӣ ва фарҳанги сиёсӣ, яъне муносибату ширкати мардуми одӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа сухан гуфтан амри муҳол мебошад. Аз тарафи дигар, ин давраи бедории сиёсии табақаи зиёиёни тоҷик буда, онҳо ба ҳаракати морифпарварӣ асос гузошта, дар асарҳои хеш ҳокимон ва мазлумонро ба бедорӣ, рӯ овардан ба илму маърифат даъват менамуданд. Онҳо таассуби динӣ, мафкураи ақибмондаи феодалиро зери танқид гирифта, ғояҳои озодандешӣ, худшиносии миллӣ, мустаҳкамшавии робита ва ҳамкории халқҳои Осиёи Миёнаю Россияро тарғиб менамуданд.

Дар ин давра ба ташаккули симои сиёсии мардумони Осиёи Миёна, хусусан тоҷикон таъсири идеологияи панисломизм ва пантуркизм таъсиргузор буд. Хатари идеологияҳои мазкур барои шуури сиёсии тоҷикон аз он иборат буд, ки онҳо “теғи” бурандаи мафкураи худро ба зидди худшиносии этникию фарҳангии бедор шудаистодаи тоҷикон равона карданд. Дар ин робита, бояд ёдрас намуд, ки маҳз ҳамин идеологияҳо ҳангоми тақсимоти ҳудудӣ -маъмурии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна нақши калиди бозида, иллати асосии “табартақсим”-и марзӣ гаштанд.

Баробари ғалабаи Инқилоби Октябр ва барқарор гаштани Ҳокимияти Шуравӣ дар Осиёи Миёна давраи дигари ташаккули фарҳанги сиёсӣ оғоз ёфт. Муҳтавои маданияти сиёсии даврони Шуравиро ҳамчун эътимод ба давлати абарқудрат ва эътиқод ба мафкураи ягонаи коммунистӣ ташкил медод. Яке аз хусусиятҳои маданияти сиёсӣ дар давраи ҷомеаи тоталитарии Иттиҳоди Шуравӣ аз он иборат буд, ки ширкати мардум дар ҳаёт ва равандҳои сиёсӣ ба таври формалӣ сурат мегирифт, яъне одамон соҳиби ҳуқуқу озодиҳо, аз он ҷумла озодиҳои сиёсӣ буда, дар амалкарди худ бархӯрдории хешро аз он эҳсос намекарданд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиқлол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи сифатан нави ташаккул ва такомули маданияти сиёсӣ оғоз гашт. Аммо ҳолат ва ташаккули минбаъдаи маданияти сиёсии ин давра низ хеле мураккаб ва пурихтилоф буд. Муҳтавои раванди тағйирёбии маданияти сиёсии ҷомеаи тоҷикро дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар чанд нукта ифода намудан мумкин аст, ки онҳо иборатанд:

- дар даврони соҳибистиқлолӣ шуури сиёсии одамон бедор гашт, аммо дар шароити бетаҷрибагӣ ва нокифоягии маданияти сиёсӣ ин “бедорӣ” ба сари одамон ғаму кулфати зиёд – ҷанги таҳмилии шаҳрвандиро ба бор овард;

- баъд аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ имкониятҳо барои ташаккул додани маданияти сиёсӣ зиёд шуданд, вале шуур ва тафаккури қолабии солиёни дароз дар ҳастии одамон мавоъ гирифтаро дигаргун намудан кори осон набуд;
- дар шароити соҳибистиқлолӣ сатҳи нокифояи илму маърифат кифоя набудани таҷрибаи зиндагӣ, коҳиш ёфтани нақши оила ва ниҳоят надоштани мавқеи муайян дар интихоби арзишҳои сиёсӣ боиси калавишу гароишҳои намояндагони алоҳидаи баъзе қишрҳои ҷомеа сӯйи тамоюлҳову равандҳои номатлуби сиёсӣ мегардад. Ин раванди номатлуб ба тезутунд гаштани муборизаи ғоявию сиёсӣ барои ғасби ақлу мафкураи инсон, фаъол гаштани амали гурӯҳҳои характери экстремистӣ дошта ва ҳамчунин кӯшиши давлатҳои абарқудрат бахри амалӣ намудани манфиатҳои геосиёсии хеш вобаста мебошад.

Вобаста ба ин нуктаҳо зикр намудан лозим аст, ки рушди ҷомеа дар давраи соҳибистиқлолӣ қонунмандиеро ба миён овард, ки дар ҷомеаҳое, ки дар ҳолати "гузариш" қарор доранд, аъзоёнаш дар ҷараёни мутобиқшавии хеш ба шароитҳои нави сиёсӣ ба душвориҳои зиёди равони дучор мегарданд, зеро мафкура ва равонӣ сиёсии солҳои тулонӣ ташаккул ёфта, ба осонӣ мавқеи хешро ба муносибатҳои нав намедиҳанд [2, с.358].

Вусъатёбии зиддиятҳои ҳаёти маънавӣ, коҳишёбии баъзе арзишҳои фарҳангӣ ва ба таври зарурӣ дарк карда натавонистани арзишҳои нави даврони соҳибистиқлолӣ ба ҷараёни ташаккули маданияти сиёсӣ халалҳо ворид намуд. Ин тамоюл ба тезутунд гаштани муборизаи ғоявӣ барои ғасби ақли инсон, фаъол гаштани амали гурӯҳҳои характери экстремистӣ дошта ва ҳамчунин кӯшиши давлатҳои абарқудрат бахри амалӣ намудани манфиатҳои геополитикии хеш вобаста мебошад

Дар даврони соҳибистиқлолӣ барои ташаккули шуури сиёсӣ ва маданияти сиёсии тоҷикон ташаккули мактаби миллии идоракунии Пешвои миллат таъсиргузор буд. Яке аз хизматҳои бузурги Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон аз он иборат аст, ки дар давоми 30 соли истиқлолияти давлатӣ мактаби таҳаммулпазирии миллиро бунёд намуда, ба он қишрҳои гуногуни ҷомеа, алалхусус ҷавонон ва бонувонро ҷалб намуданд. Ба назари мо, дастоварди арзишманду мондагори Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон ин ташаккули як мактаби фарогир, таҳаммулпазир ва сулҳофар маҳсуб меёбад. Ин модели нави давлатдорӣ буд, ки Тоҷикистонро аз нобудӣ наҷот бахшид, ҳамакнун тоҷикон хатари нобудиро паси сар гузошта, амнияти хешро дар ҷомеаи пуртаҳлукаи имрӯзаи ҷаҳон ҳифз менамоянд. Аз ин боис месазад гӯем, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат имрӯз чеҳраи баргузидаи сиёсӣ, эҳёкунандаи миллати тоҷик, бунёдгузори таъриху фарҳанги муосири тоҷик, наҷотбахши тамомияти арзӣ, таъминкунандаи ваҳдат ва ризоияти миллӣ, амнияту суботи ҷомеа, муаррифкунандаи забон, арзиш, муқаддасот, мардонагӣ, футувват ва фазилати шоистаи мардуми тоҷикро дар худ таҷассум менамояд.

Бояд таъкид намуд, ки бунёди мактаби миллии идоракунӣ дар шароити баъди ба шикаст дучор гардидани низоми пешинаи иҷтимоӣ кори осон набуд, зеро тоҷикон аз замони суқути давлати Сомониён аз ин таҷриба бархӯрдор набуданд. Аз ин лиҳоз, дар давраи аввали раванди бунёди мактаби миллии идоракунӣ баъзе

калавишҳо ба назар расида, ба моделҳои амалкунандаи идоракунӣ дар дигар давлатҳо рӯй оварда мешуд. Аммо, таҷриба нишон дод, ки нусхабардорӣ аз ин моделҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷанги шаҳвандиро аз сар гузаронид, имконияти самараноки идоракунии ҷомеа ва давлатро намедиҳад. Аз ин рӯ, Пешвои миллат ба умқи таърих ва фарҳанги миллии худ рӯй оварда, аз он сабақҳо бардошта, чунин падидаҳои нодир, ба мисли "Оштии миллӣ", "Созиши миллӣ" ва "Ваҳдати миллӣ"-ро рӯйи кор оварданд. Маҳз ҳамин рӯовариҳо ба захираи бои фарҳангии ниёгон, билохира заминаи боэътимоди бунёд ва мустаҳкамгардии аркони давлати соҳибистиқлол ва мактаби миллии идоракунии ҷомеаву давлат гашт.

Ба андешаи Пешвои миллат, истиқлолияти сиёсӣ дар таърихи давлатдорӣ ва сарнавишти миллати тоҷик гардиши куллӣ ва оғози марҳалаи сифатан нави рушд гардид, аммо бо назардошти вазъияти бисёр пурихтилоф ва ҳассоси ҷаҳони муосир мо бояд зиракии сиёсиро аз даст надода, давлати мутамаддине бунёд намоем, ки он манфиатҳои миллӣ ва геосиёсии моро дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ ва ҳифз карда тавонад [13, с.31].

Дар ин робита хизмати бузурги Пешвои миллати тоҷикон дар он буд, ки Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақил ва комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷойгоҳи худро дар низоми давлатдории ҷаҳонӣ пайдо намуд. Ҳанӯз дар маърузаи аввалинашон Пешвои миллат аз минбари баланди СММ иброз намуда буданд, ки Тоҷикистон дар муносибатҳои байналхалқӣ сиёсати "дарҳои кушода"–ро пеша менамояд, ки аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ хуб пазируфта шуд. Бояд зикр кард, ки дар давои 30 соли соҳибистиқлолӣ ин ташаббуси Пешвоии миллат ба як консепсияи такмилёфтаи сиёсати хориҷии давлатамон табдил ёфтааст.

Дар шароити рушди бемайлони илму техника ва технологияҳои ҷадид ташаккули фарҳанги сиёсӣ ба муаммоҳои бунёди ҷомеаи иттилоотӣ вобаста мебошад. Атрофи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ дар адабиёти иҷтимоиву фалсафӣ андешаҳои гуногун баён мегарданд. Вобаста ба ин масъала доимо савол гузошта мешавад, ки оё дар ҷомеаҳои тосаноатӣ низ бунёди ҷомеаи иттилоотӣ имкон дорад ё не? Агар ҷавоби ин саволро вобаста ба ҳаёти иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон матраҳ намоем, пас посух гуфтан ҷоиз аст, ки зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва ташаккули фазои глобалии иттилоотӣ дар ҷомеаҳои суннатии тосаноатӣ низ баъзе унсурҳои ҷомеаи иттилоотӣ ташаккул меёбанд. Ба таври дигар, онҳо дар бунёди ҷомеаи иттилоотӣ қадамҳои аввалини худро мегузоранд. Аммо, агар андешаҳои омиёнаи дар сатҳи шуури муқаррарӣ баён гашта истодаро оид ба таъсири мусбию манфии ҷомеаи иттилоотӣ ба ҷаҳонбинӣ ва маънавиёти ҷомеа ба инобат нагирем, то ҳол аз лиҳози илмӣ моҳияту зуҳуроти ҷомеаи иттилоотӣ, механизми самараноки идоракунии мавҷи иттилоот, сабабу оқибатҳои ба таври фарогир ворид гаштани технологияҳои иттилоотӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангии ҷомеаи тоҷикистонӣ ба таври бунёдӣ таҳқиқ нагаштаанд.

Дар адабиёти илмӣ ақидаи дигаре низ вуҷуд дорад, ки тибқи он бунёди ҷомеаи иттилоотӣ ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ вобастагӣ дорад. Масалан, муҳаққиқ С. Ҷононов зикр намудааст, ки технологияҳои информатсионӣ, фазои

киберӣ ва дигар шаклҳои робитаи одамон тавассути технологияҳои инноватсионӣ маҳсули ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳсуб меёбанд. Ташаккули ин талабот ва шаклҳои робитаи иттилоотии одамон на дар паҳнои алоқамандии одамон дар фазои иҷтимоии ҷамоавӣ, ҳатто на дар фазои низомҳои сиёсӣ сурат мегирад. Ин падидаи иҷтимоӣ, ки онро баъзан ҳодисаи тамаддунӣ низ меноманд, натиҷаи рушди имкониятҳои аҳлонии инсон ба ҳисоб рафта, ба наздикшавии мавқеъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нигаронида шудааст [1,с.209].

Масъалаи дигаре, ки ҳамеша атрофи он баҳсҳои илмӣ сурат мегиранд, сохтори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва муаммои идоракунии ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Гап дар сари он аст, ки яке аз хусусиятҳои хосси ҷомеаи иттилоотӣ аз он иборат аст, ки ҷараёнҳои дар ин паҳнои амалкунанда берун аз доираи таъсири ташкилаҳои ҷамоавӣ, ҳатто берун аз доираи таъсир ва назорати ниҳодҳои давлатӣ сурат мегиранд. Бешубҳа, давлат ҳамеша кӯшиш менамояд, ки дар марзи худ мавҷ ва интиқоли ахборро назорат ва идора намояд. Аммо имрӯз технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла интернет, бо суръати мислаш беназир тараққӣ намуда, хислати фаросӯе касб менамояд, ки на ҳама вақт ниҳодҳои давлатӣ онро назорат ва идора карда метавонанд. Ягона амалкарде, ки имрӯз давлат ба ҷо оварда метавонад, ин маҳдуд намудани истифодаи баъзе маводҳои экстеримистие, ки ба амнияти ҷомеа хатар эҷод менамояд, ба ҳисоб меравад.

Душвории ин муаммо дар он аст, ки дар баҳо додани иттилоот байни ҷомеаи ҷаҳонӣ фаҳмишу баҳогузорӣ ва стратегияи ягона вуҷуд надоранд. Ахборе, ки дар саҳифаҳои интернет пахш мегардад, аз ҷониби як давлат ҳамчун амалкарди принсипи ҷомеаи демократӣ, маҳсули гуногунандешӣ шинохта шавад, аз ҷониби дигар давлатҳо ҳамчун хатару таҳдид барои амнияти маънавиёти ҷомеа баҳогузорӣ мешавад.

Акнун агар ба саволи асосии дар боло гузошта шуда, яъне оё мавҷҳои ҷомеаи иттилоотӣ ба фарҳанги сиёсии ҷомеа таъсир расонид ё не баргардем, бешубҳа ҷавоб мусбӣ мебошад, зеро ахбори бардурӯғи ба воқеият мувофиқ набуда, мардумро гумроҳ менамояд, тафаккури ашхосро олуда гардонида, онҳоро ба норозигӣ, шӯру ғавғо ҳидоят менамояд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ ташаккул ва такомули фарҳанги сиёсӣ ба чунин падидаҳо, ба мисли "навгонӣ"(инноватсия) ва "ахбор" (информатсия) ҳамбастагӣ пайдо намуда истодаанд. Ин падидаҳо ба сохтори муносибатҳои иҷтимоӣ ва муошироти одамон ворид гашта, на фақат шаклҳои фаъолияти инсон, балки тағйири шуур ва ҷаҳонбинии сиёсии одамонро низ тақозо менамояд. Дар ин робита бояд таъкид намуд, ки агар дар таҷрибаи солҳои пешин фарҳанги сиёсӣ бевосита зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ҳастии воқеӣ ташаккул ёбад, акнун интерфейси (масофаи) муошироти байни одам ва олам тавассути имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ қариб ки аз байн рафта, фарҳанги сиёсӣ зери таъсири бархӯрди манфиатҳою талаботҳо, тамаддунҳову фарҳангҳо дар фазои интернет ташаккул меёбад.

Омӯзиши мавзуъ собит менамояд, ки воситаҳои иттилоотӣ, қабл аз ҳама телефонҳои мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ дар интернет, сабаби коста гаштани

маънавиёти қишрҳои алоҳидаи одамон гашта, ҷараёни ташаккули фарҳанги сиёсиро халалдор менамояд. Вобаста ба ин, дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ дар назди ҷомеа ва давлат зарурияти ташаккул додани “фарҳанги иттилоотӣ”-и шахс ва ҷомеа ба миён омадааст.

Муқарриз: Солиҷонов Р. – д.и.ф., профессори ДИваС ДДТТ

АДАБИЁТ

1. Джононов С. Проблемы формирования национального самосознания в условиях государственного строительства Таджикистана / С.Джононов. –Душанбе: Ирфон, 2009. -С. 208, 209.
2. Идиев Х.У. Фалсафаи иҷтимоӣ / Х.У. Идиев. – Душанбе, 2013. -358 с.
3. [Манбаи электронӣ]. https://allinweb.ru/siyosatshinosi/707/
4. Иномджонова М.Н. Маданияти сиёсӣ: мафҳум ва моҳитяи он / М.Н Иномджонова //Паёми ДМТ. – 2019. - № 3. -Қ. 1. – С. 269 -275.
5. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30 – солагии Истиқлолияти давлатӣ. -Душанбе, 8 сентябри соли 2021.
6. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. –Душанбе: ҶДДМ “Контраст”, 2017. -С.18.
7. Фарукшин М.Х. Политическая культура общества.//Соц.полит, науки., I99I.М,-С. 108-112.
8. Философский словарь под редакцией Фролова.5-е изд.-М.: Политиздат.,1987.-509с.
9. Хуморов Д. Духовный облик современного рабочего.-Душанбе: Ирфон.-1987.-30с.
10. Хошимов Р.И. Концепция государства и общества согласия и мира. //Народная газета.,1993.-19 января.
11. Ҷононов С. Маданияти сиёсӣ. Э.С.Т. -Душанбе.-1983.-С.
12. Юнусов С. Религия и политика: традиции и современность. //Коммунист Таджикистана.,1988.-22 июля.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон ояндаи миллат. –Душанбе: Ирфон, 1998. -С.31.
14. Яновский Р.Г. 0 возрастающем значении политического сознания . //Коммунист.,1986,ДО1-С.27-3I.

ТРАНСФОРМАТСИЯИ МАДАНИЯТИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи илмии мазкур тағйирёбии маданияти сиёсӣ дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф падидаи маданияти сиёсиро ҳамчун шакли зуҳури шуури сиёсӣ баррасӣ намуда, онро омили муҳимми рушди муназзам ва устувори ҳаёти сиёсии ҷомеа таҳлил намудааст. Навгонии муҳимми мақола аз он иборат аст, дар ин ҷо маданияти сиёсӣ на фақат ҳамчун падидаи таърихӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст, балки давраҳои таҳаввулоти он то даврони соҳибистиқлолӣ ва дар шароити истиқлолияти давлатӣ нишон дода шудаанд. Ба андешаи муаллиф, дар шароити истиқлолияти давлатӣ мазмун ва мундариҷаи маданияти сиёсии тоҷикон таҳаввулоти ҷиддиро аз сар гузаронида, бо чунин унсурҳо, ба мисли ваҳдат ва ризоияти миллӣ, ифтихор аз Ватан, ғурури миллӣ, арҷгузорӣ ба рамзҳои давлатӣ ва дигар арзишҳои даврони соҳибистиқлолӣ ғанӣ гашта, ба омили муҳимми худшиносии миллӣ ва зиракии сиёси аъзоёни ҷомеа табдил ёфтааст.

Калидвожаҳо: истиқлолияти давлатӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, форматсияи ҷамъиятию иқтисодӣ, шуури ҷамъиятӣ, шуури сиёсӣ, фарҳанги сиёсӣ, равони сиёсӣ, мафкураи сиёсӣ.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной научной статье объектом изучения является одна из важных проблем – трансформация политической культуры в условиях государственного суверенитета Таджикистана. Автор статьи подчеркивает, что политическая культура являясь формой проявления политического сознания, играет важную роль в стабильном и устойчивом развитии политической жизни общества. Научная новизна статьи заключается в том, что здесь политическая культура рассматривается не только как исторический и социокультурный феномен, но определяется этапы её трансформации как в советский так и в постсоветской период общественно-политического развития. По менение автора в условиях государственного суверенитета политическая культура трансформируясь в содержательном плане,

обогащаясь такими элементами как национальное единство и согласие, гордость за Родину, национальная гордость, уважение и почитание государственных символов и другими духоными ценностями периода государственной независимости, превратилась в важного фактора национального самопознания и политической бдительности членгов общесотва.

Ключевые слова*:* Государственная независимость, информационное общество, социально-экономическая формация, общественное сознание, политическое сознание, политическая культура, политическая психика, политическая идеология

TRANSFORMATION OF POLITICAL CULTURE IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this scientific article, the object of study is one of the important problems - the transformation of political culture in the conditions of the state sovereignty of Tajikistan. The author of the article emphasizes that political culture, being a form of manifestation of political consciousness, plays an important role in the stable and sustainable development of the political life of society. The scientific novelty of the article lies in the fact that here political culture is considered not only as a historical and socio-cultural phenomenon, but the stages of its transformation both in the Soviet and post-Soviet periods of socio-political development are determined.
According to the author in the conditions of state sovereignty, political culture, being transformed in terms of content, enriched with such elements as national unity and harmony, pride in the Motherland, national pride, respect and reverence for state symbols and other spiritual values of the period of state independence, has become an important factor in national self-knowledge and political vigilance of society members.

Keywords: state independence, information society, socio-economic formation, public consciousness, political consciousness, political culture, political pchychology, political ideology.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Иномджонова Моҳира Наимҷоновна*** – Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, омӯзгори калони кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. **Суроға**: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 169. Телефон: **927303919**

Сведение об авторе ***Иномджонова Мохира Наимджоновна*** - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, страший преподаватель кафедры общественных наук **Адрес**:: 735700. Республика Таджикистан, город Худжанд. улица Исмаила Сомонӣ 169. .Телефон **927303919**

Information about the author ***Inomjonova Mohira Naimjonovna*** - Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Senior Lecturer of the Department of Social Sciences **Address:** 735700. Republic of Tajikistan, Khujand city. Ismail Somoni street 169. Phone: **927303919**

УДК:008.2.13

НАҚШИ ФАРҲАНГ ДАР ТАҲКИМИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Мунаварова Д.О.
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар адабиёт худшиносии инсонро ҳамчун *амалиёт, эҳсос, фикр, сабабҳои рафтор, манфиат, мақоми худро дар ҷамъият* дарк кардани одам тавсиф менамоянд [17]. Агар ин нуктаро ҳамчун такягоҳи методологӣ қарор диҳем, пас дарк намудан душвор нест, ки дар ташаккули олами ботинии инсон, пеш аз ҳама, фарҳанг нақши ҳалкунанда мебозад. Воқеият чунин аст, ки дар тули тамоми зиндагӣ инсон барои шинохти худии худ майл менамояд ва мехоҳад ба саволи "Ман кистам?" ҷавоб гӯяд. Дар ин хусус ҷомеашиноси олмонӣ Э. Фромм чунин менигорад: "Тамоми ҳаёти фард ба ҷуз раванду шинохти худии худ чизе дигаре нест..."[18].

Эрих Фромм ба саволи "Инсон кист?" ҷавоб гуфта, пеш аз ҳама, таъкид менамояд, ки инсон чиз нест, балки мавҷудоти зиндаест, ки доимо дар рушду камолот аст. Ҳаёти ӯ ҷараёнест, ки зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад. Инсон дорои ақл мебошад, ки тавассути он ӯ ҳақиқатро маърифат менамояд. Баробари ин, мутафаккир таъкид менамояд, ки ашхоси алоҳида ва ҳатто миллатҳои том баъзан бидуни ақл рафтор менамоянд. Бисёр миллату халқҳо аз сабаби озод шуда натавонистан аз рафтори бетаҳаммулонаи хеш ба нести рафтанд [18]. Аз ин рӯ, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бунёди давлати соҳибистиқлол ба хотири "ба нести нарафтан" масъалаи шинохти худии худи инсон ба яке аз муаммоҳои мубрами рӯз табдил ёфтааст.

Худшиносии инсон ҳаминро дар назар дорад, ки ӯ бояд худашро аз дигарон, "Ман"-и хешро аз атрофиён ҷудо ва фарқ карда тавонад. Дар боло зикр намудем, ки худшиносӣ ин амалиёт, эҳсос фикр, сабабҳои рафтор, манфиат, мақоми худро дар ҷамъият дарк кардани одам аст. Бадани худ, ҳаракату фаъолияти худро ҳис кардани одам дар ташаккули худшиносӣ нақши муҳим мебозад. Одам фақат дар таъомули мутақобила бо одамони дигар, ба мардум тавассути фаъолияти амали бо муошират худашро метавонад бишносад. Ба ҷамъият вобаста будани худшиносӣ на фақат дар муошират мустақими ҳамдигарии одамон, дар муносибатҳои баҳодиҳии онҳо, балки дар ташаккули талаботи ҷамъиятӣ, ки ба одамони ҷудогона пешиниҳод мегардад, дар дарки худи қоидаҳои муносибатҳои тарафайн зоҳир мешавад. Аз ин лиҳоз, худшиносии инсон хислати рефлективӣ дорад, зеро он фақат дарки ҳастии тани худ, балки он дар раванди муносибату муошират, ҳамчунин зери таъсири омилҳои ҳиссию равонӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ сурат мегирад.

Худшиносии миллӣ сатҳи баланди худшиносии инсон аст. Дар назари аввал ба назар чунин менамояд, ки вожаҳои "худшиносии инсон" ва "худшиносии миллӣ" муродифи якдигар мебошанд. Чунин ҳолат табиист, зеро умумияти ин мафҳумҳо дар он аст, ки онҳо ҷараёни як воқеиятро ифода менамоянд. Аммо таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ имконият медиҳад, ки фарқияти онҳо низ муайян карда шавад. Муҳаққиқи тоҷик, профессор Ғаффорова М.К. худшиносии миллиро чунин

муайян менамояд: «Худшиносии миллӣ аз ҷониби фард бо шакли миллӣ шинохтани робитаҳои ҷамъиятӣ, шинохтани мансубияти ба умумияти муайяни миллӣ–этникӣ, шинохтани ягонагии худ бо ҳамин миллат аст» [7]. Муҳаққиқ Дробижева Л. Бошад, ба худшиносии миллӣ чунин таъриф додааст: "Худшиносии миллӣ ин аз тарафи субъект (фард) дарк намудани алоқамандиҳои миллӣ (этникӣ) ва муносибат ба онҳост" [8]. Гарчанде ин таърифот маҳаки асосии худшиносии миллиро дар бар гирифтаанд, аммо каме маҳдуд мебошанд, зеро худшиносии миллиро на фақат мавҷудияти омилҳои дар таърифи зикргашта муайян менамояд, балки он муносибати арзишӣ ба воқеияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ба он дуруст баҳо дода тавонистанро низ дар бар мегирад.

Эҳёи давлатдории тоҷикон, барпо гардидани Тоҷикистони соҳибистиқлол, мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ, вусъатёбии робитаҳои иқтисодию фарҳангӣ бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон, ифтихори миллӣ аз таърихи бойи миллат худ, маданият, расму оинҳо заминаҳои муҳимми раванди ташаккули худшиносии миллӣ мебошанд. Дар баробари ин бояд ба инобат гирем, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ба фазои арзишҳои умумибашарӣ ворид шудани миллат, муносибати он бо дигар миллатҳо, шиносоӣ ва эҳтироми арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангии онҳо унсурҳои муҳимми худшиносии миллӣ маҳсуб меёбанд, ки дар таърифоти мавҷуда на ҳама вақт ба инобат гирифта мешаванд. Аз ин рӯ, ба таърифоте, ки муаллифони пешин ба худшиносии миллӣ додаанд такя намуда, таърифи зайлро пешниҳод менамоем: *Худшиносии миллӣ аз ҷониби фард бо шакли миллӣ шинохтани робитаҳои ҷамъиятӣ, шинохтани мансубият ба умумияти муайяни миллӣ – этникӣ, шинохтани ягонагии худ бо ҳамин миллат, арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ ва ҳамзамон эҳтироми арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангии миллати хеш ва дигар миллатҳо мебошад.*

Қобили қабул будани таърифи мазкур ба нуктаҳои зерин асос меёбад. Якум, эҳсоси мансубияти шахс ба ин ё он миллат. Дуюм, меъёри худшиносии миллӣ ва умуман инкишофи миллӣ – ин на танҳо эҳёи фарҳанги ниёгон, балки андозаи ба арзишҳои умумибашарӣ ворид шудани миллат, муносибати он ба дигар миллатҳо, яъне шинохтани баробарҳуқуқии дигар халқу миллатҳо, эҳтиром ва шиносӣ бо маънавиёти онҳоро дар бар мегирад. Сеюм, дар назди шуури миллӣ вазифаи аслӣ, пеш аз ҳама, рисолати бузурги миллатсозӣ ва ба ҳамин хотир вазифаи худшиносии миллӣ меистад.

Дар ин росто таъкид намудан зарур аст, ки таҳқиқи илмии худшиносии миллии тоҷикон, хусусан вобаста ба таъсири фарҳанги миллӣ, ба ташаккулу такомули он дар илми ҷомеашиносии тоҷик дертар, возеҳтар гӯем, баъди ба дастовардани соҳибистиқлолии Тоҷикистон оғоз гашт. Агар солҳои пешин баъзе муҳаққиқон ин муамморо омӯхта бошанд ҳам, онҳо дар масири ба якдигар наздикшавии миллатҳо дар раванди бунёди ҷамъияти сотсиалистӣ, муқаддам будани манфиатҳои ҷамъиятӣ нисбат ба шахсӣ, ташаккули назари танқидӣ ба фарҳанги ғарбиёна мавриди баррасӣ қарор додаанд. Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба ин мавзуъ бештар гашт, зеро таҷрибаи азнавсозии ҷомеа собит намуд, ки бидуни бедор намудани ҳисси ватандорӣ, арҷгузорӣ ба таърихи миллат, забон ва фарҳанги миллии он, бунёди

давлати миллӣ ғайриимкон будааст. Ҳар як давраи таърихӣ дар тақдири миллат ва халқҳо нақшҳои амиқ мегузорад ва ба рафти барқароршавию тараққиёти онҳо таъсир мерасонад. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон менависад: «Мардуми бостонии тоҷик дар давоми ҳастии худ, ки на як бору ду бор ба имтиҳонҳои душвор рӯ ба рӯ омадааст, имрӯз роҳи тайкардаи худро аз дидгоҳи таърихӣ боддиқат меомӯзад. Зеро таърих ба мо имкон медиҳад, ки ҳар як марҳилаи фарозу нишеби рушди миллиамон, саҳми наслҳоро дар хазинаи моддию маънавии он ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар қатори ягонаи таърихӣ дида тавонем. Танҳо ба воситаи шинохти гузаштаи таърихӣ ва тавассути худогоҳии миллӣ оядаи наслҳои навро метавон муайян кард» [19].

Фарҳанг падидаи иҷтимоиву таърихист, зеро ҳар як зинаи рушди ҷомеа дорои фарҳанги хеш мебошад, ки дар он арзишҳо дар таҷрибаи гузаштагон ва имрӯзиён ташаккул ёфта, ҳоло ҳозир барои рушди ҷомеа ва инсон зарур аст. Ҳамин тариқ, фарҳанги миллати тоҷик аз умқи таърих то ба имрӯз зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул ёфта, хислати инсондӯстии худро гум накардааст ва инсониятро ҳамеша ба сӯйи камолот ва шинохти воқеии худӣ раҳнамун намудааст.

Дар ин робита қайд намудан зарур аст, ки дар даврони соҳибистиқлолӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба эҳёи фарҳанги миллӣ ва таъсири он ба худшиносиву худогоҳии миллӣ вусъат ёфта истодааст. Фарҳанги миллӣ кулли арзишҳои моддиву маънавии миллат, тарзи муносибати он бо табиат ва муҳити иҷтимоиро дар бар мегирад. Он дар фаъолияти давлат, ниҳодҳои иҷтимоии он ва ҳамчунин дар анъана, арзишҳои маънавӣ, тарзи тафаккур ва мавқеъгириҳо, меъёрҳои ахлоқӣ, тарзи одоби муошировати фардиву гурӯҳӣ, худифодакунӣ ва тарзи зист зуҳур меёбад.

Ин андешаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле нуктасанҷона баён намудаанд: “Мо ба таърих на ба он хотир мурочиат менамоем, ки онро амиқан ва айнан барқарор намоем, балки мо ба гузаштаи хеш барои тақвияти руҳи созандагӣ, бузургдошти хотираи нахустаҷдоди роҳкушои мо, ки дар дарозои таърих ба ақидаҳои нав камар баста, ба дастовардҳои бузургу ғайриодӣ ноил гаштаанд, рӯй меоварем. Охир як сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиқлол, ваҳдати миллӣ, рӯй овардан ба гузаштаи пурифтихор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонову фарзандони бузурги миллат мебошад».

Фарҳанги ин ё он халқ ва миллатро аз рӯйи сатҳи муайяни иҷтимоию иқтисодии пешрафти он омӯхтан мувофиқи мақсад мебошад. Омӯзиши шаклҳои миллии фарҳанг, инчунин, аз он сабаб муҳим аст, ки он имкон медиҳад, фарҳанг аз тамоми паҳлуҳояш баррасӣ гардад. Таҳқиқи фарҳанг дар шакли миллии он боз аз он ҷиҳат зарур аст, ки худи фарҳанг дар ташаккул ва такомули миллат чун шакли таърихии умумияти одамон нақши асосиро мебозад.

Хусусияти маданияти миллӣ дар он аст, ки он одамоне, ки дар манотиқи гуногун умр ба сар мебаранд, робитаҳои бавосита ва ё бевоситаи хешутаборӣ

надоранд, бо ҳам мепайванданд. Сарҳадоти маданияти миллӣ ба қудрату неруи офарандагӣ ва бунёдкории маданият вобаста буда, метавонад аз марзу буми хеш берун густариш ёбад ва новобаста аз ҳамсоягии дигар маданиятҳои миллӣ ривоҷу равнақ ёбад. Хусусиятҳои маданияти миллӣ аксар бо омилҳои макониву иқлимӣ, инчунин аз мазмуни он арзишҳое, ки таърихан дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолию иҷтимоӣ ташаккул ёфтаанд ва аз насл ба насл ирсол мегарданд, вобаста аст. Масоили хусусиятҳои фарққунандаи маданияти миллӣ, яке аз масъалаҳои мубрами асри XX ба ҳисоб мерафт ва алҳол боқӣ мондааст.

Агар даҳсолаҳои аввал назарияҳои муттаҳидгардонии миллатҳо ба гурӯҳи ягонаи иттифоқӣ бештар ба мушоҳида мерасид, солҳои охир баръакс эҳё гаштани худшиносию худогоҳии миллӣ ба назар мерасад, ки бар хилофи ақидаҳои якрангу якнамуднамоии маданияти миллӣ мебошад.

Аз ин ҷост ки миллате, ки худро шинохт, хоҳад донист, ки муҳити зисти хоси ӯ кадом аст, чӣ гуна буд ва чӣ гуна бояд шавад. Дар ҳар марҳилаи таърихӣ ин шинохти хештан амиқтар мешавад, донишҳои миллат дар бораи хислату хусусиятхои худ ва чигунагии муҳити зист такомул меёбанд. Чунин худшиносии таърихию маънавӣ ба дастовардҳои илм такя менамояд. Пояи илмии худшиносии миллӣ ҳар чӣ устувор бошад, мазмуну муҳтавои иҷтимоии он мукаммалтар хоҳад буд.

Миллат хусусиятҳои хосси тафаккур ва шакли зуҳуроти эҳсос, шинохтани қадру қимати миллии худро дорост. Ба туфайли ҳамаи ин омилҳо миллат чун воҳиди нодири таърихӣ аст. Вале ҳамаи ин ҳадду меъёр дорад. Мисли он ки аз ҳад зиёд ба худ эътибор додани субъект боиси худбинӣ мешавад, мисли ҳамин аз ҳад зиёд ба хусусиятҳои ҳаёти миллӣ эътибор додани шуури миллӣ ҳам боиси миллатгароӣ мегардад. Вале миллат на фақат хусусиятҳои хос, яъне он чи ки онро аз миллатҳои дигар фарқ мекунанд, балки унсурҳои умумӣ ҳам дорад, ки баъзе миллатҳоро ба ҳам мепайванданд: миллатҳои гуногуне ҳастанд, ки ба як забон гуфтугӯ ё дар як ҳудуди умумӣ зиндагӣ мекунанд, ё дар таърих, маданият, маишат, тафаккур дорои бисёр унсурҳои умумӣ мебошанд. Бисёр будани миллатҳо сарвати инсоният, як навъ ганҷинаи он мебошад.

Дар шароити муосир дар тамоми давлатҳои мутамаддин равандҳои қонунмандонаи муттаҳидшавӣ ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо ба тамоюлҳои объективии рушди иҷтимоӣ алоқаманд мебошанд. Ва ин равандҳо аз детерминантҳои ягонаи таърихӣ ва мантиқи рушди иҷтимоӣ вобаста мебошанд. Тавре ки маълум аст, дар доираи бузурги сиёсиву қавмии мо қонунмандиҳои объективии рушди ҷомеа хеле дигаргун шуда, онҳо дар тантанаи тафаккури тоталитарӣ зоҳир шуданд.

Дар доираи тамоюлҳои зиддиятҳои иҷтимоӣ арзишҳо ва муносибатҳои миллии нисбатан устувортар қарор гирифтанд. Тамоюлҳои миллӣ дар шароити шикасти муносибатҳои иҷтимоӣ вазифаи интеграторро иҷро намуда, талошҳои миллиро барои зистан дар шароити душвор сафарбар менамоянд. Дар чунин шароит ҷомеа таваҷҷуҳи худро ба замонҳои нисбатан дуртар равона сохта, ба даъвоҳои умумии миллӣ ва арзишҳои онҳо ҳамчун қисмати ҷудонопазири фарҳанги қавмии миллӣ бозмегардад. Давраи муносибати мулоҳизакорона ба

гузаштаи миллати худ, мардуми худ оғоз шуда, раванди эҳё ва бозсозии фарҳанги миллӣ, забони он, расму анъана, махсусиятҳои ҳаётӣ ва ғайра қувват мегирад.

Таърих самараи фаъолиятҳои инсон аст ва фаъолияти инсон бошууронаву ҳадафмандона мебошад. Афкори таърихӣ ҳамеша ҷанбаҳо ва ҳудудҳои нави худро зоҳир менамояд. Дар баробари ин масъалаи ҳалли мушкилоти миллиро ба миён мегузорад. Қобили зикр аст, ки дар мо на танҳо дар масъалаҳои миллӣ, балки оид ба тамоми мушкилоти ҷомеашиносӣ ба тамоюлҳое афзалият дода мешавад, ки нақши омилҳои объективӣ ва қонунҳоро афзунтар карда, мутаносибан нақши мардумро дар таърих коҳиш медиҳанд.

Таърифи худогоҳии миллӣ аз мавҷудияти якчанд нишонаҳои фарққунанда дарак медиҳад, ки худ инъикоси онҳост ва ба туфайли онҳо нисбат ба худогоҳии умумӣ дар муносибати хос қарор дорад. Нишонаҳои фарққунандаи худогоҳии миллӣ бо махсусиятҳои ҳаётӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва дигар хосиятҳои миллати ташаккулёбанда алоқаманд мебошанд. Душвории таърифи мафҳуми худогоҳии миллӣ дар он аст, ки он аз қисматҳои зиёде таркиб ёфтааст, ки худи онҳо дорои мафҳуми мустақил мебошанд. Муайянсозии тавсифи ин қисматҳо шарти дуруст истифода бурдани худи мафҳуми худогоҳии миллӣ ба ҳисоб меравад.

Худро ба ягон миллати муайян дохил намудани инсон ҳамон вақт далелнок дониста мешавад, ки агар он ба саволи зерин дақиқ ҷавоб дода тавонад: дар асоси кадом меъёрҳои объективӣ худро маҳз ба ҳамин миллат шомил медонаду ба дигар миллат не? Ин меъёрҳоро дар шароити таърихии пайдоиш ва рушди ҳамон миллат ҷустан лозим аст.

Бояд қайд кард, ки миллати ташаккулёфта аз халқият фарқи зиёд дорад, ки на ҳамеша дар бораи дигар нишонаҳо чунин гуфтан мумкин аст. Масалан, на фақат миллат забони пешрафта дошта метавонад, халқият низ чунин забони пешрафта дошта метавонад. Ин ё он халқияте, ки ба забони пурқувват расидааст ва ҳатто дорои забони адабӣ аст, агар ба муносибатҳои устувори хоҷагидорӣ пайванд набошад, ҳанӯз миллат шуда наметавонад. Масалан, агар дар бораи халқи тоҷик дар асрҳои 9-10 сухан равад, махсусан дар давраи рушду такомулаш, ки ба замони давлати Сомониён рост меояд, яъне, вақте ки забони адабии умумӣ (форсӣ-тоҷикӣ), ҳудуди ягона, (мухторият), умумияти ҷузъии ҳаёти иқтисодӣ ташаккул ёфт, ба ҷуз ин, агар мо хоҳем, ки ба миллат дар ҳамин замина баҳо диҳем, ки миллат умумияти олии қавмӣ буда, дар асоси капитализм ва сотсиализм шакл гирифтааст (дар ҳақиқат, аз воқеияти имрӯза чунин бармеояд, ки истилоҳоти капитализм ва сотсиализм аз мафҳуми аввалияи класикии худ фарқи зиёд доранд; имрӯзҳо истилоҳи «ҷомеаи шаҳрвандӣ» бештар ба кор бурда мешавад) ва нисбат ба ҷамъияти феодалӣ бо рушди таърихияш болотар меистад, вале давлати Сомониён, ташаккул ва пешрафти он маҳз дар даврае буд, ки таҳти мафҳуми «шакли олӣ»-и умумияти одамон мо рушди на он қадар одии миқдории зинаҳои гузаштаи умумияти қавмиро мефаҳмем, яъне, идома ёфтани алоқаҳои биологии наслҳо ва шакли робитаҳои таърихӣ, ки нисбат ба дигарон бештар ҷавобгӯи талаботи раванди муосир аст, халқи тоҷикро дар он давра ҳанӯз миллат номидан мумкин нест.

Ҳамин тавр, худогоҳии миллӣ маҳз дар муносибат бо дигар халқҳо зоҳир мешавад. Муносибат ҳамон меъёрест, ки тавассути он таркиби худогоҳии миллӣ санҷида мешавад. Муҳокимаи дигар халқҳо мисли муҳокимаи миллати худ, аз ҳолати худогоҳӣ, ки дар муносибатҳои баробарӣ ё нобаробаробарии байнимиллӣ муқаррар гардидааст, вобаста мебошад.

Муқарриз: Солиҷонов Р. – д.и.ф., профессори ДИваС ДДТТ

АДАБИЁТ

1. Абдулатипов Р.Г. Природа и парадоксы национального "Я" / Р.Г. Абдулатипов. - М., 1991. -95 с.
2. Абдулатипов, Р.Г. Национальный вопрос и государственное устройство / Р.ГАбдулатипов. – М., 2001.
3. Абдулатипов Р.Г. Россия на пороге XXI века. Состояние и перспективқ федеративного устройства / Р.Г. Абдулатипов. — М., 1996.
4. Азимов Аъзамҷон. Рӯзнома ва худшиносӣ / А. Азимов. -Душанбе: Шарқи озод, 2015, 152 с.
5. Айнӣ С. Намунаи адабиёти точик (Пример таджикскойлитературы) / С. Айнӣ. - Сталинабад, 1940.
6. Акбар Турсун. Эҳёи Аҷам. – Душанбе: Ирфон, 1984. - 205 с.
7. Гафорова М.Қ. Асосҳоифалсафа / М.Қ. Гафорова. - Душанбе, 2012. - С.80.
8. Дробыжева Л.М. Национальное самосознание: база формирования и социокультурные стимулы. развития / Л.М.Дробыжева // Советская. этнография. -1989. -№ 5. –С.4.
9. Олимов К. Андешаҳо доир ба фалсафаи ирфон ва худшиносии миллӣ / К. Олимов. –Душанбе: Дониш, 2014. -393 с.
10. Олимов К. Истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ / К. Олимов. –Душанбе: Эрграф, 2013, 32 с.
11. Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. –Лондон, 1999. -240 с.
12. Рахмон, Э. Выступление по проекту закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за воспитание и Обучение детей» от 14 декабря 2010г. - Душанбе, 2010.
13. Рахмон, Э. Таджикистан в конце XX века. - Душанбе, 2001.
14. Рахмон, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. -Том 5. – Душанбе: Ирфон, 2006.
15. Рахмон, Э. Таджикистан на пороге XXI века. - Душанбе, 2001. -23 с.от 05.09.2000. (Таджик и узбек: братья навек):
16. Раҷабалии Худоёр: Худшиносӣ, фарҳанг ва забони миллат. -Душанбе: Ирфон, 2009.
17. Спиркин А. Асосҳои фалсафа / А. Спиркин. – Душанбе: Маориф, 1991. – С.133.
18. Фромм Э. Бегство от свободы. АСТ / Э. Фромм. - М., 2006. -С.9.
19. Эмомали Рахмонов. Таджики в зеркале истории. –Душанбе, 1996. С.32.

НАҚШИ ФАРҲАНГ ДАР ТАҲКИМИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф яке аз мавзуъҳои муҳимми ҷомеаи муосири Тоҷикистон - нақши фарҳанг ва роҳҳои вусъат бахшидани худшиносии миллиро мавриди омӯзиш қарор додааст. Бояд зикр намуд, ки мавзуи мазкур дар мисоли таҷрибаи сиёсати фарҳангофари Пешвои миллати тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баррасӣ гашта, таъсири ин сиёсат ба таҳким бахшидани худшиносию худогоҳии миллат муайян карда шудааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки раванди бунёди давлати миллӣ “роҳи васеи мумфаршшуда” набуда, барои расидан ба қуллаҳои баланди он, яъне комёб гаштан ба истиқлолияти комил, иродаи азиму имони комил, донишу биниши иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маърифати мукаммали кулли намояндагони миллат зарур аст. Имрӯз масъалаи худшиносии миллӣ бештар таваҷҷуҳи насли ҷавони миллатро ба худ ҷалб мекунад. Худшиносии шахсият ва худшиносии миллат барои мустақилияти фард ва истиқлоли давлат чун пояи мустаҳкам хидмат менамояд. Бояд дар назар дошт, ки ҳар давлату миллат ҳамон вақт ба пешрафтҳои назаррас ноил мегардад, ки соҳиби ҳофизаи таърихӣ ва эҳсоси баланди худшиносӣ бошад.

Калидвожаҳо: *ф*арҳанг, фарҳанги миллӣ, худшиносии инсон, худшиносии миллӣ, ҳофизаи таърихӣ, ҷавонон, худогоҳӣ, давлати миллӣ, ҳувияти миллӣ, эҳёи миллӣ, манфиатҳои миллӣ, ҳастии миллӣ.

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ В УКРЕПЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

В данной статье автор исследует одну из важнейших тем в современном обществе Таджикистана - роль культуры и пути расширения национального самосознания. Следует отметить, что данный вопрос рассматривается на примере опыта созидательной культурной политики Лидера таджикской нации, уважаемого Эмомали Рахмона, и определяется влияние этой политики на укрепление самопознания и самосознания нации. В статье подчеркивается, что процесс строительства национального государства не является «широкой асфальтированной дорогой», и для достижения его высших вершин, то есть достижения полной независимости, необходимо иметь сильную волю, совершенную веру, социально-экономические, культурно- просветительские знания всех представителей нации. Сегодня проблема национального самосознания привлекает внимание подрастающего поколения нации. Самопознание личности и самопознание нации служат прочным фундаментом независимости личности и независимости государства. Следует иметь в виду, что каждое государство и нация достигает значительного прогресса только в том случае, если они обладают исторической памятью и высоким чувством самосознания.

Ключевые слова: Культура, национальная культура, человеческое самопознание, национальное самопознание, национальное возрождение, национальные интересы, национальная сущность.

THE ROLE OF CULTURE IN STRENGTHENING NATIONAL IDENTITY

In this article, the author explores one of the most important topics in the modern society of Tajikistan - the role of culture and ways to expand national identity. It should be noted that this issue is considered on the example of the experience of the creative cultural policy of the Leader of the Tajik nation, respected Emomali Rahmon, and the influence of this policy on strengthening the self-knowledge and self-awareness of the nation is determined. The article emphasizes that the process of building a nation state is not a "wide asphalt road", and in order to achieve its highest peaks, that is, to achieve complete independence, it is necessary to have a strong will, perfect faith, socio-economic, cultural and educational knowledge of all representatives of the nation. Today, the problem of national self-consciousness attracts the attention of the younger generation of the nation. Self-knowledge of the individual and self-knowledge of the nation serve as a solid foundation for the independence of the individual and the independence of the state. It should be borne in mind that each state and nation achieves significant progress only if they have a historical memory and a high sense of self-consciousness.

Key words: Culture, national culture, human self-knowledge, national self-knowledge, national revival, national interests, national essence.

Маълумот дар бораи муаллиф. ***Мунаварова Дилафрӯз Одиловна*** – Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа. **Суроға**: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 169.

Сведение об авторе: ***Мунаварова Дилафруз Одиловна***. – Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат философских наук.. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони, 169. Телефон: **928688386**

Information about the author: ***Munavarova Dilafruz Odilovna* –** Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Candidate of Philosophical Sciences. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni Avenue, 169. E-mail: **mparvinajon06@gmail.com** Phone: **928688386**

УДК:316.347

СОЦИАЛЬНЫЙ ДЕТЕРМИНИЗМ КАК ПАРАДИГМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Джонназарова Д.Х.
Институт экономики и торговли ТГУК

Развитие современного противоречивого и быстроменяющегося многополярного мира, где наблюдается процесс глобализации и локализации обуславливает мозаичный фон познания происходящих процессов как в мировом масштабе, так и на региональном уровне. Более того, эти трудноуловимые и сложнопрогнозируемые процессы порождают многочисленные проблемы онтологического, гносеологического, социологического и аксиологического характера.

Теоретическое осмысление этих проблем прямо вытекает из сущности и формы проявления, причинно-следственных детерминант социального развития в условиях изменения концептуальных основ мироощущения и миропонимания. В этом контексте возникла крайняя необходимость проникнуть в сущность вероятностностных тенденций развития общества не только сквозь призму глобальных геополитических, экологических и демографических и других проблем, но и переосмыслить проблему социальной детерминированности происходящих изменений. Ведь эти проблемы ставятся не для того, чтобы ещё раз подчеркнуть их всеобщность и актуальность, а скорее всего, для того чтобы, разрабатывая теоретические основы, выявлять пути их импилимитации в реальной социальной политики.

В мире ничто просто так не происходит, все подчинено законам причинно-следственных связей. По меткому замечанию Б.М.Кедрова, социальная детерминация означает "универсальную закономерную связь всех вещей и явлений" [5, с.7]. Разделяя данную точку зрения мы предполагаем, что, несмотря на некоторое пренебрежительное отношение исследователей к проблеме социальной детерминации, она не потеряла свою научную значимость в исследовании общественных явлений.

Актуализация социального детерминизма как парадигма познания общественного развития обусловлена рядом факторов. **Первое** – конец XX и начала XXI вв принесли с собой больше перемен, чем любые предшествующие им столетия. Этот период теперь характеризуется как период крушения вроде бы незыблемых социально-политических систем, появление на их месте политически, социально, этнически, культурно неоднородного пространства, состоящего из политически независимых государств и получившего название «постсоциалистическое» и «постсоветское», явилось периодом обострения социальных противоречий и конфликтов. Все эти глобальные изменения и проблемы требуют теоретического осмысления через призму причинно-следственных связей происшедших событий. **Второе** – в условиях глобализации и бурного развития информационных технологий общественное развитие уже не обозначает только соотнесенность с неким историческим прошлым, но имеет вполне определенное качественное содержание, именуемое как век информационных технологий.

Если попытаться определить отличительную черту современного мира, то можно утверждать, что это масштабные, стремительно разворачивающиеся глобальные научно-технические преобразования, порождающие такие общепланетарные проблемы, как экологические, демографические и другие, фокусирующиеся на проблеме выживания самого человека. Все это побуждает вновь вернуться к традиционному вопросу о взаимодействии природных и общественных факторов, уточняя при этом роль человеческого фактора в этом процессе. **Третье** – вопрос социальной детерминации связан с усилением идеологического противостояния малых и больших государств за свои геополитические и финансово-экономические интересы,

радикализацией идеологии. Эти факторы в корне меняют картину современного миропорядка.

Наш акцент на эту глобальную проблему связан с тем, что Таджикистан находится на перекрестке геополитических интересов многих дальних и ближних государств, следовательно, все социально-политические процессы, которые происходят здесь имеют свою причинно-следственную детерминацию.

В этой плоскости, актуализация проблемы социальной детерминации в социально-философской науке связана с тем, что перед ними поставлена задача исследовать причины и следствия произошедших социально-политических катаклизмов, в частности, привнесенных гражданской войной в 90-е годы XX столетия в общественную жизнь Таджикистана [12]. Согласно принципам социального детерминизма эту крайне важную задачу невозможно анализировать без учета противоречивых и сложнопереплетённых факторов и условий новейшей истории таджикского народа. Отсюда, перед обществоведческой наукой в целом и социальной философии в частности, возникает проблема осмысления пройденного исторического пути таджиков, причин их взлёта и падения и поиск ответа на трудный и болезненный вопрос: "Как и каким образом стало возможным, что нация, об истории и культуре которой знало всё передовое человечество, вздохнув свежий воздух независимости, опустилась до уровня толпы, лишенной способности думать перспективно и масштабно о своем будущем?" [8, с.309].

Ответы на этот вопрос носят мозаичный характер. Одни авторы в качестве детерминанта указывают на распад СССР, другие на тысячелетнюю историю таджикского народа, а третьи на недееспособность политической элиты и паралич властных структур на момент приобретения государственного суверенитета [9:17,9; 14:7]

В этом плане, следует отметить, что за последние 20-30 лет в социально-философской науке Таджикистана произошла парадигмальная революция. Суть этой революции заключается в том, что изменились отношения исследователей к различным моделям социального познания. Данная тенденция особенно ощутимо проявилась на научном поле социально-философских наук постсоветского пространства, в том числе в Таджикистане. Как верно замечает таджикский исследователь Шозимов П.Д., «так как социально-политическое и мировоззренческое равновесие разрушилось, в обществе наступила острая необходимость заново, и главное, в новых терминах и подходах осмыслить сложные и неоднозначные процессы, в которые вовлечена наша страна» [16, с.87].

В целом соглашаясь с такой оценкой состояня социологической науки на начальном этапе государственного суверенитета, следует признать, что усилиями ряда ученых, прежде всего Идиева Х.У., Самиева А.Х., Джононова С., Солихджонова Р. и ряда других учёных, были презентированы такие парадигмы, как институционализм, структурно-функционализм, структурно-системный, социокультурный, примордиализм, социальный конструктивизм и рациональный инструментализм и др. Кроме этого, «тон в ракурсе других подходов к рассмотрению современных общественных явлений задают такие методологические парадигмы, как модернизация (теория модернизации) эволюционизма и т.д.» [4, с.38].

Необходимо отметить лишь тот факт, что содержание любой парадигмы определяется теми понятиями, которыми оперирует ученый. В плоскости парадигмы социального детерминизма центральными выступают такие понятия, как «развитие», «социальное изменение», а в последние годы часто применяется понятие «социальная трансформация».

Начнем своё рассмотрение с последнего, т.е. выяснения содержания понятия «социальная трансформация». Таджикский исследователь Идиев Х.У. одним из первых

применил понятие «социальная трансформация» в анализе происходящих изменений в таджикском обществе и сформулировал следующее определение – «социальная трансформация в контексте социальных наук используется для обозначения структурных изменений в ткани общественной жизни, часто разворачивающихся путем новых комбинаций из имеющихся элементов, модификации и переноса из контекста других обществ, образцов социальных институтов и. т. д.» [4,с.28]. Если вникнуть в содержание данного определения, то выясняется, что в процессе социальной трансформации происходят изменения структуры, например, социальной структуры общества, путем копирования и комбинации образцов из опыта других институтов. Преимущество данной формы социальных изменений заключается в том, что здесь не происходит резкое скачкообразное изменение. На определенном этапе трансформации таджикского общества мы долго колебались между различными моделями общественного переустройства. Однако они не давали желаемых результатов. В конечном итоге было осознано, что без учета исторического опыта, культуры, традиций и особенности менталитета народа невозможно построить новое общество. Отсюда можно сделать предварительный вывод о том, что при социальной трансформации происходят некие изменения во взаимодействии элементов внутри структуры, а сама структура остаётся низменной.

Другим ключевым понятием для раскрытия социальной детерминации общественного развития является «социальное изменение». Данное понятие тесно связано с понятием «социальная трансформация», и оно определяется как перемена, происходящая в социальных системах, особенно в обществе, в определённом континууме и пространстве» [4, с.27]. Можно согласиться с этим определением с учетом того, что социальные изменения характерны не только для «определенного континуума и пространства», но и являются постоянными спутниками развития природы и общества.

Понятие «социальное изменение» конкретизируется понятием «развитие». В категориальном ряду теории социального детерминизма понятие «развитие» занимает особое место, поскольку оно пронизывает собой все закономерности процесса познания, все методы, формы, приемы научного исследования.

После крушения целых социально политических систем, все общества без исключения, трансформируясь, приобретают качественно иные характеристики. И в этих условиях вопрос, что такое развитие, какое содержание следует вкладывать в эту категорию, каково ее соотношение с категориями «движение» и «прогресс» и «социальное изменение» приобретает особую актуальность, однако, до сих пор нет единой интерпретации этих понятий, а стало быть, и решения существующей проблемы. В частности, к середине XX века сформировалась идея о том, что категории «развитие», «движение», «прогресс» являются тождественными понятиями. Советско-российский исследователь В.А. Босенко утверждал, что «движение как изменение вообще и есть развитие в целом как способ существования материи» [3, с.95]. Другой исследователь Солотов Е.Ф., отмечая большое сходство между рассматриваемыми категориями, в то же время выступает против их полного отождествления. Если категория «движение», считает он, отражает процессы, не приводящие к существенным преобразованиям в структуре движущегося объекта, в его качественной определенности, а развитие есть направленный, необратимый процесс, где происходят качественные и количественные изменения [9, с.15].

На наш взгляд, в данном определении верно определены границы рассматриваемых понятий, поскольку в общефилософском смысле «развитие материи и сознания, взятое в целом, отмечается безусловной прогрессивной направленностью, оно есть бесконечное движение по восходящей спирали, движение противоречивое, включающее в себя отступление, возвращение назад, но в целом идущее от форм

простых к формам сложным, от систем низших, примитивных к системам высшим, высокоорганизованным» [13, с.454].

Таким образом, определяя соотношение категорий «развитие» и «движение», мы исходим из того, что обе эти категории играют важную роль в теории социальной детерминации общественного развития. Вместе с тем, следует иметь в виду, что категория «движение» по своему действию и содержанию имеет более широкий смысл, нежели чем категория «развитие», ибо понятие «движение» вбирает в себя любые изменения, которые происходят в бытии, а категория «развитие» отражает лишь необратимое, направленные изменения материальных и идеальных объектов.

Социальное движение подчиняется всем принципам и законам диалектики, в том числе и возможности перехода в свою противоположность, однако развитие в рамках одного и того же уровня организации материи' тогда как социальное развитие включает в себя взаимодействие людей (общества) и природы в контексте творческого воздействия людей на окружающую среду.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что понятия «социальное изменение» и «развитие» являются фундаментальными понятиями теории детерминации общественного развития. Хотя они отражают разные уровни происходящих изменений, между ними имеется неразрывная взаимосвязь.

В общих чертах направленность общественного развития характеризуется преемственностью и необратимостью, обновляемостью и повторяемостью, последовательностью, устойчивостью, упорядоченностью и другими составляющими. Поэтому социальная философия постигает общую направленность общественного развития и актуализирует в ней сознательное начало, прямо или косвенно присутствующее и проявляющееся во всех сферах общественной жизни. Говоря об этой направленности, следует отметить, что она представляет собой перспективную в исследовательском отношении область социально-философского, обществоведческого познания, в которой пересекаются предметные сферы философско-социологических, философско-исторических и других конкретно-философских воззрений. Обобщающая и синтезирующая функция философского познания во многом обусловлена здесь тем, что атрибутика общественной жизни рассматривается не в предметном противопоставлении различных сторон общественной жизни, а в их объективном единстве, которое постигается философской мыслью. На основе обобщения философско-социологических, философско-исторических и других знаний возникает такое видение и постижение общественной жизни, которое во многом, но не во всем, способствует формированию общенаучного подхода в исследовании общества как системного объекта.

В связи с анализом общей направленности общественного развития, являющейся важнейшим атрибутом закономерного общественного развития, в ходе которого объективно актуализируется сознательное начало, необходимо рассмотреть соотношение между такими формами обществоведческого познания как социология, история и философия. Безусловным в данном соотношении, на наш взгляд, является то, что не все, что рассматривается и получается в результате социологических исследований, может быть включено в систему философских знаний. Лишь наиболее общие социологические вопросы и воззрения могут включаться в философию, где они конституируются в форму философско-социологического и социально-философского знания.

В этой связи очевидно, что лишь после первичного, «смутного» конституирования философии истории как относительно самостоятельных систем конкретного философского знания, в общей структуре философского знания стали предприниматься внутренние, методологически необходимые и обоснованные попытки сопоставления и анализа полученных разными путями социально-философских и

других обществоведческих знаний об одном и том же объекте. На пересечении философско-социологических и философско-исторических представлений о направленности общественного развития находится одна из ключевых методологических проблем – это проблема совместимости, соединения двух фундаментальных по своему значению социально-философских теорий – теории исторического процесса и теории общественного развития. Эти теории имеют много общего, прежде всего, в том плане, в котором исследуется общая направленность изменений в общественной жизни, но в них есть характерные различия, заключающиеся, в частности, в том, что эта направленность может иметь социологическую и историческую формы, качественно отличающиеся друг от друга.

Сложность здесь заключается в том, что в теории исторического процесса отражается не только направленность общественного развития, получающая историческую форму, но все те общественные сдвиги и изменения, которые вызываются объективной логикой общественно-исторического развития.

Поскольку эти изменения имеют непременно исторический характер, то они детерминируют собой формирование общей исторической направленности. В философской теории общественного развития исторические процессы выглядят несколько иначе, в отличие от того, как они рассматриваются в рамках одной только исторической науки, ибо в социально-философском исследовании, согласно методологической функции принципа развития, гораздо чаще приходится проводить такие познавательные процедуры, как идеализация, или абстрагирование от хаотических общественных изменений, не имеющих прямого отношения к истории, а особенно к логике общественного развития. Кроме того, в философской теории общественного развития акцентируется внимание, главным образом, именно на общественный фактор, в то время как в теории исторического процесса в центре внимания находятся конкретно существующие состояния и формы взаимодействия общества с природой, а значит, не менее значимую роль играет, наряду с общественным, и природный фактор.

Если в социально-философской методологии приоритетное место отводится принципу развития и функциям теории общественного развития, то в центре внимания философско-исторических взглядов находится, прежде всего, принцип историзма, теория исторического процесса и их роль в понимании общественного развития. Однако утверждение принципа историзма вовсе не означает полного исключения из содержания теории исторического процесса логики общественного развития. Следовательно, исторический процесс имеет свою «прикладную», внутреннюю логику, постижение и использование которой позволяет исследователю синтезировать знание предмета и законов истории общества со знанием предмета и законов общественного развития.

Бесспорно, что в целостной картине общественной жизни понимание истории общества вне принципа развития так же затруднительно, как и понимание общественного развития вне принципа историзма. Остроту этой методологической проблемы четко обозначил М.Мандельбаум, когда писал, что «человеческое прошлое не может рассматриваться ни как единый процесс развития, ни как ряд процессов, протекающих независимо друг от друга» [7, с.133] . Однако М. Мандельбаум, занимая в целом философско-исторические позиции, рассматривает свой предмет сквозь призму многообразия путей развития культуры и сохраняет в своих взглядах соответствующий методологический приоритет – пытается ограничить сферу взаимосвязи монистического принципа с принципом развития и называет издержками историзма XIX века попытки рассмотрения истории как единого пути развития.

Общественное развитие на стадии единого мирового цивилизационного процесса концептуально может пониматься шире, чем общественно-исторический процесс, ибо

развитие общества имплицитно включает в себя не только то, что входит в состав истории, но и так называемые неисторические процессы и компоненты, обусловленные объективной логикой общественного развития и характеризуемые социологическими, социально-психологическими, экономическими и другими законами общества. Иначе говоря, сознательное развитие общества представляет собой не что иное, как созидательный процесс, в структуру которого с необходимостью входят не только ситуации, идеи и модели, воплощенные в общественно-историческую практику, но и такие ситуации и идеи, развитие которых не продвинулось дальше спроектированной модели или творческого замысла и зафиксировалось, например, в такой более общей форме, как творческий потенциал общественного развития.

Вероятно, понятие «социальное движение» как сущность первого порядка и «развитие» как единство изменения и сохранения – сущность второго порядка -должны занять достойное место, как в исторической, так и в социальной философии. Названные категории, а также органически связанные с ними понятия «формы или виды объективной реальности», «преобразование и отражение», «практика и теория» являются концептуальной основой исследования социальной формы движения в ее целостности. Поэтому не исключено, что дальнейшее углубление наших знаний об этом своеобразном предмете поможет обнаружить и плодотворные принципы построения удовлетворительной системы категорий социальной философии.

Рецензент: Солиджонов Р. – д.ф.н., профессор ИЭиТ ТГУК

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой философский энциклопедический словарь. -М., 1982.
2. Баллер, Э.А. Халипов, В.Ф А.С. Ципко. Диалектика прогресса, диалектика жизни. – М.: Знание, 1983, (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Философия», №6).
3. Босенко В.А. Диалектика как теория развития / В.А. Босенко. - Киев, 1966.
4. Идиев Х.У. Трансформирующееся таджикское общество / Х.У. Идиев. – Душанбе: Ирфон, 2003.
5. Кедров Б.М. Научная концепция детерминизма. – В кн. Современный детерминизм. Законы природы / Б.М. Кедров. - М., 1983.
6. Кравченко А.И. Социология. Проспект. - М., 2014.
7. Самиев А.Х. Историческое сознание как самопознание общества (социально-философский анализ) / А.Х. Самиев. - Душанбе, 2009.
8. Салимов Н. Ваҳдат – якдилӣ / Н.Салимов, Р. Ғуломов. - Душанбе, 1997. – С.17; Шарипов И. Ш. Теория и практика укрепления института национальной независимости Республики Таджикистан // В кн.: Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан / И. Ш. Шарипов. – Душанбе, 2006.
9. Солотова Е.Ф. Движение и развитие / Е.Ф. Солотова. - Л., Изд-во ЛГУ, 1998.
10. Идиев Х.У. Трансформирующееся таджикское общество. –Душанбе: Ирфон, 2003: Самиев А.Х. Историческое сознание как самопознание общества. Душанбе, 2009: Солихджонов Р. Проблемы и противоречия социокультурной трансформации таджикистанского общества. –Душанбе: Дониш, 2012; Шозимов, П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане / П. Д. Шозимов. - Душанбе, 2003.
11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар. 18.03.2020, шаҳри Душанбе. Источник: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. mts.tj
12. Философская энциклопедия. -М., 1967. - Т.4.
13. Шарипов И. Ш. Теория и практика укрепления института национальной независимости Республики Таджикистан // В кн.: Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан / И. Ш Шарипов. –Душанбе, 2006.
14. Шозимов П.Д. Идентичность как социально-философская категория: к вопросу о национальной независимости Республики Таджикистан // Проблемы укрепления национальной независимости Республики Таджикистан / П.Д. Шозимов. - Душанбе, 2006.
15. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. Перевод с нем. М.: Аспект-Пресс, 1996.

ДЕТЕРМИНИЗМИ ИҶТИМОӢ ҲАМЧУН ПАРАДИГМАҲОИ ПАЖУҲИШИ РУШДИ ҶАМЪИЯТӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз мавзӯъҳои муҳими методологӣ – ҷойгоҳи парадигмаи детерминизми иҷтимоии дар маърифати инкишофи иҷтимоӣ ба риштаи таҳлили иҷтимоӣ-фалсафӣ кашида шудааст. Ба фикри муаллиф ғояҳои дар мақола баррасишаванда хеле мубрам ҳастанд, зеро таърихи инкишофи илм нишон медиҳад, ки дар давраҳои гузариши ҷомеа аз як шакли муносибатҳои иҷтимоӣ ба дигараш ҳамеша атрофи назария ва методологияи маърифати иҷтимоӣ баҳсу мунозираҳои авҷ мегиранд. Ин раванд табиист, чунки дар шароити тағйирёбиҳои куллии иҷтимоӣ ҳаводиси иҷтимоии рух дода истодаро, дар доираи назария ва дастгоҳҳои методологии қабли талқину тавсиф кардан ғайриимкон мегардад. Равандҳои пурихтилоф ва зудмутағайири ҷаҳони муосир, ки дар он тамоюли глобализатсия ва локализатсия (ҷаҳонишавӣ ва минтақагароӣ) сабаби манзараеро фароҳам меоранд, ки маърифати равандҳои эҳтимолии рушдро чӣ дар миқёсӣ ҷаҳон ва чӣ дар миқёси минтақаҳои алоҳида душвор мегардонад. Зиёда аз ин, душворфаҳмӣ ва мураккабии пешгӯи намудани онҳо муаммоҳои зиёди онтологӣ, гносеологӣ, сотсиологӣ ва аксиологиро ба миён меоранд. Азнавдарккунии назарияи ин муаммоҳо бевосита аз моҳият ва шаклҳои зуҳури онҳо, алоқамандии сабабиву натиҷаи ҳаводиси иҷтимоӣ дар шароити тағйирёбии консептуалии эҳсос ва дарки олам бармеояд. Дар ин масир, зарурияти дарки тамоюлҳои эҳтимолии рушди ҷомеа на фақат дар робита ба характери глобалӣ касб намудани муаммоҳои геополитикӣ, экологӣ ва демографӣ, балки зарурияти азнавдарккунии алоқамандии сабабии онҳо ба миён омадааст. Ин муаммоҳо на барои он рӯи кор оварда мешаванд, ки муҳимияти он таъкид карда шаванд, балки назаряи онҳо мавриди бознигарӣ қарор дода шуда, роҳҳои тадбиқи онҳо дар амалия муайян карда шаванд.Аз лиҳози назария ва амалия мубрам будани мақолаи мазкур ҳам мащз дар ҳамин ғоя ифодаи меёбад.

Калидвожаҳо: муайянкунӣ, парадигма, рушд, пешрафт, дигаргунсозии иҷтимоӣ, ислоҳот, тағироти иҷтимоӣ, ҳаракати иҷтимоӣ, институтсионализм

СОЦИАЛЬНЫЙ ДЕТЕРМИНИЗМ КАК ПАРАДИГМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

В статье социально-философскому анализу подвергнута важная методологическая проблема – социальная детерминация как парадигма познания общественного развития. По мнению автора, концепты, рассматриваемые в статье, являются актуальными, ибо история развития науки свидетельствует, что в переломные моменты развития общества всегда возникают дискуссии вокруг проблем теории и методологии исследования. Это закономерно, поскольку в условиях трансформации общества происходящие социальные процессы не всегда можно объяснить, исходя из прежних теоретических конструктов и устоявшихся методологических инструментариев. Развитие современного противоречивого и быстроменяющего многополярного мира, где наблюдаются процесс глобализации и локализаци обуславливает мозаичный фон познания происходящих процессов как в мировом масштабе, так на региональном уровне. Более того, эти трудноуловимые и сложнопрогнозируемые процессы порождают многочисленные проблемы онтологического, гносеологического, социологического и аксиологического характера. Теоретическое осмысление этих проблем прямо вытекает из сущности и форм проявления, причинно-следственных детерминант социального развития в условиях изменения концептуальных основ мироощущения и миропонимания. В этом контексте возникла крайняя необходимость проникнуть в сущность вероятностностных тенденций развития общества не только через призму глобальных геополитических, экологических и демографических и других проблем, но и переосмыслить проблему социальной детерминированности происходящих изменений. Эти проблемы ставятся не для того, чтобы ещё раз подчеркнуть их всеобщность и актуальность, а скорее всего, для того чтобы, разрабатывая теоретические основы, выявить пути их импилимитации в реальной социальной политике. Актуальность и практическая значимость рассматриваемой проблемы заключается именно в этом.

Ключевые слова: детерминация, парадигма, развития, прогресс, социальная трансформация, реформа, социальные изменения, социальное движение, институционализм

SOCIAL DETERMINISM AS A PARADIGM IN SOCIAL DEVELOPMENT RESEARCH

The article subjected to socio-philosophical analysis as an important methodological problem - social determination as a paradigm of cognition of social development. According to the author, the concepts considered in the article are relevant, because the history of the development of science shows that at the turning points in the development of society, discussions always arise around the problems of the theory and methodology of research. This is natural, since in the context of the transformation of society, the ongoing social

processes cannot always be explained on the basis of previous theoretical constructs and established methodological tools.The development of the modern contradictory rapidly changing multipolar world, where the process of globalization and localization is observed, determines the mosaic background of the knowledge of ongoing processes both on a global scale and at the regional level. Moreover, these subtle and difficult to predict processes give rise to numerous ontological, epistemological, sociological and axiological problems.The theoretical understanding of these problems directly follows from the essence and forms of manifestation, causal determinants of social development in the context of changes in the conceptual foundations of attitude and worldview. In this context, an urgent need arose to penetrate into the essence of probabilistic trends in the development of society not only through the prism of global geopolitical, environmental, demographic and other problems, but also to rethink the problem of the social determinism of the ongoing changes. These problems are posed not in order to once again emphasize their universality and relevance, but most likely in order to develop the theoretical foundations and identify ways to implicate them in real social policy. The relevance and practical significance of the problem under consideration lies precisely in this problems.

Keywords: determination, paradigm, development, progress, social transformation, reform, social change, social movement, institutionalism.

Маълумот дар бораи муаллиф*:* ***Ҷонназарова Дилшода Худойназаровна*** **-** Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ. **Суроға**: 735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, кӯчаи Исмоили Сомонӣ, 169.

Сведение об авторе: ***Джонназарова Дильшода Худойназаровна*** **-** Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат философских наук, доцент кафедры «Общественные науки». **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони, 169.

Information about the author: ***Dzhonnazarova Dilshoda Khudoynazarovna*** **–** Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences.. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Khujand, I. Somoni Avenue, 169

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 370: 891.550

АНДЕШАҲОИ АХЛОҚӢ-ЭТИКИИ ФАРИДАДДИНИ АТТОР

Қодиров К., Ҳусейнов Н.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Мантиқ-ут-тайр”-и Аттор на танҳо асар барои бунёди ғояҳои умумипедагогӣ дар назми сӯфиёна, балки эҷоди дидактикӣ буда, дар таърихи илми педагогика ҷойи сазовор дорад. Дар достони “Мантиқ- ут-тайр”-и Аттор асосҳои таълимоти сӯфия баён карда мешаванд, вале ин баён бо нақлҳо – масалҳои сершумори воридгардида, ки арзиши асосии педагогии тамоми эҷодиёти Атторро ташкил медиҳанд, дуюмдараҷа мегардад. Мавзуи ин нақлҳо асосан аз назми шифоҳӣ, ҳаёт гирифта шудааст. Баъзеи онҳо аз сарчашмаҳои хаттӣ, ривоятҳо дар бораи ҳаёти Паёмбар (с) ва ҳамсафони ӯ, халифаҳо, шоҳҳо, шайхҳои сӯфӣ ва авлиёҳо маншаъ мегиранд. Мазмуни аксари нақлҳои Аттор бо моҳияти ислом ва таъиноти Қуръон манбаи умумӣ дорад. Дар баъзе масалҳо таъсири ғояҳои буддоӣ, ки дар эҷодиёти халқ ба таври пӯшида ҷой доранд, ҳис карда мешавад.

Дар бораи ҳаёту эҷодиёти Фаридаддини Аттор маълумотҳои саҳеҳи кам дорем. Аттор дар Нишопур бо фурӯши доруворӣ ва амали табибӣ машғул буд (маънои аслии “Аттор” низ дар ҳамин аст). Ин машғулият вақти зиёдеро мегирифт ва боиси тааҷҷуб аст, ки ӯ чун шоир кори бисёреро ба сомон расонидааст. Ӯ нисбати авлиёҳо эҳтироми хосса дошт ва дар нақлҳое, ки дар овони ҷавонӣ навиштааст, амали онҳоро ситоиш намудааст. Ҳадди ақал ӯ як маротиба бо Маҷдиддини Хоразмӣ вохӯрдааст.

Эҷодиёти Аттор ягон маводи таҷумаҳолӣ намедиҳад, аммо аз он дар бораи фозилӣ ва донишмандии шоир, ки онро бо мусоҳиба бо адибону сӯфиён пурра карда буд, хулоса баровардан мумкин аст. Маълумотҳои дигари тарҷумаҳолӣ сазовори боварӣ нестанд, чунки онҳоро муҳаққиқон аз асарҳои сохта гирифтаанд.Бояд гуфт, ки «Мантиқ-ут-тайр» маснавии комилан рамзӣ буда, мояи аслии онро метавон ба қавли Атторшиноси эронӣ Ризо Ашрафзода дар «ман ъарафа нафсаҳу, фақад ъарафа раб-баҳу», яъне «касе, ки худро шинохт, Худоро шинохт» донист. Дар фуроварди «Мантиқ-ут-тайр» бар хилофи он чи паҳншудаву забонзада аст, ҳаргиз сӣ мурғ Симурғ намешаванд:

Ҳеҷ касро дида бар мо кай расад,
Чашми мӯре бар Сурайё кай расад?!
Дидаӣ мӯре, ки сандон баргирифт,
Пашшае пиле ба дандон баргирифт! [15, с. 10].

Оре, худи Аттор таъкид кардааст, ки «Ҳеҷ касро дида бар мо кай расад». Яъне ҳаргиз сӣ мурғ Симурғ намешаванд. Парандагон вақте аз ҳафт водӣ мегузаранду ба пушти кӯҳи Қоф мерасанд, худро дар оина мебинанд, ба худ нигоҳи таҳайюломез меафкананд. Симурғ дар оинаи вуҷудашон худро менамояд, зеро вуҷудашон покизаву соф ва оинавор шудааст. Дар ин маврид сӣ мурғи бaманзилрасида гумонбар мешаванд, ки накунад, мо Симурғ бошем.

Фишурдаи андешаҳои боло ин аст, ки асоси «Мантиқ-ут-тайр» ғояи тарбиявӣ ва баёни кайфияти он буда, шоир бо **забони** равону рамзу тамсилот ва амсолу ҳикоёти зарифу дилкаш ин маъниро дар зимни ҷамъ сохтани мурғон ва интихоби Ҳудҳуд ба сарварию роҳбаладӣ бо ишороту киноёт боз наму~~**дааст.**~~ Дар маснавӣ муаммои бузурги «Вуҷуд» ва масъалаи дардноки «МАН» ва «ТУ» бо далелу бурҳонҳои раднопазир аз ҷониби гӯяндаи он мутобиқи диди шоиронаву завқи бадеии ӯ матраҳ гардида бошад ҳам, зимни он масъалаи ҷолибе, ки диққатро ба худ ҷалб менамояд, афкори ахлоқии ин маснавӣ дар ҷомаи ирфон мебошад.

Ҳар як асари Фаридуддини Аттор дар партави саршор аз меҳру муҳаббати одамон байни ҳамдигар суруда шуда, саросар тасвири рӯзгори инсонҳост, ки «Асрорнома» низ аз он ҷумла мебошад. Ин маснавӣ аз кӯтоҳтарин маснавиҳои Аттор ва адади абёти он дар нусхаи гуногун аз 3300 то 3310 байт омадааст. Сохти ин асар аз маснавиҳои дигари адиби ориф фарқкунанда ба назар мерасад. Муҳтавои он зимни як ҳикояти ҷомеъ наёмада, балки ба сурати мақолаҳо ва хитобаҳои ҷудогонаи кӯтоҳ танзим гардидааст, ки ҳар кадоме дар сари худ маънои мустақил дошта, дорои ҳикоятҳову тамсилҳост ва шабоҳате ба «Ҳадиқа»-и Саноии Ғазнавӣ ва «Махзан-ул-асрор»-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ дорад.

Мақолаи аввали «Асрорнома» хитоб ба инсон ва дар ситоиши мақоми инсон, мақолаи дувум такмили мақолаи нахустин, мақолаи савум андар ҷаҳони махсус (ҳисшаванда), мақолаи чаҳорум пурсиш дар бораи чистии «ҳақиқат», мақолаи панҷум хитоби дигаре ба инсон ва кӯшиши дигаре дар нишон додани ҷойгоҳи ӯ, мақолаи шашум дар бораи ҳашр (қиёмат) ва кайфияти ҳашр, мақолаи ҳафтум тасвире аз дарёи бепоёни ғайб ва дарёи ҷони инсон, мақолаи ҳаштум шодӣ ва лаззатҳое, ки инсон дар он ҷаҳон хоҳад дарёфт, мақолаи нуҳум хитоб ба инсонҳое, ки дар ғафлат ба сар мебаранд ва миёни дину дунё дармондаанд, мақолаи даҳум дар воқиф набудани инсон аз сирри Илоҳӣ, мақолаи ёздаҳум дар масъалаи марг ва талаққӣ (пазируфтан)-и орифон аз ҳақиқати марг, мақолаи дувоздаҳум пурсиш дар бораи охират бо суолҳо, мақолаи сездаҳум хитобе дар масъалаи марг ва ногузирии ону умри гузарон, мақолаи чаҳордаҳум хитоби дигар ба инсон ва ғафлатҳои ӯ аз саранҷоми кору тааллуқоте, ки дорад, мақолаи понздаҳум дар бораи пирию ҳанӯз гирифтори ҳирсу ҷоҳ будан, мақолаи шонздаҳум гунаҳҳои тааллуқоти одамӣ, мақолаи ҳафдаҳум дар тарғиб ба бедории шабу саҳаргоҳ аст ва розу ниёз бо Кирдугор ва ниҳоят мақолаи ҳаждаҳум ганҷинаи панду ҳикмат ва андарзу насиҳат мебошад. Роҷеъ ба мақолаи ҳаждаҳуми «Асрорнома» Шафеъии Кадканӣ андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, чунин менависад: «Дар бораи так-таки пандҳое, ки дар ин мақола омадааст, ҷойи таҳқиқи мустақил вуҷуд дорад, то дониста ояд, ки чӣ миқдор аз ин пандҳо пандҳои эронитаборони асри Сосонӣ аст, ки ба давраи исломӣ роҳ ёфта ва чӣ миқдор аз мероси аҳлоқи исломӣ ва ҳатто мазоҳиб ва адёни дигар аст. Бо итминон метавон гуфт, ки «Пандномa»-и воқеии Аттор ҳамин мақолаи ҳаждаҳуми «Асрорнома» аст...». Бале, дар ин гуфта ҳақиқати бебаҳс ҷой дорад, ки матни маснавӣ ҷавобгӯйи ин гуфта мебошад. Чанд мисол:

Дурӯғу каж магӯ аз ҳеҷ роҳе,
Ки набвад з-ин батар ҳаргиз гуноҳе.

Писарро аз қарини бад нигаҳ дор,
Ки мардум аз қарин гардад гунаҳгор.

Гиромӣ дор пирони куҳанро,
Ки дар пирӣ бидонӣ ин суханро.

Зи кори оқибат андеш пайваст,
Ки ҳар, к-ӯ оқибатандеш шуд, раст [14, с. 14].

Асари «Хусравнома»-и Аттор саросар ҳикмати зиндагӣ ва аз ҷумлаи осорест, ки дар адабиёти педагогии форсу тоҷик мавқеи муҳим дорад. Чи тавре ки “Хусравнома” гувоҳӣ медиҳад, романи сирф ишқии ғайридинӣ, ки дар овони ҷавонӣ иншо шудааст, истеъдоди ноқилии латифаю ривоятҳои сершумор, ки барои омӯзиши фолклор (эҷодиёти шифоҳии халқ)-и қиёсӣ ва таърихи сужетҳо чун хазина хизмат мерасонанд, шаҳодат медиҳад. Ӯ нисбат ба Саноӣ ноқили моҳиртаре буд. Агар “Хусравнома”-ро ба ҳисоб нагирем, дар эҷодиёти Аттор се давраро ҷудо кардан мумкин аст:

1) тасаввуфи ақлонӣ, ки бо маҳорати ноқил ва истифодаи теъдоди бузурги воситаҳои ифоданоки тасвир муътадил гардонида шудааст;

2) авҷи пантенстӣ бо таносуби асар ва манфиатҳои адабӣ дар умум бартарӣ пайдо мекунад;

3) шоири пиронсол ба бехудии сӯфиёна меафтад ва Алиро Худо мепиндорад. Дар ин ҷо ба низоми устувори ғоявии солҳои пешин ягон ишорае нест. Пажӯҳишҳои нав ин тақсимотро тасдиқ кардаанд. Ҳамзамон, танҳо гурӯҳи якуми асарҳо – "Мантиқ ут-тайр", "Илоҳинома", "Мусибатнома" ва ғ. бешубҳа, асарҳои аслии Атторро дар бар мегиранд. Асарҳое, ки ба гурӯҳи дуюм мансубанду, эҳтимол, дар замони Абдураҳмони Ҷомӣ иншо шудаанд, вале худи Абдураҳмони Ҷомӣ ба аслӣ нисбат додааст (масалан, "Уштурнома", "Ҷавҳар-уз-зот") чандон фаҳмо нест. Асарҳои гурӯҳи сеюм, бешубҳа, қалбакианду ба онҳо мансубанд: а) "Маҳзар-ул-аҷоиб"; б) "Хайётнома", яъне шахсе, ки ба хайётӣ (дӯзандагӣ) машғул буд ва ба пайдошавии ин достон муносибат дошт. Натиҷаҳои пажӯҳишҳои нав асарҳои гурӯҳи нав асарҳои гурӯҳи сеюмро ба Аттори дигар нисбат медиҳанд.

Илова бар ин ҳама, Шайх Аттор дар офаридани асарҳои тасаввуфӣ, бахусус эҷоди маснавӣ, накши боризе дорад. Маснавиҳои ӯ «Мантиқ-ут-тайр», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Мухторнома», «Асрорнома» дар муқобалаву муқояса бо маснавию достонҳои пешину баъдинаи замони шоир аз бисёр ҷиҳатҳо фарқкунанда мебошанд, ки ба тадқиқу таҳқиқи доманадори илмӣ ниёз доранд. Аз ҷумла, рамзу киноёти «Мантиқ-ут-тайр», «Мухторнома»-ро дар шакли шеърии рубоӣ сурудан, мавзуъҳои содаи заминиро бо сабки нави тасаввуфӣ-ахлоқӣ баён доштани шоир аз махсусиятҳои суханофаринии ӯст, ки ҳамагӣ барои тарбияи инсони комил равона шудаанд.

«Мантиқ-ут-тайр» аз нахустин маснавии рамзии тасаввуфӣ мебошад, ки дар он душвориҳои ба ҳадаф расидан дар зиндагии маънавӣ бо обуранги бадеӣ тасвиру шарҳ ёфтаанд. Фаридуддини Аттор пас аз ҳамди Худову наъти расул ва зикри фазилату ситоиши чаҳорёру андарзи мутаассибон маснавиро зайлан оғоз менамояд, ки парандагон дар як ҷо ҷамъ мешаванд, то султоне барои худ интихоб намоянд. Аз байни ҳамаи парандагон Худҳуд созмондеҳ ва маъмури маросим интихоб гардида, ба сифати раиси маҷлис маълумот медиҳад, ки шоҳаншоҳи бузург барои парандагон қаблан интихоб шуда ва номи он Симурғ аст.

Симурғ дар пушти кӯҳи Қоф умр ба сар мебарад. Барои он ки парандагон ба ҳузури ӯ бирасанд, бояд ҳафт водиро, ки бениҳоят хатарноку душворгузаранд ва қудрату ҷасорату матонати барои гузаштан аз онҳо ҳар кадомеро заруру ҳатмист, тай намоянд. Дар байни парандагони ҷамъомада мурғоне пайдо мешаванд, ки ба душвории роҳ тоб оварда натавонистани худро дарк намуда, аз сафар саркашӣ менамоянд ва барои канораҷӯӣ бо садри маҷлис – Ҳудҳуд баҳсҳо менамояндy узрҳо пеш меоваранд. Ин мурғон булбул, тӯтӣ, товус, кабк, ҳумой, боз, бутимор, куф, саъва ва ғайраанд, ки тану ҷони худро озор додан намехостанд ва дунёи дурӯза дар назарашон беҳтарин дунё менамояд.

Дар достони "Мантиқ-ут-тайр" рушди руҳ мушоҳида мегардаду ба ҳабси чилрӯза маҳкум аст. Ин ҳатто на одам, балки ғояи шахсишудаи ғоявӣ буда, чил марҳилаи сайри руҳию ҷисмониро мегузарад ва дар ҳар яке аз он ба мавҷудоти афсонавӣ ё воқеӣ суҳбат ороста, хоҳиш мекунад, ки ӯро аз ғаму ғусса ва оҷизӣ раҳо диҳад. Аммо ҳамаи ин мавҷудот мисли хоҳишкунанда, дар ҳамон ҳол қарор доштанд, бинобар ин, ба ӯ ёрӣ расонида наметавонанд. Танҳо Муҳаммад пайғамбар (с) ба ӯ роҳи раҳоиро нишон медиҳад ва сайркунанда ба Худо рӯ меорад. Дар "Илоҳинома" шоҳ аз шаш писари худ мепурсад, ки онҳо чӣ мехоҳанд. Писари якум парирo мехоҳад писари дуюм – санъати соҳириро, писари сеюм – ҷоми сеҳрноки Ҷамшедро, писари чорум – оби зиндаро, писари панҷум – ангуштарини муъҷизаноки Саломон-муъҷизоти тиллосозро. Шоҳ ба онҳо мефаҳмонад, ки хоҳишашон асос надорад, бинобар ин, ӯ писаронашро ба мақсади

олӣ равона месозад. Шакли нақли чаҳорчӯбагӣ дар достонҳои калони Аттор, ба истисноӣ "Асрорнома" бо мақсади алоқаи руҳи экзистенсионалӣ бо ҷаҳони қабеҳи моддии худ, қоида ҳисоб меёбад. "Пандномa" низ хело машҳур буд, онро қироату нашр мекарданд, шарҳ медоданд, ба забонҳои дигар бармегардониданд.

Девони лирикии Аттор (қасидаву ғазалҳо) бе мадҳияву бе тасвири табиат буда, бехудии мастонаи ҳамаҷонибаро инъикос менамояд. Он ба ашъори Саъдӣ ва Ҳофизи Шерозӣ таъсир расонд. Такрори бешумори ҳамон як калима дар оғози шеърҳои ҳамшафат дар Аттор ва шоирони дигари сӯфия (масалан, радиф дар ғазалҳо), яқинан воситаи пурзӯр сохтани эҳсосот буданд. Маҷмуи алоҳидаро "Мухторнома" ташкил медиҳад. Он аз 2010 рӯбоӣ иборат аст. Ин рӯбоиҳоро худи шоир аз эҷодиёташ интихоб карда гирифта, мувофиқи мазмун ба панҷоҳ боб тақсим кардааст. "Тазкират-ул-авлиё", 91 зиндагиномаи сӯфиёни қадим, асари намунавии насри қадимаю содаи форсӣ хело муҳиманд. Бисту се адади онҳо, эҳтимол, ба Аҳмад ат-Тӯсӣ (асри XIII) мансубанду чор адади дигар – ба муаллифи дертар иншокарда.

Бояд қайд кард, ки аз Саноӣ оғоз карда, достони сӯфиёнаи дидактикӣ соҳиби аломатҳои хос мегардад. Онҳо ҳамон нақшеро иҷро мекунанд, ки масалу истиораҳо дар вазъҳои шайххои пир бозидаанд ва бешубҳа, бояд бо онҳо мавриди муқоиса қарор гиранд.

Дар Саноӣ ин қисмҳои достон хело суст рушд ёфтаанд, "ҳақиқатҳо"-и он одатан хело мухтасаранду аз як-ду шеър иборатанд. Ба ҳар ҳол, онҳо барои муҳаққиқони сӯфия аҳамияти зиёд доранд, зеро нишон медиҳанд, ки шоирони сӯфия бештар аз кадом сарчашмаҳо истифода бурдаанд. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини таърихи адабиёти форсу тоҷик ба низом даровардани сужетҳое мебошад, ки онҳоро шоирони сӯфия мавриди истифода қарор додаанд.

Достони "Сайр ал-ибод илал-маод"-и Саноӣ намунаи навъи дуюми достонҳои пандуахлоқӣ мебошад. Он сайри руҳи инсониро ба дарки Худо тавассути тамоми соҳаҳои олами ҷисмонӣ ва руҳӣ тасвир менамояд.

Давомдиҳандаи бевоситаи Саноӣ – Фариддадини Аттор яке аз шоирони бузургтарини форсу тоҷик мебошад. Сохти достонҳои дидактикии Аттор назар ба Саноӣ муназзамтар аст. Аттор онҳоро дуруст қисмбандӣ кардааст. Аз оғози достон дар он мақсад пайгирӣ карда мешавад, илова бар ин, тамоми ҷузъиёт дар мувофиқати пурра бо ғояи асосии асар дода мешавад. Ҳангоми қироати яккаратаи достон албатта, ин ба чашм намоён нест, зеро ки аксаран миқдори калони нақлҳои ба он гузашташуда пайгирии хатти асосии сужетро мушкил мегардонад. Аттор дар достон асосан мекӯшад, ки тасвири истиоравии "сайр"-и фиёнаро нишон диҳад, яъне онҳоро ба ҳамон мавзуе, ки мо аллакай дар Саноӣ дида будем, мебахшад. Достони машҳури Аттор "Мантиқ-ут-тайр" мисли "Сайр ал-ибод илал-маод"-и Саноӣ ҳамаи як сохтро дорад, танҳо рамзҳо дар ин ҷо аз доираи дигари тасаввуротҳо гирифта шудаанд.Барои Аттор кӯшиши фаҳмондани рамзҳое, ки ӯ истифода кардааст, хос мебошад. Он гоҳ нақли ӯ ба ду қисми ба ҳам зич алоқаманд тақсим мешавад, ки аз онҳо қисми дуюм як навъ шарҳи қисми якум ҳисоб меёбад. Аз ин услуби бадеӣ Аттор дар аксари асарҳои худ истифода бурдааст. Он дар таҳрири васеи «Мусибатнома», «Илоҳинома», «Мухторнома», «Асрорнома», «Мантиқ-ут-тайр» («Мақомоти туюр»), «Хусравнома»-и Аттор қариб системанок гузаронида шуд. Порчаи зерин аз ин достон намунаи хос буда метавонад:

«Мусибатнома» зоди равон аст,
«Илоҳинома» ганҷи хусравон аст.
Ҷаҳони маърифат «Асрорнома» аст,
Биҳишти аҳли дил «Мухторнома» аст.
«Мақомоти туюр»-и мо чунон аст,
Кӣ мурги ишқ меҳроҷи ҷон аст.

Чу «Хусравнома»-ро тарзе аҷиб аст.
Зи тарзи ӯ кеҳу меҳ бонасиб аст [13, с. 15-16].

Сарфи назар аз ҳаҷми калону нақлҳои Аттор, онҳо ҳамеша ба нақшаи асосии тамоми достон мутобеъ мегарданд. Дар достон нақл танҳо бо қисми пешина алоқаманд буда, ба қисмҳои баъдина таъсир намерасонад. Он танҳо чун тасвири мавзуи асосӣ хизмат менамояд ва агар он набошад, пас ҳарчанде ки достон қисми аёнияти худро гум кунад ҳам, алоқаҳои дохилии достон вайрон намешавад. Дар ин маврид Аттор ба қоидае, ки Саноӣ муқаррар кардааст, пайравӣ менамояд. Пешравии Аттор асосан дар он аст, ки нақлҳои ӯ зиндатар шуда, аз қоидаҳои хушку холӣ ба манзараҳои рангоранги назми сӯфиёна табдил ёфтаанд.

Аттор дар эҷодиёти худ ба таври васеъ нақлу латифаҳоро аз фолклор истифода бурдааст ва аксари нақлу гуфторҳои ӯ ба таври васеъ дар эҷодиёти шифоҳии халқ корбурд шудаанд. Нақли зеринро мисол меорем:

«Девонаи камбағале зиндагӣ мекард, ки ризқу рӯзӣ надошт, ташнаю гушна мегашту маргро барои худ афзалтар аз ҳаёт мешуморид. Рӯзе ӯ ба тарафи Нишопур раҳсипор шуд ва дар биёбон подаи говҳоро дид. Пурсид: “Ин подаи кист?” Ба ӯ ҷавоб доданд: “Ҳамаи ин моли Умед аст аз шаҳри мо”. Баъд ӯ подаи аспонро дид. Пурсид: “Инҳо аз они кист?” Ба ӯ ҷавоб доданд: “Аз они шоҳ Умед”. Каме пештар рафта рамаи гӯсфандонро дид. “Ин гӯсфандон аз они кист?” – пурсид ӯ. “Ин гӯсфандон аз они Умед аст”. Дар ҳарамсарои он канизакони моҳлиқо буданд, ки дар зебоӣ яке аз дигаре беҳтар менамуд. Вақте ки ӯ вориди шаҳр гашт, қасрҳои баланди осмонбӯсро бо муҳофизони сершумор, ки ба Умед мансуб буданд, дид. Девона ҳис кард, ки аз гуруснагӣ ӯ қариб ниммурда шудааст. Ҳамаи инро дида, дилаш ба дард омад. Саллаи кӯҳнаашро тез аз сар гирифта, ба ҳаво партофту ба Худо гуфт: “Ана, ин саллаи даридаи маро бигиру ба Умеди худ бидеҳ. Агар ҳама молумулк аз они Умед бошад, пас бе ин ҷанда низ гаштан мумкин аст» [11, с.79].

Адолат, ба ақидаи Аттор, на он аст, ки шоҳ ба тахти худ нишаста, ба наздиконаш фармон диҳад, ки шаҳру деҳотро вайрон кунанд. Шоҳи одил онест, ки дар бораи вазъу руҳияи тобеонаш маълумот дорад ва мекӯшад, ки зиндагии онҳоро беҳтар гардонад. Танҳо дар сурате, ки шоҳ аз вазъи зиндагии халқи худ огоҳӣ дорад, вақте ки ӯ орзую омоли хешро дарк мекунад, қодир аст, ки барои беҳгардонии ҳаёти ӯ чораҳои зарурӣ қабул кунад. Одил танҳо онест, ки байни дорову қашшоқ фарқ намегузорад, ба ҳама муносибати якхела мекунад: «Дар ин ҷаҳон одил шахсест, ки виҷдони тоза дорад, нисбати ҳама якхела рафтор мекунад, дигаронро бо худ баробар медонад» [11, с. 80].

Аттор риёкорию мунофиқии намояндагони руҳониёни ислом, қозиёну муфтиҳо ва муаззинҳоро, ки амалҳои нопоки худро бо номи Худо пинҳон карда, ба одамон нишон медоданд, ки гӯё ба Худо хизмат мекунанд, пинҳон менамуданд. Онҳо маросимҳои диниро бо мақсади ғун кардани сарват иҷро мекарданд. Чунончи, мутафаккир вазъи муаззинро ба меҳнати фаррош муқобил мегузорад. Рӯзе – нақл мекунад Аттор, –шоир Саноӣ роҳ рафта, фаррошеро дар вақти кор мебинад. Дар тарафи дигари роҳ ӯ муаззинро мебинад, ки намоз мехонад.

Саноӣ мегӯяд: «Ман байни мақсади кори ин ду шахс фарқеро намебинам, зеро ки ҳар дуи онҳо барои он кор мекунанд, то ин ки қути лоямут ёбанд. Ба ҳар ҳол, аввалӣ меҳнати ҳалол мекунад, дуюмӣ бо дурӯягӣ машғул аст». Бо ин мутафаккир кори фаррошро аз вазъи муаззин болотар мегузорад: «Ин кор бе нуқсон нест, ҳарчанде ки ҳар дуи онҳо ба коре машғуланд. Аниқтараш, фаррош аз сидқи дил кор мекунаду муаззин бо дурӯягии худ ифтихор дорад. Пас, ба ин маънӣ, фаррош, бешубҳа, нисбат ба муаззин сазовори эҳтироми бештаре мебошад» [11, с. 43].

Дар тарбия ва такомули ахлоқии инсон Аттор тарафдори таълими футувват буд. Ғояи асосие, ки онро пайравони футувват тарғиб намудаанд, ғояи рафоқат,

олиҳимматӣ ва баробарии ҳамаи аъзоёни ҷомеаи онҳо буд. Онҳо бо ҳамдигар чун бародарон муносибат мекарданд. Оиди дилбастагии Аттор ба ғояҳои футувват он гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ ба ин масъала достонеро бо номи “Футувванномаи манзил” бахшид, ки ба тамоми масъалаҳо ва меъёрҳои рафтор рӯшанӣ меандозад ва онҳоро созмон аз пайравони худ талаб менамуд. Дар “Футувватномаи манзил” Аттор дар бораи 72 сифати мусбӣ, ки онҳоро бояд пайравони футувват соҳиб бошанд, нақл мекунад.

Ин сифатҳо тарафҳои гуногуни ҳаёти инсонро фаро мегиранд. Ба онҳо меъёрҳои умумибашарии рафтор дохил мешаванд: ростқавлӣ, вафодорӣ, кумакрасонӣ, талаботи хушбахт гардонидани бадбахтон ва ғайра. Дар баробари ин сифатҳои ахлоқӣ консепсияи футувват интиқоди тезутунди дилхоҳ зуҳуроти инфиродиятро дар бар мегирад ва талаб мекунад, ки пайравони футувват худписанд, тамаллуқкор ва ғ. набояд бошанд. “Футувват” нишон медиҳад, ки шахс ҳангоми муоширати чӣ тавр бояд муомила кунад, муносибати ӯ бо дӯстон чӣ гуна бояд бошад. Чунин нуқсонҳои инсонӣ, мисли дурӯягӣ, ҳасадхӯрӣ ва тамаъкорӣ ба куллӣ рад карда мешаванд.

“Футувват” аз пайравони худ риояи ҳатмии ин шартҳоро талаб мекард. Дар хусуси он ки узви ҷомеаи онҳо ба ин талаботҳо чӣ тавр бояд муносибат кунад, принсипҳои зерин гувоҳӣ медиҳанд: ҳатто ҳаётро зери хатар монда, иҷро кардани кори супоридашуда; рафтан ба ҷойи даъватшуда, агар ин барои ҳаёт хатар дошта бошад ҳам. Талаботҳои “футувват” тобишҳои сӯфиёна дошта, бо шароитҳои таърихӣ асоснок гаштаанд. Баъзеи онҳо вижагиҳои динӣ доранд ва тарзи ҳаёти сӯфиёна (итоаткорӣ, парҳезу қаноатпешагӣ, эҳтироми Худо)-ро тарғиб мекунанд. Сарфи назар аз ин маҳдудияти таърихӣ, ахлоқи “футувват” ба талаботи замон ҷавобгӯ буд. Мукаммалгардонии симои ахлоқӣ ва касбӣ хислатҳои неки инсонӣ “футувват” ба тарбия аҳамияти калон медод. Дар ҷараёни тарбия инсон тадриҷан дониш ҳосил мекунад ва дар натиҷаи он табиати ӯ дигаргун мегардад, руҳ сифатҳои бадро гум карда, сифатҳои хубро мегирад.

Тарафдорони футувват боварӣ доштанд, ки ростқавлиро аз шахсе, ки ба ӯ инро ёд надодаанд ва тарбиягириро аз шахсе, ки ӯро тарбия накардаанд, интизор шудан имконпазир аст.Дар кори тарбия онҳо ба нақши муҳиту шароити замон аҳамияти калон медоданд. Маълум аст, ки муҳити атроф ба дараҷае ба ташаккули шахсият таъсир мерасонад. Агар муҳити атроф бад бошад, пас дар шахсият сифатҳои бад метавонанд рушд ёбанд, ё баръакс, агар муҳити атроф хуб бошад, инсон сифатҳои хубро касб менамояд: «Агар бо хушахлоқ нишинӣ хушхулқ мешавӣ, агар бо фосиқ нишинӣ, фосиқ шавӣ» [11, с. 88].

Дар “Мантиқ-ут-тайр” адолат аз дигар меъёрҳои ахлоқ болотар меистад ва “Султони сифот” ном дорад. Ба ақидаи мутафаккир, дар ҳар як шахс бояд хурдтарин аломати вафодорӣ ё одилӣ бошад: «Агар ту (ақаллан як маротиба) одилона рафтор кунӣ, ин аз тамоми ҳаёт намозхонӣ ва тоату ибодат машғул шудан беҳтар аст. Дар ҳар ду ҷаҳон нест футуввати дигаре, мисли адолат» [13, с. 91].

Барои исботи фикри худ Аттор нақли зеринро меорад: «Рӯзе ҳангоми ҷанг мусулмон аз пайрави дини дигар барои хондани намоз муҳлат пурсид. Ӯ розигӣ дод, ба қавли худ вафо кард ва дар вақти хондани намоз ба ӯ кордор нашуд. Баъд аз итмоми намоз боз ба ҳам дарафтиданд. Вақте ки вақти намози пайрави дини дигар расид, ӯ дар навбати худ аз мусулмон муҳлат пурсид. Мусулмон розӣ шуд, вале дар вақти намозхонии рақиб аз ин лаҳза истифода бурда, мехост душманро маҳв созад. Дар ин маврид ӯ принсипи вафодориро вайрон кард. Аммо нохост овозеро шунид: “О мусулмон, ту чун мусулмон рафтор накардӣ дар вофодорӣ пайрави дини дигар аз ту беҳтар буд"» [13, с. 49]. Аз нақл маълум мегардад, ки шахси поквиҷдону ростқавл, пайрави дини дигар бошад ҳам, аз мусулмоне, ки ба қавлаш вафо намекунаду виҷдонаш пок нест, боло меистад.

Ҳамин тариқ, дар консепсияи ахлоқи Аттор мафҳумҳои вафодорӣ ва адолат на танҳо аз маросимҳои динӣ, балки аз худи дин низ болотар меистанд. Чунин амали Аттор дар давраи ҳукмронии томи таассуби динӣ, бешубҳа, пешқадам буда, хусусияти гуманистӣ дошт.

АДАБИЁТ

1. Антология педагогической мысли. В 3-х т. Т.1. – Прогрессивная зарубежная педагогическая мысль в трудовом воспитании и професиональной подготовке. Сост. К.И. Салимова, Г.Б. Корнетов. – М.: Высшая школа, 1998. - 447 с.
2. Бертельс Е.С. Очерк истории таджикской литературы / Е.С. Бертельс. – Л., 1928. - 203 с.
3. Бертельс Е.С. История персидско-таджикской литературы / Е.С. Бертельс. – М.: Наука, 1960. - 556 с.
4. Бертельс Е.С. Избранные труды: Суфизм и суфийская литература / Е.С. Бертельс. – М.: Наука, 1965. - 522 с.
5. Брагинский И.С. От Авесто до Айни / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 256 с.
6. Талашев Х.Х. Общепедагогические и дидактические идеи ученых-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока эпохи Средневековья / Х.Х. Талашев. – Ташкент: Фан, 1980. - 144 с.
7. Этическая мысл: Науч. публицист. Чтения. – М.: Политиздат, 1988. - 384 с.
8. Кодиров К. Концепсия «совершенного человека» в таджикской литературе XI-XII вв./ К.Кодиров. – Душанбе: Маориф, 2000. - 146 с.
9. Кодиров К. Педагогика и дидактика суфизма / К.Кодиров. – Душанбе: Маориф, 2000. - 168 с.
10. Курбонмамадов А. Эстетическая доктрина суфизма / А. Курбонмамадов. – Душанбе: Дониш, 1987. - 107 с.
11. Фаридаддини Аттор. Пандномa. – Калкутта, 1977. - 101 с.
12. Фаридаддини Аттор. Асрорнома. – Теҳрон, 1338 ҳ. - 121 с.
13. Шарҳи аҳвол ва таҳлили осори Шайх Фаридаддини Аттори Нишопурӣ». – Теҳрон, 1347 ҳ. - 204 с.
14. Забеҳулло Сафо. Таърихи улум ва адабиёти Эрон. – Теҳрон, 1367 ҳ. - 704 с.
15. Зарринкуб А. Арзиши афкори сӯфия. – Теҳрон, 1343 ҳ. - 421 с.
16. Tibami A.L. Muslim education the elolden age of the Caliphate. - Islamis Cultur. Leiden. Vol. 28. 1954. - 424 p.

АНДЕШАҲОИ АХЛОҚӢ-ЭТИКИИ ФАРИДАДДИНИ АТТОР

Дар мақола зикр мегардад, ки Фаридаддини Аттор ба монанди Саноӣ бар он ақида буд, ки тавассути панд ва таъсири ахлоқӣ инсонро метавон дар руҳияи эҳтироми ҳамдигар ва меъёрҳои ахлоқӣ тарбия кард. Аттор дар асари «Мантиқ-ут-тайр», ки намунаи санъати достонҳои ибратбахш мебошад, таълимоти шавқангези умумипедагогӣ ва дидактикии худро баён мекунад. Дар «Мантиқ-ут-тайр» Аттор кӯшиш мекунад, ки ҳар як имконияро истифода барад, то аз тавсифи фазоӣ, ташбеҳоти ниҳонии ифшокунандаи таъбирҳои гуногун истифода барад. «Мантиқ-ут-тайр» қариб тамоми тезисҳои асосии таълимоти тасаввуфро дар шакли истиора инкишоф медиҳад.Таъкид мешавад, ки дар «Мантиқ-ут-тайр», инчунин, хислатҳои ахлоқӣ ва эстетикии рафтори инсон, масалан чун, ноустуворӣ, итоат накардани нафс ба амри ақл ва ғайраро нишон медиҳад. Дар шеър ҳикояҳои хурди воридшуда – тамсилҳои ибратомӯз аҳамияти калон доранд. Беҳтарин аз ин ҳикояҳо тамоми сохти шеърҳоро дар худ фаро мегиранд. Маводи тематикии ин қиссагӯён ниҳоят бой ва гуногун буда, сарчашмаҳои онҳоро аксар вақт танҳо бо душвории зиёд муайян кардан мумкин аст. Дар чунин асарҳои Аттор, ба монанди «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Пандномa», «Асрорнома», «Мухторнома», як катор масалҳои таълимоти ахлоқии тасаввуфӣ оварда шудаанд. Ин асар бештар андешаҳои сӯфиёнаи муаллиф дар бораи тарбияро инъикос менамояд. Аттор тасдиқ мекунад, ки одам қобилияти идора кардани ҳиссиёт ва рағбати худро дорад.

Калидвожаҳо: Фаридаддини Аттор, панд ва таъсири ахлоқӣ, таълимоти шавқангези умумипедагогӣ ва дидактикӣ, маводи тематикӣ.

МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ФАРИДАДДИНА АТТОРА

В статье отмечается, что Фаридаддин Аттор, подобно Санои, полагал, что посредством наставлений и морального воздействия можно воспитать людей в духе взаимоуважения и привить нормы морали. Аттор в произведении «Мантик-ут-тайр» («Разговор птиц), которое является примером искусства поучительных рассказов, излагает свои забавные общепедагогические и дидактические учения. В «Мантик-ут-тайр» («Разговор птиц») Аттор старается использовать каждую возможность использовать пространственные описания, скрытые аллегории, допускающие различные толкования. Мантик-ут-тайр» развивает в аллегорической форме почти все основные тезисы суфийского учения.Подчеркивается, что в «Мантик ут-тайр» («Разговор птиц») иллюстрируются такие морально-эстетические особенности человеческого поведения, как например, непостоянство, непокорность души к велению разума и т.д. В поэме огромное значение имеют вставные маленькие рассказы - поучительные

притчи. Наилучшие из этих рассказов обусловливают собой всю структуру поэм. Тематический материал этих рассказов крайне богат и разнообразен, источники их поддаются определению лишь с большим трудом. В таких произведениях Аттора, как «Илахинамэ» («Божья книга»), «Мусибатнамэ» («Книга мук»), «Панднамэ» («Книга Советов»), «Асрорнамэ» («Книга тайн»), «Мухторнамэ» («Книга избрания») намечается целый ряд таких притч, обладающих ярко выраженными суфийско-нравственными поучениями. Большинство же подобных высказываний сосредоточено в «Панднамэ» («Книга наставлений») Аттора. Это произведение более всего отражает суфийские взгляды автора на воспитание. Аттор утверждает, что человек в состоянии управлять своими чувствами и страстям. Человек, по Аттору, постоянно стремится удовлетворить эту потребность всеми средствами, а невозможность удовлетворить страсть в некоторых случаях ведет к совершению всевозможных преступлений.

Ключевые слова: Фаридаддин Аттор, наставления и моральное воздействие, общепедагогические и дидактические учения, тематический материал.

MORAL AND ETHICAL VIEWS OF FARIDADDIN ATTOR

The article notes that Faridnddin Attor, akin to Sanoi, believed that through instruction and moral influence, people can be educated in a spirit of mutual respect and moral norms. The attor from the work "Mantik-ut-tair" ("Conversation of Birds), which is an example of the art of instructive stories, sets out his amusing general pedagogical and didactic teachings. In "Mantik-ut-tair" ("The Conversation of Birds"). The attor tries to use every opportunity to use spatial descriptions, hidden allegories, allowing for various interpretations. Mantic-ut-tair "develops in an allegorical form almost all the main theses of Sufi teaching.It is emphasized that the "Mamtik ut-tair" ("The Conversation of Birds") also illustrates the moral and aesthetic features of human behavior, for example, as inconstancy, disobedience of the soul to the dictates of reason, etc. In the poem, inserted small stories are of great importance - instructive parables. The best of these stories determine the entire structure of the poems. The thematic material of these storytellers is extremely rich and varied, their sources very often amenable to identification only with great difficulty. In such works of Attor as "Ilahiname" ("God's Book"), "Musibatname" ("The Book of Torments"), "Pandname" ("The Book of Soviets"), "Asrorname" ("Book of Secrets"), "Mukhtorname" ("The Book of Election"), a number of such parables are outlined, which have pronounced Sufi-moral teachings. Most of these sayings are concentrated in Attor's Pandname (Book of Instruction). This work most of all reflects the author's Sufi views on education. The Attor claims that a person is able to control his feelings and passions. A person, according to Attor, constantly strives to satisfy this need by all means, and the inability to satisfy passion in some cases leads to the commission of all kinds of crimes..

Key words: Faridaddin Attor, instructions and moral impact, general pedagogical and didactic teachings, thematic material.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Қодиров Каримҷон*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **Karimjon@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-30-11-16.**

Ҳусейнов Насриддин Муқимҷонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯйи кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.. Телефон: **(+992) 908-77-75-34**.

Сведение об авторах*: Кодиров Каримджон* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **Karimjon@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-30-11-16.**

Хусейнов Насриддин Мукимджонович – Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 908-77-75-34**.

Information about the authors: ***Kodirov Karimjon*** - Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the All-University Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. E-mail: Karimjon@mail.ru. Phone: (+992) 918-30-11-16.

Huseynov Nasriddin Mukimdzhonovich - Tajik National University, competitor of the university-wide department of pedagogy **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **(+992) 908-77-75-34.**

УДК:371.018

ФАРҲАНГИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Аҳророва Г.У.
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар шароити муосири инкишофи ҷомеа баланд бардоштани сатҳи худшиносӣ ва худогоҳӣ, ҳувияти миллии насли наврас, ташаккули шахсияти ватандӯсту ватанпарасти кишвар аҳамияти муҳимро касб менамояд. Падидаи мазкур, яъне вобаста ба тақозои замон санҷидан, баҳо додан, дарк намудани воқеоти гузашта ва асолати маълумоту тасаввуроти пешин ба худшиносии ҷомеа роҳ мекушояд.

Дар давраи муосир ва мунтазам ташаккулёбандаи ҷомеа ҳар як халқ барои эҳё, рушд, ғанӣ гардонидан ва нигоҳдории арзишҳои фарҳангӣ, маънавӣ, ғайримоддӣ, меъёрҳои ахлоқии рафтори иҷтимоӣ, ки дар тули ҳазорсолаҳо ҷамъ омадаанд ва ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накардаанд, кӯшиш ба харҷ медиҳад. Дар “Консепсияи миллии тарбия” таъкид мегардад, ки “худшиносӣ дар шаҳрванд сифатҳои баланди ахлоқӣ, ҳувияти миллӣ, инсондӯстӣ, озодандешӣ, мавқеи шаҳрвандӣ, ташаббускорӣ ва амсоли инро ташаккул медиҳад” [1, с.5].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари пурарзиши хеш “Рушди маориф -асоси таҳкими аркони давлат” чунин қайд намудаанд: “Худшиносӣ қутбнамоест, ки моро ба сӯйи асолати милливу ҳувияти ватандорӣ раҳнамоӣ карда, бароямон роҳи душвори пешрафти оянда, кору пайкори навбатии давлатсозиву давлатдорӣ, расидан ба рӯзгори ободу осуда ва ҷомеаи мутамаддинро осонтар мегардонад. Худшиносӣ насли наврасу ҷавонро дар руҳияи ватандӯстиву ифтихори миллӣ, садоқат ба анъанаву суннатҳои аҷдодӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои таърихиву фарҳангии ниёгон ва дастовардҳои умумибашарӣ ҳидоят мекунад ва онҳоро чун ҳомиёни воқеӣ ва номбардори миллати хеш ба камол мерасонад” [7,с.265].

Файласуф А.Г.Спиркин дар асари худ вобаста ба хосиятҳои шуури инсон асосҳои фалсафии худшиносиро таъин намуда, чунин таъкид кардааст: “Қобилияти худтаҳлилию худшиносӣ бузургтарин дороии инсон аст. Вай дар ҷараёни худшиносӣ худро чун субъекти шуур, муошират ва амал мешиносад ва дар муносибати бевосита бо шахси худ қарор мегирад. Худшиносӣ фақат дар ин шакл вуҷуд дошта метавонад ва муҳимтарин хосияти он рафтору кирдор, эҳсосу афкор, манфиат ва мақоми ҷамъиятии хешро ба андеша гирифтани инсон маҳсуб мешавад” [12,с.141].

Донишманди шинохтаи тоҷик М.Шакурӣ қайд кардааст, ки “Худшиносии ҳақиқӣ, маърифати шахсии худ он гоҳ шуруъ хоҳад шуд, ки кас роҳи ҳаёти худ, тарзи зиндагӣ, моҳияти зоти худро муайян кардан хоҳад, худро шиносад, табиати худро донад. Ба рафтору кирдори мардуми атроф ба ибратбинӣ чашм дӯхтани одам дар он сурат маърифатомӯзии ҳақиқист, ки ӯ сонӣ назарашро аз дигарон ба шахси худ гузаронад” [13,с.343].

“Дар илми ахлоқ ё усули тарбия мафҳуми ҳувият барои ифодаи шинохти озодиву ҳастии маънавии худи инсон ба кор гирифта мешавад, ки онро ба таъбири дигар худогоҳӣ ё худшиносӣ мегӯянд” [11,с.7].

Дар ҳақиқат, масъалаи камолоти маънавии инсон, ки ҷавҳари он худшиносист, барои ҳар як шахс имкон медиҳад, ки рафтори худро ба низом дарорад. Дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳар як халқу миллат бо офаридаҳои моддию маънавиаш саҳми арзандаи худро мегузорад. Аз ин рӯ, омӯзиши тамаддуни ҳар як халқ, аз як тараф, ба бою ғанӣ гардидани тамаддуни башарӣ, ки аз маҷмуи тамаддунҳои халқҳои ҷаҳон иборат аст, мусоидат кунад, аз тарафи дигар, ташаккулу инкишофи маданияти ин ё он халқро дар масири таърих муайян карда, саҳифаҳои дар зери ғубори фаромӯшӣ мондаи онро таҷдид менамояд ва дар маҷмуъ, сатҳи худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ ва умумибашариро вусъат мебахшад. “Худшиносии миллӣ дар ақида, афкор, тасаввурот, эҳсос, ҳолати руҳӣ, ахлоқ, одоб, суннат ва анъанаҳо таҷассум меёбад” [5,с.62].

Мақоми педагогикаи этникӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ ва шуурнокии одамон хеле калон аст. Он ба ҳар як намояндаи этнос имкон медиҳад, ки рафтори худро ба низом дарорад. Дар анъанаҳои этнопедагогии халқи тоҷик, дар фалсафа ва арзишҳои фарҳангӣ-миллии мардумӣ иқтидори бузургу қавии тарбиявӣ мавҷуд аст. Педагогикаи этникӣ дар амал тамоми паҳлу ва унсурҳои таркибии маданияти маънавӣ ва моддии этноси муайянро дар бар мегирад. Дар зери мафҳуми педагогикаи этникӣ мо “ҷамъи донишҳо, усул, роҳ, восита ва методикаи кори таълиму тарбияро, ки этноси муайян дар давраи таърихии мавҷудияти худ, бо мақсади ташаккул додани дониш, малака, маҳорат ва сифатҳои шахсият ба як қолаб ва ё шакл даровардааст, мефаҳмем. Аз ҷумла, расму оин, урфу одат, анъана, эътиқод, бозӣ, тарзи меҳнат, эҷодиёти шифоҳӣ ва ғ.” [10,с.11].

Маҳз тавассути педагогикаи этникӣ арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ аз як насл ба насли дигар мегузаранд. Бидуни он наслҳо аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ наёфта, оҳиста ба гӯшаи фаромӯшӣ дода мешаванд. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар таркиби худ анъана, расму таомул, урфу одат, оину маросим, фикру андеша, панду андарз, гуфтору ҳунар, офаринишҳои миллию умумибашарӣ ва ғайраҳоро фаро мегиранд. Вобаста ба ин, академик Лутфуллозода М. қайд мекунад, ки “арзишҳои миллӣ хосси халқҳо ва миллатҳои алоҳида буда, тарзи зиндагӣ, анъана, расму оин ва муносибатҳои онҳоро нисбат ба воқеият ифода мекунанд. Арзишҳои умумибашарӣ мутааллиқ ба тамоми башарият буда, хазинаи тиллоиеро мемонанд, ки аз сарватҳои маънавии кулли миллатҳо гирд оварда шудаанд” [4,с.15]. Дар тадқиқоти Нуров А. зикр шудааст, ки “арзишҳои миллӣ анъана, расму оин, одат, муносибати одамон ва воқеият, эътиқоду идеал ва принсипҳои маърифату фаъолияти одамонро дар бар мегиранд. Арзишҳои умумибашарӣ системаи тому мавзуни ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, эстетикӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ буда, дар тули асрҳо ташаккул ёфтаанд” [6,с.9].

Дар тарбияи инсон арзишҳои миллӣ хеле муҳиманд. Яъне, тарбияи маънавӣ бояд дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ, аммо бо назардошти хусусиятҳо ва талаботҳои алоҳидаи арзишҳои миллӣ ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, фарҳанги этнопедагогӣ дар заминаи арзишҳои миллӣ сурат гирифта, баҳри тарбияи

худшиносии насли наврас ва ҷавонон мусоидат мекунад. Маҳз ба воситаи педагогикаи этникӣ арзишҳои халқ ба қисми ҷудонашавандаи маънавии инсон табдил ёфта, ҳаёт ва фаъолияти ӯро муайян мекунанд. Зеро “афкори педагогии халқамон дар расму оин, анъана, баҳри беканори эҷодиёти шифоҳии мардумамон, дар адабиёти бадеии хаттиамон чун дурдона нуҳуфта аст” [3,с.75].

Омӯзиши мероси ниёгон, агар аз як тараф, василаи равшан намудани таъриху рӯзгори гузаштаи миллат ва бурду бохти он бошад, аз тарафи дигар, сабаби пешрафти зиндагии воқеӣ ва инкишофи ҳаёти маънавии имрӯзу оянда мегардад. “Ҳеҷ яке аз риштаҳои худшиносии шахс ва ҷомеаро бидуни ёди таърихӣ тасаввур наметавон кард. Ҳар амали муҳимми иҷтимоӣ он гоҳ кам ё беш амали огоҳона хоҳад буд, ки аз ёди таърихӣ раҳнамоӣ дида бошад. Ёди фарҳангӣ яке аз шартҳои асосии моҳияти маънавӣ пайдо кардани ҳастии инсон аст ва низ бидуни донистани таърих даст намедиҳад” [13,с.19]. Таърихшиноси рус Ключевский В.О. гуфта буд, ки “чун ниёгонро меомӯзем, худро мешиносем” [2, с.332]. Вобаста ба ин Шарифзода Ф. чунин ақида дорад, ки “тарбияи инсони комил дар педагогикаи муосири тоҷик бар асоси қадимтарин ақидаҳои педагогии ниёгони мо сурат мегирад” [14,с.527].

Хусусияти хосси эҷодиёти олимону мутафаккирони Шарқ дар он буд, ки эшон ба масъалаи тарбияи шахс диққати бештар медоданд. Инро мо дар эҷодиёти Унсурмаолии Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Абунасри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳон Берунӣ, Умари Хайём, Абдулқодири Бедил, Алишер Навоӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон комилан дида метавонем. Дар эҷодиёти худ ниёгони мо қудрати бузурги тарбия ва анъанаҳоро дар ташаккули сифатҳои маънавии шахсият қайд кардаанд. Онҳо дар асарҳои худ ғояи гуманизмро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи сифати маънавии инсон ба миён гузоштанд. Ин ғоя хислатҳои муҳимми инсонӣ, ба монанди меҳрубонӣ, дӯстӣ, саховатмандӣ, ростқавлӣ, таҳаммулпазирӣ, меҳнатдӯстӣ, кумак ба ҳамдигарро инкишоф медиҳад. Мутафаккирон нақши оила, махсусан саҳми шахсони соҳибтаҷрибаро дар ташаккули симои маънавии насли ҷавон махсусан қайд кардаанд.

Дар тарбияи насли калонсоли миллати тоҷик анъанае вобаста ба эҳтироми ниёгон ва иззату арҷгузории қавму авлоди худ бо донистани решаҳои авлодӣ, инчунин ривоятҳо ва анъанаҳои марбут ба аъмоли неки гузаштагони худ мушоҳида мешавад. Муҳаббат ба ниёгони худ барои шинохтани ҷаҳон, такомули шахсӣ, саҳми муайян дар баланд бардоштани мақоми авлод тавассути тарбияи маънавии худ кумак мерасонад. Чунин дилбастагӣ ба ниёгон, ба хонавода, ба оила дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ, муносибати боэҳтиром нисбати авлод, сокинони ҷомеа ва дигар миллатҳо мусоидат мекунад. Пешвои миллат дар китоби пурарзиши хеш “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ” қайд мекунанд, ки “ҳар як шахс бояд аз ҳафт пушти худ огоҳ бошад, то дар ҳамаи соҳаҳои зиндагиву фаъолияти худ огоҳона амал намуда, зиндагии созандаи худро пеш барад” [9, с.8].

Дар ҳақиқат, тарбияи шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта дар педагогикаи муосири тоҷик дар заминаи ақидаҳои педагогии гузаштагон ташаккул ёфтааст, ки сарчашмаи бузургтарини онҳо расму оинҳо, анъанаҳои халқӣ ва эҷодиёти

шифоҳии халқ эътироф шудаанд. Халқи тоҷик, мисли миллатҳои дигар, дорои урфу одат ва анъанаҳои сершуморе аст, ки онҳо ба зиндагии одамон таъсири хуб мерасонанд, дар онҳо сифатҳои неки ахлоқӣ ташаккул меёбанд ва онҳо ҳисси вафодорӣ, ҷасорат, далерӣ ва ғурурро инкишоф медиҳанд. Анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми педагогикаи халқӣ, ки таърихи тулонӣ доранд, дар тарбияи худшиносии насли наврас нақши муҳим доранд. Зеро анъанаҳо ва расму оинҳо ҳамчун қисми муҳимми педагогикаи халқӣ, ки таърихи тулонӣ доранд, дар тарбияи насли наврас нақши назаррас доранд. Аз ин рӯ, дар асоси арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намудани насли наврас тақозои замон аст. Кори тарбиявиро бо насли наврас тавре ташкил кардан лозим аст, ки онҳо моҳият, мазмун ва аҳамияти ҳар як анъанаи мардумӣ, расму оинро амиқ ва ҳамаҷониба дарк кунанд, барои дар амал татбиқ намудани онҳо кӯшиш намоянд.

Дар хонаводаи тоҷик, дар ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти инсон на танҳо меъёрҳои иҷтимоӣ, балки урфу одатҳои миллӣ, ки ба тарбияи сифатҳои маънавии шахс мусоидат мекунанд, нақши муассир доранд. Анъанаҳо ва урфу одатҳои миллати тоҷик муҳимтарин категорияҳои фалсафӣ ва маънавиро инъикос мекунанд, ки ба қабули арзишҳои умумибашарӣ ва рушди иҷтимоиву маънавии мардум мусоидат менамоянд. Масалан, дар даромадгоҳи хона ду дастро дар сари сина гирифта салом додан, пеш аз калонсолон ба хона надаромадан, дастро нашуста ба сари миз нанишастан, ҳангоми ба хона ворид шудани пиронсолон аз ҷой хестан ва ба онҳо ҷой додан аз хислатҳои муҳимми халқи тоҷик мебошад, ки асрҳои аср аз насл ба насл гузашта истодаанд.

Барои тарбияи одоби фарзандон ниёгони мо аз ҳикоя ва афсонаҳо дар бораи қаҳрамонҳои қабилаҳо ва корномаҳои онҳо истифода мебурданд. Дар онҳо мардум хислати асосии қаҳрамононро таъкид карда, меҳрубонӣ, инсондӯстӣ, адолат, эҳтиром ба калонсолон, муҳаббат ба Ватан, миллат, падару модар, фарзандон, ба табиат ва ҳайвонот, эҳсоси шаъну шарафи шахсӣ, ҷавонмардӣ, ғамхорӣ нисбати бечорагон ва ғайраро инъикос мекарданд.

Таърих гувоҳ аст, ки бисёре аз суннатҳои мардумии тоҷик, аз қабили Наврӯзу Меҳргон, Сада ва дигар ҷашнҳо дар муддати тулонӣ амалан фаромӯш шуда буданд. Танҳо ба шарофати ба даст овардани Истиқлолият дар Тоҷикистон ва таъсиси давлати демократӣ ин анъанаҳо дубора эҳё гардиданд. Вобаста ба ин, Пешвои миллат дар китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих” зикр кардаанд: “Дар урфият мегӯянд, ки агар бихоҳӣ ояндаро бубинӣ, ба гузашта назар намо. Аз ҳамин хотир мо гаштаю баргашта ба гузаштаи таърихии худ назар меафканем” [8,18]. Ба гуфтаи Шарифов Ҷ., “гузаштаро надониста, имрӯзро обод кардан ва ояндаи неке бунёд кардан номумкин аст” [15, с.49].

Бинобар ин, аз қадимулайём халқи тоҷик дорои тарбияи аслии ахлоқӣ ва фарҳанги пурарзиши маънавӣ мебошад. Фақат мавҷудияти моддӣ ва ҷисмонӣ нишонаи ҳастии инсон ва шахсе, халқеву миллате нест. Асли ҳастӣ ҳастии маънавист. Он фарҳанги маънавӣ, он арзишҳои олии инсонӣ, он фалсафаи ҳаёт ва фаҳмиши моҳияти зиндагонӣ, он орзуву омол ва ормони иҷтимоиву забоншинохтӣ, ки мазмуну мундариҷаи ҳастии шахсеро муайян намудааст, дар ташаккули шуур, урфу одат, ахлоқу одоби халқе ва миллате бартарӣ дорад, бозгӯи чигунагии ҳастии ин шахс, ин халқу ин миллат аст.

Педагогикаи халқӣ тамоми паҳлуҳои тарбияи ахлоқиро дар ҳампайвастагии якдигар мебинад, ки дар ташаккули арзишҳои ахлоқии наврасон мақоми хос дорад. Аз ҷумла, тарбияи ватанпарастӣ ва инсонпарварӣ, муносибати софдилона ба меҳнат, ба қадри меҳнати падару модар расидан, тарбияи ростӣ ва ростқавлӣ, хоксорию хушмуомилагӣ, риояи одоб ҳангоми муомила бо ҳамсолон ва калонсолон, нисбат ба якдигар меҳрубон будан, ба якдигар дасти мадад дароз кардан, интихоби дӯсти арзанда ва монанди инҳо.

Ҳамин тавр, педагогикаи этникӣ наслҳоро барои ба арзишҳои маънавии этноси худ шинос намудан мадад мерасонад. Аз ин рӯ, дар мавриди таълиму тарбия дар кӯлвори худ таҷрибаи ғанӣ ва мероси гаронбаҳо дорем, ки метавонанд имконияти васеъро дарислоҳи ҷомеа, махсусан, ахлоқи ҷавонон фароҳам оранд. Чуноне ки олимон Раҳимов Б. ва Нуров А. қайд мекунанд, "...сабаби таъсирнокии педагогикаи этникӣ ва халқӣ аз он иборат аст, ки онҳо бевосита аз ҳаёти худи этнос ва халқ сарчашма гирифта, руҳи ҳамон этносу халқ ва орзуву омоли онҳоро ифода мекунанд" [10, с.3].

Назари амиқ ба таърихи халқи тоҷик ба мо имкон медиҳад хулоса барорем, ки тарбияи маънавии ҷавонон дар ҳама давру замон аҳамияти аввалиндараҷа дошт. Ҳалли бомуваффақияти ин масъалаи таъхирнопазир дар тули садсолаҳо танҳо бо такя ба таҷрибаи мардум имконпазир гардид. Насли ҷавон бояд чигунагии миллати худ, ҳастии он, хусусиятҳои хос, махсусияти тафаккур, такомули фикрӣ, инкишофи таърихӣ, анъана, расму таомул, одат ва дигар ҷиҳатҳоро ба хубӣ дониста гирад. Насли калонсол бошад, бояд ояндаи насли наврасро мувофиқи нишондодҳои меъёрҳои педагогикаи халқӣ муайян кунад. Чунки ҳар як миллат муҳити зисти хосе дорад, ки таърихан шакл ёфта, руҳи ҳамон миллатро таҷассум мекунад. Омили муҳиме, ки барномаи худшиносии миллиро ташаккул медиҳад, огоҳӣ ё худ ҷаҳонбинии амиқ ва мутобиқ бо арзишҳои фарҳанги миллӣ мебошад. Дар ин маврид Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки "...бе донистани таърихи гузаштаи миллату давлати хеш, бе худшиносӣ, бе анъанаҳои аҷдодӣ, бе ифтихори ватандорӣ ягон халқи ҷаҳон пеш намеравад ва ягон кишвар соҳибэҳтирому муқтадир намегардад. Эҳтироми гузашта ба хотири равшан кардани роҳи наслҳои имрӯзу оянда мебошад" [7, с.333].

Дар вазъияти ҷаҳонишавӣ дифои анъана ва суннатҳои деринаи муносибати инсонӣ, ки дар таърихи миллати мо ба қаъри асрҳо реша рондааст, кори осон нест. Дар ин радиф дастовардҳои ахлоқии ҷомеаро низ ҳимоя кардан аз вазифаҳои аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Агар мо имрӯз ба ахлоқи ҷомеаи ҷаҳонӣ назар кунем, торафт коста гардидани онро пай мебарем. Яъне, раванди ҷаҳонишавӣ ба ахлоқ таъсири бевосита мегузорад. Мардуми Шарқ соҳиби арзишҳои волои милливу ахлоқӣ мебошанд, ки тули ҳазорсолаҳо таҳким ёфта, ҷаҳониён онҳоро бо одобу ахлоқи ҳасана, рафтори нек эътироф кардаанд. Дарвоқеъ, тарбияи наврасону ҷавонон ва дар руҳияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва худогоҳию худшиносии миллӣ ба воя расонидани онҳо вазифаи муҳими волидайн ва омӯзгорон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди иттилоотӣ маҳсуб меёбад. Зеро ҳифзи бегазанди арзишҳои миллию динӣ ва таърихию фарҳангӣ,

ташаккули ҷаҳонбинии демократию дунявӣ, таъмини пойдории ваҳдат ва суботи ҷомеа малакаву маҳорати баланди касбиро тақозо менамояд. Маориф муҳимтарин воситаи рушди ҷомеаи инсонӣ буда, баҳри баланд бардоштани дараҷаи ахлоқи ҷомеа ҳиссаи беназир мегузорад. Ин самт дар шароите, ки Тоҷикистон давлати мустақил, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ эътироф шудааст, аҳамияти калон дорад. Ҳамаи пешравиҳои ҷаҳони муосир барои ташаккули тафаккур ва ҷаҳонбинии насли наврас дар назди омӯзгорон вазифаҳои басо муҳиму ҳалталабро мегузорад.

Ҷомеа бояд дар партави омӯзаҳои худшиносии миллӣ ба собиқаи таърихӣ, арзишҳои ахлоқӣ, дастовардҳои илмӣ ва фарҳангӣ, расму оин ва дигар вижагиҳои миллии худ огоҳӣ пайдо намояд ва ба осори дурахшони илмӣ ва фарҳангии гузаштагони худ арҷ бигузорад. Вобаста ба ин, метавон қайд намуд, ки ба вуҷуд овардани ҳисси худшиносии миллӣ дар ниҳоди ҷавонон бисёр муҳим мебошад. Ин маънои онро дорад, ки онҳо бояд худро, пеш аз ҳама, ҳамчун миллати дорои фарҳанги бойи ахлоқиву маънавӣ шинохта, бар ин нукта бирасанд, ки тоҷикон соҳиби муқаддасоти миллии худ ҳастанд ва мероси пурғановати тарбиявӣ доранд. Омӯзиш ва истифода бурдан аз дурдонаҳои фарҳанги пурғановати форсу тоҷик дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон нақши муҳим мебозанд.

Мақсади тарбия дар ҳар як давру замон баланд бардоштани сатҳи маънавиёти халқу миллат ва ба ҳаёти мустақилона тайёр намудани насли наврасу ҷавонон ба ҳисоб меравад. Барои рушду камоли ҷавонон, расму оин ва анъанаҳои неки мардумӣ ҳамчун воситаи тавонои тарбия хизмати босазое карда метавонанд. Бинобар ин, васеъ истифода бурдани ақидаҳои илмии мутафаккирони гузашта, осори бойи ниёгон, урфу одат ва анъанаҳои халқӣ, эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар тарбияи ахлоқӣ, худогоҳии миллӣ ва меҳанпарастии насли наврас ва ҷавонон хеле манфиатбахш мебошад. Ҳамин тавр, ҳангоми омӯзиши масъалаи тарбияи худшиносии миллӣ дар заминаи фарҳанги этнопедагогӣ иҷрои вазифаҳои зерин муҳим аст:- тарбия дар асоси арзишҳои милливу умумибашарӣ;- тарбия дар руҳияи худшиносӣ ва эҳтиром ба фарҳанги миллатҳои дигар;- таъсиррасонӣ ба ташаккули тафаккури хештаншиносӣ ва эътиқод ба урфу одат ва анъанаи ниёгон;- тарбияи муҳаббат нисбати Ватан, эҳтироми беандоза ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ифтихор аз таъриху тамаддуни гузашта, ҳимояи арзишҳои миллӣ;- маълумот доштан оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху анъанаҳо, арзишҳои ахлоқӣ ва тавассути ин азхудкунии арзишҳои умумибашарии инсонӣ.

Муқарриз: Қодиров Каримҷон – д.и.п., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Консепсияи миллии тарбия (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006. - №94.
2. Ключевский В.О. Письма. Дневники. Афоризмы и мысли об истории /В.О.Ключевский. -М., 1968. – 528 с.
3. Лутфуллоев М. Осор. Ҷ.5. Инсон ва тарбия /М.Лутфуллоев. – Душанбе: Собириён, 2013. – 464с.
4. Лутфуллоев М. Педагогикаи башар /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2008. – 143 с.
5. Неъматов П.С. Технологияи ташаккули ахлоқии омӯзгорони оянда /П.П.Неъматов. - Хуҷанд: Ношир, 2016.- 204 с.
6. Нуров А. Арзишҳои миллию умумибашарӣ, заминаҳои пайдоиш, инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон / А. Нуров. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 183 с.
7. Э.Раҳмон. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. -Душанбе, 2009.-334 с.

8. Э.Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён. -Душанбе: Ирфон, 2002. – 128с.
9. Э.Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни орийӣ. -Душанбе: Ирфон, 2006.-372с.
10. Раҳимов Б. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик /Б.Раҳимов, А.Нуров. - Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 295 с.
11. Солиҷонов Н. Ҳувияти фарҳангӣ /Н. Солиҷонов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2021. -260 с.
12. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. -Москва: Политиздат, 1972.-303с.
13. Шакурӣ М. Хуросон аст ин ҷо (Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон). -Душанбе: Оли Сомон, 1997. -292 с.
14. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. -Душанбе: Ирфон, 2010. – 544с.
15. Шарифов Ҷ. Мероси ниёгон – манбаи бузурги таълими маънавият/ Ҷ. Шарифов // Маорифи Тоҷикистон. -2007. -№6. - С.49-53.

ФАРҲАНГИ ЭТНОПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Дар мақола масъалаи нақши педагогикаи этникӣ дар ташаккули худшиносии миллии насли наврас ва ҷавонон баррасӣ гардидааст. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки дар шароити муосири инкишофи ҷомеа баланд бардоштани сатҳи худшиносӣ ва худогоҳӣ, ҳувияти миллии насли наврас, ташаккули шахсияти ватандӯсту ватанпарасти кишвар аҳамияти муҳим дорад. Мақоми педагогикаи этникӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ ва шуурнокии одамон хеле калон аст. Он ба ҳар як намояндаи этнос имкон медиҳад, ки рафтори худро ба низом дарорад. Вобаста ба ин муаллиф андеша дорад, ки маҳз тавассути педагогикаи этникӣ арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ аз як насл ба насли дигар мегузаранд. Бидуни он наслҳо аз арзишҳои гузаштагони худ огоҳӣ наёфта, оҳиста ба гӯшаи фаромӯшӣ дода мешаванд. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар таркиби худ анъана, расму таомул, урфу одат, оину маросим, фикру андеша, панду андарз, гуфтору ҳунар, офаринишҳои миллию умумибашарӣ ва ғайраҳоро фаро мегиранд.Муҳаққиқ ба хулосае меояд, ки насли ҷавон бояд чигунагии миллати худ, ҳастии он, хусусиятҳои хос, махсусияти тафаккур, такомули фикрӣ, инкишофи таърихӣ, анъана, расму таомул, одат ва дигар ҷиҳатҳоро ба хубӣ доништа гирад. Насли калонсол бошад, боядояндаи насли наврасро мувофиқи нишондодҳои меъёрҳои педагогикаи халқӣ муайян кунад. Дар вазъияти ҷаҳонишавӣ дифои анъана ва суннатҳои деринаи муносибати инсонӣ, ки дар таърихи миллати мо ба қаъри асрҳо реша рондааст, кори осон нест. Бинобар ин, тарбияи наврасону ҷавонон ва дар руҳияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва худогоҳию худшиносии миллӣ ба воя расонидани онҳо вазифаи муҳимми волидайн ва омӯзгорон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди иттилоотӣ маҳсуб мeёбад.

Калидвожаҳо: худшиносии миллӣ, этнопедагогика, анъана, урфу одат, ниёгон, наврасон, ҷавонон, тарбия, арзиши миллӣ, арзиши умумибашарӣ.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА И НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ

В статье подчеркивается роль этнопедагогики в формировании национального самосознания подрастающего поколения и молодежи. Исследователь отмечает, что в современных условиях развития общества важно повышение уровня национального самосознания подрастающего поколения, формирование патриотической личности. Роль этнопедагогики в формировании национального самосознания народа очень велика. Она позволяет каждой этнической группе рассматривать свое поведение. В связи с этим автор считает, что именно посредством этнопедагогики национальные и общечеловеческие ценности передаются от одного поколения к другому. Без этого поколения не будет знать ценности своих предков и они будут постепенно забыты. К национальным и общечеловеческим ценностям относятся традиции, обычаи, предания, обряды, идеи, советы, искусство, национальные и общечеловеческие творчество и другие.Исследователь приходит к выводу, что подрастающее поколение должно иметь хорошее представление о своем народе, его существовании, особенностях мышления, интеллектуального развития, исторического развития, традиций, обычаев и других аспектов. Старшее поколение должно определять будущее молодого поколения в соответствии с нормами народной педагогики. В условиях глобализации защитить древние традиции и обычаи человеческих отношений, уходящие корнями в историю нашего народа на протяжении веков непростая задача. Поэтому воспитание подростков и молодежи в духе патриотизма и гуманизма, а также национального самосознания является важной задачей родителей и педагогов в условиях глобализации и информационной конкуренции.

Ключевые слова: национальное самосознание, этнопедагогика, традиции, обычаи, предки, подростки, молодежь, воспитание, национальная ценность, общечеловеческая ценность.

ETHNO-PEDAGOGICAL CULTURE OF THE TAJIK PEOPLE AND NATIONAL IDENTITY

The article emphasizes the role of ethnopedagogy in shaping the national identity of the younger generation and youth. The researcher notes that in modern conditions of the development of society, it is important to increase the level of national self-awareness of the younger generation, the formation of a patriotic personality. The role of ethnopedagogy in shaping the national identity of the people is very great. It allows each ethnic group to consider its behavior. In this regard, the author believes that it is through ethnopedagogy that national and universal values are transmitted from one generation to another. Without this generation will not know the values of their ancestors and they will be gradually forgotten. National and universal values include traditions, customs, legends, rituals, ideas, advice, art, national and universal creativity, and others.The researcher comes to the conclusion that the younger generation should have a good understanding of their people, their existence, peculiarities of thinking, intellectual development, historical development, traditions, customs and other aspects. The older generation should determine the future of the younger generation in accordance with the norms of folk pedagogy. In the context of globalization, it is not an easy task to protect the ancient traditions and customs of human relations, rooted in the history of our people for centuries. Therefore, educating teenagers and youth in the spirit of patriotism and humanism, as well as national self-consciousness, is an important task for parents and teachers in the context of globalization and information competition.

Key words: national identity, ethnopedagogy, traditions, customs, ancestors, teenagers, youth, education, national value, universal human value.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ахророва Гулчеҳра Усмоновна-*** Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. Суроға: 735700,Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 169. E-mail: **g_ahrorova@iet.tj.** Телефон: **+992927422565.**

Сведение об авторе: ***Ахророва Гулчехра Усмоновна-*** Институт экономики и торговли Таджикского Государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 169**.** E-mail: **g_ahrorova@iet.tj.** Телефон: (**+992)927422565.**

Information about the author: ***Ahrorova Gulchehra Usmonovna-*** Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce, PhD in Philology, Associate Professor of Candidate of the Department of Tajik and Russian Tajik and Russian languages.. **Adress**: Republic of Tajikistan, the city of Khujand,169 Ismoili Somoni Avenue**.** E-mail: **g_ahrorova@iet.tj. Phone**:**(+992)927422565.**

УДК: 373 (575.3)

ТАРБИЯИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ)

Азизов А.А., Умаров А.Н.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Тарбия раванди мақсаднокест, ки ҳадафи он ташаккули шахсияти мутаносиби ҳамаҷониба рушдёфта ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ баркамол мебошад.

Тарбия дар намуди умумӣ омодагии насли наврас ба ҳаёт дар ҷамъиятро дар бар мегирад. Дар раванди тарбия насли наврас бояд он чизе, ки аз тарафи ҷамъият андухта шудааст, аз худ намояд, яъне дониш дар сатҳи расидани инкишофи онҳо, соҳиб шудан ба маҳорати муайяни меҳнатӣ, аз худ кардани меъёр ва таҷриба дар ҷамъият ва коркарди низоми муайяни ақида оид ба ҳаёт. Дар раванди тарбия бояд, инчунин, чунин сифатҳо барои ҳалли масъалаҳои нав, ташаккул ёбад. Аммо барои ин маҳорат коркард шавад ва донишҳои зарурӣ ба даст оянд, ба шароити тағйирёбандаи ҳаёт ва меҳнат мутобиқ гардад ва ба фаъолияти эҷодӣ машғул шавад.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки тарбия раванди таҳвили таҷрибаи ҷамъиятӣ аз тарафи калонсолон ба насли ҷавон бо мақсади омодагии онҳо ба ҳаёт ва меҳнат аст, ки барои таъмини рушди ояндаи ҷамъият зарур мебошад.

Ташкили ин раванд ба тавсифи илмии раванди ташаккули шахсият асос ёфтааст, зеро танҳо дар сурате, ки фаъолияти касбӣ ба табиати иҷтимоӣ ва психологии ин раванд комилан мувофиқат кунад, натиҷаи баланди салоҳияти касбӣ имконпазир аст. Ҳамин тавр, масалан, як омӯзгори хуби технология (таълими меҳнат), ки ҳалли мушкилотро меомӯзонад, хусусиятҳои психологӣ ва педагогии хонандагон, минтақаҳои рушди воқеӣ ва наздиктарини онҳоро ба назар мегирад.

Шахсият дар робитаҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоии мутақобила узви ҷомеаест, ки ба таъсифи муҳити атроф дучор меояд ва муносибатҳои худро бо одамон ва маҷмуи падидаҳои иҷтимоӣ бошуурона месозад. Меъёри огоҳӣ барои ҳар як шахс гуногун аст, аммо он ба шахсияте табдил меёбад, ки мустақилона дар ҷомеа амал мекунад ва аз робитаҳои худ огоҳ мебошад. Шахсияти ҳар як одам омезиши хеле мураккаб ва аксар вақт мувофиқати зиддияти хислатҳои гуногун (сифатҳо, хосиятҳо ва хусусиятҳо) мебошад. Баъзе хусусиятҳои шахсият, ба монанди далерӣ, зиракӣ, ва ғ. вобаста ба кадоме аз хислатҳои дигари онҳо дар шахсият якҷоя шуда, як воҳиди ягонаро ташкил медиҳад, ки ҳам мусбат ва ҳам манфӣ буда метавонанд.

Мафҳуми шахсият танҳо хосият ва сифатҳои одамро дар бар мегирад, ки ба он нутқ, шуур, одатҳои гуногун ва ғайра дахл доранд, ки ӯро мавҷуди ҷамъиятӣ мекунад. Тавсифи биологии одам ба мафҳуми додашуда дохил намешавад. К. Маркс инро қайд карда навиштааст, ки “моҳияти “шахсияти махсус” на ба риши ӯ, на ба хуни ӯ, на ба табиати ҷисмонии мафҳуми ӯ, балки ба сифатҳои иҷтимоии ӯ пайдо мешавад” [13, с. 242].

Шахсият будан на ба ҳастии ҷисмонии одам, балки бо сифатҳои ҷамъиятии ӯ алоқаманд мебошад. Ҳамин тавр, мафҳуми “шахсият” ба моҳияти ҷамъиятии одам нисбат дода мешавад.

Олим В.Г.Виненко дар бораи шахсият чунин ибрози ақида кардааст: “Дар илмҳои ҷамъиятӣ шахсият ҳамчун сифати махсуси одам, ки аз тарафи он дар раванди фаъолият ва муносибати якҷоя ба даст оварда мешавад, дида мешавад. Дар консепсияҳои гуманистӣ, фалсафӣ ва психологӣ ин арзишҳо баҳри инкишофи ҷомеа амалӣ карда мешаванд” [10, с.106].

Шахсият ҳамеша бояд ҳамчун як шахсияти ҷудонашаванда тарбия гирад ва боварӣ ҳосил кунад, ки омезиши хосси хислатҳои мухталифе, ки ҳамзамон ташаккул ёфтааст, шахси ахлоқӣ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъулро ташкил медиҳад. Ва вақте мо мушоҳида мекунем, ки баъзе хислатҳои шахсияти додашуда хусусияти манфӣ пайдо мекунанд, пас мо аз рӯйи ин хусусият, инчунин аз рӯйи маҷмуи хосиятҳои бо ин хусусият алоқаманд ва баъзан дар кул бо шахсият амал мекунем. Аз ин рӯ, барои омӯзгор амиқ омӯхтани шахсияти ҳар як хонанда маъно дорад, зеро чунин омӯзиш имкон медиҳад муайян кунем, ки чӣ гуна як хонандаи мушаххас дар ҳолати фавқулода амал мекунад.

“Мақсади тарбияи муосир – шахсияте мебошад, ки ба бунёди зиндагии шоистаи Одам қобил бошад” [16, с. 26].

Маълум аст, ки ташаккули шахсияти хонанда аз муаллим вобаста аст, ки барои ба даст овардани мақсади додашуда таълим медиҳад. Аммо барои он ки шахсиятро ташаккул диҳем, иҷрои чунин амалҳо лозим аст:

1. Бояд дар шуури хонанда зиндагии шоистаи одам, ҳамчун тавсифи ҷамъбастӣ бо моҳияти хусусиятҳои он, мазмун ва арзишҳои асосӣ, ки бе онҳо ҳаёти хушбахтонаи одами бомаданияти муосир амалӣ намешавад, дарк карда шавад.

2. Дар хонандагон мавҷуд будани чунин мавқеи ҳаётӣ, ки дар он вайроншавӣ ҳамчун захираҳои шахсиятии “Ман” ва ҳам захираҳои ҷаҳони атроф ба амал наояд.

3. Дар хонандагон мавҷуд будани идеали одами шоиста, ки аз рӯйи принсипҳои некӣ, зебоӣ ва адолат зиндагӣ мекунад.

Омилҳои болоиро дар раванди таҳсилот истифода бурдан мумкин аст, асоси онҳоро арзишҳое, ки бо маданияти умумиҷаҳонӣ ва маданияти этникии миллӣ алоқаманд мебошанд, ташкил медиҳад.

Чуноне ки олим В.А. Блюмкин қайд мекунад: “Якчанд қоида мавҷуд аст, ки дар раванди тарбия ҳангоми ташаккули шахсият онҳоро ба назар мегиранд:

- сатҳи ибтидоии ахлоқ, ки аз таваллуди кӯдак сар мешавад;

- сатҳи тамоюли кӯдак, асосан, ба танзими ахлоқии беруна, ки дар ботин мавҷуд аст ва ҳамчун ақидаи шахсӣ инкишоф меёбад;

- сатҳи худтанзимкунии ахлоқӣ, он ҳамчун ҳалли ихтиёрӣ амал мекунад” [8, с. 70].

Тарбияи сифатҳои шахсият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз тарафи коллективи муаллимон дар алоқамандӣ бо волидайн дар раванди таълиму тарбия амалӣ гардонида мешавад. Муносибати бошуурона ба воқеият, ваҷҳ, тамоюли арзишӣ – маънавӣ дар синну соли мактабӣ ташаккул меёбад ва ҳамаи

ҳаёти ояндаи одамро муайян мекунад. Дар ин бора И.Ю. Алексашина чунин қайд кардааст: "Наврасонро дигар ба хизмати ҷамъият тайёр намекунанд, балки кӯшиш мекунанд, ки дар онҳо масъулият барои тақдири ҷамъият, тайёр будан ба ёрӣ, қодир будан ба ҳамкориро ташаккул медиҳанд" [7, с.223].

Ба воситаи истифодаи технологияҳои нави таълим муаллим имконияти беҳамтои таъсир расонидан ба фаъолнокии фаъолияти маърифатии хонандагон, ҳавасмандгардонӣ ба ваҷҳи ботинӣ соҳиб мешавад. Гуфтан ҷоиз аст, ки натиҷаҳои шахсии хонандагон, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мегиранд, ба онҳо имконияти дар оянда давом додани таҳсилот, ҳалли масъалаҳои нави то ҳол номаълум, кор кардан барои инкишофи устуворро медиҳад. "Инкишофи бачагонро дар фаъолона дохил шудани онҳо ба фаъолият, бо истифодаи технологияҳои маърифатии интерактивӣ, ки имрӯзҳо ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти зеҳнии шахсият, ҳамчун воситаи инкишофи тафаккури низомманди бачагон, ки яке аз масъалаҳои асосии дар назди муаллим дар раванди таълим гузошташуда ба ҳисоб меравад, таъмин кардан мумкин аст" [9, с. 91].

Ҳамин тариқ, ташаккул ва тарбияи шахсият дар як амал сурат намегирад, балки ҳамчун як ҳаракате, ки бо сабабҳо ба амал омада, марҳилаҳои худро тай намуда, дорои суръати худ, таърихи худ мебошад, ба тариқи мурофиавӣ идома меёбад. Ин ҳаракат дарозмуддат аст. Он дар ҳоле мавҷуд аст, ки дар шахс тағйирот ба амал ояд. Ташаккули шахсият дар ниҳоят, роҳи мавҷудияти шахс дар муомилаи ӯ бо ҷаҳони иҷтимоӣ, вақте ки вай бо дигар хонандагон муоширaт мекунад, фикри худро дар бораи ҳалли мушкилот баён мекунад, ҷараёни ҳалли масъаларо дарк мекунад, аҳамияти баъзе чизҳоро арзёбӣ мекунад, ба амал меояд.

Дар натиҷаи чунин омӯзиши шахсияти хонандагон, омӯзгор метавонад комилан дуруст ва оқилона муқаррар намояд, ки дар самти минбаъдаи ташаккули шахсияти ҳар як хонанда корҳои тарбиявӣ дар кадом самт гузаронида шаванд, кадом ҷанбаҳо ва хислатҳои шахсияти хонанда мустаҳкам ва инкишоф ёбанд ва кадомашро бояд тағйир дод. Ин чунин маъно дорад, ки ташаккул ва рушди хонанда ҳамчун як шахсе, ки дорои сифатҳои муфиди барои ҳаёти ҷомеа зарурӣ мебошад, вазифаи асосии тарбия мебошад. Ҳадафи тарбия ҳалли масъалаҳои зеринро дар назар дорад [12, с.22]: тарбияи ғоявӣ, тарбияи миллӣ, тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ, тарбияи ватанпарастӣ, тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ, тарбияи маърифат, тарбияи ҳуқуқӣ, тарбияи гуманистӣ, тарбияи зебопарастӣ, тарбияи меҳнатӣ ва касбинтихобкунӣ, тарбияи иқтисодӣ, тарбияи экологӣ, тарбияи сиёсӣ, тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи тафаккури интиқодӣ, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ, тарбияи масъулиятшиносӣ, тарбияи ҳаёти солим.

Таълим бо тарбия пайванди ногусастанӣ дорад ва воситаи тарбияи хонандагон мебошад. Пас, технология (таълими меҳнат), масалан, дар ташаккули руҳияи меҳнатдӯстӣ, дақиқӣ ва рушди тафаккури мантиқӣ саҳм мегирад.

"Тарбия – 1) низоми махсус ташкил кардашудаи фаъолият аз рӯйи таҳвили таҷрибаи иҷтимоӣ аз насл ба насл ва принсипҳои рафтори иҷтимоии одам; 2) фаъолияти мақсадноки махсус ташкил карда шуда аз рӯйи дар бачагон ташаккул додани сифатҳои маънавӣ – ирода, ақида, эътиқод, тасаввуроти маънавӣ, одатҳо

ва қоидаҳои рафтор; 3) фаъолияти мақсадноки омӯзгори касбӣ аз рӯйи дохил кардани тарбиягирандагон ба муносибати корӣ ва байнишахсӣ, бозӣ, фаъолияти таълимӣ ва касбӣ ва дигар намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ, ки онҳо ба ташаккули муносибатҳои арзишӣ ба воқеияти атроф мусоидат мекунанд" [14, с.496].

Т.А. Илина дар китоби худ "Педагогика" чор сатҳи маънои асосии тафсири тарбияро ҷудо кардааст:

"1. Тарбия дар маънои васеи иҷтимоӣ – зуҳуроти иҷтимоии васеъ, ки ба одам ҳамаи қувваҳои тарбиявии ҷамъият ва воқеияти атрофи он таъсир мерасонад.

2. Тарбия дар маънои васеи педагогӣ тарбияи мақсадноки ташкилшуда, ки таълим ва тарбия, яъне ҳамаи раванди таълиму тарбияро фаро мегирад.

3. Тарбия дар маънои маҳдуди педагогӣ, вақте ки зери мафҳуми тарбия кори махсуси тарбиявӣ, ки ба ташаккули низоми сифатҳои муайян, ақидаҳо ва эътиқоди хонандагон нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад.

4. Тарбия дар маънои педагогии боз ҳам маҳдудтар, вақте ки дар бораи ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ дар соҳаи аниқи ахлоқӣ, ақлӣ, меҳнатӣ, бадеӣ сухан меравад" [11, с. 201].

Дар раванди тарбияи хонандагон таҷрибаи ахлоқии бадастовардаи наслҳои калонсол интиқол дода мешавад, сифатҳои олии ахлоқӣ ташаккул меёбанд. Муаллим бо хонандагон дар бораи вазифа ва шаъну шараф, муносибат ба моликияти ҷамъиятӣ, дар бораи интизом ва меҳнатдӯстӣ суҳбатҳо мегузаронад, инчунин, дар бораи ирода, суботкорӣ, истодагарӣ дар расидан ба ҳадафи гузошташуда, дар бораи фарҳанги рафтор.

Яке аз хатогиҳои ҷиддӣ дар тарбия он аст, ки тарбиягиранда ҳамчун объекти таъсири педагогӣ баррасӣ карда мешавад. Муносибати гуманистӣ ба тарбия иштироки фаъолонаи худи хонандаро дар раванди тарбия пешбинӣ мекунад. Вай субъекти комилҳуқуқ аст, на объекти таъсири тарбиявӣ. Фаъолияти мақсадноки хонанда шарти зарурии раванди бомуваффақияти тарбия мебошад. Муаллим танҳо чунин фаъолиятҳоеро таълим медиҳад, ки хонандаро ба андеша водор мекунанд ва ӯ мустақилона қарорҳои масъул қабул мекунад.

Олими маъруфи рус И.П. Подласий чунин қайд кардааст: "Агар одам ба муҳите, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад мувофиқ шавад, ӯ тарбия ёфтааст" [15, с.38].

Дар раҳнамои фанни технология (таълими меҳнат) барои писарон синфҳои 5-6-7-8-9 дар ҳар як мавзуъ ташаккул додани чор салоҳият ба назар гирифта шудааст: салоҳияти истифода ва асосҳои коркарди мавод: баъзе воситаҳои технологияро ба таврӣ одӣ истифода бурда метавонад. Салоҳияти муносибати эҷодкорона дар меҳнат: дар доираи мавзуъҳои маҳдуд ғояи навро ба таври одӣ эҷод карда метавонад. Салоҳияти интихоби касб: доир ба баъзе касбҳо маълумоти сода дода метавонад. Салоҳияти асосҳои тарбиявӣ: хусусиятҳои тарбиявии фанро дарк карда, баъзе унсурҳои онро дар амал ба таври одӣ татбиқ карда метавонад, инчунин ба ҳар як салоҳиятҳои дар боло зикр шуда нишондиҳандаҳои салоҳиятнокӣ оварда шудааст, яъне дар ҳар як мавзуи фанни технология хонандагон аз як ё якчанд сифатҳои шахсият бархӯрдор мешаванд. Масалан, синфи 5. "Хусусиятҳои эстетикии маснуотро шарҳ дода, онро арзёбӣ карда

метавонад; дар раванди иҷрои кори амалӣ таҳаммулпазириро риоя карда метавонад; дар ҳаёти худ сарфа кардани барқро риоя карда метавонад ва ғайра” [1, с.20].

Синфи 6. “Ба сарфакорӣ дар раванди омодасозии масолеҳи чӯбу тахта риоя карда метавонад; ҳангоми иҷрои кори амалӣ назардиди хубро инкишоф дода метавонад; сифатҳои муҳимми касбӣ, яъне саҳеҳкорӣ ва фаросати механикиро ташаккул дода метавонад; аз ҷиҳати эстетикӣ маснуоти сохташударо арзёбӣ карда метавонад ва ғайра” [2, с.20].

Синфи 7. “Зеҳни худро инкишоф дода метавонад; муносибати эҷодӣ ба меҳнатро дар худ тарбия карда метавонад; мутобиқати ҳаракати худро барои кор кардан дар дастгоҳ инкишоф дода метавонад; бо асбобҳои буранда эҳтиёткорона муносибат карда метавонад ва ғайра” [3, с.20].

Синфи 8. “Ҳисси баланди масъулиятнокии худро инкишоф дода метавонад; худро дар руҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия карда метавонад; хусусиятҳои таҳлилии худро оид ба касбҳои гуногун инкишоф дода метавонад; қобилияти хуби муоширатро инкишоф дода метавонад ва ғайра” [4, с.18].

Синфи 9. “Муносибати эҳтиёткоранаи худро нисбат ба техника ташаккул дода метавонад; тафаккури мантиқӣ ва конструктивии худро инкишоф дода метавонад; сифатҳои озодакориро ташаккул дода метавонад; қобилиятҳои муоширатӣ ва ташкилотчигиро дар худ ташаккул дода метавонад ва ғайра” [5, с.20].

Синфи 10. “Ҳангоми гурӯҳбандии корхонаҳо бодиқатии худро инкишоф медиҳад; ғояҳои экологӣ ва маҳсулоти тозаи экологиро таҳлил намуда, тарбияи экологии худро инкишоф дода метавонад; Ҳисси масъулиятшиносии худро инкишоф дода метавонад ва ғайра” [6, с.17].

Омӯзгор дар вақти риоя кардани принсипҳои зерин ба ташакули шахсият дар раванди ташкили фаъолияти таълимӣ мусоидат мекунад:

- принсипи рушд (ба назар гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва фардияти хонандагон);

- принсипи фаъолияти худидоракунӣ (мақсад равиши ба фаъолият асосёфта мебошад, ки дар он хонандагон худро дар раванди таълим шарик ҳис мекунанд ва ғояҳои муаллимро онҳо комилан аз худ мекунанд);

- принсипи худтанзимкунӣ (ҳавасмандгардонии хонандагон барои ташкили ҷойи кор, банақшагирии корҳо барои иҷрои супориши таълимӣ, худтанзимкуниро пешбинӣ мекунад).

Дар раванди татбиқи ин технология, фаъолияти хонандагонро ба тартиб надароварда, раванди таълимро тавре ташкил кардан лозим аст, ки он унсурҳои эҷодкориро дар бар гирад, ки омезиш, монанд будан, ҳаматарафа будан ва тағйирёбии тасодуфиро таъмин кунанд. Фаъолияти эҷодии хонандагонро тавассути интихоби бомуваффақияти вазифаҳои эҷодӣ, истифодаи лаҳзаҳои бозӣ ба даст овардан мумкин аст. Рушди фаъолияти пурмаҳсули хонандагон бо истифода аз чунин нақшаи технологии дарс мусоидат мекунад: дар марҳилаи омодагӣ муаллим маводро ба блокҳо тақсим мекунад, барои ҳар як блок 4-5 саволи асосии проблемавӣ омода мекунад ва барои ҳар як савол – конспекти асосӣ

(на бештар аз як саҳифа). Ҳар як конспект, чун қоида, 3-4 калима - мафҳумҳои калидии ин технологияро дар бар мегирад. Дарс бо пурсиши рейтингӣ (дар асоси мафҳумҳои нав) оғоз меёбад, ки панҷ дақиқа давом мекунад. Ҷавоб аз рӯйи низоми панҷбаллӣ баҳогузорӣ карда мешавад. Холҳои максималӣ ҳангоми гузаронидани чунин пурсиш – 25. Ҷавобҳо бояд фаврӣ, кӯтоҳ бошанд. Барои аз худ кардани маводи як блок баҳо дода мешавад. Ҳар як дарс чунин сохт дорад:

1) рейтинги оғоз (5 дақ);

2) эълони мавзуъ, ҳадаф, нақшаи дарс;

3) пешниҳоди хонандагон ба конспектҳои пойгоҳӣ, ки дар гурӯҳҳо омӯхта мешаванд (10 дақ);

4) муҳокима дар бораи мундариҷаи омӯхташуда бо ёрии конспектҳои пойгоҳӣ, мафҳумҳои асосӣ (20 дақ);

5) кори мустақилона оид ба мавзуъ (дар вақти боқимонда).

Ҳамин тавр, ташкили фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон дар раванди таълими фанни технология (таълими меҳнат) бо мақсади тарбияи шахсият аз рӯйи чунин технология ба ҳар як хонанда имконияти мустақилона кор кардан, соҳиб шудан ба методҳои фаъолияти ақлӣ ва сифатҳои шахсиро медиҳад. Таъмини чунин фаъолияти таълимии хонандагон ба муаллиме, ки ба ҷустуҷӯи эҷодӣ, тарзҳои фаъолноккунии фаъолияти маърифатии хонандагон тамоюл дорад, муяссар мегардад.

Муқарриз:Исломов О.А.- д.и.п., профессори ДДХ ба номи академик Б .Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 5 класс. Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017. – 144 с.
2. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 6 класс. Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017. – 168 с.
3. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 7 класс. Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017 – 160 с.
4. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 8 класс. Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017. – 160 с.
5. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 9 класс. Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017. – 180 с.
6. Азизов А.А. Пособие по технологии (трудовое обучение мальчиков), 10 класс.Для учителей общеобразовательных учреждений / А.А. Азизов, М.Д. Рузиева, Ш.Ю. Азизов. – Душанбе: Просвещение, 2017 – 136 с.
7. Алексашина И.Ю. Педагогическая идея: происхождение смысла, воплощение: Практическая методика решения педагогических задач / И.Ю. Алексашина. - СПб.: СпецЛит., 2000. - 223 с.
8. Блюмкин В.А. Этика и жизнь / В.А. Блюмкин. - М.: Политиздат, 1987. - 111 с.
9. Вершловский С.Г. Непрерывное образование: Историко-теоретический анализ явления: монография / С.Г. Вершловский. — СПб.: СПб АППО, 2008. — 155 с.
10. Виненко В.Г. Общие принципы педагогики: Учебник / В.Г. Виненко. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. — 300 с.
11. Ильина Т.А. Педагогика. Лекционный курс / Т.А. Ильина. — М.: Просвещение, 1984. — 496 с.
12. Национальная концепция образования в Республике Таджикистан от 3 марта 2006 г. № 94. – Душанбе, 2006. – 22 с.
13. Маркс. К., Энгельс Ф., Соч. 2-е изд. Т. 1. - 242 с.

14. Педагогика: учебник для студ. высших учеб. учреждений / П.И. Подкасистый, В.И. Беляев, В.А. Мижериков, Т.А. Юзефавичус. Под ред. ПИ. Пидкасистого. –М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 512 с.
15. Подляский ИП Педагогика: учебник / ИП Подлясы. - 2-е изд., доп. –М: Издательство Юрайт; Высшее образование, 2010. – 574 с.
16. Щуркова Н.Е. Образование: Новый взгляд на позицию культуры / Н.Е. Щуркова. - М.: Наука, 1997. - 77 с.

ТАРБИЯИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ)

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлолу ҳуқуқбунёд дар ибтидои давраи эҳёи миллат, анъана ва арзишҳои маънавии волои он қарор дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маорифро дар сиёсати худ самти асосӣ ва дурнамо эълон дошта, ба тарбияи ҳаматарафаи насли наврас эътибори ҷиддӣ медиҳад. Тарбияи ҳаматарафаи насли наврас ҷузъи муҳимтарини консепсияи миллии тарбия на фақат аҳамияти умумимиллӣ, инчунин аҳамияти сиёсӣ – байналхалқӣ дорад ва аз ин сабаб дар мақолаи мазкур ҷойгоҳи алоҳидаро касб кардааст. Дар назарияи тарбия ҷиҳати идораи раванди рушд ва ташаккули шахсияти хонанда муносибатҳои мухталиф мавҷуданд: фаъолӣ, хусусӣ ё шахсӣ муносибат тавассути муҳит, яъне машғулиятҳои фанни технология (таълими меҳнат) ва ғайра. Аммо воқеаҳои ҳаёти муосир муаллимонро водор месозанд, ки дар мавриди тарбияи хонандагон ва амалисозии муносибатҳои фавқуззикр аҳамияти фанҳои мухталифро ба инобат гиранд. Ҳамин тавр, дар мақола роҳнамои фанни технология (таълими меҳнат), ки дар ҳар як мавзӯъ ташаккул додани салоҳияти тарбиявӣ ба назар гирифта шудааст, таҳлил карда шудааст ва аз суханони муҳаққиқони соҳаи педагогика доир ба мафҳуми тарбия ва шахсият иқтибосҳо оварда шудаанд. Пас масъалаи тарбияи шахсият ба масъалаи ташкили фаъолияти якҷояи омӯзгор ва хонандагон пурра мувофиқат мекунад. Татбиқи амалии он талаботи синнусолии хонандагонро ҷиҳати шинохти худ, муошırати баробар бо дигарон, эҳсоси камолоти хеш ва дарки мавқеи худ дар зиндагӣ қонеъ месозад.

Калидвожаҳо: таълимӣ-маърифатӣ, тарбияи шахсият, худидоракунӣ, қобилият, сифат, унсур, хонанда, ахлоқ, таҷрибаи иҷтимоӣ, принсип, тарбияи иқтисодӣ, тарбияи экологӣ, тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи тафаккури интиқодӣ, тарбияи таҳаммулпазирӣ, тарбияи сиёсӣ.

ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ (ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ)

Республика Таджикистан как независимое и правовое государство находится в начале возрождения нации, её традиций и высших духовных ценностей. Она провозглашает образование главным направлением и перспективой своей политики и уделяет большое внимание всестороннему воспитанию подрастающего поколения. Всестороннее образование подрастающего поколения является важнейшей составляющей национальной концепции образования не только государственного, но и политического и международного значения, поэтому занимает особое место в данной статье.В теории образования существуют разные подходы к управлению процессом развития и формирования личности студента: активные, частные или личные отношения через среду, т.е. технологии (трудовое воспитание), системные и так далее. Однако события современной жизни побуждают учителей учитывать важность различных дисциплин в обучении учеников и реализации вышеупомянутых взаимосвязей.Таким образом, в статье анализируются методические рекомендации по предмету технологии (трудовое воспитание), в которых учитывается формирование образовательной компетенции по каждому предмету, и приводятся цитаты из высказываний исследователей в области педагогики о понятии воспитания личности. Поэтому вопрос личностного развития полностью соответствует вопросу организации совместной деятельности учителей и учеников. Его практическая реализация удовлетворяет возрастные потребности учащихся в самопознании, равноправном общении с другими, чувстве зрелости и понимании своей жизненной позиции.

Ключевые слова: воспитание, развитие личности, самоуправление, способность, качество, стихия, ученик, этика, социальный опыт, принцип, экономическое воспитание, экологическое воспитание, физическое воспитание, воспитание критического мышления, воспитание толерантности, политическое воспитание

UPBRINGING OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TECHNOLOGY TEACHING (LABOUR UPBRINGING)

The Republic of Tajikistan as an independent and law – abiding state is at the inception of nation's rebirth, revival of traditions and supreme spiritual values. It proclaims education as a main streamline and perspective of stately policy paying great attention to versatile upbringing of the growing generation. The former is the most important constituent of the national conception of education; the latter being not only of stately importance, but of political and international ones either; therefore, upbringing occupies an especial place in the given article. There exist different approaches to words the management with the process of formation of an individual being a student in the theory of education: active, private or personal relations through environment, i.e., technologies (labour upbringing), systemic ones and etc. However, the events of today's life incur teachers to take into account an importance of different disciplines in tuition of pupils and realization of above mentioned interrelations.Thus, methodical recommendations on the subject of technologies (labour upbringing) are analyzed in the article, formation of educational competence on each subject being taken into consideration; citations are adduced from the utterances of researchers working in the field of pedagogics concerning the nation of upbringing of an individual.Thereby, the issue of individual development fully responds to organization of joint activity carried out by teachers and students. Its practical implementation is in conformity with pupils age needs as to scef-cognition, communication with others on equal footing, sense of maturity and comprehension of his/her life position.

Key words: education, personal development, self-government, ability, quality, element, student, ethics, social experience, principle, economic education, environmental education, physical education, critical thinking education, tolerance education, political education

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Азизов Абдулатиф Абдухалимович*** **-** Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик. Б.Ғафуров, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи технология ва методикаи таълими он. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. E-mail: **azizovsher@bk.ru**., Телефон: **(+992)(92-747-41-15**

Умаров Абдуқаҳҳор Насимҷонович – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, докторанти (Ph.D) курси 1 ихтисоси 6D-010700 санъати тасвирӣ ва нақшакашӣ . **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. Телефон: **(+992) 92-997-55-65.**

Сведение об авторах: ***Азизов Абдулатиф Абдухалимович***- Худжандский государственный университет имени акад. Б. Гафурова, доктор педагогических наук, профессор кафедры технологии и методики её обучения. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **azizovsher@bk.ru**., Телефон: **(+992)(92-747-41-15**

Умаров Абдукаххор Насимджонович- Худжандский государственный университет имени акад. Б. Гафурова, докторант (PhD) 1-го курса по специальности 6D-010700 изобразительное искусство и черчение. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: **(+992) 92-997-55-65.**

Information about the authors: ***Azizov Abdulatif Abdukhalimovich*** - «Khujand State University named after academician B. Gafurov»**,** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Technology and Methods of its Teaching.E-mail**: azizovsher@bk.ru.,** Phone**: (92-747-41-15)**

Umarov Abduqahor Nasimjonovich- «Khujand State University named after academician B. Gafurov»**,** 1st year doctoral student (PhD) in the specialty 6D-010700 fine arts and drawing **Address**: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1 Phone**: (+992) 92-997-55-65.**

УДК: 377, 37.06

МАФҲУМИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ – МАЪРИФАТӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ ФАЛСАФӢ, ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГӢ

Маҷидов Ҳамид, Афизов Сӯҳроб
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тибқи адабиёти илмӣ дар самти психологию педагогӣ маҷмуи мафҳумҳое истифода мешаванд, ки фаъолияти ҳам хонандагон ва ҳам донишҷӯёнро дар раванди гирифтани маълумот ифода мекунанд. Ҳамчун натиҷа ба онҳо мафҳумҳои зеринро дохил кардан мумкин аст: «таҳсил», «фаъолияти таълимӣ», «фаъолияти маърифатӣ», «ҳавасмандгардонӣ», «фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ» ва ғайра. Истилоҳи асосӣ дар мафҳумҳои ишорагардида «фаъолият» мебошад. А.Н. Леонтева ва С.Л. Рубинштейн истилоҳи «фаъолият»-ро ҳамчун мавзуи омӯзиш дар ҷанбаи таърихӣ тавзеҳ додаанд.

С.Л. Рубинштейн дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки «руҳи инсон дар ҷараёни фаъолияти ӯ ташаккул меёбад. Дар баробари ин шарти асосии инкишофи сифатҳои равонии шахс «фаъолият»-и ӯ мебошад. Ҷузъи асосӣ дар мавҷудияти вобастагии байни фаъолият ва ташаккули шахсият ба маънои назариявӣ омӯзиши истилоҳи «фаъолият» мебошад. Бояд қайд кард, ки ин пояи асосӣ аст. Метавон гуфт, ки дар марҳилаи муайян намудани хусусиятҳои равонии шахсияти кудак тағйироти асосӣ ба амал меояд ва ташаккули равонии ӯ фаъолияти иҷромекардаи ӯро муайян мекунад» [15, с.147].

Ҷараёнҳои психологиеро қайд кардан лозим аст, ки тавассути фаҳмиш, шавқу ҳавас, хаёл, хотира, нутқ, тафаккур ифода ёфта, унсури асосии фаъолияти инсон мебошанд.

Каган М.С. ва Шукина Г.И. далел меоранд, ки: «фаъолият, ин кор, бозӣ, таълим аст, ки дар асл як ба як не, балки якҷоя амалӣ гардида, ба ҳар кас ато карда, ба ҳамдигар таъсир расонида бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунад» [19, с.45].

Фаъолияти маърифатиро ба таври дигар тавсиф кардан мумкин аст. Онро инчунин фаъолияти "гностикӣ" ё "когнитивӣ" меноманд. Дар психологияи амрикоӣ самти муҳим, ки онро «психологияи когнитивӣ низ меноманд, ҳамин тавр амалӣ карда мешавад. Ин самт фаъолияти маърифатии шахсро дар асоси падидаҳои шабеҳе, ки дар кори системаҳои худтанзимкунӣ вуҷуд доранд, меомӯзад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти маърифатӣ бо мақсади беҳтар намудани фаъолияти таълимии донишҷӯён мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Дар омӯзиши ин масъала корҳои тадқиқотии олимон М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, С. Сулаймонӣ, И.Х. Каримов, К.Б. Қодиров ва бисёр дигарон саҳми калон гузоштанд.

Фаъолияти маърифатӣ ба мисли дигар намудҳои фаъолият дорои сабаб ва мақсадҳои ба худ хос мебошад, зарурати омӯзиши муҳити беруна баъдан системаи мураккаби шавқмандии маърифатиро инкишоф медиҳад, ки шавқи асосии он шахсро ба дарки олами атроф водор месозад ва чун қоида, дар омӯзиши муҳити берунӣ зарур аст.

Ҳолатҳои стрессӣ манбаи асосии фаъолияти маърифатӣ мебошанд, вақте ки онҳо дар ҳаёти ҳар як шахс пайдо мешаванд. Барои ҳалли дурусти масъала одам бояд чизи нав, номаълум, дар худ ниҳон доштаро дарк кунад ва роҳҳои ҳалро барои раҳоӣ аз ин вазъият ёбад. Маълум мешавад, ки мақсади фаъолияти маърифатӣ ба даст овардани мавод дар бораи чизи нав, кашф кардани робитаи байниҳамдигарӣ бо усулҳои маълум ва дар баробари ин пайдо кардани роҳу воситаҳои нави ҳалли масъала мебошад.

Маълум аст, ки омӯзиши чизи нав, ношинос, амали мураккаб ва душвор буда, пурзӯр намудани меҳнати ақлонӣ, бодиққатиро дар ташаккули стратегияҳо, лоиҳаҳо ва усулҳои нави ҳосил кардан ва коркарди маълумот талаб мекунад. Таҳқиқоти Ҷ. Брунер се намуди асосии стратегияҳоеро нишон дод, ки дар рафти донистан истифода мешаванд:

- Стратегияи қабули мавод ба муайян намудани хусусиятҳои хосси синфи предметҳо нигаронида шуда, падидаи нав ба онҳо тааллуқ дорад.

- Стратегияи шинохтан ба коркарди манбаъҳои иттилоотии ба ҳам монанд нигаронида шудааст. Одатан, коркарди ду вазъият ба натиҷаи мусбӣ оварда мерасонад. Коркарди нодуруст аксар вақт ба нокомӣ оварда мерасонад.

- Стратегияи тамаркуз ба интихоби фарзияи дурусттарин, мукаммалтарин нигаронида шуда, падидаи бештар шинохташударо тавзеҳ медиҳад.

Дар ҷараёни сарфаҳм рафтан одам мазмуни фаъолияти маърифатиро аз худ намуда, ҳама чизро бо «дониш» шарт мекунад. Дониш ин иттилоотест, ки тавассути равандҳои маърифатӣ дар бораи воқеияти атроф ва ҷаҳони ботинии инсон ба даст оварда шуда коркард мешавад.

Дар рафти омӯзиш шахс донишро дар шакли тасвир (тасаввур, фикр, идея, назария, консепсия, фарзия, лоиҳа ва ғайра) ба даст меорад. Фаъолияти маърифатӣ бо кумаки ҳамаи намуди объектҳо (равандҳои ҳиссӣ, даркӣ ва зеҳнӣ) амалӣ мегардад.

Тасвирҳо – нусхаҳои ламсии объектҳои даркшаванда мебошанд.

Тасаввуротҳо –шаклҳои умумӣ мебошанд, ки бо иштироки хотира ва тахайюл ба вуҷуд омадаанд.

Андешаҳо – робитаҳои дутарафа бо донишҳои умумӣ ва абстрактӣ дар бораи ашё ва падидаҳо мебошанд.

Назария – ин пайдоиши ҳама гуна ашё ва падидаҳо бо системаи тасдиқ буда, мавҷудияти онҳоро шарҳ медиҳад.

Барои фалсафа омӯзиши воқеияти атроф аз ҷониби шахс муҳимтарин масъалаи ҷаҳонбинӣ мебошад.

Масъалаи дарк намудани олам масъалаи дар шуури инсон имкони инъикоси дақиқ ва пурраи ҷаҳон, тамоюлу фаъолияти ӯ дар олам аст.

Дониш – дараҷаи олии маълумот дар бораи ҷаҳон аст, ки шахс тавассути шуур ба даст меорад. Бе дониш тасвири ҷаҳонро ташаккул додан ғайриимкон аст.

Моҳияти муносибати маърифатии инсон ба олам аз ҷустуҷӯи фаъолонаю равонашуда ва аз худ намудани дониш аз ҷониби ӯ иборат аст. Бахши фалсафа, ки душвориҳои маърифатро тавсиф мекунад, гносеология ё назарияи маърифат номида мешавад.

Асосҳои гносеология ҳанӯз дар фалсафаи қадим ташаккул ёфта буданд. Маърифат ҳамчун раванди махсус баррасӣ мешуд. Демокрит донишро ба «торик»

(ҳиссӣ) ва «ҳақиқӣ» (ақлӣ) ҷудо кардааст. Ба фикри ӯ, он чи ки бо таҷриба собит ва санҷида шудааст, ба дониши ҳақиқӣ мансуб аст. Аммо на ҳама ба дониши ҳақиқӣ, балки танҳо донишманд омада метавонад [14; с.47].

Суқрот дар бораи усулҳои ба даст овардани дониши ҳақиқӣ сухан меронд. Аз онҳо асосиаш диалектика, ҳамчун санъати бурдани баҳс, мебошад [14; с.54].

Дар асрҳои миёна кӯшишҳои асосии гносеология ба исботи мавҷудияти Худо ҳамчун омили олии ҳама чиз нигаронида шуда буданд. Ақл дар зери эътиқод аст. Аз ин ҷо шиори мазкур бармеояд – «Донистан, то ба ҳастии Худо бовар кардан аст» [16, с.28].

Дар давраи Таҷаддуд маърифат ҳамчун раванди доимӣ фаҳмида мешуд.

Дар фалсафаи замони нав таваҷҷуҳ ба масъалаҳои гносеология афзуд. Ин ба инқилоби саноатӣ вобаста аст ва фалсафаи олмонӣ масъалаи маҳорат ва қобилиятҳои маърифатии инсонро муайян кардааст. Инро Кант анҷом додааст. Ба ақидаи ӯ, одам танҳо олами ҳодисаҳоро дарк карда метавонад, олами воқеият бошад, даркнопазир аст. Марксизм ба даркшавадагии ҷаҳон мутмаин аст. Маърифат бо амалия алоқаманд аст, илова бар ин, ҷаҳонро на танҳо донистан, балки азнавсозӣ кардан мумкин аст.

Дар таърихи фалсафа чунин равияе бо номи агностисизм пайдо шуд, ки намояндагони он ба сарфаҳм рафтани ҷаҳон шубҳа мекарданд ё онро рад мекарданд. Намояндагони он худи рафти маърифатро рад накарданд, вале боварӣ ҳосил карданд, ки он бо қобилиятҳои маърифатии инсон маҳдуд аст.

Таҳлили омӯзиши раванди фаъолияти маърифатӣ нишон медиҳад, ки пайдоиш ва истифодабарии амалиёти гностикӣ ба ду синф ҷудо мешавад:

- амалиёти гностикии беруна;
- амалиёти гностикии дохилӣ.

Амал ба узвҳои эҳсос бевосита ба самти амалҳои гностикии беруна вобаста буда, ба муайянкунӣ дар омӯзиши ашё ва ҳодисаҳо такя мекунад. Таъсири гностикӣ дар раванди таъсири ашёи беруна ба ҳиссиёт зоҳир мешавад. Ҷустуҷӯ, гузоштан, муайян кардан ва пайгирӣ кардани шаклҳо зуҳуроти амалҳои гностикии беруна мебошанд, ки ба узвҳои эҳсос тааллуқ доранд:

- шаклҳои ҷустуҷӯ барои муайян кардани предмети матлуб нигаронида шудаанд;
- шаклҳои дастурӣ барои муайян кардани ҳадафи зарурӣ аз шумораи объектҳои мавҷуда;
- шаклҳои қайдкунӣ барои ошкор кардани сифатҳо ва хосиятҳое, ки аз дигар объектҳо фарқ мекунанд, равона карда шудаанд;
- шаклҳои пайгирӣ барои ба даст овардани иттилооти зарурӣ дар равандҳои ҳамсоя, ки дар дилхоҳ объект рух медиҳанд, равона карда шудаанд.

Нуқтаи ниҳоии шаклҳои дар боло тавсифшуда равандҳои маърифатии ламсӣ мебошанд: ҳиссиёт ва идрок, ки хосиятҳои воқеии ҳам муҳити беруна ва ҳам дохилӣ ва ҳам дар маҷмуъ объектҳои алоҳидаро инъикос мекунанд.

Асоси амалҳои гностикӣ мафҳумҳо ва образҳо мебошанд, ки дар натиҷаи таъсири шаклҳои берунӣ дар ҳар марҳилаи маърифатӣ ба даст омадаанд. Минбаъд, зуҳуроти шаклҳои берунӣ барои чунин ҷараёнҳои зеҳнӣ, ба монанди «тафаккур», «тахайюл», «хотира» ҳамчун асос хизмат мекунанд.

Хотира таассурот ва тасвирҳоро қайд мекунад, онҳоро барои як муддати муайян мустаҳкам намуда, дар давраи зарурӣ инъикос мекунад. Хотира ба одам кумак мекунад, ки маҳорати махсусро ҷамъ кунад ва онро дар ҷараёни рафтору кор истифода барад. Вазифаи маърифатии хотира бо ёрии амалҳои математикӣ истифода мешавад, ки ба муайян кардани робитаи байни иттилооти нав гирифташуда ва қаблан азхудшуда нигаронида шудааст. Ва инчунин барои қайд кардан ва иҷрои он.

Тахайюл имкон фароҳам меорад тасвири предмету ҳодисаҳои даркшаванда тағйир дода шавад ва ташаккули мафҳумҳои навро дар бораи чунин предметҳое, ки барои одам дастнорасанд ва ё дар айни замон тамоман мавҷуд нестанд, таъмин намояд. Одам бо ёрии тахайюл қобилияти дарк кардани оянда, пешгӯии амали худ, нақшаи корӣ тартиб додан ва дар назар доштани натиҷаи онро дорад. Тасавվуроти тахайюл дар асоси иҷрои амалиёти такрорӣ пайдо мешавад, ки ба ҷудо кардани тасвирҳои дар хотира нигоҳ дошташуда, ба ҳам пайвастани унсурҳои гуногуни онҳо, мушобеҳ кардани баъзе тасвирҳо бо дигарон ва аз ҳад зиёд ё кам кардани онҳо нигаронида шудааст.

Тафаккур имкон медиҳад, ки аз воқеияти бо эҳсос даркшуда гузашта, фаъолияти маърифатиро ҷамъбаст намуда, моҳияти предметҳо ва чунин ашёву падидаҳое, ки берун аз ҳудуди ҳиссиёт ва тасаввурот ба вуҷуд меоянд, дарк кунем. Маҳсули тафаккур фикрҳое мебошанд, ки дар шакли мафҳумҳо, мулоҳизаҳо ва хулосаҳо мавҷуданд. Идеяи нав дар натиҷаи иҷрои амалиёти зеҳнӣ ба вуҷуд меояд, ки бо ёрии онҳо предметҳо ва ҳодисаҳоро муқоиса карда, аломатҳои умумӣ ва муҳимтарини онҳоро нишон дода, дар асоси онҳо предметҳои даркшаванда тасниф ва ба низом дароварда шаванд.

Дар раванди маърифат ҳаракати ғояҳо дар шуури субъект аз нодонӣ ба дониш, аз дониши паст ба мутлақ, аз донише, ки хусусиятҳои берунии ашёро инъикос мекунад, то дониш дар бораи моҳияти онҳо, аз дониши нодуруст ба ҳақиқӣ, дуруст инъикоскунандаи дунё ба вуҷуд меояд.

Тадқиқот нишон медиҳанд, ки равандҳои эҳсосӣ ва зеҳнӣ пайваста бо ҳам алоқамананд. Хусусиятҳои хосси равандҳои маърифатии ҳассосии мавҷудбуда, барои фароҳам овардани шароите, ки дар он равандҳои ақлӣ амалӣ мешаванд, маводи муайян мебошанд. Равандҳои ақлии матлуб барои шахс имконият фароҳам меоранд, ки онҳоро дарк кунад. Дар ниҳоят, фаъолияти маърифатии инсон дар асоси дарк кардан сурат мегирад, ки онҳоро дар раванди умумии маърифатӣ муттаҳид мекунад.

Фаъолияти маърифатӣ ҳамкории мутақобилаи ҳамаи ин омилҳо ва ҷузъҳо мебошад, то дар ҳамбастагӣ бо забон ва нутқ заминаеро барои инкишофи шуур фароҳам оварад. Одам бо истифода аз калимаҳо метавонад нишон диҳад, ки чӣ гуна эҳсосотро аз сар мегузаронад, инчунин, раванди дарк кардан ва хотираро нишон диҳад. Илова бар ин, он рафтори раванди тафаккурро нишон медиҳад. Бо ёрии маҷмуи ин қисматҳо шахс имкони дарки воқеияти мавҷуда ва ғайр аз ин, қобилияти идоракунии фаъолияти худро дар соҳаи маърифат пайдо мекунад.

Ҷараёни маърифатро таҳқиқ намуда, маълум мегардад, ки ин раванди хеле мураккаб ва душвор буда, аз омилҳои зиёд вобаста аст, ҳалли мушкилоти зиёдеро тақозо мекунад, бо зарурати бартараф намудани монеаҳои бамиёномада

алоқаманд аст. Аз ин рӯ, барои ба даст овардани натиҷаҳо дар раванди маърифат саъю кӯшиши иродавӣ лозим аст. Аз ин бармеояд, ки гузаронидани кори маърифатӣ низ бо зуҳури саъю кӯшиши иродавӣ пешакӣ муайян карда мешавад. Ин, дар навбати худ,ба аҳамият ва нақши талошҳои иродавӣ дар танзими фаъолияти маърифатии шахс боис мегардад. Ирода имкон медиҳад, ки воситаҳои мавҷуда барои бартараф намудани мушкилоти бавуҷудоянда, ки бо раванди маърифат алоқаманданд, сафарбар карда шаванд.

Раванди маърифатӣ инчунин бо зуҳуроти эҳсосот ва идрок алоқаманд аст, ки тавассути онҳо эҳсоси бӯй, эҳсосоти мусбат ё манфӣ нисбат ба предметҳои муайян ба вуҷуд меояд. Мутаносибан, зуҳури эҳсос ба самаранокии хотира таъсир мерасонад.

Дар заминаи ин таҳқиқ қайд кардан муҳим аст, ки ҳиссиёт ба ҷараёни тафаккур низ таъсир мерасонад. Ин бо он алоқаманд аст, ки мушкилоте, ки дар раванди тафаккур ба миён меоянд, метавонад ба кори ақлонӣ ҳам таъсири манфӣ ва ҳам таъсири мусбат расонад. Мо шод мешавем, агар масъалаи зеҳниро бомуваффақият ҳал кунем, агар роҳи ҳалро наёбем, ғамгин мешавем. Чунин ҳаяҷон, ки дар шакли донишдӯстӣ, ҷустуҷӯӣ, эҳтимолият, дудилагӣ, эътиқод ва ҷашнвора зоҳир мешавад, дар алоқамандӣ бо дониши нав, ношинос пайдо мешавад, дар психология эҳсосоти зеҳнӣ меноманд. Маълум аст, ки Архимед чӣ тавр аз ҳалли масъалаи душвори мавҷудияти омехтаи нуқра дар тоҷи тиллоӣ шод шуда, бо нидои «эврика» ба назди подшоҳ шитофт, то ки ба вай ин хабарро расонад. Дар психологияи муосир самти махсусе мавҷуд аст, ки ба омӯзиши рафти ифшои чизи нав, ношинос, ки номи «эвристикӣ»-ро касб кардааст, машғул аст [18, с.75].

Дараҷаи имкониятҳои маърифатии шахс таъсирро ба натиҷаҳои имконпазири фаъолияти маърифати пешакӣ муайян мекунад. Мутаносибан, имкониятҳои маърифатӣ ба андозаи муайян пешниҳоди имконияти омӯхтану таҳқиқи моҳияти предмету ҳодисаҳо ва дар асоси ин аз худ намудани донишҳои нав ва қобилияти ҳалли вазифаҳои гузошташударо боис мегардад. Инчунин, усулу воситаҳои нави пешбурди фаъолият дар соҳаи зеҳнӣ аз худ карда мешаванд. Маҷмуи қобилиятҳои маърифатӣ аз хусусиятҳои зерин иборат аст: мнемоникӣ, ламсӣ, эҳсосӣ, репродуктивӣ, равонӣ ва лафзӣ.

Дар навбати худ, фаъолияти гностикӣ ба қобилиятҳои маърифатии мавҷуда асос ёфтааст, ки онро фаъол, равона ва танзим мекунанд. Дар натиҷаи амали қобилиятҳои маърифатӣ фаъолияти гностикӣ самараноктар мегардад. Маҳорати ламсӣ ба фаъолияти гностикӣ таъсири муҳим дорад, ки имкон медиҳад хусусиятҳо ва хосиятҳои таҳқиқшавандаи ашё ва падидаҳои омӯхташаванда бештар далелнок инъикос карда шаванд. Инчунин, малакаҳои эҳсосӣ имкон медиҳанд, ки ҳолати мавҷудаи муҳити беруна ва дохилӣ инъикос ёбанд.

Вазифаи қобилиятҳои ламсӣ аз имкони назорат кардани объект ва падидаҳои омӯхташаванда иборат мебошад. Бо кумаки қобилиятҳои ламсӣ, инчунин тағйироти хурдтаринро дар ҳолати кунунӣ ва фаъолияти онҳо метавон ошкор кард.

Дар навбати худ, қобилиятҳои мнемоникӣ ҳангоми анҷом додани фаъолияти гностикӣ имкон медиҳанд, ки таҳқиқоти мутлақ ва дақиқ дар ҷараёни ба даст овардани маълумот бо назардошти дастгирӣ ва татбиқи онҳо кафолат дода шавад.

Хусусияти фарққунандаи қобилияти репродуктивӣ қобилияти муайян кардани сохтори дохилӣ мебошад. Ғайр аз ин, муайян кардани деформатсияҳои (шаклдигаргуниҳои) имконпазире, ки дар сохти объекти тадқиқшаванда дар оянда ба амал омада метавонанд, муҳим аст.

Нақши қобилиятҳои зеҳнӣ дар амалисозии фаъолияти ирфонӣ (гностикӣ) аз маҳорати анҷом додани таҳқиқоти таъиншуда иборат мебошад. Минбаъд, дар асоси онҳо хулосаи зарурӣ баровардани ҳамон маълумоти маърифатие, ки дар ҷараёни таҳқиқот ба даст оварда шудааст. Илова бар ин, қобилиятҳои зеҳнӣ имкон медиҳанд, ки тасвирҳо ва фикрҳоро барои баровардани хулосаҳои объективии назариявӣ ва амалӣ истифода баранд.

Вазифаи қобилиятҳои шифоҳӣ дар гузаронидани фаъолияти гностикӣ имкон медиҳад, ки объекту ҳодисаҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати назариявӣ дуруст муайян карда шаванд. Он инчунин имкон медиҳад, ки хулосаҳои ниҳоӣ дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ таҳия гардида, фарзияҳо, мафҳумҳо ва постулатҳои назариявии мавҷуда объективӣ нишон дода шаванд, ки онҳо барои равшан кардани моҳияти матлуби он падидаҳои таҳқиқшаванда пешбинӣ шудаанд.

Акнун ба баррасии истилоҳоте, ки фаъолияти таълимиро шарҳ медиҳанд, мегузарем. Таҳлили адабиёти илмӣ оид ба ин мавзуъ ба В. Беликов имконият дод, ки истилоҳоти сершуморро таҳқиқ намуда, ба хулосае ояд, ки дар дидактикаи муосир мафҳумҳои «фаъолияти таълимӣ», «фаъолияти таълимию маърифатӣ», «фаъолияти маърифатӣ»-и донишҷӯён ба сифати муодил истифода мешаванд.

Дар баробари ин, омилҳои зеринро дар назар доштан лозим аст, ки ҳамаи ҷиҳатҳои фаъолияти таълимиро тавсиф мекунанд, имкон медиҳанд тамоми имкониятҳо муайян карда шаванд:

1) Самти асосии фаъолияти таълимӣ ин рӯоварӣ ба таҳияи маводи таълимию методӣ ва ҳалли масъалаҳои амалӣ аз рӯйи ихтисоси дилхоҳ мебошад.

2) Дар раванди амалигардонии фаъолияти таълимӣ бояд комплекси дахлдор аз худ карда шавад, ки принсипҳои умумии методологии амал ва таърифи илмӣ аз рӯйи ихтисосро дар бар мегирад.

3) Азхудкунии усулҳо ва амалҳои умумӣ, ки амалиёти барномавӣ мебошанд, барои дарёфти усули ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳо таъин шудаанд.

4) Дар асоси ташаккули ҳавасмандгардонии инкишофи саъю кӯшиши маърифатии донишҷӯён, фаъолияти таълимӣ бояд ба худомӯзӣ нигаронида шавад.

5) Фаъолияти таълимӣ инчунин бояд ба тағйир додани хонанда, аз ҷумла маҷмуи хусусиятҳои рухӣ ва шахсии ӯ вобаста ба самтҳои натиҷавии амали ӯ равона карда шавад.

Ҷанбаи дигари муҳимми фаъолияти таълимию маърифатӣ самти функсионалӣ мебошад, ки дар асоси асарҳои Г.И. Шукина аз он иборат аст, ки вай дар самтҳои зерини раванди таълим зоҳир мегардад:

1) Ба он равона карда шудааст, ки ба таълимгирандагон дониш, маҳорат ва малакаҳои мувофиқ ато кунад, ки дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ заруранд.

2) Мусоидат намудан ба таҳияи чорабиниҳое, ки ба фароҳам овардани шароит барои тарбияи ҷаҳонбинии муосир ва хислатҳои ахлоқии донишҷӯён нигаронида шудааст.

3) Дар донишҷӯён мақсаднок ташаккул додани далелҳои зарурии маърифатӣ, шавқу рағбат ба таълими инфиродӣ тавассути баланд бардоштани фаъолнокӣ ва зуҳури шавқи маърифатӣ ба раванди таълим.

4) Муайян ва амалӣ кардани тадбирҳо оид ба баланд бардоштани қобилияти эҳтимолии донишҷӯён.

5) Таҳия ва ҷалб кардани донишҷӯён ба корҳои ҷустуҷӯӣ ва эҷодӣ.

Самти дигари муҳимми фаъолияти таълимию маърифатӣ ин тақсимоти ҷараёнҳои воридшавандаи маълумот оид ба барномаҳои таълимӣ мебошад, ки бояд ба истифодаи каналҳои шифоҳӣ ва визуалӣ равона карда шаванд. Ин каналҳо бояд ба ихтисосҳои муқарраршуда дар давраи минбаъдаи таҳсил мувофиқат намоянд. Ғайр аз ин, ба истифодаи бахшҳое, ки дорои миқдори зарурии иттилооти илмию идоракунӣ мебошанд, диққат додан лозим аст. Меъёрҳои баррасишавандаи таъмини фаъолияти таълимию маърифатӣ мавҷудияти имконияти муайяни пешбурди кори тарбиявиро дар сатҳи сифатии инкишоф ва татбиқи вазифаҳои таълимиро мутобиқи барномаи муқарраршуда муайян мекунад.

Чорабиниҳои гузаронидашуда имкон медиҳанд хулоса барорем, ки фаъолияти таълимию маърифатии пешниҳодшаванда ҳамчун маҷмуи амалҳои якхела дар маҷмуаи худ ягонагии мақсадро муайян намуда, ба амалигардонии амалии вазифаҳои қаблан муайяншудаи раванди таълим нигаронида шудааст.

Асоси пешбурди фаъолияти таълимию маърифатӣ ва муайянкунии ташаккули онро метавон чун «амали маърифатӣ» ном бурд. Истилоҳи «амали маърифатӣ» воҳиди сохтории мувофиқро муайян мекунад, ки онро метавон ҳамчун «амали маърифатии бошуурона, мақсаднок, самаранок анҷомёфта, ки одатан бо ҳалли масъалаи амалӣ алоқаманд аст», тасниф кард [1, с. 37].

Асосҳои мушаххаси ҳавасмандии фаъолияти донишҷӯро унсурҳои зерини фаъолият дар соҳаи таълимӣ ва маърифатӣ муайян мекунанд, ки ҳамчун марҳила ё зинаҳои омӯзиш ифода карда мешаванд:

Марҳилаи якум барои муайян кардан ва дарки чунин амалҳои таълимӣ, аз қабили аз ҷониби донишҷӯ аз худ кардани маълумот дар бораи муҳиммият ва аҳамияти масъалаи таҳқиқшаванда дар раванди фаъолияти таълимӣ пешбинӣ шудааст. Дар асоси чунин тарзи гузоштани саволҳо хоҳиши зоҳир кардани таваҷҷуҳ ба гузаронидани чорабиниҳо оид ба ташкил ва инкишофи маҷмуи воситаҳо барои рушди хоҳишҳои ҳавасмандгардонӣ барои ахзудкунии маҷмуи пешниҳодшудаи донишҳои додашаванда пайдо мешавад.

- Мақсади асосии давраи (марҳилаи) дуюм таҳлили самти мушаххаскунии саволҳои дар ҷараёни таълим ба миён гузошташуда мебошад, ки барои аз худ намудани усулҳои гузаронидани чорабиниҳои таълимӣ пешбинӣ шудаанд. Ғайр аз ин, муайян карда шудааст, ки асоси пешбурди фаъолияти таълимӣ ташаккули нуқтаҳои асосии тафаккури назариявӣ мебошад.

- Мақсади марҳилаи сеюм аз дарёфти усули муайян кардани

роҳи ҳал, яъне таҳияи стратегияи дастури ташкили фаъолияти мушаххас ва усулҳои фаъолияти он иборат аст.

- Мақсади марҳилаи чорум гузаронидани таҳлил мебошад, ки дар асоси он тағйири имконпазири тартиби амалҳои иҷрошаванда, тағйир додани усули дарёфти роҳи ҳалли масъала, кумак ба татбиқи фаъолияти маърифатӣ таҳия карда мешавад.

Ҳангоми гузаронидани фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ ду омили муайянкунандаро ҷудо кардан мумкин аст. Якум, бо ҷанбаи замонӣ алоқаманд аст - он статикӣ ва динамикӣ мебошад. Омили дуюм, ба ҷанбаи идора алоқаманд аст ва он идорашаванда ва идоракунанда аст. Ҳамчунин, дар фаъолияти таълимию маърифатӣ муҳаққиқон донишро ҳамчун унсури тағйирёбанда (инвариантнӣ) ва маҳорату малакаҳоро ҳамчун унсури тағйирнаёбанда (вариантӣ) муайян мекунанд [17, с.12].

Бо назардошти он ки фаъолияти таълимию маърифатӣ раванди тағйирёбанда аст, чунин гурӯҳҳои омилҳо, ба монанди малакаю маҳорати маърифатӣ - назариявӣ, ориентатсионӣ ва маърифатӣ ҷудо карда мешаванд, ки дар таҳияи тартиби имконпазири амалҳои иҷрошаванда истифода мешаванд.

Сатҳҳо ва дараҷаҳои зоҳиршавии инкишофи маҳорати таълимӣ ва маърифатии донишҷӯён ва мутахассисонро таҳқиқ намуда, олими маъруф В.Г. Риндак фарқияти зеринро пешниҳод мекунад, ки ба дараҷабандии ин талаботҳо нигаронида шудааст:

Таъин кардани сатҳи якумба иҷрои вазифаи амалии додашуда аз рӯйи мисолҳои зерин нигаронида шудааст:

а) сатҳи интуитивӣ (беихтиёрона), ки ҳамчун дарёфткунии мақсаднок ва дарки маводи таълимии дар ҷараёни дарс пешниҳодшаванда, ки ба донишҷӯён дода мешавад, зоҳир мегардад. Пешниҳоди маводи таълимӣ дар шакли хусусияти маърифатӣ ва дарёфти роҳи дилхоҳ дар ин замина барои вазифаҳои намуд ва навъи мувофиқ беҳтар аст;

б) сатҳи алгоритмӣ, ки барои истифода дар раванди мустақилона аз худ намудани малака ва донишҳои дар давоми тамоми давраи фаъолияти таълимӣ гирифташуда дар вазъияти амалӣ пешбинӣ шудааст.

Мақсади сатҳи дуюм сатҳи амалӣ буда, барои баланд бардоштани қобилияти нишон додани самти мавҷудаи фанни таълимӣ ва нишон додани нақш ва аҳамияти робитаҳои байнифаннӣ пешбинӣ шудааст. Зуҳуроти ҷустуҷӯи мустақилонаи роҳҳои ҳалли масъала дар асоси батартибдарории донишҳои гирифташуда тавассути истифодаи бошууронаи маҳорат ва малакаҳо дар ҳолатҳои ғайристандартӣ, ки дар ҷараёни омӯзиш ба вуҷуд меоянд, сурат мегирад.

Мақсади сатҳи сеюм, ки эҷодӣ аст, аз муайян кардани қобилияти якҷоя таҷдиди назар намудани дилхоҳ консепсияҳои абстрактӣ, афкор ва маҳорати аслии он мебошад, ки дар натиҷаи онҳо усулҳои ғайристандартӣ ва роҳҳои ҳалли вазифаҳои гузошташуда дар ҳолатҳои таҳқиқотӣ тасвият карда мешаванд. Ва дар асоси қобилиятҳои ҳосилгардида истифода бурдани сарчашмаҳои илмии иловагӣ.

Вобаста ба дараҷа ва сатҳи ташаккули маҳорат ва малакаи касбӣ метавон дараҷаи фаъолшавии зуҳуроти фаъолиятро дар соҳаи таълимию маърифатӣ муайян кард.

Масъалаҳои мутобиқсозии давраи фаъолияти таълимию маърифатӣ метавонанд дараҷаи сатҳи тавсифи аҳамияти саволҳо дар бораи имкониятҳои

мавҷуда ва усулҳои татбиқи амалии он бошанд. Усулҳои мавҷудаи фаъолгардонии кори таълимӣ, ки барои ҷорӣ намудани унсурҳои асосии пурмазмуни раванди гузаронидан, ки ба баланд бардоштани сатҳи таълим нигаронида шудаанд, аз бисёр ҷиҳат аз хосиятҳои муайяни сифатӣ ва усулҳои маводи таълимию методии дар раванди таълим истифодашаванда вобастаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки дилхоҳ раванди таълимӣ, пеш аз ҳама, ба мақсад мувофиқ будани ташаккули чунин фаъолгардонии кори зеҳнии донишҷӯён ва мутахассисонро ифода мекунад, вақте ки онҳо маълумоти гирифташударо аз рӯйи натиҷаҳои таҳлил истифода мекунанд. Ҳамчунин метавон гуфт, ки ҷараёни таълимии зарурӣ дорои унсурҳои муайяни таркибӣ буда, ин маводи таълимӣ ба андозаи муайян шароити чунин амалиётро дар робита ба муносибкунии ҷараёни таълим нишон медиҳад.

Роҳҳои ташаккули фаъолияти самаранок дар таълим дар таҳқиқоти В.И. Андреев, Д.Б. Богоявленская, И.П. Калошин, Ю Н. Кулюткин, А.Н. Лук, Я.А. Пономарев, О. Тихомиров ва дигарон баён гардидаанд. Дар асоси таҳлил ва ба назар гирифтани натиҷаҳои таҳқиқоти онҳо гуфтан мумкин аст, ки яке аз вариантҳои ифодаи нуқтаҳои асосие, ки барои баланд бардоштани фаъолияти таълим нигаронида шудааст, метавонад таркиб ва сохтори ҳар як шакли амал дар самти таълимию маърифатӣ қабул карда шавад. Дар асоси маълумоте, ки муҳаққиқон ба даст овардаанд, омӯзиш бо усулҳои таҳияшудаи пешбурди фаъолият бояд тавассути азхудкунии маҷмуи муайяни амалиёт ва тартиби ба ҳар як усул хос, яъне тавассути пайдарпайии амалҳо мувофиқи алгоритми таҳияшуда мутобиқи вазифаи мушаххас ба роҳ монда шавад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки зарурати муайян кардани тартиби иҷрои амалҳо, амалиётҳо ва вазифаҳо бо мақсади муайян кардани пайдарпайии зарурии онҳо ба миён меояд.

Барои ин чунин тартиби амалии татбиқи амалҳо барои ҳар як намуди мушаххаси дарсҳои таълимию маърифатиро мувофиқи мушкилоти таълимӣ муқаррар кардан лозим аст. Пайдарҳамии муайяни амалҳои тибқи нақшаи таълимӣ муқарраршуда, амалиётҳо, вазифаҳо ва амалҳое, ки бо назардошти пайдарҳамӣ ва тартиби муқарраршуда ташаккул ёфтаанд, ҳамчун заминаи тахминии индикативии фаъолият тибқи алгоритми таҳияшуда истифода шавад.

Раванди дар боло зикргардидаи дарёфти роҳи оптималии масъалаи бамиёнгузошташуда аҳамияти хосси раванди гузаронидани фаъолияти таълимию маърифатиро муайян мекунад. Чунин гузоштани масъаларо В. Беликов дар асарҳои худаш қайд мекунад. Вай дар тадқиқоти худ ин равандро ҳамчун дорои амалҳо ва марҳилаҳои муайяни фаъолияти он таҳлил мекунад:

1. Марҳилаи гузаронидани амалҳои таҳлилӣ, ки барои ба даст овардани хулосаи якҷояи мувофиқашуда нигаронида шудааст, ки дар самти таҳияи алгоритми муайян кардани арзёбии масъалаи гузошташуда амалӣ карда мешавад; идомаи марҳила аз фаъолияти раванди дахлдори муайян кардани моҳияти масъалаи бамиёнгузошташуда ва равшан кардани ҳадафи асосии гузаронидани чорабиниҳои таълимӣ, яъне мушаххаскунии маҷмуи вазифаҳо ва вариантҳои фаъолияти таълимӣ иборат аст.

2. Марҳилаи гузаронидани амалҳои лоиҳавӣ, ки барои раванди таҳияи стратегияи мувофиқи фаъолият оид ба гузаронидан ва фаъолгардонии амалҳо барои интихоби тамоми маҷмуи усулҳо, роҳҳо ва воситаҳои фаъолияти таълимию методӣ равона ва пешбинӣ шудааст.

3. Марҳилаи гузаронидани амалҳои иҷрокунандагӣ, ки ҳадафи онҳо ба фаъолгардонии барномаи таълимии таҳияшуда нигаронида шудааст. Раванди дар амал татбиқ намудани нақшаи таълимии таҳияшуда дар асоси татбиқи амалии усулҳо, роҳҳо, вазифаҳо ва воситаҳои пешакӣ тартибдодашудаи навъҳои фаъолияти амалӣ сурат мегирад. Натиҷаи ниҳоӣ расидан ба ҳадафи ниҳоии раванди таълим хоҳад буд [10, с. 132-133].

Марҳилаҳои дар боло зикршуда, ки ба гузаронидани фаъолият дар соҳаи таълимию маърифатӣ нигаронида шудаанд, чун қоида, таҳияи нусхаи аслии онро пешбинӣ мекунанд, ки тибқи он чорабиниҳои таълимӣ дар асоси нақшаи интихобшуда, ки самтиояндадори раванди таълимро муайян мекунанд, амалӣ карда мешаванд. Мақсадҳои марҳилаи таҳлилӣ дар пешбурди фаъолияти таълимӣ, гузоштан ва таҳияи вазифаи амалии таълимӣ, бештар вобаста ба маълумоти иттилоотӣ ва оморӣ, ки ба омӯзгор дастрас аст, салоҳияти худи омӯзгор мебошад, ки онҳоро вобаста ба илми омӯзонидашаванда ва фанни таълимӣ мегузорад.

Ҳангоми муайян кардани ҳадафҳои марҳалаи таҳлилӣ қайд кардан зарур аст, ки бояд масъалаи фарқияти иттилооти мавҷудаи илмию таълимӣ, ки ҳангоми пешниҳоди шифоҳии маълумоти ибтидоӣ ва маҷмуи омилҳои маърифатӣ дар бораи мавзуи дарс пайдо мешаванд, гузошта ва ҳал карда шаванд. Дар ин силсилаи муқарраршудаи пешниҳоди маводи зарурии таълимӣ муайян кардани таркиб ва сохтори амалҳои асосии татбиқшаванда муҳим аст. Муайян намудани сохтори чорабиниҳои универсалӣ оид ба гузаронидани баррасии таҳлилӣ, иҷро ва коркарди маводи мавҷудаи таълимие, ки дар ҷараёни аз худ кардани он аз тарафи донишҷӯён ташаккул меёбад, тибқи тартиби муқарраргардидаи гузаронидани дарсҳо муҳим аст.

Таърифи алгоритмро В.А. Беликов таҳқиқ намуда, маҷмуи усулҳоро ҳамчун маҷмуи меъёрҳои асосии гузаронидани фаъолияти таълимию маърифатӣ пешниҳод кардааст. Мувофиқи назарияи В. Беликов, алгоритми таҳқиқот аз силсилаи амалҳои зерин иборат аст:

1.муайян намудани мақсади асосии мушоҳидаи ибтидоӣ оид ба моҳияти супориши гузошташуда;

2. асоснокии гузаронидани мушоҳида;

3.интихоби мавзуи дилхоҳ ҳамчун ҳадафи гузаронидани таҳлил;

4.фароҳам овардани шароит ва сохтори зарурӣ бо мақсади гузаронидани мушоҳида;

5.таҳияи тартиби сохтории гузаронидани мушоҳидаи объекти таҳлил;

6.фароҳам овардани заминаҳои методологӣ барои рамзгузории маълумоти истифодашаванда.

Гузаронидани мушоҳидаи амалӣ, ки аз унсурҳои зерин иборат аст:

а) иҷро намудани чорабиниҳои амалӣ;

б) фаҳмиши амалҳои иҷрошаванда;

в) дарёфтан ва дарк кардани тартиби амалҳои иҷрошуда;

г) рамзгузории маълумот оид ба таркиб ва сохтори масъала;

8. гузаронидани таҳлили маълумоти гирифташуда барои мувофиқат ба вазифа;

9. тасвияи хулосаҳои бадастомада, рамзгузорӣ ва таҳлили онҳо.

Муҳиммияти дарёфти роҳи ҳалли мушкилоти гузошташуда боиси пайдоиши вариантҳои имконпазир гардид. Саҳми муайянро метавон варианти пешниҳодкардаи В.Э. Штейнберг, ки мувофиқи он алгоритми ҷустуҷӯшавандаи гузаронидани чорабиниҳои таълимӣ ба тасаввурот асос ёфтааст, ки дар он моделҳои мантиқӣ-семантикӣ таҳия шуда, сохтори онҳо дар шакли координатӣ дода шудааст. Шакли координатаи ҷустуҷӯшаванда тавре тарҳрезӣ шудааст, ки ҳангоми рамзгузории маводи дастраси таълимӣ ва маълумоти илмию иттилоотӣ дар гузаронидани дарсҳо истифодашаванда ба кор бурда шавад. Чунин сохтори шакли координатаи таҳияшуда дар сатҳи таъсирии идоракунӣ истифода мешавад. Хусусияти муҳимми ин модели мантиқӣ-семантикии пешниҳодшуда, ки дар шакли координатӣ пешниҳод шудааст, мавҷудияти хосияти алгоритмизатсия мебошад, зеро имконияти ифодаи алгоритми пешниҳодшудаи ҷараёни ҳисобкунии базаи мавҷудаи маълумоти иттилоотӣ-оморӣ таъмин карда мешавад. Инчунин, имконияти шахсикунонии таҳқиқоти инноватсионии соҳаи технологияи педагогӣ мавҷуд аст [19, с.77].

Таҳқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки чаҳор дараҷаи ҳавасмандӣ дар фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шавад:

- синкретикӣ;
- мулоҳизаи беихтиёрона – андеша;
- мулоҳизаҳои дискурсивӣ ақлӣ;
- фаҳмиши назариявии инкишофёфта бо ҳассосият ба зиддиятҳои мантиқӣ, ташаккули ташаббуси ақлонӣ ва андешаҳои баҳсталаб.

Дар шароити фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳқиқот хусусиятҳои зерини истифодаи мафҳуми «фаъолияти таълимию маърифатӣ»-ро дар фаъолияти таълимию омӯзгорӣ муайян мекунем:

- таълимгиранда субъекти фаъолияти таълимию маърифатӣ мебошад;
- ташаккул ва инкишофи шахсият дар фаъолияти таълимию маърифатӣ бо азхудкунии дониш, ташаккули маҳорати эҷодӣ алоқамандии зич дорад;
- унсурҳои статикӣ ва динамикӣ бо фаъолияти таълимию маърифатӣ зич алоқамандаанд;
- фаъолияти таълимию маърифатӣ ҳам ҳадафҳо ва ҳам маҷмуи вазифаҳои амалиро дар бар мегирад;
- барои аз нав сохтани алгоритмҳои фаъолият ба даст овардани сатҳи эҷодӣ зарур аст.

Баъди таҳлили маводҳои назариявӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1.Маърифат ин намуди махсуси кори инъикоскунандаи инсон мебошад.

2.Маърифат – ин ҷузъи маънавии фаъолияти амалии шахс мебошад.

3.Маърифат – ин сатҳи олии иттилоотест, ки аз тарафи шахс дидаю дониста ба даст меояд.

4. Маърифат – ин фармоиши ҷамъиятӣ дар шакли эҳтиёҷоти муҳимми ҷомеа мебошад (дар асрҳои миёна ба маърифат дин таъсири хеле зиёд мерасонд, дар асри XX ин эҳтиёҷоти омӯзиши олам буд).

Маърифат метавонад ба фонди ба истилоҳ зеҳнӣ асос ёбад, ки маънои дониши маҷмуии одамон, усулҳои шинохт ва ғайраро дорад.

Муқарриз: Тошзода С.-н.и.п., ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдухаирова А. Т. Приемы активизации познавательной деятельности / А. Т.Абдухаирова //Среднее специальное образование. – 1989. - № 8.
2. Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний / В.С. Аванесов. - М., 1994. - 135 с.
3. Адольф В.А. Информационные технологии в образовательной деятельности. Практикум для слушателей системы повышения квалификации /[авт. кол. В.А. Адольф и др.]; Мин.-во образования Российской Федерации. -Красноярск: РИО КГПУ, 2003. - 144 с.
4. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г.Азимов, А. Н.Щукин. – М.: Издательство ИКАР, 2009.
5. Актуальные проблемы педагогики и психологии высшей военной школы. Под.ред. А.В.Барабанщикова. - М.: ВПА, 1980. - С. 21.
6. Алексеев О.Г. Организация и проведение занятий с применением моделированных на ЭВМ учебных заданий / О.Г.Алексеев, И.Ф.Володость, А.А. Бабаев. - Л: ВИАЛКА, 1977. - 13 с.
7. Алиева А.И. Педагогическая особенность инновационной технологии обучения грамоте в школах Республики Таджикистан: Автореф.дисс. канд. пед. наук / А.И. Алиева. -Душанбе, 2007. -24 с.
8. Андреев А.А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования / А.А. Андреев //Школьные технологии. -2001. -№3.
9. Великанова С.С. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов технического вуза в процессе профессиональной подготовки: дис. ...канд. пед. наук / С.С. Великанова. - Магнитогорск, 2005. -178 с.
10. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С. Гершунский. - М.: Педагогика, 1987. - 264 с.
11. Джураева Х.Ю. Способы реализации дидактических принципов при компьютерном обучении в школах РТ: Автореферат диссертации к. п. н. / Х.Ю. Джураева. - Ходжент, 2007. - 27 с.
12. Долгосрочная стратегия реформы системы образования РТ (2004-2015гг.)
13. Долженко О.В. Современные методы и технология обучения в техническом вузе / О.В.Долженко, В.Л. Шатуновский. - М.: Высшая школа, 1990. - 278 с.
14. Исследование и разработка путей применения новых информационных технологий для совершенствования процесса обучения в вузах: Отчет о НИР (итоговый) / Ассоциация исследователей и разработчиков системы непрерывного образования специалистов "Кадры". Науч.рук. Золотарев А.А. Отв.исп.Варфоломеев В.И. - М.:МИИГА, 1992. - 85 с.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. - М., 1977. -С. 506
16. Лернер И.Я. Качества знаний студентов. Какими они должны быть?/ И.Я. Лернер. - М.: Знания, 1978. - 112 с.
17. Образовательные технологии /Бордовская Н.В., Реан А.А. -М.: Педагогика. Издат.дом «Питер», 2003. - С.139- 145.
18. Педагогика. Курс лекций. Под ред. Щукиной Г.И. и др. -М.: Просвещение, 1966. -526 с.
19. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. - М., 1989.
20. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Книга для учителя / Г. И. Щукина. - М., 1986. - 144 с

МАФҲУМИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ – МАЪРИФАТӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ ФАЛСАФӢ, ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГӢ

Дар мақола муаллифон дар бораи мафҳуми фаъолияти таълимию маърифатӣ дар сарчашмаҳои фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ сухан рондаанд. Фаъолияти маърифатӣ ба мисли дигар намудҳои фаъолият дорои сабаб ва мақсадҳои ба худ хос мебошад, зарурати омӯзиши муҳити беруна баъдан системаи мураккаби шавқмандии маърифатиро инкишоф медиҳад, ки он шахсро ба дарки олами атроф водор месозад ва чун қоида, дар омӯзиши муҳити берунӣ зарур аст.

Дар ҷараёни сарфаҳм рафтан одам мазмуни фаъолияти маърифатиро аз худ намуда, ҳама чизро бо «дониш» шарт мекунад. Дониш ин иттилоотест, ки тавассути равандҳои маърифатӣ дар бораи воқеияти атроф ва ҷаҳони ботинии инсон бадастовардашуда коркард мешавад. Дар мақола қайд

шудааст, ки барои фалсафа омӯзиши воқеияти атроф аз ҷониби шахс муҳимтарин масъалаи ҷаҳонбинӣ мебошад. Масъалаи дарк намудани олам масъалаи дар шуури инсон имкони инъикоси дақиқ ва пурраи ҷаҳон, тамоюлу фаъолияти ӯ дар олам аст. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки равандҳои эҳсосӣ ва зеҳнӣ пайваста бо ҳам алоқаманданд. Хусусиятҳои хосси равандҳои маърифатии ҳассосии мавҷудбуда барои фароҳам овардани шароите, ки дар он равандҳои ақлӣ амалӣ мешаванд, маводи муайян мебошанд. Қайд кардан мумкин аст, ки асоси пешбурди фаъолияти таълимию маърифатӣ ва муайянкунии ташаккули онро метавон чун «амали маърифатӣ» ном бурд. Истилоҳи «амали маърифатӣ» воҳиди сохтории мувофиқро муайян мекунад, ки онро метавон ҳамчун «амали маърифатии бошуурона, мақсаднок, самаранок анҷомёфта, ки одатан бо ҳалли масъалаи амалӣ алоқаманд аст», тасниф кард.

Калидвожаҳо: фаъолият, маърифат, таълим, фаъолияти таълимӣ, фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, фаъолияти гностикӣ, когнитивӣ, стресс, стратегия, дониш, амали маърифатӣ, алгоритм.

ПОНЯТИЕ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФИЛОСОФСКИХ, ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В статье авторы рассказали о понятии учебно-познавательной деятельности в философских, психолого – педагогических источниках.Познавательная деятельность, так же как и другие виды деятельности, имеет свои мотивы и цели, необходимость в изучении внешней среды, в последующем развивает сложную систему познавательных мотивов, базовый мотив которой побуждает человека постигать окружающий мир и как правило, является необходимостью в изучении внешней среды. В процессе постижения знаний, усваивает содержание познавательной деятельности. Знания - это приобретенная и переработанная с помощью познавательных процессов информация об окружающей действительности и внутреннем мире человека. В статье отмечается, что для философии изучение окружающей действительности человеком -наиболее важная мировоззренческая проблема. Вопрос о познании мира есть вопрос о возможности точного и полного отображения мира в сознании человека, его ориентации и деятельности в мире. Исследования показывают, что сенсорные и интеллектуальные процессы испытывают постоянную взаимосвязь. Специфические особенности имеющихся сенсорных познавательных процессов являются определенным материалом для создания условий, при которых осуществляются умственные процессы. Основой проведения учебно-познавательной деятельности и определяющей ее формирование можно считать т.н. «познавательное действие». Термин «познавательное действие» определяет собой соответствующую структурную единицу, которую можно классифицировать как «осознанный, целенаправленный, результативно завершённый познавательный акт, как правило, связанный с решением практической задачи».

Ключевые слова: деятельность, познаватель, образование, образовательная деятельность, учебно-познавательная деятельность, гностическая деятельность, когнитивный, стресс, стратегия, знание, познавательное действие, алгоритм.

THE CONCEPT OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY IN PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL LITERATURE SOURCES

In the article, the authors spoke about the concept of educational and cognitive activity in philosophical, psychological and pedagogical sources.In the process of comprehension, a person acquires the content of cognitive activity, causing everything to be “knowledge”. Knowledge is information acquired and processed with the help of cognitive processes about the surrounding reality and the inner world of a person.The article notes that for philosophy, the study of the surrounding reality by a person is the most important worldview problem. The question of knowledge of the world is the question of the possibility of an accurate and complete reflection of the world in the mind of man, his orientation and activity in the world.Research shows that sensory and intellectual processes are constantly interconnected. The specific features of the existing sensory cognitive processes are a certain material for creating the conditions under which mental processes are carried out.The basis for conducting educational and cognitive activity and its formation that determines it can be considered the so-called. "cognitive action". The term "cognitive action" defines the corresponding structural unit, which can be classified as "a conscious, purposeful, effectively completed cognitive act, as a rule, associated with the solution of a practical problem."

Key words: activity, cognizer, education, educational activity, educational and cognitive activity, gnostic activity, cognitive, stress, strategy, knowledge, cognitive action, algorithm.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Маҷидов Ҳамид*** – Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, профессори кафедраи математикаи олӣ ва фанҳои табиатшиносӣ. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ, 1/2. Телефон **(+992) 904-59-40-41**.

Афизов Сӯҳроб Хурсандович – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими информатика. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. E-mail: **suhrob.@mail.ru** Телефон: **(+992) 918532101**.

Сведение об авторах: ***Маджидов Хамид*** – Таджикский государственный университет коммерции, профессор кафедры высшей математики и естественных дисциплин. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Дехоти, 1/2. Телефон **(+992) 904-59-40-41.**
Афизов Сухроб Хурсандович **–** Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, соискатель кафедры методики преподавания информатики. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова,16. . E-mail: **suhrob.@mail.ru** Телефон: **(+992) 918532101**.

Information about the authors: ***Majidov Hamid*** – Tajik State University of Commerce, Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Disciplines. **Address**: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street, 1/2. Phone: **(+992) 904-59-40-41.**
Afizov Sukhrob Khursandovich – Kulyab State University named after A. Rudaki, applicant for the Department of Informatics Teaching Methods. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, st. S. Safarov, 16. . E-mail: **suhrob.@mail.ru** . Phone: **(+992) 918532101**

УДК 371.013

ИНСОНГАРОӢ ДАР МАОРИФ

Бобоназаров Ш.С.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Мушкилоти гуманизатсияи ҷомеа дар маҷмуъ ва бахусус маориф аз миёнаҳои асри гузашта дар тафаккури ҷомеа авлавият пайдо карда, намояндагони илмҳои гуногун ба он эътибори махсус дода истодаанд. Ҳанӯз дар соли 1990 дар симпозиуми байналмилалии «Фалсафаи маориф дар дурнамои асри 21» зарурати таваҷҷуҳи тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи гуманизатсияи маориф эътироф карда шуд. Инсонгароии соҳаи маориф, ки яке аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, ба принсип ва талаботи асосии ислоҳоти соҳаи маориф дар кишварҳои пешрав табдил ёфт. Зимнан, ин раванд дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла кишвари мо Тоҷикистон низ, таъсири худро гузошт. Ҳарчанд масъалаи гуманизатсия ва инсонгароӣ аз солҳои 80-ум дар нигоштаҳои олимони тоҷик зикр мешуд ва академик Муҳамадҷон Шакурӣ барин муҳаққиқи номвари тоҷик афзалияти фанҳои гуманитариро дар тарбияи ҷомеа муҳим мешумориданд. Чунончи, дар мақолаи “Дарси адабиёт одамият меомӯзад”, ӯ менависад: “Албатта, дар макатаби маълумоти умумӣ асосҳои ҳамаи илмҳои замонро аз худ кардани талабагон зарур аст. Лекин набояд фаромӯш кунем, ки дарси физикаю химия, ҷуғрофиё ҷабр ва монанди инҳо асосан дониш медиҳад, аммо барои ташаккули симои маънавию ахлоқии хонандагон маҳз дарси адабиёту санъат роли асосӣ мебозад. Дарси адабиёт дарси маънавият аст, одамият меомӯзад. (“Дарси адабиёт одамият меомӯзад” [17].

Дар замони муосир мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтани ин мавзуъ сабабҳои объективӣ дорад, зеро дар айни замон раванди тамаддун бо мушкилоти глобалии экологӣ, васеъшавии техносфера ҷомеа рӯ ба рӯ гардидааст. Махсусан дар ҷаҳон аз ҷумла кишварҳои ба ном пешрави олам, ин падидаҳои номатлуб бо тағйироти давлатию сиёсӣ, иқтисодӣ, ки боиси ноустувории иқтисодӣ, табақабандии шадид ва осебпазирии иҷтимоии аксарияти аҳолӣ, низоъҳои байни миллатҳо ва миллӣ, гум шудани тамоюлоти арзишӣ ва амиқи ахлоқӣ гардидаанд, бештар ба назар мерасанд. Ба ибораи дигар, бӯҳрон тамоми ҷаҳонро фаро гирифтааст, ки аллакай дар конгрессҳои фалсафии солҳои 2000-ум бӯҳрони фалсафа, донишҳои башардӯстона ва умуман ҷомеаро эълон карданд. Имрӯз бӯҳрони маънавӣ бӯҳрони молиявию иқтисодӣ ба вуҷуд оварда, мушкилоти геополитикӣ ва муносибатҳои байни кишварҳо ва дохили онҳоро шадидтар кардааст ва хаёли ҷаҳонишавӣ, мисли пештара, ҷаҳон чарх мезанад.

Олимон чун пештара роҳҳои аз бӯҳрон баромаданро дар тағйир додани муносибат ба шахс, дар такмили худи одам, баланд бардоштани неруи маънавии ӯ, баланд бардоштани масъулияти ӯ барои тақдири ҷаҳон, яъне дар гуманизатсияи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият мебинанд ва дар ин самт маориф нақши бориз дорад. Стратегияҳои гуманистии асри 21 дар Манифести Гуманистии 2000 комилан мураттаб шудаанд [7]. Дар муқаддимаи манифест гуманизм ҳамчун системаи арзишҳои ахлоқӣ, илмӣ ва фалсафӣ, ки ҷаҳони моро тағйир медиҳад,

муайян карда шудааст. Муаллифони ҳуҷҷат модели гуманизми сайёраро дар заминаи расидан ба мақсадҳои дарозмуддат пешниҳод мекунанд. Дар феҳристи муҳимтарин механизмҳои «эҷоди ҷаҳони беҳтар дар ҷомеаи сайёра» маориф дар баробари механизмҳои ахлоқию ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад.

Мо имрӯз дар бораи азнавсозии саноат, иқтисодиёт, илм сухан меронем ва мефаҳмем, ки он бе тағйирбахшӣ, дар системаи инноватсионии маориф сурат намегирад. Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон низ маорифро ҳамчун самти афзалиятнок эълон карда, таҷдидро дар он аз вазифаҳои муҳим ва аввалиндараҷа меҳисобад. Зеро навсозии маориф муҳимтарин нуқтаи ба кор бурдани қувваҳо мебошад. Ин ақидаро метавон дар ҳуҷҷати ниҳоии нишасти Гурӯҳи ҳаштгона (G-8) «Маориф барои ҷомеаҳои инноватсионӣ дар асри 21» (Санкт-Петербург, 16 июли 2006) мушоҳида кард.Равандҳои навсозӣ дар соҳаи маориф, дар навбати худ, бо гуманизатсияи худи раванди таълим, қабули қарорҳои идоракунӣ ва фаъолияти тадқиқотӣ дар соҳаи маориф робитаи зич доранд.

Ин ҷо месазад, ки ба пасманзари масъала моҳият ва роҳҳои ҳаракати он руҷуъ намоем.Дар педагогика ҳамеша ду самт вуҷуд дорад: технократӣ (авторитарӣ) ва инсонпарварӣ (ба шахс нигаронидашуда), дар ҳоле ки реша дар амалияи аввал хеле қавӣ аст. Баъзан диққат ба масъалаҳои гуманизатсия зиёд шуда, дар давоми 15—20 соли охир хеле устувор гардид.

Гуманизатсияи таълимро аксари муҳаққиқон мафҳуми фароҳам овардани шароите, ки барои ошкор ва инкишоф додани қобилияти инсон, худшиносии мусбати ӯ, ки ба эҳтиром ба инсон ва эътиқод ба ӯ асос ёфтааст, муайян намудани мақсад, мазмун, ташкил ва воситаҳои ҳаёти ӯ, инчунин характери муомила бо дигар одамон медонанд.

Мафҳуми «инсонсозӣ» аз истилоҳи «гуманизм» гирифта шудааст, ки тафсирҳои зиёде дорад. Мувофиқи таърифи И.Кант, ин «ҳисси некуаҳволӣ дар муносибат бо дигарон» мебошад. Ба назари мо, қонунӣ ба назар мерасад, ки гуманизмро ҳамчун «системаи аз ҷиҳати таърихӣ қабулшудаи афкоре донем, ки шахсро ҳамчун арзиши худкифоя эътироф мекунад, ӯро субъекти бошууронаи амали худ мешуморад, ки инкишофи он тибқи қонунҳои фаъолияти худи ӯ мебошад [18, с. 113]. Он бештар аз дигарон ба равиши фарҳангӣ-таърихӣ ба фард мувофиқ аст.

Мувофиқи консепсияи маданию таърихии Л. Виготский, шахс иштирокчии раванди таърихӣ ва таҳаввулот буда, ҳамчун барандаи нақшҳои иҷтимоӣ баромад карда, қобилияти интихоби роҳи ҳаётро дорад, ки дар рафти он табиат, ҷомеа ва худашро дигар мекунад [5].

Педагогикаи анъанавӣ маҳз ҳамин фаҳмиши шахс (ҳамчун объект) ҳадаф ва вазифаҳои тарбия, усул ва усулҳои таълимро, ки ҳамчун таъсир фаҳмида мешаванд, муайян мекунад. Н.К.Крупская навишта буд: «...техника бо донистани объекти таъсир, яъне он шахсе, ки ба воя мерасад, инкишоф меёбад, ба таври органикӣ алоқаманд аст [15, с. 557].Дар илм тақрибан бист сол тамоюле вуҷуд дорад, ки нисбат ба хонанда ҳамчун субъекти раванди таълим ифода меёбад. Моҳияти равиши гуманистӣ дар чист? Ҳар як хонанда ҳамчун шахсияти беназири интегралӣ ҳисобида мешавад, ки барои рушди ӯ шароити муайян фароҳам овардан лозим аст. Аз ин рӯ, ҳадафи тарбия рушди шахсият аст ва вазифа аз он иборат аст, ки барои ин рушд шароит фароҳам оварем.

Дар ин маврид ташаккули дониш ва малака воситаи расидан ба мақсад мебошад. Аз таҳсилоти функсионалӣ, ки солҳои таҳсилро танҳо ба омодагӣ ба вазифаҳои ояндаи иҷтимоӣ табдил медиҳад, он инкишоф меёбад ва ба мазмуни ҳаёти «дар ин ҷо ва ҳоло» маънои нав ва муносибати нав ба вуҷуд меорад.

Дар таҳқиқоти В.В. Краевский, И.Я. Лернер, дар бораи ба ном «тартиботи иҷтимоии ҷамъият» [14,с. 16] сухан меравад, ки қонунӣ ва ҳамеша актуалӣ аст. Аммо прагматизми равиши анъанавӣ, расмӣ аксар вақт боиси дарки тартиботи иҷтимоии ҷомеа дар сатҳи эмпирикӣ ва мутаносибан як сатҳи муқаррар кардани ҳадафҳои таълимӣ мегардад. Масалан, дар солҳои 70 ва 80-уми асри 20 нарасидани коргарони ботаҷриба дар соҳаи истеҳсолот боиси он гардид, ки роҳнамоии касбӣ ҳамчун фан дар мактабҳо ҷорӣ карда шуда, ҳатман ягон ихтисоси корӣ аз худ карда мешуд, ки одатан аз манфиатҳои хатмкунанда дур буд ва ҳеҷ гоҳ аз ҷониби ӯ талаб карда намешуд. Дар солҳои 90-ум ба вуҷуд омадани гимназияю литсейҳо дар кишвар на ҳадафҳои ташаккули шахсият, балки ҳадафи омодагӣ барои дохилшавӣ ба донишгоҳҳоро дошт. Зеро дар сифати таълим дар мактабҳои умумӣ қобили қабул набуд. Дар амал мантиқи мақсад гузоштан ё ба ҷузъи идеологӣ ва ё ба тартиби аз ҷиҳати прагматикӣ фаҳмидаи ҷамъият кам карда мешуд.

Муҳаққиқони Ю.К. Бабанский, М. Поташник, А. Белкин, В.В. Сериков ва дигарон [1, 2, 21] сохти бисёрмарҳилаи мақсадҳоро пешниҳод кардаанд, аз ҷумла: мақсади умумии иҷтимоӣ (барои ҷомеа); ҳадафи институтсионалӣ (барои донишгоҳ, мактаб, оила ва ғ.); ҳадафи функсионалӣ (барои ҷанбаҳои гуногуни раванди таълим); ҳадафи вазъият. Дар ҳар як марҳила (қадамҳо) ҳадафҳо мушаххас карда мешаванд. Ҳадафҳо манбаи ҳавасмандии омӯзиш мебошанд ва бояд аз ҷониби хонандагон қабул карда шаванд. Ин маънои онро дорад, ки мақсадҳо бояд ё бо мақсадҳои онҳо мувофиқат кунанд ё дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ, ё дар рафти кори муайян оид ба иҷтимоигардонӣ ва ғайра бо омӯзгор якҷоя гузошта шаванд.

Ҳадафҳо дар муносибати гуманистӣ бо ҳадафҳои фард дар давраи наврасӣ ва ҷавонӣ, ки бо фаъолияти мушаххаси иҷтимоӣ, азхудкунии меъёрҳо ва арзишҳои ҷаҳони калонсолон, худмуайянкунии устувор, дарку огоҳӣ хос аст, комилан мувофиқат мекунанд. Онҳо дар ҷамъият бо назардошти имкониятҳои худ, ташаккули мавқеи ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои баҳодиҳӣ дар бораи олами атроф ва одамон фаъолият мебаранд.

Мақсади асосии раванди таълим дар равиши гуманистӣ тағйир додани назари хонандаи мактаби миёна, бо нигоҳ доштани вазъи пештараи вобастагии ӯ бо сабабҳои объективӣ мебошад. Ҳамчунин, хонанда тавонад бо салоҳдиди худ амал кунад, дар қабули қарорҳо мустақил бошад ва таъсири шахсияти ӯ ба раванди таълим роҳандозӣ гардад.Нақши гузоштани ҳадафҳо барои ҳавасмандкуниро аз ҳад зиёд баҳо додан мумкин нест, бахусус бо назардошти он ки фаъолияти таълимӣ бисёрҷониба аст. Бояд дар хотир дошт, ки ҳам ҳадафҳо, мазмун, интихоби роҳу усулҳо ва ҳам шароити педагогӣ ба ташаккули ҳавасмандӣ ва муваффақияти таълим таъсир мерасонанд.Тағйир додани ҳадафҳои таълим боиси тағйири ақидаҳо ба омӯзиш мегардад. Масалан, И.Я. Лернер аллакай дар солҳои 80-ум омӯзишро ҳамчун амали ҳамкории муаллим ва талаба бо мақсади аз худ намудани мазмуни таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби охирин шуморидааст.

Раванди таълимро ӯ ҳамчун тағйирёбии амалҳои таълимӣ тибқи қонунҳои объективӣ мефаҳмад, ки дар рафти он фаъолияти омӯзгор ва хонандагон, инчунин хислатҳои хонандагон дар натиҷаи фаъолияти муштараки онҳо тағйир меёбанд [16, с. 9].

Тахлили проблемаи гуманизатсияи маориф имкон дод, ки якчанд нуқтаи назар муайян карда шавад.Пас, А.И. Субетто ба таври ҳаққонӣ гуманизатсияи маорифро яке аз се бахш ҳисоб карда, онро бо гуманизатсияи ҷомеа ва гуманизатсияи иқтисодиёт пайваст медонад. Мақсади гуманизатсияи маънавию ахлоқӣ худшиносии маънавӣ ва таърихии ҷомеа, бозгашт ба арзишҳои бунёдии фарҳанг ва таърих мебошад. Гуманизатсияи таълим аз навсозии мазмуни барномаҳои таълимӣ дар робита ба таҳкими илми инсонӣ, корпуси биологии дониш иборат аст, ки дар ташаккули тарбия ҳамчун механизми асосии тамаддунӣ хидмат мекунад [22].

Муҳаққиқ И.В. Бестужев, дар характеристикаи худ ҷузъҳои зеринро ба ҳам пайвастааст: дифференсиатсияи таълим мувофиқи эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ ва майлҳои шахсӣ — қобилияти талабагон; демократикунонии маориф; технологияҳои сарфакоронаи таълим ва тарбия, ки шахсро таҳқир намекунанд ва фишори ҷисмонӣ ва асабро талаб намекунанд; оптимизатсияи раванди таълиму тарбия аз рӯйи меъёри максималии натиҷаҳо ҳангоми кам кардани вақту саъю кӯшиш [3, с.120].Бар хилофи низоми анъанавии маорифи дорои консерватизм, зинанизоми сохтори «роҳбарӣ-тобеият», назорати рафтор, шуури инсон ва муносибати объективӣ нисбат ба ӯ, К.Роҷерс системаи гуманистии назари инсониро оид ба раванди таълим пешниҳод кард, ки дар ин давра дар раванди таълим, ба таври сунъӣ нигоҳ дошта мешавад ва ба принсипҳои зерин асос ёфтааст:

- ошкорбаёнии муошират (худифшокунии ҳам хонандагон ва ҳам омӯзгорон);

-зуҳуроти ҳамаи неруҳои инсонӣ (амалӣ намудани он чизе, ки ба инсон хос аст, ҳамчун имконият);

• муносибати ҳамаҷониба ба рушд ва омӯзиш (ҳамгироии принсипҳои зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳӣ);

• таваҷҷуҳ ба омӯзиш тавассути таҷриба (тақлид ба ҳолатҳои воқеии ҳаёт дар синф, ки дар он рушди соҳаҳои эҳсосӣ ва маърифатии хонанда ба ҳам пайваста аст);

• муносибати инфиродӣ, яъне услуби хосси омӯзиш барои ҳар як шахс (ба эҳтиёҷот, шавқу рағбат, эҳсосоти хонандагон нигаронида шудааст);

• тағйир додани нақши омӯзгор (вай фасилитатори таълим аст, яъне офарандаи фазои муайян дар таълим;

• нақши максималии фаъоли хонанда (мустақилият дар интихоби чӣ, чӣ тавр ва чӣ қадар таҳсил мекунад);

• ҷорӣ намудани мафҳуми «озодии омӯзиш» (ба назар гирифтани сифатҳои шахсӣ ва хислатҳои рафтори омӯзгор аз тариқи призмаи он, ки онҳо ба хонандагон ин озодиро чӣ тавр таъмин карда метавонанд) [20].

Муколама шакли фаъолияти мутақобилаи иштирокчиёни раванди таълим бо назардошти фардият, асолати ақидаҳо ва муносибатҳо бо ҷаҳон мебошад.

Муколама баробарии нисбатан имконпазири мавқеи иштирокчиён, эҳтиром ва боварӣ ба ҳамдигар, қобилияти қабули мавқеи дигаре, фазои махсуси эмотсионалӣ, ки ба самимият дар баёни фикру эҳсосот мусоидат мекунад, талаб мекунад. Дар мавриди мулоҳизаҳо дар бораи баробарӣ дар муколама, дар ин ҷо

бояд дар бораи баробарҳуқуқии шахсоне, ки гуфтугӯ мекунанд, вуҷуд надоштани фишор, эътирофи ҳуқуқи ибрози озоди андешаи худ ва хато кардан ба назар гирифта шавад. Албатта, дар вазъияти таълим баробарии комил вуҷуд дошта наметавонад, зеро муаллим дониши бештар дорад, мақсади ниҳоиро пурра мебинад, вазифа мегузорад ва имконияти интихоби вазифаро пешниҳод мекунад, вай дар ниҳояти кор технологияи корро интихоб мекунад.

Тибқи мушоҳидаҳо, муошират дар ҳолати муколама барои омӯзгор мушкил аст, аммо барои хонандагон мушкилтар аст. Дар муомила бо калонсолон умуман одат накардаанд. Тибқи мушоҳидаҳои ҷомеашиносон, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, бисёр оилаҳо услуби авторитарии муошират бо кӯдаконро қабул мекунанд, нисбат ба кӯдакони хурдсол оҳанги фармонфармоӣ, роҳнамоӣ, таълимдиҳӣ қабул карда мешавад.

Самаранокии муошироти диалогӣ дар рушди худшиносии шахс, ташаккули мустақилияти доварӣ, эҷоди муносибати арзишӣ ба худ, ба дигарон, мавзуи баҳс, тарбияи фарҳанг дар зуҳури шахсияти худ мебошад, зеро он дар рушди ҳиссиёт, маданияти меҳнати фикрӣ ва маданияти муомила нақши бориз дорад.

Муколама на танҳо ҳамчун муҳити муошират, балки ҳамчун як роҳи муошироти шифоҳӣ омӯхтани онро тақозо мекунад. Албатта, талабагонро бо техника, қоидаҳои муколама шинос кардан, ба онҳо қобилияти ба мақсад расидан, ақидаи худро бе паст задани одамон ҳимоя кардан, мавқеи каси дигарро фаҳмида тавонистан, ба фикри харифон гӯш доданро тарбия кардан зарур аст.

Бояд ба инобат гирифт, ки баҳодиҳӣ ба таври инфиродӣ дар реҷаи диалогии кор мавҷуд нест. Баҳодиҳӣ принсипи баробарии муошратро вайрон мекунад, аз ҷавоби нодуруст додан метарсад ё кӯшиш мекунад, ки вазифаҳоро танҳо ба хотири баҳо гирифтан иҷро кунад. Бо вуҷуди ин, пас аз анҷоми кор, баҳодиҳии кори махсусан амиқ метавонад дар шакли шифоҳӣ ё дар санҷиш ифода карда шавад.

7. Такя ба вазъияти муошират ва муколама ҳамчун воҳиди асосии технологии моро ба усулҳои азхудкунии дониш (мушкилот) ҷалб менамояд, ки ба иштироки фаъолонаи талаба дар раванди таълим асос ёфтаанд. Бо ёрии усулҳои проблемавӣ вазъияти таълим ба вуҷуд меояд, ки барои ҳалли масъала фаъолияти зеҳниро талаб мекунад. Инчунин, усулҳои асосиро усулҳои намоишдиҳӣ номидан лозим аст, ки фаъолияти эҳсосӣ ва бадеии хонандагонро дар бар мегиранд. Ин усулҳо табиатан ба эҷоди таҷрибаи арзишӣ, таъсир расонидан ба соҳаи эмотсионалӣ ва ихтиёрии донишҷӯён тавассути дарки эстетикӣ ва таҷриба нигаронида шудаанд. Албатта, усулҳои дигар, аз ҷумла таълимӣ, азхудкунии дониш, амалӣ низ лозиманд [19].Ҳангоми истифодаи усулҳои дорои хусусияти репродуктивӣ мазмуни маводи пешниҳодшуда, инчунин гузоштани ҳадафҳои шахсан муҳим барои азхудкунии он аҳамияти калон дорад, ки шавқ ва ҳавасмандии хонандагонро зиёд мекунад.

Бо равиши гуманистӣ ду системаи дониш баробаранд: 1) дониши мазмуни барои омӯзиш ва азхудкунӣ пешниҳодшуда; 2) дониш дар бораи усулҳо, усулҳои оқилонаи ба даст овардани дониш, технологияи кори таълим. Чи дар мактаб ва чи дар донишкада усулҳои ташкили кор оид ба мазмуни материали таълимиро

омӯзондан, роҳҳои азхудкунии мазмунро пешниҳод кардан, малака ва маҳорати фаъолияти зеҳниро ташаккул додан лозим аст.

Ҳамин тавр, таълим бояд ба ҷиҳатҳои истеҳсолӣ ва протсессуалии фаъолияти таълимии талаба, дар натиҷаи аз худ намудани материали таълимӣ ва инкишофи протсессҳои тафаккур, ташаккули маданияти меҳнати фикрӣ нигаронида шавад. Таваҷҷуҳи наврасону ҷавонон ба шахсияти худ, ташаккули худшиносӣ, рушди худшиносӣ муайян мекунад, ки ҳангоми таълим на танҳо натиҷаи ниҳоӣ, балки раванди гирифтани дониш низ муҳим аст.

Ин интихоби шаклҳо ва усулҳои кори тарбиявӣ имкон медиҳад, ки ҷараёни фикр, роҳҳои ҳалли масъалаи таълимӣ нишон дода шаванд, схемаҳои ҷавобии худ, алгоритмҳои амал созанд ва донишҳои мустақилона, берун аз он ба даст оварда шаванд. Муносибати гуманистӣ тағйирёбии технологияҳои педагогиро вобаста ба ҳадафҳои тарбиявӣ ва хусусиятҳои иштирокчиёни он дар назар дорад. Раванди таълим бояд ба ифшои аҳамияти шахсии дониш барои ҳар як донишҷӯ мусоидат намояд. Бояд шароите фароҳам оварда шавад, ки дар он ҳавасмандии омӯзиш нигоҳ дошта шавад, фазои ҷустуҷӯи эҷодӣ, озодии интихоб ва ҳуқуқ ба хатогӣ мавҷуд бошад.

8. Фаъолияти таълимӣ дар вазъияти муошират, ки ба фароҳам овардани фазои махсуси коммуникатсионӣ, мубодилаи ошкорои афкор, ҳалли самараноки масъалаҳо, амалӣ намудани ғояҳои эҷодӣ мусоидат мекунад, кор дар гурӯҳҳо, махсусан дар мактаб – бо маҳорати сусти муошироти диалогӣ, донишҷӯён дар гурӯҳ фикру ақидаҳои худро фаъолонатар мубодила мекунанд. Гурӯҳҳо, одатан, дар асоси ихтиёрӣ ташкил карда мешаванд. Намудҳои кор дар гурӯҳ ва шаклҳои ҳамкории байни гурӯҳҳо гуногунанд.

Тақсим намудани шакли гурӯҳии кор дар синф ҳамчун шарти махсуси педагогии гуманизатсияи ҷараёни таълим аз он иборат аст, ки ба ақидаи равоншиносон, ҳангоми муомила дар раванди кори гурӯҳӣ рефлексия ба вуҷуд меояд.Самаранокии кори гурӯҳ бо интихоби дурусти ҳайати сифатӣ ва миқдории гурӯҳ меафзояд. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд хусусиятҳои зеҳнӣ ва шахсии хонандагонро хуб донад ва ҳангоми ҷамъбасти гурӯҳҳо ба назар гирад. Натиҷаи фаъолияти якҷоя бо роҳи ҷамъбаст кардан, зиёд кардан ва пурра кардани ҷидду ҷаҳди аъзоёни гурӯҳ, ёрии фаъолонаи ҳамдигарӣ муайян карда мешавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки агар ин шартҳо риоя нашаванд ва гурӯҳ ба таври стихиявӣ ташкил карда шавад, дар он як ё ду иштирокчии пурқувват пайдо мешавад, ки ҳамаи корро бо ҳузури пассивии боқимондаҳо ба ҷо мооранд. Аммо дар ин ҳолат як лаҳзаи мусбат вуҷуд дорад: хонандагони қавӣ ба шахсони кам омодашуда кумак мекунанд, роҳҳои оқилонаи ҳалли мушкилотро нишон медиҳанд. Метавон дар асоси фикру ақидаҳои гуногуни аъзоёни гурӯҳ оид ба як масъала гурӯҳе таъсис дод, ки баҳсу мунозира, муқоисаи мавқеъҳоро ҷон мебахшад. Нуктаҳои мавҷуда муҳокима карда мешаванд, муқоиса карда мешаванд, яке интихоб карда мешавад, одатан аз тарафи аксарият қабул карда мешавад, ки ин имкон медиҳад, мантиқи мулоҳизаҳо коркард карда шавад.

Илова бар ин, иштирокчиён бояд таҷрибаи кор дар гурӯҳ дошта бошанд, тавонанд мушкилотро ба ҷузъҳо тақсим кунанд ва муҳокимаро дар як мантиқи

муайян пеш баранд.Дар ин маврид муаллим узви гурӯҳ нест (мавқеи ӯ метавонад бартарият пайдо кунад), фасилитатор ва машваратчӣ мебошад.

Муҳокима идомаи кори гурӯҳӣ мебошад. Мубоҳисаи умумӣ аз он иборат аст, ки як объект вуҷуд дорад, ки дар бораи он мавқеъҳои гуногун мавҷуданд, ки барои ба гурӯҳҳо тақсим кардан асос мебошанд. Муаллим дар ин маврид ба сифати модератор баромад мекунад. Вай бояд, аз як тараф, ҳамаи иштироккунандагонро аз рӯйи зиддияти консептуалӣ дар атрофи объекти муҳокима (проблема) ба гурӯҳҳо тақсим карда тавонад, аз тарафи дигар, нуқтаҳои назари гуногунро ба ҳам мувофиқ кунонад. Муваффақияти мубоҳиса ба ҳаматарафа тайёр кардани материалҳои таълимӣ, ба таҷрибаи гузарондани суҳбатҳо, ба маҳорати гузарондани суҳбат, донистани қоидаҳои муайян вобаста аст. Барои амали мутақобила бояд масъалаҳое интихоб карда шаванд, ки ҳалли якхела, диалогӣ дар заминаи фарҳанг надоранд, пас ҳар як иштирокчӣ нуқтаи назари худро оид ба ҷаҳон, фаҳмиши худро дар бораи он чизе, ки муҳокима карда мешавад, ташаккул медиҳад.

Мумкин аст, ки ҳангоми ташкили кори гурӯҳ дар асоси тақсимоти маводи таълимии пешниҳодшуда иҷрои ҳар як қисми он сурат гирад. Ин шакл барои вазифаи мушаххаси маърифатӣ мувофиқ аст. Аъзоёни гурӯҳ супориш гирифта, роҳҳои иҷрои онро якҷоя фикр мекунанд, барои ин усулҳои оқилонаи корро интихоб мекунанд, амалиёти худро ба нақша мегиранд, тафтиши байниҳамдигарӣ ва муҳокимаи натиҷаҳои бадастомадаро ташкил мекунанд. Баъзан хусусиятҳои супориш чунинанд, ки як қисми кор муҳокимаи проблема, усулҳо ва роҳҳои иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ, банақшагирӣ якҷоя ва қисми асосӣ ё ҷамъбастӣ алоҳида, ба амал бароварда мешавад. Дар ҳар сурат, ин намуди кор нисбат ба кори инфиродӣ афзалтар аст, зеро аъзоёни гурӯҳ дар мубоҳиса роҳҳо ва воситаҳои окилонаи татбиқро таҳия мекунанд, нақшакаширо меомӯзанд, ки дар вақти кори инфиродӣ на ҳамеша иҷро карда мешавад, инчунин дурустии қарорро муҳокима мекунанд, қабул мекунанд, аз ҳамдигар маълумоти иловагӣ гирифта, донишашонро ғанӣ мегардонанд ва ба худ боварӣ ҳосил мекунанд.

Намудҳои гуногуни кор дар гурӯҳҳо, шаклҳои гуногуни ташкил ва тағйир додани шароити фаъолияти муштарак донишҷӯёнро водор мекунанд, ки ҳайати гурӯҳҳоро тағйир дода, ҳамкорӣ бо одамони гуногунро ёд гиранд, ки ин, бешубҳа, равандҳои ҳамдигарфаҳмӣ, малакаҳои муоширатро беҳтар мекунад ва қобилияти алоқаманд кардани амалҳои худ бо амали дигаронро роҳандозӣ мекунад.

Тибқи пирамидаи омӯзиш, ки олимони амрикоӣ пешниҳод кардаанд, сатҳи азхудкунии мавод ҳангоми кор дар гурӯҳҳо 50% мебошад, дар ҳоле ки дар лексия ҳамагӣ 5% аст [6].

9. Меъёрҳои самарабахши таълим дар равиши гуманистӣ хусусиятҳои фарқкунандаи худро доранд. Самаранокии омӯзиш на танҳо бо баҳодиҳии дониш, бо натиҷаи ниҳоии азхудкунӣ муайян карда мешавад. Аз ҷумла, сатҳи таҷдиди дониш, истифодаи дониш аз рӯйи модел ва коркарди дониш дар вазъияти ғайристандартӣ ба инобат гирифта мешавад. Ин система аз он сабаб зарур аст, ки он ба баҳодиҳии ҳаҷми дониши талаба (дараҷаи огоҳӣ) имкон медиҳад, вале ба раванди азхудкунии дониш ва он тағйироти дохилии равоние, ки ҳангоми

азхудкунии дониш ба амал омадаанд, вобаста нест, яъне хусусиятҳои фардии талабагон ва характери шахсии азхудкунии донишро ба назар намегиранд.

Шарти гуманизатсияи таълим чунин равиши баҳодиҳии самаранокии азхудкунии дониш мебошад, ки имкон медиҳад роҳҳои фаъолияти таълимии хонандагон баҳо дода шаванд. Меъёри муҳимми самаранокии таълим дар баробари баҳодиҳии азхудкунии дониш баҳодиҳии азхудкунии усулҳои кори тарбиявӣ мебошад, зеро усули кори тарбиявӣ ҷанбаҳои ҳавасмандкунӣ ва амалии фаъолияти маърифатиро дар бар мегирад, хусусиятҳои фардиро тавсиф мекунад.

Дар ин маврид на танҳо мазмуни омӯзиш (чӣ?), балки роҳҳои аз худ намудани ин мазмун (чӣ тавр?) низ ба назар гирифта мешаванд. Дар раванди таълим фаъолияти таълимӣ, технологияи кори таълим ва интихоби усули коркарди маводи таълимӣ амалӣ карда. Дар омӯзиши репродуктивӣ ба хонандагон барои такрори хуби мундариҷаи маводи омӯхташуда баҳои баланд дода мешавад. Аммо мумкин аст, ки ин натиҷаи мутолиа ва аз ёд кардани матни китоби дарсӣ бошад.

Самт ба рушди шахсият, ташаккули мустақилияти фаъолияти зеҳнӣ баҳодиҳии натиҷаҳои кори тарбиявиро бо назардошти ҷустуҷӯи роҳҳои оқилонаи ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ талаб мекунад. Роҳи интихоб, ҷустуҷӯи усулҳои оқилонаи мантиқӣ, кӯшиши мустақилона дарк кардан на ҳама вақт имкон медиҳад, ки натиҷаи баланд ба даст ояд, аммо аз нигоҳи ташаккули шахсият, худшиносӣ, ин роҳ беҳтар аст, зеро натиҷаи комёбиҳои худи хонанда мебошад.

Маълум аст, ки ҳамаи талабагон, сарфи назар аз синну сол, на танҳо натиҷаи меҳнати худ, балки ба раванди ба даст овардани он низ баҳои баланд медиҳанд. Ин аксар вақт бо арзёбии беруна мухолифат мекунад. Байни баҳодиҳӣ ва худбаҳодиҳӣ тафовути номатлуб вуҷуд дорад. Муайян карда шуд, ки мактаббачагон ҳангоми баҳодиҳии кори таълимӣ аз рӯйи ин фан ҳам аз рӯйи меъёри берунӣ (баҳодиҳии муаллим, волидон, ҳамсолон) ва ҳам меъёри дохилӣ (сарф шудани вақти таҳсил, азхудкунии усулҳои оқилонаи фаъолияти таълимӣ, шавқи устувор ва ғайра) амал мекунанд.

Бо синну сол динамикаи зерин мушоҳида мешавад: ҳар қадаре ки хонанда калонтар бошад, меъёри дохилӣ барои ӯ ҳамон қадар муҳимтар мешавад. Дар ин асос ба худ, дӯстон, ҳамсинфон баҳо медиҳад. Дар меъёри дохилӣ низ динамикаи муайян мавҷуд аст: гузаштан аз баҳодиҳии «меҳнати сармоягузорӣ» ба баҳодиҳии доштани усулҳои оқилонаи кори тарбиявӣ.

Аз худ намудани усулҳои оқилонаи кори таълиму тарбия маънои фароҳам овардани имконияти озодона аз худ кардани маводи таълимӣ, табдил додани он мебошад. Ҳамаи меъёрҳои самаранокии азхудкунии дониш ба мақсадҳои фардикунонӣ ва дифференсиалии таълим хизмат мекунанд, зеро онҳо ҷиҳати протсессуалии таълимро ҳамчун фаъолияти субъективӣ баҳо медиҳанд, ба муаллим имконият медиҳанд, ки хусусиятҳои кор карда баромадани маводи таълимиро омӯзад ва баҳо диҳад. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, назорати фосилавӣ барои ислоҳи дониш, назорати ниҳоӣ ҳангоми коркарди мавод.

Ба хонандагон дар бораи ҳамаи давраҳои назорат, дар бораи намудҳои супоришҳои назоратӣ ва муҳлати иҷрои онҳо пешакӣ хабар дода мешавад.

10. Муҳимтарин шарти гуманизатсияи таълим фароҳам овардани вазъи муваффақият дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти таълимӣ мебошад.

Вазифаи омӯзгор, аз он иборат аст, ки нисбати хонандагон муносибати инфиродӣ дошта бошад, онҳоро ба худ бовар кунонад, дидгоҳи онҳоро нисбат ба амалу андешаи худ дастгирӣ намояд, ҳисси интизории муваффақиятро дар онҳо бедор карда тавонад.

Муқарриз: Сабурӣ Х.М. - д.и.п. профессори ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю.К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1985. -178 с.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха: как ее создать / А.С. Белкин. -М.: Просвещение, 1991.
3. Бестужев-Лада И.В. Поворот школы к человеку / И.В. Бестужев-Лада // Народное образование. - 1995. -№ 8—9. -С. 120.
4. Брушлинский А.В. К проблеме субъекта в психологической науке // Гуманистические проблемы психологической теории / А.В. Брушлинский. - М.: Наука, 1995. -С. 5—18.
5. Выготский Л.С. Проблема возраста. Собр. соч. В 6 т. Т. 4 / Л.С. Выготский. - М., 1984. -С. 258—432
6. Гуманистический манифест 2000 // Философский факультет МГУимени М.В. Ломоносова //Ежегодник. -2001. -№ 2. -С. 110—131.
7. Духовность, художественное творчество, нравственность (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. -1996. -№ 2. -С. 3—41.
8. Зимняя И.А. Гуманизация образования — императив XXI века / И.А. Зимняя // Гуманизация образования. Вып. 1. Набережные Челны, 1996. -С. 20—30.
9. Иванова С.В. Образование в организационно-гуманистическом измерении / С.В. Иванова. - М.: РУДН, 2007. -240 с.
10. Иванова С.В. Гуманизация процесса обучения в старших классах / С.В. Иванова. - М.: Известия, 1998. -85 с.
11. Иванова С.В. Влияние идей гуманизма на формирование гуманитарного знания / С.В Иванова // Вопросы философии. -2007. -№ 10. -С. 19—12.
12. Краевский В.В. Состав, функция и структура научного обоснования обучения / В.В. Краевский. - М., 1976. -С. 21.
13. Крупская Н.К. Методические заметки. Педагогические сочинения / Н.К. Крупская. - 1981. -Т. 3. - С. 557.
14. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. - М.: Знание, 1980. -С. 9—96.
15. Образование для инновационных обществ в XXI веке. Итоговый документ саммита «группы восьми» (G8). СПб., 2006.
16. Оконь В. Введение в общую дидактику / В.Оконь. - М.: Высшая школа, 1990. -382 с.
17. Муҳаммадҷон Шукуров. Дарси адабиёт одамият меомӯзад / М. Шукуров. Мактаби одамият. – Душанбе: Адиб, 1991. -272 с.

ИНСОНГАРОӢ ДАР МАОРИФ

Дар мақола ба масъалаҳои гуманизатсия диққати махсус дода шудааст, раванди таълим ҳамчун омили зарурии навсозии маориф таъкид шудааст. Масъалаи гузоштани мақсадҳо дар ҳамбастагӣ бо гуманизатсия баррасӣ шуда, доираи вазифаҳое, ки гуманизатсияи маориф ҳал мекунад, муайян карда шудааст. Шароити педагогии дар амал татбиқ намудани гуманизатсияи таълим муайян карда мешавад. Дар замони муосир мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтани ин мавзуъ сабабҳои объективӣ дорад. Дар ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои ба ном пешрави олам, ин падидаҳои номатлуб бо тағйироти давлатию сиёсӣ, иқтисодӣ, ки боиси ноустувории иқтисодӣ, табақабандии шадид ва осебпазирии иҷтимоии аксарияти аҳолӣ, низоъҳои байни миллатҳо ва миллӣ, гум шудани тамоюлоти арзишӣ ва амиқи ахлоқӣ гардидаанд, бештар ба назар мерасанд. Ба ибораи дигар, бӯҳрон тамоми ҷаҳонро фаро гирифтааст, ки аллакай дар конгрессҳои фалсафии солҳои 2000-ум бӯҳрони фалсафа, донишҳои башардӯстона ва умуман ҷомеаро эълон карданд. Имрӯз бӯҳрони маънавӣ бӯҳрони молиявию иқтисодӣ ба вуҷуд оварда, мушкилоти геополитикӣ ва муносибатҳои байни кишварҳо ва дохили онҳоро шадидтар кардааст.

Калидвожаҳо: гуманизатсияи омӯзиш, муносибатҳои субъектҳо, муколама, вазъи муваффақият, тафриқаи омӯзиш, тағйирпазирӣ, кори гурӯҳӣ, технологияҳои педагогӣ, бӯҳрони маънавӣ, донишҳои башардӯстона, самаранокии таълим.

ГУМАНИЗАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

В статье особое внимание уделяется вопросам гуманизации образовательного процесса как необходимого фактора модернизации образования. Рассмотрен вопрос постановки целей во взаимосвязи с гуманизацией, а также определен круг задач, которые решает гуманизация образования. Педагогические условия осуществления гуманизации образования представлены однобоко. Есть объективные причины интереса к этой теме в современности, ведь одновременно процесс цивилизации сталкивается с глобальными экологическими проблемами, расширением техносферы, бесчеловечностью общества. Особенно в мире, в том числе в так называемых передовых странах мира, эти нежелательные явления усиливаются в связи с политическими и экономическими изменениями, вызвавшими экономическую нестабильность, жесткое расслоение и социальную незащищенность большинства населения, межнациональные и национальные конфликты, утрата ценностей и глубоких нравственных ценностей. И ными словами, кризис охватил весь мир, и уже на философских конгрессах 2000-х заявляли о кризисе философии, гуманитарного знания и общества в целом. Сегодня духовный кризис породил финансово-экономический кризис, обострил геополитические проблемы и отношения между странами и внутри них, и иллюзия глобализации, как и прежде, крутится в мире.

Ключевые слова: гуманизация обучения, отношения субъектов, диалог, состояние успешности, дифференциация обучения, гибкость, групповая работа, педагогические технологии, нравственный кризис, гуманитарное знание, эффективность обучения.

HUMANIZATION IN EDUCATION

The article pays special attention to the issues of humanization of the educational process as a necessary factor in the modernization of education. The issue of setting goals in conjunction with humanization is considered, as well as the range of tasks that the humanization of education solves. The pedagogical conditions for the implementation of the humanization of education are presented one-sidedly. There are objective reasons for the interest in this topic in modern times, because at the same time the process of civilization is faced with global environmental problems, the expansion of the technosphere, the inhumanity of society.Especially in the world, including in the so-called advanced countries of the world, these undesirable phenomena are intensifying due to political and economic changes that have caused economic instability, severe stratification and social vulnerability of the majority of the population, interethnic and national conflicts, loss of values and deep moral values. In other words, the crisis swept the whole world, and already at the philosophical congresses of the 2000s they announced the crisis of philosophy, humanitarian knowledge and society as a whole.Today, the spiritual crisis has given rise to a financial and economic crisis, exacerbated geopolitical problems and relations between countries and within them, and the illusion of globalization, as before, is spinning in the world.

Key words: humanization of learning, relations of subjects, dialogue, state of success, differentiation of learning, flexibility, group work, pedagogical technologies, moral crisis, humanitarian knowledge, learning efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Бобоназаров Шоҳин Сафаралиевич*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.

Сведение об авторе: ***Бобоназаров Шоҳин Сафаралиевич*** – Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», соискатель кафедры общей педагогики. **Адрес**:735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова,1.

Information about the author: ***Bobonazarov Shokhin Safaralievich*** **-** State educational institution "Khujand State University named after academician B. Gafurov", applicant for the department of general pedagogy. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov passage, 1.

УДК: 372.854

ИСТИФОДАИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Абдурасулова Р.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таълим яке аз раванди таърихӣ буда, дар навбати аввал вобаста аз сатҳи муносибатҳои истеҳсолотӣ ва талаботи ҷомеа, инчунин шароитҳои иҷтимоӣ, сарвати маънавӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ва сатҳи донишазхудкунии толибилмон тағйирёбанда мебошад.

Айни ҳол дар муассисаҳои таълимӣ вобаста ба шароитҳои муосир усули баёнӣ-аёнии таълим самаранокиаш кам гардидааст. Талаботи объективӣ ба шакли нави таълим ба вуҷуд омадааст. Дар ин маврид истифодаи таълими проблемавӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар таълими проблемавӣ ташкили фаъолияти хонандагон оиди дарк ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ-маърифатӣ дар мадди аввал гузошта мешавад [13].

Асоси инкишофи марҳилавии назария ва амалияи таълими проблемавиро гуфтан бамаврид аст. Марҳилаи якум – ин давраи вусъатдиҳии раванди таълим бо роҳи нисбатан самараноки истифодаи усулҳои тағйирдиҳии маводи таълимӣ, ифодаи муассири он, тақвияти элементҳои нави маводи омӯхташаванда ба ҳисоб меравад. Ин марҳила ба рушди назария ва амалияи таълими инкишофдиҳандаи муосир такон мебахшад [1].

Марҳилаи дуюм бо ҷустуҷӯи минбаъдаи роҳҳои вусъатдиҳии таълим бо такя ба шароитҳои нави назариявӣ ва бо ҳисоби дастовардҳои таҷрибаи марҳилаи якум тавсиф карда мешавад. Дар ин ҷо нақши масъалаҳои маърифатӣ муассир шуда, кӯшишҳои ташкили раванди таълим бо ёрии системаҳои масъалаҳои маърифатӣ ва истифодаи усулҳои ҷустуҷӯии таълим ба харҷ дода мешавад.

Марҳилаи сеюм нисбатан муҳим мебошад, зеро дар ин ҷо дарки назариявии нақш ва мавқеи вазъияти проблемавӣ дар раванди таълим ва сохти назарияи таълими проблемавӣ дар шароитҳои мактаби муосир бо такя ба принсипи усулҳои проблеманокии азхудкунӣ ва принсипи таҳқиқотии идрок (ё дарккунӣ) ба амал меояд. Ин назария ҳама дастовардҳои марҳилаҳои қаблии ҷустуҷӯӣ, роҳҳои вусъатдиҳии раванди таълим ва рушди қобилиятҳои фикрии хонандагонро дар бар мегирад.

Аз ин бармеояд, ки роҳҳои асосии дарки воқеият аз ҷониби хонандагон барои хулосабарорӣ, фаъолияти маърифатии мустақилонаи онҳо алоқаманд аст. Ба даст овардани донишҳои амиқ, бо кушодани моҳияти мафҳумҳои барои онҳо нав, танҳо бо роҳи ҳалли проблема имконпазир мебошад.

Аз нигоҳи муаллиф [1] ҳама проблемаҳоро вобаста аз хусусияти номаълумӣ дар проблема ба се намуд ҷудо кардан мумкмин аст:

а) проблемаҳои амалӣ, ки дар онҳо усулҳои истифодаи донишҳо дар вазъияти нав номаълум аст;

б) проблемаҳои илмӣ, ки дар онҳо қонуни (принсип, мафҳум) илм номаълум аст;

в) проблемаҳои инъикоси бадеии воқеият, ки дар онҳо шакли ҳассосият ва эҳсосотӣ-образнок ва усулҳо амалан маълум нестанд.

Ин проблемаҳо метавонанд ба проблемаҳои таълимӣ табдил ёбанд. Ду функсияи асосии проблемаи таълимӣ фарқ карда мешаванд:

–муайян намудани самти ҷустуҷӯ, яъне фаъолияти хонанда оиди (аз рӯйи) пайдо намудани усули ҳалли проблема;

–ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ, шавқу ҳавас, асосҳои фаъолияти хонанда оиди азхудкунии донишҳои нав.

Барои муаллим, пеш аз ҳама, проблемаи таълимӣ воситаи идоракунии фаъолияти маърифатии хонанда, ташаккули қобилиятҳои зеҳнии ӯ ба ҳисоб меравад. Дар ин маврид барои фаъолияти хонанда –проблемаи таълимӣ омили вусъатдиҳии фикррониӣ ва раванди ҳалли он буда, ҳамчун роҳи ҳосил шудани боварӣ ва эътиқод ба худ низ хизмат мекунад.

М.И. Махмутов дар китоби «Таълими проблемавӣ» талаботҳои асосиро ба проблемаи таълимӣ, ки бо дарназардошти онҳо муаллим метавонад намудҳои нисбатан самараноки вазъияти проблемавиро ба вуҷуд оварад, чунин пешниҳод мекунад [7]:

1. Проблемаи таълимӣ бояд бо маводи омӯхташаванда алоқаманд бошад.
2. Проблемаи таълимӣ бояд мухталиф будани маълумотро инъикос кунад.
3. Мундариҷаи асосии проблема бояд ба ҷустуҷӯи маърифатӣ роҳнамоӣ намуда, самти роҳҳои ҳалли онро нишон диҳад.
4. Проблемаҳо бояд ҳалшаванда бошанд.
5. Тарҳрезии проблемаҳо бояд калимаҳоеро дар бар гирад, ки мафҳумҳои ба хонанда маълумро ифода намоянд ва дорои элементҳое бошанд, ки ба худи проблема алоқамандии ноаёнӣ дошта бошанд.
6. Саволҳои проблемавӣ, масъалаҳо ва супоришҳои таълимӣ бояд ба ҳолати эмотсионалии хонанда таъсир расонида тавонад.

Ҳолатҳои гузоштани саволи проблемавӣ ё масъалаи проблемавӣ аз ҷониби омӯзгор, вазъиятҳои проблемавӣ ба ҳисоб меравад. Ба вуҷуд овардани вазъиятҳои проблемавӣ дар раванди таълим мақсадҳои зерини дидактикиро дар бар мегирад. Дар аввал диққати хонандагонро ба савол, масъала, мавзуи таълимӣ ҷалб кардан, шавқи маърифатӣ ва дигар ангезаҳои фаъолияти онҳоро бедор кардан лозим аст. Инчунин, хонандаро ба чунин мушкилии маърифатии имконпазир мегузоранд, ки бартараф намудани он фаъолияти фикрии ӯро фаъол гардонад ё вусъат диҳад. Баъдан ба хонандагон зиддияти байни талаботи маърифатии бамиёномада ва имконнопазирии қонеъ гардонидани он тавассути захираи дониш, малака ва маҳорат ошкор мегардад. Дар охир ба хонанда барои дар вазифаи маърифатӣ муайян намудани проблемаи асосӣ кумак расонда, нақшаи ҷустуҷӯи роҳҳои баромадан аз мушкилоти бамиёномадаро муайян кардан лозим аст, ки ӯро ба ҷустуҷӯи фаъолона водор созад [2].

Маҳорати истифодаи таълими проблемавӣ аз ҷониби омӯзгор аз интихоби усулҳои таҳияи маводи таълимӣ, хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродии хонандагон, омодашавии онҳо ба ҳалли проблемаҳои таълимӣ вобастагии калон дорад. Ба миён омадани чунин проблемаҳо маънои онро дорад, ки дар воқеият дар атрофи мо ҳанӯз бисёр чизҳои номаълум пинҳон ҳастанд.

Новобаста аз он ки барнома ва китобҳои дарсӣ чӣ гуна тағйир меёбанд, ташаккули ҳавасмандии тарбиявии хонандагон ҳамеша яке аз вазифаи самтҳои асосии таълимию тарбиявӣ буд ва боқӣ мемонад [3].

Чӣ тавр дар хонанда шавқу ҳаваси доимӣ ба омӯзиш ва донишазхудкуниро яке аз проблемаҳое мебошад, ки имрӯзҳо омӯзгорони мактабҳои моро ба ташвиш овардааст. Ҳалли ин проблема ба доираи ҳавасмандии хонанда асос меёбад. Баъзан онҳо барои қадршиносӣ, гоҳ барои таъриф ва гоҳе барои тухфаҳо ба дарс ҳозир мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзгорро зарур аст, ки ҳавасмандии тарбиявиро дар асоси шавқи маърифатӣ ташаккул диҳад. Хонанда бояд, пеш аз ҳама, фаъолияти худро дӯст дорад ва он бояд барои ӯ дастрас бошад [5, 10].

Дар асоси ҷамъбаст намудани таҷрибаи педагогии пешқадам якчанд усулҳои асосии ташкил намудани вазъияти проблемавиро нишон додан мумкин аст. Ин усулҳо аз ҷониби омӯзгор дар асоси донишҳои онҳо оиди шароитҳои бавуҷудомадаи намудҳои гуногуни вазъият, ки моҳияти онҳо номувофиқии

раванди таълимро ташкил медиҳад, интихоб карда мешавад. Шакли амалигардонии чунин усулҳои дидактикӣ, ба монанди гузоштани саволи проблемавӣ, намоиш додани таҷрибаҳои химиявӣ, истифодаи мувофиқати баёни мавзуъ бо аёниятҳо ба ҳисоб меравад, яъне рӯ ба рӯ шудани хонандагон бо ҳодисаҳо, омилҳои онҳо шарҳи назариявиро талаб мекунад. Дар ин маврид истифодаи вазъиятҳои таълимӣ ва ҳаётӣ, ки ҳангоми иҷрои супоришҳои амалӣ дар мактаб, хона ё ин ки дар истеҳсолот ба амал меоянд, ба маврид аст [6, с.9].

Супоришҳои проблемавии таълимӣ барои шарҳи ҳодисаҳо ё ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи амалии онҳо гузошта мешавад. Хонандагонро ба таҳлили омилҳо ва ҳодисаҳои воқеият, ки онҳо бо номувофиқии байни мафҳумҳои ҳаётӣ ва илмӣ дар бораи ин омилҳо рӯ ба рӯ шудаанд, водор месозад. Мустақилона фарзия, тасвияи намудҳо ва санҷиши таҷрибаҳоро пешниҳод мекунанд. Дар хонандагон ҳангоми муқоиса, татбиқ ва муқобилгузории омилҳо, ҳодисаҳо, қоидаҳо ва ҳалли масъалаҳои химиявӣ мушкилоти маърифатӣ ба вуҷуд меояд. Дар ин маврид хонандагон водор мешаванд, ки аз донишҳои қаблӣ истифода намуда, инчунин бо истифода аз ташкили алоқаи байнифаннӣ супоришҳои проблемавиро ҳал намоянд [11]. Раванди ягонагии дар хонандагон ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ ба воситаи таълим ва алоқаи зичи байнифаннӣ таъмин карда мешавад. Ба амал баровардани алоқаҳои байнифаннӣ барои дидани як ҳодиса, нуқтаи назари гуногун, ҳосил кардани маълумоти умумӣ дар бораи он имконият медиҳад [15].

Ҳангоми таълими проблемавӣ муаллим ба таври системавӣ корҳои мустақилонаи хонандагонро барои азхудкунии дониш ва маҳорати нав, такрор, мустаҳкамкунӣ ва коркаради малакаҳо ташкил менамояд. Хонандагон донишҳои навро ба даст меоранд, дар онҳо малака пайдо шуда, таваҷҷуҳ, тасаввуроти эҷодӣ, фарзкунӣ ташаккул ёфта, қобилияти кушодани донишҳои нав ба вуҷуд меояд [12,с. 14].

Таълими проблемавӣ – элементи асосии системаи муосири таълими инкишофдиҳанда буда, мундариҷаи курсҳои таълимӣ, намудҳои гуногуни таълим ва усулҳои ташкил намудани раванди таълимӣ-тарбиявиро дар мактаб дар бар мегирад. Инро дар мавзуи «Реаксияи ҷойгирӣ» дида мебароем.

Мақсади таҳқиқот омӯхтан ва нишон додани дарси проблемавӣ дар мавзуи «Реаксияи ҷойгирӣ» мебошад.

Дар ин дарс вазъияти проблемавӣ ба вуҷуд овардан зарур аст, ки ҳангоми ба миён омадани зарурат бо далелҳои таҷрибавии мушоҳидашуда шарҳ дода шавад.Шарҳи баёни мавзуи нав «Навъҳои реаксияҳои химиявӣ» аз кори лабораторӣ «Таъсири мутақобилаи оҳан бо маҳлули хлориди мис» оғоз карда мешавад. Ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки бо кор (мувофиқи китоби дарсӣ) шинос шаванд, онро анҷом диҳанд ва ба саволҳои зерин ҷавоб диҳанд:

1.Оё реаксияи химиявӣ ба амал омадааст, инро кадом аломатҳо тасдиқ мекунанд?

2. Ҳангоми реаксияи химиявӣ атомҳо дар молекулаҳои моддаҳо чӣ гуна ҷойҳои худро иваз мекунанд?

3. Реаксияеро, ки дар байни оҳан ва маҳлули хлориди мис ба амал меояд, ба кадом намуди реаксияҳо мансуб донистан мумкин аст?

Ба хонандагон бори дигар хотиррасон карда мешавад, ки таҷрибаҳоро бодиққат, мулоҳизакорона иҷро кардан лозим аст. Хонандагон таҷриба мегузаронанд: онҳо ашёи оҳанинро (мехи оҳанин ё срепкаро) ба маҳлули хлориди мис дохил карда, ҳодисаи дар пробирка баамаломадаро мушоҳида мекунанд. Пас аз чанд лаҳза савол дода мешавад: оё реаксияи химиявӣ ба амал омад, кадом аломатҳо инро тасдиқ мекунанд? Ин савол худ аз худ душвор нест, аммо аз

хонандагон талаб мекунад, ки маводи гузаштаро дар хотираи худ такрор кунанд. Онҳо аломатеро ном мебаранд, ки тавассути он реаксияи химиявиро муайян мекунанд, ки ранги ашёи оҳанин ва тағйирёбии ранги маҳлулро нишон медиҳад.

Дар ин маврид омӯзгор супориш дода метавонад: муодилаи реаксияи химиявиро бо назардошти он ки валентнокии оҳан дар хлориди оҳан ва мис дар хлориди мис ду аст, нависед. Омӯзгор пас аз он, ки хонандагон дар тахтаи дарсӣ реаксияи химиявиро навиштанд, онро бори дигар барои хатогии имлоӣ надоштан дар экрани доскаи электронӣ нишон медиҳад.

Агар реаксияи химиявӣ гузашта бошад, атомҳо дар молекулаҳо ҷойҳои худро иваз мекунанд, яъне моддаҳои нав ҳосил мешаванд.

Дар ин маврид саволи зерин дода мешавад: атомҳои молекулаҳои моддаҳо дар вақти реаксияи химиявии давомдошта чӣ тавр аз нав ҷойгир мешаванд? Ба ин савол ба хонандагони синфҳои 8 якбора ҷавоб додан душвор аст, онҳо то ҳол ба ин гуна гурӯҳбандии реаксияҳо дучор нашудаанд, вале онҳо кӯшиш мекунанд, ки далели мушоҳидашударо шарҳ диҳанд, ҷавоби имконпазирро пешниҳод кунанд.

Омӯзгор бояд диққати хонандагонро ба моддаҳое ҷалб намояд, ки ба реаксия дохил мешаванд ва дар натиҷаи он ҳосил мешаванд. Хонандагон мушоҳида мекунанд, ки ду модда ба реаксия дохил мешавад: моддаи сода (Fe) ва мураккаб ($CuCl_2$) ва дар натиҷаи реаксия низ ду моддаи нав пайдо мешавад: моддаи сода (Cu) ва мураккаб ($FeCl_2$). Дар ин ҷо азнавташкилёбӣ ё ҷойивазкунии атомҳо дар моддаҳо ба амал омад. Аз ду моддаи ибтидоӣ ду моддаи нав ба вуҷуд омадааст. Инро равшан карда, саволе ба миён меояд: реаксияи байни оҳан ва маҳлули хлориди мисро ба кадом намуди реаксияҳо донистан кардан мумкин аст? Хонандагон намудҳои реаксияҳои химиявиро, ки аллакай медонанд, ба ёд меоранд: реаксияи таҷзия, пайвастшавӣ, аммо дар ин ҷо ҷойивазшавии атомҳои моддаҳои аввалаи реаксия мушоҳида мешавад:

$$Fe + CuCl_2 = FeCl_2 + Cu$$

Дар ин маврид дар назди хонандагон проблема гузошта мешавад. Чӣ тавр шуд? Пас реаксияи байни (Fe) ва ($CuCl_2$) ба кадом намуди реаксияҳо мансуб аст? Хонандагон дар ҳолати ҳайронӣ қарор гирифта метавонанд. Муаллим савол медиҳад: «Ба фикри шумо, ба ғайр аз реаксияҳои пайвастшавӣ ва таҷзия дигар намудҳои реаксияҳои химиявӣ имконпазиранд?». Хонандагон аллакай ба ин савол ҷавоб дода метавонанд. Онҳо дар бораи эҳтимолияти мавҷудияти дигар навъҳои реаксияҳои химиявӣ изҳори назар мекунанд. Муаллим дурустии мулоҳизаҳои хонандагонро тасдиқ намуда, мегӯяд, ки ин реаксия ба навъи реаксияҳои ҷойгирӣ тааллуқ дорад.Мафҳуми реаксияи ҷойгирӣ дода мешавад: реаксияи химиявии байни моддаҳои сода ва мураккаб, ки дар онҳо атомҳои моддаи сода ҷойи яке аз элементҳои моддаи мураккабро мегиранд, реаксияи ҷойгирӣ номида мешавад [4]. Акнун хонандагон ин таърифро дарк мекунанд, зеро худи онҳо ба ин хулоса омаданд.

Барои фаҳмидани он ки хонандагон реаксияи ҷойгириро то кадом андоза дуруст фаҳмидаанд, муаллим аз онҳо мепурсад: «Кадом атомҳо ҷояшонро иваз кардаанд?». Хонандагон муодилаи реаксияро бори дигар таҳлил мекунанд ва дарҳол мегӯянд, ки атомҳои оҳан ҷойи атомҳои мисро дар молекулаи хлориди мис (II) иваз кардаанд. Ҷойгирии атомҳо чӣ гуна сурат мегирад, дар куҷо ва пас аз чанд сонияи интизорӣ боз як саволи дигар медиҳад: Чаро предмети оҳанин бо карахши гулобию сурхмонанд пӯшонида мешавад?

Ҷавоби ин савол барои хонандагон душвор аст, онҳо ҳанӯз механизми реаксияро баррасӣ карда наметавонанд. Муаллим ин саволро дода, таваҷҷуҳи

хонандагонро ба худ ҷалб намуда, дар шакли дастрас ҷавоб медиҳад. Реаксияи ҷойгирӣ дар сатҳи ашёи оҳанин ба амал меояд. Атомҳои оҳан ба маҳлул дохил шуда, $FeCl_2$-ро ташкил медиҳанд ва атомҳои мис аз маҳлул дар рӯйи ашёи оҳанин ҷойгир мешаванд, гӯё атомҳои оҳанро иваз мекунанд, аз ин рӯ ашёи оҳанин бо қабати ранги гулобию сурх, яъне карахши мис пӯшида мешавад. Дар ин ҷо атомҳои оҳан атомҳои мисро дар маҳлул иваз мекунанд.

Акнун, ки реаксияи ҷойгирӣ ба таври муфассал таҳлил шуд, аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки муодилаи реаксияи байни Zn ва $CuCl_2$-ро навишта, намуди реаксияро муайян кунанд ва фаҳмонанд, ки чаро ин реаксия ба намуди реаксияи ҷойгирӣ алоқамандӣ дорад. Аксарияти хонандагон ин вазифаро бедушворӣ иҷро мекунанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки хонандагон маводи таълимии навро фаҳмида ва дарк карда метавонанд. Барои мустаҳкамкунии дарс ба хонандагон машқ пешниҳод карда мешавад, ки онҳо бояд муодилаҳои реаксияи пешниҳодшударо баробар кунанд ва муайян кунанд, ки онҳо ба кадом навъи реаксияҳо тааллуқ доранд. Бояд хонандагон машқро зуд иҷро мекунанд. Муаллим огоҳӣ медиҳад, ки ба ғайр аз се намуди реаксияҳои химиявии баррасишуда боз дигар реаксияҳое ҳастанд, ки хонандагон баъдтар бо онҳо шинос мешаванд.

Ҳамин тавр, вазъияти проблемавии бавуҷудомада аз ҷониби хонандагон бо кумаки муаллим ҳал карда шуд ва марҳилаи ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавии дарс аз омӯзгор маҳорати баландро тақозо мекунад. Хонанда ба мавқеи субъекти таълим гузошта мешавад ва дар натиҷа дар ӯ донишҳои нав ташаккул меёбанд.Ҳангоми омӯзиши мавзуи «Қонуни бақои масса» дар синфи 8-ум метавонем вазъияти проблемавиро зимни гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ташкил кунем. Колбае, ки дар дохилаш металл маҳкам карда шудааст, пеш аз реаксия бар кашида мешавад. Пас аз зарфро кушода мондан, боз вазнаш чен карда мешавад. Саволи проблемавӣ: Чаро массаи он меафзояд?

Бо истифода аз саволҳои проблемавӣ дар ҷараёни омӯзиши маводи таълимӣ, маълум гардид, ки реаксияи химиявӣ гузаштаст. Дар ин маврид ба хонандагон ҳолатҳои ҳайратзадагӣ, масъулиятнокӣ, фаъолияти мантиқӣ, болидарӯӣ, ҳолати эмотсионалию зеҳнӣ, майл ва хоҳиши азхудкунии фан, доштани дониш, идрок ва манфиати маърифатӣ мусоидат мекунад.

Дар натиҷаи истифодаи элементҳои таълими проблемавӣ хонандагон бо истифода аз ибораҳои илмӣ ҷавобҳои пурраи муфассал доданро ёд мегиранд ва нутқи онҳо бурро мешавад, ба монанди: «Ман бовар дорам, ки...», «Ман фикр мекунам, ки...», «Ба фикрам...». Ин ба ташаккули системаи донишҳои илмӣ дар байни хонандагон дар асоси таҷрибаи субъективии онҳо мусоидат мекунад, ба онҳо таълим медиҳад, ки андешаи шахсии худро оид ба ин масъалаи гузошташуда баён кунанд.Чунин таҷриба бо истифода аз технологияи таълими проблемавӣ дар дарси химия нишон дод, ки он натиҷаҳои мусбат медиҳад, ба монанди:

–дар хонандагон малакаҳои иҷрои кори мустақилона аз рӯйи мавзуъ ташаккул меёбанд;

–қобилияти эҷодкорона ҳал намудани масъалаҳои ғайристандартии таълим ташаккул меёбад;

–аксарияти хонандагон ба таълим муносибати мусбат пайдо мекунанд;

–таваҷҷуҳ ва ҳавасмандии хонандагон ба раванди таълими фанни химия мушоҳида мешавад;

–ба инкишофи малака ва маҳорати таҳқиқотии хонандагон мусоидат мекунад.

Хулоса, таълими проблемавӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти фикррونии хонандагон дар синф ба ҳадди баланд расонида шавад. Ин имконият медиҳад, ки қобилияти тамоми хонандагони синф муайян карда шавад.

Муқарриз:*Қурбонова М.З.* – н.и.х., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдурасулова Р.Т. Проблемный подход к изучению реакции замещении в 8 классе / Р.Т.Абдурасулова, С.А.Расулов, М.М. Акбарова // VI Международной научно-практической конференции в рамках Евразийского Сотрудничества «Инновации в преподавании». –Казань, 2016. -С.3-5.
2. Бабанский Ю.К. Обучение как средство повышения эффективности учения школьников / Ю.К. Бабанский. – М.: Ростов-на-Дону,1970. - 300 с.
3. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение / А.В. Брушлинский. - М.: Знание, 1983. - 96 с.
4. Зубайдов У. Китоби химияи синфи 8 / У.Зубайдов, Ҳ.Иброҳимов, А.Тошев ва ғ. –Душанбе: Маориф, 2015. -263с.
5. Лернер И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
6. Матюшкин А.М. Теоретические вопросы проблемного обучения / А.М. Матюшкин //Сов. педагогика, 1971. - №7.
7. Махмутов М.И. Проблемное обучение / М.И.Махмутов. – М.: Просвещение, 1975. – 380 с.
8. Махмутов М.И. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. - М.: Педагогика, 1995. - 230 с., и др.
9. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе / М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1987. – 156 с.
10. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей / М.И. Махмутов. - М.: Просвещение, 1977. - 240 с.
11. Основы проблемного обучения. Пер. с польск. - М.: Просвещение, 1968. - 208 с.
12. Пушкин В. Н. К определению предмета эвристики / В. Н. Пушкин // Проблемы эвристики. - М., 1969. - С. 34-42.
13. Расулов С.А. Проблемное обучение как средство повышения эффективности процесса / С.А.Расулов, Р.Т. Абдурасулова // Инновации в преподавании химии. Казанский университет. - 2014. -С. 259-262.
14. Расулов С.А. Пути повышения межпредметной взаимосвязи химии с другими предметами / С.А.Расулов, М.З.Курбонова, Р.Абдурасулова // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) Серия естественных наук. - Душанбе: Сино, 2016. -С. 207-209.
15. Холназаров С. Ташаккули заминаҳои асосии маърифатии шахсияти хонанда / С. Холназаров. - Душанбе: Эр-граф, 2018. -152с.

ИСТИФОДАИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Рушди илму техника дар назди таълим вазифаҳои нав мегузорад. Коркарди маълумоти азиме, ки хонанда аз китобҳои дарсии муосири химия барои мактаби миёна мегирад, ба ҳам пайвастани донишҳои назариявӣ, воқеӣ ва амалӣ, ба даст овардани малакаю маҳоратҳои одии азхудкунии таҷрибаҳои химиявӣ, ёд гирифтани тарзи кор бо китоб, маълумотномаҳо ва ғайраҳо танҳо дар сурати истифода бурдани шаклу усулҳои фаъоли таълим, баланд бардоштани фаъолияти маърифатии хонандагон имконпазир мебошанд.Яке аз чунин усулҳо таълими проблемавӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои проблемавӣ ҳамеша ба бедорсозӣ ва инкишофёбии қувваҳои зеҳнии хонандагон ба амалигардонии амалиётҳои гуногуни зеҳнӣ (басистемадарории омилҳо, муқоиса, ҷамъбасткунӣ ва ғайраҳо), ки хонандагонро ба фикр кардан, шарҳ додан, нишон додан, хулоса баровардан водор месозад, равона карда шудаанд. Дар асоси ҷамъбасти таҷрибаҳои пешқадами педагогии омӯзгорони мо якчанд усулҳои асосии бавуҷудоварии вазъи проблемавиро нишон додан мумкин аст. Шакли амалигардонии ин усул чунин усулҳои дидактикӣ, ба монанди гузоштани масъала, савол ва супоришҳои проблемавӣ, намоиши таҷриба, истифодаи мувофиққунии калимаҳо ва аёният ба ҳисоб мераванд. Дар маҷмӯъ, таълими проблемавӣ элементи пешбари системаи муосири таълими инкишофдиҳанда мебошад, ки мундариҷаи курсҳои таълимӣ, намудҳои гуногуни таълим ва усулҳои ташкил кардани раванди таълимӣ – тарбиявиро дар мактаб дар дарси химия дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: таълими проблемавӣ, воситаҳо, вазифаҳо, баланд бардоштани самаранокӣ, раванди таълим, хонандагон, фаъолнокӣ, фаъолияти зеҳнӣ, малака, маҳорат, дарси химия.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА

Современное развитие науки и техники ставит перед обучением новые задачи. Переработать колоссальную информацию, которую ученик получает из современных учебников химии для средней школы, связать воедино теоретичеcке, фактические и практические знания, добиться простых навыков и умений в овладении химическими экспериментами, научить работать с книгой, справочниками и т.д. можно лишь при использовании активных форм и методов обучения, активизации познавательной деятельности учащихся. Одним из таких методов является проблемное обучение. Проблемные вопросы всегда направлены на побуждение и развитие умственных сил учащихся на осуществление разнообразных мыслительных операций (систематизация фактов, сравнение, обобщения и т.д.), заставлять учащихся думать, объяснить, показывать, делать выводы.На основе обобщения передового педагогического опыта ниших учителей можно указать несколько основных способов создания проблемных ситуаций. Эти способы выбираются учителем на основе знания им условий возникновения различных типов ситуаций, суть которых составляют противоречие процесса учения. Формой реализации того или иного способа являются такие дидактические приемы, как постановка проблемного вопроса, задание проблемной задачи, демонстрация опыта, применение сочетания слова и наглядности.
В целом, проблемное обучение – это ведущий элемент современной системы развивающего обучения, включающей содержание учебных курсов, разные типы обучения и способы организации учебно-воспитательного процесса в школе на уроках химии.

Ключевые слова: проблемное обучение, средство, задачи, повышение эффективности, процесс обучения, учащиеся, активизировать, мыслительная деятельность, навыки, умения, урок химии.

USE PROBLEM LEARNING AS A MEANS OF INCREASING PROCESS EFFICIENCY

The modern development of science and technology sets new tasks for teaching. To process the colossal information that the student receives from modern chemistry textbooks for high school, to link together theoretically, factual and practical knowledge, to achieve simple skills and abilities in mastering chemical experiments, to teach how to work with a book, reference books, etc. it is possible only when using active forms and methods of teaching, enhancing the cognitive activity of students.One such technique is problem learning. Problematic questions are always aimed at encouraging and developing the mental powers of students to carry out a variety of mental operations (systematization of facts, comparison, generalization, etc.), to make students think, explain, show, draw conclusions.Based on the generalization of the advanced pedagogical experience of niche teachers, several main ways of creating problem situations can be indicated. These methods are chosen by the teacher on the basis of his knowledge of the conditions for the occurrence of various types of situations, the essence of which is the contradiction of the learning process. The form of implementation of a particular method is such didactic techniques as posing a problem question, assignment, problem problem, demonstrating experience, using a combination of words and visualization.In general, problem-based learning is a leading element of the modern system of developmental education, which includes the content of training courses, different types of training and methods of organizing the educational process at school in chemistry lessons.

Keywords: problem learning, means, tasks, efficiency improvement, learning process, students, activate, mental activity, skills, abilities, chemistry lesson.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Абдурасулова Рухшона Тошмуродовна*** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи усули таълими химия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **raksalana_2313@inbox.ru**, Телефон**: (+992) 918853213**

Сведение об авторе: ***Абдурасулова Рухшона Тошмуродовна-*** Таджикский национальный университет, соискатель кафедры «Методики преподавания химии», **Адрес**:734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **raksalana_2313@inbox.ru**, Телефон**: (+992) 918853213**

Information about the author: ***Abdurasulova Rukhshona Toshmurodovna*** - Tajik National University, applicant for the department "Methods of teaching chemistry", **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue. Rudaki, 17. E-mail**: raksalana_2313@inbox.ru**, Phone: **(+992) 918853213**

УДК: 370.41

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Бозоров Хушвахт
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мақсади фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар раванди таълими забони модарӣ рушд бахшидан ба малакаҳои тафаккури мустақилонаи таълимии талабагон дар натиҷаи захираҳои табиӣ- ақл, зеҳн, шуур, хотир ва унсурҳои қобилияти азалии фаҳмиш, омӯзиш, мушоҳида, муқоиса, таҳлил, кашфи робитаҳо, фарқият ва монандии ашё, ҳодисаю воқеоти олам (табиат, ҷамъият) ва баровардани хулосаҳои одитарини мантиқӣ мебошад. “Омӯзонидани маҳорати истифодаи забони модарӣ дар вазъиятҳои гуногуни муошират мақсади асосии таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ муайян мекунад”[3, с. 5].

Дар бедорӣ ва рушду ташаккули фикрии кӯдак ва маҳорати истифодаи забони модарӣ, пеш аз ҳама, волидайн метавонанд саҳмгузор бошанд. Онҳо тавассути бошуурона ташкил намудани бозиҳои фикрӣ, аз ҷумла, парвози хаёл, расмкашӣ, суробсозӣ, сохтани лоначаҳо (барои парандагон), бофтани афсонаҳо, давом додани афсонҳои нотамом, амалҳои қаҳрамонони ҳикояҳо, филмҳои тасвирӣ, бадеӣ ва монанди инҳо ба зеҳн ва тафаккури эҷодии кӯдак рушд бахшида, маҳорати забондонии ӯро тақвият мебахшанд. Чуноне ки академик Шарифзода Файзулло дар яке аз асарҳояшон қайд кардаанд, “Тадбирҳое, ки ба рушди фикрии кӯдак таъсири мусбӣ мерасонанд, хеле сода ва гуногун буда метавонанд:” [9,с. 6-9].Аз қабили,ушоҳида, муқоиса ва шинохти рангҳо, садоҳо, бӯй, маза, хунукӣ, равшанӣ, торикӣ, наздикӣ, дурӣ, нармӣ, сахтӣ, меҳрубонӣ, дағалӣ, зебоӣ, безебӣ, худӣ, бегона ва монанди инҳо;

мушоҳида ва муқоисаи сифату хислатҳои ашё, ҳайвоноти хонагӣ, ваҳшӣ, ҳодисоти табиат: шамол, борон, барф, офтоб, моҳтоб, ситорагон, гармӣ, хунукӣ, рӯз, шаб, вақт, абр, раъду барқ, рангинкамон...;

сайру саёҳатҳои мақсаднок ба табиат ва мушоҳидаи ҷӯй, наҳр, рӯд, дарёҳои кишвар, дарахтон, сабзазорҳо, зироат, парандаҳо, ҳайвонот, кӯҳсору саҳроҳо, талу теппа ва адирҳо, муқоисаи онҳо, ёфтани монандӣ ва фарқ, қайд кардани зебоиҳои чизҳои мушоҳидашуда, таҳлил ва хулосаҳои одитарини мантикӣ;

ба корҳои тасвирӣ ҳавасманд кардани фарзандон дар хонавода, суробсозӣ ва расмкашии тахминии баргу гулҳо, меваҳо, ҳайвоноти хонагӣ, парандаҳо ва ҳатто расмҳои тахминии бобою бибӣ, падару модар хоҳару додар, суробсозӣ дар ин мазмунҳо ва ғайра, ки ҷавобгӯи талаби зебопарастӣ, бакорандозӣ ва бедории фикри кӯдак аст;

қисм–қисм хондан ва шавқманд кардани фарзандон ба китобхонӣ: ҳикоя ва афсонаҳои кӯдаконаи хурду шавқовар, хондани қиссаҳо ва хусусан пеш аз хоби кӯдак;

тамошои намоиш, саҳначаҳо, филмҳои тасвирӣ, саволу ҷавоб бо кӯдакон оид ба мазмун ва моҳияти онҳо;

ҷалб ва ҳавасмандгардонии кӯдак ба корҳои одитарини ҳавлӣ ва хона, анҷом додани ин корҳо мувофиқи имконият ва мароқи кӯдак;

гузаронидани бозиҳои зеҳнӣ (масъалагузорӣ) бо кӯдакон дар вақти муайян, аз ҷумла, байтбаракҳо;

намунаи ибрат будани волидайн дар риояи одоби таом хӯрдан ва нишастан дар сари дастархон, қабулу пазироии меҳмон, талаби риояи ин одоб аз ҷониби кӯдакон;

ёрӣ хостан аз кӯдакон барои ташкили тозагии хонадон ва роҳҳои омода намудани таомҳо ва монанди инҳо;

иваз кардани ҳарфҳо дар калимаҳо: нон, ҷон, хон, дон, гуфт, руфт, ҷуфт, муфт, хона, шона, дона ва ғ.

Андешаҳои тарбиявие, ки аз тарафи падару модар ва муаллиму мураббияҳо пешниҳод мегарданд, сабаби мустақилона фикр кардан, муқоиса ва хулоса баровардан, ниҳоят, рӯ овардан ба фаъолияти эҷодии талабагон мегардад. Чунки " шуури кӯдак ҳамчун низоми назарҳо ва боварӣ, қабл аз ҳама, дар натиҷаи азхудкунии донишҳои одитарин ташаккул меёбад" [4,с.126]. Рушди тафаккури мустақилонаи таълимии талабагон дар раванди амалҳо, бозиҳои гуногуни зеҳнӣ, хаёлӣ ва дидактикӣ, тавассути бомароми бедории фикр ва тафаккури мустақилона инкишоф меёбад. "Яъне, фикр ва зеҳни инсон ҳамеша дар раванди на фаъолиятҳои якрангу якнавохт, балки маҳз дар раванди фаъолиятҳои гуногун, монеадор, ба ҳам тавъам, решапайванд ва рушду нумӯ меёбанд. Ин ҳодиса асрори рушди ташаккули инсон аст ва хусусан, дар синфҳои ибтидоӣ боавҷу босуръат зуҳур мекунад" [9, с.12].

Дар инкишофи тафаккур нақши зеҳн асосӣ буда, рушди унсурҳои фикр ва тафаккур ба зеҳни инсон вобаста аст. Агар таълиму тарбия фаъолияти худро дар асоси риояи қонунияти " Рушди зеҳн ва фикри комил" анҷом диҳад, насли навиниояндасози мо дар бозори ҷаҳонии меҳнат рақобатпазир гардида, дар рушди устувори Ватани азизамон даҳчанд саҳмгузор хоҳад буд. Барои рушди бомароми тафаккури талабагон маводҳои дидактикӣ ба таври амалӣ ёрӣ расонида, тавассути маводҳои грамматикӣ талабагон қоидаҳои грамматика ва имлоро аз худ намуда, мувофиқи супориш аз рӯйи расм ба саволҳо мустақилона ҷавоб менависанд, ҳикоя тартиб медиҳанд, ба он сарлавҳа мегузоранд. Ребусҳоро хонда, калимаҳо тартиб медиҳанд ва чӣ хел калима будани онро муайян мекунанд. Маводҳои дидактикӣ ба рушди тафаккури эҷодӣ, инкишофи нутқ ва кори мустақилонаи талабагон ёрӣ расонида, талабагонро ба мустақилона фаъолият кардан ҳидоят мекунанд. Аҳамияти маводҳои дидактикӣ дар раванди таълим аз он иборат аст, ки ҳамаи бачагони синф ба кори мустақилона машғул мешаванд. Вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар раванди таълими забони модарии синфҳои ибтидоӣ чунинанд:

-ташаккули фаъолияти таълимии мактаббачагони хурдсол;

-омӯхтан ва такмил додани малакаҳои хониши дуруст, бошуурона, равон ва ифоданок;

-босаводона, тоза ва хоно навиштан, инкишофи нутқи мураттаб;

-рушди ҳисси зебоиписандӣ ва бадеии талабагон;

-ташаккули мафҳумҳои ибтидоӣ оид ба қисмҳои забоншиносӣ: овозшиносӣ (фонетика), сарф (морфология), калимасозӣ, наҳв (синтаксис), лексика, имло, аломатҳои китобат;

- кор бо матн;

-тарбияи маданият ва ҳусни баён, риояи одоби сухан,таҳаммул ҳангоми муошират;

-васеъ намудани тасаввуроти талабагон оид ба олами атроф, тарбияи унсурҳои ибтидоии ҷаҳонфаҳмӣ.

Таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ хусусияти амалӣ дошта, талабагонро ба омӯхтани курси муназзами забони модарӣ ва адабиёт дар синфҳои болоӣ омода месозад. Вазифаи тарбиявии забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ хеле муҳим аст:

- он бояд ба тарбия, ташаккули шахсияти бачагон, фаъол ва иҷтимоӣ гардонидани онҳо таъсир расонад;

-тафаккури миллӣ ва интиқодии талабагонро равнақ бахшида, мустақилона фикр карданро ёд диҳад;

-мусоидат намояд, ки мактаббачагони хурдсол ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқ-нақл кардан, шунидан, навиштан ва хонданро аз худ кунанд [3, с.5-6].

Бо мақсади рушди тафаккури мустақилонаи таълимии талабагон, муаллимон Маҳмудова М, Давлатова Р., Мирзоев Р., Довудов Р. тибқи талаботи барномаи таълимии синфҳои 1-4 маводҳои дидактикиро омода намуда, дастраси муаллимону хонандагони хурдсол гардонидаанд. Ташкили самараноки фаъолияти мустақилонаи талабагон ба бедорсозии шавқу рағбати забондонии онҳо мусоидат намуда, бахри баланд бардоштани дараҷаи саводнокӣ, инкишофи нутқи шифоҳӣ, хаттӣ, корҳои эҷодӣ ва фаъолгардонии диққати талабагон ба дарс, пурра аз худ кардани маводи омӯхташуда, дар руҳияи меҳнатдӯстию ватандӯстӣ тарбия кардани талабагон мусоидат мекунад. Талаба ҳангоми иҷрои супоришҳо ба фикр кардан одат карда, бе ёрии дигарон кӯшиш мекунад, ки мустақилона супоришҳоро иҷро намояд.

Таҷриба ва корҳои илмӣ-методии олимони ботаҷрибаи соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ошкор сохтаанд, ки хонандагони хурдсол тавассути рушди фикрӣ дар бораи овоз, ҳарф, ҳиҷо, калима, ибора, ҷумла, ва ниҳоят, асрори матнро "кашф" мекунанд. Яъне, тавассути силсилаи фикр бедорсозии шавқу рағбати забондонии онҳо рушд ёфта, дар талабагон ҳисси кунҷкобӣ, ҳозирҷавобӣ ва эҷодкорӣ пайдо мешавад. Ҳамин тавр, дар талабагон раванди фикр кардан рушд ёфта, онҳо ба нигоҳи тоза ва диди нав ба ҳаёт омода мешаванд.

Инкишофи нутқи бошуурона асоси таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ ташкил намуда, дар назди он вазифаҳои ба таври амалӣ аз худ кардани нормаи забони адабӣ, малакаи хондану навиштан ва такмили маданияти нутқ меистад. Ибораи "инкишофи нутқ", дар адабиёти методии солҳои мухталиф ба таври гуногун: машқи даҳонакӣ ва хаттӣ, маданияти нутқ, ифода шудаанд.

Муаллифи китоби "Методикаи мухтасари забони тоҷикӣ" (с.1945) Икром Хоҷаев чунин таъкид кардааст. "... дар дарси забони модарӣ маданияти нутқ ҷой ва мавқеи махсусро мегирад". Бинобар ин, ӯ муаллимонро даъват менамуд, ки "... ба бачагон бурро ва саҳеҳ, боадабона гап заданро омӯзонанд" [6, с.195].

Дар барномаи забони модарии синфҳои ибтидоӣ (солҳои пешин) дар қатори бобҳои саводомӯзӣ, хониши эзоҳӣ, грамматика ва имло боби "Инкишофи нутқи даҳонакӣ ва хаттӣ" мавҷуд буда, соати дарсии он дар ҷадвали дарсҳо ҳамчун "дарси инкишофи нутқ" муаррифӣ мешуд. Зоҳиран ин амал мусбат намояд ҳам, яке аз камбудиҳои ҷиддии барнома ва нақшаи таълимӣ мебошад. Тибқи ин нақша, ҳафтае як соат инкишофи нутқ таълим дода мешуд, ҳол он ки ҳамаи дарсҳо дар синфҳои ибтидоӣ бо мақсади инкишофи нутқ гузаронида мешаванд. Дар барномаи солҳои баъдӣ (солҳои 1985-1990) ин камбудӣ ислоҳ карда шуд. Акнун он бо дигар қисмҳои забони модарии синфҳои ибтидоӣ "Саводомӯзӣ ва инкишофи нутқ", "Хониши эзоҳӣ ва инкишофи нутқ"," Грамматика, имло, инкишофи нутқ" якҷоя таълим дода шуда, "инкишофи нутқи талабагонро принсипи асосии таълими забони модарӣ" мешумориданд [6, с.196].

Инкишофи нутқи бошуурона дар раванди таълими забони модарӣ барои аз худ намудани тарафҳои гуногуни забон (дар ҳамбастагӣ бо вазифаҳои таълимию тарбиявии забони модарӣ, тарзи талаффуз, луғат, сохти грамматикӣ, нутқи алоқанок), таълим дода мешавад. Барои он ки инкишофи нутқи бошууронаи талабагон аз тарафи педагог устокорона ва дуруст ба роҳ монда шавад, методҳое лозим аст, ки ба фаъолона аз худ намудани тарафҳои гуногуни забон ба талабагон ёрӣ расонад. Бо ҳамин мақсад, дар барнома боби грамматика ва имло барои ҳар як чор қисм: овоз ва ҳарф, калима, ҷумла, нутқи алоқанок ҷудо шудааст, инчунин дар дарсҳои хониши эзоҳӣ, таълими савод ва машқи хат нутқи бошууронаи талабагон инкишоф дода мешавад. Мазмуни кори муаллим нисбат ба инкишофи нутқи бошуурона хеле васеъ аст. Дарсе нест, ки муаллим дар он нисбат ба талаффузи дуруст, интихоби калимаҳо, ҷумласозӣ, алоқаи калимаҳо дар ҷумла ва алоқаи байни ҷумлаҳо дар баёни фикр эътибор надиҳад. Дар ҳамбастагӣ бо вазифаҳои таълимию тарбиявии забони модарӣ маҷмуи фаъолияти мустақилонаи

талабагон бо мақсади рушди инкишофи нутқи бошуурона гузаронида мешавад. Тибқи ҷадвали низоми муносибати босалоҳият ба таълим, заҳмат ва часпу талошҳои муаллим дар раванди дарсҳои забони модарӣ барои муваффақ шудан ба фикр карда хондан, навиштан ва гӯш кардану фаҳмидан, яъне, дарку фаҳми маънии матн аз гуфтори дигарон нигаронида шудааст. Муаллим барои расидан ба ин мақсад аз раванди ҳамаи дарсҳои таълимӣ истифода мебарад.

Таҷрибаҳо исбот намудаанд, ки талабаи синфи як малакаи дуруст хонданро надорад. Аммо тадриҷан бо аломатҳо, яъне, бо ҳарфҳо ва овозҳо шинос мешавад. Вақте ки овозҳо дурусту равшан талаффуз карда мешаванд, калимаҳоеро ифода мекунанд, ки онҳо дорои маъно ва вазифа мебошанд. Талаффузи овоз ва хондани онҳо дар калимаҳо бо суръати пайдарпай давом наёбад, аз ин рӯ, ғалатхонии калимаҳо аз тарафи шогирдон идома ёфта, дар акси ҳол, ин хатохониҳо то охири синфи 3-4 давом мекунад.

Дар низоми муносибати босалоҳият ба таълим, маҷмуи маводи таълимию методии фанни забони модарӣ аз 1) Стандарти фанни "Забони модарӣ"; 2).Раҳнамои омӯзгор. 3) Замима ба китобҳои дарсӣ иборат аст. Ҳар яки онҳо мақсад ва вазифаҳои мушаххаси худро доранд. Асосан, диққати омӯзгорон ба салоҳиятҳои фаннӣ, нишондиҳандаҳо, раҳнамои омӯзгор ва замимаи китоби дарсӣ равона мегардад. Салоҳиятҳои фанни забони модарӣ мувофиқи самтҳои таълими фан - **гуфтан, гӯш кардан, хондан ва навиштан** пешниҳод карда мешавад.

Дар навбати худ ҳар як самт ба се категория ҷудо карда мешавад.

1).қоидаҳо; 2) стратегияҳо; 3) дарки мазмун.

1). Қоидаҳо- қоидаҳои сухан гуфтан, гӯш кардан, хондан ва навиштан.

2)Стратегияҳо - стратегияҳои (усулҳои) сухан гуфтан, гӯш кардан, хондан ва навиштан.

3)Дарки мазмун- мувофиқи мақсад сухан гуфтан, дарки мазмуни чизи шунида, матни хонда ва мувофиқи мақсад навиштан, яъне офаридани матн.

Ҷадвали салоҳиятҳоро аз фанни забони модарӣ барои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ пешниҳод мекунем [8, с. 44].

Ҷадвали №1 Салоҳиятҳо аз фанни забони модарӣ барои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ

Синфи 1(марҳилаи таълими савод)	**Синфи 1 (марҳилаи Забони модарӣ**	**Синфи2**	**Синфи 3**	**Синфи 4**
	Гуш кардан (шунидан)			
А.1.1.1.Қоидаҳо и одитарини гӯш карданро дар доираи маҳдуди вазъиятҳо (мушоҳида бо омӯзгор, ҳамсинфон супоришҳои як-дуамалаи таълимӣ) риоя мекунад.	1.1.1.Қоидаҳо и одии гӯш карданро дар доираи васеътари вазиятҳо (муошират бо аҳли оила, калонсолон, супоришҳои дусе амалаи таълимӣ) риоя мекунад	2.1.1. Қоидаҳои одии гӯш карданро дар доираи васеътари вазиятҳо (муошират бо аҳли оила, калонсолон, супоришҳои се амалаи таълимӣ, чорабиниҳои мактабию ҷамъиятӣ) риоя мекунад	3.1.1. Қоидаҳои умумии гӯш карданро дар доираи вазиятҳои гуногун (муошират бо аҳли оила, калонсолон, супоришҳои таълимӣ таълимӣ,чораби ниҳои мактабию ҷамъиятӣ, маҷлис...) риоя намуда, аҳамияти риоя кардани ин қоидаҳоро баён мекунад	4.1.1.Қоидаҳо и мушаххаси гӯш карданро дар вазъия ҳои гуногун (муошират бо аҳли оила, калонсолон, супоришҳои таълимӣ, чорабиниҳои мактабию ҷамъиятӣ, маҷлисҳо, муҳоки-маҳо...) риоя карда, дигаронро ба риояи ин қоидаҳо

				даъват менамояд.
А.1.1.2Ахбори шунидаро дар шаклҳои хеле сода нутқи шифоҳӣ (суҳбат, иҷрои супоришҳо) ва хаттӣ истифода мебарад	1.1.2.Ахбори шунидаро дар шаклҳои содаи нутқи шифоҳӣ (суҳбат иҷрои супоришҳо, бозӣ дар нақшҳо) ва хаттӣ истифода мебарад	2.1.2. Ахбори шунидаро дар шаклҳои каме мураккаби нутқи шифоҳӣ (саволу ҷавоб, муҳокимаҳои умумӣ, нақли муфассал ва интихобӣ) ва хаттӣ (имло навиштани пайдар пайии воқеаҳои шунида) истифода мебаранд	3.1.2 Ахбори шунидаро дар шаклҳои каме мураккабтари нутқи шифоҳӣ (саволу ҷавоб, муҳокимаи умумӣ, нақли муфассал, мухтасар ва интихобӣ) ва хаттӣ (имло навиштани пайдарпайии воқеаҳои шунида нақли хаттӣ, навиштани хулоса) истифода мебарад	4.1.2. Ахбори шунидаро дар шаклҳои каме мураккаби нутқи шифоҳӣ (саволу ҷавоб, муҳокимаи умумӣ, нақли муфассал ва интихобӣ) ва хаттӣ (имло навиштани пайдарпайии воқеаҳои шунида) нақли хаттӣ, навиштани хулоса) истифода мебарад
Мазмун ва мақсади асосии сухани гӯянда (гон)-ро, ки ба синну солаш мувофиқ аст, муайян мекунад	1.1.3.Мазмун ва мақсади асосии сухани гӯянда (гон)-ро, ки ба синну солаш мувофиқ аст, муайян мекунад	2.1.3. Мазмун ва мақсади асосии сухани гӯянда (гон)-ро, ки ба синну солаш мувофиқ аст, муайян мекунад	3.1.3. Мазмун ва мақсади асосии сухани гӯянда (гон)-ро, ки ба ин синну сол мувофиқ аст, муайян карда, хулоса мебарорад	4.1.3 Мазмун ва мақсади асосии сухани гӯянда (гон)-ро, ки ба ин синну сол мувофиқ аст, муайян карда, муносибати худро баён менамояд
		Гуфтан		
А.1.2.1.Дар вазъиятҳои маҳдуд (муошират бо омӯзгор, ҳамсинфон) қоидаҳои одитарини, сухангӯӣ (одоби муошират)-ро риоя мекунад	1.2.1Дар вазъиятҳои нисбатан васеъ (муошират бо аҳли оила, калонсолон, ҳамсолон,) қоидаҳои одии сухангӯӣ (одоби муоширатро риоя мекунад	2.2.11.Дар вазъиятҳои васеътар (дар меҳмонӣ, бозор, маркази фарҳангию дилхушӣ) қоидаҳои асосии сухангӯӣ (одоби муошират)-ро риоя мекунад	3.2.1.Дар вазъиятҳои гуногун (маҳфилҳои адабӣ, мағоза ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ) қоидаҳои маъмули сухангӯӣ (одоби муошират)-ро риоя мекунад. Ва аҳамияти риоя карда ни ин қоидаҳоро дарк мекунад	4.2.1.Дар вазъиятҳои гуногун (театр, осорхона, китобхона) қоидаҳои маъмули сухангӯӣ (одоби муошират)-ро риоя мекунад. Ва аҳамияти риоя кардани ин қоидаҳоро шарҳ дода, дигаронро ба риояи онҳо даъват мекунад.
А.1.2.2.Стратеги яҳои (тарз, роҳу усул)-и мувофиқи	1.2.2. Стратегия ҳои (тарз, роҳу усул)-и	2.2.2.Стратеги яҳои (тарз, роҳу усул)-и мувофиқи	3.2.2. Стратегияҳои (тарз, роҳу усул)-и мувофиқи	4.2.2.Стратеги яҳои (тарз, роҳу усул)-и мувофиқи

гуфтанро истифода мебарад	мувофиқи гуфтанро истифода мебарад	гуфтанро истифода мебарад	гуфтанро истифода мебарад	гуфтанро самаранок истифода мебарад
А.1.2.3.Фикру мулоҳизаҳои одиро аз рӯйи мақсадҳо дар шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳӣ баён мекунад	1.2.3. Фикру мулоҳизаҳои асосиро аз рӯйи мақсадҳо дар шаклҳои гуно гуни нутқи шифоҳӣ баён мекунад	2.2.3. Барои баёни мақсад мавзуъ ва мазмуни мувофиқ интихоб намуда, шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳии ҳаҷман хурд (ҳаҷми матн, давомнокии суҳбат, дарозии ҷумлаҳо)-ро истифода мебарад.	3.2.3. Барои баёни мақсад ба мавзуъ мазмуни мувофиқ интихоб намуда, шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳии ҳаҷман (ҳаҷми матн, давомнокии суҳбат, дарозии ҷумлаҳо)-ро истифода мебарад	4.2.3. Барои баёни мақсад ба мавзуъ мазмуни мувофиқ интихоб намуда, шаклҳои гуногуни нутқи шифоҳии нисбатан калонтар (ҳаҷми матн, давомнокии суҳбат, дарозии ҷумлаҳо)-ро истфода мебарад
		Хондан		
А.1.3.1. Қоидаҳои одитарини хонданро медонад ва риоя мекунад	1.3.1. Қоидаҳои одии хондан ва риояи оҳангро медонад ва риоя мекунад	2.3.1. Қоидаҳои маъмули хондан (бо риояи оҳанг, аз рӯйи аломати китобат ва хониши буррои матн)-ро медонад ва риоя мекунад	3.3.1. Қоидаҳои хондан (риояи задаи мантиқӣ, пайдарҳамии калимаҳо)-ро медонад ва риоя мекунад	4.3.1. Қоидаҳои гуногуни хондан (алоқаи байни ҷумлаҳо ва сархатҳо)-ро медонад ва риоя мекунад
А.1.3.2.Стратегияҳои мувофикро истифода бурда, матнҳои шиноси ҳаҷман хурдро мехонад	1.3.2.Стратегияҳои мувофикро истифода бурда, матнҳои хурд, ки баъзе калимаҳои ношинос дорад, мехонад	2.3.2. Стратегия-ҳои мувофиқро истифода бурда, матнҳои хурд, ки баъзе калимаҳои ношинос доранд, мехонад	3.3.2. Стратегияҳои мувофикро истифода бурда, баъзе матнҳои ношиносро мехонад.	4.3.2. Стратегияҳои мувофикро истифода бурда, матнҳои калонҳаҷми ношиносро мехонад
А.1.3.3.Мазмуни ҷумлаҳои содаро, ки калимаҳои шинос дорад, муайян мекунад	1.3.3.Мазмуни матнҳои хикоягии хурд (то 150 калима)-ро, ки (1-2) калимаи нав дорад, муайян мекунад	2.3.3. Мазмуни матнҳои ҳикоягии на он қадар калон (150-250 калима), ки (3-4) калимаи нав дорад,	3.3.3. Мазмуни матнҳои ҳикоягии калон (250-300 калима), ки (5-6) калимаи нав дорад, дарк карда, фикри асосии онро муайян мекунад	4.3.3. Мазмуни матнҳои гуногуни ношиноси нисбатан калонҳаҷм (350-500 калима), ки (7-

		дарк карда, хулоса мебарорад		8) калимаи нав дорад, дарк карда мавзуъ ва фикри асосии онро муайян мекунад
		Навиштан		
А.1.4.1. Қоидаҳои одитарини навиш танро тибқи нишондиҳандаҳ о риоя мекунад	1.4.1. Қоидаҳои одии навиштанро тибқи нишондиҳанд аҳо риоя мекунад	2.4.1 Қоидаҳои дигари навиштанро тибқи нишондиҳанд аҳо риоя мекунад	3.4.1. Қоидаҳои бештари навиштанро тибқи нишон диҳандаҳо риоя мекунад	4.4.1. Қоидаҳои гуногуни навиштанро тибқи нишон диҳандаҳо риоя мекунад
А.1.4.2.Стратеги я (тарз, роҳу усул)-ҳои мувофиқи навиштанро истифода мебарад	1.4.2. Стратегия (тарз, роҳу усул)-ҳои мувофиқи навиштанро истифода бурда, матнҳои хурдро менависад	2.4.2. Стратегия (тарз, роҳу усул)-ҳои мувофиқи навиштанро истифода бурда, матнҳои хурдро менависад.	3.4.2. Стратегия (тарз,роҳу усул)-ҳои мувофиқи навиштанро истифода бурда, матнҳои ҳаҷман калонро менависад	4.4.2.Стратеги я (тарз,роҳу усул)-ҳои мувофиқи навиштанро исти- фода бурда, матнҳои ҳаҷман калонтарро менависад.
А.1.4.3.Фикр (ақида, андеша)-и худро дар қолаби ҷумлаҳои кӯтоҳ менависад	1.4.3. Фикр (ақида, андеша)-и худро дар қолаби матни хурд) менависад. На камтар аз се ҷумлаи ду-чоркалимадор .	2.4.3.Барои баёни мақсадҳои худ мавзуъ ва мазмуни мувофиқ интихоб намуда, матнҳои хурди сохторашон гуногун (ҳикоя, афсона, табрикнома, мактуб, эълон, дастурамал) менависад.	3.4.3. Барои баёни мақсадҳои гуногун мавзуъ ва мазмуни мувофиқ интихоб намуда, матнҳои хурд ва нисбатан калонтари сохторашон гуногун (ҳикоя, афсона, таб-рикнома, мактуб, эълон, дастурамал) эҷод мекунад	3.4.3. Барои баёни мақсадҳои гуногуни мавзуъ ва мазмуни мувофиқ интихоб намуда, матнҳои хаттии ҳаҷман калонтари сохторашон гуногун (ҳикоя, афсона, таб рикнома, мактуб, эълон, дастурамал) эҷод мекунад

Омӯхтан ва аз худ кардани маънои ҳар як калима ҳамон вақт аҳамият пайдо мекунад, ки агар талаба рӯ ба ҷустуҷӯ ва эҷодкорӣ оварда, дар ӯ малака ва маҳорати ҷумласозӣ пайдо шавад. Кор бо ҷумла воситаи асосиест, ки талабагонро ба нутқи алоқанок, нақл ва иншонависӣ тайёр мекунад. Дар натиҷаи кӯшишҳои мунтазам талабагон тарзи аз матн ҷудо кардани ҷумлаҳоро омӯхта, онҳоро ба калимаҳо ҷудо мекунанд. Дар охири ҷумла, ин ё он аломатро дида мефаҳманд, ки ҷумла ба охир расидааст. Худи талабагон тартиб додани ҷумлаҳоро машқ мекунанд. Ба ҳамин васила, дониши нав мегиранд. Аз давраи саводомӯзӣ талабагон бо элементҳои нутқ шинос карда мешаванд. Аз ин рӯ, омили асосии инкишофи нутқи талабагон ин кор бо ҷумла мебошад. Масалан, муаллим дар

раванди дарс чунин амалҳоро бо талабагон иҷро мекунад: а) чудо кардани ҷумлаҳои ҷудогонаи нутқи алоқанок; б) тартиб додани ҷумлаҳои алоҳида; в) аз худ намудани истилоҳи “ҷумла”. Барои расидан ба ин мақсад усулҳои зерин ба муаллим ёрӣ мерасонанд:

1.***Суҳбати аёнӣ.*** Муаллим ягон талабаро назди тахтаи синф даъват намуда, мефармояд, ки тахтаи синфро тоза кунад, бурро гирифта, хат мекашад ва аз шеъре ду–се мисраъ аз ёд гуфта медиҳад. Муаллим ба аҳли синф савол медиҳад. “Раҳим ҳозир чӣ кор кард?” Талабае ҷавоб медиҳад: Раҳим тахтаро тоза кард, бурро гирифт, хат кашид, шеър гуфт.” Чунин тартиби кор маҳорату малакаи ҷустуҷӯ ва эҷодкорӣ ва забондонии шогирдонро рушд мебахшад.

2.Истифода бурдани расми мазмуннок: Масалан, муаллим расмеро нишон медиҳад, ки дар он духтарак тасвир ёфтааст. Ба расм ном мегузоранд (Лола). Расми дигареро нишон медиҳад, ки дар он духтарак мерақсад, ё менавозад. Талабагон ҷумла тартиб медиҳанд. Духтарак мерақсад. Лола пианино менавозад.

Бо супориши муаллим талабагон аз рӯйи расмҳо мустақилона ҷумла тартиб медиҳанд. Масалан, муаллим дар тахтаи синф расмҳои гуногунеро, ки мазмуни ягон воқеаро ифода мекунанд, овезон карда, аз талабагон хоҳиш мекунад, ки аз рӯйи расмҳо мазмуни ҳикоя ё афсонаро нақл кунанд. Дар тахтаи синф расми буз, хона, бачаҳои буз, расми гург, расми усто ва ғайраро мечаспонад. Дар охир аз рӯйи расмҳо мазмуни афсонаи машҳури “ Бузаки ҷингилапо” нақл карда мешавад. Хонандагони синфи якум бо мафҳуми ҷумла ва ҷумласозӣ шинос шуда, дар бораи ҷумла тасаввурот пайдо мекунанд. Дар синфи дуюм мафҳумҳои мазкур мустаҳкам карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар аввали соли таҳсил заминаи донишҳои мавҷудаи хонандагон санҷида шуда, машқу супоришҳои санҷишии гуногун пешниҳод мегардад. Мисол:**Аз калимаҳои пароканда тартиб додани ҷумла**:

1.Дорад, се, парчам, Тоҷикистон, ранг.2.Дӯст, Ватан, ман, худро, медорам.3.рӯз, 9сентябр. Тоҷикистон, аст, истиқлолият [10, с.39].

Аввал, намунаи супориш аз тарафи муаллим пешниҳод карда мешавад. Вақте ки талабагон дар тартиб додани ҷумла малака пайдо карданд, супоришҳоро худи онҳо барои ҳамдигар тайёр ва пешниҳод менамоянд. Намуна: **Беминнат, китоб, аст, дӯст, инсон**. Китоб дӯсти беминнати инсон аст.

2.Мисоли дигар: Мисраъҳои шеъри поён пароканда шудаанд.Онҳоро ҷобаҷо карда нависед**: Зимистони ҷонона**

Чӣ овардӣ тӯёна, Зимистони ҷонона,
Мӯзаи гарм овардам, Ҷомаву шарф овардам.
Бозӣ бикун шодона. Кӯрпаи барф овардам,
Гилеми нарм овардам, Болои барфи ёна, [11, с.148].

Аз ҷумлаҳои пароканда тартиб додани матн.

Мисол: Вилояти Суғд

Хуҷанд шаҳри калону зебои вилоят буда, заводҳову фабрикаҳои замонавӣ дорад. Маркази вилояти Суғд шаҳри Хуҷанд аст. Вилояти Суғд дар соҳили дарёи Сир воқеъ гардидааст [1,с.78]. Намунаи ҷумлаҳои имлои интихобӣ ва имлои эҷодӣ.

Ҷумлаҳо барои имлои интихобӣ:

1.Халқи мо заминҳои бекорро ба гулу гулзор табдил медиҳад.

2 Дар боғи мактаб ниҳолҳои гуногун шинонда шудаанд.

3.Диёри Варзоб ба боғи хуррам монанд аст.

Бачаҳо аз ин ҷумлаҳо ибораҳои **заминҳои бекор**, **ниҳолҳои гуногун** ва **боғи хуррамро** навишта мегиранд ва бо супориши муаллим аз ҳамин ибораҳо имлои эҷодӣ менависанд. Вале пеш аз навиштан муаллим нақшаи корро пешниҳод мекунад.Масалан: Мавзуъ: “ Боғи хуррам”

Нақша :

1.Замини бекор.

2.Ниҳолҳои гуногун.

3.Баъди ду сол...

Талабагони синфи III ба нақша такя карда, матни нутқи алоқаноке тартиб медиҳанд. “Дар назди мактаби мо як порча замини бекор буд. Дар маҷлиси синфӣ қарор додем, ки он ҷоро шудгор карда гул ва ниҳолҳои гуногун шинонем.Бачаҳо ниҳол ва гулҳо оварданд. Ниҳолҳоро шинонида, ҳар рӯз нигоҳубин мекардем, об медодем, бехашонро нарм ме- намудем.Баъди ду сол он замини бекор ба боғи хуррам табдил ёфт [5, с. 414].

Мақсади фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ин аст, ки омӯзгор бояд супоришҳои кори мустақилонаро тавре омода созад, ки хонандагонро ба фикрронӣ, ҷустуҷӯ водор созад. Дар натиҷаи мушоҳида ва таҳлил, муқоисаву муҳокимаҳо натиҷабардориву хулосабарорӣ имконпазир бошад.

Муқарриз: ***Иззатова М.Н.*** **–д.и.п, профессори ДДК ба номи А.Рӯдакӣ**

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев И. Забони модарӣ барои синфи 3 /И.Абдуллоев [гурӯҳи мураттибон]. - Душанбе, 2010. -375с.
2. Давлатова Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ / Р.Давлатова, Р.Мирзоев. -Душанбе, 1990. - 104 с.
3. Лутфуллоев М. Стандарти таҳсилоти ибтидоии фанни забони модарӣ /М.Лутфуллоев [гурӯҳи мураттибон]. -Душанбе, 2012. -110 с.
4. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик /М.Лутфуллоев. Душанбе, 2015. -700 с.
5. Лутфуллоев М.Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2007. -463 с.
6. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 1985. -248 с.
7. Маҳмудова М. Материалҳои дидактикӣ доир ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ барои синфҳои ибтидоӣ /М.Маҳмудова. -Душанбе, 1987. -74 с.
8. Ниёзов Ф. Маҷмуи модулҳо оид ба муносибати босалоҳият ба таълим /Ф.Ниёзов, М.Зиёев. -Душанбе, 2016. -226 с.
9. Шарифзода Ф. [гурӯҳи мураттибон] Ҳадафи фикр кашфи асрор аст. -Хуҷанд, 2021. -250 с.
10. Шарифзода Ф. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2. /Ф.Шарифзода, М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2014. - 355 с.
11. Шарифзода Ф. Забони модарӣ барои синфи 2 /Ф.Шарифзода, М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2017. -327 с.
12. Шарифзода Ф. Таҳқиқи асрори таҳсилот ва таълим /Ф.Шарифзода,М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2020. - 463 с.
13. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Педагогика. (Курс лекций). [Текст].– Душанбе: «Ирфон», 2008. – 284 с.
14. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва фарҳанги ҷомеа./Ответ.ред.С.Сулаймони; АОТ[Текст].–.Душанбе; 2010. – 544 с.

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мақола ба баррасии мақсад ва вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар раванди таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Инкишофи нутқи бошуурона дар раванди таълими забони модарӣ барои аз худ намудани тарафҳои гуногуни забон (дар ҳамбастагӣ бо вазифаҳои таълимию тарбиявии забони модарӣ, тарзи талаффуз, луғат, сохти грамматикӣ, нутқи алоқанок), таълим дода мешавад. Барои он ки инкишофи нутқи бошууронаи талабагон аз тарафи педагог устокорона ва дуруст ба роҳ монда шавад, методҳое лозим аст, ки ба фаъолона аз худ намудани тарафҳои гуногуни забон ба талабагон ёрӣ расонад. Бо ҳамин мақсад, дар барнома боби грамматика ва имло барои ҳар як чор қисм: овоз ва ҳарф, калима, ҷумла, нутқи алоқанок ҷудо шудааст, инчунин дар дарсҳои хониши эзоҳӣ, таълими савод ва машқи хат нутқи бошууронаи талабагон инкишоф дода мешавад. Мазмуни кори муаллим нисбат ба инкишофи нутқи бошуурона хеле васеъ аст. Дарсе нест, ки муаллим дар он нисбат ба талаффузи дуруст, интихоби калимаҳо, ҷумласозӣ, алоқаи калимаҳо дар ҷумла ва алоқаи байни ҷумлаҳо дар баёни фикр эътибор надиҳад.

Калидвожаҳо: вазифаҳои таълимию тарбиявии забони модарӣ,и фаъолияти мустақилонаи талабагон, рушди инкишофи нутқи бошуурона, низоми муносибати босалоҳият ба таълим.

ЦЕЛИ И ОБЯЗАННОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Статья посвящена рассмотрению цели и задач самостоятельной учебной деятельности в процессе обучения родному языку в начальных классах. Развитие осознанной речи преподается в процессе обучения родному языку с целью овладения разными сторонами языка (в комплексе с учебно-воспитательными задачами родного языка, произношения, лексики, грамматического строя, связной речи). Для того чтобы развитие сознательной речи учащихся умело и правильно управлялось педагогом, необходимы методы, помогающие учащимся активно осваивать разные стороны языка. Для этого в программе предусмотрен раздел по грамматике и орфографии для каждой из четырех частей: звук и буква, слово, предложение и связная речь, а также на уроках объяснительного чтения, обучения грамоте и письменных упражнениях учащиеся развивается осознанная речь. Содержание работы учителя очень широко в отношении развития сознательной речи. Нет урока, на котором учитель не обращал бы внимания на правильное произношение, выбор слов, построение предложений, связь слов в предложении и связь между предложениями при выражении мнения.

Ключевые слова: учебные задачи родного языка, самостоятельная деятельность учащихся, развитие осознанного речевого развития, система компетентностного подхода к обучению.

GOALS AND RESPONSIBILITIES OF INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES IN THE PROCESS OF TEACHING THE NATIVE LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

The article is devoted to the consideration of the goals and objectives of independent learning activities in the process of teaching the native language in primary school. The development of conscious speech is taught in the process of teaching the native language in order to master different aspects of the language (in combination with the educational tasks of the native language, pronunciation, vocabulary, grammatical structure, coherent speech). In order for the development of conscious speech of students to be skillfully and correctly managed by the teacher, methods are needed to help students actively master different aspects of the language. To do this, the program provides a section on grammar and spelling for each of the four parts: sound and letter, word, sentence and connected speech, as well as in the lessons of explanatory reading, literacy and writing exercises, students develop conscious speech. The content of the teacher's work is very broad in relation to the development of conscious speech. There is no lesson in which the teacher would not pay attention to the correct pronunciation, choice of words, construction of sentences, the connection of words in a sentence, and the connection between sentences when expressing an opinion.

Key words: learning tasks of the native language, independent activity of students, development of conscious speech development, system of competency-based approach to learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Бозоров Хушвахт*** **-** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. **Суроға**: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16

Сведение об авторе: ***Бозоров Хушвахт*** - Кулябский государственный университет им. Абуабдулаха Рудаки, кандидат педагогических наук, доцент. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16

Information about the author: ***Bozorov Khushvakht*** - Kulyab State University named after. Abuabdulah Rudaki, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street 16

УДК:37.150

ХУДТАНЗИМКУНИЮ ХУДИДОРАКУНӢ ДАР РАВАНДИ ПЕДАГОГӢ

Ғафурова Д.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар ҷараёни педагогӣ алоқамандии бозгашт ё баргарданда, ки барои қабул кардани қарорҳои фаврии роҳбарӣ хизмат мекунад, хеле аҳамиятнок аст. Алоқаи баргарданда асоси сифати идора кардани ҷараёни педагогӣ аст. Аз ин рӯ, ҳар як педагог бояд ба мустаҳкам гардидани он диққати асосӣ диҳад. Танҳо бо роҳи ба ин алоқамандӣ такя кардан таносуби самаранокии идоракунии педагогӣ ва идоракунии фаъолияти шахсии тарбиягирандагонро ёфтан муяссар мегардад.

Фаҳмидан лозим аст, ки дар ин алоқамандӣ системаи ҷараёни педагогӣ дар сатҳи муайяни системаи худбатартибдорорию худидоракунӣ аст, зеро одам ба он дохил шуда, имкониятҳои интихоби озодонаи иродаю озодии худро дарёфт мекунад. Алоқаи баргардандаи фаврӣ дар раванди ҷараёни педагогӣ барои сари вақт ислоҳ кардану ба тартиб даровардан ёрӣ расонида, ба ҳамкории педагогӣ фасеҳӣ медиҳад. Сикли ҷараёни педагогӣ бо таҳлили натиҷаҳои бадастовардашуда (зинаи таҳлил) анҷом меёбад. Ин зина барои он лозим аст, ки дар оянда камбудиҳо дигар такрор нашаванд, зеро мумкин аст, ки ҳатто дар ҷараёни фаъолияти хуб ташкилёфта, пайдо гардад ва ин ҳолат дар сикли оянда ба ҳисоб гирифта шавад. Таҳлили ҷӯяндагӣ ва худтаҳлилкунӣ роҳи дурусти ба қуллаи баланди педагогӣ расидан аст. [1,с.55].

Дар муассисаҳои таълимӣ ҳар шахсе, ки ба таълиму тарбия сарукор дорад, бояд аз педагогика ва психология ва методикаи таълим, ки роҳу усул ва тарзи дарсдиҳӣ, аз он ҷумла муносибат ба хонандагон, муносибат ба тарбиятгирандагон ва донишҷӯёну толибилмонро дар бар мегирад, маълумоту дониши пурраву саҳеҳи педагогию психологиро дошта бошанд.

Педагоги намоёни Чех Ян Амос Каменский (1592-1670) дидактикаро “санъати ҳаматарафа таълим додани ҳама, ҳамагиро” номидааст.

Дар асри XIX педагоги немис И.Ф. Гербарт ба дидактика ҳолати (статуси) пурра ва безиддияти назарияи таълими тарбиядиҳандаро додааст [1, с.82].

Педагоги барҷастаи рус К.Д. Ушинский таълимотро дар бораи моҳияти ҷараёни таълим асоснок карда, дар бой гардидани назарияи маълумот ҳиссаи сазовор гузоштааст. Минбаъд дар ҳаматарафа асоснок кардану бой гардонидани мазмуни дидактика олимони соҳаи педагогикаи замони шуравӣ саҳми арзанда гузоштаанд.Масалан, аз ҷиҳати педагогӣ ва психологӣ асоснок кардани ҷараёни таълим аз тарафи П.П. Блонский ба таври васеъ кор карда баромадани масъалаҳои назариявии соҳаи дидактика ёрии калон расонид ва ба баланд гардидани сифати дарс дар синфҳои ибтидоӣ асоси илмӣ гузошт.

Консепсияи кор карда баромадаи А.С. Виготский дар кор карда баромадани асосҳои психологии таълим таъсири калон расонид. Назария ва амалияи педагогии А.С. Макаренко оид ба алоқаманд намудани таълим ба меҳнати истеҳсолӣ ва баланд бардоштани нақши таълиму тарбия, ба рушди дидактика бевосита ёрии калон расонид. Тадқиқоти олимони намоён Н.А. Менчинская, В.В.

Давидов, Д.Б. Элконин, И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин, Б.П. Есилов, М.И. Махмутов, Ю.К. Бабанский ва дигарон ҳамаи масъалаҳои соҳаи дидактикаро, аз ҷумла моҳияти ҷараёни таълим, принсипҳои таълим, методҳои таълим, мазмуни маълумот, шаклҳои кори таълимро аз нуқтаи назари фалсафӣ, педагогию психологӣ ба таври назариявию амалӣ асоснок гардонидаанд.

Донистани дидактика барои ҳар як педагог ё барои фаъолияти педагогӣ намудан зарур аст, зеро дар замони ҳозира ягон масъалаи муҳимро бе такя кардан ба ин илм ва донишҳои назариявӣ мумкин нест. Дидактика яке аз соҳаҳои мустақилу аҳамиятноки илми педагогика буда, дар баланд бардоштани сатҳи сифати таълим нақши муассир дорад аст.Вазифаҳои асосии дидактикаи муосир аз замони Ратхия то имрӯз бетағйир мондаанд, ки ин кор карда баромадани масъалаи чиро омӯзонидан, чӣ тавр омӯзонидан; кай, дар куҷо, киҳоро ва барои чи омӯзонидан лозим аст.

Маънои пурраи ин мафҳумҳо маънои моҳияту мақсади таълим, методҳои таълим, принсипҳои таълим, вақт ва ҷойи таълим додани хонандагонро дар назар дорад [5, с.95].Ба омӯхтани масъалаҳои гузошташуда қисмҳои мушаххаси дидактика бахшида шудаанд:Дидактикаи муосир дорои аппаратҳои бойи фаҳмишу мафҳумҳо мебошад. Мафҳумҳои асосӣ категорияҳои дидактикӣ мебошанд. Дар категорияҳо хусусиятҳои асоситарин ва муносибатҳои ҳақиқии дидактикӣ инъикос гардидаанд.Категорияҳои асосии дидактикӣ инҳо мебошанд: омӯзиш, таълим додан, омӯзонидан, маълумот, дониш, маҳорат, малака, мақсад, мазмун, ташкилӣ, намуд, шакл, метод, восита, натиҷаи (маҳсули) таълим, моҳияти ҷараёни таълим, принсипҳои таълим, методҳои таълим, шаклҳои кори таълим, санҷишу баҳогузорӣ ба дониш ва маҳорату малакаҳо, ҷараёни (протсесси) таълим.

Донистани категорияҳои педагогӣ ба муаллим имконият медиҳад, ки ҷараёни таълимро самаранок ба роҳ монад.Омӯзиш ҷараёнест, ки дар раванди он дар асоси дарккунӣ, машққунӣ ва таҷрибаи бадастовардашуда шакли нави рафтор ва фаъолият пайдо мешавад, чизҳои (хубтараш донишҳои) пеш аз худ кардашуда тағйир меёбанд.

Таълим ин ҷараёни батартиб даровардашудаи фаъолияти якҷояи муаллиму хонанда буда, барои ба даст овардани мақсади гузошташуда равона карда шудааст. Ба ибораи дигар, таълим ҷараёни мақсадноку мунтазами фаъолияти якҷояи муаллиму хонандагон аст, ки дар раванди он хонандагон бо дониш, маҳорату малакаҳо мусаллаҳ гардонида мешаванд ва шууру ҷаҳонбиниашон ташаккул меёбад [12, с.78].Ҷараёни таълим звеноҳои зерину асосии ҳамкории муаллиму хонандагонро дар бар мегирад, аз ҷумла:Фаъолияти муаллиму хонандагон:

- ба хонандагон фаҳмонидани фаъолият барои пайдо намудани мақсаду вазифаҳои таълим ва мақсади он (мотиватсияи мусбат нисбат ба таълиму донишгирӣ);
- бо донишҳои нав шинос намудани хонандагон (ҳодисаҳо, воқеаҳо, қоидаҳо, қонуниятҳо, мафҳумҳо);
- идора кардани раванди фаҳмидагирию азхудкунии донишу маҳорат;
- роҳбарӣ кардани раванди дарк кардани қонуну қонуниятҳои илмӣ;

- роҳбарӣ намудани раванди аз назария ба амалия гузаштан;
- ташкил намудани фаъолияти эвристикӣ ва тадқиқотӣ.

Дарк намудани донишу маҳоратҳои нав, таҳлил, синтез, муқоисакунӣ, басистемадарорӣ, дарк гардидани қонуну қоидаҳо, фаҳмидани аломатҳои сабабу натиҷа, аз худ намудани донишу малакаҳо ва басистемадарории онҳо фаъолияти амалӣ оид ба мустақилона ҳал намудани масъалаҳои бамиёномада.

Санҷишу баҳо додан ба тағйиротҳои дар тараққиёту таълимгирии хонанда баамаломада.Маълумот ин системаи дониш, маҳорат, малака ва тарзҳои тафаккури дар ҷараёни таълим бадастовардашуда мебошад.Дониш ин маҷмуи идеяҳои инсон мебошад, ки дар онҳо ба тарзи назариявӣ аз худ кардани фанҳо инъикос ёфтааст [12, с.76].Баибораи дигар, дониш дар маънои маҳдудаш ин бошуурона аз худ намудани қонуну қонуниятҳо, қоида ва мафҳумҳои асосӣ мебошад, ки дар ин ё он соҳаи илм ё фанни таълимӣ баён гардидаанд.Маҳорат ин аз худ намудани тарзи (усул, амал) дар амалия истифода бурдани донишҳои азхудкардашуда мебошад.Малака ин маҳорати то ба дараҷаи автоматикӣ овардашуда, дараҷаи баланди такмилёфта мебошад.

Мақсад (таълимгирӣ, маълумотгирӣ) он чизест, ки таълим барои ба даст овардани он кӯшиш мекунад, ояндаест, ки кӯшишу ғайрат ба он нигаронида шудааст.Мазмун (таълим, маълумот) ин системаи дониш, маҳорату малакаҳои амалӣ, тарзи фаъолияту тафаккур мебошад, ки хонандагон бояд дар ҷараёни таълим аз худ намоянд.Шакл ин тарзи вуҷуддории ҷараёни таълим, парда барои моҳияти дохилии он, мантиқ ва мазмун аст. Шакл, пеш аз ҳама, ба миқдори хонандагон, вақт ва ҷойи таълим, тартиби татбиқгардонии он вобаста аст.

Метод ин роҳи ба даст овардани мақсад ва вазифаҳои таълим аст.

Ба воситаҳои таълим педагог, маҳорати педагогии ӯ дар маънои васеаш, китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, аёният, воситаҳои ҳозиразамони техникии таълим ва ғайра дохил мешаванд.

Натиҷа (махсус) ин он чизест, ки таълим ба он нигаронида шудааст, натиҷаи охирини ҷараёни таълим, дараҷаи татбиқгардидаи мақсад аст.

Дидактика ҳамчун илм қонуниятҳои дар соҳаи предмети худи он бударо меомӯзад, сабабияти бавуҷудовардани вобастагии раванд ва натиҷаи таълимро таҳлил менамояд, методҳо, шаклҳо ва воситаҳои амалӣ гардонидани мақсаду вазифаҳоро таъмин менамояд, муайян мекунад.

❖ Дидактика системаи таълимро дар мавзуъ аз ҳамаи фанҳо ва дар ҳамаи зинаҳои фаъолияти таълимӣ дар бар мегирад. Аз рӯйи андозаҳои омӯзиши ҳақиқат дидактикаи умумӣ ва дидактикаи хусусӣ ҷудо карда шудааст.

✓ Дидактикаи умумӣ ҷараёни таълимро дар якҷоягӣ ба омилҳои ба он таъсир мерасондагӣ, шароитҳоеро, ки таълим дар он мегузарад ва натиҷаеро, ки таълим ба он меорад, меомӯзад.

✓ Дидактикаи хусусӣ методҳои таълимдиҳии фанҳои алоҳидаро меомӯзад. Дидактикаи хусусӣ қонуниятҳои гузаштани ҷараёни таълим, мазмун, шакл ва методҳои таълим додани фанҳои гуногунро меомӯзад.

Ҳар як фанни таълимӣ методикаи таълимдиҳии худро дорад.

Дар замони ҳозира даҳҳо намудҳои гунонгуни намунаҳо (модел) барои тасвир, фаҳмонидан, ба ҳисоб гирифтани ҷараёни таълим ё худ самтҳои он коркард шудааст.

Ҳоло намунаи (модели) дар сиклҳои алоҳида гузоштани таълимро дида мебароем. Асоси ин намунаро (моделро) ҳанӯз хело барвақт Каменский ва Гербарт гузошта буданд, ки ҳоло он барои фаҳмонидани рушди ҷараёни таълим, ҷудо намудани зинаҳои он, фаҳмидани суръати зиёд шудани маҳсули он хизмат мекунад [9, с.80]. Асоси намуна (модел)-ро зинаҳо ё худ давраҳои ҷараёни таълим ташкил медиҳанд.

Ҷадвали №1 Давраҳои инкишофи дидактика

Намунаи мазкур (ҷадвали №1) хелҳои зиёди тағйирёфта дорад. Баъзан онро ҳамчун дарк кардани дониш, фаҳмидани дониши даркгардида, ташкилёбии мафҳум, дониши азхудкардашуда, аз худ кардани дониш, дар хотир нигоҳ доштани чизҳои фаҳмида, татбиқи донишу маҳоратҳои азхуд кардашуда қабул менамоянд.

Пайдарҳамии давраҳои (зинаҳои) азхудкардашударо баъзан мантиқи рушди ҷараёни таълим низ меноманд. М. А. Данилов лаҳзаҳои (компонентҳои) сохти пайдарҳамии давраҳоро чунин муайян кардааст:

- ❖ пешниҳод кардани масъала, мушкилӣ (проблема) ва фаҳмидани вазифаҳо ё худ супоришҳои таълимӣ;
- ❖ пешниҳод кардан ва фаҳмидани супоришҳои таълимӣ;
- ❖ омӯхтани фан ва воқеаҳо, хаёлу тафаккури муаллим;
- ❖ мустаҳкам гардонидану ташаккул додани дониш, ташаккули маҳорату малакаҳои зарурӣ;
- ❖ истифодабарӣ, татбиқи маҳорату малакаҳо;
- ❖ таҳлили муваффақиятҳои бадастовардаи хонандагон, санҷишу баҳо додан ба онҳо, муайян кардани дараҷаи рушди фикрии мактаббачагон.

Ҳама гуна таълим аз мақсад гузоштан дар назди хонандагон сар шуда, минбаъд дарки муташаккилонаи ахбороти нав ва фаҳмидану аз худ кардани онҳо давом мекунад; дар давраи навбатӣ мустаҳкамкунии маводҳои дарккардашуда ва фаҳмидани ахборотҳо давом мекунад; лаҳзаи алоҳидаи санҷиш сифати аз худ гардидани донишу маҳорат аст [11, с.102]. Назарияи ҳозиразамони таълим мунтазам ҷамъбасткунии донишу маҳоратҳои азхудкардаи хонандагонро талаб мекунад ва ин бо ҷамъбасти ташхиси таълими гирифташуда анҷом меёбад. Оид ба дидактика (назарияи таълим) чунин саволҳо ба миён меоянд:

- ✓ Аз рӯйи тасаввуротҳои ҳозиразамон рушд таълим чӣ гуна тараққӣ меёбад?
- ✓ Иштирокчиёни ҷараёни таълим дар ҳар як давраи он чӣ корҳоро иҷро мекунанд?

Одатан, ҳар як порчаи бaанҷомрасида, як дарсеро (моделро) ташкил медиҳад. Барои дар ҳар як порчаи таълим муваффақият ба даст овардан, муаллим бо шогирдонаш давраҳои асосиро мегузаронад.

Ҳоло дар назди омӯзгор масъалаҳои ба миён омадаанд;

- ➢ Чӣ тавр фаъолияташро ба роҳ монад, ки ба натиҷаҳои назаррас ноил гардад?
- ➢ Чӣ гуна донишҳои навро (маводҳои таълим) барои хонандагон фаҳмою дастрас баён намояд?
- ➢ Чӣ гуна ҷараёни таълимро роҳбарӣ намояд то, ки ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардад.
- ➢ Чӣ гуна роҳҳои назорат ва санҷиши сифати таълимро (барои беҳтар шудани сифати таълим) ҷустуҷӯ намояд?

Дидактикаи муосир дар маркази ҷараёни таълим муаллимро мегузорад. Нақши муаллим аз он иборат аст, ки мураккабии фан, шароитҳои мушаххаси таълимдиҳӣ, синну соли хонандагонро ба ҳисоб гирифта, ба хонандагон ёрии зарурӣ расонад, ҳамроҳи онҳо ҳамаи давраҳои омӯзишу дарккуниро гузарад ва дар ин амал ба мустақилияту фаъолиятнокии худи хонанда такя намояд. Фаъолияти ҳозиразамони муаллиму хонандагон ба давраҳои асосӣ ва зерин ҷудо карда мешавад (ҷадвали №2).

Дар ҳар як давра ҳам муаллим ва ҳам хонандагон вазифаҳои фаъолияти худро доранд, вале мақсади фаъолият умумӣ буда, ҳарду фаъоланд, яке меомӯзад дигаре аз худ мекунад.Моҳият ё худ мазмуни фаъолияти муаллим чунин аст: идоракунии хонандагон, яъне таълим додан;-азхудкунии дониш; -маҳорату малакаҳо; истифода ва иҷроиши дурусти тарзу усулҳо (методҳо) дар раванди таълим;фаъолияти таълимӣ ва истифодабарии донишҳои назариявӣ дар амалия; мақсади гузошташуда;далеловарӣ; асоснокқунӣ; ҳавасманд гардонидани хонандагон; тарбияи меҳнатии кӯдакон;

Муаллим пеш аз тайёрӣ ба дарс кӯшиш мекунад, фаҳмад:

-чиҳо аз маводҳои таълимии пеш омӯхташуда барои омӯхтани маводҳои нави таълимӣ ҳамчун такягоҳӣ хизмат карда метавонад;

-кадоме аз маҳорату малакаҳои аллакай ташаккулёфта барои ташаккулёбии маҳорату малакаҳои нав асос шуда метавонанд;

-кадом маҳорату малакаҳоро аз нав ба хотири хонандагон овардан лозим аст, кадом саволҳоро гузоштан лозим меояд;

-барои мушоҳида кадом маводҳову аёниятҳоро интихоб кардан лозим аст, кадом машқҳоро ба хонандагон пешниҳод кардан лозим меояд;

-хонандагонро чӣ тавр аз ҷиҳати ҳиссӣ (эмотсионалӣ) тайёр кардан лозим мешавад, ки нисбат ба аз худ кардани маводҳои нави таълимот хоҳиш пайдо кунанд.

Бо актуалӣ гардонидани зинаи аввали донишазхудкунӣ ва пайдо намудани аввалин донишу маҳорат аз таълимгиранда ё тарбиятгиранда саъю кӯшиш талаб карда мешавад. Дар ин давра мақсади асосии хонандагон аз худ кардани донишу маҳоратҳо мебошад. Бе қабули вазифаҳо ё худ супоришҳои таълимӣ азхудкунӣ ғайриимкон аст. Ин, дар навбати худ, аз тайёрии хонандагон ва аз худ кардани супоришҳои таълимӣ вобаста мебошад.

Муқарриз: Мирзоев А.Р. – д.и.п., профессори ДБССТ

АДАБИЁТ

1. Коджаспирова Г.М. Педагогика / Г.М. Коджаспирова. -М., 2004.
2. Лутфуллоев М. Дарс / М.Лутфуллоев -Душанбе, 1995.
3. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир / М. Лутфуллоев -Душанбе, 2001.
4. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам / М. Лутфуллоев -Душанбе,1997.
5. Отахонов Т. Очеркҳои педагогӣ / Т. Отахонов, М.Лутфуллоев, Ф. Шарифов. – Душанбе, 2005. – 226 с.
6. Расулов Д. Дидактика / Д.Расулов, Д.Ғафурова. -Душанбе, 2012. с270
7. Раҳимов Х. Педагогика / Х. Раҳимов. -Душанбе,1997.
8. Раҳимов Х. Педагогика / Х.Раҳимов, А.Нуров -Душанбе,2000.
9. Раҳмонов Э. Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи маорифи кишвар / Э. Раҳмонов //Паёми Душанбе. -№47-49.-26.12.06.
10. Раҳмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории / Э.Ш. Раҳмонов. - Душанбе, 1996. - С.32-33.
11. Расулов Д. Инъикоси масъалаҳои таълиму тарбия дар «Қобуснома»-и Кайковус / Д. Расулов. – Кӯлоб, 1996. – 67 с.
12. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ.-Душанбе, 1991.
13. Шоев Н.Н. Вариативные воспитательно-образовательных технологиии и инновационные модели обучения в высшей школе / Н.Н. Шоев. -Душанбе: Ирфон, 2005. -310с.
14. Шоев Н.Н. Педагогикаи муваффақият ва идораи эҷодкоронаи вақт / Н.Н. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2015. -586 с.
15. Шоев Н.Н. Педагогические доминаты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования / Н.Н. Шоев. -Душанбе: Ирфон, 2004. -304 с.
16. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ / Н.Н. Шоев. -Душанбе: Ирфон, 2003. -178 с.
17. Шоҳиён Н.Н. Рақобатшиносӣ ва худташаккулёбии шахсӣ / Н.Н. Шоҳиён, Х.И.Икромӣ, А.Н.Шоев, А.С. Ҷаъфаров. – Душанбе, 2016. -447 с.

ХУДТАНЗИМКУНИЮ ХУДИДОРАКУНӢ ДАР РАВАНДИ ПЕДАГОГӢ

Дар мақолаи мазкур аз ҷиҳати педагогӣ-психологӣ асоснок кардани ҷараёни таълим аз тарафи олимон ва педагогҳои барҷаста ба таври васеъ кор карда баромадани масъалаҳои назариявии соҳаи дидактика оварда шудааст, ки барои дуруст ба роҳ мондани раванди таълим ва ба баланд гардидани сифати дарс дар синфҳои ибтидоӣ асосӣ илмӣ гузошта, мавқеи хосса дорад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар муассисаҳои таълимӣ ҳар шахсе, ки ба таълиму тарбия сарукор дорад, бояд аз педагогика ва психология ва методикаи таълим, ки роҳу усул ва тарзи дарсдиҳӣ, аз он ҷумла муносибат ба хонандагон, муносибат ба тарбиятгирандагон ва донишҷӯёну толибилмонро дар бар мегирад, маълумоту дониши пурраву саҳеҳи педагогию психологиро дошта бошанд. Инчунин дар мақола ба он ишора мешавад, ки дар ҳар як давра ҳам муаллим ва ҳам хонандагон вазифаҳои фаъолияти худро доранд, вале мақсади фаъолият умумӣ буда, ҳарду фаъоланд, яке меомӯзад дигаре аз худ мекунад.Моҳият ё худ мазмуни фаъолияти муаллим чунин аст:идоракунии хонандагон, яъне таълим додан;-азхудкунии дониш; -маҳорату малакаҳо; истифода ва иҷроиши дурусти тарзу усулҳо (методҳо) дар раванди таълим;фаъолияти таълимӣ ва истифодабарии донишҳои назариявӣ дар амалия; мақсади гузошташуда;далеловарӣ; асосноккунӣ; ҳавасманд гардонидани хонандагон; тарбияи меҳнатии кӯдакон.

Калидвожаҳо: илм, маълумот, раванди таълим, сифати таълим, дидактика, назарияи таълим, навоварӣ, донишҷӯ, рӯзмарра, мутахассис, ворид намудани навгониҳо.

САМОРЕГУЛИРОВАНИЕ И САМОКОНТРОЛЬ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье широко разработано педагогико-психологическое обоснование образовательного процесса выдающимися учеными и педагогами по теоретическим вопросам в области дидактики, что необходимо для правильного осуществления образовательного процесса и повышения качества уроков. Автор отмечает, что в общеобразовательных учреждениях каждый человек, занимающийся воспитанием, должен знать педагогику и психологию и методы обучения, к которым относятся приемы и методы обучения, в том числе отношение к учащимся, отношение к учащимся и учащимся, иметь полное и точное педагогические и психологические знания. В статье также указывается, что в каждый период и у учителя, и у учащихся свои задачи, но цель деятельности общая, оба активны, один учится, другой учится Сущность или содержание деятельности учителя заключается в том, что включает: управление обучающимися т. е. обучение; - приобретение знаний; - умения и способности; правильное использование и реализация методов (методов) в образовательном процессе, образовательная

деятельность и использование теоретических знаний на практике; установить цель; доказательства; обоснование; мотивация студентов; трудовое воспитание детей;

Ключевые слова: наука, информация, образовательный процесс, качество образования, дидактика, теория образования, инновации, студент, повседневная жизнь, специалист, внедрение инноваций.

SELF-REGULATION AND SELF-CONTROL IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

This article has widely developed the pedagogical and psychological justification of the educational process by outstanding scientists and teachers on theoretical issues in the field of didactics, which is necessary for the correct implementation of the educational process and improving the quality of lessons. The author notes that in general educational institutions, every person involved in education should know pedagogy and psychology and teaching methods, which include teaching techniques and methods, including attitudes towards students, attitudes towards students and students, have complete and accurate pedagogical and psychological knowledge. The article also states that in each period, both the teacher and the students have their own tasks, but the goal of the activity is common, both are active, one is studying, the other is studying. The essence or content of the teacher's activity lies in the fact that it includes: education; - acquisition of knowledge; - Skills & Abilities; correct use and implementation of methods (methods) in the educational process, educational activities and the use of theoretical knowledge in practice; set a goal; proof of; justification; student motivation; labor education of children;

Key words: science, information, educational process, quality of education, didactics, theory of education, innovations, student, everyday life, specialist, introduction of innovations.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ғафурова Дилором Ҷаборовна*** – Донишгоҳи давлатии Данғара, номзади илмҳои педагогӣ, декани факултети педагогикаи инноватсионӣ ва психология. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вилояти Хатлон ноҳияи Данғара, кӯчаи. Марказӣ, 25. Телефон: **+992 934337676** E-mail: **dilorom.gafurova.76@mail.ru**

Сведения об авторе: ***Гафурова Дилором Джаборовна*** **-** Дангаринский государственный университет, кандидат педагогических наук, декан факультета инновационной педагогики и психологии. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Маркази, 25. Телефон: **+992 934337676** E-mail: **dilorom.gafurova.76@mail ru**

УДК:370.34

МАСЪАЛАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШИ ҶАВОНОН ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Шарипов Ш.Б

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Ҷавонон дар ҳар кишвари дунё қишри асосиро ташкил медиҳанд. Дар Тоҷикистон, ки мувофиқи омори расмӣ беш аз ҳафтод фисади аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 1,3) "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон" омадааст, ки "ҷавонон –шахси синни аз 14 то 30-сола мебошад" ва дар ин марҳила шахсият аз ҳама ҷиҳат ба камол мерасад, мафкураи ҷавон ташаккул меёбад [1, с. 6].

Мавқеи ҷавонон ва тарбияи онҳо дар ҷомеа яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, сиёсати давлат дар самти дастгирии ҷавонон назаррас буда, дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Эътимоду боварӣ, ташаббусу ибтикороти муҳтарам Пешвои миллат вобаста ба татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ва масоили рушду инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ҷавонон неруву тавони тозаро дар ҷодаи ҳифзу гиромидошти арзишҳои миллӣ, афзун намудани дастовардҳои замони соҳибистиқлолии кишвар ва муаррифии шоистаи ҷумҳурӣ дар ақсои олам ба вуҷуд меорад.

Таваҷҷуҳ ва ғамхории падаронаи Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ возеҳу равшан ба назар мерасид. Новобаста аз сахтиҳо ва нокомиҳои пайдарпайи пешомада Пешвои миллат ба баррасии масъалаҳои марбут ба ҷавонон ва сиёсати ҷавонон афзалият медод. Дар ин давра яке аз дастовардҳои арзишманд он ба ҳисоб меравад, ки новобаста аз вазъияти ногувор (ҷанги шаҳрвандӣ) мулоқоти нахустини расмии Роҳбари мамлакат – Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони ҷумҳурӣ дар 70-ум рӯзи сарварӣ – 2 феврали соли 1993 баргузор мегардад.

Ҳамчунин, бо мақсади ҷалби насли ҷавон ба фаъолнокии сиёсӣ ва беҳтар гардонидани вазъи сиёсию иҷтимоӣ дар кишвар 17 марти соли 1994 дар доираи Анҷумани якуми ҷавонони Тоҷикистон мулоқоти аввалини Сарвари мамлакат (он вақт Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони кишвар баргузор гардид. Ин ҳамоиш дар шароите баргузрор мегардад, ки кулли ҷомеа, бахусус ҷавонон, дар фикри зинда мондан буданд... Дар натиҷаи мулоқот таваҷҷуҳи ҷомеа ба ҷавонон хеле зиёд гашта, мувофиқан ҳавасмандии ҷавонон барои бунёди давлати навин баланд гашта, ҳаракатҳои нахустини ҷамъияти ҷавонон, маҳфилҳо ва гурӯҳҳои худфаъол ташаккул меёбанд [3,с. 182-183].

Профессор С. Ятимов муътақид аст, ки беш аз дувуним ҳазор сол қабл Аристотел дар асари маъруфаш "Сиёсат" навишта буд: "Магар бошад касе шубҳа кунад, ки қонунгузор (давлат, ҳукумат- С.Я.) бояд ба масъалаи тарбияи ҷавонон

бо таваҷҷуҳи фавқулода муносибат кунад, зеро дар давлате, ки чунин ғамхорӣ нест, худи сохти давлатдорӣ зарар мебинад" [11, с.2].

Бо назардошти талоботи замон ва амалӣ гардонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон", Сарвари давлат таъкид намуда буданд, ки, ман имрӯз фармонро барои таъсис додани Кумитаи кор бо ҷавонон имзо кардам. Умедворам, ки ин сохтори давлатӣ аз уҳдаи идора кардани фаъолияти ҷавонон мебарояд" [4,с.155]. Дар ҳақиқат, минбаъд бо ибтикори Пешвои миллат ба воситаи Кумитаи кор бо ҷавонон, ки мақоми асосии татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон маҳсуб мешавад, корҳои зиёде анҷом дода шуданд, барномаҳои давлатӣ оид ба рушди ҷавонон барои солҳои 1999-2000, 2001-2003, 2004-2006, 2007-2009 ва барномаи вижаи "Тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон" барои солҳои 2006-2010", "Барномаи ҷумҳуриявӣ оид ба дастгирии соҳибкорони ҷавонони Тоҷикистон", инчунин "Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлати ҷавонон" [1, с.6-7], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш" [2,с. 8-14] қабул шуданд.

Президент Эмомалӣ Раҳмон , ки дар вохӯрӣ бахшида ба муҳокимаи Қонуни Ҷумҳуриии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" чунин баён доштааст: " Ҳоло равиши тарбиявии қисми зиёди падару модар ҳамон равиши тарбиявии суннатиест, ки дар гузашта дар фазои он худашон тарбия ёфтаанд. Бо ин равиш намешавад фарзандро барои замони муосир, замони рушди босуръати техника ва технологияи нав тарбия кард. Дар ин маврид, дар шароити ҷаҳонишавӣ моро зарур аст, ки на танҳо тарҳи тарбия, инчунин тарҳи таълимро ба таври куллӣ таҷдиди назар намоем" [7, с.311].

Сарвари давлат дар мулоқот бо ҷавонон 23 майи соли 1997 таъкид намуда буданд, ки фақат шахсият қодир аст ба ташаккул ва пешрафти шахсияти дигар таъсир расонад. Фақат муҳити одоб метавонад фазои ахлоқии ҷомеаро солим, мукаммал ва устувор гардонад [4,с.147]. Баробари он наврас танҳо вақте ташаккул ёфта, ба камол мерасад, ки барои худаш ва волидонаш ҷавобгариро ҳис намояд. Он ҷавоне, ки дар кори пурарзиши ҷомеа иштирок надорад, ҷунин масъулияту ҷавобгариро дарк карда наметовонад [4, с.153].

Ҷолиб ин аст, ки Президенти кишвар "тарбия" ва "таълим"-ро ҳамчун ду фарояндаи алоҳида арзёбӣ менамояд. Зеро ин ду мафҳум –таълим ва тарбия фарояндҳои гуногун мебошанд.

Таълим дар луғат ба маънои ёд додан аст ва дар истилоҳ ба фароянде гуфта мешавад, ки вазифаи интиқоли донишро бо равишҳои гуногун бар уҳда дорад. Таълим, ки вожаи сохта аз калимаи илм аст, маънои интиқоли донишу иттилоъро аз устод ба шогирд, аз китобҳо ба мутоилакунанда ва, умуман, аз касе ифода менамояд. Бино бар ин, амри таълим ба ин маънӣ, ки ба ҷуз омӯхтани маърифат нақши дигаре надорад, фароянди маҳдуде ба ҳисоб меояд. Аммо тарбия фароянди бисёр густурда аст ва густураи он тамоми истеъдодо, қобилиятҳо ва ҳамаи ҷанбаҳои ҳастии инсонро ва ҳар гуна иқдомеро, ки барои покизаву беҳтар кардани ахлоқу рафтор сурат мепазирад, дар бар мегирад. Тарбия бахшҳои фаровоне, монанди тарбияи баданӣ, тарбияи ақлонӣ, тарбияи ахлоқӣ, тарбияи равонӣ,

тарбияи маданӣ, тарбияи динӣ ва ғайра дорад, ки аз ин миён тарбияи ахлоқӣ барои такомули фард аҳамияти вижа дорад ва ба ҳамин сабаб ҳам аст, ки тарбия, пеш аз ҳама, фароянде марбут ба ахлоқ дарёт мешавад [7,с.311-312].

Барои эмин нигоҳ доштани ҷавонон ва умуман, аҳли ҷомеа аз макру фиреби ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, онҳоро дар руҳияи худшиносӣ, худогоҳӣ ва ҳувияти миллӣ тарбия намудану ба кору амалҳои нек ҷалб кардан аст. Дар ин самт, алалхусус, ташкили озмунҳои бонуфузи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ва тарғиби варзиш дар байни ҷавонон хеле муҳим мебошад.

Қобили қайд аст, ки варзиш яке аз воситаҳои беҳтарини муаррифӣ кардани давлат ва миллат мебошад. Ҳамчунин, дар баробари ин тарбияи ҷисмонӣ барои беҳдошти саломатӣ ва ташакули ҷисмониву маънавии инсон аз замонҳои қадим мусоидат менамояд. Ниёгон ҷавононро ба хотири тавоноии маънавию ҷисмонӣ аз овони хурдӣ бо машқҳои гуногуни варзишӣ омода месохтанд.

Гӯштин аз қадимтарин намуди варзиши олимпӣ мебошад. Мусобиқа оид ба гӯштин аз аввалин Бозиҳои олимпии соли 1896 дар Афинаи Юнон ба барномаи Бозиҳои олимпӣ ворид гардидааст (ғайр аз бозиҳо Париж-1900).

Аввалин мусобиқа оид ба гӯштин дар вазни озод, равияи юнонӣ –римӣ дар Олимпиадаи соли 1904 дар Сент Луис сурат гирифтааст. Қаблан дар ин намуди варзиш (Бозиҳои олимпии Афина) вориди барномаҳои бозиҳо гардид.

Дар Тоҷикистон гӯштини тарзи озод, юнонӣ-римӣ яке аз намудҳои маъмули варзишӣ мебошад, ки пас аз соҳибистиқлолӣ дар ҷумҳурӣ рӯ ба рӯ рушд ниҳода, соли 1999 Федератсияи гӯштини Тоҷикистон ба фаъолият оғоз намуд.

Ба гӯштин таваҷҷуҳи ҷавонону варзишгарон зиёд аст дар рӯзҳои идҳои баҳорӣ, дар Наврӯзи байналмилалӣ паҳловонони тоҷик бо паҳлавонони хориҷ қувваозмоӣ менамоянд. Дар таърихи бозиҳои миллӣ гӯштин, гӯштингирӣ –навъи варзиш, ки иборат аз зӯрозмоии ду ҳариф барои ғалтондани якдигар аст, гӯштӣ: гӯштингирии тарзи миллӣ, тарзи озод, самбо, дюздо, классикӣ. Дар гӯштингирӣ (самбо) беш аз ҳазор усули муҳофизат, мубориза, усул, ҳила ҳаст. Гӯштини самбо, ки бо истиснои баъзе усулҳои озорбахш ба гӯштини миллии тоҷикӣ монанд аст, ба ин монанд: “гюлеш”-и озарӣ, “кохе”- арменӣ, “курес”-и қазоқӣ, “тринте”-и молдавӣ , “гореш”-и туркманӣ, “чидаоба”-и гурҷӣ, “кураш”-и ӯзбекӣ ва бисёр гӯштинҳо дар мусобиқаҳо бо қоидаҳои асосӣ, пӯшидани либос ва бастани миёбанд мавҷуд аст [8,с.122].

Абулқосим Фирдавсӣ дар шоҳасари худ “Шоҳнома” дар симои қаҳрамонии Рустам, Сӯҳроб, Эраҷ, Гарсеваз, Исфандиёр ва дигарон майдондории тоҷиконро басо таърифу тавсиф намудааст. Маълумотҳои кофие низ нисбати паҳлавонони пилтан дар асарҳои Абуалӣ ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Зайниддигни Восифӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ мавҷуданд.

Паҳлавонон шахсони некботин, бофаросат, боинтизом, зӯру тавоно ва дар шарҳи маънои гӯштингир ҳаматарафа обутобёфта мебошад. Гӯштин қувваро барзиёд, суръатро тез, инчунин тоқатоварии ҷисмро меафзояд.

Бинобар ин гӯштингирӣ ҳам яке аз намудҳои варзиши қадимии дӯстдоштаи халқи тоҷик буда, таърихи бисёрасра дорад. Агар гӯштингирӣ қаблан фақат дар рӯзҳои Иди Наврӯз ва тӯю маросимҳои оилавӣ барпо мегардид, ҳоло аз рӯйи

барномаи махсус мусобиқаҳои ноҳивӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ гузоронида мешаванд. Соли 1970 барои гӯштингирон додани унвони Устоди спорти Тоҷикистон қарор карда шуд, ки боиси боз ҳам зиёд шудани ҳавасмандони гӯштини тоҷикӣ гашт (10, с.24]. Боиси ифтихор аст, ки солҳои охир ҷавонони тоҷик дар озмунҳову мусобиқаҳои байналмилалӣ ширкат варзида, ҷойҳои намоёнро ишғол менамоянд. Ба шарафи варзишгарони ҷумҳурӣ ҳар сол чанд маротиба парчами Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳар гӯшаву канори олам парафшон мегардад, ки ин ифтихори ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ мебошад. Ҳамчунин, нахустин маротиба мусобиқаи байналмилалӣ оид ба гӯштини миллӣ (гӯштингирӣ) бахшида ба рӯзи Ваҳдати миллӣ, 2-юмин мусобиқаи байналмилалӣ оид ба гӯштини миллӣ (гӯштингирӣ) бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ, мусобиқаи байналмилалӣ оид ба теннис барои дарёфти Ҷоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузоронида шуд.

Дар ин соҳаи варзиш соли 2013 варзишгорони тоҷик, аз он ҷумла, Комроншоҳи Устопирёни 20-сола моҳи декабр дар чемпионати ҷаҳон дар риштаи гӯштии кураш дар вазни то 90 кг дар Туркия барандаи медали тилло, дар риштаи самбои варзишӣ дар Санкт–Петербург медали биринҷӣ, дар Универсидаи ҷаҳонӣ дар Қазон медали нуқра гашт, дар мусобақаи қаҳрамонии самбои ҷаҳон байни ҷавонон дар Юнон ғолиб шуд. Ҳамчунин, дар ду давраи мусобиқоти байналмилалии дюздо –Гран-при дар шаҳрҳои Алмаато ва Тошканд ду медали биринҷӣ ба даст овард. Дар Ҷоми Аврупо оид ба дюздо байни ҷавонон дар Киев бо медали тилло мукофотонида шуд. Саидҷалол Саидов – қаҳрамони ҷаҳон дар риштаи гӯштии кураш дар вазни то 81 кг дар Туркия ва барандаи медали нуқраи Бозиҳои Осиёӣ дар иншооти сарпӯшида ва ҳунарҳои Кореяи Ҷанубӣ; Искандари Рустам – барандаи медали нуқраи чемпионати Осиё оид ба гӯштини озод дар вазни то 96 кг дар Ҳиндустон; Абдуазим Бойназаров – барандаи медали нуқраи Универсиадаи ҷаҳонӣ дар Қазон дар риштаи гӯштии камарбандӣ дар вазни 68 кг ба комёбиҳо баланд ноил гаштанд.

Гӯштини миллии тоҷикӣ яке аз варзишҳои маъмул ба ҳисоб рафта, дар замонҳои пеш ин намуди гӯштинро бештар дар тӯю маъракаҳо барпо мекарданд. Пешвои миллат дар анҷоми тантанаҳои идонаи наврӯзии соли 2016 пешниҳод намуда буданд, ки минбаъд ҳамасола дар кишвар 22 март Рӯзи гӯштингирон эълон карда шавад. Мусаллам аст, ки нафари варзишгар дар ҳамаи намудҳои варзиш, аз ҷумла гӯштингирӣ бояд чолок, чақон, чандир, пурқувват ва босабр бошад. Ҳоло гӯштини миллӣ яке аз воситаҳои муҳимми оммавӣ гардонидани варзиш, инчунин тайёр намудани варзишгарони баландмаҳорат оид ба гӯштини дзю-до, самбо, гӯштини тарзи озод ва ғайра гаштааст. Дар ин ҷода паҳлавонони зиёде, ба монанди Саидмуъмин Раҳимов, Искандаршоҳи Раҳматулло, Худойназар Боқиев, Саид Шариф, Манон, Ҷалол Хонов, Бобоҷон Ҳаитов, Ғозӣ Шодмонов, Раҷаб Тешаев, Қиёмиддин Ибрагимов, Талбак Ҷурахонов, Маҳмадулло Гадоев, Ҷамшед Ибронов, Урозалӣ Мамадалиев, Амон Намозов ва садҳо паҳлавонони ҷасур номбардори миллати тоҷик мебошанд. Дар ин радиф Набимуҳаммад Хоркашев, Комроншоҳи Устопирён, Саидҷалол Саидов, Беҳрӯз Хоҷазода, Фаррух Муродов,

Ғазалшоҳ Давлатов, Шамшод Абдуллоев, Ориф Додов ва садҳои дигарро ҳамчун давомдиҳандагони ин анана метавон ном бурд.

Дар таърихи фарҳанги миллӣ, ки варзиш ҷузъе аз он маҳсуб меёбад, обутоб додани бадан ва муҳимтар аз ҳама, таҳрики фикру андеша ҳадафи асосӣ дониста мешудааст. Аз ин ҷост, ки варзиш додани тафаккур ва зеҳн дар баробари тамрини бадан аз аслҳои фарҳанги варзишӣ дар ҳавзаҳои фарҳангии бумӣ пазируфта мешавад. Варзиш додани тафаккуру зеҳн ба василаи бозии шоҳмот, ки маъмултарини бозиҳои варзиши ақлонӣ ё зеҳнӣ аст, дар тамаддуни ориёӣ мавқеи аввалиндараҷа доштааст.

Аз тадқиқотҳо маълум мешавад, ки шоҳмот бо номи "чатуранга" аввалин бор аз тарафи ҳиндуҳо ихтироъ карда шудааст. Олимон ин ақидаро ҳанӯз дар замонҳои қадим тасдиқ кардаанд.

Чатуранга аз забони қадимии ҳиндуҳои санскрит гирифта шуда, маънои чор аъзоро дорад. Яъне "чатур" – чор ва "анг" қисм, қӯшун, даста омадааст. Сабаби чунин ном гирифтани бозӣ дар он аст, ки артиши қадимаи ҳиндуён аз чор қисм – пиёдааскарон, аспсаворон, филсаворон ва аробаҳои ҷангӣ иборат буданд.

Чатурангро дар як вақт чор кас бозӣ мекарданд. Дар ҳар як гӯшаи тахтаи 64 хонадор чор аскари қаторӣ (пиёда), як савора (асп), фил, ароба (рух) ва сарлашкар (шоҳ) ду қатор чида мешуд [6,с. 38]. Ҳамчунин, "шоҳмот" дар забони тоҷикӣ "мағлуб шудан", ё таслим шудани "Шоҳ"-ро ифода мекунад. Калимаи "шатранг"-шатранҷ", "ранг" –намуд, тарз, равиш, як навъ, як ранг ва чандин маъноҳо омадааст ва "шатранҷ" шакли арабишудаи "шатранг" мебошад [6,с.387].

Бозии шоҳмот қадимтарин ҷузъи таърих, фарҳанг ва тамаддуни халқи тоҷик мебошад. Тавассути ин бозӣ метавон таваҷҷуҳи кӯдакон, наврасон ва ҷавононро ба илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ ҷалб намуд.

Шоҳмот бозии шавқовари рӯи мизӣ буда, ба сифати бозии зеҳнҳо маъмул аст. Солҳои соҳибистиқлолӣ таваҷҷуҳ ба бозии шоҳмот зиёд гардида, ҷавонону наврасон ва калонсолон ба ин намуди варзиш майли зиёд пайдо намудаанд. Қобили қайд аст, ки солҳои охир дар Тоҷикистон аз рӯйи ин намуди варзиш варзишгарони зиёд мамлакатро берун аз ҷумҳурӣ муаррифӣ ва парчами Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳон парафшон намуданд.

Дар Тоҷикистон варзиши шоҳмот аз соли 1932 хусусияти муташаккил пайдо кард, дар байни занон солҳои панҷоҳум васеъ паҳн гардид. Ирина Брегер солҳои (1951, 1953, 1954, 1956), Луиза Нигел (1955), Галина Маркович Григорева (1958-1958), Евгения Гусева (1960-1971) чемпиони панҷум Гулчеҳра Самадова (1972) гардид (10,30-31).

Дар байни ҷавонон дар мусобиқаи шоҳмотбозӣ (соли 1979) Р. Асабина, Л. Корчагина чемпионҳои ҷумҳурӣ гардиданд.

Дар оянда, яъне соли 1983, Л. Носирова, соли 1984- Е. Крикунова ва соли 1985 –М. Иванова чемпионҳои республика шуданд.

Соли 1983 Марат Мамадшоев чемпиони республика, дар байни наврасон хонандаи синфи 10 (Душанбе) Илҳом Юнусов (1985) чемпиони республика мешавад [6,с.33-36].

Дар замони муосир ба тарзи ҳаёти солим ва варзиш, махсусан ба намуди шоҳмот ҷалб намудани қишрҳои гуногуни ҷомеа аҳамияти муҳим дошта, ин

намуди варзиш баҳри рушди зеҳни наврасону ҷавонон ва калонсолон мусоидат хоҳад кард.

Соли 1992 дар Тоҷикистон Федератсияи шоҳмотбозон ташкил ёфт, ки дар айни замон сарвари Федератсияи шоҳмоти мамлакатро муовини якуми Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон Давлаталӣ Саид ба уҳда дорад. Мавриди зикр аст, ки аз соли 1966 инҷониб ҳамасола санаи 20 июл дар тамоми ҷаҳон ҳамчун "Рӯзи байналмилалии Шоҳмот" таҷлил карда мешавад. Ин ид бо қарори Федератсияи байналмилалии шоҳмот (ФИДЕ), ки соли 1924 дар ин сана таъсис ёфтааст, баргузор мегардад.

Аз соли 2019 мусобиқаи ҷумҳуриявӣ оид ба шоҳмот барои дарёфти "Ҷоми Пешвои миллат" баргузор мешавад ва маблағи умумии он 100 (сад) ҳазор сомонӣ аз ҷониби Кумитаи миллии олимпии Тоҷикистон пешбинӣ гардида, барои ҷойи якуми даставӣ 30 000 сомонӣ, ҷойи дуюми даставӣ 25 000 сомонӣ, ҷойи сеюми даставӣ 20000 сомонӣ ва барои ин намудҳои инфиродӣ аз рӯйи се синну сол 25000 сомонӣ пешниҳод мегардад.

Соли 2019 дар Чемпионати Осиёи Ғарбӣ оид бо шоҳмот миёни наврасон, ки дар шаҳри Деҳлии давлати Ҳиндустон ҷараён гирифт, шоҳмотбози навраси тоҷик Сабрина Абророва дар равияи рапид миёни духтарони то 14-сола медали нуқра ба даст овард. Соли 2020 Мутриба Ҳотамӣ дар мусобиқаи ҷумҳуриявӣ барои дарёфти "Ҷоми Пешвои миллат" шоҳҷоизаро соҳиб гардид.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олӣ бо натиҷагирӣ аз дастовардҳои даврони соҳибистиқлолӣ зикр намуданд, ки шумораи умумии иншооти ба ифтихори 30-солагии истиқлолияти давлатӣ сохта шуда, 23 фоизашро соҳаи варзиш ташкил медиҳад. Яъне, дар мамлакат танҳо солҳои 2011-2020-ум қариб 3000 иншооти варзишӣ сохта шудааст [5,с. 23].

Мусаллам аст, ки соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар маркази таваҷҷуҳи махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Бинобар ин, бо мақсади таблиғи тарзи ҳаёти солим, роҳандозии, тадбирҳои мақсаднок ҷиҳати пайваста машғул шудани наврасону ҷавонон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши касбӣ шароити созгори инфрасохторию ташкилӣ дар саросари мамлакат муҳайё мегардад.

Муқарриз: Хоҷамбердиев Ч.Т.– н.и.п., дотсенти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон". ш. Душанбе, 17 декабри соли 2021, №203. "Ҷавонони Тоҷикистон". - №01 (9739), 06.01.2022. -С. 6-7.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш" ш. Душанбе, 17 декабри соли 2021, №204."Ҷавонони Тоҷикистон". - №01 (9739), 06.01.2022. -С. 8-14.
3. Миралиён Қ. Эълон гардидани соли 2017 "Соли ҷавонон" амри таърихист // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XVIII "Истеъдод", 2017. -464 с.
4. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. -Ҷ. 2. –Душанбе: Ирфон, 2001. -512 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21 декабри 2021. -29 с.

6. Сабуров М. А. Инкишофи шоҳмот дар Тоҷикистон / М. А. Сабуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. - 143 с.
7. Сайидзода З.Ш. Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ / З.Ш. Сайидзода. - Душанбе:ЧДДМ “Контраст”, 2016. -608 с.
8. Сафаров Ш. А. Фарҳанги варзиш ва тафсири бозиҳои миллӣ воситаи рушди шахсияти донишҷӯён / Ш. А. Сафаров. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. -408 с.
9. Сафаров Ш.А. Таърихи бозиҳои милли халқи тоҷик / Ш.А. Сафаров. –Душанбе: Нашри мубориз, 2015 .-525 с.
10. Турсунов Н. Бозиҳои миллиИ тоҷикӣ / Н. Турсунов. -Душанбе: Ирфон, 1983.- 56 с.
11. Унсурулмаолии Кайковус. Қобуснома. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007.-200 с.
12. Ятимов С. Дар бораи як китоби дарсӣ / С. Ятимов // Илм ва ҷомеа. - №1 (28). - 2022. -С.2-8.

МАСЪАЛАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШИИ ҶАВОНОН ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Мақола оид ба рушду тарбияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш миёни ҷавонон ва аҳамияти он дар сиёсати Пешвои миллат сухан меравад. Зимнан зикр мегардад, ки Сарвари давлат аз оғози роҳбарии худ ба кишвар ба тарбияи ҷавонон таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, онҳоро дастгирӣ ва ғамхорӣ мекунад. Барои фароҳам овардани шароити мусоид дар ҷомеа барои такмили ҳамаҷонибаи шахсият як қатор барномаҳо ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуданд. Таъкид карда мешавад, ки ҷавононро дар рӯҳияи худогоҳӣ, худшиносӣ, анъанаҳои миллӣ бо дарназардошти вижагиҳои тафаккур тарбия намуда, онҳоро ба фаъолияти наҷиби созандагӣ ҷалб намудан зарур аст. Дар он инчунин мавқеъ ва нақши варзиш дар ҳаёти ҷавонон, аз қабили гуштӣ – гуштингри ва шоҳмот – қадимтарин бозии тоҷикон, пайдоиши онҳо, дастовардҳои даврони шӯравӣ ва даврони истиқлол мавриди таҳлил қарор гирифтааст.Мусаллам аст, ки соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар маркази таваҷҷуҳи махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Бинобар ин, бо мақсади таблиғи тарзи ҳаёти солим, роҳандозии, тадбирҳои мақсаднок ҷиҳати пайваста машғул шудани наврасону ҷавонон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши касбӣ шароити созгори инфрасохторию ташкилӣ дар саросари мамлакат муҳайё мегардад.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, ҷавонон, ҷомеа, маориф, тарбия.

ВОПРОСЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА - ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПОЛИТИКИ ЛИДЕРА НАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы развития и воспитания физической культуры и спорта среди молодёжи и его значение в политике Лидера нации. Отмечается, что Глава государства с самого начала своего руководства страной уделяет особое внимание воспитанию молодёжи, поддерживает и заботится о ней. Были приняты ряд программ и законов РТ для создания благоприятных условий в обществе для всестороннего усовершенствования личности. Подчеркивается, что нужно воспитывать молодёжь в духе самопознания, самосознания, национальных традиций, учитывая особенности менталитета, привлекать к благородной созидательной деятельности. Также анализируется статус и роль видов спорта в жизни молодёжи, таких как борьба -гуштингри и шахматы -древнейшая игра таджиков, их возникновение, достижения советского периода и периода независимости. Анализируется участие и достижения таджикских спортсменов на республиканских и международных соревнованиях. Понятно, что сфера физического воспитания и спорта находится в центре особого внимания Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Поэтому в целях пропаганды здорового образа жизни, реализации адресных мер по постоянному привлечению подростков и молодежи к занятиям физической культурой и профессиональным спортом по всей стране будут созданы благоприятные инфраструктурные и организационные условия.

Ключевые слова: Лидер нации, физическая культура, спорт, молодёжь, общество, образование, воспитание.

POLICY OF THE LEADER OF THE NATION

The article deals with the development and education of physical culture and sports among young people and its importance in the policy of the Leader of the Nation. It is noted that the Head of State from the very beginning of his leadership of the country pays special attention to the education of young people, supports and takes care of them. A number of programs and laws of the Republic of Tajikistan were adopted to create favorable conditions in society for the comprehensive improvement of the individual. It is emphasized that it is

necessary to educate young people in the spirit of self-knowledge, self-awareness, national traditions, taking into account the peculiarities of the mentality, to involve them in noble creative activity. It also analyzes the status and role of sports in the life of young people, such as wrestling - gushtingri and chess - the oldest game of Tajiks, their emergence, achievements of the Soviet period and the period of independence. The participation and achievements of Tajik athletes in republican and international competitions are analyzed. It is clear that the field of physical education and sports is in the focus of special attention of the Founder of National Peace and Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon. Therefore, in order to promote a healthy lifestyle, implement targeted measures to constantly involve adolescents and young people in physical education and professional sports, favorable infrastructural and organizational conditions will be created throughout the country.

Key words: Leader of the nation, physical culture, sports, youth, society, education, upbringing.

Маълумот дар бораи муаллиф*: Шарипов Шодимурод Бегмуродович* - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, муаллими калони кафедраи варзиш ва методикаи таълими тарбияи ҷисмонӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.

Сведение об авторе: ***Шарипов Шодимурод Бегмуродович*** - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, старший преподаватель кафедры физического воспитания и методики его преподавания. **Адрес**:735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова,1.

Information about the author: ***Sharipov Shodimurod Begmurodovich*** - Khujand State University named after Academician B.Gafurov, Senior Lecturer of the Department of Physical Education and Teaching Methods. **Address**: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov passage, 1.

УДК:371.851

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КОМПЮТЕРӢ ДАР РАВАНДИ ТАДРИСИ ФАННИ АЛГЕБРА

Саидзода И.М., Саидҷаҳфаров А.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Яке аз зинаҳои аввалиндараҷаи ба илмомӯзӣ ҷалб намудани хонандагон, боғча ва муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб мераванд. Ҷомеаи мо, ки имрӯз ҷомеаи иттилоотӣ аст, аз қадамҳои аввалини илмомӯзӣ ба ҳамаи муҳассилин фарҳанг ва методикаи дурусти истифода намудани дастгоҳҳои мобилӣ, компютерҳо ва шабакаи умумиҷаҳонии интернетро омӯзонидан лозим аст. Чунки дар ҷомеаи имрӯза донистан ва роҳҳои самаранок истифодабарии компютер яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳар як фард ба ҳисоб меравад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки тамоми давлатҳои пешрафтаи дунё, пеш аз ҳама, ба технологияи компютерӣ рӯ овардаанд ва дар раванди тадриси ҳамаи фанҳои таълимӣ аз технологияҳои муосири компютерӣ самаранок истифода мебаранд. Бояд гуфт, ки мо танҳо бо истифода аз технологияҳои муосири компютерӣ дар раванди ҳаллӣ масъалаҳои татбиқию амалӣ ба ҳадафҳои судманд ва мақсаднок ноил мешаваем. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, омӯзгорони фаннӣ дар раванди тадриси ҳамаи фанҳои таълимӣ бояд аз технологияҳои муосири компютерӣ самаранок истифода намоянд [1,с.7].

Технологияҳои компютерӣ ва истифодаи онҳо дар раванди дарс ба омӯзгор афзалиятҳои зиёдеро фароҳам оварда, имконият медиҳанд, ки дар якҷоягӣ бо хонандагон аз раванди ҳаяҷонбахши дарс лаззат бурда, таассуротҳои муҳассилинро боз ҳам нисбати мавзуи баррасишаванда зиёдтар намояд. Масалан, дар раванди дарси география нишон додани глобус дар шакли 3D ва ё дар раванди дарси биология нишон додани расмҳои гуногуни табиат, дар раванди дарси математика дар як муддати муайян ҳал намудани якчанд мисолу масъалаҳо ва ғайра. Ҳамаи ин имкониятҳоро дар раванди дарс ба мо технологияҳои компютерӣ фароҳам меоранд, агар мо ин технологияҳоро самаранок ва дуруст истифода бурда тавонем [4, с.8].

Технологияҳои компютерӣ, захираҳо аз махзанҳои иттилоотӣ, шабакаи интернет ва барномаҳои чандрасонаӣ, агар дар раванди дарс дуруст истифода бурда шаванд, ҳам ҷаҳонбинӣ ва ҳам салоҳиятнокии хонандагону омӯзгорон боло меравад. Инчунин, ин технологияҳо дар сурати дуруст истифодабарӣ ҷанбаҳои маърифатию тарбиявӣ ва дастрасии озодро ба иттилооти зарурӣ муҳайё месозанд.

Имрӯз вақти он расидааст, ки дар раванди дарсҳо новобаста аз шакли таълим, аз технологияҳои компютерӣ самаранок истифода намоем.

Саволе ба миён меояд, ки чӣ гуна мо метавонем технологияҳои компютериро дар раванди дарсҳо самаранок истифода барем? Аз ҷумла, дар раванди таълими дарсҳои математика ва алгебра. Барои расидан ба ин ҳадаф якчанд метод ва омилҳои муҳимтаринро ҷиҳати истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди дарсҳои математика ва алгебра баён намудан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари методӣ, вақте дар бораи омӯзиш сухан меравад, ҳар як омӯзгор бояд дарк намояд, ки вазифаи омӯзиш на танҳо ба хонандагон додани миқдори муайяни дониш аст, балки дар раванди донишомӯзӣ ҳамаҷониба бедор намудани шавқу завқи маърифатӣ, ташаккули малакаҳои эҷодӣ, малакаҳои омӯзишии корҳои мустақилона ва дар амал татбиқ намудани онҳо мебошад. Ҳар як хонанда имрӯз муҳиммият ва дар куҷо татбиқ шудани мавзуи аз ҷониби омӯзгор баёншавандаро бояд дарк намояд, дар ин сурат шавқу рағбати илмомӯзии хонанда боло меравад [9,с.14].

Ба ҳамагон маълум аст, ки фанҳои дақиқ аз ҷумла математика, алгебра, геометрия ва ғайра фанҳои аз ҳама заҳматталаб буда, аз хонанда малакаҳои эҷодӣ ва вақти зиёдеро талаб мекунанд. Масалан: корҳои мустақилонаи доимӣ, корҳои санҷишӣ, корҳои лабораторӣ ва дигар намуди корҳои инфиродӣ. Аз ин лиҳоз, яке аз вазифаҳои асосии омӯзгорони фанҳои дақиқ ташаккул додани малакаи омӯзиши хонандагон нисбат ба ин фанҳо ва маданияти омӯзиши онҳо дар раванди таълим мебошад.

Ҳадафҳои асоситарини истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди дарсҳои алгебра инҳо мебошанд:

- ✓ рушди робитаи байнифаннии алгебра ва дигар фанҳо;
- ✓ ташаккул додани дониши хонандагон тавассути барномаҳои компютерӣ;
- ✓ инкишофи малакаҳои эҷодии хонандагон дар раванди иҷроиши корҳои мустақилона;
- ✓ нишон додан ва дар амал татбиқ намудани масъалаҳои дар раванди дарс пешниҳодшуда (дар намуди амсилаҳои гуногуни компютерӣ) [8, с.11].

Бинобар ин, ҳангоми истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди дарсҳо ҳар як омӯзгор вазифаҳои махсуси худро дорад, ки инҳо мебошанд:

- ✓ ба хонандагон талқин намудани омӯзиши фундаменталии донишҳои риёзӣ ва ҷалби онҳо ба корҳои эҷодкорона;
- ✓ рушд додани фарҳанги иттилоотии хонандагон ва гузаронидани машваратҳо ҷиҳати самаранок истифода намудани компютер дар раванди дарсҳо;
- ✓ ба хонандагон бо мисолҳои мушаххас фаҳмонидан лозим аст, ки имрӯз бе донистани технологияҳои компютерӣ дар ягон самт ба пешравиҳо ноил шудан мумкин нест. Дар ин сурат, ҳар як хонанда нисбати омӯзиши илмҳои дақиқ ва технологияҳои компютерӣ ба таври ҷиддӣ муносибат менамояд.

Истифодаи ТИК дар раванди дарсҳои алгебра ба муҳассилин ва омӯзгорон имкон медиҳад, ки ба таври аёнӣ суръати омӯзишро тез ва вақтро сарфа намоянд. Инчунин, дониши хонандагонро дар реҷаи интерактивӣ тавассути барномаҳои махсусгардонидашудаи бозиҳои мантиқию тестӣ ба таври фаврӣ баҳогузорӣ намояд, ки ин салоҳиятнокии таълимро зиёд мекунад. Масалан, тавассути барномаҳои компютерӣ дар як муддати муайян баҳогузории ҳамаи хонандагони гурӯҳ, ки ин яке аз бартариҳои татбиқи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим аст, имконпазир мегардад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки истифодаи ТИК дар раванди таълим ба баланд бардоштани сифати таълим ва зиёд намудани малакаю шавқи хонандагон ба донишҳои замонавии техникию дақиқ мусоидат мекунад.

Истифодаи ТИК дар раванди таълим ба мо имкониятҳои зеринро медиҳад:

✓ раванди дарсро ҷолиб гардонида, тавассути имкониятҳои барномаҳои чандрасонаӣ ба таври возеҳ хонандагонро ба дарки мавзуъ водор месозад;

✓ бо таври сода ва оммафаҳм ҳал намудани масъалаҳое, ки онҳо ҳисобкуниҳои зиёдро талаб мекунанд. Инчунин, тавассути захираҳои иттилоотии интернетӣ дастрасӣ доштани хонандагон ба маводҳои дарсӣ ва озодона ҷустуҷӯ намудани маводҳои таълимӣ;

✓ роҳандозӣ намудани фаъолиятҳои мустақилонаи таълимӣ- таҳқиқотӣ (амсиласозӣ, лоиҳакашӣ, таҳияи презентатсияҳо ва ғайра) ва ташаккули фаъолияти эҷодии муҳассилин;

✓ мутобиқкунонии вазъиятҳои тағйирёбанда дар раванди дарс, мустақилона омода намудани лоиҳаҳо ва бо иттилооти зарурӣ моҳирона кор кардан;

✓ бо таври инфиродӣ ва гурӯҳӣ машғул шудан ба машғулиятҳои дарсӣ дар раванди таълим, худомӯзӣ, мустақилона пайгирӣ намудани роҳи ҳалли масъалаҳо, дарки иттилооти лозимии ба мавзуи дарсӣ рабтдошта, ки онҳо ба дар ташаккули дониши хонандагон нақши муҳим доранд;

✓ ҳангоми саволу ҷавоб тавассути барномаи компютерӣ муайян намудани савияи дониши хонандагони сустхон ва аълохон, инчунин сабти натиҷаҳои баҳогузории компютерӣ дар низоми худкор, бо таври мустақилона таҳлил ва ислоҳи хатогиҳои ҷойдошта ва ғайра [4-5, с.9-11].

Яке аз асоситарин роҳи татбиқи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими алгебра истифодабарии рӯнамоҳо мебошад. Рӯнамоҳои таълимӣ ба мо имконият медиҳанд, ки раванди дарсро ҷолиб ва он формула ва фигураҳои лозимие, ки ба мавзуи дарсӣ вобастаанд, пайдарпай ба хонандагон нишон диҳем. Бо истифода аз рӯнамоҳои таълимӣ аёниятҳои зиёдеро ба хонандагон нишон додан имконпазир аст. Масалан, тасвири аёнии мафҳумҳо, формулаю теоремаҳо, расмҳои босифат, супоришҳо, тасвири визуалии ҳаракаткунандаи объектҳо ва садҳо имкониятҳои дигар, ки онҳо салоҳиятнокии дониши муҳассилинро боло мебаранд.

Дар раванди дарсҳои алгебра компютерҳои фардиро дар се реҷа истифода намудан мумкин аст:

1. **Реҷаи намоишӣ.** Тавассути ин реҷа, имконият фароҳам меояд, то он ҳисобкуниҳои шифоҳие, ки дар оғози дарс тавассути проектори чандрасонаӣ ҳал карда мешаванд, нишон дода шаванд. Инчунин, ҳангоми шарҳи маводҳои навин, хангоми санҷиши вазифаи хонагӣ ба таври умумӣ тавассути проектор ислоҳи хатогиҳо ва ғайра.

2. **Реҷаи инфиродӣ.** Дар ин ҳолат, ҳар як хонанда ба таври инфиродӣ тавассути барномаҳои махсусгардонидашудаи омӯзишию санҷишӣ ба ҳолати масъалаҳои дар наздаш гузошташуда баҳогузорӣ менамояд. Натиҷаи санҷишро на омӯзгор, балки компютер пешниҳод мекунад. Ғайр аз ин, дар ин реҷа имконият фароҳам меояд, то хонанда масъалаҳои дар наздаш гузошташударо мустақилона тавассути имкониятҳои компютер ҳал намояд.

3. **Реҷаи фосилавӣ.** Реҷаи фосилавӣ, яке аз реҷаҳои маъмултарин ба ҳисоб меравад, ки имрӯз дар тамоми муассисаҳои таълимӣ ва донишгоҳҳои

тараққикардаи олам ба роҳ монда шудааст. Барои истифодаи ин реҷа, пеш аз ҳама, дастрасӣ доштан ба шабакаи интернет масъалаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Тавассути ин реҷа дар низоми мустақим ва ё ғайримустақим ташкил намудани дарсҳои семинарӣ, лабораторӣ, лексионӣ, конфронсҳо, санҷиши дониш, машваратҳои илмию амалӣ ва ғайра имконпазир аст. Инчунин, ба фаъолияти ҳар як хонанда баҳогузорӣ намудан ва пайваста дар иртибот будан бо волидони хонандагон [4,11,13].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки истифодаи ҳамаҷонибаи компютер дар раванди дарсҳои математика дар бисёр мавридҳо мушкилоти дар раванди дарс бавуҷудояндаро бартараф мекунанд. Махсусан дар раванди ҳисобкунии масъалаҳо. Ғайр аз ин, бо истифода аз компютер имконияти гузаронидани таҷрибаи компютерӣ дар раванди дарс фароҳам меояд. Таҷрибаҳои компютерӣ дорои чунин бартариятҳо мебошанд:

- ✓ **мушоҳидаҳои компютерӣ** – дар раванди дарс ҳангоми баёни маводи нав ба хонандагон як ва ё якчанд маводҳои мушоҳидавиро пешниҳод намудан мумкин аст. Омӯзгор бо истифода аз амсила, тавассути асбоби проексионӣ метавонад маводҳои зарурииро намоиш диҳад;
- ✓ **вазифаҳои таҷрибавӣ** –вазифаҳое, ки дар раванди ҳалли онҳо параметрҳои мувофиқи тағйирёбандаҳо иваз карда мешаванд. Масалан, мувофиқи тағйирёбии параметрҳо пешниҳод намудани якчанд намуди графики функсияҳо, ки ба таври амалӣ вақти зиёдеро талаб мекунад. Бо истифодаи компютер бошад, дар як лаҳзаи муайян пешниҳоди якчанд графики функсия вобаста аз қиматҳои гуногун. Чунин таҷрибагузарониҳо дар раванди дарс хеле муфиданд, зеро онҳо ба хонандагон имконият медиҳанд, то робитаи мустақими байни таҷрибаи компютерӣ ва ҳалли масъаларо мушоҳида намоянд;
- ✓ **масъалаҳои ҳисобкунӣ-** яке аз бартариятҳои асоситарин санҷиши аналитикии ҳалли масъала бо натиҷаҳои компютерӣ мебошад. Хонанда дар раванди ҳисобнамоӣ масъалаи додашударо мустақилона бе истифодаи компютер ҳал менамояд ва пас аз он ҷавоби гирифташударо бо натиҷаҳои компютерӣ муқоиса мекунад [7, с.16].

Таҷрибагузарониҳои компютерӣ яке аз усулҳои самарабахши амалисозӣ дар раванди таълим мебошанд. Чунки ба воситаи гузаронидани таҷрибаҳо маҳз хонандагон ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ва амалӣ ҷалб карда мешаванд. Таҷрибагузарониҳо на танҳо дониш ва малакаи хонандагонро оиди мавзуъ зиёд мекунанд, балки фикррони ва фаъолияти мустақилона эҷод намудани масъалаҳои навинро ба вуҷуд меоранд. Таҷрибаҳои компютерӣ на танҳо усули пешбари таҳқиқот дар илмҳои риёзӣ мебошанд, балки яке аз муҳимтарин усулҳои таълим дар пешбурди салоҳиятнокии дониши хонандагон ба ҳисоб мераванд [9].

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаҳои математикӣ ҳам, дар раванди таълим нақши муҳимро мебозанд. Дар ҳолати гузаронидани таҷрибаҳои математикӣ, донишҳои математикии хонандагон амиқ ва пурра карда мешаванд. Инчунин, маҳз тавассути таҷрибагузарониҳои математикӣ алоқамандии дигар фанҳо бо фанни математикаю алгебра ба хонандагон фаҳмотар мегардад.

Барои фаҳмо шудани масъалаи додашуда, ҳоло мо татбиқи ҷадвали электронии MS Excel-ро дар раванди сохтани графики функсияҳо ва гузаронидани таҷрибаҳои компютерӣ барои қиматҳои гуногун дида мебароем.

Мисоли 1. Гарфики функсияи $y = x^2, x\epsilon[-5; 5]$ сохта шавад.

Дар қисмати аввал графики функсияи додашударо бе истифода аз ҳисобкуниҳои компютер месозем. Барои ин, дар аввал ҷадвали қиматҳои функсияро тартиб медиҳем:

x	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5
y	25	16	9	4	1	0	1	4	9	16	25

Паз аз ин, графики функсияи додашударо бо истифода аз додаҳои ҷадвал месозем, ки он намуди зеринро мегирад(Расми 1).

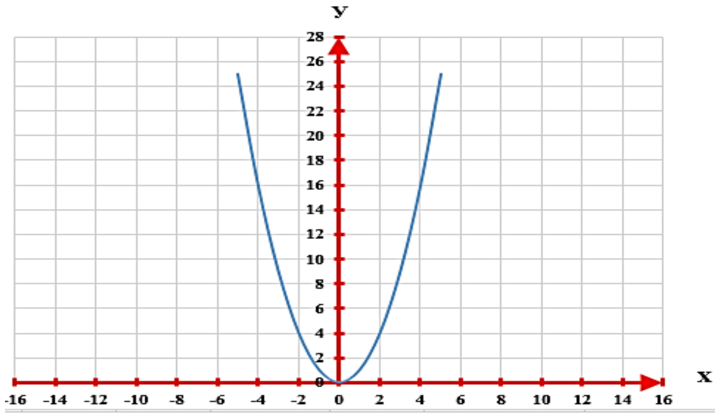

Расми 1. Гарфики функсияи $y = x^2, x\epsilon[-5; 5]$.

Дар раванди ҳисобкуниҳо ва тасвири графики функсия муайян намудем, ки барои сохтани графики функсияи мазкур ба ҳисоби миёна 10 дақиқа вақт сарф шуд. Акнун графики функсияи додашударо бо ёрии имкониятҳои ҷадвали электронии MS Excel месозем (расми 2).

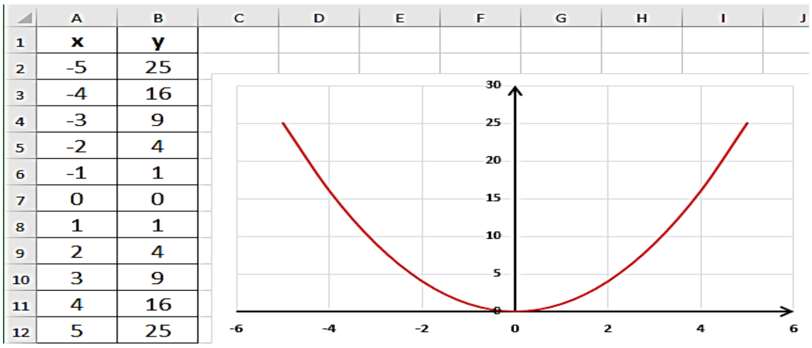

Расми 2. Натиҷаи компютерии графики функсияи $y = x^2, x\epsilon[-5; 5]$ дар MS Excel.

Яке аз имкониятҳои асоситарини ҷадвали электронии MS Excel дар раванди тасвири графики функсияҳо ва ҳисобкуниҳо дар он аст, ки бо иваз намудани қиматҳои додаҳо ҳамаи ҳисобкуниҳо дар низоми худкор амалӣ мешаванд. Барои исботи ин гуфтаҳо графики функсияи $y = x^2$ –ро бо қиматҳои дигар мавриди ҳисобкунӣ ва тасвир қарор медиҳем (расми 3):

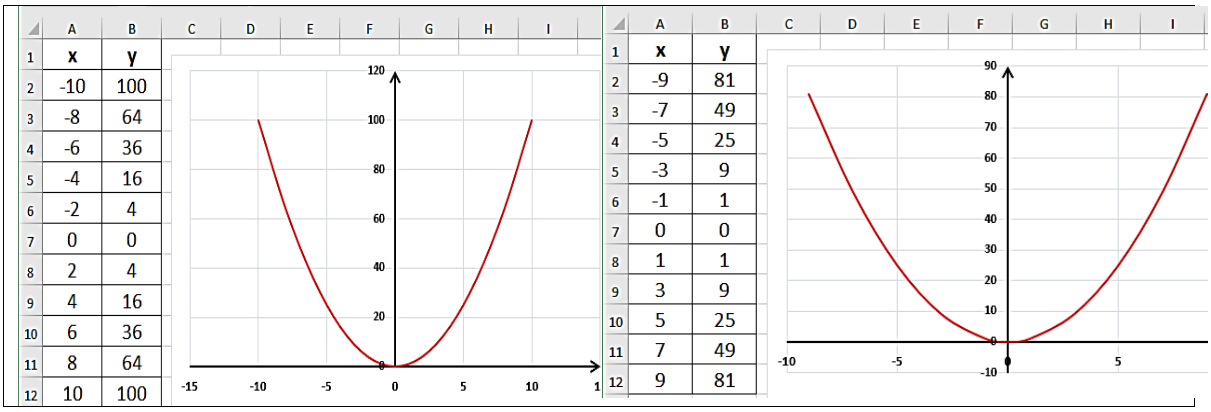

	A	B
1	x	y
2	-10	100
3	-8	64
4	-6	36
5	-4	16
6	-2	4
7	0	0
8	2	4
9	4	16
10	6	36
11	8	64
12	10	100

	A	B
1	x	y
2	-9	81
3	-7	49
4	-5	25
5	-3	9
6	-1	1
7	0	0
8	1	1
9	3	9
10	5	25
11	7	49
12	9	81

Расми 3. Натиҷаи компютерии графики функсияи $y = x^2$, вобаста аз қиматҳои гуногуни x.

Дар раванди ҳисобкуниҳо муайян намудем, ки барои сохтани графики функсия тавассути ҷадвали электронии MS Excel танҳо 5 дақиқа вақт сарф шуд, ки ин яке аз бартариятҳои татбиқи ҷадвалҳои электронӣ дар раванди дарсҳои алгебра мебошад. Аз раванди ҳисобкуниҳо бармеояд, ки дар раванди тадриси алгебра истифодабарии технологияҳои компютерӣ, махсусан ҷадвалҳои электронӣ, раванди ҳисоббаробаркуниҳоро осон ва салоҳиятнокии хонандагонро ташаккул медиҳад.

Мисоли 2. Гарфики функсияи $y = 2x + 5, x\epsilon[-5; 5]$ сохта шавад.

Дар ин ҳолат, ҳам чун мисоли 1. дар қисмати аввал графики функсияи додашударо бе истифода аз ҳисобкуниҳои компютер месозем.

x	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5
y	-5	-3	-1	1	3	5	7	9	11	13	15

Графики функсияи додашударо месозем, ки он намуди зеринро мегирад (Расми 4).

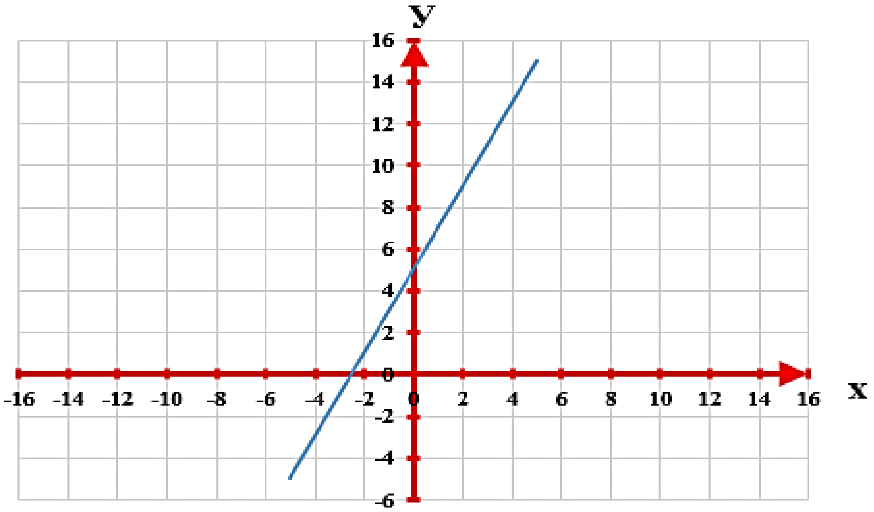

Расми 4. Гарфики функсияи $y = 2x + 5, x\epsilon[-5; 5]$.

Графики функсияи додашуда бо ёрии имкониятҳои ҷадвали электронии MS Excel (расми 5).

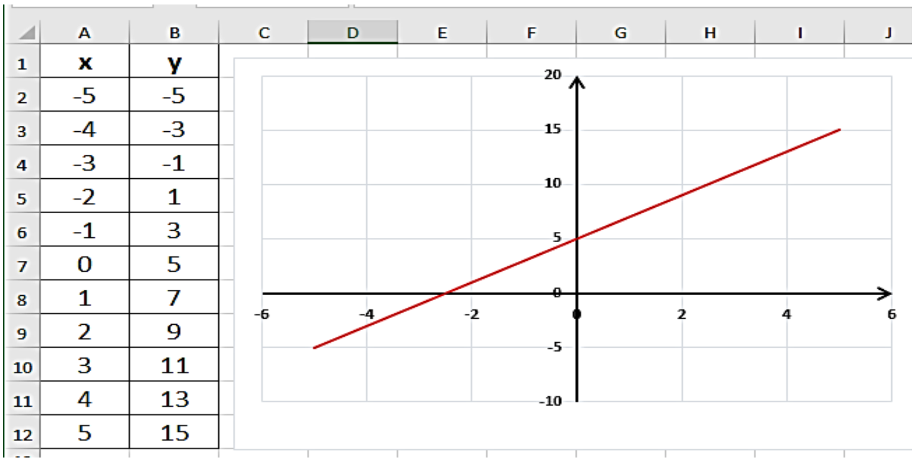

x	y
-5	-5
-4	-3
-3	-1
-2	1
-1	3
0	5
1	7
2	9
3	11
4	13
5	15

Расми 5. Натиҷаи компютерии графики функсияи $y = 2x + 5$, дар MS Excel.

Бояд қайд намоем, ки бо иваз намудани қиматҳои гуногуни x мо ба таври худкор тавассути имкониятҳои ҷадвали MS Excel гарфикҳои гуногуни функсияи мазкурро чун мисоли 1 сохта метавонем(Расми 6).

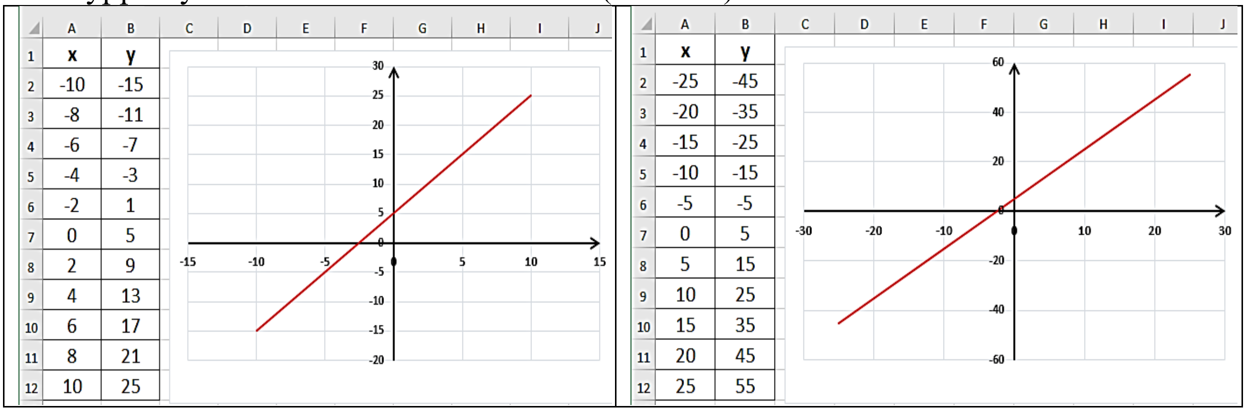

x	y
-10	-15
-8	-11
-6	-7
-4	-3
-2	1
0	5
2	9
4	13
6	17
8	21
10	25

x	y
-25	-45
-20	-35
-15	-25
-10	-15
-5	-5
0	5
5	15
10	25
15	35
20	45
25	55

Расми 6. Графики функсияи $y = 2x + 5$, вобаста аз қиматҳои гуногуни x.

Имрӯз дар баъзе ҳолатҳо баҳсҳое ба миён меоянд, ки агар ҳамаи ҳисоббаробаркуниҳоро тавассути имкониятҳои компютерӣ ба роҳ монем, қобилияти фикррони хонандагон паст мешавад, ки ин фикр тамоман нодуруст аст. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди ҳалли масъалаҳо, ҳангоми муқоисаи натиҷаҳои дастӣ бо натиҷаҳои компютерӣ, хонанда ҳама вақт кӯшиш менамояд, то натиҷаи ҳосилнамудаи худро бо натиҷаҳои компютерӣ баробар намояд. Инчунин, дар раванди сохтани графики функсияҳо бо иваз намудани қиматҳои имконпазири x якчанд ҳолатҳои нави сохтани графики функсияҳо пеш меояд, ки ҳамаи ин имкониятҳо ба болобарии салоҳиятнокии дониши хонандагон мусоидат менамоянд [7, с.9].Ҳамин тариқ, бояд қайд намоем, ки истифодаи ТИК ба азхудкунии амиқ ва бошууронаи маводи омӯхташавандаи дарсӣ мусоидат мекунад, зеро хонанда маҳз тавассути технологияҳои навини компютерӣ мафҳумҳои асосии дарсиро аз худ карда, дар онҳо қобилияти муқоисанамоӣ ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, омӯзгорони фанниро зарур аст, то шаклҳои навтарини таълимро бо истифода аз технологияҳои компютерӣ ба роҳ монанд.

Муқарриз: Одиназода С.- н.и.ф.м, дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Аствацатуров Г.О. Дизайн мультимедийного урока / Г.О. Аствацатуров //Методика, технологические приемы, фрагменты уроков. - Волгоград, 2009. –С.133.
2. Безусова Т.А. Некорректные задачи как средство развития культуры математического и естественнонаучного мышления школьников: Автореф. Дисс. к.п.н. / Т.А. Безусова. -Тюмень, 2008.
3. Воронина Т.П. Образование в эпоху новых информационных технологий / Т.П.Воронина, В.П.Кашицин, О.П. Молчанова. - М.: Информатика, 1995.-С. 220 .
4. Раджабов Б. Ф. Значение информационных технологий в системе среднего профессионального медицинского образования Таджикистан / Б.Ф. Раджабов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2016. – № 2/3 (40). – С. 7-12.
5. Раджабов Б. Ф. Современные информационные методы дистанционного обучения в медицинских вузах Таджикистана / Б.Ф. Раджабов, Ф.С. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 2. – С. 305-310. – ISSN 2074-1847.
6. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования / И.В. Роберт. - М.: Школа-Пресс, 1994.-С. 205 .
7. Саидзода И.М. Методика организования уроков информационной технологии в общеобразовательных школах/ И.М. Саидзода, Қ.Ҳайётов // Вестник Таджикского национального университета. Серия педагогический наук. - Душанбе, 2021. -№3. -С. 293-300.
8. Саидов И.М. Использование компьютерных технологий в образовательной деятельности/ И.Саидов, А.И. Саидҷаҳфаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия педагогический наук. - Душанбе, 2021. -№4. -С. 220-227.
9. Саидов И.М. Изучение информационных технологий как фактора развития познавательной компетенции учащихся / И.М.Саидов, С. Мирзоев, Қ.Ҳайётов // Вестник института развития образования. Серия педагогики и психологии. -2021. -№1,(33). -С. 60-64. ISSN 2617-5620.
10. Саидов И.М. Роль информационных технологий в дистанционном образовании/ Саидов И.М. // Вестник института развития образования. №1,(29). ISSN 2617-5620.-Душанбе, 2020. -С. 161-166.
11. Саидов И.М. Услуги компьютерных технологий как фактор развития дистанционного образования/ И.М. Саидов Қ. Ҳайётов // Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Серия педагогики и психологии, методологии гуманитарных и естественных наук, №4(4). -Душанбе, 2020. -С. 160-164.
12. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2010. 208 с.(Серия «Энциклопедия образовательных технологий».)
13. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2010. –С.208. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий».)
14. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – С. 256 .
15. Сергеева Т. Новые информационные технологии и содержание обучения / Т. Сергеева // Информатика и образование. -М., 1991. -№1. -С. 3-10.
16. Якушина Е. В. Электронно-образовательные ресурсы: педагогические качества, достоинства и недостатки / Е. В. Якушина //Народное образование. -2011. -№2. -С. 151.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КОМПЮТЕРӢ ДАР РАВАНДИ ТАДРИСИ ФАННИ АЛГЕБРА

Мақолаи мазкур ба мавзуи истифода ва татбиқи технологияҳои компютерӣ дар раванди дарсҳои алгебра бахшида шудааст.Истифодаи ТИК дар раванди дарсҳои алгебра ба муҳассилин ва омӯзгорон имкон медиҳад, ки ба таври аёнӣ суръати омӯзишро тез ва вақтро сарфа намоянд. Инчунин дониши хонандагонро дар реҷаи интерактивӣ тавассути барномаҳои махсусгардонидашудаи бозиҳои мантиқию тестӣ ба таври фаврӣ баҳогузорӣ намоянд, ки ин салоҳиятнокии хонандагонро ташаккул медиҳад.Имрӯз дар баъзе ҳолатҳо баҳсҳое ба миён меоянд, ки агар ҳамаи ҳисоббаробаркуниҳоро тавассути имкониятҳои компютерӣ ба роҳ монем, қобилияти фикррони хонандагон паст мешавад, ки ин фикр тамоман нодуруст аст. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди ҳалли масъалаҳо, ҳангоми муқоисаи натиҷаҳои дастӣ бо натиҷаҳои компютерӣ, хонанда ҳама вақт кӯшиш менамояд, то натиҷаи ҳосилнамудаи худро бо натиҷаҳои компютерӣ баробар намояд.Яке аз усулҳои асосии татбиқи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими алгебра истифодабарии рӯнамоҳо мебошад. Рӯнамоҳои таълимӣ ба мо имконият медиҳанд, ки раванди дарсро ҷолиб ва он формула ва фигураҳои лозимие, ки ба мавзуи дарсӣ вобастаанд, пайдарпай ба хонандагон нишон диҳем.Ҳамин тариқ, бояд қайд намоем, ки истифодаи

ТИК ба азхудкунии амиқ ва бошууронаи маводи омӯхташавандаи дарсӣ мусоидат мекунад, зеро хонанда маҳз тавассути технологияҳои навини компютерӣ мафҳумҳои асосии дарсиро аз худ мекунад. Аз ин лиҳоз, омӯзгорони фанниро зарур аст, то шаклҳои навтарини таълимро бо истифода аз технологияҳои компютерӣ ба роҳ монанд.

Калидвожаҳо: салоҳият, омӯзиш, технология, компютер, иттилоот, таълим, дониш, мавод, дарс, муҳассилин, мустақилият, омӯзгор функсия, таҷриба.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ УРОКОВ АЛГЕБРЫ

Данная статья посвящена использованию и применению компьютерных технологий в процессе роведения уроков алгебры.Использование ИКТ на уроках алгебры позволяет ученикам и учителям визуально ускорить обучение и сэкономить время. А также оценивать знания учащихся в интерактивном режиме с помощью специализированных программ логических и тестовых игр, что повышает компетентность учеников.Сегодня ведутся споры о том, что если все расчеты производить с использованием возможностей компьютера, то способность мыслить у учащихся снизится, что совершенно неверно. Эксперименты показывают, что в процессе решения задач, при сравнении результатов, полученных вручную, с результатами компьютера, ученик всегда пытается сопоставить полученный результат с результатами компьютера.Одним из основных способов применения компьютерных технологий в процессе обучения алгебре является использование презентаций. Учебные презентации позволяют сделать процесс урока интересным и показать учащимся необходимые формулы и цифры, связанные с темой урока.Таким образом, следует отметить, что использование ИКТ способствует углубленному и осознанному усвоению учебного материала, так как учащийся усваивает основные понятия урока и приобретает умение сравнивать посредством новейших компьютерных технологий. Поэтому учителю-предметнику необходимо внедрять новейшие формы обучения с использованием компьютерных технологий.

Ключевые слова: компетентность, обучение, технология, компьютер, информация, обучение, знания, материал, урок, обучаемый, самостоятельность, функция учителя, опыт.

THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF ALGEBRA LESSONS

This article is devoted to the use and application of computer technology in the process of algebra lessons.The use of ICT in algebra lessons allows students and teachers to visually speed up learning and save time. And also to evaluate students' knowledge in an interactive mode using specialized programs of logic and test games, which increases the competence of students.Today, in a number of cases, there are disputes that if all calculations are made using the capabilities of a computer, then the ability to think in students will decrease, which is completely wrong. Experiments show that in the process of solving problems, when comparing the results obtained manually with the results of a computer, the reader always tries to compare the result obtained with the results of the computer.One of the main ways to use computer technology in the process of teaching algebra is the use of presentations. Educational presentations allow you to make the lesson process interesting and show students the necessary formulas and numbers related to the topic of the lesson.Thus, it should be noted that the use of ICT contributes to an in-depth and conscious assimilation of educational material, as the student learns the basic concepts of the lesson and learns the ability to compare using the latest computer technologies. Therefore, the subject teacher needs to introduce the latest forms of education using computer technology.

Key words: competence, learning, technology, computer, information, learning, knowledge, material, lesson, learner, independence, teacher's function, experience.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидзода Исроил Маҳмад – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон номзади илмҳои техникӣ, дотсенти кафедраи информатика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 904485555**, E-mail: **isroil-84@list.ru.**

Саидҷаҳфаров Аҳлиддин Илёсович - омӯзгори калони кафедраи информатика-барномасозии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт,кӯчаи Э.Муҳиддинов, 63. Телефон: **(+992) 985929200**_E-mail: **ahlidin_5111@mail.ru**

Сведение об авторах: ***Саидзода Исроил Махмад*** **–** Таджикский нациолнальный университет, кандидат технических наук, доцент кафедры информатики. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспектРудаки. Телефон:**904485555**, E-mail**: isroil-84@list.ru**.

Саиджахфаров Ахлиддин Илёсович **–** Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры информатики, программист. Адрес: Республика Таджикистан, район Рашт, улица Э.Мухиддинова, 63. Телефон**: (+992)985929200**, E-mail: **ahlidin_5111@mail.ru**

Information about authors: ***Saidzoda Isroil Mahmad* -** Tajik National University, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue. Phone: **904485555, *E-mail:* isroil-84@list.ru.**
Saidjahfarov Akhliddin Ilyosovich - Tajik Pedagogical Institute in the Rasht region, senior lecturer of the Department of Informatics, programmer. **Address**: Republic of Tajikistan, Rasht district, E. Mukhiddinov street, 63. Phone: **(+992) 985929200,** E-mail: **ahlidin_5111@mail.ru**

УДК:37.018.15

МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Каримова М.М.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар ҳама давру замон дар таълиму тарбия ва такмили ахлоқу маънавиёти инсон (фарзанд) масъулияти асосӣ ба дӯши падару модар буд ва мемонад. Чунки маҳз падару модар дар саргаҳи ташаккул ва рушди хислатҳои неки инсонӣ, ҷаҳонбинӣ ва худшиносиву худогоҳии кӯдак қарор доранд, фарзандон аз хурдсолӣ дунёро бо чашму дили онҳо мебинанду дарк мекунанд ва муносибати худро ба олами гирду атроф, пеш аз ҳама, аз рӯйи фаҳму диди падару модар баҳо медиҳанд.

Фарзанд маҳз тавассути сатҳи дониш, ақлу фаҳм, ҷаҳонбинӣ, дараҷаи худогоҳиву худшиносии падару модар соҳиби саводу дониш, тафаккуру ҷаҳонбинии солим, ақлу заковати расо, инсонпарвару башардӯст, эҳтирому арҷгузор ба ниёгон ва соҳиби меҳру муҳаббати бепоён ба Ватан ва миллати худ мегардад. Аз ин рӯ, ба падару модар зарур аст, ки дар оила, дар муносибатҳои хеш меҳру муҳаббат, якдигарфаҳмӣ, дӯстӣ, ҳурмату эҳтиромро доимо риоя намуда, дар оила муҳити солимро ба вуҷуд оваранд.

Бояд зикр кард, ки меҳру муҳаббат, ҳурмату эҳтироми тарафайн, риояи ҳуқуқи зану шавҳар ва фарзандон дар хонавода, дар замири кӯдак эҳтиром ба шахсияти худ, арҷгузорӣ ба инсон ва ба ҷамъияту табиатро парвариш менамояд.

Дар ин мавзуъ пайғамбари ислом Муҳаммад (с) чунин таъкид кардааст: «Фарзандони худро эҳтиром ва ба онҳо ба одобу рафтори нек бархӯрд намоед, ба фарзандони худ дар анҷоми некӣ ва ҳашр ёрӣ расонед» [16, с. 5].

Дар ин росто таълиму тарбияи дурусти фарзандон вазифаи аввалиндараҷаи падару модар ба ҳисоб меравад. Хусусан, дар замони муосир ин арзишҳо бояд боз ҳам хубтару беҳтар амалӣ гашта, фарзандон ҳамчун шахси бофарҳангу бомаърифат, худшиносу худогоҳ, бунёдкору созанда ва ватандӯсту инсонпарвар парвариш ёбанд.

Чи тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, аз бемасъулиятиву беназоратии қисме аз падару модарон гурӯҳе аз наврасону ҷавонон аз таълиму тарбия дур монда, ба корҳои ношоиста даст мезананд, дар кӯчаву хиёбонҳо аз субҳ то шом гаштугузор менамоянд ва бо нафарони бадрафтор ҳамроҳ мешаванд.

Падару модаронро лозим аст ба он нуқта диққат диҳанд, ки на ҳамаи наврасон ҳоло мазмуну муҳтавои рафтори худро ба пуррагӣ, ба таври бояду шояд, дарк мекунанд ва миёни сиёҳу сафед фарқ гузошта метавонанд. Бинобар ин, дар бисёр ҳолатҳо фирефтаи амалҳои нафарони ҷинояткор гашта, оқибат худашон низ ҷинояткор мегарданд, ки ин, албатта, хеле ташвишовар аст.

Чи тавре маълум аст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар моддаи 8 падару модарро уҳдадор кардааст, ки «ба ҷалб намудани фарзанд ба корҳои хавфнок ва вазнини ба саломатии ӯ зараровар ва ҳамчунин дигар корҳое, ки ба инкишофи муътадили ҷисмонӣ ва равонии фарзанд халал мерасонад, иҷозат надиҳанд» [4, с. 6].

Дар тарбияи фарзанд баъзе волидайн бемасъулиятӣ нишон дода, рафтору кирдори фарзандонро зери назорати доимӣ намегиранд, ҳатто рафтору кирдори зишти онҳоро дидаву дониста маҳкум накарда, худро ба нодонӣ мезананд. Чунин рафтор ва муносибати ин гуна волидайн нисбати фарзандон ба он оварда расонидааст, ки баъзе ҷавонон гурӯҳ- гурӯҳ ба корҳои ношоиста даст мезананд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ин қабил ҷавонон оқибат на ба панду насиҳатҳои волидайн ва на калонсолон гӯш медиҳанд, балки худсарию худписандӣ карда, ба авбошию ҷинояткорӣ даст мезананд ва на танҳо ба дигар ҷавонон, балки

умуман ба ҷамъият таъсири бад мерасонанд.

Ин қабил падару модарон хатои худро дар тарбияи фарзандон дар ҳамон ҳолат ба зимма мегиранд, ки фарзандонашон ҷиноят содир карда, аз тарафи мақомоти ҳуқуқию маъмурӣ ба ҷавобгарӣ кашида шаванд. Баъди чунин ранг гирифтани кор волидайн ба ташвиш меафтанд, аммо ин талошҳои падару модар дигар суде намебахшанд.

Бояд тазаккур дод, ки масъалаи дар назди ҷамъият оид ба тарбияи фарзандон ҳис намудани масъулият аз тарафи падару модарон ба дараҷаи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Дар натиҷа проблемаҳои зиёди тарбиявие дар назди оила ба вуҷуд омаданд, ки ҳаллу фасли худро интизоранд. Барои он ки оила аз уҳдаи ҳалли ин масъалаҳои тарбиявӣ бароянд, ба он ёрии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва педагогию психологӣ расондан зарур аст. Чунки дар ин вазъият танҳо худи оила дигар аз уҳдаи ҳалли ин масъалаҳо баромада наметавонад.

Имрӯз барои бартараф намудани масъалаи мазкур Ҳукумати Тоҷикистон аз тамоми имкониятҳои мавҷуда истифода бурда, дар ин ҷода ҳамаи тадбирҳои заруриро амалӣ карда истодааст.

Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани кори таълиму тарбия соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба тасвиб расид. Мақсади асосии Қонуни мазкур аз баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, инчунин худшиносиву худогоҳӣ, ватандӯстиву ватанпарастӣ, эҳтироми арзишҳои милливу умумибашарӣ, омода намудани фарзандон ба ҳаёти мустақилона ва ба роҳи рост ҳидоят намудани онҳо иборат мебошад.

Оид ба нақш ва мақоми падару модар, дар таълиму тарбия ва ҳуқуқи фарзанд ва ё баръакс, вазифаи фарзанд дар бобати арҷу эҳтиром гузоштан ба падару модар гузаштагони бузурги мо аз худ асарҳои зиёде мерос мондаанд. Дар ин боб «Насиҳатнома»-и Имоми Аъзам, «Қобуснома»-и Унсуралмаолии Кайковус, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Кимиёи саодат»-и Муҳаммад Ғазолӣ, «Ахлоқи Ҷалолӣ»-и Даввонӣ ва даҳҳо панду насиҳатномаҳои дигар таълиф шудаанд.

Яке аз чунин мутафаккирони бузурги форсу тоҷик Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳам дар асари бузургтарини худ «Захират-ул-мулук» ақидаҳои хешро дар ин мавзуъ иброз намудааст.

Бояд қайд кард, ки Алии Ҳамадонӣ нақши оиларо дар таълиму тарбияи инсон таъкид намуда, дар баробари ин, ҳуқуқҳои фарзандро муайян карда, дар ин бобат чунин овардааст:

«Абуҳурайра ривоят кард, ки шахсе пеши Расул алайҳиссалом омад ва гуфт: - Эй, расули Худой, некӣ бо кӣ кунам? Гуфт: Бо модар ва падари худ. Гуфт: Ман модар ва падар надорам. Гуфт: Бо фарзандони худ, чунонки модар ва падарро бар ту ҳақ аст, ҳамчунон фарзандонро бар ту ҳақ аст» [9, с. 93].

Чи тавре ки аз ривоят маълум мегардад, ҳар як инсон дар зиндагӣ бояд, пеш аз ҳама, ба падару модари худ некӣ кунад, яъне тамоми ҳуқуқҳои эшонро ба ҷой биорад. То он рӯзе, ки онҳо дар қайди ҳаёт мебошанд, ҳамеша дар хидмати падару модар бошад.

Чи тавре ки дар ривоят омадааст, шахс дар ҳолати падару модар надоштан, бояд ба риояи ҳуқуқҳои фарзандони хеш бипардозад. Яъне, ҳамаи ҳуқуқҳои онҳоро риоя намояд, ин маънои онро дорад, ки ба онҳо шароити мусоид фароҳам оварад, то ин ки фарзандон таълиму тарбияи замонавӣ гиранд. Ҳар як падару модар барои ҳифзи саломатӣ, таъмини ғизо, сарулибос ва дигар зарурати зиндагии фарзандони хеш то ба воя расидани онҳо вазифадоранд, ки ҳамаи ин ҳуқуқҳои фарзандонашонро риоя намоянд.

Тибқи Қонунҳои ҷории ҷомеаи муосир низ падару модар бо мақсади ҳифзи саломатӣ, рушди ҷисмонию маънавӣ ва ахлоқии фарзанд дар оила бояд шароити

мусоид фароҳам биоранд. Масалан, дар моддаи 7, сархати 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ишора рафтааст, ки падару модар барои саломатӣ, рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзандонашон бояд ғамхорӣ зоҳир намоянд.

Чи тавре ки маълум мегардад, ин ақидаи мутафаккир дар замони мо низ аҳамияти ҳуқуқию тарбиявии худро на танҳо аз даст надодааст, балки мубрамияти хосса касб карда, дар шароити ҷомеаи муосир ба шакли қонун даромадааст. Аз ин моддаи қонун чунин бармеояд, ки дар оила ҳуқуқҳои фарзандон, ки дар синну соли ноболиғ қарор доранд, аз ҷониби падару модар бояд риоя карда шаванд.

Дар моддаи 7, сархати 11-и Қонуни мазкур падару модар вазифадор карда шудаанд, ки дар оила ҳуқуқҳо ва шаъну шарафи фарзандонро эҳтиром намоянд ва муомилаи бераҳмонаро нисбат ба онҳо раво набинанд. Дар Қонун ин ақида таъкид шудааст: «шаъну шарафи фарзандро эҳтиром карда, ба муомилаи бераҳмона нисбат ба онҳо роҳ надиҳанд» [4, с. 5].

Таҷриба ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар замони мо низ падару модароне ҳастанд, ки нисбати ҳуқуқҳои фарзандони хеш бепарвоӣ зоҳир карда, ҳатто онҳоро барои ба даст овардани қути лоямут дар корҳои вазнину зарарнок истифода мебаранд.

Ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки як қабил падару модарон барои иҷро накардани коре ё супорише нисбати фарзандон дағалӣ ва ҳатто зӯровариро раво мебинанд.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар осори хеш гаштаю баргашта ба падару модар таъкид менамояд, ки фарзандон дар назди падару модар амонатест аз Худои азза ва ҷалл ва дар рӯзи қиёмат аз иҷрои ин амонат аз онҳо пурсиш карда хоҳад шуд. Ва амонат бошад, барои Худои таоло оинаест дар шакли ҷамъи гуногуни бандагон ва ҳақиқат дар назди Ҳақ таоло ҷилвагар аст. Пас, падару модар дар зиндагӣ дар иҷрои ин амонат худро масъул ҳисобида, дар амалӣ намудани он тамоми ғайрати хешро равона намоянд.

Ин ақидаи худро Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар рисолаи «Захират-ул-мулук» чунин овардааст: «Эй азиз, бидон, ки фарзанд амонати Ҳақ аст назди модар ва падар ва мутолабаи ҳуқуқи ин амонат дар маҷмаи қиёмат хоҳад буд ва вуҷуди ин амонат оинаест, ки сувари ҷамеи нақоис ва камолотро қобил аст ва ҷавҳари ҳақиқати ӯро ба ҳар чи майл диҳанд, бад-он моил гардад» [9, с. 94].

Дар ин мавзуъ, ҷоиз аст ақидаи мутафаккири бузурги асрҳои миёнаи халқи тоҷик Муҳаммад Ғазолиро ба хотир биёрем, ки чунин гуфта буд: «Фарзанд амонат аст дар падару модар ва дили поки фарзанд нафис асту нақшпазир, ҳар нақше, ки ба ӯ гузорӣ, чун мушк ба худ бигирад ва чун замин пок аст, ҳар тухме, ки дар вай бикорӣ, бирӯяд. Агар тухми хайру некӣ аст, ба саодати дину дунё расад ва падару модару муаллим дар он савоб шарик бошанд. Агар тухми бадӣ афканӣ ва ӯро ба ҳолаш гузорӣ, то ҳар чӣ хоҳад кунад ва бо ҳар кӣ хоҳад нишинад, ҳаргиз аз вай умеди некӣ накунӣ» [16, с. 6].

Мутаассифона, бояд ҳамин нуктаро зикр намуд, ки то имрӯз падару модароне вомехӯранд, ки дар таълиму тарбияи фарзандон ба таври бояду шояд масъулият ҳис намекунанд. Ҳол он ки масъалаи таълиму тарбияи фарзанд дар оила ва масъул будани падару модар дар ин раванд дар моддаи 34-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр возеҳу равшан омадааст: «Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд» [1, с. 14-15]. Ҳамин чиз дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар (моддаҳои 7, 8) низ бори дигар таъкид карда шудааст.

Нуктаи дигаре, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ таъкид кардааст, аз ҷиҳати педагогию равоншиносӣ хеле муҳим аст. Ба ақидаи ӯ, вақте ки кӯдак ба дунё меояд, аз ҳар ҷиҳат пок аст. Ҳама хислатҳои неку бадро онҳо аз падару модар ва

дигар шахсони ӯро дар оила иҳотакарда ёд мегиранд. Яъне, кӯдак вақте ки ба дунё меояд, аз ҳама ҷиҳат поку тоза мебошад. Ахлоқ, маънавиёт, ҷаҳонбинӣ рафтор ва муносибати кӯдак ҳамон тавре ташаккул меёбад, ки дар кадом руҳия, ба кадом тарзу усул ва дар кадом муҳит таълиму тарбият мегирад. Падару модар ба кадом дину мазҳаб ва забон мансубанд, пас кӯдак низ дар ҳамон дину мазҳаб ва забон қавӣ гашта, парвариш меёбад. Ва агар падару модар ҷуҳудонанд, ӯро ҷуҳуд мегардонанд ва агар муғанд, ӯро муғ мегардонанд. Ин ақида барои педагогикаи Ғарб ҳам характернок буд. Ҳамадонӣ ин фикрро чунин овардааст:

«...ҳазрати рисолат алайҳиафзалуссаловот фармуд, ки ...ҳар фарзанде, ки таваллуд мешавад, дар ҳолати валодат бар офариниш пок аст ва дин ва мазҳаб сироти неку бад аз модару падар мегирад. Ва агар эшон ҷуҳудонанд ӯро ҷуҳуд мегардонанд ва тарсоанд, тарсо мегардонанд ва агар муғонанд (оташпарастанд) он фарзандро муғ мегардонанд» [9, с. 94].

Ба падару модар зарур аст, ки ба фарзандоне, ки ба дунё меоянд, пеш аз ҳама, номи накуе интихоб намоянд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар замони мо низ падару модароне ёфт мешаванд, ки дар интихоби номи фарзанди худ бемасъулиятӣ нишон медиҳанд.

Бузургони гузаштаамон беасос ба мо номи нек гузоштанро талқин накарда буданд. Онҳо бар ин ақида буданд, ки номи инсон ба ӯ, пеш аз ҳама, руҳи тозаю болида мебахшад, кӯдак аз хурдсолӣ ба он мекӯшад, ки сазовори номи худ бошад, агар номи қаҳрамоне бошад, дорои хислатҳои ахлоқии ӯ гардад ва ба ӯ монанд шавад, яъне номи нек дар ташаккули характери кӯдак ёрии калон расонида, дар зиндагӣ ҳамеша ӯро ба роҳи рост ҳидоят мекунад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ақидаҳои бузургони гузаштаро тақвият бахшида, падару модаронро уҳдадор мекунад, ки ба фарзандони худ номи нек гузоранд. Дар ин хусус дар моддаи 7, сархати 2-и Қонуни мазкур чунин омадааст:

« ба фарзанд тибқи арзишҳои миллӣ ном гузоранд» [4, с. 5].

Ба ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, баъди он ки ба фарзанд номи нек гузоштед «ва чун ба шашсолагӣ расад, ӯро адаб кунед».

Дар ин ғояе, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва дигар мутафаккирони бузурги халқи форсу тоҷик, дар таълиму тарбияи фарзанд ба миён гузоштаанд, маънии бениҳоят бузурге нуҳуфтааст.

Дар раванди тарбияи фарзанд мақом ва манзалати хонаводаи муттаҳиду устувор ва мустаҳкам ҳамчун маҳаки асосии ҷамъият бениҳоят бузург аст. Аз ин рӯ, ба падару модар лозим аст, ки тамоми ақлу хирад ва таҷрибаи худро баҳри таълиму тарбияи фарзандон равона созанд.

Чи тавре аз таъкидҳои ниёгон бармеояд, фарзанди баору номус, боақлу заковат, бомаърифату бофарҳанг, худогоҳу худшинос ва меҳанпарасту меҳнатдӯст давомдиҳандаи умри падару модар ва номбардори эшон мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, падару модар дар таълиму тарбия ва ба камол расидани онҳо ва муҳайё сохтани шароити мусоид ҳеҷ чизро дареғ надоранд. Зеро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» падару модарро вазифадор намудааст, ки барои саломатӣ, рушду такомули ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанди худ ғамхорӣ намоянд. Дар Қонуни мазкур ин ақида чунин баён шудааст: «барои саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанди худ ғамхорӣ намоянд» [4, с. 5].

Алии Ҳамадонӣ ба падару модар таъкид менамояд, ки онҳо дар ниҳоди кӯдакони худ аз синни тифлӣ хислатҳои неки инсониро ташаккул дода, парвариш намоянд. Ва кӯдак, ки ба ҳадди тамиз расид, пеш аз ҳама, дар замири ӯ ҳисси шарму ҳаёро парвариш кардан зарур аст. Зеро ки ҳаё нишонаи саодат аст ва инро рушд додан ғанимат ва кори хайр мебошад.

Ба қавли Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, яке аз сифатҳои аввалине, ки дар кӯдак аз синни тифлӣ пайдо мешавад, майл ба бисёр хӯрдан аст. Аз ин лиҳоз, падару модар бояд ба кӯдак одоби таом хӯрданро таълим диҳанд, бисёр хӯрданро дар чашми ӯ зишт кунанд ва аз захира ва ҷамъ кардани таом манъ кунанд ва кӯдакони бисёрхӯраро дар пеши ӯ сарзаниш кунанд, то вақте ки ин сифат дар вуҷуди вай шикаста шавад. Падару модар, ба ақидаи файласуф, бояд ба он бикӯшанд, ки фарзандон аз синни тифлӣ майл ба пӯшидани либосҳои рангоранг накунанд, онҳоро фаҳмонанд, ки ин пӯшиши занон ва муханнасон аст. Ва фарзандро аз суҳбати кӯдаконе, ки либос ва ҷомаҳои рангоранг мепӯшанд, нигоҳ доранд, чунки вайроншавии ахлоқи бештари кӯдакон аз ҳамин сар мезанад.

Ба ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, дар ҳолате ки майлу рағбати кӯдак бештар ба либосу ҷомаҳои рангоранг дода шуд, ӯ аз сифатҳои ахлоқӣ ва маънавӣ дур мемонад. Яъне, мутафаккир ҷонибдори он ақида мебошад, ки падару модар бояд бештар ба тарбияи ахлоқӣ ва маънавии кӯдак диққат диҳанд, на ба пӯшидани либосу ҷомаҳои рангорангу бисёр хӯрдани хӯрок. Ба қавли файласуфи бузург, агар падару модар дар раванди тарбияи ахлоқии кӯдак пеши ин корро нагиранд ва ӯ бештар ба пӯшидани либосу ҷомаҳои рангоранг, хӯрдани хӯроки зиёд ва захира кардани таом майл намояд, дар натиҷа ҳамаи ин сабабгори он мегардад, ки дар ниҳоди кӯдак сифатҳое, ба монанди дурӯғгӯӣ, ҳасад, кибр, ҳирс, бухл, макр ва ғадр рушд меёбад. Ин ақида дар осори мутафакир чунин омадааст: «Ва аввал сифате аз сифоти замима, ки дар тифл зоҳир мешавад, шараҳ аст бар хӯрдан. Бояд ки одоби таом хӯрдан ӯро таълим кунанд ва бисёр хӯрданро дар чашми ӯ зишт гардонанд ва аз захира кардани таом манъ кунанд ва ба эсор фармоянд ва кӯдакони бисёрхӯраро дар пеши ӯ сарзаниш кунанд ва бисёр хӯрдан, то он сифат дар вай шикаста шавад. Ва аз пӯшидани ҷомаҳои рангин ва абрешимин манъ кунанд ва ӯро огоҳ кунанд, ки ин пӯшиши занон ва муханнасон аст. Ва фарзандро аз суҳбати кӯдаконе, ки бо ҷомаҳои рангин ва абрешимин пӯшидан ва танаъум одат карда бошанд, албатта, нигоҳ доранд, ки фасоди ахлоқи бештари атфол аз ин аст. Ва бад-ин сабаб бештари сифат муҳлика аз дурӯғ ва намима ва ҳасад ва уҷб ва кибр ва ҳирс ва бухл ва макр ва ғадр дар ниҳоди кӯдак русух меёбад» [9, с. 95].

Ба ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, вақте ки кӯдак ба ҳадди таълим расид (аз синни 6-солагӣ), падару модар бояд ба таълими ӯ бипардозанд. Падару модар барои таълими фарзанд дар навбати аввал, устодеро интихоб намоянд, ки дорои ахлоқи ҳамида ва илму дониши замонавӣ бошад. Ба фикри Алии Ҳамадонӣ, таълимиро кӯдакро, пеш аз ҳама, аз таълими Қуръон оғоз карда, сипас ба таълими ахбор ва аҳодис ва мавоиз ва ҳикоёт дар бораи машоиху авлиёҳо машғул гардонанд. Алии Ҳамадонӣ ҷонибдори чунин ақида буд, ки агар кӯдак дар бораи шайххо, авлиёҳо, сулаҳо ва дигар бузургони ниёгон худ таълим гирифта, соҳибмаълумот шавад, дар ботини ӯ нисбат ба гузаштагони хеш меҳру муҳаббате пайдо мешавад, аммо мутафаккир падару модарро таъкид менамояд, ки фарзанди худро аз хондани ғазалҳо, ки дар он зикри ишқ ва зулф ва хол бошад, манъ кунанд, ки он дар ниҳоди кӯдак тухми фаҳшу фасод мепарварад.

Дар «Захират-ул-мулук» ин ақидаи хешро Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чунин шарҳ медиҳад: «Ва чун ба ҳадди таълим расад (ин ҷо сухан дар бораи фарзанд меравад), ба ҷиҳати таълими Қуръон устоде талаб кунад, ки ба салоҳ ва тақво мавсуф ва ба илми махориҷ устод бувад. Баъд аз таълими Қуръон ба таълими ахбор ва аҳодис ва мавоиз ва ҳикоёти машоих ва сулаҳо ва авлиё машғул гардонад, то муҳаббати аҳли салоҳ дар ботини ӯ мунғарис гардад ва аз хондани ғазалҳо, ки дар он зикри ишқ ва зулф ва хол бошад, манъ кунад, ки он тухми фасод дар дили атфол роста мегардонад» [9, с. 95].

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки таълимоти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ оид ба мавзуи таълими фарзанд дар оила, намунаи ибрат будани волидайн ва устод барои кӯдак то замони имрӯза аҳамияти педагогии худро гум накарда, дар

таълими фарзандон, баланд бардоштани савияи дониш, маърифатнокӣ, ташаккул ва такомули ҷаҳонбинӣ, худшиносию худгоҳии фарзандон, рушди маънавию фарҳангӣ ва устувор намудани вазъи руҳию равонии оила дучанд афзудааст.

Ин ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, то даврони мо дар раванди таълиму тарбияи фарзандон дар оила яке аз мавзуъҳои муҳимми ҷомеаи муосир ба ҳисоб меравад.

Бояд зикр намуд, ки имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳар чи бештар ба таълиму тарбия фаро гирифтани наврасону ҷавонон ҳамаи шароитҳоро фароҳам оварда истодааст, ки онҳо бештар ба таълим ва аз худ намудани техникаву технология ва илмҳои замонавӣ машғул шаванд.

Мутаассифона, баъзе падару модарон бошанд, таълиму тарбияи фарзандони хешро пурра бар дӯши мактаб гузоштаанд ва чунин ақида доранд, ки гӯё кори таълиму тарбия танҳо вазифаи мактаб мебошад.

Имрӯз дар ҷомеаи мо падару модароне ёфт мешаванд, ки ҳатто аз таълиму тарбия ва чӣ тавр таҳсил кардани фарзандони худ хабар надоранд, дар маҷлисҳои падару модарон тамоман иштирок намекунанд ва умуман назорат ҳам намебаранд. Аммо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бошад, дар навбати худ волидайнро уҳдадор кардааст, ки «-ба таълим фаро гирифтани фарзандро таъмин намуда, ба таҳсили ӯ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ монеъ нашаванд;

- дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бо даъвати маъмурияти муассисаи таълимӣ ҳатман иштирок намоянд» [4, с. 5].

Аз ақидаҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чунин бармеояд, ки тавсияҳое, ки ӯ ба падару модар додааст, дар ҷомеаи муосири мо низ мубрам ба ҳисоб меравад. Он ақидае, ки падару модар бояд фарзандони хешро аз хондани ғазалҳо, ки дар он зикри ишқ ва зулф ва хол аст, манъ кунанд, ин ақида дар замони мо ин корро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, яъне қонун падару модарро уҳдадор кардааст, ки масъалаи мазкурро ҳал намоянд. Масалан, дар моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар ин хусус чунин омадааст: «- ба фарзанд мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ (аз ҷумла тариқи телефонҳои мобилӣ), китобҳо, варақҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва дигар маводи чопии дорои хусусияти шаҳвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ ва терористиро манъ намоянд;

- ба фарзандон тамошои филмҳои дорои хусусиятҳои шаҳвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд» [4, с. 6].

Дар ин чо тафовут байни ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва нишондоди қонун, яъне талаботи ҷомеаи муосири мо дар он аён мегардад, ки ҳафтсад сол қабл агар дар бораи манъ кардани «хондан» сухан мерафт, пас имрӯз бошад дар бораи манъ кардани «тамошо» сухан меравад. Вале мақсад ва мароми ҳарду фикру ақида як аст, яъне аз роҳи бад гардонидан ҳифз намудани фарзандон мебошад.

Мусаллам аст, ки дар ҷаҳони муосир нисбат ба давраи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ техника ва технология хеле тараққӣ карда, яке аз омилҳои асосии пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ва дар раванди таълиму тарбияи насли ҷавон нақши ниҳоят калонро мебозад ва имрӯз инсон ҳаёти худро бе телевизион, телефони мобилӣ, почтаи электронӣ, алоқаи интернетӣ ва дигар воситаҳои техникӣ тасаввур карда наметавонад.

Бояд қайд кард, ки Алии Ҳамадонӣ яке аз роҳҳои асосии пешравии тарбияи фарзандонро дар оила дар баланд бардоштани савияи донишҳои педагогию психологии худи волидайн, ташаккули маънавиёти оила ва дуруст ба роҳ мондани раванди таълим медид. Ӯ бо мақсади аз хурдсолӣ ташаккул додани сифатҳои ахлоқии кӯдак ба падару модарон таъкид мекард, ки таълимро маҳз аз Қуръон, ахбор, ҳадисҳо ва ҳикоёт оғоз намоянд. Чунки Алии Ҳамадонӣ ба хубӣ дарк менамуд, ки мазмуни Қуръон, ахбор, ҳадисҳои Муҳаммад (с) ва ҳикояҳо пур аз

панду ахлоқ буда, дар ғанӣ ва тозаю покиза гардонидани ҷаҳони маънавию ахлоқии инсон нақши бениҳоят бузургро мебозад.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бо ин суханони хеш таъкид ба он дорад, ки падару модар дар оила бояд ки ба таълиму тарбияи фарзанд ба таври ҷиддӣ машғул шаванд. Ба қавли ӯ, агар падару модар ба фарзандонаш тарбияти хуб диҳад, вақте ки ӯ ба балоғат расад, баракаташро мебинад, яъне, фарзанд, ки таълиму тарбияи нек гирифт, нишонаи ӯ дар замираш дида мешавад ва ба ҷуз ба аҳли хайр ва салоҳ унс нагирад ва ҳамеша ба корҳои хайр бикӯшад. Ва агар таълиму тарбияти ӯ баръакси ҳол шавад, ӯ аз овони кӯдакӣ ба аҳли ғафлат ва шарр унс гирад ва фаҳш, бешармӣ, макр, ҳирс ва бисёр хӯрдан ва пӯшидани либосҳои зинатдиҳанда одати ӯ шавад. Ва дар синни балоғат, ки расид, аз қабули Ҳақ бегона шавад ва ваъз ва насиҳат ба дили ӯ таъсир нарасонад ва ба фисқу фасод ва шурур ва маосӣ гирифтор гардад ва вуболи ҳамаи ин оқибат ба девони падару модар бозгардад.

Ҳамин тариқ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба масъалаи таълиму тарбияи фарзандон дар оила диққати махсус дода, аз падару модар талаб намудааст, ки таълиму тарбияи кӯдакро аз синни хурдсолӣ оғоз намоянд. Ба ақидаи ӯ, дар таълиму тарбияи фарзандон падару модар танҳо ҳамон вақт ба комёбиҳо ноил мегарданд, ки худ намунаи ибрат бошанд. Бо мақсади дар оила таъмин намудани талаботи ягонаи маънавӣ ва муҳайё кардани фазои солими ахлоқӣ бо фарзандон ва бо мақсади баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ва ташаккули сифатҳои олии ахлоқи неки инсонӣ дар кӯдакон, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аз волидайн ва омӯзгору мураббӣ талаб намудааст, ки дар раванди таълиму тарбияи фарзандон ва шогирдони худ таҷрибаи якдигарро омӯхта, таҳлил карда, дар амал эҷодкорона истифода намоянд ва худ намунаи ибрати эшон гарданд.

Муқарриз:Ашурова Ш.К.- н.и.п., дотсенти ДДБ ба номи Носири Хусрав

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 2012.
3. Константинов Н.А. Таърихи педагогика / Н.А.Константинов, Е.Н. Мединский. - Душанбе, 1982. – 502 с.-С. 48.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». - Душанбе, 2012. - 160 с.
5. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). - Душанбе: Ирфон, 2007. - 616 саҳ., -С. 99
6. Лутфуллоев М. Мирзохоҷа Д. Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ /М.Лутфуллоев Д. Мирзохоҷа. - Д., 2011. -320 с.
7. Мавлоно Нуриддин Ҷафар Бадахшӣ. Хулосат-ул-маноқиб. Трактат. – В343 (б).
8. Мирзо Азизӣ. Таърихи мухтасари Хатлон. - Кӯлоб, 1992.
9. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. (таҳиягарон Ҳ. Асозода, Турдиев Қ.). - Душанбе: Ирфон, 2008. - 372 с.
10. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Асноди ҳолия. 229 (б) тоҷикӣ.
11. Маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон». Май, 2014/www.bonuvon.tj. с. 22.
12. Ҳотам Асоев. Алии Ҳамадонӣ ва мақоми ӯ дар фарҳанги Шарқ. - Душанбе: Ирфон, 2006, 144 с.
13. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Рисолаи Қуддусия. (таҳиягар А.Кучаров). - Кӯлоб, 1993. С. 8.
14. Насиҳатномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Таҳияи Ҳ. Асозода. – Кӯлоб, 1993, 160 с.
15. Нуров А. Ҳамкории оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ. -Д., 1989.
16. Суханронии Э. Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» 14 декабри 2010. Душанбе: Шарқи Озод. - 31 саҳ.

МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Муаллиф дар таълифоти хеш қайд кардааст, ки таълиму тарбияи дурусти фарзандон вазифаи аввалиндараҷаи падару модар ба ҳисоб меравад. Хусусан, дар замони муосир ин арзишҳо бояд боз ҳам хубтару беҳтар амалӣ гашта, фарзандон ҳамчун шахси бофарҳангу бомаърифат, худшиносу худогоҳ, бунёдкору созанда ва ватандӯсту инсонпарвар парвариш ёбанд.Ҳамчунин муаллиф таъкид

намудааст, ки аз бемасъулиятиву беназоратии қисме аз падару модарон гурӯҳе аз наврасону ҷавонон аз таълиму тарбия дур монда, ба корҳои ношоиста даст мезананд, дар кӯчаву хиёбонҳо аз субҳ то шом гаштугузор менамоянд ва бо нафарони бадрафтор ҳамроҳ мешаванд. Дар мақола андешаҳо аз осори илмию адабии яке аз мутафаккирони бузурги форсу тоҷик Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ гирд оварда шудаанд. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба масъалаи таълиму тарбияи фарзандон дар оила диққати махсус дода, аз падару модар талаб намудааст, ки таълиму тарбияи кӯдакро аз синни хурдсолӣ оғоз намоянд.Аз мазмуну мундариҷаи мақола бармеояд, ки дар тарбияи фарзанд баъзе волидайн бемасъулиятӣ нишон дода, рафтору кирдори фарзандонро зери назорати доимӣ намегиранд, ҳатто рафтору кирдори зишти онҳоро дидавуดониста маҳкум накарда, худро ба нодонӣ мезананд. Чунин рафтор ва муносибати ин гуна волидайн нисбати фарзандон ба он оварда расонидааст, ки баъзе ҷавонон гурӯҳ- гурӯҳ ба корҳои ношоиста даст мезананд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ин қабил ҷавонон оқибат ба панду насиҳатҳои волидайн ва калонсолон гӯш намедиҳанд, балки худсарию худписандӣ карда, ба авбошию ҷинояткорӣ даст мезананд ва на танҳо ба дигар ҷавонон, балки умуман ба ҷамъият таъсири бад мерасонанд.

Калидвожаҳо: таълиму тарбияи фарзанд, масъулияти падару модар, оила, волидайн, муносибат, муошират, ахлоқ, панду андарз, меҳру муҳаббат, якдигарфаҳмӣ, дӯстӣ, ҳурмату эҳтиром, бофарҳангу бомаърифат, худшиносу худогоҳ.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ И ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ, С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МИР САЙИДА АЛИИ ХАМАДАНИ

Автор в своей статье пишет, что правильное воспитание и обучение детей является одной из первейших задач родителей. Особенно в новых условиях, когда родители обязаны воспитывать культурных, грамотных, сознательных и созидательных патриотов и гуманистов. Но, к сожалению, по причине безответственности некоторых родителей, подростки и юноши остаются вне воспитания и обучения, и в этой связи оставаясь беспризорными с утра до вечера на улице, связываются с плохой компанией и совершают противоправные действия. Автор, говоря об ответственности родителей в воспитании и обучения детей, опирается на взгляды одного из таджикско-персидских ученых мудрецов Мир Сайида Алии Хамадани и приводит много примеров о его высказывания по поводу ответственности родителей в воспитании и обучению детей. Мир Сайид Алии Хамадани уделяет особое внимание воспитанию детей в семье и требует от родителей, чтобы они начинали воспитание и обучение своих детей с раннего возраста. Из статьи ясно, что некоторые родители безответственно относятся к воспитанию своих детей и оставляют их без присмотра и даже не осуждают их по поводу плохого поведения. Ведут себя таким образом, как будто ничего не происходит. Такое безответственное отношение к детям привело к тому, что некоторые подростки, создавая группы, совершают противоправные деяния. Наблюдение за такими подростками показывает, что впоследствии такие подростки игнорируя всё и всех, совершают преступления и своими поступками наносят себе и обществу большой вред.

Ключевые слова: обучение и воспитание, ответственность родителей, семья, родители, отношение, нравственность, нравоучение, любовь, взаимопонимание, дружба, уважение, культурный и грамотный,

THE RESPONSIBILITY OF PARENTS IN THE EDUCATION AND EDUCATION OF CHILDREN FROM THE POINT OF VIEW OF THE WORLD OF SAYYID ALIA HAMADANI

The author writes in his article that the correct upbringing and education of children is one of the primary tasks of parents. Especially in new conditions, when parents are obliged to educate cultural, literate, conscious and creative patriots and humanists.But unfortunately, due to the irresponsibility of some parents, adolescents and young men are not in the field of education and training, and in this regard, remaining homeless from morning to evening on the street get in touch with bad company and commit illegal actions.The author, speaking about the responsibility of parents in the upbringing and education of children, relies on the views of one of the Tajik-Persian learned sages Mir Sayyid Aliya Hamadani and gives many examples of his statements on the responsibility of parents in the upbringing and education of children. Mir Sayyid Aliya Hamadani pays special attention to raising children in a family and requires parents to start raising and educating their children from an early age.The article suggests that some parents are irresponsible in raising their children and leave them unattended, and do not even condemn them for bad behavior. They behave in such a way as if nothing is happening. Such a lack of responsible attitude towards children has led to the fact that some adolescents, creating groups, commit illegal acts. Observation of such adolescents shows that as a result, such adolescents, ignoring everything and everyone, commit a crime and by their actions bring great harm to themselves and to society.

Key words: education and upbringing, parental responsibility, family, parents, attitude, morality, moral teaching, love, mutual understanding, friendship, respect, cultural and literate.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Каримова Махфират Маҳмадалиевна* -** Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои педагогӣ, устоди кафедраи педагогика. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи С.Айнӣ, 67.. Телефон: **(+992) 900-35-35-51.**

Сведение об авторе: ***Каримова Махфират Махмадалиевна*** - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры педагогики.
Адрес: 7351040, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица С.Айни, 67.
Телефон: **(+992) 900-35-35-51.**

Information about the author: ***Karimova Makhfirat Makhmadalievna* -** Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, candidate of pedagogical sciences, teacher of the department of pedagogy. **Address:** 7351040, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, S. Aini street, 67.**Phone: (+992) 900-35-35-51.**.

УДК:370.3.30

САЛОҲИЯТНОКИИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ САМАРАНОКИИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Хайруллоев Д.Ш.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар марҳилаи муосири рушди ҷомеа истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва иртиботӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолият ба тағйирёбии низоми маориф оварда расонидааст. Раванди иттилоотонии маориф, аз бисёр ҷанба, бо сатҳи салоҳиятҳои касбии донишҷӯён дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ муайян карда мешавад. Дар алоқамандӣ бо ин, тайёр намудани мутахассисон, ки метавонанд дониши худро дар истеҳсолот бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ татбиқ намоянд, вазифаи аввалиндараҷаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба масъалаи мазкур миқдори зиёди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бахшида шуда бошанд ҳам, таҳқиқотҳои педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотиву иртиботии донишҷӯён, омили ҳалкунанда будани технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар таъмини самарнокии таҳсилоти касбӣ ба таври маҷмӯавӣ гузаронида нашудаанд. Аз ин хотир, дар шароити имрӯза, зарурати таҳқиқи ҷанбаҳои асосии муносибатҳои методологӣ ва назариявии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим ба миён омадааст. Таҳқиқи масъалаи ташаккули салоҳиятҳои иттилоотиву иртиботӣ, ва омили ҳалкунанда будани он, бо назардошти хусусиятҳои марҳилаи муосири иттилоотонии ҷомеа ва маориф, мазмуну мундариҷаи тайёр намудани мутахассисони техникӣ бо истифода аз техноогияҳои иттилоотиву иртиботӣ талаб карда мешавад.

Тайёр намудани мутахассиси рақобатпазир ва мувофиқ ба ҳаёту фаъолияти муосири касбӣ, дониш ва маҳорату малакаҳои мутобиқро дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ талаб менамояд. Истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар раванди таълим самаранокии таҳсилоти касбиро таъмин менамояд. Талаботҳои нав дар низоми маориф зарурати баланд бардоштани сатҳи салоҳиятнокии омӯзгорон ва донишҷӯёнро пешниҳод менамоянд, ки дониш, малака ва маҳоратро дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ талаб мекунанд.

Ба хотири муайян намудани салоҳият ва салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботӣ ҳамчун омили самаранокии таҳсилоти касбӣ, зарур мешуморем, ки дастгоҳи мафҳумӣ дар ин самт мавриди тасниф ва баррасӣ қарор дода шавад. Дар сарчашмаҳои илмӣ миқдори зиёди таснифоти мафҳумҳои “салоҳият” ва “салоҳиятнокӣ” мавҷуд аст, ки ба мушкил гардидани фаҳми воқеии он оварда расонидааст. Аввалин маротиба мафҳуми “салоҳият” аз тарафи Н.Хомский барои ифода намудани қобилият дар иҷроиши фаъолияти муайян, махсусан фаъолияти забонӣ ва зеҳнӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Н.Хомский мафҳуми “салоҳият”–ро ҳамчун низоми қобилиятҳои зеҳнӣ, низоми донишҳо ва ақидаҳо, ки

дар ҳамбастагии тарафайн бо дигар омилҳо инкишоф менамояд, тасниф намудааст [15, с. 84].

Сипас, миқдори зиёди таснифот ба миён омаданд, ки ба ҷанбаҳои мухталифи мафҳуми "салоҳият" ва "салоҳиятнокӣ" нигаронида шуда, боиси ташаккули муносибатҳои мухталифи илмӣ гардиданд. Дар доираи чунин муносибатҳои илмӣ салоҳият ва салоҳиятнокӣ ҳамчун дониш ва таҷриба дар ин ё он соҳа, ҳамчун имконияти шахсӣ, дониш ва таҷриба, ки имконияти иштирок дар коркарди доираи муайяни қарорҳо ё ҳалли масъаларо дар асоси мавҷудияти дониш ва таҷриба таъмин менамуд, баррасӣ мегардид.

Л.Н.Давидова мафҳуми "салоҳиятнокӣ"-ро ҳамчун сатҳи маълумотнокӣ, ки бо қобилияти ҳалли вазифаҳо дар соҳаҳои мухталифи фаъолият дар асоси донишҳои назариявӣ алоқаманд аст, тасниф намудааст [3,с.7]. М.Н. Горюнова салоҳиятнокиро ҳамчун қобилияти шахсият дар ҳалли доираи васеи вазифаҳои воқеӣ; омодагии қонеъкунанда ба фаъолият тасниф намудааст [2,6]. Муҳаққиқони тоҷик М.Лутфуллозода ва Ғ. Бобизода салоҳиятро ҳамчун ҷабидани дониш, маҳорату малака, таҷрибаи амалӣ, технологияи педагогӣ, маънавиёт ва фарҳанг, ки дар мустақилияти иҷтимоӣ-робитавӣ, ахбор, тафаккури интиқодӣ, таҳқиқотӣ, тафаккури эҷодӣ, эҳсос, арҷгузорӣ ва ғайра ифода мегардад, тасниф намудаанд [11,с.7-8].

Таҳлили таснифоти мафҳумӣ нишон медиҳад, ки дар амалияи таҳсилотии муосир мафҳуми салоҳиятнокӣ ба сифати мафҳуми "марказӣ" баромад менамояд, ки на танҳо унсурҳои маърифатӣ ва амалиётиву технологӣ, балки унсурҳои ҳавасмандӣ, этникӣ, иҷтимоӣ ва рафториро фарогир мебошад [10,с.15]. Чунин мешуморем, ки ин унсурҳо натиҷаи таҳсилот, низоми самтгириҳои арзишӣ, одат ва рафторро муттаҳид менамоянд.

Илова бар ин, фаҳми салоҳиятнокӣ на танҳо ҳамчун мавҷудияти дониш ва таҷриба, балки қобилият ва истифодаи он ҷой дорад, ки ба қобилияти суъбект дар амалнамоӣ мувофиқи шароити мавҷуда оварда мерасонад. И.А.Колесников чунин мешуморад, ки мафҳуми салоҳиятнокӣ дар муайян намудани андозаи касбияти инсон истифода мешавад ва дар чунин ҳолат салоҳиятнокии касбии мутахассисро дар назар дошта, инкишоф ва самгирии онро дар фаъолияти амалӣ таъкид менамояд [6,с.240]. Е.В. Михеева қайд менамояд, ки салоҳиятнокии касбӣ ин маҷмуи сифат ва хусусиятҳое мебошад, ки бо самтгирии инфиродӣ ба ин соҳаи фаъолият мувофиқ буда, инсон онро дар раванди фаъолияти касбӣ ба даст меорад [12,с.240].

Дар сохтори салоҳиятнокии субъект, асосан чор унсури зарурӣ ҷудо карда мешавад:

-унсури ҳавасмандӣ-мақсаднокӣ, ки бо мавҷудияти шавқу рағбат ба кор бо технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ, сабабҳои омӯзиши онҳо, гузориш ва дарки мақсади фаъолияти иттилоотӣ тасниф карда мешавад;

- унсури маърифатӣ-мундариҷавӣ, ки ҳамчун мавҷудияти маҷмуи донишҳо оид ба метод ва воситаҳои кор бо иттилоот, қобилияти истифода намудани онҳо дар фаъолияти касбӣ ошкор карда мешавад;

-унсури амаливу фаъолиятӣ, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, фаҳмиши принсипи кор бо онҳо, имконият ва маҳдудияти воситаҳои технологиро дар бар мегирад;

-унсури рефлексивӣ, ки ҳамчун истифодаи донишҳои мавҷуда ва донишҳои нав азхудшуда барои ҳалли масъалаҳои пайдошуда ва вазифаи ислоҳи фаъолияти иттилоотӣ дар асоси худтаҳлилнамоӣ ва худтанзимнамоӣ фаҳмида мешавад [4,с.69].

Таҳлили сохтори салоҳиятнокӣ нишон медиҳад, ки он ҳамчун омили асосӣ ва зарурии таъмини самаранокии таҳсилоти касбӣ баромад менамояд. Маҳз чунин нақш ва мақоми салоҳиятнокӣ буд, ки аз тарафи Шурои Аврупо панҷ салоҳияти калидӣ муайян карда шудааст, ки бояд ҷавонон дар раванди таълим аз худ намоянд:-салоҳиятҳое, ки бо афзудани ҷанбаи иттилоотонии ҷомеа алоқаманд мебошанд;- салоҳиятҳои муошırати хаттӣ ва шифоҳӣ;- салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ;- салоҳиятҳое, ки бо мавҷудият дар ҷомеаи серфарҳанг алоқаманд мебошанд;- қобилияти омӯзиш ва худтакмилдиҳӣ дар тули тамоми ҳаёт [13,с.44].

Дар шароити муосир салоҳиятнокии касбӣ ба сифати омили воқеии рақобатпазирӣ баромад менамояд. Муносибатҳои гуногуни илмиро ба масъалаи мазкур баррасӣ намуда, метавон қайд намуд, ки рақобатпазирӣ, мобилияти касбӣ, салоҳиятнокии касбӣ – ин сатҳи баланди донистани ин ё он шакли фаъолият, ин низоми донишҳо, малакаву маҳорат, ташаккули бунёдии ҷаҳони дохилии шахсият: талаботҳо, муқаррарот, сабабу омилҳои фаъолият, тасаввурот оид ба худ мебошад. Аксарияти муаллифон масъалаи тайёр намудани кадрҳои педагогиро, ки метавонанд дар раванди таълим технологияҳои навтарини иттилоотиро истифода намоянд, таҳқиқ намуда, асосан, мафҳуми “омодагии касбӣ”-ро истифода менамоянд [8,с.25].

Аз рӯйи мазмуну мундариҷа мафҳуми “салоҳиятнокии касбӣ” бо мафҳуми “омодагии касбӣ” наздик аст. Омадагии касбӣ ба фаъолият ҳамчун хусусияти устувори шахсият, маҷмуи ягона, ки аз унсурҳои ҳавасмандӣ, маърифатӣ ва ҳиссиётиву иродавӣ иборат аст ва ба талаботҳои фаъолият ҷавобгӯ мебошанд, тасниф карда мешавад [8,с.27].

Тафовути ин падидаҳо дар он зоҳир мегардад, ки омодагӣ ин вазъияти тайёр будани тамоми ҷанбаҳо, яъне донишҳо, малакаву маҳорат, сифатҳои касбӣ аст, салоҳиятнокӣ бошад, ин иҷро намудани омодагӣ аст, ки дар раванди фаъолияти касбӣ бо назардошти шароити махсуси фаъолият тасҳеҳ карда мешавад.

Таҳлили сарчашмаҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки аксарияти муаллифон дар таснифоти мафҳуми “салоҳиятнокӣ”, ба сифати ҷанбаи калидӣ – истифодаи дониш дар фаъолияти амалиро ҷудо менамоянд. Ҳамин тариқ, дар шароити таҳсилот сифатҳои касбиро метавон унсури омодагии касбӣ шуморид, дар шароити фаъолияти касбӣ бошад, сифатҳои касбӣ ҳамчун унсури салоҳиятнокии касбӣ баромад менамоянд. Яке аз шаклҳои асосии салоҳиятнокӣ – салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ба ҳисоб меравад. Салоҳият ва салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ яке аз шаклҳои калидии салоҳиятнокии инсони муосир ба ҳисоб меравад, ки дар ҳалли вазифаҳои

мухталиф бо истифодаи компютер, воситаҳои телекоммуникатсионӣ, интернет ва ғайраҳо зоҳир мегардад.

Шахсоне, ки мехоҳанд ба талаботҳои муосири раванди таълимӣ мувофиқ бошанд, саъю кӯшиш менамоянд, ки дар тули тамоми фаъолияти касбӣ ба омӯзиш ва худтакмилдиҳӣ машғул шаванд, ки самаранокии ин раванд бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотиву иртиботӣ таъмин карда мешавад. Бо салоҳият ва салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботӣ шаклҳои дигари салоҳиятнокӣ алоқаманд мебошанд. Дар ҷаҳони муосир бе салоҳият ва салоҳиятнокии пурраи иттилоотиву иртиботӣ ташаккули шаклҳои дигари салоҳиятнокӣ мушкил аст.

Дар таҳқиқотҳои О.И.Кочурова салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботиро ҳамчун низоми донишҳо ва малакаву маҳорати компютерӣ, ки дар касби мушаххас сатҳи зарурии бадасторӣ, коркард, интиқол, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди иттилооти муайянкунандаи касбиро таъмин менамояд, тасниф намудааст [7,с.14].

О.Н. Ионова салоҳиятнокии иттилоотиро ҳамчун сифати интегративии шахсият, бунёди низоми донишҳо, маҳорату қобилияти субъект дар соҳаи иттилоот ва технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ, таҷрибаи истифодаи онҳо, инчунин қобилияти такмили донишҳо ва малакаву маҳорати худ, қабули қарорҳои нав дар шароити тағйирпазирӣ ё вазъияти ногаҳонӣ бо истифодаи воситаҳои технологии муосир муайян намудааст [4,с.69].

В.Г. Первутинский мафҳуми “салоҳиятнокии иттилоотӣ”–ро ҳамчун синтези донишҳо ва маҳорати махсуси мавзуӣ тасниф намудааст, ки дар фаъолияти касбии педагогӣ имконияти кори мақсаднокро бо иттилооти босуръат тағйирёбанда ва қобилияти ҳалли вазифаҳои ғайристандартиро дар асоси донишҳои мавҷуда таъмин менамояд [16,с.55-61].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сарчашмаҳои илмӣ мафҳуми “салоҳиятнокии иттилоотӣ”, “салоҳиятнокии компютерӣ” истифода мешаванд, лекин як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки мантиқан истифодаи “салоҳиятнокӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ” дуруст аст, зеро ин мафҳум ҳамон калимаҳои калидиро, ки ба таври пурра мундариҷаи мафҳумро ошкор менамоянд, дар бар мегирад. Мақсади асосии таҳсилоти касбӣ аз тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат, салоҳиятнок, масъулиятнок, донандаи касби худ, дорои қобилияти инкишофи доимии касбӣ, аз мобилияти иҷтимоӣ ва касбӣ, аз қонеъ намудани талаботи шахсият дар бадастории маълумоти касбӣ иборат аст [1,с.70]. Албатта, ба даст овардани чунин мақсад бе истифодаи воситаҳои муосири иттилоотиву робитавӣ ғайриимкон аст.

Дар шароити имрӯза, омӯзгорон дорои имкониятҳои васеи истифодаи технологияҳои мухталифи иттилоотиву робитавӣ дар раванди таълим мебошанд. Дар ин самт метавон маҷмуи маълумотҳо, иттилоот аз шабакаи интернет, воситаҳои сершумори электронии таълимӣ, луғатҳо ва маълумотномаҳо, маводҳои дидактикӣ, презентатсияҳо ва барномаҳоро махсусан қайд намуд. Ба шарофати ин воситаҳои иттилоотиву иртиботӣ мундариҷаи таҳсилот, имконияти босуръати иваз намудани иттилоот бо шарикон таъмин карда мешавад [9,с.37].

Имрӯз, ҷаҳон бештар аз технологияҳои иттилоотӣ вобаста гардидааст ва оянда аз омӯзгорон ва мутахассисон захираи бузурги донишҳои мухталиф, аз он

ҷумла донистани технологияҳои иттилоотиро талаб менамояд. Бозор донишҳои васеъ ва коркардҳои босуръатро дар асоси воситаҳои мавҷуда талаб менамояд. Дар чунин ҳолат омӯзгор на танҳо ба хонадагон таълим медиҳад, онҳоро тарбия менамояд ва рушди шахсии онҳоро таъмин мекунад, балки бо ворид гардидани технологияҳои иттилотиву иртиботӣ ба раванди таълим ҳавасмандии бузургро дар самти худомӯзӣ, рушди касбӣ ва эҷодӣ ба даст меорад.

Омӯзгор тарзи истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникативиро аз худ менамояд, онҳоро дар раванди таълим дар тайёр намудани мутахассисони оянда, ки дар ҷомеаи нави иттиллотӣ фаъолият менамоянд, истифода мекунад. Бо чунин васила омӯзгори фанҳои тахассусӣ сифати таҳсилот, сатҳи тайёр намудани мутахассисониояндаро баланд менамояд.

Шароити зарурии ташаккули салоҳиятнокии мутахассиси оянда дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ салоҳиятнокии омӯзгор дар соҳаи мазкур ба ҳисоб меравад. Ворид ва дуруст истифода намудани технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар раванди таълим яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад, ки чунин имкониятро таъмин менамояд. Аз ин хотир, барои муносибат ва ҳалли самараноки вазифаҳои муҳимми касбӣ, зарур аст, ки тамоми кормандони соҳаи маориф дорои салоҳият ва салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ бошанд [5,с.48].

Технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фазои таълимӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани маҳорати касбӣ баромад менамоянд. Барои идораи самараноки фаъолияти донишҷӯён дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фаъолиятиояндаи касбӣ, дорои салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ будани омӯзгор зарур аст, ки қисми таркибии маҳорати касбии омӯзгори муосир ба ҳисоб меравад.

Салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботии омӯзгор ҳамчун омодагӣ ва қобилияти ӯ дар истифодаи технологияҳои муосири иттилоотиву иртиботии муосир дар фаъолияти педагогӣ барои ҳалли доираи васеи вазифҳои таълимӣ ва банақшагирии баланд бардоштани тахассус дар ин соҳа фаҳмида мешавад [14,с.51]. Ба сифати нишондиҳандаҳои салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ҷанбаҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

-дарки ворид гардидани низоми маориф ба равандҳои глобалии иттилоотӣ;

-тайёрӣ ба азхудкунии дастрасии самаранок ба ҳаҷми номаҳдуди иттилоот, таҳлил ва коркарди иттилоот;

-ташаккул ва рушди сифатҳои шахсӣ, ки имконияти тавлиди ғояҳоро дар муҳити нави иттилотиӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои инноватсионӣ пешниҳод менамояд;

-мавҷудияти сатҳи баланди фарҳанги иртиботӣ, яъне коммуникатсия тариқи воситаҳои иттилоотӣ, тасаввуроти назариявӣ ва таҷрибаи амалии ташкили ҳамкориҳо, ки дар доираи муоширати фаъол амалӣ мегардад;

-азхудкунии таҷрибаи илмӣ ва иҷтимоии корҳои якҷоя;

-азхудкунии фарҳанги интихоб, нигоҳдорӣ, таҷдид, пешниҳод ва ҳамгироии иттилоот дар соҳаи интихобгардида;

-истифодаи технологияҳои муосири интерактивии телекоммуникатсионӣ ҳамчун ҷанбаи зарурии рушди касбият дар ҷараёни маълумотгирӣ дар ҷомеаи муосири иттилоотӣ;

- қобилият ба моделсозӣ ва бунёди муҳити иттилоотиву таълимӣ, ояндабинии фаъолияти касбии худ.

Салоҳиятнокии донишҷӯён ҳамчун омодагӣ ва қобилият дар истифодаи мустақил ва масъулиятноки технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фаъолияти касбӣ баррасӣ карда мешавад. Аз тарафи донишҷӯён имконият ва маҳдудиятҳо, ки аз нишондиҳандаҳои технологии воситаҳои иттилоотиву иртиботӣ ва хусусиятҳои муҳити таълимиву иттилоотӣ бармеояд, ҷудо карда мешаванд. Донишҷӯён дар чунин муҳит фаъолият менамоянд, ки барои ташаккул ва инкишофи салоҳият ва салоҳиятнокии онҳо дар самти истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ шароити муфидро таъмин менамояд. Илова бар ин, вазифаҳои таълим ва тарбия, ки бо хусусиятҳои касбиву шахсии донишҷӯён алоқаманд мебошанд, мушаххас гардонида мешаванд. Дар чунин ҳолат сохтори салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ чунин арзёбӣ карда мешавад:

-донишҳо оид ба имконияти технологияҳо, истифода ва маҳдудияти онҳо барои ҳалли вазифаҳо;

-қобилияти истифода намудани технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фаъолияти касбӣ;

-таҷрибаи истифодаи маҷмуи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фаъолияти касбӣ, зоҳир намудани мустақилият ва ташаббускорӣ;

-такмили қобилият, пурра намудани донишҳо ва рушди таҷриба дар соҳаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ, истифодаи малакаву маҳорат дар фаъолияти касбӣ.

Г.А.Кручинина қайд менамояд, ки салоҳият ва салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботии донишҷӯёнро ҳамчун қисми таркибии салоҳият як қатор шартҳои иловагии фаъолияти касбӣ муайян менамоянд:

-омодагӣ, ҷустуҷӯ ва коркарди иттилоот дар шакли электронӣ;

-баланд бардоштани салоҳиятнокии касбии худомӯзӣ бо истифода аз захираҳои таълимӣ;

-гузаронидани машғулятҳои амалӣ бо истифода аз технологияҳои компютерӣ;

-истифодаи захираҳо ва муошират дар Интернет, истифодаи технологияҳои телекоммуникатсионӣ дар ташкили фаъолияти таълимӣ ва илмиву таҳқиқотии донишҷӯён [8,с.15].

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза, салоҳият ва салоҳиятнокии технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ яке аз омилҳои муҳимми таъмини самаранокии таҳсилоти касбӣ ба ҳисоб рафта, диққати махсусро талаб менамояд. Тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат аз истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ва мутобиқан ташаккул ва инкишофи салоҳият ва салоҳиятнокии мутахассисони оянда дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ вобаста аст.

Муқарриз: Мирзоев А.Р.- д.и..п., профессори ДБССТ

АДАБИЁТ

1. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В.П. Беспалько. – М.: МПСИ, 2002. –352 с.
2. Горюнова М.А. Распределенная модель повышения квалификации педагогов в сфере информационных и коммуникационных технологий / М.А. Горюнова. – СПб: Питер, 2006. – 122 с.
3. Давыдова Л.Н. Различные подходы к определению качества образования / Л.Н. Давыдова // Качество. Инновация. Образование. – М., 2005. -№2. - С. 5-8.
4. Ионова О.Н. Формирование информационной компетентности взрослых в процессе дополнительного образования / О.И.Ионова. – Великий Новгород: Академия, 2007. – 173 с.
5. Кобенкулова Ж.Т. Основные структуры ИКТ-компетенции учащихся специальных дисциплин / Ж.Т. Кобенкулова // Психология и образование. – М., 2016. – №5 (23). –С. 44-51.
6. Колесникова И.А. Коммуникативная деятельность педагога / И.А. Колесникова. – М.: Академия, 2007. – 336 с.
7. Кочурова О.И. Система обучения взрослых по использованию компьютерных технологий в профессиональной деятельности / О.И. Кочурова. –СПб: Питер, 996. – 242 с.
8. Кручинина Г.А. Дидактические основы формирования готовности будущего учителя к использованию новых информационных технологий обучения / Г.А. Кручинина. – М.: Педагогика, 1996. – 40 с.
9. Кулик, Е.Ю. Система формирования готовности учителей к конструированию информационной образовательной среды предметного / Е. Ю. Кулик. – М.: РГБ, 2005. – 169 с.
10. Куликова Ю.К. Формирование информационно-коммуникационной компетенции преподавателей специальных дисциплин в среднем профессиональном учебном заведении / Ю.К. Куликова. – Нижний Новгород: Академия, 2008. – 199 с.
11. Лутфуллозода М. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо / М.Лутфуллозода, Ғ.Бобизода. –Душанбе, 2017. -86 с.
12. Михеева Е.В. Практикум по информационным технологиям в профессиональной деятельности / Е.В. Михеева. – М.: Академия, 2006. – 256 с.
13. Роберт И.В. Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования / И.В. Роберт. – М.: БИНОМ, 2012. – 69 с.
14. Урсова, О.В. Развивающий потенциал информационно-коммуникационных технологий в системе повышения квалификации учителей-предметников / О. В. Урсова. – Новгород, 2006. – 195 с.
15. Хомский, Н. Язык и мышление. –М.: Изд-во Московского университета, 1972. -123 с.
16. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. -С. 55-61.

САЛОҲИЯТНОКИИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ САМАРАНОКИИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур масаъалаи салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботӣ ҳамчун омили асосии таъмини самаранокии таҳсилоти касбӣ баррасӣ карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки раванди иттилоотонии маориф дар асоси сатҳи салоҳиятнокии касбии донишҷӯён дар самти истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ муайян карда мешавад. Дар алоқамандӣ бо ин, тайёр намудани мутахассисон, ки метавонанд дониши худро дар истеҳсолот бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ истифода намоянд, вазифаи аввалиндараҷаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба ҳисоб меравад. Дар амалияи таҳсилотии муосир мафҳуми салоҳиятнокӣ ба сифати мафҳуми “марказӣ” баромад менамояд, ки на танҳо унсурҳои маърифатӣ ва амалиётиву технологӣ, балки унсурҳои ҳавасмандӣ, этникӣ, иҷтимоӣ ва рафториро фарогир мебошад. Чунин унсурҳо натиҷаи таҳсилот, низоми самтгириҳои арзишӣ, одат ва рафторро муттаҳид менамоянд. Рақобатпазирӣ, мобилияти касбӣ, салоҳиятнокии касбӣ – ин сатҳи баланди донистани ин ё он шакли фаъолият, ин низоми донишҳо, малакаву маҳорат, ташаккули бунёдии ҷаҳони дохилии шахсият: талаботҳо, муқаррарот, сабабу омилҳои фаъолият, тасаввурот оид ба худ мебошад. Мақсади асосии таҳсилоти касбӣ аз тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат, салоҳиятнок, масъулиятнок, донандаи касби худ, дорои қобилияти инкишофи доимии касбӣ, аз мобилияти иҷтимоӣ ва касбӣ, аз қонеъ намудани талаботи шахсият дар бадастории маълумоти касбӣ иборат аст. Тайёр намудани мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат аз истифодаи сатҳ ва сифати технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ва мутобиқан ташаккул ва

инкишофи салоҳият ва салоҳиятнокии мутахассисони оянда дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: салоҳият, маълумоти олӣ, масъулиятнок, технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ, мутахассиси рақобатпазир, низоми маориф, дониш ва таҷриба.

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматривается проблема информационно-коммуникационной компетентности как ключевого фактора обеспечения эффективности профессионального образования. Автор отмечает, что процесс информатизации образования определяется, исходя из уровня профессиональной компетентности студентов в использовании информационно-коммуникационных технологий. В связи с этим подготовка специалистов, способных применять свои знания на производстве с использованием современных информационных технологий, является приоритетной задачей вузов.В современной образовательной практике понятие компетентности выступает как «центральное» понятие, которое охватывает не только когнитивные и операционно-технологические элементы, но и мотивационные, этнические, социальные и поведенческие элементы. Такие элементы объединяют результаты обучения, систему ценностных ориентаций, привычки и модели поведения. Конкурентоспособность, профессиональная мобильность, профессиональная компетентность - это высокий уровень знания той или иной формы деятельности, это система знаний, навыков и умений, конструктивное формирование внутреннего мира личности: требования, установки, мотив деятельности и представление о себе. Основной целью профессионального образования является подготовка конкурентоспособных, компетентных, ответственных специалистов на рынке труда, знающих свою профессию, способных к непрерывному профессиональному развитию, социальной и профессиональной мобильности, отвечающих потребностям личности при получении профессионального образования. Подготовка конкурентоспособных специалистов на рынке труда зависит от уровня и качества использования информационно-коммуникационных технологий и, соответственно, формирования и развития компетенций и компетентности будущих специалистов в сфере высшего образования.

Ключевые слова: компетенция, высшее образование, ответственность, информационно-коммуникационные технологии, конкурентоспособный специалист, система образования, знания и опыт.

INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE AS A FACTOR IN THE EFFECTIVENESS OF PROFESSIONAL EDUCATION

This article examines the problem of information and communication competence as a key factor in ensuring the effectiveness of professional education. The author notes that the process of informatization of education is determined based on the level of professional competence of students in the use of information and communication technologies. In this regard, the training of specialists capable of applying their knowledge in production using modern information technologies is a priority task for universities. In modern educational practice, the concept of competence acts as a "central" concept that covers not only cognitive and operational-technological elements, but also such as motivational, ethnic, social and behavioral elements. These elements combine learning outcomes, value systems, habits and behaviors. Competitiveness, professional mobility, professional competence is a high level of knowledge of a particular form of activity, it is a system of knowledge, skills and abilities, a constructive formation of the inner world of a person: requirements, attitudes, motive of activity, and self-image.The main goal of professional education is to train competitive, competent, responsible specialists in the labor market, who know their profession, capable of continuous professional development, social and professional mobility, meeting the needs of the individual in obtaining vocational education. The training of competitive specialists in the labor market depends on the level and quality of the use of information and communication technologies and, accordingly, the formation and development of the competence of future specialists in the field of higher education.

Key words: competence, higher education, responsibility, information and communication technologies, competitive specialist, education system, knowledge and experiences.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Хайруллоев Диловар Шамсуллоевич*** - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, унвонҷӯй. **Суроға:**735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи С.Айнӣ, 67.

Сведение об авторе: ***Хайруллоев Диловар Шамсуллоевич*** - Бохтарский государственый университет имени Носира Хусрава, соискатель. **Адрес**: 7351040, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица С.Айни, 67.

Information about the author: ***Khairulloev Dilovar Shamsulloevich*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, applicant. Address: 7351040, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, S. Aini street, 67.

УДК:370.34

ҶАНБАИ ИҶТИМОӢ-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАРҲАНГИ ИНСОН

Шарипов Р.С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тибқи нишондоди адабиёти муосири илмӣ ва педагогӣ, педагогикаи иҷтимоӣ дар ибтидои асри ХХ пайдо шудааст. Баъзе муҳаққиқон пайдоиши онро бо номи муҳаққиқи олмонӣ Ф.Дайтервег мепайванданд. Ӯ чунин мешуморид, ки таҳсил бояд на танҳо бо табиати кӯдак, балки бо сатҳи фарҳанги замон ва давлати муайян, яъне бо дарназардошти тағйири шароити иҷтимоию таърихӣ баррасӣ карда шавад [8, с.4]. Муҳаққиқ П.Наторп чунин мешуморид, ки вазифаи асосии педагогика муайян кардани шароити иҷтимоӣ мебошад, ки барои рушд, тарбия ва ташаккули шахсияти инсон бештар мусоид мекунад [8;5].

Бояд зикр кард, ки ҳатто мутафаккирони Юнони қадим Демокрит, Протагорас, Суқрот, Афлотун, Арасту алоқаи зичи байни маориф ва сохтори сиёсии давлатро таъкид кардаанд [10].

Педагогикаи иҷтимоӣ бар хилофи тамоюлҳое, ки дар педагогикаи умумӣ вуҷуд доштанд, ташаккул ва рушд ёфт ва тарафдорони он мустақилияти принсипҳо ва хусусиятҳои тарбияро аз сиёсати давлатӣ ҳимоят карданд (Ж.Ж.Руссо, Г.Спенсер, Л.Н.Толстой, С.Холл ва дигарон). Сарфи назар аз тафовутҳои консепсияи ин олимон, ҳама эътироф мекунанд, ки раванди тарбия бо хусусиятҳои психологии кӯдак муайян карда мешавад ва набояд аз низомҳои иҷтимоӣ вобаста бошад. Ин ғояҳоро намояндагони педагогикаи таҷрибавӣ (В.А.Лай, Е.Мейман, А.П.Нечаев ва дигарон) ба таври муфассал баён кардаанд [11].

Далели илмии функсияи иҷтимоии маорифро К.Г.Маркс ва Ф.Энгелс ҳамчун раванди тавоное баррасӣ намудаанд, агар он ба ҳалли масъалаҳои ҳаёт ва таърих равона карда шуда бошад.

Дар солҳои 20-уми асри ХХ педагогикаи иҷтимоӣ дар шакли кӯшиши амалӣ кардани ғояи алоқаи байни таҳсилоти мактабӣ ва муҳити иҷтимоӣ таҳия карда шуда буд. Ғояи мазкур дар асарҳои муҳаққиқ С.Т.Шатский, ки ягонагии назария ва амалияи педагогиро ҳамчун асоси педагогикаи иҷтимоӣ зикр кардааст, баён гаштааст: «Аз мавқеи назариявӣ, масъалаи асосӣ таъсири муҳити атроф ба инсон (нақши омилҳои тарбия); аз ҷиҳати амалӣ мо ба мундариҷа, шаклҳо ва усулҳои кори муштарак бо муҳити калонсолон ва муҳити муҳассилин манфиатдорем. Дар ин муҳит, назария бо амалия зич алоқаманд аст ва пояи педагогикаи иҷтимоиро ташкил медиҳад» [15].

Дар солҳои аввали баъди Инқилоби Октябр ғояҳои педагогӣ дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар робита бо ҷомеашиносии марксистӣ рушд карданд. Аммо таносуби ғояҳои илмӣ байни ҷомеашиносӣ ва педагогика якбора пайдо нашуд. Ҳангоми ташаккули педагогикаи шуравӣ акидаҳои гуонгун пайдо шуданд. Ҳамин тавр, муҳаққиқон В.Н.Шулгин ва М.В.Крупенин кӯшиш карданд, ки педагогикаро ба ҷомеашиносӣ ва сиёсат дохил кунанд, аммо намояндагони ақидаи «тарбияи озод» ин робитаро нодида гирифта, намунаҳои амалияи тарбияро дар асоси психологияи инсон баррасӣ карданд. Ҳарду нуқтаи назар аз ҷониби педагоги машҳур А.С. Макаренко шадидан интиқод карда шуд.

Дар Иттиҳоди Шуравӣ ва кишварҳои хориҷӣа таваҷҷуҳ ба проблемаи педагогикаи иҷтимоӣ дар солҳои 70-ум зиёд шуд. Дар асри ХХ механизмҳои кор бо муҳассилин дар ҷойи истиқомат ва таҳияи тавсияҳои зарурии методӣ таҳия шуданд (В.Г.Бочарова, М.М.Плоткин ва дигарон). Солҳои 80-уми асри гузашта муҳаққиқон М.А.Галагузов, В.Д.Семенов ва ҳамкорони онҳо мустақиман дар

соҳаи тафаккури иҷтимоӣ ва педагогӣ ба таҳқиқоти илмӣ шуруъ намуда, худи ин мафҳум ва ҳамчунин соҳаҳои дахлдори таҳқиқоти илмиро эҳё карданд [9].

Дар нимаи дуюми асри XX як қатор олимони шуравӣ дар соҳаи педагогикаи иҷтимоӣ тадқиқот гузаронданд. Муҳаққиқ М.М.Плоткин дастгирии иҷтимоию педагогии муҳаққиқони оилаҳои камбизоат, шароити офиятбахшии иҷтимоии наврасон ва омӯзиши тавсияҳои методологиро дар асоси ин таҳқиқотҳо таҳия менамояд.Муҳаққиқони тоҷик Ф.Шарифзода ва Миралиозода А.М. раванди комили педагиро бо иҷроиши вазифаҳои зерин марбут донистаанд: «-сохторӣ, мушаххас сохтани мақсадҳои таълиму тарбия; -табдили муҳтавои таҳсилот ба маводи таълиму тарбия; - таҳлили иртиботи байнифаннӣ ва дохилифаннӣ; - интихоби шева, восита ва шаклҳои ташкилии раванди педагогӣ; -таҳлили натиҷаҳо ва самаранокии раванди педагогӣ» [14, с. 37].

Муҳаққиқ Ю.В.Василкова мафҳумҳои «педагогикаи иҷтимоӣ» ва «хусусиятҳои кори омӯзгори иҷтимоӣ»-ро аз «оилаҳои хавфнок», «мушкил» ва муҳаққиқони маъюб баррасӣ мекунад. Гузашта аз ин, муаллиф пайдоиш ва рушди ғояҳои инфиродии педагогикаи иҷтимоиро аз замонҳои қадим то охири асри XX дар таърихи таълимоти хориҷӣ ва дохилӣ, ҳамчунин нақши таълим, мактабҳо, муҳити зист дар тарбияи иҷтимоӣ, иҷтимоии шахсро таҳқиқ кардааст.

Муҳаққиқ В.Г.Бочарова оид ба асосҳои методологӣ ва назариявии омӯзиши муҳити иҷтимоӣ дар раванди ташаккули шахсият таҳқиқот анҷом додааст [3]. Муҳаққиқ Б.Н.Алмазов дар пажӯҳиши худ асосҳои назариявии таҳия ва татбиқи технологияҳои иҷтимоию педагогӣ, ҳамчунин равишҳои гуногуни технологиро барои ҳалли мушкилоти маъмулии иҷтимоию педагогӣ муаррифӣ кардааст [7].

Муҳаққиқ Н.Г.Крилова се самти асосии тарбияи иҷтимоиро баррасӣ кардааст: ташкили таҷрибаи иҷтимоӣ, таълим, кумаки инфиродӣ ва ҳамчунин типологияи шаклҳои ташкили фаъолияти муштараки омӯзгорон ва хонандагон [6].

Муҳаққиқ Э.И.Тихомирова оид ба технологияи дастгирии педагогӣ барои худмаблағгузории муҳассилин дар як гурӯҳ, усулҳои ин корро мавриди оиӯзиш қарор додааст [13].

Муҳаққиқ Борисова Т.Ф. фазои таълимиро ҳамчун омили тарбияи иҷтимоии муҳассилин, шаклҳо ва усулҳои кори тарбиявӣ бо онҳо дар фазои кушоди таълимӣ баррасӣ менамояд, оид ба ташаккули фазои инфиродии таълимӣ барои донишҷӯ маълшумот додааст [2].

Муҳаққиқ Е.В.Козлов шароити педагогии тарбияи иҷтимоии муҳассилинро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар таҳқиқоти диссертатсионии худ ӯ ҷанбаҳои назариявии тарбияи иҷтимоиро дар чорабиниҳои беруназсинфӣ баррасӣ намуда, роҳҳои беҳтар кардани мундариҷаи ин навъи фаъолияти муҳассилинро пешниҳод кардааст [5].Муҳаққиқ Н.Ф.Басов раванди ташаккули тафаккур ва амалияи иҷтимоӣ ва педагогиро аз марҳилаҳои ибтидоии рушди инсон то замони мо таҳқиқ кардааст. Вай ба таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва анъанаҳои гуманистии таълими давлатӣ дар асрҳои XIX-XX диққати хосса зоҳир намудааст [1].

Муҳаққиқ Н.Ф.Голованова таърихи рушди мушкилоти иҷтимоии кӯдакро дар фалсафаи ғарбӣ ва русӣ, психологияи иҷтимоӣ ва педагогикаи асри XX муаррифӣ кардааст, мафҳумҳои муосири педагогии ҷараёни сотсиализмро асоснок карда, асосҳои психологӣ ва педагогии ташаккули таҷрибаи иҷтимоии кӯдакро ифшо кардааст, имконоти ташкили таълими муосирро ҳамчун раванди иҷтимоии ҷомеа тавсиф намудааст [4].Дар кишварҳои хориҷӣ таҳқиқот дар соҳаи проблемаҳои педагогикаи иҷтимоӣ дар солҳои 50-уми асри XX гузаронида шуданд, аммо, дар Аврупо, аз ҷумла Олмон ва дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, аз охири асри XIX фаъолияти амалие, ки ба истилоҳ «кори иҷтимоӣ» таъин шуда буд ва аз ҷониби сохторҳои давлатӣ, иттиҳодияҳои динӣ ва ҷамъиятӣ ташкил ба роҳ монда шуда буд, ба шиддат рушд кард. Ин кор барои кумак ба оила, ҳамчунин гурӯҳҳои гуногуни аҳолӣ ва ҳамгироии механизмҳои таълимии мактаб ва дигар

ташкилотҳо ва ғ. равона карда шуда буд.Яке аз объектҳои педагогикаи иҷтимоӣ ҷараёни иҷтимоӣ мебошад. Баъзе муҳаққиқон муаллифи истилоҳи «сотсиализатсия»-ро сотсиологи фаронсавӣ Г.Тарде медонанд, дигарон - сотсиологи амрикоӣ Ф.Г. Гиддинг, ки китоби «Таърихи сотсиализм»-ро соли 1887 нашр кардааст.

Дар педагогикаи ватанӣ педагоги рус П.Ф.Каптереваро муаллифи истилоҳи «сотсиализатсия» эътироф мекунанд. Дар солҳои 1920-ум муҳаққиқони зерин оид ба назарияи тарбия аз нуқтаи назари ташаккули иҷтимоии шахсият кор кардаанд: П.Блонский, Л.В.Луначарский, А.С. Макаренко, С.Т.Шатский, В.Н.Шулигин ва дигарон.

Дар солҳои 60-уми асри XX олимони рус О.С.Богданов, В.Б.Гмурман, Б.Т.Лихачев, Г.Н.Филонов ва дигарон масъалаи мазкурро мавриид баррасӣ қарор доданд. Тибқи назарияи педагоги машҳур В.А.Сухомлинский, «моҳияти иҷтимоишавӣ аз ҳамбастагии мустақими шахсияти кӯдак бо ҷаҳони беруна иборат аст ва сатҳи иҷтимоии шахс хусусияти хосси маҷмуи муносибатҳои динамикӣ бо воқеият мебошад» [12].

Дар Ғарб назарияи иҷтимоии шахсиятро Ж.Н.Алантай, О.Г.Брим, В.Бронфен-Бреннер, С.Н.Кули, М.Мид, Т.Парсонс, И.Таллман, Э.Эриксон ва дигарон такмил додаанд.

Дар асарҳои Л.Н.Бурнишев, Ю.Г.Волков, М.К.Горшков, А.В.Дмитриев, В.И.Добренков, Л.С.Дунаева, Г.Э.Зборовский, Ю.А.Зубок, Ф.Д.Кадария, Т.В.Ковалева, И.С.Кон, В.Т.Лисовский, И.Р.Савченко, С.П.Степанова, В.А.Шаповалов, В.И.Чупров, Э.А. Глинский, Н.Б.Зиновев, М.С.Каган, Л.М.Митина, А.В.Мудрик, А.В. Петровский, А.И.Ракитов, А.Д.Урсула, В.Д.Шадриков ва дигарон проблемаҳои умумии иҷтимоигардонӣ, моҳият ва мундариҷаи раванди он таҳлил карда шудаанд. Масъалаҳои таъсири муҳити иҷтимоию фарҳангӣ ба шахсият дар асарҳои муҳаққиқон А.А.Бодалев, В.С.Гершунский, В.А. Сластенин, В.И.Слободчиков ва дигарон баррасӣ гаштаанд.

Ҷомеашиносон ҳамчунин ҷамъиятро раванд, ҳолат, зуҳурот ва натиҷаи ташаккули иҷтимоии шахсият меҳисобанд. Ҳамчун раванд, иҷтимоишавӣ ташаккул ва рушди шахсиятро дар заминаи робитаи шахс бо ҷомеа, мутобиқ шудан ба он, бо назардошти хусусиятҳои шахсӣ дар бар мегирад; ҳамчун шарт он ҷомеаро ифода мекунад, ки шахс барои рушди табиии иҷтимоӣ ҳамчун як фарди алоҳида ба он ниёз дорад; ҳамчун зуҳурот, ин аксуламали иҷтимоии шахс дар шароити таъсири иҷтимоӣ, вобаста ба рушди иҷтимоии шахс; дар натиҷа, иҷтимоигардонӣ асоси ҳамкорӣ дар муҳити муайяни иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Дар сохторҳори муайяншуда бартарии иртиботи маҷозӣ нишон дода шудааст – имкони чандин бор ба ҷомеа ворид шудан; натиҷаҳои мусбат ва манфии муоширот дар фазои маҷозӣ, ки аз як тараф рушди фаъолияти иҷтимоии мавзуи иртибот (натиҷаи мусбат) ва аз тарафи дигар рушди шаклҳои асотсиалии ҳамкорӣ дар доираи муоширот дар шабакаи виртуалии интернет (натиҷаи манфӣ) мебошанд.

Ихтилоф дар соҳаи мундариҷаи ҳамкории маҷозӣ дар интернет он қадар муҳим нест. Як тараф, донишҷӯи муосир (мисли ҳама гуна корбарон) ба захираҳои иттилоотии ҷаҳонӣ дастрасии васеъ дорад, ки ба рушди шахсияти иҷтимоӣ мусоидат мекунад ва аз ҷониби дигар, мавҷудияти захираҳои иттилоотӣ корбарро аз иттилооте, ки ба рушди иҷтимоии ӯ таҳдид мекунад, ҳифз мекунад. Ин ихтилоф дар шакли сохтор дар тасвири зерин оварда шудааст.Натиҷаҳои мусбат (рушди шахсияти иҷтимоии фаъол) ва натиҷаҳои манфиро (таҳдид ба ташаккули иҷтимоии шахсият) дар истифодаи зарфияти иттилоотии интернет, ки зарфияти таълимии бархӯрдҳои муоширати маҷозии ҳам донишҷӯён ва ҳам корбарони дигарро муайян мекунад, нишон медиҳад.Ин нуктаро омӯзиши педагогҳои муосир тасдиқ мекунанд. Ҳамин тавр, таъсири интернет ба шахс метавонад ҳам ба рушди

мусбати иҷтимоии ӯ мусоидат кунад ва ҳам монеъ шавад. Пеш аз ҳама, кӯдакон ва наврасон таҳти таъсири манфӣ қарор доранд (зуҳуроти вобастагӣ аз интернет).

Аз як тараф, интернет ба корбар манбаъҳои азим фароҳам меорад, ки ба дараҷаи бештари интихоби озодона барои корбар ва рушди босуръати ӯ мусоидат мекунанд. Аз тарафи дигар, интернет бо захираҳои зиёди сершумор таъмин аст, ки шаклҳои мухталифи зӯровариро нишон дода, тарғиб мекунанд ва ҳамчунин усулҳои гуногуни коркарди тафаккурро ташвиқ менамоянд.Хусусияти зиддияти таъсири интернет ба корбарони он, мушкилоти иҷтимоиёт ва маърифати иҷтимоиро муайян мекунад. Дар айни замон, аз як тараф, раванди таълими иҷтимоӣ бо истифодаи технологияҳои интернетӣ муайян карда мешавад, аз тарафи дигар, раванди ташаккули фарҳанги муошират дар интернет аз бисёр ҷиҳат ба тарбияи иҷтимоии шахс вобаста аст.

Бархилофи шаклҳо ва мундариҷаи иртиботи маҷозӣ, ки мо дар боло тавсиф кардем, хулоса бароварда метавонем, ки масъалаи фарҳанги корбарони интернет хеле мубрам аст.

Ҳамин тариқ, моҳияти ҷамоаи иҷтимоӣ ҳамчун «маҷмуи оқилонаи мутобиқшавӣ ва ҷудоии шахс дар ҷомеаи мушаххас» фаҳмида мешавад. Бо дарназардошти тадқиқоти муҳаққиқон ба метавон хулосае омад, ки нақши махсус дар ташаккули ҷомеаи дорои шароити муосири зиндагӣ ба интернет марбут аст, ки ҳамчун воситаи иртиботи оммавӣ як соҳаи нави ҳамкориҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад, ки тағйиротро дар самтҳои мухталифи ҳаёти инсонӣ таъмин менамояд.Агентҳои иҷтимоигардонӣ дар фазои маҷозӣ ахбор, ҷустуҷӯ, порталҳои иттилоотӣ, почта, муштариёни садо, видео ва технологияҳои Web-мукотиба мебошанд. Фарҳанги интернетӣ, ки шарти муваффақонаи таълими иҷтимоӣ мебошад, асосан сатҳи иттилоот, иртибот ва ҷузъҳои меъёрӣ-рафтории фарҳанги интернетиро муайян мекунад.

Нақши махсуси технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҷомеаи башарӣ зикр карда мешавад. Интернет доираи васеи имконоти фаъолияти маърифатӣ ва худмаблағгузории фардро фароҳам меорад ва бешубҳа, доираи ҳамкориҳоро бо ҷомеа густариш медиҳад. Дар сурати мавҷуд будани сатҳи кофии фарҳанги иртиботӣ дар интернет, натиҷаҳои мусбии иҷтимоигардонӣ ва маърифати иҷтимоӣ дар заминаи рушди технологияҳои интернет имконпазиранд.

Ҳамин тариқ, мушкилоти фарҳанги корбари интернет аҳамияти фавқулода пайдо мекунад, ки ин шарти муҳим барои муваффақ шудан ба фазои маҷозии интернети ҷаҳонӣ мебошад. Аз як тараф, фарҳанги корбари шабакаи глобалӣ аз сатҳи иҷтимоӣ ва шартҳои таълими иҷтимоӣ муайян карда мешавад, аз тарафи дигар, технологияҳои интернетӣ имконоти иловагиро барои иҷтимоигардонии ҳар як корбар ва донишҷӯ, алалхусус дар муҳити иҷтимоӣ фароҳам меоранд.

Дар ин марҳилаи омӯзиш, масъалаи омӯзиши мукаммали падидаи «фарҳанги корбари интернет» муҳим аст.

Дар муқоиса бо тарзҳои анъанавии муносибати инсон бо муҳити иҷтимоии атроф, интернет ва коммуникатсияи шабака, дар маҷмуъ, як қатор афзалиятҳо доранд:

1) амнияти шахсии корбар;

2) мавҷуд набудани табъйиз дар асоси ҷинсият (гендер), нажод, синну сол ва миллат (дар ҳамкориҳои шабакавӣ, танҳо ҷузъи иттилоотии масъалаҳои алоҳида);

3) дар шабака вуҷуд надоштани «андешаи дуруст», ки бояд ҳангоми изҳори назари худ риоя карда шавад;

4) имконоти васеъ барои худшиносии эҷодӣ (нашри маҳсулоти зеҳнии шахсии худ, иштирок дар олимпиадаҳои интернетӣ, телеконфронсҳо, форумҳо, лоиҳаҳо оид ба ҳалли муштараки вазъиятҳои мушкилот ва рушди захираҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим ва ғайра);

5) имкони воридшавии такрорӣ ба муҳити иҷтимоӣ: шахсияти маҷозии дар интернет мавҷудбуда то он даме, ки мо мехоҳем вуҷуд дошта бошад.

Агар дар ҳаёти воқеӣ шахс кӯшиши ворид шудан ба ягон ҷомеаро кунад ва баон муваффақ нащшавад, пас ин вазъият метавонад оқибатҳои манфиро (худкушӣ, депрессия ва ғайра) ба бор орад. Дар интернет, ӯ метавонад симои офаридаашро тағйир диҳад ва имкони ворид шудан ба муҳити маҷозии иҷтимоиро аллакай ҳамчун як хислати тамоман дигар фароҳам меорад. Бешубҳа, ин ҳолатро ҳамчун як ҷанбаи мусбати муошират дар Интернет тавсиф кардан мумкин аст, ки мушкилоти равониро дар марҳилаи ибтидоии мутобиқати иҷтимоии шахс ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Аммо, чунин имконоти номаҳдуди интернет ба сатҳи фарҳанги донишҷӯи муосир ва принсипҳои маънавии ҳанӯз комилан муқаррарнашуда таҳдид мекунад. Маҳз бо сабаби он, ки ҳаёти маҷозӣ метавонад дар доираи муошират дар фазои маҷозӣ номаҳдуд бошад (ва беш аз як маротиба), на ҳама корбарон риояи меъёрҳои рафтори маъмулро зарур мешуморанд. Беномии корбар, имкони рафтори номувофиқ ва худмаблағгузорӣ метавонад ба рушди шаклҳои муштараки асотсиалӣ оварда расонад. Ҳамин тариқ, иртиботи маҷозӣ, ки дар он як донишҷӯ иштирок мекунад, дорои зарфияти таълимӣ мебошад.

Муқарриз: *Мирзоев А.Р.* – доктори илмҳои педагогӣ, профессори ДБССТ

АДАБИЁТ

1. Басов, Н. Ф. История социальной педагогики/Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко. - М.:Академия, 2007. -256с.
2. Борисова, Т.Ф. Образовательное пространство как фактор социального воспитания школьников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. Ф. Борисова.- М.,1999. -204с.
3. Бочарова, В. Г. Социальная микросреда как фактор формирования личности школьника: дис. ... д-ра пед. наук :13.00.01/В.Г.-М.,1991. -401с
4. Голованова, Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений/Н Ф.Голованова.-СПб. : Речь,2004.- 272с.
5. Козлова, Е.В. Педагогические условия социального воспитания школьников во внеучебной деятельности:дис. канд. пед. наук/Е.В.Козлова.-Оренбург, 2000.-165с.
6. Крылова, Н.Г.Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей /Н.Г.Крылова, Б.В.Куприянов, О.В.Миновская.-М.: Академия,2004. -240с
7. Медзяновская, Т.В.Роль традиционных институтов в формировании информационной культуры в современном обществе:дис....канд. культуролог. наук : 24.00.01/Т.В.Медзяновская- М.,2004, -177с.
8. Мудрик, А.В. Социальная педагогика/А.В.Мудрик. -М.:Академия, 2000.- 200с.
9. Мудрик, А.В.Социализация человека /А В.Мудрик. -М.:Академия,2004.-304с.
10. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений /В.А.Сластёнин [и др.].4е изд. -М.:Школьная пресса,2002.- 512с.
11. Педагогические идеи Роберта Оуэна. Избранные отрывки из его сочинений. -М.,1940. -264с
12. Сухомлинский, В.А. Мудрая власть коллектива:методика воспитания коллектива/ В. А.Сухомлинский: пер. с укр. -М.: Мол.гвардия,1975.-240с.
13. Тихомирова, Е.И.Социальная педагогика. Самореализация школьников в коллективе. 2-е издание/Е.И.Тихомирова. -М.:Академия, 2007.-144 с.
14. Шарифзода, Ф. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф.Шарифзода, А.М.Мирализода. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 562.
15. Шацкий, С. Т. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. Т.2./под. ред. Н.П.Кудина, М.Н.Скаткина, В.Н. Шацкой. -М.:Просвещение,1980. -304с.

ҶАНБАИ ИҶТИМОӢ-ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАРҲАНГИ ИНСОН

Дар мақола ҷанбаҳои иҷтимоӣ-педагогии ташаккул ва рушди фарҳанги интернетии донишҷӯёни коллеҷҳо ба риштаи тадқиқ кашида шудааснд. Ба андешаи муаллиф, дар адабиёти муосири илмӣ ва педагогӣ чунин меҳисобанд, ки педагогикаи иҷтимоӣ дар ибтидои асри XX пайдо шудааст. Баъзе муҳаққиқон пайдоиши онро бо номи муҳаққиқи олмонӣ Ф.Дайтервег мепайвандад ва ӯ чунин мешуморид, ки таҳсил бояд на танҳо бо табиати муҳассил, балки бо сатҳи фарҳанги замон ва давлати муайян, яъне бо дарназардошти тағйири шароити иҷтимоию таърихӣ баррасӣ карда шавад. Муаллиф зикр мекунад, ки дар кишварҳои хориҷӣ таҳқиқот дар соҳаи проблемаҳои педагогикаи иҷтимоӣ дар солҳои 50-уми асри XX гузаронида шуданд, аммо дар Аврупо, аз ҷумла Олмон ва дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, аз охири асри XIX фаъолияти амалие, ки ба истилоҳ «кори иҷтимоӣ» таъин шуда буд ва аз ҷониби сохторҳои давлатӣ, иттиҳодияҳои динӣ ва ҷамъиятӣ

ташкил гашта буд, ба шиддат рушд кард. Дар ҷамъбаст муаллиф таъкид мекунад, ки ҷомеашиносон ҳамчунин ҷамъиятро раванд, ҳолат, зуҳурот ва натиҷаи ташаккули иҷтимоии шахсият меҳисобанд. Ҳамчун раванд, иҷтимоишавӣ ташаккул ва рушди шахсияти инсонро дар заминаи робитаи шахс бо ҷомеа, мутобиқ шудан ба он, бо назардошти хусусиятҳои шахсӣ фаро мегирад.
Калидвожаҳо: иҷтимоӣ-педагогӣ, фарҳанг, донишҷӯ, педагогика, хусусият, ҳамкорӣ, таъсири иҷтимоӣ, иҷтимоигардонӣ, рушди иҷтимоӣ, рушди табиӣ, шахсият, кишвар, шахсияти инсон, зуҳурот.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ЧЕЛОВЕКА

В статье исследуются социально-педагогические аспекты формирования и развития культуры студентов колледжа. По мнению автора, в современной научно-педагогической литературе считается, что социальная педагогика появилась в начале XX века. Некоторые исследователи связывают его происхождение с именем немецкого исследователя Ф.Дайтервега, считавший, что образование следует учитывать не только по характеру образования, но и по уровню культуры того времени и государства, то есть изменениям в социально-исторических условиях.Автор отмечает, что исследования в области социальной педагогики проводились в зарубежных странах в 50-х годах XX века, но в Европе, включая Германию и США, с конца девятнадцатого века так называемая «социальная работа» был создана и развита государственными структурами, религиозными и общественными объединениями и быстро развивалась.В заключение автор подчеркивает, что социологи также рассматривают общество как процесс, государство, явление и результат социального формирования личности. Как процесс социализация предполагает формирование и развитие личности человека в контексте взаимоотношений человека с обществом, адаптации к нему с учетом личностных особенностей.
Ключевые слова: социально-педагогическая, культура, студент, педагогика, характер, кооперация, социальное воздействие, социализация, социальное развитие, естественное развитие, личность, страна, личность человека, феномен.

SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CULTURE

The article examines the social and pedagogical aspects of the formation and development of the culture of college students.According to the author, in modern scientific and pedagogical literature it is believed that social pedagogy appeared at the beginning of the twentieth century. Some researchers associate its origin with the name of the German researcher F. Daiterweg, who believed that education should be taken into account not only by the nature of education, but also by the level of culture of that time and the state, that is, changes in socio-historical conditions.The author notes that research in the field of social pedagogy was carried out in foreign countries in the 50s of the twentieth century, but in Europe, including Germany and the United States, from the end of the nineteenth century, the so-called "social work" was created and developed by state structures, religious and social associations and developed rapidly.In conclusion, the author emphasizes that sociologists also consider society as a process, state, phenomenon and result of the social formation of a personality. As a process, socialization involves the formation and development of a person's personality in the context of a person's relationship with society, adaptation to it, taking into account personal characteristics; as a condition - it refers to a society that a person needs for natural social development as a person.
Key words: socio-pedagogical, culture, student, pedagogy, character, cooperation, social impact, socialization, social development, natural development, personality, country, human personality, phenomenon.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Шарипов Раҳмоналӣ Саидакбарович*** **-** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, унвонҷӯй. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров,16. Телефон**:** 918101910.

Сведение об авторе: ***Шарипов Рахмонали Саидакбарович*** - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки, соискатель. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова,16. Телефон**: 918101910.**

Information about the author: ***Sharipov Rahmonali Saidakbarovich***- Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, applicant. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Phone: **918101910.**

УДК:37.015.3

МАВҚЕИ МУОШИРАТ ДАР ИНКИШОФИ ПСИХИКИИ БАЧАГОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ АЗ НИГОҲИ М.И.ЛИСИНА

Дадобоева М.С., Маҷидов П.И.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Масъалаи таълим ва инкишофи психикии хонандагон, аз ҷумла синни хурди мактабӣ, яке аз проблемаҳои муҳимми психология ба шумор меравад, ки ҳалли дурусти он аз муайян намудани қувваҳои ҳаракатдиҳандаи инкишофи психикии хонандагон ва интихоби тарз, метод, воситаву шаклҳои ташкилии кори таълиму тарбия ва идораи самарабахши ҷараёни педагогӣ вобаста мебошад. Инчунин, барои ҳалли проблемаи таълим ва инкишофи психикӣ, таносуби байни омилҳои табиӣ-биологӣ ва муҳиту тарбия дар инкишофи психикии хонандагон низ бояд мавриди омӯзиш қарор гиранд. Зеро тарбияи фарди бошуур ва шахсияти намунавии ҷамъиятиро бе донистани қонуниятҳои инкишофи психикӣ, омилҳои асосӣ ва қувваҳои ҳаракатдиҳандаи инкишофи психикӣ ба низом даровардан мумкин нест. Дар ин замина, барои таҳқиқи инкишофи психикӣ муайян кардан зарур аст, ки одам бо кадом хусусиятҳои табиӣ-биологӣ таваллуд мешаваду хусусиятҳоро дар ҷараёни зиндагӣ ва таълиму тарбия аз худ мекунад.

Тавре илми психология исбот намудааст, инкишофи психикӣ набояд бо инкишофи организм омехта гардад, зеро инкишофи биологии организм баохиррасанда бошад ҳам, вале инкишофи психикӣ беохир ва номаҳдуд аст. Инкишофи психикӣ бо роҳи тафриқа ба амал меояд: тақсимоти функсияҳои алоҳидаи психика бо якҷоянамоии онҳо дар шакли нав зоҳир меёбад, тафриқаи функсияҳо боиси пайдоиши амалҳои гуногун ба мисли идрок, диққат, хотира, тафаккур, ва эҷодиёт мегарданд. Тафриқа ҳамчунин дар пайвастнамоӣ ва ташаккули сохторҳои нави фаъолияти психикӣ нақши назаррасро соҳиб аст, ҳарчанд ин сохторҳо ба тарзи мураккаб омода мегардаду аломатҳои онҳо босуръат меафзоянд [1, с. 34].

Дар таърихи илми психология дар моҳият ва омилҳои инкишофи психикӣ гузаришҳои гуногун мавҷуданд. Вобаста ба "инкишофи маҳдудияти фаъолияти психикӣ", В.Вундт инкишофи ҳар як функсияҳои психикиро бо дараҷаи гуногуни ҳолати шуур алоқаманд намудааст. Бихевиористон бошанд, инкишофро ба тағйироти рафтор алоқаманд менамоянд, зеро қонунияти инкишоф тағйири физиологӣ ва психологии ҳар як инсон маҳсуб меёбад. Дар навбати худ, адабиёти муосири психологӣ низ бо мақсади омӯзиши масъалаҳои инкишоф гузаришҳои зиёди назариявиро мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор додааст.

Маълум аст, ки назарияи асосии инкишофи психикаро олими барҷастаи рус, педагог-психологи шинохта Л.С.Виготский кор карда, онро назарияи фарҳангӣ-таърихии инкишоф номидааст. Мавсуф назарияи худро ба он хотир "таърихӣ" номидааст, ки ба воситаи он равандҳои дар таърихи ҷамъияти инсон бавуҷудояндаро омӯзад ва «фарҳангӣ» маънои онро дорад, ки ашёву ҳодисаҳо ба воситаи маданият ва фарҳанги инсонӣ инкишоф меёбанд [2, с.22].

Маҳз дар доираи инкишофи психика, дар раванди ташаккулу инкишофи дигар равандҳои психикии маърифативу фардӣ, муошırати инсон ба вуҷуд меояду тадриҷан ва бо мурури замон дар асоси донишу таҷрибаҳои ҳаётӣ ба зинаи муайян мерасад.Тавре илми психология муайян намудааст, муошират раванди мураккабу гуногунҷанбаи барқарор ва вусъатдиҳии робитаи байниҳамдигарии одамон буда, дар асоси хоҳиши фаъолияти якҷоя намудани онҳо ба вуҷуд омадаасту мубодилаи афкор, ҳамкорӣ ва дарки ҳамдигарро дар бар мегирад. Муошират фаъолияти иҷтимоии инсонро вусъат бахшида, дар муошırати иҷтимоӣ инкишофи психикӣ ва худифоданамоии фард сурат мегирад. Дар шаклгирии муошırати солим ва

дуруст синну соли томактабии кӯдакон асосӣ ҳисобида шуда, минбаъд он дар синни хурди мактабӣ мустаҳкам мегардад. Синну соли хурди мактабӣ, хонандагони синфҳои 1 то 4 - ро дар бар мегираду аз рӯйи таснифот бачагони 7 то 11- сола ба ин зинаи синнусолӣ рост меоянд.

Тавре маълум аст, маҳз синни хурди мактабӣ яке аз зинаҳои муҳимми ба даст овардани таълим ва тарбия аз тарафи ин гурӯҳи бачагон ба шумор меравад. Вобаста ба ин, психолог Н.С.Лейтес чунин қайд намудааст: “Синни хурди мактабӣ - зинаи азхудкунӣ, баландбардории дараҷаи дониш ва зинаи босуръати омӯзиш буда, дар иҷрои муваффақонаи ин вазифаи муҳим, хусусиятҳои хосси бачагон мусоидат мекунанд, аз қабили доштани боварӣ ба таъсири обрӯи калонсолон, хушзеҳнӣ, қобилияти баланди дарккунӣ, бодиққатӣ, мавҷудияти майлу ҳавас ба бозӣ ва ғайраҳо” [9, с.132].Набояд фаромӯш кард, ки муошират дар ташаккули психикаи инсон, инкишофу шаклгирии он ва рафтори фарҳангӣ нақши калидиро мебозад, чунки инсон маҳз ба воситаи муошират бо атрофиёни аз ҷиҳати психологӣ инкишофёфта ва ба шарофати имкониятҳои васеи ёдгирӣ, қобилияту сифатҳои беҳтарини шахсиро ҳосил мекунад. Тавассути муошрати фаъол бо шахсиятҳои инкишофёфта худи инсон ҳам ба шахсият табдил меёбад.

Агар аз рӯзи таваллуд инсон аз имконияти муошират бо одамон маҳрум шуда бошад, минбаъд наметавонад шахсияти мутамаддин, фарҳангӣ ва хушахлоқ гардад, яъне то охири ҳаёт ҳамчун шахси бетолеъ ва нимваҳшӣ боқӣ монда, танҳо зоҳиран ва аз нигоҳи анатомию физиологӣ ба одам монанд хоҳад буд. Тавре далелҳои сершумори илмӣ исбот кардаанд, инсони аз муошират бо атрофиён маҳрум монда, ҳарчанд ҳамчун организм худро пурра нигоҳ дошта тавонад ҳам, вале дар инкишофи психологии худ ҳамчун махлуқи биологӣ боқӣ хоҳад монд.

Тавре аз ҳодисаҳои бақайдгирифташуда бармеояд, дар баъзе кишварҳои хусусияти субтропикӣ дошта, фарзанди инсониро аз тӯдаи ҳайвонҳои ваҳшӣ пайдо кардаанд, ки онҳо муддати тулонӣ (аз овони тифливу бачагӣ) аз ҷамъияти инсонӣ ҷудо зиндагӣ кардаанд ё аллакай дар синни калонсолӣ ба асари ҳодисаи нохуш танҳо монда, бо сабабҳои мухталиф муддати тулонӣ ҷудо аз одамони дигар умр ба сар бурдаанду (масалан, пас аз даст додани шахси наздик, бемории вазнин, баъди садамаи нақлиётӣ ва ғ.) муоширатро аз даст додаанд ва ё аз он дур шудаанд.

Инкишофи психикии кӯдак аз муошират оғоз меёбад ва ин шакли аввали фаъолнокии иҷтимоӣ буда, дар онтогенез пайдо мешавад, ки ба шарофати он кӯдаки хурдсол маълумоти барои инкишофи шахсӣ зарурирo ба даст меорад. Дар мавриди фаъолияти моддӣ, ки он ҳам ба сифати шароит ва воситаи инкишофи психикӣ зоҳир мегардад, метавон гуфт, ки он дертар – дар соли дуюм ё сеюми ҳаёт пайдо мешавад.

Дар раванди муошират, сараввал таҷрибаи асосии ҳаётии кӯдак ба воситаи тақлид ва баъдан тавассути дастурамалҳои шифоҳӣ ҳосил мешавад. Атрофиёне, ки кӯдак бо онҳо муошират мекунад, барои ӯ намояндагони ҳамин таҷриба буда, кӯдак танҳо ҳангоми муошират бо онҳо ин таҷрибаро аз худ мекунад. Шиддати муошират, гуногунии мазмуни он ва ҳадафу воситаҳо омилҳои муҳимми муайянкунандаи инкишофи кӯдаконанд. Намудҳои муошират ба инкишофи паҳлуҳои гуногуни психология ва рафтори инсон мусоидат мекунанд, масалан муошрати расмӣ қобилиятҳои ӯро ташаккул ва инкишоф дода, ҳамчун воситаи азхудкунии донишу малакаҳо хизмат мекунад. Бо истифодаи ин намуди муошират

инсон маҳорати ҳамкорӣ бо одамонро такмил медиҳад ва минбаъд дар ин замина сифатҳои зарурии корӣ ва ташкилотчигии ӯ инкишоф меёбанд. Хонандаи хурдсол – инсонест, ки малакаҳои муоширатро фаъолона аз худ мекунад ва дар ин давра ба роҳ мондани муносибатҳои дӯстона бошиддат ҷараён мегирад. Илова бар ин, аз худ кардани малакаҳои ҳамкории иҷтимоӣ бо гурӯҳи ҳамсолон ва маҳорати пайдо кардани дӯстон яке аз вазифаҳои муҳимми инкишоф дар ҳамин марҳилаи синнусолӣ аст.Дар мавриди муайян намудани мафҳуми инкишоф ва синну сол А.Н. Леонтев чунин қайд мекунад: "Тағйири мавқее, ки кӯдак дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ ишғол мекунад, ҳангоми ҷавоб додан ба савол дар бораи қувваҳои ҳаракатдиҳандаи инкишофи психикаи ӯ аҳамияти калон дорад". Дар асарҳои А.Н. Леонтев давраи инкишофи шахсият муайян шудааст, ки мавқеи кӯдак дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва шакли пешбарандаи фаъолият аст [4, с.78].

Психологи дигари рус М.И. Лисина дар баробари дигар масъалаҳои психология ба омӯзиши масъалаи муносибат низ машғул гашта, бар ин назар буд, ки дар заминаи усули амалии ҷамъбасти муносибат маҳсул ё натиҷаи он – фаъолияти иртиботӣ (коммуникатсия) фаҳмида мешавад. Муносибат ва муошират ба ҳам алоқаи зич доранд: муносибат ҳангоми муошират пайдо шуда, хусусиятҳои онро инъикос менамояд ва баъдан ба ҷараёни муошират таъсир мерасонад.

Дар як қатор таҳқиқоте, ки бо роҳбарии М.И. Лисина гузаронда шудаанд, яқинан исбот шудааст, ки маҳз муошират барои муносибатҳо дар байни одамон, аз ҷумла кӯдакон, замина фароҳам меоранд, на ташкили намудҳои самараноки фаъолият ё худи фаъолияти самаранок, зеро объекти ҳамкории шарикон (объекти фаъолияти робитавӣ) инсон аст.

Зимни омӯзиши таъсири муошират ба инкишофи умумии психологии кӯдак мавсуф нақши фаъолияти муоширатиро дар ташаккули фаъолнокии маърифатӣ муайян намуд. Мафҳуми фаъолнокии маърифатиро маҳз М.И. Лисина ба консепсияи фаъолият пайваст кард, яъне фаъолияти маърифатӣ, таҳқиқотӣ ва робитавиро ба муошират вобаста гардонид. Дар системаи фаъолияти маърифатӣ, ба андешаи ӯ, фаъолнокии маърифатӣ мавқеи таркибӣ дорад. Фаъолнокии маърифатӣ ба фаъолияти маърифатӣ монанд нест: фаъолнокӣ - омодагӣ ба фаъолият, яъне ҳолати пеш аз фаъолият буда, онро ба вуҷуд меорад, фаъолнокӣ пеш аз фаъолият пайдо мешавад. Ташаббускорӣ як шакли фаъолнокӣ ва нишонаи сатҳи баланди он аст. Фаъолнокии маърифатӣ ба андозаи муайян ба талаботи маърифатӣ монандӣ дорад. Ин ҷо, аҳамияти бегумони асоси табиӣ доштани фаъолнокии маърифатиро метавон эътироф намуд.

М.И. Лисина қайд менамояд, ки муошират дар давраи кӯдакӣ омили муҳимми инкишофи фаъолнокии маърифатӣ аст. Муҳаққиқ ба ин эътимод дошт, зеро ин далел бо мушоҳидаҳои сершумор ва натиҷаҳои озмоишҳои бевоситаи ӯ ва ҳамкорону шогирдонаш исбот шуд. Яъне, ҳар қадар синну соли кӯдак хурд бошад, ҳамон қадар бештар муошират бо атрофиён хусусиятҳои миқдорию сифатии фаъолнокии кӯдакро муайян менамоянд ва муносибат бо калонсолон ба таври устувор муносибати ӯро бо олами атроф алоқаманд мегардонад. Таъсири муошират ба фаъолнокии маърифатӣ хеле мураккаб аст ва дар ин радиф, андешаи

М.И. Лисина, дар марҳилаҳои гуногуни давраи кӯдакӣ механизмҳои таъсири муошират ба фаъолнокии маърифатӣ яксон нестанд. Дар баробари инкишофи кӯдакон таъсири муошират ба фаъолнокии маърифатӣ беш аз пеш бо ташаккули шахсият ва худогоҳӣ ба таври ғайримустақим ифода меёбад, ки ба он, дар навбати аввал, алоқа бо одамони дигар таъсир мерасонад. Аз ҷумла, таҳқиқот дар бораи пайдоиш ва инкишофи нутқи кӯдакон, ки дар заминаи таълифоти М.И. Лисина ва бо роҳбарии ӯ анҷом дода шуданд, дар илми психологияи ҷаҳонӣ ҳамто надоранд. Дар ин таҳқиқот нутқ ҳамчун унсури таркибии сохтори фаъолияти робитавӣ баррасӣ мегардад, ки мавқеи амал ё ҳаракат (воситаи муошират)-ро ишғол карда, ба таркибҳои дигари он, пеш аз ҳама, ба мазмуни талабот дар муошират вобастагӣ дорад [6, с.39]. Ҳамин тавр, фарзияи маъмул ба вуҷуд омад, ки нутқ аз талабот ба муошират пайдо мешавад; барои талаботи он ва дар шароитҳои муошират танҳо дар ҳамон лаҳзае, ки иҷрои фаъолияти робитавии кӯдак бе азхудкунии ин воситаи муҳим номумкин аст. Такмилу инкишофи минбаъдаи нутқ дар заминаи мураккабшавӣ ва тағйири муоширати кӯдак бо атрофиён ва бо таъсири тағйироти куллии вазифаҳои робитавии дар назди ӯ гузошташуда сурат мегирад. Вобаста ба масъалаи муошират олимону муҳаққиқони тоҷик низ зиёд омӯзишу таҳқиқотҳо гузаронидаанд, аз ҷумлаи Лутфуллоев М., Маҷидова Б., Иматова Л., Котибова Ш., Ашӯрова Б.,Каримова Д., Ҷалолова Г. ва дигарон.

Масалан, Б.Маҷидова воситаҳои муошиՐатро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудааст: а) маҷмуи калимаю ибораҳо ва қоидаҳое, ки барои нутқронӣ ҳангоми муошират заруранд; б) хушоҳанг, ифоданок ва эмотсионалӣ будани нутқ; в) имою ишора, нигоҳ, ҳаракатҳо ва тартиби худро нигоҳ дошта тавонистан; г) риояи одату анъанаҳои мардумӣ, фарҳанги ботинӣ, боварию эътимод ба ҳамдигар, мавқеи иҷтимоӣ, синну сол, ҷинсият [10, с.23].

Омӯзиши муошират ҳамчун омили инкишофи психологӣ дар заминаи фаъолияти робитавии кӯдак бо атрофиён ба таҳқиқи тамоми ҷанбаҳои психикаи ӯ сабаб шуд, яъне ба таҳқиқи инкишофи шунавоии фонематикӣ ва садоҳои баланд; таъсири хосси идроки нутқ дар муқоиса бо садоҳои физикӣ; ҳассосият ба фонемаҳои забони модарӣ дар муқоиса бо фонемаҳои забони бегона; таъсири хосси идроки тасвири инсон дар муқоиса бо тасвири ашё; хусусиятҳои дар хотира нигоҳ доштан ва симоҳои хотираи объектҳое, ки ба муоширати кӯдак бо калонсолон дохил карда шудаанд ва ё баръакс; амалҳои фикрӣ бо шакли ашё ва симои одамон; инкишофи ҳиссиёти мусбату манфии кӯдаконе, ки таҷрибаи гуногуни муошират доранд; хусусияти таъсири хос дар муносибатҳои кӯдакони синни томактабӣ ва ғ.Дар ин замина, таҳқиқи бухрони 7-солагӣ нишон дод, ки дар ин синну сол барои кӯдак мавқеи ӯ дар байни ҳамсолон ва нақши худи ӯ дар заминаи васеи иҷтимоӣ аҳамияти назаррас дорад. Фаъолнокии иҷтимоӣ бо мақсади ба даст овардани эътирофу эҳтироми дигарон ва ноил шудан ба худсобиткунӣ мазмуни аслии фаъолияти ӯро дар бар мегирад. Бояд махсус таъкид намоем, ки саҳми М.И.Лисина дар омӯзиши масъалаи муошират арзандаву назаррас аст. Муҳаққиқ таъсири муошират ба инкишофи психикии кӯдакро дар асарҳояш ба таври васеъ таҳқиқ намудааст. Инчунин, дар асоси консепсияи Л.С. Виготский чунин хулоса мебарорад, ки шарти асосии инкишофи психикии кӯдак муоширати ӯ бо калонсолон аст. Дар муоширати кӯдак бо шахси калонсол

"минтақаи наздиктарини инкишоф" сохта мешавад, ки дар ин минтақа кӯдак дар ҷараёни ҳамкорӣ бо шарики калонсол ба татбиқи имкониятҳои эҳтимолии худ ноил мегардад [3, с.54].Хулоса, ибтидои синни мактабӣ бо ҳолати муҳимми берунӣ - дохил шудан ба мактаб муайян мегардад. Мактаб низ, дар навбати худ, ба кӯдак дар муошират талаботҳои нав пешниҳод мекунад, яъне муошират ба "мактаби муносибатҳои иҷтимоӣ" табдил меёбад. Кӯдак бо услубҳои гуногун шинос шуда, аввал онҳоро месанҷад ва баъдан баъзе аз ин услубҳоро интихоб мекунад.То ба ин давра кӯдак дар муносибатҳои байнишахсӣ аллакай ба муваффақиятҳои зиёд ноил мешавад: ба муносибатҳои оилавию хешутаборӣ сарфаҳм меравад; худро идора карда метавонад; вазъиятро ба талаботи худ мутобиқ мегардонад, яъне барои ба роҳ мондани муносибат бо калонсолон ва ҳамсолон асоси устувор дорад.

Бартарии омили "Ман бояд" аз омили "Ман мехоҳам" дар инкишофи шахсият дастоварди назаррас аст. Қобилиятҳои беихтиёронаи кӯдак хеле инкишоф меёбанд, ки акнун кӯдак онҳоро барои аз худ кардани донишу малакаҳои нав истифода мебарад. Ба ғайр аз ин, фаъолияти таълимӣ аз кӯдак дастовардҳои навро дар инкишофи нутқ, таваҷҷуҳ, хотира, тасаввурот ва фикронӣ талаб мекунад, инчунин барои инкишофи шахсият шароитҳои навро таълифу пешниҳод менамояд.

Муқарриз: *Юнусова Н.М.* – доктори илмҳои педагогӣ, профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. - М.: Аспект-Прес, 2001. -82 с.
2. Виготский А.С. ва масъалаҳои таълиму тарбия. Маҷмуаи мақолаҳо. ДДОТ ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2009. -96 с.
3. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. - М., 2007.
4. Леонтьев Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста // Культурно-историческая психология развития / Д.А. Леонтьев. Под ред. И.А. Петуховой. -М.: Смысл, 2001. -161 с.
5. Леонтьев Д.А. Личность как преодоление индивидуальности: контуры неклассической психологии личности // Психологическая теория деятельности: вчера, сегодня, завтра / Д.А. Леонтьев. Под ред. А.А. Леонтьева. -М.: Смысл, 2006. -С. 134–147.
6. Лисина М.И. Общение детей со взрослыми и сверстниками: общее и различное//Исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии / М.И. Лисина. - М., 1980.
7. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина. -Москва: Институт практической психологии; Воронеж: Издательсвто НПО «МОДЭК», 1997. - 384 с.
8. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении / М.И.Лисина. Издательство «Питер», 2009. -320 с.
9. Маҷидова Б. Фаъолиятҳои кӯдакон. ДДОТ ба ном и С.Айнӣ / Б.Маҷидова. - Душанбе, 2015. - 180 с.
10. Ҷалолова Г.С. Шароитҳои психологӣ-педагогии тарбия намудани одоби муошират дар кӯдакони синни томактабӣ / Г.С. Ҷалолова. Рис.номзадӣ. -Душанбе, 2020. -196 с.

МАВҚЕИ МУОШИРАТ ДАР ИНКИШОФИ ПСИХИКАИ БАЧАГОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ АЗ НИГОҲИ М.И.ЛИСИНА

Дар мақолаи мазкур муаллифон мавқеи муоширатро дар инкишофи психикаи бачагони синни хурди мактабӣ аз нигоҳи М.И.Лисина мавриди баррасӣ қарор додаанд. Илм собит кардааст, ки инкишофи равонии кӯдак маҳз аз муошират оғоз мешавад, зеро ин навъи якуми фаъолияти иҷтимоӣ аст, ки дар онтогенез ба амал меояд ва ба шарофати он навзод маълумоти заруриро барои рушди инфиродии худ мегирад. Таҷрибаи асосии ҳаётии кӯдак дар муошират, аввал тавассути тақлиди мустақим ва сипас тавассути дастурҳои шифоҳӣ ҳосил мешавад. Онҳое, ки дар атрофаш бо онҳо муошират мекунанд, барои ӯ барандагони ин таҷриба ҳисобида мешаванд, яъне. гайр аз муошират, ин таҷрибаро ба даст овардан мумкин нест. Қувваи муошират, гуногунии мазмун, ҳадафҳо, воситаҳои он муҳимтарин омилҳое мебошанд, ки инкишофи кӯдаконро муайян мекунанд ва ба рушди ҷанбаҳои гуногуни психология ва рафтори инсон хизмат мекунанд. Масалан, муошироти корӣ қобилиятҳои ӯро ташаккул ва инкишоф медиҳад, ҳамчун воситаи азхудкунии

донишу малака хизмат мекунад ва маҳз дар он шахс қобилияти муошират бо одамонро такмил медиҳад, сифатҳои корӣ ва ташкилотчигиро, ки барои ин зарур аст, инкишоф медиҳад ва муҳимтар аз ҳама. , худро хамчун одами комил нишон дода метавонад.

Калидвожаҳо: муошират, синни хурди мактабӣ, инкишофи психика, равандҳои психологӣ, инкишофи нутқ, шахсият, фаъолнокии маърифатӣ.

ВЗГЛЯДЫ М.И.ЛИСИНОЙ О МЕСТЕ ОБЩЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПСИХИКИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье авторами рассмотрены взгляды М.И.Лисиной о месте общения в развитии психики детей младшего школьного возраста. Наукой доказано, что психическое развитие ребёнка начинается именно с общения, так как это первый вид социальной активности, который возникает в онтогенезе и благодаря которому младенец получает необходимую для его индивидуального развития информацию. Основной жизненный опыт ребёнка приобретается в общении сначала через прямое подражание, а затем через словесные инструкции. Окружающие, с которыми он общается, для него считаются носителями этого опыта, т.е. другими путями, кроме общения, этот опыт не может быть приобретен. Усиленность общения, разнообразие его содержания, целей, средств являются важнейшими факторами, определяющими развитие детей и служат развитию различных сторон психологии и поведения человека. Например, деловое общение формирует и развивает его способности, служит средством приобретения знаний и навыков и именно в нем человек совершенствует умение взаимодействовать с людьми, развивая у себя необходимые для этого деловые и организаторские качества и самое главное может себя показать, как совершенная личность.

Ключевые слова: общение, младший школьный возраст, развитие психики, психологические процессы, развитие речи, личность, познавательная активность.

LISINA'S VIEWS ON THE PLACE OF COMMUNICATION IN THE DEVELOPMENT OF PSYCHE IN CHILDREN OF YOUNG SCHOOL AGE

In the article, the authors consider the views of M.I. Lisina on the place of communication in the development of the psyche of children of primary school age. Science has proven that the mental development of a child begins precisely with communication, since this is the first type of social activity that arises in ontogenesis and thanks to which the baby receives the information necessary for his individual development. The main life experience of a child is acquired in communication, first through direct imitation, and then through verbal instructions. The surrounding people with whom he communicates are considered for him to be the carriers of this experience, i.e. in other ways besides communication this experience cannot be acquired. The strength of communication, the diversification of its content, goals, means are the most important factors that determine the development of children and serve the development of various aspects of psychology and human behavior. For example, business communication forms and develops his abilities, serves as a means of acquiring knowledge and skills, and it is in it that a person improves the ability to interact with people, developing the business and organizational qualities necessary for this and, most importantly, can show himself as a perfect personality.

Key words: communication, primary school age, mental development, psychological processes, speech development, personality, cognitive activity.

Маълумот дар бораи муаллифон: ***Дадобоева Мадина Солибоевна*** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Маҷидов Парвизҷон Имомназарович - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, докторанти Ph.D кафедраи умумидонишгоҳии психология. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Сведение об авторах: ***Дадобоева Мадина Солибоевна*** - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кандидат педагогических наук, доцент. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121.

Маджидов Парвизджон Имомназарович - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни„ докторант Ph.D общеуниверситетской кафедры психологии. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121.

Information about the authors: ***Dadoboeva Madina Soliboevna*** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. **Address**: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121.

Majidov Parvizjon Imomnazarovich - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Ph.D student of the University Department of Psychology. **Address**: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121.

УДК:371.862

МЕТОДИКАИ ТАШАККУЛИ ДОНИШ ВА МАЛАКАИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯ

Усмонов А.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Самаранокии раванди таълимро бештар методикаи таълим муайян мекунад. Мафҳуми «методология» ҳамчун роҳи тадқиқот, назария, таълим тарҷума шудааст. Аз ин рӯ, он як роҳи таълими фанни муайяни таълимӣ мебошад. Аҳамияти методология дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ дар шароити муосир мунтазам меафзояд.

Истифодаи васеи усулҳои ягона ва гузаштан ба назорати танҳо хаттии азхудкунии предметҳои таҳсил аз ҷониби хонандагон нақши муаллимро дар раванди таълим ба таври расмӣ коҳиш медиҳад. Зимнан, сатҳи таълим ва самаранокии таълим бевосита ба ҳамкории омӯзгор ва шогирд вобаста аст.

Муаммоҳои тараққиёти ҷамъият, афзудани ҳаҷми ахборот, талаботи рӯзафзуни шунавандагони муассисаҳои таълимӣ - ҳамаи ин ҳатто муаллимони пуртаҷрибаро вазифадор мекунад, ки маҳорати педагогии худро мунтазам такмил диҳанд. Олимони ватанӣ дар самти ташаккули сифатҳои иқтисодии хонадагон Д.С. Исоева [7] ва оид ба асосҳои тарбияи иқтисодии хонандагон Л.Х.Неъматов таҳқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд [11].

Вазифаи муаллими ҳама гуна фан аз он иборат аст, ки ба талабагон тафаккури фаъолонаро омӯзонад, дар онҳо қобилияти мустақилона дарёфт кардани донишро ташаккул диҳад. Дониш танҳо он вақт қавӣ аст, ки он бо кӯшиши андешаи худ ба даст оварда мешавад, на танҳо бо хотира. “Шарти муҳимми муваффақияти таълими фанни технология (таълими меҳнат) робитаҳои байнисоҳавӣ бо асосҳои илм ва татбиқи донишҳои андухта дар ҳалли масъалаҳои амалӣ мебошад” [2, с.135].

Ба таври таҷрибавӣ муқаррар карда шудааст, ки шакли самарабахштарини таълим шакле мебошад, ки ба иштироки фаъолонаи хонанда ба амале, ки бо ҷустуҷӯи мустақилонаи дониш вобаста аст, асос ёфтааст. Чунин ҷустуҷӯ барои кори мулоҳизанок оид ба ҳар як фанни илмӣ аҳамияти калон дорад [15].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фанни технология пештар ҳамчун фанни касбу ҳунар қабул гардида буд. “Барномаи таълимии касбу ҳунар бо назардошти талаботи стандарти давлатии маълумоти миёнаи умумие, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4-уми октябри соли 1997, № 266 тасдиқ гаштааст, тартиб дода шудааст” [3, с.139].

Ҳангоми дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯхтани фанни технология чунин технологияҳо, ба мисли мубоҳиса, лекияҳои кушод истифода мешаванд. Онҳо барои ба шунавандагон додани донишҳои нави иқтисодӣ, фаҳмонда додани мазмуну мафҳумҳои иқтисодӣ, шинос шудан бо асосҳои ташкилию иқтисодии истеҳсолот ва афзалиятҳои шаклҳои нави ташкили меҳнат истифода мешаванд. Барои аниқ кардани талабот ба кори банақшагирӣ, эҳтиёҷот ба масолеҳ ва

асбобҳо таҳлили пешрафт ва натиҷаҳои кор, ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва ғайра аз ҳамин усулҳо истифода бурда мешаванд.

Илова бар ин, намоиши омӯзишӣ низ истифода мешавад. Ин усул барои ошкор намудани сохтори мафҳумҳои иқтисодӣ (арзиш, хосилнокии меҳнат, истеҳсолот ва ғайра); нишон додани самараи равандҳои технологӣ, самараи тадбирҳои низоми сарфакорӣ; системаи нақшакашӣ, идоракунии истеҳсолот, бо роҳи баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, даромаднокии истеҳсолот ва ғайра истифода мешавад. Намоиши таълимӣ намоиш додани диаграмма, ҷадвал, плакат, видео ва кинофилмҳо, инчунин намоиши усулҳои самарабахши иҷрои амалиётҳои меҳнатӣ, истифодаи усулҳои пешқадами меҳнат, оқилона буридани масолеҳ ва ғайраро дар бар мегирад.

Барои мустаҳкам намудани донишҳои иқтисодӣ ва ташаккули малакаҳои иқтисодӣ усулҳои зерин мувофиқтаранд:

1. Машқҳо (ташкили ҷойи кор, сарфакорона нишон додан ва буридани масолеҳ, риояи меъёрҳои вақт).
2. Кори амалӣ, таҷриба, мушоҳидаҳои мустақилона (мушоҳидаи раванди истеҳсолот ва усулҳои иҷрои амалиёти технологӣ; мушоҳида, муқоиса ва аниқ кардани сабабҳои самараи гуногуни натиҷаҳои амали меҳнат ва ғайра).
3. Ҳалли масъалаҳо (ҳисоб кардани музди кор, ҳосилнокии меҳнат, самараи истифодаи дастгоҳҳо, хароҷоти истеҳсолот).
4. Кор бо маводи рақамӣ (худидоракунии маълумоти рақамӣ бо таҳлили онҳо; тартиб додани графикҳо, ҷадвалҳо, диаграммаҳо).
5. Кор бо адабиёти илмию техникӣ ва иқтисодӣ (луғатҳои иқтисодӣ, маълумотномаҳо, адабиёти оммавӣ оид ба масъалаҳои иқтисодиёт), тартиб додани диаграммаҳо, графикҳо дар асоси маводи хондашуда [13].

Яке аз самтҳои навсозии низоми маорифи кишвар такмили усулҳо ва шаклҳои таълим мебошад. Илова бар ин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (моддаи 5) тарбияи шахсияти дорои эҳсоси масъулияти баланди шарҳвандӣ баҳри иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ махсусан қайд гардидааст [8]. Аз ин лиҳоз, дар фаъолияти таълимӣ бояд чунин усулҳои таълим истифода шаванд, ки ба худшиносии шахсияти хонандагон мусоидат кунанд. Гузашта аз ин, худшиносии хонандагон дар фаъолияти таълимӣ дар шароити зерин имконпазир аст: мавҷудияти кори гурӯҳӣ, ҳамкории хонандагон бо ҳамдигар, бо муаллим, бо иттилооти таълимӣ, бо компютер.

Дар айни замон мафҳуми «усулҳои интерактивии таълим» бо мазмуни нав пур шуда истодааст, ки дар он нақши асосӣ ба ҳамкорӣ; рушди малакаҳои муошират; инкишоф додан ва татбиқ намудани таҷрибаи ҷамъиятии одамон; ҳамкории байни муаллим ва талаба вогузор шудааст.

Раванди таълим, ки ба истифодаи чунин усулҳои таълим асос ёфтааст, бо назардошти фарогирии тамоми хонандагон ба раванди шинохт, бидуни истисно ташкил карда мешавад. Фаъолияти муштарак маънои онро дорад, ки ҳар кас метавонад саҳми махсуси шахсии худро гузорад. Дар рафти фаъолият мубодилаи дониш, ғоя, афкор ва тарзи фаъолият сурат мегирад. Корҳои инфиродӣ, ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ ташкил карда шуда, корҳои лоиҳавӣ, бозиҳои нақшӣ истифода мешаванд,

кор бо ҳуҷҷатҳо ва манбаъҳои гуногуни иттилоот амалӣ карда мешавад. Усулҳои интерактивӣ ба принсипҳои ҳамкории мутақобила, ташаббус ва фаъолияти шунавандагон, такя ба таҷрибаи гурӯҳӣ, бозгашти ҳатмӣ асос ёфтаанд.

Фаъолияти муаллим ба фаъолияти хонандагон роҳ медиҳад, вазифаи вай аз он иборат аст, ки барои ташаббус ва мустақилияти онҳо шароит фароҳам оварда шавад. Муаллим аз нақши фиристанда, ки ба воситаи худ ахбороти тарбиявӣ мегузаронад, даст кашида, вазифаи ёрдамчии фаъолияти тарбиявӣ, ташкилотчии ин гуна фаъолиятро иҷро мекунад, чӣ кор карданашро мегӯяд, вале аксар вақт чӣ тавр иҷро карданашро бараи худмуайянкунии хонандагон намегӯяд.

Ҳангоми истифодаи шаклҳои интерактивӣ нақши муаллим ба таври назаррас тағйир меёбад, ӯ танҳо равандро танзим мекунад ва онро ташкил мекунад, супоришҳои зарурирo омода мекунад ва саволҳо ё мавзуъҳоро барои муҳокима дар гурӯҳҳо тартиб медиҳад, машварат медиҳад, вақт ва тартиби гузаронидани дарсҳоро аз рӯйи нақшаи пешбинишуда назорат мекунад. Хонандагон ба таҷрибаи худ ва таҷрибаи намунавии дигар рӯ меоранд, дар ҳоле ки онҳо бояд бо ҳамдигар муошират кунанд, вазифаҳоро якҷоя ҳал кунанд, ихтилофҳоро бартараф кунанд, забонҳои умумӣ пайдо кунанд, созиш кунанд [4].

Дар айни замон таснифоти маъмули усулҳои интерактивии таълим вуҷуд надорад. Ин бо як қатор сабабҳо вобаста аст. Аввалан, байни усулҳои фаъол ва интерактивии таълим фарқияти дақиқ вуҷуд надорад: ҳамон усулҳо ҳам ҳамчун фаъол ва ҳам интерактивӣ тасниф карда мешаванд. Сониян, ягон таснифи пурраи усулҳои интерактивии таълим пайдо нашудааст.

Усулҳои интерактивии омӯзиш аз рӯйи вазифа ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Муҳокима (муколама, муҳокимаи гурӯҳӣ, таҳлили ҳолатҳо аз амалия);

Онҳо барои ба шунавандагон додани донишҳои нави иқтисодӣ, фаҳмонда додани мазмуну мундариҷаи мафҳумҳои иқтисодӣ, шинос шудан бо асосҳои ташкилию иқтисодии истеҳсолот ва афзалиятҳои шаклҳои нави ташкили меҳнат дар саноат ва хоҷагии қишлоқ истифода мешаванд.

2. Бозӣ (бозиҳои дидактикӣ ва эҷодӣ, аз ҷумла бозиҳои корӣ ва нақшбозӣ, бозиҳои ташкилӣ ва фаъолиятӣ).

Ин усулҳо дар байни методҳои ояндадори таълими мутахассисони ҳар гуна самт устуворона яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол карданд. Бозиҳо барои рушди тафаккури эҷодии иштирокчиёни бозӣ, ташаккули маҳорат ва малакаи фаъолияти амалӣ, зиёд кардани шавқу рағбат ба дарс, баланд бардоштани дарки маводи таълимӣ ва ғайра истифода мешаванд.

3. Омӯзиш (тренингҳои коммуникатсионӣ).

Мақсади ин усулҳо баланд бардоштани мутобиқшавии хонанда дар муассисаи таълимӣ ва ҷомеа тавассути ташаккули малакаҳои муошироти хонандагон мебошад. Тавассути ин тренингҳо малакаҳои муошират, малакаҳои шунидан, баён кардани нуқтаи назари худ, далелҳо, инчунин сифатҳои шахсӣ, ки барои инкишоф дар ҷомеаи муосир заруранд, масалан, эътимод ба худ, ошкорбаёнӣ ва ғайра ташаккул меёбанд [14].

Ҳамчунин, тақсимоти усулҳои интерактивии таълим ба моделсозӣ ва ғайрисимулятсия вуҷуд дорад. Онҳо ба мушкилот нигаронида шудаанд; ба фаъолияти маърифатӣ тамаркуз мекунанд, вале дар вазъияти шартӣ тақлид кардани шароитҳои воқеӣ надоранд.

Яке аз шаклҳои бо муаммоҳои иқтисодиёт, комёбиҳои илм шинос кардани хонандагон, махсусан талабагони синфҳои болоӣ конференсияҳои илмию амалии хонандагон дар мавзуъҳои иқтисодӣ мебошад.

Гузаронидани ин гуна конференсияҳо ба таҳлили пурмазмуни раванду ҳодисаҳое, ки дар иқтисодиёти мамлакат ба амал меоянд, ёрӣ мерасонад, зарурати аз нав дида баромадани характери муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии шаклҳои гуногуни моликиятро ба миён мегузорад; ниятҳои касбии худро бо талаботи касбҳои мушаххас мувофиқат мекунад; дар бораи мавқеи худ дар касби ояндаашон фикр мекунанд.

Дар асарҳои М.Салеми ва Л.Хансен гуфта мешавад, ки яке аз усулҳои оптималии ташкили таълими иқтисодӣ усулҳои мубоҳиса мебошад. Усулҳои мубоҳисаро ба мубоҳисаи гурӯҳӣ, таҳлили ҳолатҳои мушаххас, кэйс-стади тақсим мекунанд [6].

Одатан, барои ташкили мубоҳиса гурӯҳи талабагонро ба тарафдорони нуқтаи назари гуногун оид ба як масъала тақсим кардан лозим аст. Мақсади ин усул муайян кардани роҳҳои мушаххаси ҳама гуна ҳалли мушкилот мебошад. Ҳамин тариқ, хонандагон назари худро ба ҷаҳони тиҷорат васеъ мекунанд, мафҳуми «ҳақиқӣ-дурӯғ»-ро истисно мекунанд.

Чи тавре ки дар боло зикр гардид, шакли самарабахши ташкили таълим ва азхудкунии донишҳои иқтисодӣ ин мисолҳо (усули вазъият), яъне баррасӣ ва муҳокимаи вазъиятҳои конкретии муаммоӣ мебошад. Ин усул ба донишҳои назариявии дар рафти омӯзиши мавзуъ гирифташуда, барои дар амал татбиқ намудани роҳҳои ҳалли вазъиятҳои воқеии ҳаёт, инчунин бо истифода аз истилоҳоти иқтисодӣ барои баён кардани мавқеи худ кумак мерасонад.

Истифодаи ин усул дар раванди таълим ҳадафҳои асосии зеринро дорад:

- рушди малакаҳои таҳлил ва тафаккури интиқодӣ;
- алоқаи назария бо амалия;
- пешниҳоди нуқтаи назари гуногун;
- ташаккули малакаҳо барои арзёбии вариантҳои алтернативӣ дар шароити номуайянӣ.

Бо ноил шудан ба ин ҳадафҳои асосӣ, хонандагон малакаҳои муошират ва далели мавқеи худро пайдо мекунанд; хулоса кунанд, ки дар аксари ҳолатҳо якчанд роҳи ҳалли мушкилот вуҷуд дорад; сифатҳои шахсӣ инкишоф меёбанд; малакаи рафтори оқилона дар ҳолатҳои муҳим ташаккул меёбад.

Кор аз рӯйи парванда ё даҳонӣ, ҳангоми муҳокимаи масъалаҳои тартибдодашуда ё хаттӣ анҷом дода мешавад. Шакли хаттӣ бартарии худро дорад: ҳангоми санҷиш ба муаллим осонтар аст, ки рафти ҳалли масъалаи ҳар як хонандаро пайгирӣ кунад, инчунин донишҳои назариявиро тафтиш кунад.

Ҳалли муаммоҳои вазъияти иктисодиро ҳам барои мустаҳкам намудани маводи омӯхташуда ва ҳам барои санҷидани дониши хонандагон истифода бурдан

мумкин аст. Истифодаи супоришҳо, махсусан ҷиҳати амалии онҳо, самарабахш аст. Вазифаҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки рӯйдодҳои мушаххасеро, ки аз воқеияти аслии иқтисодӣ гирифта шудаанд, таҳлил кунанд, дониши худро истифода баранд. Ҳангоми тартиб додани ин вазифаҳо шартҳоро аниқ тартиб дода, аз шарҳи онҳо канорагирӣ кардан лозим аст. Ҷавоби дуруст бояд ягона бошад, аммо роҳҳои дарёфти ин ҷавоб метавонанд гуногун бошанд.

Дониши математикӣ дар ҳалли ин гуна масъалаҳо ёрӣ мерасонад. Ба андозаи бештар супоришҳои дорои самти амалӣ бояд истифода шаванд, зеро онҳо барои хонандагон бештар дастрас ва фаҳмо мебошанд.

Бозии тиҷорӣ як усули бозии омӯзиши фаъоли иҷтимоӣ-психологӣ, як намуди бозиҳои фаврӣ мебошад, ки дар сохтори худ шакли аз нав эҳё кардани субъект ва мазмуни иҷтимоии фаъолияти касбӣ, моделсозии низомҳои муносибатҳои ба ин намуди амалия хосро дар бар мегирад [9].

Бозиҳо фаъолияти маърифатии хонандагонро дар соҳаи иқтисодӣ фаъол мегардонанд, тафаккури эҷодии иштирокчиёни бозиро инкишоф медиҳанд, малакаҳои амалиро ташаккул медиҳанд ва шавқу рағбатро ба дарсҳо ва маводи таълимӣ зиёд мекунанд. Барои бозиҳои корӣ дар раванди таълим талаботҳои муайян ба миён гузошта мешаванд:

1. бозӣ бояд ба эҷодиёти озод ва мустақилияти хонандагон асос ёбад;
2. бозӣ бояд як унсури рақобат байни дастаҳо ё хонандагони алоҳида бошад. Ин ба таври назаррас таваҷҷуҳ ва худтанзимкуниро зиёд мекунад, ба шумо қоидаҳои муқарраршударо қатъиян риоя карданро таълим медиҳад ва фаъолияти маърифатиро фаъол мекунад;
3. дар бозӣ бояд хусусиятҳои синнусолии талабагон ба назар гирифта шаванд. Он бояд эҳсосоти мусбатро ба вуҷуд орад, яъне кайфияти хуб, аз ҳалли масъала қаноатмандӣ пайдо мекунад, бинобар ин мақсади бозӣ бояд дастрас бошад ва бозӣ ҷолиб бошад [5].

Вобаста аз он ки дар бозӣ кадом намуди амалияи инсон аз нав ба вуҷуд оварда мешавад ва мақсадҳои иштирокчиёни он чӣ гуна аст, бозиҳои тиҷоратӣ ба истеҳсолӣ (идоракунӣ), таълимию тадқиқотӣ ва ташхисӣ (аттестатия) тасниф мешаванд.

Бозии тиҷоратии истеҳсолӣ - шакли моделсозии предмет ва мазмуни иҷтимоии фаъолияти касбии мутахассис бо мақсади аз худ намудани меъёрҳои фаъолияти ҷамъиятию истеҳсолӣ ва ҷустуҷӯи роҳи мувофиқтарини ҳалли вазъи соҳибкорӣ аст. Ба ибораи дигар, ин таҷдиди фаъолияти ташкилотҳо ва роҳбарон, инчунин моделсозии бозии низомҳои идоракунӣ мебошад [12].

Бозиҳои тиҷоратии истеҳсолӣ ба ҷустуҷӯи роҳҳои мувофиқтарини масъала ё вазифаи мушаххас, ки дар фаъолияти амалии роҳбарон, мутахассисон ва коргарон ба миён меоянд, асос ёфтаанд. Чунин бозиҳо имкон медиҳанд, ки фаъолияти роҳбарон ва мутахассисон пурратар такрор карда шавад, душвориҳо ва сабабҳои онҳо муайян карда шаванд, вариантҳои бартараф намудани онҳо кор карда ва баҳо дода шаванд, қарорҳо қабул карда, механизмҳои амалӣ муайян карда шаванд.

Ҳар як иштирокчии бозии тиҷоратии истеҳсолӣ дар он дар доираи вазифае, ки дар сохтори идоракунӣ ишғол кардааст, амал мекунад. Дар ин ҷо самараи бевоситаи такмили ихтисос ба амал меояд, ки дониш, маҳорат ва малакаи ҳосилшуда бевосита ба фаъолияти амалӣ мегузарад. Чунин таълими роҳбарон ва мутахассисон метавонад муҳлати кор карда баромадан ва ба амал баровардани масъалаи мушаххасро дар дохили корхона хеле кӯтоҳ карда, сифати иҷрои онро хеле беҳтар намояд.

Бозии бизнеси таълимӣ имкон медиҳад, ки матнҳои субъектӣ ва иҷтимоии фаъолияти касбии ояндаро дар омӯзиш муайян карда шаванд ва бо ин дар муқоиса бо таълими анъанавӣ шароити бештар мувофиқи ташаккули шахсияти мутахассисро тақлид кунанд.

Дар ин шароит азхудкунии донишҳои нав ба нақшаи фаъолияти касбии оянда гузошта мешавад. Омӯзиш характери муштарак, коллективӣ пайдо мекунад. Шахсияти мутахассис дар натиҷаи итоат ба ду намуди меъёрҳо - амали салоҳиятноки моддӣ ва муносибатҳои иҷтимоии коллектив ташаккул меёбад. Дар чунин таълими ноил шудан ба мақсадҳои дидактикӣ ва тарбиявӣ ба як ҷараёни фаъолияти хонандагон, ки хусусияти иҷтимоӣ дошта, дар шакли фаъолияти бозӣ амалӣ мегардад, муттаҳид мегардад.

Ҳар як бозии тиҷоратӣ хусусиятҳои худро дорад, бинобар ин, принсипҳои асосии психологӣ ва дидактикии гузаронидани бозиҳои тиҷоратӣ дар раванди таълим таҳия шудаанд:

1) принсипи моделсозии шароити мушаххас ва динамикаи истеҳсолот. Моделсозии шароити воқеии фаъолияти касбии мутахассис дар ҳама гуна робитаҳои расмӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ асоси усулҳои интерактивии таълим мебошад;

2) принсипи моделсозии бозии мазмун ва шаклҳои фаъолияти касбӣ. Татбиқи ин принсип шарти зарурии бозии таълимӣ мебошад, зеро он вазифаҳои тарбиявӣ дорад;

3) принсипи фаъолияти якҷоя. Дар бозии тиҷоратӣ ин принсип татбиқро тавассути ҷалби якчанд иштирокчиёни фаъолияти маърифатӣ тақозо мекунад. Он аз таҳиякунанда талаб мекунад, ки нақшҳоро интихоб ва тавсиф кунад, ваколатҳо, манфиатҳо ва воситаҳои фаъолиятро муайян кунад. Дар баробари ин намудҳои характерноки ҳамкории касбии «мансабдорон» муайян ва модел карда мешаванд;

4) принсипи муошırати диалогӣ. Ин принсип барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ шарти заруриро муқаррар мекунад. Фақат муколама, мубоҳиса бо иштироки максималии ҳамаи бозингарон метавонад боиси кори ҳақиқатан эҷодӣ шавад. Муҳокимаи дастаҷамъонаи маводи таълимӣ аз ҷониби хонандагон ба онҳо имкон медиҳад, ки муаррифии ҳамаҷонибаи равандҳо ва фаъолиятҳои касбиро анҷом диҳанд.

5) принсипи дунақшагӣ. Принсипи дунақшагӣ раванди инкишофи хислатҳои шахсии воқеии мутахассисро дар шароити «хаёлӣ», бозӣ инъикос мекунад. Таҳиягар барои хонанда ду намуди мақсад мегузорад, ки матнҳои воқеӣ ва бозиро дар фаъолияти таълим инъикос мекунанд;

6) принсипи мундаричаи муаммоии моделиронӣ ва раванди ҷойгиркунии он дар фаъолияти бозӣ.

Бо истифода аз ин принсипҳо бозии корӣ ба ташаккули сифатҳои шахсӣ ва тиҷоратии иштирокчиёни бозӣ мусоидат мекунад. Бозиҳои тиҷоратӣ метавонанд ҳамчун воситаи ташхис ва пешгӯии рафтори шахс дар ҳолатҳои гуногуни мушкилот истифода шаванд [10].

Дар ниҳоят, бозӣ бояд ба инҳо мусоидат кунад:

- дониш ва малакаҳои касбиро дар фанҳои махсус амиқ ва таҳким бахшидан;
- шавқу рағбат ба касб;
- такмил додани дониш ва маҳорати касбии худ;
- ҷаҳонбинии худро бо маълумоти нав васеъ кунанд;
- шахсони ташаббускор, қатъӣ ва эҷодкор тарбия карда шаванд.

Дар баробари ин, дар омӯзиши фанни технология кор оид ба лоиҳаҳои эҷодӣ бештар маъмул мегардад. Лоиҳаҳои эҷодӣ ба ташаккули тафаккури иқтисодии хонандагон мусоидат мекунанд. Вобаста ба самт ва мавзуи лоиҳа асоснокии дахлдори иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Хонандагон хароҷотро ҳисоб мекунанд, тадқиқоти маркетингӣ мегузаронанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бораи аҳамияти иқтисодии лоиҳаи худ хулосаҳои муайян бароранд.

Бо усулҳои лафзӣ сифатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳимми одамро тарбия кардан амалан имконнопазир аст. Хонандагонро ба навъҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ ва хоҷагӣ ҷалб кардан лозим аст. Агар хонандае, ки кор карда истода бошад, ба вазъияте дучор шавад, ки бе дониши иқтисодӣ вазифаҳои дар наздаш гузоштаашударо иҷро карда натавонад, дар он сурат аз худ кардан, пурра кардан ва инкишоф додани онҳо талаботи табиӣ мегардад.

Омӯзиши иқтисодӣ инчунин метавонад ба конеъ гардондани ҳадафҳои шахсӣ ва манфиатҳои истеъмолкунандагон нигаронида шавад. Бинобар ин хеле муҳим аст, ки тарбия бо ахлоқи баланд пайваста бошад. Дар хонандагон тарбия намудани ахлоқи мадании фаъолияти меҳнатӣ ва хоҷагӣ муҳимтарин вазифаи муаллим мебошад.

Ҳамин тавр, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки усулҳои таълими фанни технология бисёранд, ки ба муаллим дар ташаккули маданияти иқтисодии хонандагон ёрӣ мерасонанд.

Муқарриз: Исломов О.А. – д.и.п., профессори ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Азизов, А.А. Методикаи ташаккули салоҳиятнокии соҳибкории хонандагон дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) / А.А. Азизов, Ш.Ю. Азизов, А.А. Усмонов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – No S1-4-2(80). – P. 129-134. – EDN NYFDIS.
2. Азизов, Ш. Ю. Трудолюбие и творческий подход учащихся к жизни и труду / Ш. Ю. Азизов, Ш. Х. Бобоева // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2021. – № 4(69). – С. 129-137. – EDN FTSMCN.
3. Азизов, Ш.Ю. Таърих ва ташаккули таълими технология (таълими меҳнат) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Ю. Азизов // Номаи донишгоҳ”-и Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2021. – No 3(68). – P. 136-143. – EDN UQGIWS.

4. Активные методы обучения в высшей школе: Учебно-методические материалы по программе повышения квалификации «Современные педагогические и информационные технологии» / Под ред. Е.Ю.Грудзинской и В.В.Марико.- Нижний Новгород, Изд-во ННГУ им. Н.И.Лобачевского, 2009.
5. Бабанова И. А. Деловые игры в учебном процессе / И. А. Бабанова // Научные исследования в образовании. -2012. -№7. -С.19-24.
6. Влазнев А. И. Интерактивные методы обучения в экономической подготовке студентов вуза / А. И.Влазнев, С. А. Влазнева // Известия ПГУ им. В.Г. Белинского. -2012. -№28. -С.714-719.
7. Исоева Д.С. Формирование экономически значимых качеств учащихся в процессе обучения технологии: дисс... канд...пед. наук: 13.00.01 / Д.С. Исоева.- Душанбе, 2016.- 152 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф", аз 14.03.2014 № 1081 (42) [Манбаи электронӣ]. URL: http://mmk.tj/content (санаи истифодабарӣ: 1.03.2022).
9. Литова З.А. Формирование экономического мышления школьников в процессе преподавания технологии / З.А. Литова // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. -2012. -№2 (22). -С.167-174.
10. Медведева Ч.Б. Деловая игра как метод интерактивного обучения студентов / Ч.Б.Медведева, И.В.Цивунина, Г.Ю. Климентова // Вестник Казанского технологического университета. -2012. -№2. -С.196-198.
11. Нематов Л.Х. Педагогические основы экономического воспитания учащихся 5-7 классов на уроках технологии: на материалах школ Согдийской области: диссер... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.Х. Нематов - Душанбе, 2014.- 181 с.
12. Радионов Н.В. Предпринимательство / Н.В.Радионов, О.О.Читанова, В.Е. Аганеев. Социально-экономическое управление Издательство Юнити-Дана Единство, 2002. - 384 с.
13. Самохвалов М.И. Сущность и содержание экономической культуры старшеклассника / М.И. Самохвалов // Педагогика и психология образования. -2011. -№3. -С.28-31.
14. Харханова Г.С. Интерактивные методы обучения как средство формирования мотивации конфликта у школьников: дис. на соис. учен. степ. канд. пед. наук. 13.00.01 / Г.С. Харханова. - Калининград, 1999. -142 с. РГБ ОД, 61:00-13/868-3
15. Хлимановская О.В. Формирование экономической культуры как условие социализации личности учащихся старших классов / О.В.Хлимановская // Вестник ЧГПУ. -2010. -№10. -С.229-237.

МЕТОДИКАИ ТАШАККУЛИ ДОНИШ ВА МАЛАКАИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯ

Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои мубрами таҳсилоти муосир- методикаи ташаккули дониш ва малакаи иқтисодии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди дарсҳои технология (таълими меҳнат) баррасӣ шудааст.Дар мақола қайд мегардад, ки ҷавонони имрӯза бе дониши иқтисодӣ дар ҷомеаи муосир мақоми худро ёфта наметавонанд. Аз ин лиҳоз, муаллиф аз давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таълими самарбахши унсурҳои иқтисодиёт ва асосҳои соҳибкориро зарур мешуморад. Мақоларо ҷиҳати пешбурди таълими фанни технология (таълими меҳнат) як навъ раҳнамо ҳисобидан мувофиқи матлаб аст. Дар он оид ба мазмун ва мундариҷаи раванди таълим дар самти иқтисодиёт ва соҳибкорӣ, фаъолияти хонанда ва нақши омӯзгор маълумот дода шудааст.Муаллиф дар таълими унсурҳои иқтисодӣ истифода аз методҳои интерактивиро тавсия кардааст. Методҳои интерактивии таълимро шартан ба се гурӯҳ тақсим намуда, оид ба методҳои муҳокимаи гурӯҳӣ, таҳлили вазъиятҳои мушаххас, бозиҳои дидактикӣ ва семинар-тренингҳо маълумотҳои мушаххас оварда, оид ба мақсади истифодаи ин методҳо ҷиҳати ташаккули дониш ва малакаи иқтисодии хонандагон дар дарсҳои технология ибрози назар намудааст. Ҳамчунин, асарҳои олимони соҳа зикр шуда, аз манбаъҳои илмӣ ҷиҳати тасдиқи вазъиятҳои гуногун иқтибосҳо оварда шудаанд. Ҳамин тариқ, мақола муаммои мубрами самти таҳсилоти иқтисодиро фаро гирифта, тадқиқоти арзишманд мебошад.

Калидвожаҳо: технология, таълими меҳнат, методика, диниши иқтисодӣ, хонанда, таҷриба, принсип, интерактивӣ.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАНИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье одним из важнейших вопросов современного образования является способ формирования знаний и экономических умений учащихся общеобразовательных учреждений в процессе уроков технологии (трудового обучения).В статье отмечается, что без экономических знаний современная молодежь не может найти свое место в современном обществе. С этой точки зрения автор

считает необходимым эффективно обучать азам экономики и основам предпринимательства еще с периода обучения в общеобразовательной школе. Статью целесообразно рассматривать как своеобразное пособие по продвижению технологического образования (трудового воспитания). Она содержит обширный анализ содержания и содержания образовательного процесса в сфере экономики и предпринимательства, деятельности учащегося и роли преподавателя. Автор рекомендует использовать интерактивные методы в обучении экономическим элементам. Он разделил интерактивные методы обучения на три группы, дал конкретную информацию о методах группового обсуждения, разборе конкретных ситуаций, дидактических игр и семинаров-тренингов, а также высказал свое мнение о целях использования этих методов для развития экономических знаний и навыков учащихся на уроках технологии. Также упоминаются работы ученых в данной области и приводятся цитаты из научных источников для подтверждения различных ситуаций.Таким образом, статья освещает актуальную проблему экономического образования и представляет собой ценное исследование.

Ключевые слова: технология, трудовое обучение, методика, экономическая теория, ученик, опыт, принцип, интерактив.

METHODS FOR THE FORMATION OF KNOWLEDGE AND ECONOMIC SKILLS OF STUDENTS IN TECHNOLOGY LESSONS

In this article, one of the most important issues of modern education is the method of formation of knowledge and economic skills of students of educational institutions in the process of technology lessons (labor training).The article notes that without economic knowledge, modern youth cannot find their place in modern society. From this point of view, the author considers it necessary to effectively teach the basics of economics and the basics of entrepreneurship from the period of study at a secondary school. It is advisable to consider the article as a kind of manual for the promotion of technological education (labor education). It contains an extensive analysis of the content and content of the educational process in the field of economics and entrepreneurship, the activities of the student and the role of the teacher.The author recommends using interactive methods in teaching economic elements. He divided the interactive teaching methods into three groups, gave specific information about the methods of group discussion, case studies, didactic games and training seminars, and also expressed his opinion on the goals of using these methods to develop economic knowledge and skills of students in technology lessons. The work of scientists in this field is also mentioned and citations from scientific sources are given to confirm various situations.Thus, the article highlights the actual problem of economic education and is a valuable study.

Keywords:technology, labor training, methodology, economic theory, student, experience, principle, interactive.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Усмонов Аҳадҷон Аҳмадҷонович*** **-** Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, унвонҷӯи кафедраи технология ва методикаи таълим. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. E-mail: **samson1193@mail.ru** Телефон: **93-885-84-84**

Сведение об авторе:***Усмонов Ахаджон Ахмадджонович*** **-** Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель кафедры технологии и методики преподавания. **Адрес**:735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова,1. E-mail: **samson1193@mail.ru** Телефон**: 93-885-84-84**

Information about the author:***Usmonov Ahadjon Ahmadjononovich*** **-** Khujand State University named after academician B. Gafurov, scientist applicant of the Department of technology and teaching methods. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov passage, 1. E-mail: **samson1193@mail.ru** Phone: **93-885-84-84**

УДК: 811.512.8'22

АСАРҲОИ МАНЗУМ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР ТАЪЛИМИ ИБТИДОӢ

Тоҳирова М.F.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Пешрафти ҷомеаи муосир дар назди ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти касбии олӣ ва миёнаи махсуси омузгорӣ вазифа гузоштааст, ки сифати таълимро беҳтар гардонида, тайёрии назариявӣ ва амалии кормандони ояндаи кӯдакистону мактабро таъмин намоянд. Иҷро гардидани ин вазифа ба китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, аёниятҳо ва дигар маводҳои илмию методӣ вобастагӣ дорад.

Шавқ нисбати китоб дар кӯдак барвақт пайдо мешавад. Дар аввал ба ӯ варақгардон кардан, гӯш кардани хониши калонсолон, тамошои расмҳо шавқовар аст. Баробари пайдо шудани шавқи тамошо дар ӯ хоҳиши хондан низ пайдо мешавад. Баробари бурдани корҳои муайян аллакай дар синни сесолагиаш шавқи китобхонӣ, бетараф набудан нисбати тақдири қаҳрамон, пайгирӣ намудани ҳодисаҳои асар ва ғайраро бедор намудан мумкин аст.

Яке аз хусусиятҳои хосси дарки асари бадеӣ ин дилсӯзӣ нисбати қаҳрамон маҳсуб меёбад. Дарк кардан характери фаъолро касб намуда, кӯдак худро ба ҷойи қаҳрамон тасаввур мекунад, фикран амал мекунад, бо душман мубориза мебарад. Дар саҳнаи театри лӯхтак кӯдакон гоҳо ба рафти намоиш дахолат намуда, мекӯшанд ба қаҳрамон ёрӣ диҳанд, ба таври якҷоя (хор) чӣ кор кардани қаҳрамонро мегӯянд.

Е.А.Флерина қайд мекунад, ки чунин хусусият, ин зудбоварии кӯдакон аст: кӯдакон интиҳои нохубро дӯст намедоранд, қаҳрамон бояд муваффақ бошад [16, с.303].

Дарки асари бадеии хонандагон дар синни хурди мактабӣ инкишоф ва такмил меёбад.

Таълими адабиёти бадеӣ дар тарбияи насли наврас нагши калидӣ дорад. Маҳз тавассути он шахс метавонад бо таърихи бойи худ, фарҳанг, одоби ҳамидаи инсонӣ ошноӣ пайдо кунад.

Аз қадимулайём назм ба ҳар як фарди соҳибдил руҳу тавон бахшида, барои кайфияти зиндагии ӯ кумак мерасонд. Мардуми тоҷик таърихи назми зиёда аз ҳазорсоларо доро буда, ин хазинаи ганҷи мадании хешро чун гавҳараки чашм нигоҳ медоранд. Агар ба мероси мадании ниёгонамон назар афканем, боварӣ ҳосил менамоем, ки мавқеи назм нисбат ба наср волотар аст [4, с.102].

Масъалаи дарки асарҳои бадеӣ дар тадқиқоти Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, О.И.Никифорова, Е.А.Флерина ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Классикони бузурги мо дар ашъори дилангез ва шеъру достонҳои худ як силсила мавзуъҳои дорои аҳамияти умумиинсонӣ ва иҷтимоӣ, ба мисли ватанхоҳӣ, қадри инсон ва зарурати дӯст доштани он, манфиати илму дониш, ахлоқи нек, муҳаббат ба шеъру шоирӣ ва монанди инҳоро ба хотири ҳамаи наслҳо, пеш аз ҳама насли наврас ва ҷавон, эҷод кардаанд. Масалан, панду ҳикматҳои Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, «Қобуснома»-и Кайковус, «Муш ва гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Баҳориёт»-и Сайидо, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Баҳориёти меваҳо»-и Сӯфӣ, осори Восифӣ, А.Дониш, Шоҳин, Асирӣ дар тарбияи насли наврас нақши муассир доранд.

Маорифпарварони тоҷик А.Дониш, Т.Асирӣ, С.Айнӣ, Т.Зеҳнӣ ва дигарон дар соҳаи ислоҳи усули таълиму тарбияи кӯдакон, ба миён омадани мактабҳои усули нав, барномаи нави таълим, китобҳои махсуси дарсӣ саҳми арзанда гузоштаанд.

Тайи ҳазорсолаҳо нобиғаҳои оламшумули форсу тоҷик, аз қабили Рӯдакию Фирдавсӣ, Кайковусу Ибни Сино, Омулию Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дигар донишмандони ширинсухан дар ин хусус асарҳои илмию бадеӣ навиштаанд, ки имрӯз хазинаи маданияти тоҷиконро ғанӣ гардонидаанд. Вале, мутаассифона, имрӯзҳо бо он шахсоне вохӯрдан мумкин аст, ки аз риояи қоидаҳои одоби сухангӯӣ садҳо фарсаххо дур монда, латофату назокати нутқро фаромӯш карда, дар кӯчаю бозор, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва хусусан дар оила, аз алфози дағалу қабеҳ истифода менамоянд, ки ин гуна муносибати онҳо боиси асабонию озурдагии садҳо нафари дигар мешавад.

Асоси ин ҳолатҳо, аз илму фарҳанг, яъне мутолиаи асарҳои пурқимати адабиёти хеш дур мондани қисми зиёди мардум аст. Ҳамагонро мебояд бештар рӯ ба осори гаронбаҳои ниёгони худ оварда, барои тозагии забони хеш саъю кӯшиш намоем. Зеро дар сухан камолоту нуқсон, зебогию зиштии мо инъикос мегардад. Сарфи назар аз ин, ба қадри имкон риоя намудани қоидаҳои муайяни сухан гуфтан ба ҳар як фарди ҷумҳурӣ, новобаста аз синну сол ва касбу кор, аз манфиат холӣ нахоҳад буд.

Таълими адабиёт ба он бештар марбут аст, ки омӯзгор адабиётро чӣ тавр пешкаши хонандагон менамояд?

Чи тавре ки медонем, кӯдакон шеър ва сурудхониро дӯст медоранд. Ана, ҳамин сурудхонӣ, шавқу рағбат ба шеър онҳоро ба олами дониш, меҳри Ватани маҳбуб раҳнамун месозад. Вале бояд гуфт, ки ин меҳр худ аз худ ба амал намеояд. Ин ба оила, мураббӣ ва омӯзгорон вобастагии қавӣ дорад.

Маҳз агар дар ҳамин синну сол аз хониби муаллим дар вақту меъёраш қобилияти фикрии бачагон дастгирӣ наёбад, минбаъд неруи шеър, маъноҳои барҷастаи он барои наврасон чун «ганҷи ниҳон» дастнорас мегардад. Дар натиҷа, наврасон ба шеър сатҳӣ назар афканда, аз дарки он, баёни мазмуни он бебаҳра хоҳанд монд.

Дар фаъолгардонии кӯдак нақш ва мавқеи омӯзгор муҳим аст. Зуҳури фаъолнокии хонанда, пеш аз ҳама, ба хислатҳои шахсии муаллим вобастагӣ дорад. Дар ин бобат, ақидаи Ш.А.Амонашвили ҷоизи қайд аст: дӯстдорӣ, фаҳмидани бача ва қарзи худ дар назди ҷомеа [7, с.256].

Яке аз жанрҳои адабиёти бадеӣ назм воситаест, ки дар хонандагон чунин хусусиятҳо: ҳақиқатдӯстӣ, накукорӣ, ахлоқи ҳамида ва зебоиро парварида тавонад.

Мисол, «Дар роҳат расонидан ва накуӣ хостан»-ро, ки ин андарз аз Носири Хусрав аст, дида мебароем. Шеъри мазкур дар бобати некуӣ ва накукорӣ буда, бачагонро ба фикр кардан, хулоса баровардан, накукор будан, ба хидмати падару модар тайёр будан, дасти ёрӣ дароз кардан ба бечорагон ва қадр кардани меҳнати дигарон ҳидоят менамояд.

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накухоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.

Дар поёни ҳар як матну шеърҳо луғату калимаҳои душвор ва ҳам машқу супоришҳо дода шудаанд, ки барои бой намудани захираи луғавии хонандагон ва ҳам баланд бардоштани сатҳи дониши онҳо кумак мерасонанд.

Бачагон бояд мафҳумҳои азбаркардаашонро дуруст идрок намоянд, аз они худ кунанд, вагарна дар нутқ аз онҳо истифода намекунанд. Бой гардидани

захираи луғати хонандагон ба инкишофи тафаккур низ мусоидат намуда, кори инкишофи тафаккурро метезонад.

Олим Кожинов В.В. масъалаи ҳавасмандкунии хонандагонро дар муайянкунии захираи луғавию ашёҳои шиноси онҳо ва зимни он гузориш ба мафҳумҳои ношинос сахт марбут медонад. Бисиёр муҳим аст, ки талабагон маънои калимаҳои нав азбаркардаашонро дарк намоянд. Маҳз дар ҳамин ҳолат алоқаи нутқ ва тафаккур таъмин мегардад [8, с.304].

Аз мутолиа ва таҳлили китоби дарсии забони модарии синфҳои ибтидоӣ бармеояд, ки дар онҳо ҷойи асосиро асарҳои бадеӣ ишғол менамоянд. Маҳз дар асарҳои бадеӣ воситаҳои образноки забон, аз қабили ташбеҳу ташхис, муболиғаву киноя, тавсифу тасвир ва ғайра васеъ истифода мешаванд.

Ҷой доштани чунин унсурҳои забон дар маводи таълим муаллимонро водор менамояд, ки эзоҳи онҳоро ба нақшаи тавзеҳии дарс дохил намоянд, роҳу усулҳои фаҳмонидани маънои аслии онҳоро фикр кунанд, зебоиву таъсирбахшии онҳоро равшан карда, дар нутқи зиндаи бачагон истифода шудани онҳоро таъмин намоянд.

Дар барнома ва китобҳои таълимӣ на ҳама вақт хусусиятҳои синнусолӣ ва равонии хонандагон ба инобат гирифта мешаванд. Алоқамандии синфҳои ибтидоӣ бо синфҳои миёна (V-VIII) ва болоӣ ғариб ки ба инобат гирифта намешавад. Ҳамин тафовутро айнан мо дар байни омӯзиши адабиёти классикӣ ва муосир мушоҳида мекунем. Ҳол он ки адабиёти муосир бояд давоми адабиёти классикӣ бошад ва аз ин сарчашма доиман ғизо бигирад. Роҳҳои асосии бозсозии таълими адабиёт инҳоянд:

-ташкил ва батанзимдарории ягонагии таълими адабиёти тоҷик аз муассисаҳои томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ то хатми мактаби миёна;

-таълими тафриқавии адабиёт: синфҳое, ки бо омӯзиши амиқи адабиёт фаро гирифта мешаванд; факултативҳо бо ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои инфиродӣ, талабот ва шавқу ҳаваси хонандагон; дар ҳамин ҳамбастагӣ дар шаклу намудҳои мухталиф устувор гардонидани барнома, адабиётҳои таълимӣ ва методӣ, воситаҳои аёнии таълим;

-таҷдиди барнома ва ба инобат гирифтани адабиёти классикӣ, муосир ва ҷаҳонӣ, пурқувват намудани ҷанбаҳои ахлоқӣ-эстетикии таълими адабиёт;

-зимни таҳлили асарҳои бадеӣ, мутаваҷҷеҳ гардонидани хонандагон ба моҳият ва ҷанбаҳои гуманистӣ, аҳамияти таърихӣ ва мазмуни баланди онҳо;

-ҷустуҷӯ ва навовариҳо оид ба корҳои мустақилонаи хонандагон дар хондани асарҳои бадеӣ;

Омӯзгор бояд адабиётро бо дигар фанҳои гуманитарӣ алоқамандона биомӯзонад, алалхусус, забон, мусиқӣ, санъати рассомӣ, таърих, ҷуғрофия ва амсоли он. Ҳар як омӯзгор бояд барномаи ягонаи инкишофи нутқ дошта бошад, ки нақшаи солонаи ҳар як синфро муайян созад. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки кӯдакон шеър ва сурудхониро дӯст медоранд. Аз кӯдакистонҳо баъзан садои хониши дилнишини онҳо ба гӯш мерасад. Алалхусус, ба хурдсолон шеърҳои равон ва савтӣ хуш меоянд. Ана ҳамин сурудхонӣ, шавқу рағбат нисбат ба шеър онҳоро ба олами дониш, меҳри Ватани маҳбуб раҳнамун месозад. Вале бояд гуфт, ки ин худ аз худ ба амал намеояд. Ин ба мураббиён ва омӯзгорон вобастагии қавӣ

дорад, то бо маҳорати том ба шавқу рағбати наврасон нисбат ба шеър, боз меҳру муҳаббат зам намоянд.

Бачагоне, ки дар синфҳои IV таҳсил доранд, оид ба бисёр масъалаҳои моддӣ-маишӣ мароқ зоҳир менамоянд. Онҳо тавассути пурсишҳои худ аз муаллимон мехоҳанд ба бисёр саволҳои худ ҷавоб бигиранд, бисёр кунҷкобанд. Танҳо омӯзгори бомаҳорат ва босалиқа метавонад ба воситаи таҳлили асарҳои адабӣ ба бисёр саволҳои хонандагон ҷавоб гуфта, барои дуруст ба камол расонидани онҳо кумак расонад.

Дар шеърҳои асили шоирона калимаҳо чунон бамаврид кор фармуда мешаванд, ки ҳатто партофтани як ҳиҷо, вожа мантиқи тамоми шеърро халалдор мекунад. Мавқеи зада бошад, боз устувортар аст. Шиносоӣ бо шеър на танҳо захираи луғавии хонандагонро ғанӣ мегардонад, балки онҳоро аз муҳити якранги такрори бемавқеъ раҳо мекунад [12, с.272].

Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки назм қувваи бузургро дорост. Вале, мутаассифона, аксарияти наврасон аз ин ганҷинаи бебаҳои санъати сухан бенасиб ба воя мерасанд. Аксар вақт дар дасти мактаббачагон китоби афсонаҳо, латифаҳо ё ҳикояҳои фантастикиро мушоҳида кардан мумкин аст. Табиист, ки дар ин синну сол онҳо ба мустақилона хонда фаҳмидан малакаи хуб доранд. Сабаб чӣ ки мо дар дасти онҳо китоби маҷмуаи шеърҳои ин ё он адибро кам мушоҳида мекунем.

Тадқиқоти дар мактабҳо гузаронидашуда гувоҳи онанд, ки хонандагон ба таври бояду шояд ба моҳияти шеър, ғояи он сарфаҳам намераванд. Масалан, ба саволи «Чаро ту ин шеърро дӯст медорӣ?», аксарияти хонандагон дар ҷавобаш оҷиз мемонанд. Баён кардани он ки ин ё он шеър ба кадом ҷиҳаташ маъқул меафтад, ба хонанда мавҳум менамояд. Албатта, дар ҳар як синф хонандае пайдо мешавад, ки калимаҳоро шарҳу эзоҳ дода, мазмуни онро баён созад. Вале, агар хонанда танҳо ба хондану фаҳмидан одат карда бошад чӣ, он вақт ба ҳеҷ хулосае омада наметавонад.

Борҳо шоҳиди он гардидаем, ки бачагони синфҳои III-IV дар шарҳу эзоҳ додани шеърҳои одӣ мушкилӣ мекашанд ва рӯирост иқрор мешаванд, ки фаҳмидани маъниҳои шеър барои онҳо дастрас нест.

Бисёр муҳим аст, ки ба ёрии онҳо ёрдамчии бохирад, маслиҳатгари боэътимод, шахси аз илму фарҳанг бархӯрдор дасти мадад дароз намояд. Бисёр хуб мешуд, ки ин кумакро ба шогирд муаллим-донандаи хуби каломи бадеъ расонад.

Қонуну қоидаҳои махсуси назм аз наср ва дигар жанрҳои адабӣ ба куллӣ фарқ карда меистад. Ғайр аз ин, ҳар як намуди жанри лирика қонуниятҳои хосси худро дорад. Услуби баён, образофарӣ, матлаъ ва мақтаъ, радиф ва қофия дар ҳар намуди жанрҳои номбурда мухталиф мебошад. Ба инобат гирифтани чунин хусусиятҳои характерноки асарҳои назмӣ аз омӯзгорон дақиқкориро тақозо дорад.

Омезгорон бояд дар хотир дошта бошанд, ки агар таҳлил якранг бошаду аз синф ба синф аз сода ба мураккаб шакл нагирад, оид ба пешрафту маҳорати хонанда фикр ҳам набояд кард. Пас лозим меояд, ки аз синфи IV тариқи дараҷабандӣ аз осон ба душвор, аз сода ба мураккаб ва аз маълум ба мавҳум

бурдани фаҳмиш ва дарки шогирдони мактабӣ-низоми асосии таълими шеър дар мактабҳои имрӯза бошад. Равоншиносон собит намудаанд, ки гузариш аз як категорияи синнусолӣ ба дигар фардӣ, инкишофёбанда буда, зимни таълим ва тадриси шеър омилҳои зайлро бояд дар мадди назар қарор дод:

–шавқу ҳаваси амиқи хонанда нисбати хондани асарҳои бадеӣ;

–тарз ва роҳҳои гуногуни таълими асарҳои аз ҷиҳати жанр ва шаклу намуд мухталиф, вусъат додани таҷрибаи сабақомӯзии шогирдон;

–ташаккули дарки зебоипарастии онҳо;

–таълими баъзе унсурҳои таҳлил, қадр намудани осори адиб ва баҳо додан ба он;

–пайваста инкишоф додани нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ.

Дар равиши таълим ба инкишофу ташаккули фардияти онҳо, тарбия ва таваҷҷуҳ баҳри دониста гирифтани олами гирду атроф, хештаншиносӣ, муносибат ва рафоқати байниинсонӣ, ҷамъият ва табиат бештар бояд диққат дод. Омӯзгор зимни таҳлили асар кулли рукнҳои фавқро бояд дар мавридҳои лозима ва мавқеи муносиб ҳаллу фасл намояд [15, с.217].

Пас, ҳангоми тадриси асарҳои манзум ба кадом ҷиҳат бояд диққат дод?

1.Зимни омӯзиши порчаҳои манзум бо шогирдон дар синф чунин вазъияте фароҳам овардан лозим аст, ки хонанда аз образҳои лирикӣ мутаассир гардад. Тасаввурот, ҷаҳонбинии онҳо инкишоф ёбад. 2.Хонандагон ба вазъият ва ҳодисаҳои равонии дар асар баамаломада бигузор худашон баҳогузорӣ намоянд.

3.Дар рафти таҳлил ба ҷанбаҳои эмотсионалии асар, муносибати адиб бо ҳаёти дар он аксгардида диққат додан лозим аст.

4.Ба он муваффақ бояд шуд, ки хонанда эҳсосоти аз порчаҳои шеърӣ гирифтаи худро ба дигарон нақл карда тавонад.

Таҳлили ҳар як шеъри дар барномаи мактабӣ ҷойдошта ба мақсаду матлабе нигаронида шудааст. Қабл аз ҳама, хонандаро ба қадр, ҳурмату эҳтиром намудани меҳнати шоир даъват мекунад. Бинобар ин, дар назди хонандагон вазифа меистад, ки ба шахсияти шоир ва инъикоси ақидаву андешаҳои ӯ дар шеъри офарида, муносибати ӯ нисбат ба образи лирикӣ ба таври эҷодкорона ва аз мавқеи эстетикӣ назар кунанд.

Барои боз ҳам хубтар фаҳмидан ва аз бар намудани порчаи шеърӣ ҳатман аз рӯйи матни он гузаронидани мусоҳиба, шарҳу тавзеҳ ва таҳлили он бамаврид аст. Сухани муқаддимавӣ дар бобати таҳлили матни асари бадеӣ низ ба ҳамин асос меёбад. Сухани муаллим зимни мусоҳиба бояд образнок, мантиқан хуб ва намунавӣ бошад, қудрату маҳорати фаҳмидани тасвироти шоирро бо суханҳои боварибахш ба хонанда дастрас гардонида тавонад. Масалан, ҳангоми омӯзиши шеър хониши бурро ва намунавии муаллим мавқеи асосиро мебозад. Бо он ки шеър аҳамияти бузурги тарбиявӣ-ахлоқиро дорад ва танҳо хониши хуб моҳияти онро муайян менамояд, муаллим баъди хониши шеъри номбурда диққати хонандагонро ба ҷанбаҳои гуногуни он бояд ҷалб намояд. Натиҷаи дурусти хониши бадеӣ ба истеъдоду дониши муаллим ва маҳорати шогирдони ӯ вобаста мебошад. Агар матни шеърӣ мувофиқи қоида хонда шавад, ҳодисаю воқеа, рафтору кирдори қаҳрамонони асар бевосита намудор мегардад. Дар хониши

бадеии матнҳои шеърӣ ба задаи мантиқӣ, ист, ритм, синтагма риоя намудан аҳамияти калон дорад. Ба ин восита тобиши мазмуни мисраъ ва байтҳо равшану возеҳ намудор шуда, ба ҳиссиёти шунаванда таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, бо чунин тарз ва усулҳои таълим ба роҳ мондани таълими жанрҳои адабӣ, махсусан, назм дар синфҳои ибтидоӣ ба дониш, малакаю маҳорат ва таҷрибаи бойи ҳар як омӯзгор вобаста буда, он бешубҳа шавқу завқи хонандагонро нисбати асарҳои манзум хониши ифоданоки онҳо на танҳо бедор менамояд, балки боиси ташаккули завқи зебоипарастии эшон хоҳад гашт.

Муқарриз: Ахмедова З. – н.и.п., дотсенти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Арзамасцева И. Н. Детская литература: Учеб. пособие / И. Н. Арзамасцева, С. А. Николаева. – М.: Академия, 2000. – 512с.
2. Байзоев А. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи якум / А. Байзоев, А. Аҳмадбекова ва дигарон. — Душанбе, 2012.
3. Волченко Т.В. Некоторые приемы работы с художественным произведением на уроках литературы в начальной школе: Система Д.Б.Эльконина и В.В.Давыдова / Т.В. Волченко // Начальная школа. - 2009. - №11. - С.34-38.
4. Гужова И.В. Уроки литературного чтения в начальной школе / И.В. Гужова // Начальная школа. - 2003. - № 2. - с.89-102.
5. Залевская А.А. Текст и его понимание / А.А. Залевская. - Тверь: Тверский гос. университет, 2007.
6. Зиёев М. Роҳнамои фанни «Забони модарӣ» барои синфи 3-юм / М. Зиёев , Ф.Ниёзов, И. Абдуллоев. –Душанбе: Маориф, 2016.- 248 с.
7. Зиёев М. Роҳнамои фанни «Забони модарӣ» барои синфи 4-ум / М. Зиёев , Ф.Ниёзов, Ҳ.Ҷумъаева, М.Одилова. –Душанбе: Маориф, 2016.- 256 с.
8. Кожинов В.В. Стихи и поэзия / В.В. Кожинов. -М.: Сов. Россия, 1980. -304 с.
9. Кондратьева Д.Ф. Цветовое восприятие слога как приема обучения чтению первоклассников / Д.Ф. Кондратьева // Начальная школа. -1989, -№ 5. -С. 50-51.
10. Кубасова О.В. Развитие воссоздающего воображения на уроках чтения / О.В. Кубасова // Начальная школа. -1991, -№ 9. -С. 26-30.
11. Минькова В.Н. Достучаться до сердца ребенка: Работа на уроках литературного чтения с лирическими стихотворениями / В.Н. Минькова // Начальная школа. - 2007. - № 11.- С.26-30.
12. Нефедова Е.А. Литературное чтение для начальной школы / Е.А. Нефедова, О.В. Узорова. - М.: Аквариум, 1997. - 272 с.
13. Нефедова Л.К. Пушкинская строка в начальной школе / Л.К. Нефедова // Начальная школа. - 1993. - №6.- С.10-15.
14. Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы / О.И. Никифорова. - М.: Книга, 1972. - 150 с.
15. Холшевников В.Е. Основы стиховедения: Русское стихосложение / В.Е. Холшевников. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. - 217 с.
16. Флерина Е.А. Эстетическое воспитание детей дошкольного возраста / Е.А. Флерина / Хрестоматия: учебное пособие / Москва: Просвещение, 1980. – С. 303-307.

АСАРҲОИ МАНЗУМ ВА АҲАМИЯТИ ОНҲО ДАР ТАЪЛИМИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба мавқеи таълими асарҳои манзум ва нақши онҳо дар таълими синфҳои ибтидоӣ сухан рафта, муаллиф кӯшидааст нақши онро дар асоси маводи китоби дарсии синфҳои ибтидоӣ, хусусан, забони модарии синфи чаҳор муайян намояд. Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки ба воситаи адабиёти бадеӣ шахс метавонад бо таърихи бойи миллати худ, фарҳанг, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ошноӣ пайдо кунад. Шиносоӣ бо шеър на танҳо захираи луғавии хонандагонро ғанӣ мегардонад, балки онҳоро аз муҳити якрангӣ, такрори бемавқеъ раҳо мекунад. Муаллиф бар он ақида аст, ки бачагон бояд мафҳумҳои азбаркардаашонро дуруст дарк намоянд, аз худ кунанд. Бой гардидани захираи луғавии хонандагон ба инкишофи тафаккур низ мусоидат менамояд. Аз ҷониби муаллифи мақола якчанд адабиёт таҳлил карда шуда, аз тадқиқоти гузаронидашуда мисолҳо оварда шудаанд. Барои боз ҳам беҳтар фаҳмидан ва аз бар намудани порчаи шеърӣ ҳатман аз рӯйи матни он гузаронидани мусоҳиба, шарҳу тавзеҳ ва таҳлили он бамаврид аст. Сухани муқаддимавӣ дар бобати таҳлили матни асари бадеӣ низ ба ҳамин асос меёбад. Сухани муаллим зимни мусоҳиба бояд образнок, мантиқан дуруст ва намунавӣ бошад.

Натиҷаи хониши бадеӣ ба истеъдоду дониши муаллим ва маҳорати шогирдони ӯ вобаста мебошад. Агар матни шеърӣ мувофиқи қоида хонда шавад, ҳодисаю воқеа, рафтору кирдори қаҳрамонони асар бевосита намудор мегарданд.

Калидвожаҳо: адабиёти бадеӣ, захираи луғавӣ, синфҳои ибтидоӣ, мероси мадании ниёгон, асарҳои манзум, қобилияти фикрии бачагон.

ПОЭЗИЯ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье рассматривается вопрос преподавания поэзии и их роль в начальном школьном образовании, и автор пытается определить его роль на основе учебников для начальной школы, в частности, родного языка четвертого класса. Автор статьи подчеркивает, что через художественную литературу человек может познакомиться с ее богатой историей, культурой, общечеловеческой этикой. Знакомство с поэзией не только обогащает словарный запас читателей, но и освобождает их от монотонного, неуместного повторения.Автор считает, что детям необходимо понимать и осваивать усвоенные ими языковые понятия, иначе они не будут использовать их в своей речевой деятельности. Обогащение словарного запаса учащихся также способствует развитию мышления и ускоряет развитие мышления.Автор статьи проанализировал ряд источников и привел примеры из исследований. Чтобы лучше понять и прочитать стихотворение, необходимо провести интервью, прокомментировать и проанализировать его по тексту. На этом же построена вступительная речь по анализу текста художественного произведения. Речь педагога во время беседы должна быть образной, логически стройной и образцовой, должна уметь убедительными словами передать читателю силу и умение понять описание поэта. Правильный результат художественного чтения зависит от таланта и знаний учителя и умений его учеников. Если текст стихотворения прочитан в соответствии с правилами, в нем непосредственно отражаются события и поведение главных героев произведения.

Ключевые слова: художественная литература, словарный запас, начальная школа, культурное наследие предков, поэзия, интеллектуальные способности детей.

POETRY AND ITS SIGNIFICANCE IN PRIMARY EDUCATION

This article discusses the issue of teaching poetry and their role in primary school education, and the author tries to define its role on the basis of textbooks for primary school, in particular, the fourth grade native language. The author of the article emphasizes that through fiction a person can get acquainted with its rich history, culture, universal ethics. Acquaintance with poetry not only enriches the vocabulary of readers, but also frees them from monotonous, inappropriate repetition.The author believes that children need to understand and master the language concepts they have learned, otherwise they will not use them in their speech activity. Enriching students' vocabulary also contributes to the development of thinking and accelerates the development of thinking.The author of the article analyzed a number of sources and gave examples from studies. In order to better understand and read the poem, it is necessary to conduct an interview, comment on and analyze it according to the text. The introductory speech on the analysis of the text of a work of art is also built on this. The speech of the teacher during the conversation should be figurative, logically coherent and exemplary, should be able to convey to the reader the power and ability to understand the description of the poet with convincing words. The correct result of artistic reading depends on the talent and knowledge of the teacher and the skills of his students. If the text of the poem is read in accordance with the rules, it directly reflects the events and behavior of the main characters of the work.

Key words: fiction, vocabulary, elementary school, cultural heritage of ancestors, poetry, intellectual abilities of children.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Тоирова Мавҷуда Ғафуровна*** – Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, муаллими калони кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарии факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсус. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. E-mail: **toirova.71@mail.ru**

Сведение об авторе: ***Тоирова Мавджуда Гафуровна*** – – Государственное образовательное учреждение «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», старший преподаватель кафедры теории и методики преподавания родного языка факультета начального образования и специальной педагогики. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. E-mail: **toirova.71@mail.ru**

Information about the author: ***Toirova Mavjuda Gafurovna*** - State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov", Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Teaching the Native Language, Faculty of Primary Education and Special Pedagogy. **Address**: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1. E-mail**: toirova.71@mail.ru**

УДК 37.091.3:004

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ БАРНОМАНАВИСИИ ШАЙЪГАРО БО ИСТИФОДА АЗ ДОНИШҲОИ МАТЕМАТИКАИ ЭЛЕМЕНТАРӢ

Арабов М.Қ., Розиқов П.Ш., Мусоев С.С.
Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз қисмҳои асосии барноманависӣ - барноманависии ба объектҳо нигаронидашуда (БОН) ё барноманависии шайъгаро (БШ) ба ҳисоб меравад, ки дар замони муосир барои амалӣ намудани намунаҳои асосии лоиҳакашӣ корбурди зиёд дорад. Аксари забонҳои барноманависӣ ин навъ барноманависиро пуштибонӣ мекунанд. Ҳатто забонҳои ҳастанд, ки пурра дар забонҳои БОН ба ҳисоб рафта, одитарин барнома дар онҳо бо ин усул навишта мешавад. Ба сифати намуна метавон забонҳои Java ва C# - ро мисол овард. Новобаста аз оне ки бахши мазкур асоситарин бахш аст, вале мутаассифона, дар баъзе муассисаҳои олии кишвар, бинобар сабаби норасоии мутахассисон ва дар нақшаи таълимӣ ҷой надоштан, дарс дода намешавад. Бинобар ин, донишҷӯён донишгоҳҳоро бе донистани ин қисми муҳимми барноманависӣ хатм мекунанд. Дар натиҷа ёфтани кори муносиб барои онҳо душвор мегардад.

Мавриди зикр аст, ки БОН равиши нави барноманависӣ аст, ки дар он метавон қисмати як барномаро дар барномаҳои дигар истифода кард. Масалан, барои сохтани як компютер бояд қисматҳои онро алоҳида-алоҳида таҳия карда, сипас дар якҷо ҷамъ намуд, ки дар натиҷа компютери комил пайдо мешавад. Ҳадафи БОН - ин аст, ки бояд барномаҳои калон аз якчанд қитъаҳои бо ҳам вобаста таҳия карда шаванд. Бо ин тартиб, қобилияти иҷроиши барномаҳои бо ин равиш навишташуда тез буда, ҷустуҷӯ ва ислоҳи хатогиҳо дар онҳо осон аст. Забони C++, ки такомулёфтаи забони C аст, дорои хосиятҳое аст, ки дар он БОН амал мекунад. Тавре ки қаблан зикр кардем, забонҳои дигар, ба монанди Java ва C# пурра забонҳои БОН мебошанд.

Ибтидо истилоҳи БОН-ро мавриди баҳс қарор медиҳем. Пеш аз ин як бор ба атрофи худ назар мекунем. Ба ҳар ҷое, ки нигоҳ накунем, ашёеро мебинем: одамон, ҳайвонот, гиёҳҳо, автомобилҳо, ҳайвонҳо, компютерҳо ва монанди онҳо. Инсон бар асоси ашё фикр мекунад ва дорои тавоноии аҷиб аз абстракт мебошад, ки ӯро қодир месозад, то ба ҷойи ин ки тасвирҳои сафҳои намоишро ба сурати нуктаҳои гуногунранг (ки дар график пиксел номида мешаванд) дар назар бигирад, онҳоро ба монанди ашёи мисли одамон, ҳавопаймоҳо, дарахтҳо ва кӯҳҳо тасаввур кунад. Дар ҳолати лозимӣ метавонад ба ҷойи ин ки дар бораи заррачаҳои рег фикр кунад, дар бораи соҳил фикр мекунад, ба ҷойи ин ки дар бораи дарахтҳо фикр кунад, дар бораи ҷангал фикр мекунад, ба ҷойи ин ки дар бораи ҳуҷраҳо фикр кунад, дар бораи сохтмонҳо фикр мекунад.

Ашёҳоро метавонем ба ду даста тақсим кунем: ашёи беҷон ва ашёи ҷондор. Ашёи ҷондор зиндаанд, ҳаракат мекунанд ва корҳоеро анҷом медиҳанд. Ашёи беҷон монанди санг, хок ва ғайра ба назар намерасанд, ки кореро анҷом диҳанд.

Тамоми ашё (чи ҷондор ва чи беҷон) баъзе характер ё сифатҳои якхела доранд. Ин сифатҳо (attributes) монанди андоза, вазн, шакл ва ғайра мебошанд. Ҳамаи ашё рафторҳоеро аз худашон нишон медиҳанд. Масалан, тӯб меафтад, боло ва поён мешавад, пурбод мешавад ё боди он холӣ мегардад. Кӯдак гиря мекунад, ханда мекунад, роҳ меравад, бозӣ мекунад ва чашмак мезанад. Мошин шитоб мекунад, меистад, чароғҳояшро равшан, сӯзишвориаш тамом мешавад, обаш меҷӯшад ва ғайра.

Инсон ашёро аз рӯйи сифат ва рафторҳои онҳо мешиносад. Ашёи гуногун метавонанд сифатҳои якхела дошта, аз худ рафторҳои монандро нишон диҳанд, масалан, кӯдакон бо калонсолон, инсон бо ҳайвон, мошинҳои саворӣ ва боркаш низ чизҳои бо ҳам монанд доранд.БОН дунёи воқеиро ҳамчун барномаи муносибе моделсозӣ намуда, аз имконияти муносибати байни классҳо истифода мекунад, ки дар он объектҳои якчанд класс метавонанд чизҳои бо ҳам монанд дошта бошанд. Аз имконияти меросӣ ва ҳатто меросии чандгона низ истифода мекунад, ки дар он классҳои наве, ки сохта мешаванд, додаҳо мушаххасот (рафторҳо ва сифатҳо)-и классҳои мавҷудро ба ирс мебаранд. Ҳамон тавре ки инсонҳо ба ҳам паём мефиристанд, объектҳо низ метавонанд аз тариқи ирсоли паём бо якдигар робита барқарор кунанд. Яъне, барноманависии ба объектҳо нигаронидашуда муносибати байни объектҳоро низ моделсозӣ мекунад.

БОН додаҳо (сифот) ва функсия (рафторҳо)-ро дар бастае бо номи объект бастабандӣ (encapsulation) мекунад. Объект дорои хосияти пинҳонсозии иттилоот мебошанд.

Дар барноманависии сохтаёфта барноманавис барои коркарди додаҳои муайян барнома менависад ё дар мавридҳои зарурӣ функсия ва протседура менависад. Функсия ва протседура дар ин навъ барноманависӣ воҳиди асосии барнома ба ҳисоб мераванд. Дар БОН барномаҳо аз навъи наве бо номи class навишта мешаванд. Тавре медонем, баъзе аз навъҳо монанди int, double, bool ва ғайра дар забонҳои барноманависии мавҷуд буда навъҳои ибтидоӣ ё стандартӣ номида мешаванд. Барноманавис низ метавонад, бо истифодаи ин навъҳо, барои моделсозии объектҳои дунёи воқеӣ навъи нав эҷод кунад, ки class номида мешавад. Дар ҳар class рафтори объектҳо мушаххас карда мешавад, илова бар ин, class майдонҳо дорад, ки сифати оъектҳоро мушаххас менамояд. Додаҳои навъҳои ибтидоиро тағйирёбанда мегӯянд, додаҳои навъи class-ро объект меноманд. Нисбати нақша ба сохтмон монанди нисбати class ба объект аст. Яъне, ҳамон тавр ки аз як нақша метавон чандин бино эҷод кард, аз як class низ метавон чандин объектро ба вуҷуд овард. Class дорои тағйирёбандаҳо ва функсияҳо (procedure ва function) аст. Протседураҳо барои коркарди тағйирёбандаҳо амал мекунанд. Функсияҳои (функсия ва проседура)-и class-ро метод ва тағйирёбандаҳои class-ро аъзо меноманд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки аъзоҳои class ба ду даста тақсим мешаванд:методҳо;додаҳо.

Аъзоҳои class дар дохили class бастабандӣ (encapsulation) мешаванд, ба тавре ки фақат методҳо метавонанд ба онҳо дастрасӣ дошта бошанд. Албатта, метавон коре кард, ки аъзои класс дар берун аз class қобили дастрасӣ бошанд, аммо ин амал чандон ҷолиб нест, зеро мафҳуми class ва бастабандӣ аз байн меравад.

Барои эҷод намудани БОН бояд қоидаҳои зеринро иҷро намуд:

1) муайян намудани ниёзмандиҳои масъала;
2) таҳлили масъала;
3) тарроҳии классҳое, ки бояд масъаларо ҳал кунанд:

a) амалӣ намудани классҳои вуҷуддошта ва ислоҳшуда;
b) ислоҳ намудани классҳое, ки ба ислоҳ намудан ниёз доранд;
c) дар ҳолати лозимӣ эҷод намудани классҳои нав;

4) амалӣ намудани классҳои нав;
5) тест ва баррасӣ намудани барнома;
6) нигоҳдорӣ ва бозсозии барнома.

Ниёзмандиҳои масъала. Муайян намудани ниёзмандиҳои масъала сабаб мегардад, ки мо масъаларо бехато ҳал кунем. Моҳияти ин амал аз он иборат аст, ки баъзе хусусиятҳои масъала, ки аҳамият надоранд ё камаҳамиятанд, ба назар гирифта нашаванд.

Таҳлил. Таҳлил ин додаҳои вурудӣ ва хуруҷӣ аст, ки бо онҳо кор мекунем. Дар ин марҳила, шиносоии классҳое, ки дар ҳалли масъала иштирок мекунанд, муҳим аст. Барои ин, бояд масъала пурра дарк карда шуда, классҳои он ба таври дақиқ пешнамуна гарданд.

Тарроҳӣ - Тарроҳии классҳои барои ҳалли масъала ин аст, ки классҳои мавҷудбудае, ки метавонанд барои ҳалли масъала истифода бурда шаванд, бояд мушаххас гарданд. Илова бар ин, классҳои мавҷудбудае, ки пас аз тағйирот мехоҳем аз онҳо истифода намеом, бояд муаррифӣ гарданд.

Ин марҳила, маъмулан, марҳилаи мушкилтар барои ҳалли масъала ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо, кӯшиш ба харҷ додан лозим нест, ки аз аввал ҳамаи қисматҳои масъала ҳал карда шаванд, бинобар ин, тарроҳии аз боло ба поён истифода бурда шавад, беҳтар аст. Мувофиқи тарроҳии аз боло ба поён, ибтидо бояд марҳалаҳои аслӣ мушаххас карда шуда, масъала ба қисматҳои хурд тақсим карда, барои ҳар қисм барнома навишта шавад. Бо ҳал шудани ҳар яке аз қисматҳои хурд, масъала пурра ҳалли худро мeёбад.

Барои ҳар class бояд он додаҳое, ки class бо онҳо сарукор доранд, мушаххас карда, методҳо ё функсияи аъзоҳои асосӣ муайян карда шаванд. Дар охир бояд, муайян карда шавад, ки барои ҳалли масъала усуле, ки истифода шудааст, чӣ гуна метавонад умумият пайдо кунад, то барноманависони дигар аз он истифода намоянд.

Амалисозӣ. Дар амалисозии роҳи ҳалли масъала классҳое, ки эълон карда шудаанд, бояд дар ягон забони барноманависӣ навишта шаванд.

Тест. Дар ин марҳила бояд бо додаҳои гуногун санҷида шавад, ки барнома дуруст кор мекунад ё не.

Нигоҳдорӣ. Ба ин марҳила ислоҳи барнома барои нест намудани хатогиҳое, ки пештар ошкор намудаанд, шомил мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар БОН се хосияти асосӣ бо номҳои воросат (Inheritance), чандшаклӣ (Polymorphizm) ва махфисозӣ (Incapsulation) мавҷуд аст. Хосияти меросӣ ё воросат (Inheritance)-ин равандест, ки дар он як объект хосиятҳои хосси объектҳои мавҷудро грифта, дар худ истифода мебарад. Дар ин равиш классҳои нав рафторҳо ва хосиятҳои классҳои мавҷудбударо ба ирс бурда,

дар асоси онҳо объектҳои худро месозанд. Ин равиш то андозае коди барномаро кӯтоҳ мекунад. Мо дар олами воқеӣ бо ин мафҳум шинос ҳастем, дар олами барноманависӣ низ мафҳуми мазкур ба он монанд ба кор бурда мешавад.

Чандшаклӣ (Polymorphizm), ин хосияте, ки истифодабарии ҳамон як номро барои якчанд масъалаҳои техникӣ имконият медиҳад. Хосияти мазкур имконият медиҳад, ки як объект дар ҷойҳои гуногун рафторҳои гуногунро аз худ зоҳир кунад. Ба сифати намуна, метавон тугмачаи Power-ро, ки барои ба кор андохтани таҷҳизоти гуногун истифода бурда мешавад, ба назар гирифт.

Махфисозӣ (Incapsulation) механизмест, ки хосият ва рафторҳои объектҳоро пинҳон намуда, аз таъсири истифодаи нодуруст ҳифз мекунад. Амали мазкурро бастабандӣ низ мегӯянд ва он имконият медиҳад, ки объектҳо бе донистани амали объекти дигар бо он кор кунанд.

Яке аз хосиятҳои муҳим хосияти варосат (inheritance) ба ҳисоб меравад, ки дар он метавон class-ҳои навро дар асоси class-ҳои мавҷудбуда таҳия намуд. Варосат истифодаи нави class-ҳоро фароҳам меорад.

Ҳангоми сохтани class-ҳои нав ба ҷойи аз сари нав муаррификунии тамоми аъзои додаҳо ва методҳои он class, барноманавис метавонад онҳоро аз class-ҳое, ки пештар навишта шуда буданд, интихоб ва мавриди истифода қарор диҳад. Class-и мавҷударо, ки метавон сифат ва рафторҳои онро ба ирс бурд, class-и поя ё асос (меросдеҳ) ва class-и наверо, ки рафторҳо ва сифатеро аз ин class ба ирс мебарад, class-и меросбар ё ворис меноманд.

Class-и ворис илова бар сифат ва рафторҳое, ки аз class-и асос ба ирс мебарад, метавонад рафторҳо ва сифатҳои барои худ хосро муаррифӣ кунад. Бинобар ин, class-и ворис метавонад бузургтар аз class-и асос бошад. Class-и ворис гурӯҳи камтари объектҳоро дар бар мегирад. Ба сифати мисол, агар ғизоро ба сифати як class ба назар гирем, мева бахше аз ин class ба ҳисоб меравад, ки метавон аз class-и ғизо ворис шавад, мисоли дигар себ бахше аз class-и мева ва себи сурх бахше аз class-и себ аст.

Оиди методикаи омӯзиши БОН корҳои илмии зиёде ба сомон расонида шудаанд. Асосҳои назариявии БОН ва лоиҳасозии ба объектҳо нигаронидашуда (ЛОН) дар корҳои Буч Г., Грэхем И., Кей А., Максимчук Р., Мейер Б., Рамбо Ҷ., Хюстон К., Энгла М., Якобсон А., Янг Б. ва дигарон дида баромада шудаанд. Ҳангоми таҳлили корҳои илмӣ ва педагогии дар ин самт баанҷомрасида метавон бо се равиши омӯзиши БОН ошно шуд.

- ✔ Омӯзиши принсипҳои БОН дар асоси интерфейси графикии истифодабар (Бабушкина И.А., Иванова Г.С., Ничушкина Т.Н., Пугачев Е.К.);
- ✔ дида баромадани БОН-ҳамчун қисми иловагии барноманависии сохтаёфта (Аржанов И.Н., Мешерякова Н.А.);
- ✔ омӯзиши БОН дар асоси ЛОН (Бадд Т., Буч Г.).

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар корҳои илмии дар ин самт ба анҷом расида, мисолҳои зиёде оварда шуда, методикаи омӯзиш мавриди баҳс қарор дода шудааст. Дар ин мақола бошад, усули нав ва содаи омӯзиш ва дарки асосҳои БОН бо истифодаи як мисоли математикаи мактабӣ: муодилаҳои хаттӣ ва квадратӣ дида баромада мешавад.

Тавре ки маълум аст, ибтидо инсонҳо усули ҳалли муодилаҳои хаттии шакли $ax + b = 0$ –ро ёд гирифтанд. Ҳоло класси онро дар забони Java меорем, ки шакли зеринро дорад:

```
package equation;
public class MuodilaiKhatti{
 protected double a;
 protected double b;
 MuodilaiKhatti(){
 a = 0;
 b = 0;
 }
 MuodilaiKhatti(double a, double b){
 this.a = a;
 this.b = b;
 }
 public double getA() {
 return a;
 }
 public void setA(double a) {
 this.a = a;
 }
 public double getB() {
 return b;
 }
 public void setB(double b) {
 this.b = b;
 }
 public void hal(){
 if (getA() != 0){
 double x = -getB()/getA();
 System.out.println(x);
 }
 else {
 System.out.println("Муодила ҳал надорад.");
 }
 }
}
```

Дар ин ҷо аз ду конструктор (конструктори бепараметр ва параметрдор) ва як метод барои ҳисоб намудани решаи муодилаи хаттӣ истифода шудааст. Бо якчанд шакл истифодабарии конструктор хосияти чандшаклиро ифода менамояд. Илова бар ин, дар ин ҷо геттернҳо ва сеттернҳо мувофиқан барои бахшидани қимат ба коэффитсиентҳои муодила ва ба даст овардани онҳо муаррифӣ шудаанд. Ин навъ методҳо хосияти махфисозиро пиёдасозӣ мекунанд. Дар функсияи асосӣ ба сурати зерин нусхаҳои класси мазкур сохта шуда, аз методҳо ва конструкторҳои сохташуда истифода бурда мешавад:

```
package equation;
public class Equation {
 public static void main(String[] args) {
 //Истифодаи конструктори параметрдор
 MuodilaiKhatti muodila1 = new MuodilaiKhatti(5,15);
 muodila1.hal();
 //Истифодаи конструктори бепараметр
 MuodilaiKhatti muodila2 = new MuodilaiKhatti();
```

```
//Истифодаи сеттернҳо
muodila2.setA(4);
muodila2.setB(26);
muodila2.hal();
//Ба даст овардани коэффитсиентҳои муодилаи хаттӣ
System.out.println("a="+muodila2.getA()+" b="+muodila2.getB());
}
}
```

Тавре ки дида мешавад, ба андозае хосиятҳои чандшаклӣ ва махфисозӣ истифода карда шудаанд. Акнун, барои амалисозии хосияти меросӣ класси нав бо номи MuodilaiKvadrati месозем. Аён аст, ки муодилаи квадратӣ пас аз муодилаи хаттӣ омӯхта шуда, дар он як коэффитсиенти дигар бо номи c мавҷуд буда, барои ёфтани решаҳои он аз дискриминант истифода бурда мешавад.

```
package equation;
public class MuodilaiKvadrati extends MuodilaiKhatti{
 private double c;
 public double getC() {
 return c;
 }
 public void setC(double c) {
 this.c = c;
 }
 MuodilaiKvadrati() {
 super();
 c = 0;
 }
 public MuodilaiKvadrati(double c, double a, double b) {
 super(a, b);
 this.c = c;
 }
 @Override
 public void hal(){
 double d = b*b*a*getC();
 if (d >= 0) {
 double x1 = (-b+Math.sqrt(d))/(2*a);
 double x2 = (-b-Math.sqrt(d))/(2*a);
 System.out.println("x1="+x1+" x2="+x2);
 }
 else {
 System.out.println("Муодила решаҳои ҳақиқӣ надорад");
 }
 }
}
```

Тавре ки дида мешавад, дар класси сохтаамон майдонҳои a,b муаррифӣ нашуда, барои онҳо низ конструктор, геттерн ва сеттерн муаррифӣ нашудааст. Дар натиҷа коди барнома ба андозае мухтасар гардида, аз класси базавӣ истифода шудааст. Ҳамин тариқ, хосияти меросӣ дар ин ҷо татбиқ гардидааст. Илова бар ин, дар класси сохташуда методи Hal аз сари нав муаррифӣ гардида, хосияти чандшаклӣ дар вақти иҷроишро низ амалӣ карда шудааст. Дар функсияи асосӣ нусхаҳои класси MuodilaiKvadrati ба шакли зерин сохта мешаванд:

```
package equation;
public class Equation {
 public static void main(String[] args) {
```

```
//Истифодаи конструктори параметрдор
MuodilaiKvadrati muodila1 = new MuodilaiKvadrati(1,4,4);
muodila1.hal();
//Истифодаи конструктори бепараметр
MuodilaiKvadrati muodila2 = new MuodilaiKvadrati();
//Истифодаи сеттернҳо
muodila2.setA(3);
muodila2.setB(8);
muodila2.setC(5);
muodila2.hal();
//Ба даст овардани коэффитсиентҳои муодилаи хаттӣ
System.out.println("a="+muodila2.getA()+"b="+muodila2.getB()+" c="+muodila2.getC());
}
}
```

Дар ин мисол низ метавон интерфейсҳо ва ба таври динамикӣ диспечеризатсиякунонии методҳо ё полиморфизм дар вақти иҷроишро амалӣ намуд. Барои иҷрои ин амал ибтидо бояд бо номи Muodila интерфейс сохт.

```
package equation;
public interface Muodila {
 void hal();
}
```

Сипас, қисми аввали класси MuodilaiKhatti-ро ба сурати зерин тағйир медиҳем:

```
package equation;
public class MuodilaiKhatti implements Muodila{
 protected double a;
 protected double b;
…….
```

Пас аз иҷрои ин амалҳо хосияти полиморфизм дар вақти иҷроишро амалӣ месозем. Барои иҷрои ин амал дар методи асосӣ нусхаи интерфейс, муодилаи квадратӣ ва муодилаи хаттиро таҳия намуда, ба сурати зерин истифода мекунем:

```
package equation;
public class Equation {
 public static void main(String[] args) {
 //Нусхаи интерфейс
 Muodila muodila;
 //Нусхаи класси MuodilaiKhatti
 MuodilaiKhatti muodila1=new MuodilaiKhatti(3,18);
 //Нусхаи класси MuodilaiKvadrati
 MuodilaiKvadrati muodila2=new MuodilaiKvadrati(1,4,4);
 //Истифодаи хосияти чандшаклӣ дар вақти иҷроиш
 muodila=muodila1;
 muodila.hal();
 muodila=muodila2;
 muodila.hal();
 }
}
```

Тавре ки дида мешавад, дар ин ҷо бо як мисоли на он қадар душвор қариб ҳамаи хосиятҳои БОН амалӣ карда шудаанд. Чунин навъ мисолҳо хело зиёд мебошанд. Бинобар ин, ҳангоми бо ин равиш дарс додан донишҷӯён метавонанд ба содагӣ асосҳои БОН-ро аз худ намуда, заминае барои омӯхтани бахшҳои дигари барноманависӣ пайдо кунанд.

Муқарриз: Саидзода И.М.- н.и.ф-м., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Буч Г. Объектно-ориентированный анализ и проектирование приложений на Си++ /Г. Буч. –М.: Бином. - СПб.: Невский диалект, 2001. -560 с.
2. Дал У. Структурное программирование / У. Дал, Э. Дейкстра, К. Хоор. –М.: Мир, 1975. -247с.
3. Дейтел, П. Android для программистов: создаём приложения / П. Дейтел, Х. Дейтел, Э. Дейтел, М. Моргано. – СПб.: Питер, 2013. – 560 с.
4. Достова, А. А. Анализ нововведений в объектноориентированном языке программирования Java / А. А. Достова, В. В. Тынченко // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2014. – № 10. – URL: http://cyberleninka.ru/article/n/analiz-novovvedeniy-v-obektnoorientirovannom-yazyke-programmirovaniya-java (дата обращения: 20.06.2020).
5. Ломазова, И. А. Почему Java? О выборе языка программирования при обучении будущих учителей информатики // Ученые записки РГСУ. – 2008. – № 5. – URL: http://cyberleninka.ru/article/n/ pochemu-java-o-vybore-yazyka-programmirovaniya-pri-obucheniibuduschih-uchiteley-informatiki (дата обращения: 20.06.2020).
6. Петров А.Н. Проблемы обучения студентов объектноориентированному программированию /А.Н. Петров //Вестник университета Российской академии образования. -М., 2008 г. - № 3. - С. 99-100.
7. Рагулина, М.И. Исследовательский аспект применения компьютерных систем в обучении математике / М. И. Рагулина // Информатика и образование. - 2008. - № 10. - С. 83- 88.
8. Шкарбан, Ф.В. Обучение бакалавров прикладной информатике основам объектноориентированного программирования: описание методики с использованием визуальных учебных сред / Ф.В. Шкарбан // Известия Южного федерального университета. – 2018. – № 5. – С. 62–70.
9. Мейерс С. Эффективное использование С++. 50 рекомендаций по улучшению наших программ и проектов. Серия для программистов. Пер. с англ. — М.: ДМК Пресс, 2000. — 240 с.
10. Одинаев Р.Н. Создание мотивации к изучению предметов информатики и программирования в школах ,вузах на примере компьютерного моделирования движения автомобилей на языке программирования **С++** / Р.Н. Одинаев, З.Б.Гафоров // Вестник Таджикского нaҷионального университета. Серия естественных наук. - 2020. -№ 4. -С. 101-109.
11. Одинаев Р.Н. Развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р.Н. Одинаев, З.Б.Гафоров // Вестник института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикстана. - 2021. -№ 2. -С. 184-190.
12. Шарипов Ф.Ф. Особенности обучения языкам программирования в образовательных учреждениях Республики Таджикистан/ Ф.Ф.Шарипов, З.Б.Гафоров //Вестник Таджикского национального университета. - 2020. -№ 4. -С. 161-167.
13. Козлов С. В. Вопросы внедрения и использования образовательных автоматизированных систем в учебном процессе // Инфокоммуникационные технологии в региональном развитии: Сборник трудов шестой ежегодной межрегиональной научно-практической конференции. – Смоленск: СПЭК, 2013. – С.129-133.
14. Козлов С. В. Функциональные назначения и возможности информационно-образовательного ресурса «AdvancedTester» // Горизонты науки. –2011. –№2 (6). –С. 9–12.
15. Липпман С. Б. Основы программирования на С++. Серия С++ InDepth, т. 1. Пер. с англ. — М.: Вильяме, 2002. — 256 с., ил.
16. Маслоу, А.Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу. - СПб.: Питер, 2007. - 352 с.

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ БАРНОМАНАВИСИИ ШАЙЪГАРО БО ИСТИФОДА АЗ ДОНИШҲОИ МАТЕМАТИКАИ ЭЛЕМЕНТАРӢ

Яке аз қисмҳои асосии барноманависӣ - барноманависии ба объектҳо нигаронидашуда (БОН) ё барноманависии шайъгаро (БШ) ба ҳисоб меравад, ки дар замони муосир барои амалӣ намудани намунаҳои асосии лоиҳакашӣ корбурди зиёд дорад. Аксари забонҳои барноманависӣ ин навъ барноманависиро пуштибонӣ мекунанд. Ҳатто забонҳои ҳастанд, ки пурра дар забонҳои БОН ба ҳисоб рафта, одитарин барнома дар онҳо бо ин усул навишта мешавад. Ба сифати намуна метавон забонҳои Java ва C# - ро мисол овард. Новобаста аз оне ки бахши мазкур асоситарин бахш аст, вале мутаассифона, дар баъзе муассисаҳои олии кишвар, бинобар сабаби нарасидани мутахассисон ва дар нақшаи таълимӣ ҷой надоштан, дарс дода намешавад. Бинобар ин, донишҷӯён донишгоҳҳоро бе донистани ин қисми муҳимми барноманависӣ хатм мекунанд. Дар натиҷа ёфтани кори муносиб барои онҳо душвор мегардад. Дар мақола методикаи омӯзиши барноманависии ба объектҳо нигаронидашуда (БОН) бо истифода аз имкониятҳои математикаи мактабӣ мавриди баҳс қарор дода шудааст. Дар замони муосир роҳҳо ва методҳои гуногуни омӯзиши БОН мавҷуд буда, корҳои зиёди илмиву методӣ ба анҷом расонида шудаанд. Дар ин

мақола бошад, бо истифода аз муодилаҳои маъмули математикӣ, хусусан муодилаҳои хаттӣ ва квадратӣ методикаи омӯзиши БОН бо забони сода мавриди баҳс қарор дода шудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар замони муосир БОН яке аз бахшҳои асоситарин ва нисбатан душвори барноманависӣ ба ҳисоб рафта, донистани он аз ҳар як барноманавис талаб карда мешавад, зеро дар аксари забонҳои барноманвисии муосир барнома ба сурати БОН навишта мешавад. Бинобар ин, масъалаи омӯзиши он дар муассисаҳои олии кишвар яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо. барноманависӣ, БОН, класс, объект, меросӣ, чандшаклӣ, махфисозӣ, интерфейс, лоиҳа, забонҳои барноманависӣ, муодилаи квадратӣ, муодилаи хаттӣ, алгоритм, коди барнома.

МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ООП С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ

Одним из основных компонентов программирования является объектно-ориентированное программирование (BON) или объектно-ориентированное программирование (HS), которое широко используется в наше время для реализации основных шаблонов проектирования. Большинство языков программирования поддерживают этот тип программирования. Есть даже языки, которые полностью считаются БОН-языками и на них так пишется простейшая программа. Примеры — Java и C#. Несмотря на то, что этот сектор является основным, но, к сожалению, некоторые высшие учебные заведения страны не преподают из-за нехватки специалистов и нехватки мест в учебном плане. Поэтому студенты заканчивают университеты, не зная этой важной части программирования. В результате им трудно найти подходящую работу.В статье рассматривается методология обучения объектно-ориентированному программированию (ООП) на математических примерах. В наше время существуют разные способы и методы обучения ООП, и была проведена большая научно-педагогическая работа. В этой статье, используя простые математические уравнения, особенно линейные и квадратные уравнения, обсуждается методика обучения ООП на простом языке.Следует отметить, что сегодня ООП является одной из наиболее важных и относительно сложных областей программирования, и это необходимо знать каждому программисту, поскольку большинство современных языков программирования работают в стиле ООП. Поэтому вопрос его изучения в высших учебных заведениях страны является одним из ключевых вопросов.

Ключевые слова: программирование, ООП, класс, объект, наследование, полиморфизм, инкапсуляция, интерфейс, проект, языки программирования, квадратные уравнения, линейные уравнения, алгоритм, программный код.

OOP LEARNING METHODS USING ELEMENTARY MATHEMATICAL KNOWLEDGE

One of the main components of programming is Object Oriented Programming (BON) or Object Oriented Programming (HS), which is widely used today to implement basic design patterns. Most programming languages support this type of programming. There are even languages that are completely considered BON-languages and the simplest program is written in them like that. Examples are Java and C #. Despite the fact that this sector is the main one, but, unfortunately, some higher educational institutions of the country do not teach due to a lack of specialists and a lack of places in the curriculum. Therefore, students graduate from universities without knowing this important part of programming. As a result, it is difficult for them to find suitable jobs.The article discusses the methodology of teaching object-oriented programming (OOP) using mathematical examples. Nowadays, there are different ways and methods of teaching OOP, and a lot of scientific and pedagogical work has been done. This article discusses a methodology for teaching OOP in a simple language using simple math equations, especially linear and quadratic equations.It should be noted that today OOP is one of the most important and relatively complex areas of programming, and every programmer needs to know this, since most modern programming languages work in the OOP style. Therefore, the issue of his education in higher educational institutions of the country is one of the key issues.

Keywords. Programming, OOP, class, object, inheritance, polymorphism, encapsulation, interface, project, programming languages, quadratic equations, linear equations, algorithm, program code.

Маълумот дар бораи муаллифҳо: ***Арабов Муллошараф Қурбонович*** **-** Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, номзади илмҳои физика ва математика, дотсенти кафедраи информатика ва системаҳои иттилоотӣ. **Суроға**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода 30. Телефон **(+992) 907-38-00-99**, E-mail**: cool.araby@mail.ru**

Розиков Парвизҷон Шарифбекович - барномасози калон, ЧДММ "Развитие" **Суроға:** 117105: Федератсияи Русия, ш. Москва, кӯчаи Варшавский 1 бинои 6, идораи 401В; ошёнаи 4. Телефон **(+992) 555-55-87-87, (+7) 983-003-72-29**, E-mail: **rozikovp@gmail.com**

Мусоев Суҳайлӣ Сайвалиевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии факултети механикаю математика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: **(+992) 907–88–88–57;** E–mail: **suhaily94@mail.ru**.

Сведение об авторах: ***Арабов Муллошараф Курбонович*** **-** Российско-Таджикский (славянский) университет, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры информатики и информационных систем. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30. Телефон: **(+992) 907-38-00-99,** E-mail: **cool.araby@mail.ru**
Розиков Парвизҷон Шарифбекович - старший разработчик, ООО ”Развитие”.**Адрес:** 117105:, Российская Федерация г. Москва, Варшавское шоссе, 1 ст. 6, 401В офис, 4 этаж. Телефон**: (+992) 555-55-87-87, (+7) 983-003-72-29**, E-mail: **rozikovp@gmail.com**
Мусоев Сухайли Сайвалиевич – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры информационных и коммуникационных технологий механико-математического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **907–88–88–57;**
E–mail: **suhaily94@mail.ru**.

Information about the authors: ***Arabov Mullosharaf Kurbanovich*** - Russian-Tajik Slavic University, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of Informatics and Information Systems.**Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzoda, 30. Phone: **(+992) 907-38-00-99,** E-mail: **cool.araby@mail.ru**
Rozikov Parvizjon Sharifbekovich - Senior developer, OOO(limited liability company). **Address**: 734025, Russian Federation, Moscow, Varshavskoe shosse, 1 building 6, 401B office, 4th floor. Phone**: (+992) 555-55-87-87, (+7) 983-003-72-29,** E-mail**: rozikovp@gmail.com**
Musoev Suhaili Sayvalievich **-** Tajik National University, Assistant of the Department of Information and Communication Technologies, Faculty of Mechanics and Mathematics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Phone: **(+992) 907-88-88-57**; **E-mail: suhaily94@mail.ru.**

УДК:371.857

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ЛЕКСИЯҲОИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Баротзода К.А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Имрӯзҳо дар назди донишгоҳҳои омӯзгории кишвар вазифаи умдаву мубрам истодааст, ки ин баланд бардоштани сатҳу сифати тайёр кардани омӯзгорони оянда мебошад. Ин вазифа барои он умдаву мубрам аст, ки дар ҷомеа имрӯз дигаргуниҳои куллии иҷтимоиву иқтисодию маданӣ ба амал омада истодаанд. Дар ҷомеаи зудтағйирёбанда омӯзгоре лозим аст, ки раванди таълиму тарбияро ба он мутобиқ гардонида тавонад.

Омӯзгориояндаи биология бояд на танҳо аз рӯйи сикли фанҳои касбӣ-методӣ мувофиқи барномаи таълимӣ дониш аз худ кунаду бо методҳои фаъол таълим диҳад, балки аз манбаъҳои гуногун мустақилона маълумоти нави илмӣ дастрас карда тавонад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки аз тамоми роҳу воситаҳои ташкил ва гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотиро истифода бурда, барои ташаккули додани фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён тавсияҳои амаливу методӣ таҳия карда шаванд.

Маълумотҳо аз сарчашмаҳои ибтидоӣ имкон медиҳанд ба хулосае оем, ки равишҳои педагогии дар ташаккули омодагии донишҷӯёни ихтисосҳои педагогии донишгоҳ барои фаъолияти илмӣ истифодашавандаро ба се сатҳи методологӣ ҷудо намоем. Масалан, Г.К. Селевко инро дар тадқиқоти худ чунин тасниф мекунад: дидактикӣ (умумӣ- педагогӣ), фаннии махсус ва амалӣ. Ғайр аз ин, фаъолияти донишҷӯёнро ба шаклҳои таълимии академӣ, касбӣ ва таълимию касбӣ ҷудо мекунанд.

Барои бомуваффақият татбиқ намудани амсилаи интегративии ташаккул додани фаъолияти тадқиқотии омӯзгориояндаи биология, методи махсуси ташаккули омодагӣ ба ин навъи фаъолият тарҳрезӣ шудааст, ки онро ҳамчун як системаи муайян муаррифӣ кардан мумкин аст. Он мақсад, мазмун, воситаҳо, шаклу методҳои таълимро фаро мегирад. Мехоҳем ба он муфассалтар назар андозем.

Чуноне ки маълум аст, шаклҳои анъанавии ташкили таълими сикли фанҳои касбӣ-методӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ лексия, семинар, машғулиятҳои лабораторӣ-амалӣ ва кори мустақилонаи донишҷӯён мебошанд. Барои таълими шаклҳои лексионӣ ва семинарии устуворгардонии хотира ва ташаккул додани баъзе малакаҳои амалии мантиқии донишҷӯён хосанд. Масалан, ҷудо кардани маводи асосӣ ва муҳим аз сохтори маводи таълимӣ, таснифи далелҳо, назарияҳо, қонунҳо, таърифҳо ва ғайра.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар раванди ташкили лексияю семинарҳо як андоза номувофиқат ба назар мерасад. Масалан, дар лексияҳои умумӣ, шакли гурӯҳии машғулиятҳо тибқи ҷадвали дарсӣ амалӣ мегарданд, ки дар онҳо омӯзгор вазифаи роҳбариро иҷро мекунад ва фаъолияти донишҷӯён репродуктивӣ ба ҳисоб меравад. Инро зимни таълими анъанавии донишҷӯён дар шароити донишгоҳи омӯзгорӣ мушоҳида кардан мумкин аст. На ҳамаи донишҷӯён метавонанд дар дарсҳо дониши зарурӣ ва салоҳиятҳои касбиро ба даст оранд, гарчанде ки дар донишгоҳҳои олии омӯзгории муосир низоми анъанавӣ аҳамияти худро гум накардааст.

Таҷрибаи чандинсолаи мо дар амалигардонии тайёрии касбию методии омӯзгорони ояндаи биология дар донишгоҳи омӯзгорӣ нишон медиҳад, ки тайёрии донишҷӯён ба фаъолияти илмӣ-методӣ бо назардошти ҳалли он масоиле, ки барои ӯ дар фаъолияти касбии ояндааш заруранд, ба роҳ монда мешавад. Ин амал на бо роҳи аз худ кардани донишҳои тайёр, балки зимни мустақилона аз худ кардани донишҳо ва татбиқ намудани онҳо барои ошкор сохтани проблемаҳои мавҷуда амалӣ гардонида мешавад [10.11].

Низоми таълими кредитӣ дар донишгоҳи омӯзгорӣ татбиқи ҳадафҳои навро барои тайёр кардани омӯзгорони оянда тақозо мекунад. Дар он ҳадафҳои фарққунандаи лексия, намудҳову усулҳои ташкил ва гузаронидани он пешбинӣ шудааст.Мо истисно намекунем, ки шаклҳои анъанавии гузарондани лексияҳо дар раванди ташаккули маҳорати тадқиқотии донишҷӯён низ муфид буда метавонанд, аммо лексияҳои таҳиякардаи мо, ба монанди: лексияҳои проблемавӣ, визуалӣ, лексияҳои бинарӣ дар амал санҷида шудаанд, ки дар иҷрои вазифаҳои гузошташуда нақши калон мебозанду самаранокананд. Масалан, лексияи проблемавӣ хусусияти масъалагузорие дорад, ки дар мазмуни маводи омӯхташудаванда робитаи гуфтугӯии байни омӯзгор ва донишҷӯён бояд баръало зоҳир гардад.Тибқи нақшаи таълим дар курси сеюм барои зинаи таҳсилоти бакалаврият фанни Методикаи таълими биология омӯхта мешавад. Лексияҳо аз фанни методикаи таълими биология бояд ба талаботи зайл ҷавобгӯ бошанд:

- сохтори аниқу возеҳи маводи омӯхташаванда;
- дастрас будан барои дарки донишҷӯён ;
- дар донишҷӯён бедор кардани шавқи муайяни маърифатӣ;
- инъикос намудани тамоили ҳозираи инкишофи методикаи таълими биология;
- дар мазмун ва рафти лексия ворид намудани маводи тасвирӣ (ҷадвалҳо, амсилаҳо, расмҳо, диаграммаҳо ва ғайраҳо);
- роҳнамоӣ намудан дар бедор кардани шавқи донишҷӯён ба корҳои мустақилонаи тадқиқотӣ.

Ин талабот барои баланд бардоштани фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён дар лексияҳо бо мақсади ташаккул додани шавқу рағбати онҳо ба омӯзиши методикаи таълими биология ва рушди малакаҳои тадқиқотӣ заруранд. Аз ин рӯ, омӯзгорро зарур аст, ки дар матни лексия барои донишҷӯён бояд пешакӣ саволҳои проблемавӣ омода ва пешниҳод намояд. Барои баҳогузорӣ ба донишҷӯён, ки дар раванди он худи онҳо низ фаъолона иштирок мекунанд, масъалаҳои хусусияти проблемавидоштаро ба миён гузорад, самтҳои гуногуни тадқиқотро нишон диҳад, нуқтаи назари олимон-методистони алоҳидаро шарҳ диҳад. Лексия оид ба методикаи таълими биология бояд фаъолияти маърифативу мустақилонаи донишҷӯёнро рушд диҳаду роҳнамоӣ кунад, ҷаҳонбинии илмии онҳоро ташаккул диҳад. Омӯзгор бояд мазмуни методикаи таълими фан ва самтҳои асосии тадқиқотии ин соҳаро аниқ донад.

Дар лексияҳо истифода бурдани вазъияти омӯзиши проблемавӣ ва методҳои фаъоли таълим ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки:

- мустақилона вазифаҳои мушкилотро таҳия намоянд;
- фарзия таҳия карда, роҳи ҳалли онро пешниҳод намоянд;
-дар асоси маълумоти зарурӣ маводро таҳлил ва коркард кунанд;
-хулосаҳои зарурӣ бароварда, вариантҳои имконпазири дар амал татбиқ намудани онҳоро нишон диҳанд;
- ҷанбаҳо ва марҳилаҳои ҳалли масъалаи методиро ошкор созанд.

Ҳангоми омӯзиши мушкилот омӯзгор набояд маводро дар шакли тайёр пешниҳод намояд, балки дар назди донишҷӯён масъалаҳои хусусияти проблемавидоштаро гузораду мувофиқи онҳо онҳоро барои ҷустуҷӯи роҳу воситаҳои ҳалли мушкилот бедор созад. Ҳадафи лексияи анъанавӣ маҳв кардани майлу рағбати донишҷӯён барои мустақилона ҷустуҷӯ кардани роҳҳои ҳалли мушкилот нест. Дар лексияи анъанавӣ самти репродуктивии «аз дониш ба масъала» бартарӣ дораду дар лексияи проблемавӣ стратегияи эҷодии «аз масъала ба дониш».

Бо истифода аз шаклҳои фаъоли таълим пайдоиши шавқу завқи маърифатии донишҷӯёнро барои ҷустуҷӯи дониш мушоҳида кардан мумкин аст, ки одатан дар раванди тадқиқоти илмӣ ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, лексияҳои проблемавиро ҳамчун воситаи бедоршавӣ ва инкишоф додани малакаҳои тадқиқотии донишҷӯён муаррифӣ кардан мумкин аст.Лексияи проблемавӣ ба вазъияти проблемавӣ асос меёбад, ки онро ба вазифаи проблемавӣ табдил додан мумкин аст. Табиист, ки ҳангоми ҳалли масъалаи проблемавӣ саволҳои тавсифоти зайл дошта ба миён меоянд: «Ин муамморо чӣ тавр ҳал кардан мумкин аст? Шумо чӣ гуна шарҳ дода метавонед?”. Чунин саволҳо барои пайдо кардани роҳи ҳалли мушкилот бо истифода аз восита ва методҳои гуногун кумак мекунанд[1.2.5].

Тадқиқоти сершумор оид ба ин масъала қадамҳои тахминии ҳалли масъаларо нишон медиҳанд, ки онҳоро чунин тасвир кардан мумкин аст: мушкилот ⟶ вазъият (муаммо) ⟶ҷустуҷӯ⟶фарзия ⟶исботи фарзия ⟶ санҷиши ҳал ⟶ ҳалли дуруст. Бинобар ин, дуруст тартиб додани масъала роҳҳои ҳалли онро нишон медиҳад.Омӯзгор роҳҳои ҳалли масъаларо медонад, аз ин рӯ вазифаи ӯ аз он иборат аст, ки донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи ҳалли масъала ҳидоят намояд.

Самаранокии методҳои проблемавии таълими биология ба шартҳои зерин вобаста аст: ҳавасмандии донишҷӯён барои дастгирии бо мушкилот дар ҳар марҳалаи дастгирию ҳавасмандии донишҷӯён; таъмин намудани фаъолияти маърифатии донишҷӯён; аҳамияти иттилооти дастрасшуда барои ҳалли масъала.

Қобилияти банақшагирии мушкилот ва идоракунии раванди ҷустуҷӯи ҳалли он яке аз фаъолиятҳои асосии омӯзгор аст, ки ба азхудкунии технологияи омӯзиши мушкилот ва методҳои ҳалли он вобаста аст.

Омӯзгор бояд мушкилотро ба нақша гирифта, раванди ҷустуҷӯи ҳалли онро идора карда тавонад. Ин на танҳо донишҳои назарияи омӯзиши проблемавӣ, балки аз худ намудани технологияи азхудкунии он ва азнавсозии шаклҳои анъанавии фаъолияти методиро талаб мекунад. Самаранокии лексия аз истифодаи якҷояи методҳои анъанавӣ ва проблемавии мавод дар асоси маводи гузашта вобаста аст.Лексияҳо бо унсурҳои баёни мушкилот имкон медиҳанд, ки баъзе масоили таълимӣ ҳал карда шаванд. Ба монанди:

- донишҷӯён аз рӯйи методика маводи омӯхташавандаро мустақилона аз худ мекунанд;
- ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки ба фаъолияти тадқиқотӣ машғул шаванд;
- дар донишҷӯён малакаҳои зарурии ҳалли мушкилот (вазифаҳои мушкилот) ва ҳалли онҳо ташаккул меёбанд.

Ҳангоми гузаронидани лексия оид ба методикаи таълими биология сохтори дақиқи мавод дар мадди аввал гузошта мешавад, то донишҷӯён ба методикаи таълими биология ҳамчун илм шавқу рағбат дошта бошанд.

Шакли дигари лексия- лексияи визуалӣ буда, ин дарк кардан ва баҳо додан дар заминаи аёнӣ аз тарафи донишчуён мебошад. Омода намудани омӯзгорони

оядаи биология ба фаъолияти илмӣ дар донишгоҳи омӯзгорӣ, зимни хондани лексияҳои визуалӣ аз сикли фанҳои методӣ бо истифода аз воситаҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ (компютер, тахтаи электронӣ, слайдҳо ва ғайра) амалӣ карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки самаранокии таъсири онҳо ба донишҷӯёнро, аз ҳисоби ҳамбастагии методҳои аудиоӣ ва визуалии қабули иттилоот мушоҳида кунем.

Маводи дар рафти ин намуди лексияҳо истифодашаванда бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад: хусусияти проблемавии мазмуни мавод, истифодаи шаклҳои гуногуни визуализатсия, такя ба конуниятҳои психофизиологии пешниҳод ва дарки иттилоот.

Лексияи бинарӣ оид ба методикаи таълими биология аз омӯзгор талаб мекунад, ки сенарияҳо тартиб дода, машқҳо гузаронад ва онҳоро самарабахш ташкил намояд. Хусусияти хосси лексияи бинарӣ ин муколамаи субъектҳои раванди таълим мебошад, ки ҷустуҷӯи муштарак барои ҳалли мушкилот равона карда мешавад. Дар ҷараёни гузаронидани лексияи бинарӣ донишҷӯён саволҳо медиҳанд, муносибати худро ба маводи муҳокимашаванда баён карда, ба ҳодисаи рӯйдода вокуниш нишон медиҳанд, таҳлил ва баҳодиҳии нуқтаи назари мухталифро нисбати мавзуъҳои таълимиро меомӯзанд, мавқеи худро муайян намуда, баҳс мекунанд ва қарорҳои худашонро мебароранд.

Намунаи истифодаи лексияи бинарӣ баррасии масъалаи афзалиятҳо ва норасоиҳои истифодаи компютер дар таълим ҳангоми омӯзиши мавзуи «Истифодаи технологияҳои информатсионӣ дар раванди таълими биологияи МТМУ» мебошад. Ин лексия вазъи муҳокимаи масъалаи мазкурро аз тарафҳои гуногун - тарафдор ва муқобилони истифодаи ТИК дар раванди таълимро ҳамчун намуна нишон медиҳад.Лексияи бинарӣ як шакли омӯзиши контекстӣ буда, хамзамон як навъи лексияи проблемавӣ низ мебошад, зеро принсипи проблемавӣ ҳам дар мазмуни он ва ҳам дар тарзи пешниҳодаш амалӣ мегардад. Бо ёрии лексияи бинарӣ на танҳо мазмун, балки шакли мушаххаси фаъолияти касбию методии омӯзгорон низ пешниҳод карда мешавад[4.8].

Имкониятҳои лексияҳо аз фанни методикаи таълими биологияро барои ташаккули фаъолияти илмии донишҷӯёни донишгоҳҳои педагогӣ баррасӣ мекунем.Вобаста ба тағйирёбии парадигмаи таълимӣ вазифаҳои лексия низ то андозае тағйир ёфт, ки ин боиси муносибати дигар ба интихоби мазмун ва сохтори лексия гардид. Дар партави равишҳои нави таълимӣ вазифаҳои зерини лексияро аз фанни методикаи таълими биология қайд мекунем:

Вазифаи методӣ. Лексияро аз таҳлили қисмҳои таркибии системаи методӣ оғоз кардан лозим аст.

Вазифаи иттилоотӣ. Пештар лексия танҳо вазифаи ахбороти таълимӣ, муқаррароти асосии назариявии методикаи таълими биологияро иҷро мекард. Имрӯз лексия донишҳоро бо истифодаи далелҳои илмӣ васеъ бояд дар бар гирад, яъне интихобу пешниҳоди иттилооти таълимӣ, тақсимоти имконпазири он ба зинаҳо, инчунин дохил кардани супоришҳо барои синтез ва таҳлилкунӣ, ки дар кори мо муайян карда шудаанд, зарур аст.

Вазифаҳои роҳнамо ва ҳавасмандкунанда. Интихоби масоили тадқиқотӣ ва пешниҳоди маводи таълимӣ бояд ба ҳавасманд кардани шунавандагон барои ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилот ва масъалаи баррасишаванда нигаронида шуда

бошад. Дар ин ҳолат аз методҳои ташхис, таҷриба ва кори мустақилона истифода бурдан мумкин аст.

Вазифаҳои тарбиявӣ ва инкишофдиҳанда. Мундариҷаи иттилооти таълимӣ бояд ба қобилиятҳои зеҳнии донишҷӯён ва сатҳи омодагии онҳо мутобиқ карда шавад. Маводи лексия бояд ба барқарор кардани муносибати ҳиссиётӣ (эмотсионалӣ)-баҳодиҳии шунавандагон ба мавзуи омӯхташаванда равона карда шавад.Лексияи анъанавӣ оид ба методикаи таълими биология марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

Қисми муқаддимавӣ. Дар ин марҳила лектор бо лексияи қаблӣ робита барқарор мекунад, ҳадафҳои лексияро мураттаб месозад. Дар ин ҷо ӯ дар бораи адабиётҳо оид ба мавзуъ маълумот медиҳад, аз рӯйи нақшаи лексия маъруза омода мекунад. Инчунин, ба шунавандагон масъалаҳоеро пешниҳод кардан мумкин аст, ки дар рафти дарс аз тарафи омӯзгор ҳал карда мешаванд.

Қисми асосӣ. Дар ин марҳила мазмуни асосии иттилооти таълимӣ ошкор карда шуда, мафҳумҳо таҳлил карда мешаванд. Аз асбобҳои аёнӣ истифода кардан мумкин аст. Ба диққати шунавандагон оид ба масъалаи баррасишаванда нуқтаҳои назари гуногун пешниҳод карда мешавад. Ин ҷо омӯзгор метавонад мавқеи худро асоснок карда, хулосаҳои хусусӣ баён кунад, робитаи маводи омӯхташавандаро бо амалия нишон диҳад.

Қисминиҳоӣ. Омӯзгор хулосаи асосиро баён карда, барои корҳои мустақилона дастурҳо пешниҳод менамояд ва оид ба иҷрои самаранокии онҳо маслиҳатҳо медиҳад. Барои ба танзим даровардани дониш ба шунавандагон саволҳо ва тестҳо пешниҳод карда мешаванд.

Дар шароити имрӯза лексияи анъанавӣ ба талаботи муосир пурра ҷавоб дода наметавонад, алалхусус, он ба амалӣ гардондани фаъолияти илмии донишҷӯён ба таври қаноатбахш нигаронида нашудааст. Баъзе норасоиҳои лексияи анъанавӣ бо ташкили лексияе, ки ба иҷрои вазифаи тадқиқотии методикаи таълими биология нигаронида шудааст, бояд бартараф карда шаванд.

Камбудиҳои лексияи анъанавӣ ва равишҳои навро ба дарс ба назар гирифта, омӯзгор бояд дар пешниҳоди мавод аз чунин методҳое истифода барад, ки дар он донишҷӯён на танҳо маълумоти тайёр гиранд, балки бо мантиқи дарёфти маълумот шинос шаванд ва аз иҷрои ҳалли масъалаи мушаххас бароянд.

Муқоисаи лексияи муосир ва лексияи анъанавӣ бо унсурҳои фаъолияти тадқиқотиро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

№	Камбудиҳои лексияи анъанавӣ	Хусусиятҳои асосии лексияи тадқиқотӣ
1.	Дар мазмуни лексия камбудихои ҷустуҷӯӣ-эҷодӣ мавҷуданд	Аз нуқтаи назари дидактика, аз ҷиҳати методӣ дуруст ва барои машғулияти ҳаррӯза мувофиқ аст
2.	Мутобиқ накардани маводи таълимӣ ба хусусиятҳои дарккунӣ, фаҳмидан, азхудкунии он аз тарафи ҳар як донишҷӯ	Дар лексия тайёрии ахборӣ ва протсессуалии шунавандагон оид ба мавод ба назар гирифта мешавад
3.	Якрангии гузаронидани лексияҳо дар машғулиятҳо	Дуруст муайян кардани шакли пешниҳоди лексияҳо бо назардошти имкониятҳои таълимӣ ва шавқу ҳаваси донишҷӯён (монолог, монолог дар асоси воситаҳои аудиовизуалӣ, монолог бо

		унсурҳои суҳбати эвристикӣ, (ҳалли масъалаҳои тадқиқотӣ), диалог – мубоҳисаи омӯзгору донишҷӯ, ки амалиётҳои мухолифро ифода мекунанд. Нуқтаи назар аз рӯйи проблемаи муҳокимашаванда) .
4.	Муттаҳидкунии иттилоот дар дарс ҳангоми нақл, вобаста ба қисми иттилоотии лексия бе ба назар гирифтани имкониятҳои дарк ва азхудкунии донишҷӯён	Дар мазмуни лексия ҳатмӣ ҷой додани объекти азхудкунии доимӣ, таъмини самти амалии мундариҷа, фароҳам овардани имконият барои татбиқи донишҳои назариявии андухтаи донишҷӯён ва бо ин роҳ пешгирӣ намудани азхудкунии расмии онҳо
5.	Интихоби каму маҳдуди методҳои таълим, ҳавасмандии яктарафа ба ин ё он метод	Донистани таснифоти системавии методҳои таълим, асоснокии интихоби комбинатсияи оптималӣ ва таносуби онҳо
6.	Дар лексия фаъол набудани қисми зиёди донишҷӯён	Иҷрои кори банақшагирифташуда барои ҳавасмандии донишҷӯён. Ташаккулдиҳии фаъолияти маърифатии донишҷӯён
7.	Ба назар гирифтани омилҳои шахсӣ ва муносибати мусоиди байни омӯзгор ва донишҷӯён	Муносибат бо донишҷӯён дар асоси омӯзиши талаботи баланд бо эҳтиром ба шахсияти онҳо

Омӯзгор метавонад ҷиҳати таърихии ташаккулдиҳии назарияи муосирро ба назар гирифта, нофаҳмоиҳоеро, ки ҳангоми ҳалли мушкилот мушоҳида карда мешаванд, тавзеҳ дода, онҳоро бартараф намояд ва мантиқи тадқиқоти илмиро ба шунавандагон пешниҳод намояд. Барои ин нақшаи зерини мантиқиро татбиқ намудан мумкин аст: таҳлили мазмун, фарзия, интихоб, мубоҳиса, таҳлил, арзёбӣ. Масалан, ҳангоми хондани лексия дар мавзуи «Таърихи омӯзиши ҳаёт» аз таърихи пайдоиши ҳаёт бо истифода аз китобҳои дарсии биология ва дастурҳои иловагӣ ба донишҷӯён маълумот бояд дод.

Дар доираи тадқиқоти мавзуъ, таърихи омӯзиши ҳаётро дар асрҳои миёна ва назарияи ҳозираи пайдоиши ҳаётро баррасӣ бояд кард. Маводи китобҳои дарсии биологияи мактабиро, ки аз ҷониби муаллифони гуногун таҳия гардидаанд, ба назар гирифта, метавонем ақидаҳои дар ин китобҳо овардашударо муқоиса ва қайд кунем. Дар охири лексия аз донишҷӯён даъват карда мешавад, ки қонунҳои пайдоиши ҳаётро бо истифода аз китобҳои дарсии биология, ки муаллифони гуногун таҳия кардаанд, таъриф диҳанд, роҷеъ ба онҳо андешаи шахсии худро иброз намоянд.

Дар лексия бахшида ба мавзуи «Масъалаҳои ташкилии таълими биология» масъалаҳои зерин метавонанд хусусияти тадқиқотӣ дошта, омӯзгор дарсро ҳамчун қисмати пурра, мантиқан пайдарпай ва дар вақти маҳдуди раванди таълим пешниҳод мекунад. Дар он кори таълимӣ бо хонандагони синну сол ва дараҷаи тайёрии якхела тахминан амалӣ карда мешавад. Бо донистани ин нукта ба донишҷӯён пешниҳод карда мешавад, ки мафҳуми дарси ғайримуқаррариро тавзеҳ

дода, хусусиятҳои фаъолияти методии омӯзгорро дар доираи он муайян намоянд[8-9].

Бояд гуфт, ки дарси лексионӣ имкон медиҳад, ки малакаҳои синтезкунӣ ва таҳлилкунии омӯзгорони оянда ташаккул дода шаванд. Ба лексия ворид намудани вазифаҳои тадқиқотии мувофиқ имкон медиҳад, ки он ҷанбаи тадқиқотӣ пайдо намояд.

Масалан, сохтори лексия аз фанни методикаи таълими биология чунин буда метавонад: а) методикаи таълим, таснифи методҳои таълим; б) методикаи таълими биология, шаклҳои таълим ва методҳои умумӣ-дидактикии таълими биология; в) системаҳои дидактикии таълим дар дарсҳои биология; г) меъёрҳои интихоби усулҳои таълим дар дарсҳои биология. Барои ҷалби донишҷӯён ба раванди тадқиқот, метавонем як масъалаи синтезкуниро барои интихоби роҳи ҳал пешниҳод намоем.

Вазифаи методӣ. Аз нуқтаи назари муосир методҳои таълими биология бо назардошти мазмун ва шакли фаъолияти омӯзгору хонандагон чӣ гуна бояд ба роҳ монда шавад?.

Варианти А. Таснифи методҳои таълим аз рӯйи сарчашмаҳо – методҳои шифоҳӣ, аёнӣ, амалӣ вуҷуд дорад.

Варианти В. Таснифи методҳои таълим аз ҷониби И.Я. Лернер ва М.Н. Скаткин пешниҳод карда шуда: методҳои тавзеҳотӣ - иллюстративӣ, репродуктивӣ, эвристикӣ, тадқиқотӣ вуҷуд доранд.

Тарзи ҳал: таснифоти методҳо аз рӯйи варианти А- фаъолияти бо ҳам алоқаманди омӯзгор ва донишомӯзон - мазмуни фаъолиятро инъикос менамояд.

Ҷавоб ба саволи пешниҳодшуда таснифоти методҳои таълим, ки Г.И. Сарансев пешниҳод кардааст, буда метавонад. Аз рӯйи таснифоти ӯ фаъолияти таълимию маърифатӣ ва пешниҳоди мазмуни мавод чунин навъҳои методҳоро аз ҳамдигар фарқ кардан талаб карда мешавад: методҳои индуктивӣ-репродуктивӣ, индуктивӣ-эвристикӣ, индуктивӣ-тадқиқотӣ, дедуктивӣ-репродуктивӣ, умумӣ-эвристикӣ, умумӣ-тадқиқотии таълим.

Дар лексияҳо шиносоии ибтидоӣ ба маводи нав сурат мегирад, аз ин рӯ дараҷаи фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён аксар вақт репродуктивӣ, яъне танҳо такрори маълумот ва методҳои ҳалли мушкилот, иҷрои корҳо аз рӯйи саволҳо тестҳо, расм, назария, қонун ва ғ. мебошад. Дар ин навъи дарсҳо муоина кардани супоришҳои тавсифоти тадқиқотии дараҷаи баланди фаъолиятдошта мувофиқи мақсад нест, чунки барои ин вақти барои лексия ҷудокардашуда кифоя нест ва ҳамзамон сатҳи азхудкунии мавод ва шавқу ҳавас ба мавзуи лексия коста мегардад. Барои муайян кардани сатҳи масъалаҳое, ки бояд дар лексия ҳал карда шаванд, омӯзгор метавонад аз нақшаи корӣ истифода барад.

Вақте ки ба дарси лексия супоришҳои илмӣ дохил карда мешаванд, донишҷӯён иштирокчиёни фаъоли лексия гардида, бо омӯзгор муколама мекунанд. Машқҳои мантиқӣ ва ҳалли масъалаҳои проблемавӣ барои ташаккули малакаҳою маҳоратҳои тадқиқотӣ, ки имрӯз барои омӯзгор заруранд, имкониятҳои зиёд фароҳам меоранд.

Баъзе методистон тавсия медиҳанд, ки барои хондани лексияҳои проблемавӣ, ба ҷуз аз сохтори мантиқан пайдарпайи мундариҷа, шаклҳои гуногуни баҳодиҳии ҳиссиётии падидаҳо, рӯйдодҳо ва дастурҳои ташкили раванди таълимро, ба монанди : «биёед, пайравӣ кунем», «кӯшиш намоед, ки фикр кунед», «тахлил кунед», «тасаввур намоед, ки...» ва ғайраҳо истифода намоем.

Матни лексия бояд нишондодҳоеро фаро гирад, ки марҳилаҳои раванди таълим ва тадқиқотро пешакӣ муайян намоянд: “таҳлили фарзия”, “санҷидани кифоя будани шароит”, “ба танзим даровардани мушкилот”, “пешниҳоди мушкилот”, "интихоби методҳои тадқиқот", "гузаронидани тадқиқот", "санҷидани самаранокии тадқиқот", "ҷамъбаст кардани натиҷаҳои тадқиқот", "хулосабарорӣ" ва ғайра. Чунин дастурҳо барои идора кардани мантиқи тафаккур, роҳнамоии фикр, ташкили фаъолияти ҷустуҷӯи равонии донишҷӯён мусоидат мекунанд. Ҳангоми лексия баён кардани фикру мулоҳизаҳое, ки арзишмандии онҳо пурра собит нашудааст ва далелҳоеро, ки ҳалли масъаларо тасдиқ мекунанд, метавон истифода бурд.Дар ҷараёни лексия саволҳои проблемавӣ ва супоришҳои эҷодӣ пешниҳод карда мешаванд, ки супоришҳои назоратӣ ҳисоб меёбанд. Иҷрои ин супоришҳоро лектор барои минбаъд такмил додани лексия ба назар мегирад. Ин метод дар таълим самаранок аст, зеро он ба донишҷӯён барои дарки маводи таълимӣ таҳти роҳбарии омӯзгор кумак мерасонад.

Дарси лексионӣ ба ташаккулёбии малакаҳои тадқиқотии донишҷӯён нигаронида шуда, супоришоти тадқиқотиро дар бар гирифта метавонад. Ба сифати мисол нақшаи лексияро, ки ба омӯзиши консепсияи муосири таълими биологияи мактабӣ бахшида шудааст, муоина менамоем. Дар ҷараёни лексия пешниҳод карда мешавад, ки проблемаҳои ба мазмуни консепсияи таълими биологияи мактабӣ ва дурнамои инкишофи он алоқаманд, ошкор карда шаванд.

Бо мақсади ташвиқ намудани донишҷӯён ба таҳлили мустақилонаи таърихи инкишофи таълими биологияи мактабӣ ба онҳо саволҳои зеринро пешниҳод намудан мумкин аст:

1) Мақсадҳои таълимӣ, инкишофдиҳӣ ва тарбиявии таълими биология, дар партави консепсияи нави инкишофи таълими биология кадомҳоанд?

2) Самтҳои бунёдии азнавсозии МТМУ кадомҳоянд? Дурнамои онҳо чӣ гунаанд ва ин ба рушди таълими биология чӣ гуна таъсир мерасонад?

3) Ба назари шумо бо кадом роҳҳо гуманизатсияи таълимро дар дарси биология ташкил кардан мумкин аст?

4) Проблемаи гуманизатсияи таълимро чӣ тавр мефаҳмед?

5) Оё проблемаҳои роҳнамоии касбӣ дар мазмуни таълими биология инъикос ёфтаанд?

6) Таълими биологияро чӣ тавр инфиродӣ кардан мумкин аст?

Барои муҳокима ба донишҷӯён супоришҳо пешниҳод карда мешаванд, ки дар онҳо рушди таълими биологияи мактабӣ пешбинӣ шудааст. Вобаста ба онҳо бояд ҳадафҳои таълимӣ ва тарбиявии таълими биология аз нуқтаи назари муқаррароти мавҷуда, мураттаб карда шаванд. Таҳлили ҳалли он моҳирона амалӣ карда шуда, самтҳои асосии бозсозии сохтори маориф муоина мегарданд ва мафҳумҳои гуманизатсияи таълим ошкор карда мешаванд.

Ба он диққат дода мешавад, ки ҳадафи асосии таълими биологияи мактабӣ ташаккули шахсияти хонанда мебошад. Сипас омилҳое, ки ба қисмҳои системаи методии таълими биология таъсир мерасонанд, равшан карда мешаванд. Талаботе, ки имрӯз дар назди хатмкунандаи МТМУ ва ба ин муносибат ба тайёрии методии омӯзгори биология гузошта мешавад, дар кори якҷоя бо донишҷӯён муҳокима гардида, атрофи он муҳокимаронӣ карда мешаванд. Дар ин раванд аз маводи лексионӣ истифода карда, доир ба парадигмаи нави таълимӣ, оид ба тафриқаи таълими биологияи мактабӣ, усулҳои фаъолгардонии донишомӯзон ва ғайра маълумот медиҳанд.

Пас аз пешниҳоди маълумоти асосӣ, бояд ба саволҳои дар ҷараёни лексия гузошташуда баргашт ва онҳоро бо донишҷӯён муҳокима кард. Бо ҳамин кор

мазмуни асосии лексия ба охир мерасад. Ҷанбаи тадқиқотии қисми иттилоотии лексия аз инҳо иборат аст: тамаркузи таҳлили мазмуни лексия, гузоштани саволҳои проблемавӣ ба донишҷӯён, ташкил ва пешниҳод намудани саволҳо пеш аз лексия ва баъд аз он, таҳлили мундариҷаи маводи лексионӣ барои донишҷӯён.

Саволҳо бояд проблемавӣ бошанд: "Шумо чӣ гуна мефаҳмед...", "Фаҳмонед...", "Пешомадҳо чӣ гунаанд...", "Чӣ гуна душвориҳо...", "Чӣ гуна мушкилот доранд?.". Фарқияти байни маводе, ки донишомӯзон аз худ мекунанд ва фаъолиятҳое, ки бояд иҷро намоянд, воситаи асосии ташаккулёбии тафаккури онҳост[5.6.12].

Тартиб додани лексия аз ҷиҳати илмӣ яке аз роҳҳои муҳимтарини баланд бардоштани сифати он, инчунин методи фаъоли педагогӣ мебошад, ки боиси интенсификатсияи раванди таълим мегардад. Дар лексияҳо мо имкон дорем, ки дар донишҷӯён маҳорати асосан синтезкунӣ ва таҳлилкуниро ташаккул диҳем. Дараҷаи фаъолияти илмии донишҷӯён аксар вақт репродуктивӣ мебошад. Бояд гуфт, ки на ҳар як лексияро оид ба методикаи таълими биология ба таври проблемавӣ, тадқиқотӣ хондан ба мақсад мувофиқ аст. Яке аз камбудиҳои ин гуна лексия ин аст, ки он назар ба лексияи анъанавӣ вақти бештарро мегирад. Ғайр аз ин, на ҳар як мавзуи методикаи таълими биологияро ба таври проблемавӣ пешниҳод кардан имконпазир аст. Бо вуҷуди ин, қариб ҳар як лексия оид ба методикаи таълими биология супоришоти хурди хусусияти илмӣ-тадқиқотӣ дошта, бо ҳамин васила имкониятҳои онро барои ташаккул додани маҳорати илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён истифода бурдан мумкин аст.

Муқарриз: *Умаров У.* –н.и.п., дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Бусыгин А.Г. Постановка вузовской лекции и оценка ее качества: научно-методическое пособие для преподавателей вузов и заведующих каферами / А.Г. Бусыгин, Т.А. Бусыгина. – Самара: Изд-во СГПУ, 2005. -25 с.
2. Баротзода К.А. Практическое значение педагогического опыта как диидактической основы профессиональной подготовки будущих учителей по двум специальности в условиях кредитного обучения / К.А. Баротзода //Вестник таджикского национального университета. -2021. -№8. -С. 245-251.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. - 207 с
4. Виленский М.Я. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе /М.Я. Виленский, П.И. Образцов, А.И. Уман. – М., 2005. – 192 с.
5. Гарунов М.Г. Пидкасиситый. Самостоятельная работа студентов / М.Г. Гарунов. - М.: Знание, 1978.
6. Гершунский Б.С. Методологическое знание в педагогике / Б.С.Гершунский, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1986. – 110 с.
7. Горбашов В.Л. Научное познание (методы, формы, подходы) / В.Л.Горбашов, П.А. Романов. – Йошкор-ола: Мар. ГУ, 1995. – 81 с.
8. Горелова Г.Г. Педагогические условия подготовки студентов к творческой профессионально-педагогической деятельности во внеаудиторной исследовательской работе: Автореф. дисс. канд. пед. наук / Г.Г. Горелова. - Челябинск, 1983. – 23 с.
9. Доблаев Л.П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания / Л.П. Доблаев. - М.: Просвещение, 1987.
10. Еремкин А.И. Система межпредметных связей в высшей школе (Аспект подготовки учителя) / А.И. Еремкин. – Харьков: Изд-во при Харьковском гос. ун-те изд. объединения «Вища школа», 1984. – 152 с.
11. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.
12. Никитина Е.Ю. Формирование готовности студентов педагогического вуза к научно-исследовательской деятельности средствами проблемного обучения: дис. … канд. пед. наук / Е.Ю. Никитина. - Новокузнецк, 2007. – 198 с.

13. Нугмонов М. Системное представление методической подготовки будущего учителя математики в педвузе /Профессиональная подготовка учителя математики средней школы: Тезисы докл. – Душанбе: ДГПУ, 1994. – С. 41-44.
14. Свиридова В.С. Научно-исследовательская работа студентов педагогического колледжа как средство формирования их готовности к педагогической деятельности /В.С. Свиридова: дисс. … канд. пед. наук. Кемерово, 2002. – 226 с.
15. Сауров Ю.А. Основы методологии методики обучения физики дисс. д-ра. пед. наук / Ю.А. Сауров. – М., 2003 – 346 с.
16. Шахматова Р.Р. Методическая подготовка будущего учителя в процессе педпрактики. Автореф. дисс. … канд / Р.Р. Шахматова. – Омск, 2003. – 22 с.

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ЛЕКСИЯҲОИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Дар мақола оид ба ташаккули фаъолияти илмии донишҷӯён дар лексияҳои методикаи таълими биология маълумот дода шудааст.Имрӯзҳо дар назди донишгоҳҳои омӯзгории кишвар вазифаи умдаву мубрам истодааст, ки ин баланд бардоштани сатҳу сифати тайёр кардани омӯзгорони оянда мебошад. Ин вазифа барои он умдаву мубрам аст, ки дар ҷомеа имрӯз дигаргуниҳои куллии иҷтимоиву иқтисодию маданӣ ба амал омада истодаанд. Дар ҷомеаи зудтағйирёбанда омӯзгоре лозим аст, ки раванди таълиму тарбияро ба он мутобиқ гардонида тавонад. Омӯзгори ояндаи биология бояд на танҳо аз рӯйи сикли фанҳои касбӣ-методӣ мувофиқи барномаи таълимӣ дониш аз худ кунаду бо методҳои фаъол таълим диҳад, балки аз манбаъҳои гуногун мустақилона маълумоти нави илмӣ дастрас карда тавонад. Аз ин рӯ, аз тамоми роҳу воситаҳои ташкил ва гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ истифода бурда, барои ба роҳ мондани фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён бояд тавсияҳои амаливу методӣ таҳия карда шаванд. Барои бомуваффақият татбиқ намудани амсилаи интегративии ташаккул додани фаъолияти тадқиқотии омӯзгори ояндаи биология, методи махсуси ташаккули омодагӣ ба ин навъи фаъолият тарҳрезӣ шудааст, ки онро ҳамчун як системаи муайян муаррифӣ кардан мумкин аст. Он мақсад, мазмун, воситаҳо, шаклу методҳои таълимро фаро мегирад.

Калидвожаҳо: омӯзгори оянда, методикаи таълими биология, лексия, фаъолияти илмии донишҷӯён, тайёрии касбию методии омӯзгори оянда, донишҷӯён, дарс.

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО МЕТОДИКЕ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ

Повышение качества подготовки будущих учителей в педагогическом вузе всегда является актуальным. Особую остроту эта задача приобретает сегодня, когда интенсивные изменения в экономической и социокультурной жизни общества требуют профессионально-компетентного учителя. Будущий учитель биология не только должен получать знания по предметам профессионально-методического цикла в соответствии с учебным планом, учить методам исследовательской работы, но и уметь самостоятельно приобретать новые научные сведения из различных источников. Поэтому надо использовать всевозможные пути организации и проведения исследовательской деятельности, разработать учебно-методические рекомендации по формированию исследовательской деятельности со студентами. Данные первоисточников позволяют заключить, что педагогические подходы, используемые в формировании готовности студентов педагогических специальностей вуза к исследовательской деятельности, могут быть отнесены к трем методическим уровням. Например, Г.К. Селевко в своей работе классифицирует их по следующим уровням: общедидактический (общепедагогический), частно-предметный и локальный. Кроме того, он выделяет три базовые формы деятельности обучающихся в контекстном обучении: учебная деятельность академического типа, в связи с профессиональной деятельностью, и учебно-профессиональная деятельность. Для более успешной реализации интегративной модели формирования исследовательской деятельности будущего учителя биологии, в нашей роботе была спроектирована оссобая методика формирования готовности к такому виду деятельности, которая может быть представлена как определённая система, охватывающая цели, содержание, средства, формы и методы подготовки.

Ключевые слова: будущий учитель, методика обучения биологии, лекции, научная деятельность студентов, профессионально-методическая подготовка будущих учителей, студенты, уроки.

FORMATION OF RESEARCH ACTIVITIES OF STUDENTS IN LECTURES ON THE METHODOLOGY OF TEACHING BIOLOGY

Improving the quality of training of future teachers in a pedagogical university is always relevant. This task is becoming especially acute today, when intensive changes in the economic and socio-cultural life of society require a professionally competent teacher. The future biology teacher should not only acquire knowledge in the subjects of the professional and methodological cycle in accordance with the curriculum, teach

using research methods, but also be able to independently acquire new scientific information from various sources. Therefore, it is necessary to use all possible ways of organizing and conducting research activities, to develop educational and methodological recommendations for the formation of research activities with students.The data from the primary sources allow us to conclude that the pedagogical approaches used in shaping the readiness of students of pedagogical specialties of the university for research activities can be attributed to three methodological levels. For example, G.K. Selevko in his work classifies according to the following levels: general didactic (general pedagogical), particular subject and local. In addition, he distinguishes three basic forms of students' activity in contextual learning: educational activities of an academic type, in connection with professional activities, and educational and professional activities. For a more successful implementation of the integrative model of the formation of the research activity of the future teacher of biology, in our work, a special methodology for the formation of readiness for this type of activity was designed, which can be represented as a certain system, covering the goals, content, means, forms and methods of training.

Key words: future teacher, biology teaching methodology, lectures, scientific activities of students, professional and methodological training of future teachers, students, lessons.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Баротзода Камолиддин Ашур*** – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, дотсент. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиѐбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: **(+992) 934-05-04-46**

Сведение об авторе: ***Баротзода Камолиддин Ашур*** – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, доцент. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: **(+992) 934-05-04-46**

Information about the author: ***Barotzoda Kamoliddin Ashur*** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, associate professor. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121..: **(+992) 934050446**.

УДК:371.851

ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ТАШКИЛ НАМУДАНИ КУРСҲОИ ТАЪЛИМИ БАРНОМАСОЗӢ ТАВАССУТИ ИМКОНИЯТҲОИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНИИ ПЛАТФОРМАИ LMS MOODLE

Ҷонмаҳмадов И. Т.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Курси таълими фосилавӣ системаи дидактикии кушода мебошад, ки фаъолияти он ба консепсияи муаллиф оид ба омӯзиши фанни мушаххас асос ёфтааст ва ҷузъи педагогии курси таълими фосилавӣ бошад, ҳама вақт афзалиятнок буда метавонад. Дар мақолаи мазкур мо раванди ташкил намудани курси таълими фосилавиро оиди ташкил намудани курси таълими барномасозӣ бо методҳои нави таълими инноватсионӣ дар платформаи LMS Moodle татбиқ намудем. LMS Moodle платформаи махсусе мебошад, ки дар он муҳити васеи мувофиқ барои ташкил намудани таҳсилоти фосилавӣ пешбинӣ шудааст. Дар LMS Moodle имкониятҳои зиёди истифодаи файлҳои мултимедиавӣ барои сохтани курси таълимӣ мавҷуд аст ва инчунин платформаи ройгонро барои омӯзгорону хонандагон таъмин менамояд.

Дар шароити имрӯза раванди таълимро бе истифодаи системаи таҳсилоти электронии таълим ва технологияҳои муосири таълими инноватсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Системаи таҳсилоти фосилавиро дар замони муосир яке аз методҳои таълими инноватсионии дараҷаи олӣ барои таълим гирифтани хонандагон қабул намудаанд ва инчунин таҳсилоти фосилавӣ яке аз мавзуъҳои актуалии соҳаи методи таълими инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Ба маълумотҳои мултимедиявии курси таълими барномасозӣ, чун анъана, маълумоти рақамие дохил мешаванд, ки маълумоти аудио, графикӣ ва видео, инчунин матни онҳоро ҳамроҳикунандаро дар бар мегирад. Вақтҳои охир ба онҳо маълумоти аниматсионии видео ва намудҳои гуногуни воқеияти виртуалӣ илова карда шуданд.

Воситаҳои мултимедиавӣ – ин як қисми имкониятҳои таълимӣ инноватсионии платформаи LMS Moodle мебошад, ки маънои сахтафзор ва нармафзореро дорад ва барои кор бо намудҳои гуногуни иттилооти рақамӣ пешбинӣ шудааст: матн, графика, садо, графикаи 3-андоза, воқеияти виртуалӣ, аниматсия, маводҳои видеоӣ ва таркиби онҳо.

Дар системаи Moodle воситаҳои мултимедиявӣ мумкин аст, ки ҳам дар матни ҳуҷҷати системаи омӯзиши фосилавӣ (СОФ) ва ҳам дар ҳуҷҷатҳои форматҳои дигар (HTML, DOC, PDF), инчунин дар файлҳои беруна, ҷойгир шаванд:

СОФ Moodle форматҳои зерини ҳуҷҷатҳои берунаро дастгирӣ мекунад:

– Microsoft Office Word (*.doc)
– Open Office Write Open Document Format (*.odt)
– Adobe Portable Document Format (*.pdf)
– Саҳифаҳои интернетӣ (*.html)

Ҳар яке аз ин намуди ҳуҷҷатҳо маҷмуи файлҳои мултимедиавии дарунсохтаи худро дастгирӣ мекунад. Маълумоти графикӣ қариб барои ҳама воситаҳои таҳрири ҳуҷҷатҳо дастрас аст.

Рӯйхати калонтарини форматҳои файли мултимедиа PDF мебошад. Ғайр аз файлҳои графикӣ, он аниматсия, графикаи 3D ва воқеияти виртуалиро дастгирӣ мекунад.

Графика. Маълумоти графикӣ аз рӯйи шакли намоишдиҳии шаклҳои растрӣ, векторӣ ва якҷоя, ҷудо карда мешавад, ки дар шакли метафайлҳо нигоҳ дошта мешаванд.

Маълумоти растрӣ- маҷмуи мунтазами нуқтаҳо (матритса)-ро дар бар мегирад. Ҳар як нуқта бо координатаҳо ва хусусиятҳои рангии он муайян карда мешавад. Мавқеи пикселҳоро ҷуфти (x,y) координатаҳо ва вокселҳоро координатҳои сегона (x,y,z) муайян мекунанд.

Маълумоти графикии омехта ё метафайлҳо, ки маълумоти графикии якҷояро нигоҳ медоранд, ҳам маълумоти графикии растрӣ ва ҳам векториро дар бар мегиранд. Мувофиқи таърифи стандарти байналмилалӣ, метафайл ҳамчун маълумоти мустақилонаи графикӣ дар истилоҳҳои дастгоҳҳои намоишдиҳии графикии виртуалӣ фаҳмида мешавад. Ин стандарт барои муттаҳидсозӣ, интиқоли иттилооти графикӣ байни системаҳои гуногуни сахтафзор ва нармафзор бо намудҳои гуногуни дастгоҳҳои намоишдиҳӣ пешбинӣ шудааст.

Дар Moodle файлҳои графикии - и 3D - форматро истифода баред:

– GIF (Формати мубодилаи графикӣ)

– JPG/JPEG (JFIF - Joint Photographic Expert Group File Image Format)

– PNG (Portable Network Graphics)

Файлҳо бояд дар сервери Moodle бошанд.

GIF (Graphic Interchange Format) дар ду мушаххасот вуҷуд дорад - GIF 87 ва GIF 89a (аниматсионӣ).

Хусусиятҳои формати GIF, ин дастгирии рангубори рангӣ (то 256 ранг), ки истифодаи фишурдасозии беталаф, ҳузури рамзгузории сатрӣ ва ба қобилияти сохтани тасвирҳои аниме мебошанд.

Афзалиятҳои формати GIF: андозаи хурди файл, дастгирии шаффофият ва аниматсия, истифодаи фишурдасозии беталаф.

Камбудиҳои формати GIF: миқдори ками рангҳо, фишурдасозии ноком.

Ин омилҳо доираи формат *GIF-ро* муайян мекунанд - тасвирҳои схемавӣ, графика ва матн, пиктограммаҳо ва "смайликҳо" (табассум).

Формати PNG (Portable Network Graphics) дорои хусусиятҳои зерин мебошад: дастгирии тасвирҳои рангаи пурра (то 16 миллион ранг), нисфшаффоф (256 градатсияҳо - дараҷабандӣ), истифодаи бепатенти фишурдасозии беталаф ва рамзгузории сатракии пешрафта.

Афзалиятҳои формати PNG: дастгирии шаффофият ва амиқии рангҳои 64 бита/пиксела, алгоритми такмилёфтаи кушодашавии сатрӣ, фишурдасозии беталаф.

Формати JPEG/JFIF (Joint Photographic Expert Group File Image Format).

Дар айни замон, ду мушаххасоти (ҷиҳатҳои фарқкунанддаи) формати JPEG ва JPEG 2000 мавҷуданд, ки стандарти JPEG тасвирҳои рангинро дастгирӣ мекунад - то TrueColor - 16M ранг (24 бит/пиксел), ки фишурдани онҳо ба усулҳои муосири табдили косинусӣ-дискретӣ ё мавҷӣ-дискретӣ асос ёфтааст. Стандарт рамзгузории алоҳидаи тасвирҳои ахроматӣ (беранг) ва варианти рамзгузории тасвирро бидуни фишурдасозӣ (беталаф) пешбинӣ мекунад.

Афзалиятҳои формати JPEG: ҳаҷми хурд (барои тасвирҳои пурраи ранга), фишурдани дуандоза бо дарназардошти дарки ранг аз тарафи инсон, имконияти идоракунии фишурдасозӣ (гум шудани сифат), имконияти нишондиҳии аксҳо.

Садо. Дар *Moodle* файлҳои садоиро дар ду формат истифода баред:

– Mp3 - MPEG-1 (Motion Picture Expert Group) Audio Layer 3;

– RAM - Real Audio барои Audio Real Player.

Файлҳо бояд дар сервери СТФ *Moodle* ҷойгир шаванд.

Видео. Дар Moodle форматҳои зерини файли видеоӣ дастгирӣ карда мешаванд:

– avi - Microsoft Windows Audio Video Interleave;

– mpg - Гурӯҳи коршиносони Motion Picture ISO;

– wmv - ISO Motion Picture Expert Group;

– mov - Windows Media Video;

– flv - Apple Quick Time Movie Resource Format;

– rm - Nokia OneReal Player;

– YouTube – хизматрасонии интернетӣ барои маводи видеоӣ мебошад.

Хусусияти асосии маводи видеоӣ - ҳаҷми калони онҳост. Аз ин рӯ, тавсия дода намешавад, ки маводҳои видеоиро дар саҳифаи асосии курс ва саҳифаҳои асосии лексияҳо ҷойгир кунед. Онҳо бояд дар саҳифаҳои иловагӣ ҷойгир карда шаванд, ки гузариш ба он бо дархости донишҷӯ анҷом дода мешавад, масалан, бо истифода аз истинод. Ҳангоми сохтани истинод андозаи саҳифаро ба таври возеҳ нишон додан лозим аст - донишҷӯ бояд тасаввур кунад, ки кушодани ин саҳифа ба чӣ қадар вақт ва пул (трафик) оварда мерасонад.

– Материалҳои видеоиро дар шакли захираҳо (файлҳо) ба тартиб даровардан, ба ҳуҷҷатҳои курси таълимӣ илова кардан мувофиқи мақсад аст.

– Декодерҳо барои намоиши маводи видеоӣ бояд дар компютери шахсии донишҷӯ насб карда шаванд.

– Тавсия дода мешавад, ки онҳоро дар папкаи алоҳидаи сервери LMS Moodle нигоҳ доред, бо нишон додани ҷойгоҳашон ҳангоми пайвастшавӣ ба маводи видеоӣ.

– Барои насби аксари кодекҳо/декодерҳои видео ва аудио, бастаҳои ройгони K-Lite Codec, CCCP мувофиқанд.

– Барои намоишдиҳии файлҳои mov (Apple Quick Time), ба шумо барномаи ройгони *Quick Time* лозим аст.

Аниматсия дар Moodle метавонад дар формати swf пешниҳод карда шавад.

Барои омода кардани аниматсия шумо метавонед барномаҳои зеринро истифода баред: Macromedia Flash Professional, Adobe Flash Professional, Adobe AIR.

Воқеияти виртуалӣ (VR) дар Moodle метавонад дар шакли mov (Apple Quick Time) дар шаклҳои зерин пешниҳод карда шавад: объектҳои VR, VR - панорамаҳо (акс ва 3D), саёҳатҳои VR.

Бисёр барномаҳои моделсозии 3D метавонанд барои омода кардани файлҳои VR истифода шаванд, ба монанди AutoDesk 3D Studio MAX, Newtek Lightwave, 4D Cinema, ArchiCAD, BodyPaint 3D ва ғайра.

Намоишдиҳии файлҳои VR талаб мекунад, ки Apple Quick Time дар компютери донишҷӯ насб карда шавад.

Воситаҳои барномавӣ барои омода кардани маводи мултимедиавӣ

Дар маҷмуаи (пакети) касбии Adobe Creative Suite 5 ҳамаи барномаҳои мултимедиавии зарурӣ мавҷуданд ва ҳамкории (кори якҷояи) онҳоро кафолат медиҳанд. Маҷмуа (пакет) дар чор версия паҳн мегардад: Premium, Web Premium, Production Premium ва Master Collection.

Маҷмуаи (пакети) Adobe Creative Suit 5 Master Collection:

• Photoshop CS5 Extended	• Мусоидат ба CS5
• Illustrato CS5	• Adobe Premiere Pro CS5
• InDesign CS5	• After Effects CS5
• Acrobat 9 Pro	• Soundbooth CS5
• Flash Catalyst CS5	• Adobe OnLocation CS5
• Flash Professional CS5	• Encore CS5
• Flash Builder 4	• Bridge CS5
• Dreamweaver CS5	• Дастгоҳи Central CS5
• Fireworks CS5	

Ғайр аз ин, мо барои алтернатива воситаҳои коркарди ройгонро тавсия медиҳем:

OpenOffice - барои сохтани ҳуҷҷатҳо ва коркарди иттилооти матнӣ (баста дорои муҳаррири матнии Writer, воситаи сохтани намоиш-презентатсияҳо - Impress, ҷадвали электронии Calc, таҳриргари графии Draw, СИМД Base, таҳриргари формулавии Math мебошад);

GIMP - барои сохтан ва таҳрири тасвирҳои растрӣ;

Inkscape - барои сохтан ва таҳрир кардани тасвирҳои векторӣ;

VirtualDub - барои коркарди маводҳои видеоӣ;

Audacity - барои коркарди садо (аудио).

Ғайр аз ин, бисёр муҳаррирони матнӣ (Microsoft Word, OpenOffice) асбобҳои графикии дарунсохт доранд

Форматҳои дохилӣ ва танзимоти курс

– *Шумораи бахшҳо* - шумораи умумии мавзуъҳои омӯзишӣ (бахшҳо, модулҳо) дар курс. Ба шумораи онҳо, инчунин мавзуъ (модул)-и дорои маълумоти хабарӣ дохил мешавад. Чун пешфарз, мавзуи (модули) сифрӣ (муқаддимавӣ) рақамгузорӣ карда намешавад ва ба шумораи муайяншуда илова карда мешавад.

– *Нишон додани бахшҳои пинҳонӣ* - нишон додани қисматҳои пинҳонӣ дар курси фосилавӣ, ки ҳоло барои донишҷӯ дастрас нест. Дар шакли васеъшуда - танҳо сарлавҳаҳои мавзуъҳои пинҳонӣ нишон дода мешаванд ё комилан ноаён.

– *Нишондиҳии курс* - имконияти намоиши ҳама мавзуъҳо (бахшҳо) дар як саҳифа (расми 1)-и курс ё як мавзуъ дар як саҳифа (расми 2)

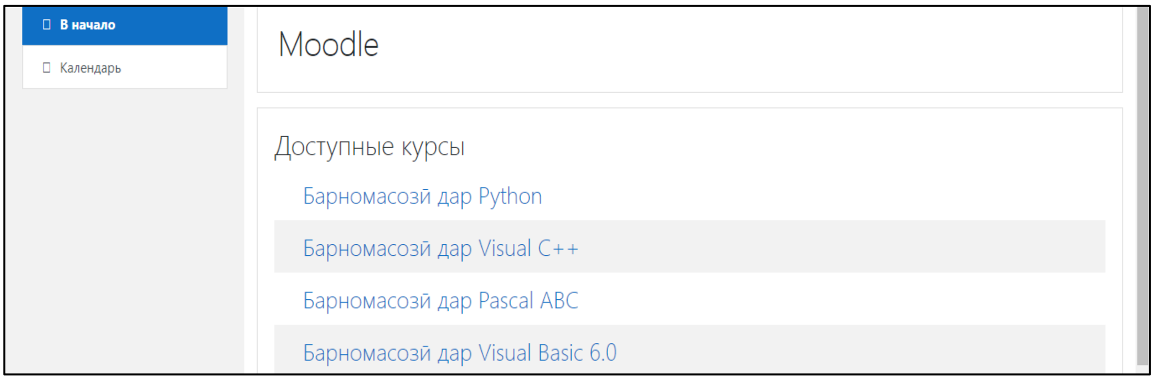

Расми 1. Формати курс – “Бахшҳо аз рӯйи мавзуъ” - намоиши ҳамаи мавзуъҳо дар як саҳифа

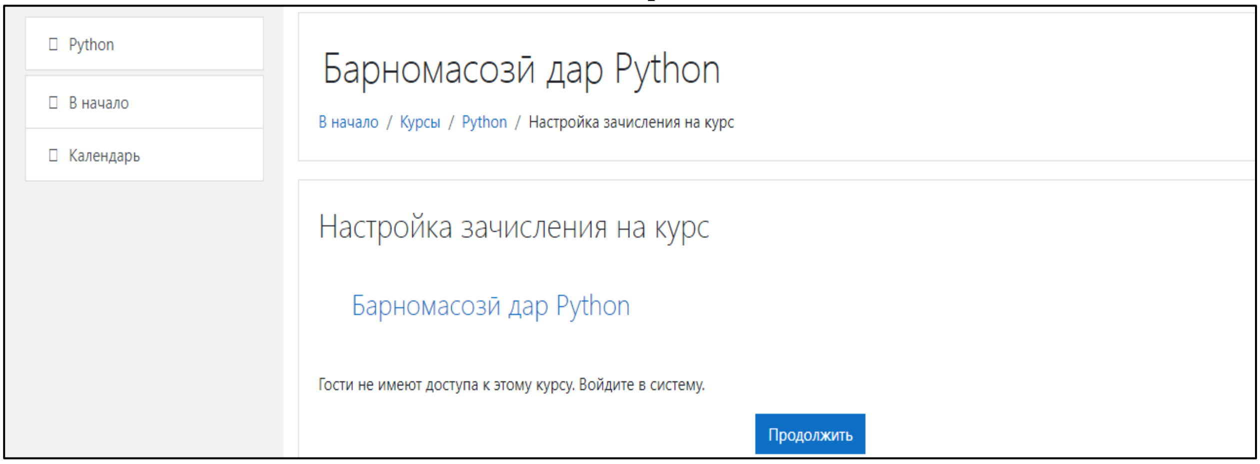

Расми 2. Формати курс – “Бахшҳо аз рӯйи мавзуъ” - намоиши як мавзуъ дар як саҳифа

• **Бахшҳо аз рӯйи ҳафта.** Танзимот ба формати курс - *Бахшҳо аз рӯйи мавзуъ* монанд аст. Мавзуъҳо ҳар ҳафта тибқи ҷадвали таълим аз санаи оғози курс намоиш дода мешаванд (расми 3).

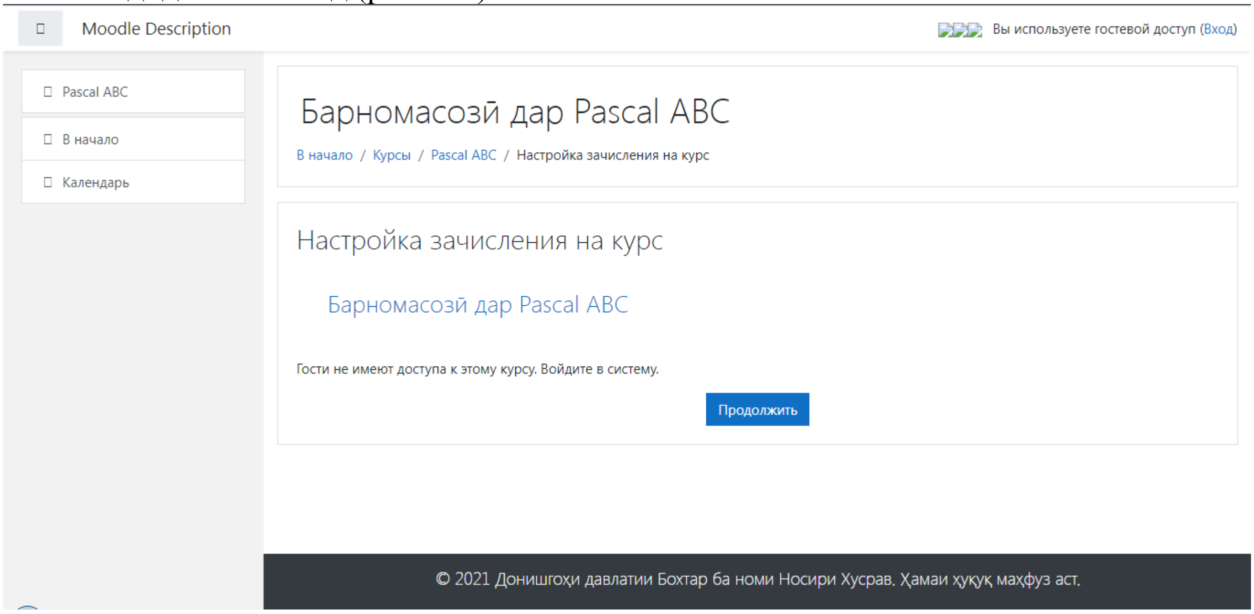

Расми 3. Формати курси “Бахшҳо аз рӯйи ҳафта”

• **Элементи ягонаи курс** - курс ҳамчун элементи ягона ташкил карда шудааст, ки дар танзимоти формат интихоб карда мешавад. Ба курс ворид шуда, донишҷӯ

фавран ба татбиқи ин элемент мегузарад, масалан, ба тест. Дар асл, ин курс нест, балки элементи алоҳида дар доираи система мебошад. Агар SCORM-курс истифода шавад, пас Moodle мазмуни курсро иҷро мекунад.

• **Форум** – дар курс ягона элементи *Форум* ҷойгир аст, ки дар доираи он муҳокимаи мавзуи муайян сохта мешавад.

Форматҳои иловагӣ (плагинҳои форматҳои курс)

• Бахшҳои ҷамъшаванда аз рӯйи мавзуъ (танзимот дар расми 4). Рӯйхати пурраи танзимот танҳо бо нақши *муаллим* дастрас аст:

– *Number of sections* (миқдори мавзуъҳо), намоиши бахшҳои пинҳонӣ, пешниҳоди курс – танзимот ба бахшҳо аз рӯйи мавзуъҳо монанд аст.

•*Display instructions* (дастурҳоро намоиш диҳед) - вақте ки ин параметр интихоб карда мешавад, дархост бо забони англисӣ нишон дода мешавад. Барои васеъ кардани рӯйхат истинодро бо ном зер кунед. *Не*-ро интихоб кунед.

Set elements (элементҳои намоишро фаъол гардондан):

▪ Toggle word, Topic x/Week x/Day x (калид-ивазкунаки пинҳонкунӣ/нишондиҳӣ, Бахш/Ҳафта/Рӯз) дар тавсифи мавзуъ;

▪ Toggle word and section number (калид-ивазкунаки пинҳонкунӣ/нишондиҳӣ, Бахш/Ҳафта/Рӯз) дар тавсифи мавзуъ;

▪ Topic x/Week x/Day x and section number (калид-ивазкунаки Бахш/Ҳафта/Рӯз ва рақами бахш) дар тавсифи мавзуъ;

▪ Toggle word (калид-ивазкунаки пинҳонкунӣ/нишондиҳӣ) дар тавсифи мавзуъ;

▪ Topic x/Week x/Day x (калид-ивазкунаки Бахш/Ҳафта/Рӯз) дар тавсифи мавзуъ;

▪ Рақами бахш;

▪ No additions (бе тавсиф).

– Set structure (сохтори намоиш) - мавзуъ, ҳафта, ҳафтаи ҷорӣ аввал (дар рӯйхат), мавзуи ҷорӣ аввал (бахши ҷорӣ аввал), рӯз (барои ҳар як мавзуъ, аз санаи оғози курс як рӯз ҷудо карда мешавад).

– Set columns (шумораи сутунҳо) - шумораи сутунҳо бо бахшҳо (мавзуъҳо / модулҳо, ҳафтаҳо) дар намоиши курс (аз 1 то 4).

– Set column orientation - (танзими ҷойгиршавии сутунҳо бо бахшҳо) - уфуқӣ/амудӣ.

– Set the toggle text alignment (баробаркунии калимаҳои “Бахши №” дар сарлавҳаи бахш) - left (чап), centre (марказ), right (рост).

– Set icon position (мавқеи нишона) - left (чап), right (рост).

– Set icon set (намуди нишона) - arrow (тир), bulb (чароғак), cloud (абр), eye (чашм) ва ғайра.

– Set toggle all icon hover (бадалкунии символи нишона ҳангоми овардани курсор ба болои он).

– Toggle foreground (калид-ивазкунаки “Бахши №”) - ранги калимаи “Фасли “”.

– Toggle foreground hover (калид-ивазкунаки “Бахши №”, ҳангоми бадалкунӣ (инвертирование) - ранги калимаи “Бахши №”, ҳангоми овардани курсор ба болои он.

– Toggle background (заминаи рӯйхат) - ранги заминаи рӯйхат.

– Toggle background hover (заминаи рӯйхат ҳангоми бадалкунӣ) - ранги заминаи рӯйхат ҳангоми овардани курсор ба болои он.

– Show the section summary when collapsed - не, равзанаи ёварро нишон диҳед, агар мушкилот вуҷуд дошта бошад.

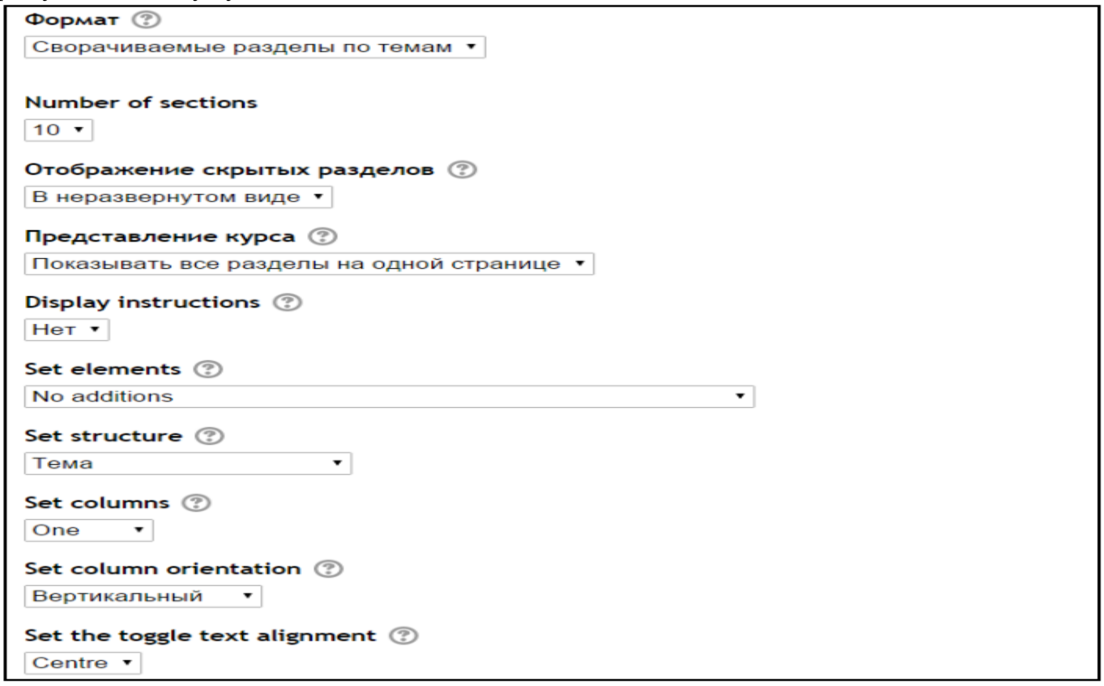

Расми 4. Танзимоти формати “Бахшҳои ҷамъшаванда аз рӯйи мавзуъ”

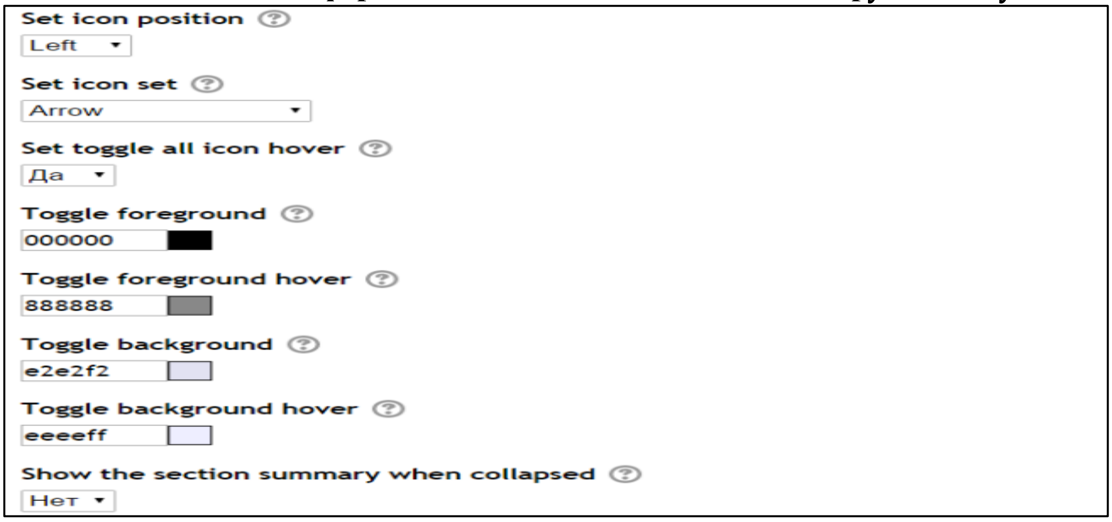

Расми 4. Идома

Дар расми 5 мавзуи «*Бахшҳои ҷамъшаванда аз рӯйи мавзуъҳо*» бо танзимоти зерин оварда шудааст: Number of sections – 10, Display instructions – не, Set elements – Toggle word, Topic x/Week x/Day x and section number, Set structure – Мавзӯъ, Set columns – 2, Set column orientation – Амудӣ, Set the toggle text alignment – centre, Set icon position – left, Set icon set – Cloud, Set toggle all icon hover – не.

Расми 5. Намуди мавзуи «*Бахшҳои ҷамъшаванда аз рӯйи мавзуъҳо»*

• Onetopic format - танзимот ба формати Бахшҳо аз рӯйи мавзӯъҳо шабеҳ мебошанд. Hide tabs bar [пинҳон кардани бандҳо бо мавзӯъҳо (топикҳо)] - не. Дар Расми 6 намоиши курсро дар ин формат оварда шудааст.

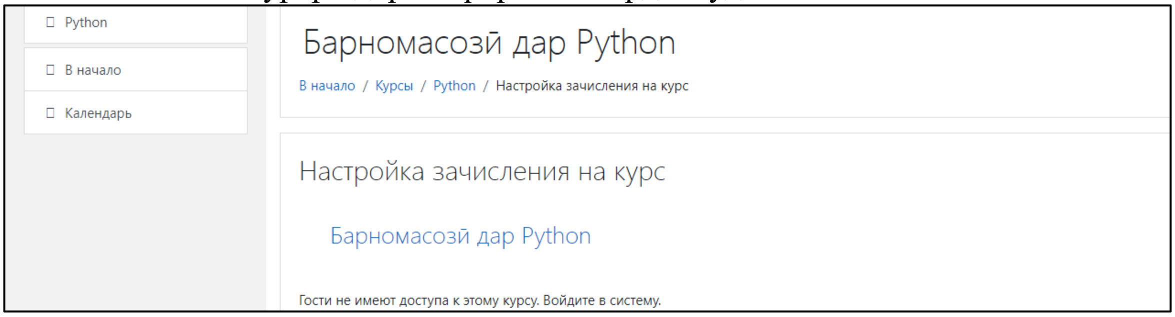

Расми 6. Форум курс Onetopic format

• Формати курс **Ҷадвал:**

– Танзимоти Number of sections, намоиши бахшҳои пинҳонӣ, *намоиши курс* ба танзимот барои мавзуи “Бахшҳо аз рӯйи мавзуъҳо” шабеҳ аст;

– Set the image container width (паҳнои контейнери (зарф) тасвири мавзуъро ҳамроҳкунанда) – чун пешфарз;

Set the image container ratio relative to the width (таносуби дарозӣ ба паҳнои тасвирҳои контейнер (зарф)) - 3-2, 3-1, 3-3, 2-3, 1-3, 4-3, 3-4;

– Set the image resize method (усули тағйирдиҳии андозаи расмро таъин кунед) - Scale (ҷадвали миқёсӣ), Crop (тира намоиш додан);

– Set the border colour - ранги сарҳади контейнер (зарф);

– Set the border width (паҳнои сарҳад) - 1-10;

– Set the border radius on / off - истифодаи яклухткунии кунҷҳои контейнери (зарф) тасвир;

– Set the image container background colour - ранги заминаи контейнери (зарфи) тасвир;

– Set the current selected section colour – ранги чорчӯбаи заминаи тасвир дар мавзуи (контейнер) ҷорӣ;

– Set the current selected image container colour - ранги заминаи контейнери тасвир барои мавзуи ҷорӣ;

– Show new activity notification image - огоҳиномаро дар бораи фаъолияти тасвири контейнер нишон диҳед (Не-ро таъин кунед). Grid reset options танзимот чун пешфарз - Ҳа.

Дар расми 7 курс дар формати *Ҷадвал* дар реҷаи таҳриркунӣ бо танзимот оварда шудааст: Number of sections – 10, Set the image container width – 210, Set the image container ratio relative to the width – 4- 3, Set the image resize method – Scale, Set the border width – 6.

Ҳангоми интихоби мавзуъ, мундариҷаи он ҳамчун равзанаи пешниҳодшуда дар қисми болои экран нишон дода мешавад (расми 8).

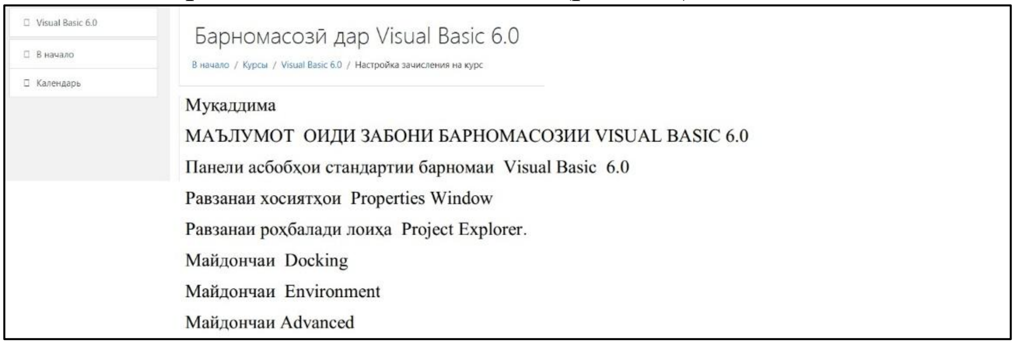

Расми 8. Намоиши мавзуи курс дар формати *Ҷадвал,* дар реҷаи намоиш

Муқарриз: Мирзоев М.С.- д.п.н., профессор МГПУ

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев С. Г. Оценка эффективности системы дистанционного обучения/ С. Г. Абдуллаев.- Телекоммуникации и информатизация образования. – 2007. - № 3. - С. 85-92.
2. Аверченко Л. К. Дистанционная педагогика в обучении взрослых / Л. К. Аверченко // Философия образования. - 2011. - № 6 (39). - С. 322-329.
3. Авраамов Ю. С. Практика формирования информационно-образовательной среды на основе дистанционных технологий / Ю. С. Авраамов.- Телекоммуникации и информатизация образования. – 2004. - № 2. - С. 40-42.
4. Андрюшин В. Не выходя из дома : информационные технологии в современных системах обучения / В. Андрюшин // Бухгалтер и компьютер. – 2005. - № 7. - С. 16-20.
5. Балашова Ю. В. Особенности личностного развития студентов при дневном и дистанционном обучении / Ю. В. Балашова // Среднее профессиональное образование. - 2009. - № 6. - С. 74-75.
6. Боброва И. И. Методика использования электронных учебно-методических комплексов как способ перехода к дистанционному обучению / И. И. Боброва// Информатика и образование. - 2009. - № 11. - С. 124-125.
7. Бочков В. Е. Учебно-методический комплекс как основа и элемент обеспечения качества дистанционного образования // В. Е. Бочков // Качество. Инновации. Образование. – 2004. - № 1. - С. 53-61.
8. Васильев В. Дистанционное обучение: деятельностный подход / В. Васильев // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2004. - № 2. - С. 6-7.
9. Генне О. В. Дистанционное обучение - новый шаг в развитии системы образований / О. В. Генне // Защита информации. Конфидент. – 2004. - № 3. - С. 36-39.
10. Гомулина Н. Н. Методика дистанционной формы обучения учителей физики на курсах повышения квалификации / Н. Н. Гомулина // Дистанционное и виртуальное обучение. - 2011. - № 10. - С. 50-61.
11. Гриневич Е. А. Методика дистанционного изучения информатики студентами экономических специальностей / Е. А. Гриневич // Информатизация образования. - 2011. - № 1. - С. 36-44.
12. Галимуллина Э.З. Механизмы интеграции интерактивных форм и методов в учебный процесс высшей школы / Э.З. Галимуллина // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 4.
13. Горячев М.Д. Применение сетевых ресурсов в современном образовании. Статья /М. Д. Горячев, М. М. Горячев, Н. В. Иванушкина, В. В. Мантуленко. - Изд: Народное образование. Педагогика. – Москва, 2014.
14. Иванушкина Н.В. Использование современных информационных коммуникационных технологий как фактор повышения качества образования в вузе / Н. В. Иванушкина // Вестник Самарского государственного университета. Гуманитарная серия. -2010. -№1 (75). Самара: Изд-во «Самарский университет», 2010. -С. 207. 211.
15. [Электронный ресурс]. http://studopedia.ru/13_162609_elektronnie-sredstva-obucheniya-i-ih-ispolzovanie-v-podgotovke-shkolnikov.html

ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ТАШКИЛ НАМУДАНИ КУРСҲОИ ТАЪЛИМИ БАРНОМАСОЗӢ ТАВАССУТИ ИМКОНИЯТҲОИ ТАЪЛИМИ ИННОВАТСИОНИИ ПЛАТФОРМАИ LMS MOODLE

Дар мақолаи мазкур раванди ташкил намудани курси таълими фосилавӣ оид ба ташкил намудани курси таълими барномасозӣ бо методҳои нави таълими инноватсионӣ дар платформаи LMS Moodle татбиқ гардидааст. Дар LMS Moodle имкониятҳои зиёди истифодаи файлҳои мултимедиавӣ барои сохтани курсҳои таълимӣ мавҷуд аст ва инчунин платформаи ройгонро барои омӯзгорону хонандагон таъмин менамояд. LMS Moodle платформаи махсусе мебошад, ки дар он муҳити васеи мувофиқ барои ташкил намудани таҳсилоти фосилавӣ пешбинӣ шудааст. Дар курси таълими фосилавӣ намудҳои гуногуни файлҳоро дар як метафайле, ки дар курс ҳамчун маводи таълимӣ пешбинӣ шудааст, истифода намудаанд ва ин метод имконияти ба худ ҷалб намудани фикронии хонандагонро доро мебошад. Аз ин лиҳоз, имкониятҳои мултимедиавӣ оиди ташкил намудани курси таълими барномасозӣ бо методҳои нави таълими инноватсионӣ дар платформаи LMS Moodle хеле кумаки калон мерасонад.Дар шароити имрӯза раванди таълимро бе истифодаи системаи таҳсилоти электронии таълим ва технологияҳои муосири таълими инноватсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Системаи таҳсилоти фосилавиро дар замони муосир яке аз методҳои таълими инноватсионии дараҷаи олӣ барои таълим гирифтани хонандагон қабул намудаанд ва инчунин таҳсилоти фосилавӣ яке аз мавзуъҳои актуалии соҳаи методи таълими инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: системаи таҳсилоти фосилавӣ, платформаи LMS Moodle, таълими электронӣ, курси таълими барномасозӣ, метафайл, графика, воқеияти виртуалӣ, маводи мултимедиавӣ, форматҳои дохилӣ, форматҳои иловагӣ.

СИСТЕМА ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНЫХ КУРСОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПЛАТФОРМЫ LMS MOODLE

В данной статье реализован процесс организации дистанционного обучения по учебного курса по программированию с помощью новых инновационных методов обучения на платформе LMS Moodle. LMS Moodle имеет множество возможностей для использования мультимедийных файлов для создания учебных курсов, а также предоставляет бесплатную платформу для преподавателей и студентов. LMS Moodle — это специальная платформа, предназначенная для широкого круга сред, подходящих для организации дистанционного обучения. В дистанционном курсе используются разные типы файлов в одном метафизическом файле, который предоставляется в курсе в качестве учебных материалов, и этот метод имеет возможность задействовать мышление учащихся. Поэтому мультимедийные возможности для организации курсов обучения программированию с помощью новых инновационных методик обучения на платформе LMS Moodle будут очень кстати.В современных условиях невозможно представить образовательный процесс без использования инновационных систем электронного обучения и современных образовательных технологий. Система современного дистанционного образования была принята как один из самых инновационных методов обучения студентов на самом высоком уровне, а дистанционное образование также является одной из самых актуальных тем в области инновационных методов обучения.

Ключевые слова: система дистанционного обучения, платформа LMS Moodle, электронное обучение, учебный курс по программированию, метафайл, графика, виртуальная реальность, мультимедийный контент, внутренние форматы, дополнительные форматы.

IN THE DISTANCE EDUCATION SYSTEM, THE ORGANIZATION OF PROGRAMMING TRAINING COURSES THROUGH THE INNOVATIVE EDUCATIONAL CAPABILITIES OF THE LMS MOODLE PLATFORM

This article implements the process of organizing distance learning to organize a training course on programming with new innovative teaching methods on the LMS Moodle platform. LMS Moodle has many options for using multimedia files to create courseware and also provides a free platform for educators and students. LMS Moodle is a special platform designed for a wide range of environments suitable for organizing distance learning. The distance course uses different types of files in a single metaphysical file that is provided in the course as teaching materials, and this method has the ability to engage students' thinking. Therefore, multimedia opportunities for organizing programming training courses with new innovative teaching methods on the LMS Moodle platform will come in handy. In modern conditions, it is impossible to imagine the educational process without the use of innovative e-learning systems and modern educational technologies. The system of distance education in modern times has been accepted as one of the most innovative methods of teaching

students at the highest level, and distance education is also one of the most relevant topics in the field of innovative teaching methods.

Keywords: distance learning system, LMS Moodle platform, e-learning, programming training course, metafile, graphics, virtual reality, multimedia content, internal formats, additional formats.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ҷонмаҳмадов Исломиддин Тешаевич*** – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, докторанти PhD – и кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими инфоматика. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, хиёбони Айни, 67. E-mail: **jonm96@mail.ru**

Сведение об авторе: ***Джонмахмадов Исломиддин Тешаевич*** **–** Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, докторант PhD кафедры информационных технологий и методики преподавания информатики. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, проспект Айни, 67. E-mail: **jonm96@mail.ru**

Information about the author: ***Dzhonmakhmadov Islomiddin Teshaevich*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, PhD candidate of the Department of Information Technologies and Methods of Teaching Informatics. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini avenue, 67. E-mail: **jonm96@mail.ru**

УДК 372.8 (372.854)

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ ХИМИЯ БО ИСТИФОДА АЗ ТАҶРИБАҲОИ НАМОИШӢ

Ахмедова З.С.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Ислоҳоти соҳаи маориф, ки имрӯзҳо дар ҷумҳурӣ идома дорад, пеш аз ҳама, ба баланд бардоштани сатҳи таълим нигаронида шудааст. Босамар истифода намудани усулу технологияҳои нави таълим дар ин раванд нақши калидӣ дошта, таҳқиқу пажӯҳиши он дар самти фаъолияти таълимии хонандагон, тавассути таҷрибаҳои намоишӣ аз фанни химия муҳиммияти мавзуи тахқиқотро асоснок менамояд. Дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ таълими фанни химия ҷойгоҳи муайянро ишғол намуда, дар тавсеаи ҷаҳонбинии хонанда, ҷиҳати рағбат пайдо кардан ба улуми табиатшиносӣ заминаи муносиб фароҳам месозад. Нақши химия дар тарбияи ибтидоии табиатшиносии ҷавонон бузург буда, дар фаҳмиши онҳо тафаккури илмӣ-эҷодиро бедор мекунад.

Имрӯзҳо дар самти амалишавии таълими инфиродӣ, ҳангоми ташкили фаъолияти таҷрибавии хонандагон ва ба роҳ мондани таҷрибаҳо дар синфҳои болоӣ дар синфхонаи химия, бо истифода аз таҷҳизоти муосир, ки танҳо барои гузаронидани таҷрибаҳои фронталӣ пешбинӣ шудааст, як қатор мушкилиҳо мушоҳида мешаванд. Таълими химияро фақат дар намуди машғулиятҳои назариявӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, гарчанде дар дарсҳои назариявӣ низ таҷрибаҳои намоишӣ истифода мешаванд. Корҳои озмоишӣ мароқи хонандагонро барои донистани муҳити атроф, ҳодисаҳо, дарки ҳодисаҳои химиявӣ зиёд. Ҳангоми машғулиятҳо, албатта, усули мустақилона иҷро намудани кори амалӣ аз тарафи хонандагонро истифода бурдан муфид аст. Барои баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии омӯзиши фанни химия бо роҳҳои такмили ташкилию методӣ, фаъолияти таҷрибавии хонандагон, иҷрои таҷрибаҳои намоишӣ дар синфхонаи химия ба мақсад мувофиқ аст.

Аз ин лиҳоз, дар мактаби миёна ташкил ва гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ аз фанни химия муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳангоми иҷро намудани корҳои лабораторӣ хонандагон он дониш ва қонунҳои химиявиеро, ба таври назариявӣ омӯхта буданд, хубтар аз худ менамоянд. Дар натиҷа дар онҳо малака ва маҳорати навишта тавонистани муодилаи реаксияҳои химиявӣ ва дар асоси қонун ва бақои массаи моддаҳо баробар кардан, мустақилона ҳал намудани масъалаҳои химиявӣ ва таҷрибавӣ пайдо гардида, онҳо хулосаҳои даркорӣ бароварда метавонанд.

Дар вақти гузаронидани машғулиятҳои озмоишӣ (лабораторӣ) дар хонандагон малакаю маҳорати мустақилона омӯхтан, аз худ намудани маводи таълимӣ ташаккул меёбад. Аз тарафи омӯзгорон ташкил ва гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ ба хонандагон имконият медиҳад, ки донишҳои назариявиеро, ки қаблан омӯхта буданд, мустаҳкам намоянд [1, с. 14-18]. Дар таълими химия, ҳангоми баёни мавзуи нав, ба хонандагон намоиш додани таҷрибаи химиявӣ ба мақсад мувофиқ аст. Аз он ҷумла, баъзе аз хосиятҳои химиявии моддаҳоро ба тариқи таҷрибавӣ фаҳмонидан хеле қулай аст.

Масалан, таҷрибаи химиявиро ҳангоми гузаштани аксарияти мавзуъҳо, тайёр кардани маҳлулҳо, ҳосил кардани оксиген, гидроген, оксидҳо, кислотаҳо, асосҳо, намакҳо барои хонандагони синфи 8, диссотсиатсияи электролитӣ, металлҳои ишқорӣ, ишқорзаминӣ, ҳосил кардани оксиди карбон (IV), аммиак барои хонандагони синфи 9-ум ва ғайраҳо истифода бурдан мумкин аст. Аз ин рӯ, бояд аз тарафи омӯзгорон мавқеъ ва мақсади намоиши таҷрибаҳои химиявӣ муайян карда шаванд. Методи эксперимент дар ҷараёни таълими фанни химия дар мактаби миёна хусусиятҳои махсус ва фарққунанда дорад, ки дар асоси талаботҳои педагогию дидактикӣ се вазифаи муҳимро иҷро менамояд: таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофи дониш. Дар вақти гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ба якчанд самтҳои тарбия, ба монанди тарбияи меҳнатӣ, эстетикӣ, экологӣ ва ғайра диққати махсус додан лозим аст.

Дар ҷараёни таълими фанни химия гузаронидани тачрибаҳо, ба ҳалли масъалаҳои химиявӣ, омӯзиш, таҳқиқ, мустаҳкам гардидани дониш, ташаккул вамаҳорату малакаи онҳо мусоидат менамояд. Дар таърихи инкишофи марҳалаҳои илми химия, аввалин таҷрибаҳои химиявӣ дар озмоишгоҳҳои химиявӣ, дар осору ашъори муҳаққиқону поягузорони илми кимиёи форсу тоҷик, аз ҷумла Ҷобир ибни Хайёни Тӯсӣ, Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва амсоли онҳо руи қалам оварда шудаанд. Ба ақидаи Ҷобир ибни Хайён, дар ҷараёни омӯзонидани фанни химия гузаронидани корҳои озмоишӣ, амалӣ ба манфиати кор аст, зеро ҳангоми ба эътибор нагирифтани он тадқиқотчӣ ба ягон муваффақият ноил намегардад. Ба гуфтаи ӯ олимон ташаккули шавқу завқи худро на дар мавҷудияти таҷҳизот, балки дар заминаи истифодаи роҳу усулҳои таҷрибавӣ зоҳир менамоянд. Дар рафти таҷрибаҳои худ Ҷобир ибни Хайён аввалин шуда, кислотаҳои ғайриорганикиро ҳосил кардааст ва назарияи падид овардани металлҳои нав, аз ҷумла тиллоро ба миён гузошта, рангҳои гуногунро барои матоъ ва пӯст ихтироъ намудааст.

Ҷобир ибни Хайён яке аз талқинкунандагони шадиди тадқиқоти таҷрибавӣ буда, ба илми таҷрибавӣ, яъне химия замина гузошта, чунин навиштааст: «Агар ту хоҳӣ, ки кимиёгариро аз худ кунӣ, бояд корҳои таҷрибавиро бештар гузаронӣ» [2, с. 15]. Дониши ҳақиқӣ ва дақиқ, ба ақидаи Ҷобир ибни Хайён, дар асоси таҷриба ҳосил мешавад. Аз ин рӯ, ӯ чунин ёдрас намудааст: «Бузургии ҳар як кимиёгар на дар он аст, ки асарҳои навиштаи вай хоно бошанд, балки дар он аст, ки ӯ донишро бо роҳи таҷриба бояд ба даст оварда бошад». Ҷобир ибни Хайён аввалин муҳаққиқ ва кимиёдонест, ки пояи ибтидоии санъати химияро гузоштааст.

Дар асарҳои ба химия бахшидаи Ҷобир ибни Хайён асосан дар бораи моддаҳо ва роҳҳои кор карда баромадани онҳо, аз ҷумла усулҳои коркарди моддаҳо, ба мисли ҳалкунӣ, таҳшинкунӣ, софкорӣ, буғронӣ, тақтир ва амсоли онҳо маълумот дода шудааст. Олими дигари форсу тоҷик -Абубакр Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ дар асарҳои худ дар бораи тайёр намудани асбобҳои химиявӣ ва истифодаи онҳо, инчунин оид ба дар раванди омӯзиши фанни химия муҳим будани мавҷудияти лабораторияҳои химиявӣ маълумотҳои зиёде додааст. Лабораторияи ӯ бо асбобҳо, зарфҳо ва моддаҳои гуногуни химиявӣ муҷаҳҳаз гардонида шуда буд. Дар соли 1948 олими англис Ҷ.Зингер дар бораи асбобҳои аз тарафи Закариёи Розӣ истифодабурдашуда чунин навишта буд: «Лабораторияи

англисии баъд аз ҳазор сол бавуҷудомада аз лабораторияи Розӣ он қадар ҳам фарқ намекард» [2, с.59].

Мазмун ва мундариҷаи таҷрибаҳои химиявӣ ба хонандагон имконият медиҳанд, ки маълумотҳои навро дар заминаи донишҳои андухтаашон ба даст оранд. Ташкил ва гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ боиси ташаккули тафаккури мантиқию эҷодии хонандагон мегардад. Аз ин лиҳоз, таҷрибаҳое, ки аз тарафи омӯзгор интихоб ва гузаронида мешаванд, бояд мазмун ва мундариҷаи ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ ва татқиқотӣ дошта бошанд. Масалан, ба хонандагон чунин савол дода мешавад:

Саволи омӯзгор: Ҳангоми ба об таъсир кардани металли натрий, кадом модда ҳосил мешавад?

Посухи хонандагон ба савол чунин аст: ишқори натрий.

Ё худ саволи дигар: Ишқори ҳосилшударо чӣ тавр муайян кардан мумкин аст?

Ҷавоб: Ҳангоми таъсири фенолфталеин бо ишқори ҳосилшуда ранги бунафшро мегирад.

Ҳамин тавр, вобаста ба мазмуни таҷриба бо хонандагон саволу ҷавоб гузаронида, дониши онҳо мустаҳкам карда мешавад. Инчунин, хонандагон ҳангоми мушоҳида намудани раванди таҷрибаи химиявӣ маълумотҳои заруриро ба даст меоранд.

Вазифаи асосии таҷрибаи намоишӣ аз инҳо иборат аст:

1. фаҳмонидани моҳияти ҳодисаи химиявӣ;
2. ба хонандагон нишон додани моҳият ва вазифаи таҷҳизоти лабораторӣ (асбобҳо, дастгоҳҳо, зарфҳои химиявӣ, реактивҳо, мавод ва ғайра);
3. фаҳмондани роҳҳои иҷрои корҳои эксперименталӣ ва риояи қоидаҳои техникаи бехатарӣ дар лабораторияҳои химиявӣ.

Педагоги рус В.Н. Верховский талаботи эксперименти химиявии намоиширо бори аввал муайян кардааст, ки онҳо ба таври зайл арзёбӣ мешаванд:

1. ба ҳама дастрас бошанд;
2. дастрасии аёният;
3. аз нигоҳи техникӣ дуруст иҷро кардани таҷриба;
4. таъмини бехатарии муаллим ва хонандагон;
5. интихоби дурусти роҳу усулҳои гузаронидани таҷриба;
6. фаҳмондани моҳияти объект;
7. ташаккули шавқу завқ;
8. дурустии натиҷа;
9. кӯтоҳмуддатӣ;
10. тарбияи эстетикӣ;
11. техникаи одии иҷрои кор;
12. Тайёрии пешакӣ барои гузаронидани таҷриба.

Таҷрибаи химиявии намоишӣ имкон медиҳад, ки бо намуди зоҳирии объекти химиявӣ ва моҳияти он шинос шавем. Агар хонандагон хосиятҳои алоҳидаи тачрибаи лабораторӣ ва таҷҳизоти химиявиро омӯзанд, он гоҳ самтҳои гуногуни чунин машғулиятҳоро бо пуррагӣ меомӯзанд. Агар тачрибаҳои химиявӣ аз ҷониби худи муаллим гузаронида шаванд, дар ин маврид хонандагон мазмуни онҳоро хуб

дарк намекунанд. Аз ин рӯ, аз тарафи хонандагон ба таври мустақилона гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ натиҷаи хуб медиҳад.

Мувофиқи талаботҳои барномаи таълимии фанни химияи мактаби миёна дар раванди омодагӣ ва гузаронидани таҷрибаҳо, хонандагон бояд бо моддаҳои химиявӣ (оксидҳо, кислотаҳо, ишқорҳо, намакҳо ва ғайраҳо), ҳолатҳои агрегатӣ, гармӣ, сардӣ ва ҳатто тамъи онҳо, яъне қанд, глюкоза, крахмал, глитсерин шиносоӣ пайдо намоянд. Масалан, хонандагон крахмалро дар байни ангуштонашон соиш дода, лағжонакии онро ҳис менамоянд. Ин амал нишон медиҳад, ки хонандагон дар рафти иҷрои корҳои лабораторӣ дар бисёр мавридҳо ба воситаи узвҳои ҳиссиёти худ, дар бораи ранг, бӯй ва тамъи моддаҳои химиявӣ низ маълумотҳои зарурӣ пайдо менамоянд.

Дар заминаи гузаронидани корҳои лабораторӣ дар ниҳоди хонандагон маҳорату малакаи шиносоӣ ва салоҳияти кор бо реактивҳо ва асбобҳои химиявӣ ташаккул меёбад. Ҳангоми ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои лабораторӣ хонандагон бо сохт ва хосиятҳои моддаҳои газшакл, моеъ ва сахт шиносоӣ пайдо намуда, дар бораи фарқияти онҳо, маълумот пайдо менамоянд. Барои гузаронидани кор хонандагон, пеш аз ҳама, аз рӯйи расми дар китоби дарсӣ пешниҳодшуда асбобҳои аёнӣ тайёр намуда, таҷҳизотҳоро барои гузаронидани таҷриба омода менамоянд. Дар ин ҳолат хонандагон роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳои таҷрибавиро дарк ва аз худ менамоянд.

Дар раванди таълими химия гузаронидани корҳои амалӣ низ хеле муфид мебошад. Корҳои амалиро, одатан, баъди анҷоми як ё якчанд мавзуъи барномаи таълимӣ гузаронидан мумкин аст. Ташкил ва гузаронидани корҳои амалӣ боиси ташаккули маҳорат, малака, донишандӯзӣ ва фаъолияти илмию эҷодии хонандагон мегардад. Масалан, агар дар машғулиятҳои лабораторӣ хонандагон танҳо бо як усули оксидшавии спиртҳо (бо ёрии перманганати калий) шиносоӣ пайдо намуда бошанд, пас дар вақти иҷрои корҳои амалӣ бо усули бо дихромати калий оксид кардани онҳо низ шинос шуда метавонанд. Гузаронидани машғулиятҳои амалӣ ба хонандагон барои аз худ намудани маълумотҳои нав мусоидат мекунад [3, с.129, 4, 5с. 35-42]. Бо ин мақсад ба муаллим лозим меояд, ки масъалаҳоеро интихоб намояд, ки хонандагон роҳҳои мустақилона ҳал намудани онҳоро эҷодкорона ҷустуҷӯ намоянд. Ёдрас мешавем, ки машғулиятҳои амалӣ бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд, аз ҷумла мавзуъҳои исбот намудани алоқаи генетикии моддаҳои органикӣ, синтези кислотаҳои органикӣ, бензол, нитробензол, анилин, оксидонидани спирт то алдегид, алдегид то кислота, синтези эфирҳои гуногун ва ғайра. Дар ҷараёни омӯзиши фанни химия аз тарафи хонандагон салоҳияти мустақилона гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ яке аз муҳимтарин шаклҳои судманди таълим ба ҳисоб рафта, боиси ташаккулёбии фаъолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ ва тадқиқотии онҳо мегардад. Ташкил ва иҷрои корҳои мустақилонаи хонандагон, пеш аз ҳама, ба мазмуни маводи таълимӣ ва ба шароитҳои зерин вобаста аст [15, с. 64-69]:

- тайёрии пешакии хонандагон (кор бо китоби дарсӣ дар хона);
- мушоҳидаи таҷрибаи химиявӣ ва хулосабарорӣ (дар вақти дарс);

- истифодаи китоб ва дастурҳое, ки муаллим вобаста ба корҳои таҷрибавӣ тавсия медиҳад;

- омӯхтани моддаҳое, ки ба як синф тааллуқ доранд, санҷидану ба ҳам муқоиса кардани хосияти моддаҳо.

Таҷрибахои намоишӣ то дараҷаи муайян ҳамаи вазифаҳои таҷрибаҳои химиявиро ҳал намуда, воситаи асосии мустаҳкам намудани дониши назариявии хонандагон ба ҳисоб мераванд [5, с. 214-217; 6, с.59; 13, 145-149].

Барои муайян кардани мавқеи таҷрибаҳои намоишӣ дар таълими химия истифодаи дастури методии Л.А. Светков муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин дастур ба гузаронидани дарсҳои амалию лабораторӣ диққати махсус дода шудааст.

Дар асоси ин дастур тартиби гузаронидани таҷрибаҳоро чунин пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Баъзе аз масъалаҳо пеш аз оғози таҷриба бояд бо ҳамроҳии хонандагон ҳаллу фасл карда шаванд, то ки дар вақти гузаронидани таҷриба хонандагон ба он такя намуда, бо мақсад ва нақшаи таҷриба шинос шаванд.

2. Хонандагон бояд барои фаҳмидани ҳодисаҳои химиявӣ дониши омӯхтаашонро истифода бурда, хулосаи дуруст бароварда тавонанд.

3. Хонандагон бояд қисматҳои алоҳидаи асбоберо, ки дар он реаксияҳои химиявӣ мегузарад, инчунин бо хосиятҳои моддаҳои ба реаксия дохилшаванда шиносоӣ пайдо намуда, дар асоси мушоҳидаҳо пас ба охир расидани реаксияҳои химиявӣ доир ба ҳосил шудани моддаи нав хулоса бароранд.

4. Нақли муаллим дар вақти намоиш додани таҷриба бояд бо ҳодисаҳои рӯйдиҳанда алоқамандии зич дошта бошад.

5. Дар вақти гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ муаллим бояд иштироки фаъолонаи хонандагонро таъмин намояд. Дар ин кор тартиби муайяни саволҳои ба таҷрибаҳо алоқаманд ёрӣ расонида метавонад.

Ҳамин тавр, агар ҳар як намуди таҷрибаи химиявӣ дар алоқамандӣ ва бамаврид истифода гардад, он ҳамчун усули пешқадам татбиқ гардида, дар хонандагон салоҳияти аз худ намудани маводи таълимӣ ва шавқу ҳавас нисбати омӯзиши фанни химия пайдо мегардад. Дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ савияи дониши хонандагон боз ҳам баландтар шуда, фанни химияро хубтар аз худ менамоянд. Ташкил ва гузаронидани корҳои таҷрибавӣ, мустақилона, амалӣ ба ташаккули равияи илмӣ - назариявӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон таъсири мусбӣ мерасонад. Ба муаллимон лозим аст, ки аз рӯйи барномаи таълимии химияи мактабӣ ба таҷрибаҳои намоишӣ, корҳои лабораторию амалӣ шинос шуда, тарзи кор бо асбобу таҷҳизотро аз худ намоянд, барои гузаронидани таҷрибаҳо омодагӣ бинанд, донишу маҳорат ва малакаи ташкил ва гузаронидани онро баланд бардоранд [7, с.322; 8, 245, 14, с.123-129].

Муқарриз: Ахмедова М.-н.и.п., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Грабецкий А.А. Использование учебного оборудования на уроках химии / А.А. Грабецкий и др. - М.: Просвещение, 1988. -160с.
2. Зубайдов У. Химия Китоби дарси барои синфи 8 / У.Зубайдов, Ҳ.Иброҳимов, А.Тошев, А.Азизов, С.Ҳакимхоҷаев, Ҳ.Иброҳимов ва дигарон. –Душанбе: Маориф, 2015. - 263.с.

3. Зубайдов У.З. Корҳои амалӣ аз химия барои синфҳои VIII-IX / У.З. Зубайдов ва диг. –Душанбе: Маориф, 1994.
4. Зуева М.В. Обучение учащихся применению знаний на уроках химии / М.В. Зуева. - М., 1987. - 144с.
5. Иванов В.Г. Практикум по органической химии / В.Г.Иванов, О.Н. Гева, Ю.Г. Гаверова. - М., 2002. -288с.
6. Кузнецов Н.Е. Методика преподавания химии / Н.Е. Кузнецов и др. -М.: Просвещение, 1984. - 415 с.
7. Кузнецова Н. Е. Методика преподавания химии: [Учеб. пособие для пед. ин-тов по хим. и биол. спец. / Н. Е. Кузнецова, В. П. Гарпунов, Д. П. Ерыгин и др.]. Под ред. Н. Е. Кузнецовой. - М.: Просвещение, 1984. - 415 с.
8. Мария С. Пак Теория и методика обучения химии: учебник для вузов /М. С. Пак. – СПб: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2015. – 306 с
9. Назарова Т.С. и др. Химический эксперимент в школе / Т.С. Назарова и др. -М.: Просвещение, 1987. (Б-ка учителя химии)
10. Парменов К.Я. Химический эксперимент в средней школе / К.Я. Парменов. - М.: АНИ РСФСР, 1959. -360с.
11. Платонов, Ф. П. Практикум по неорганической химии. Учебное пособие / Ф. П. Платонов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Высшая школа, 1985. 255с
12. Полосин B.C. Школьный эксперимент, но неорганической химии / B.C. Полосин. - М.: Просвещение, 1970. - 331с.
13. Цветков Л.А. Органическая химия. Учебник для 10-11 классов. Учебное пособие-практикум / Л.А. Цветков. Издательство Владос, 2017г. -272 с.
14. Зубайдов У. Методикаи таълими химия. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ / У.Зубайдов, С.Холназаров. - Душанбе, 2011. -372 с.
15. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе / Г.М. Чернобельская. - М.: Ваадос, 2000. - 336с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ ХИМИЯ БО ИСТИФОДА АЗ ТАҶРИБАҲОИ НАМОИШӢ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба ташаккули салоҳияти таълимии хонандагон бо истифода аз таҷрибаҳои намоишӣ дар омӯзиши фанни химия дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумот оварда шудааст. Барои дуруст ба роҳ мондани раванди таълими фанни химия, роҳҳои гуногуни ташкил ва гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ дар дарс пешниҳод гардидаанд. Зикр шудааст, ки ҳангоми гузаронидани корҳои амалӣ, таҷрибаҳои намоишӣ он донишҳое, ки ба тариқи назариявӣ хонандагон аз худ карда буданд, боз мустаҳкамтар гардида, шавқу ҳаваси хонандагон нисбати фанни химия зиёд гашта, сатҳу сифати донишандӯзии онҳо баланд бардошта мешавад. Ҳангоми гузаронидани таҷрибаҳои химиявӣ хонандагон, инчунин бо тарзи истеҳсоли моддаҳои химиявӣ, хосияти модда, қоидаи техникаи бехатарӣ ҳангоми кор дар лабораторияи химиявӣ ва техникаи гузаронидани таҷрибаҳои намоишӣ шинос мешаванд. Исбот карда шудааст, ки истифодаи самараноки таҷрибаҳои намоишӣ аз фанни химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, яке аз усулҳои ҳавасмандгардонии маърифатии хонандагон маҳсуб ёфта, ба ташаккули салоҳияти таълимӣ, тафаккури илмӣ, эҷодкорӣ, таҳаммулпазирӣ, матонат ва дигар хусусиятҳо мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: таҷрибаҳои химиявӣ, малака, маҳорат, таҷрибаи намоишӣ, мушоҳида, самтҳои тарбия, тарбияи меҳнатӣ, ташаккули маърифатӣ, ташаккули салоҳиятнокӣ, эҳсосот, ҷаҳонбинӣ, диққат, хотирот, тафаккур.

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИКОВ ПО ХИМИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДЕМОНСТРАЦИОННОГО ОПЫТА

В данной статье рассматривается развитие образовательной компетентности учащихся за счет использования демонстрационных экспериментов при преподавании химии в общеобразовательных школах. Чтобы правильно организовать процесс обучения химии, существуют различные способы организации и проведения демонстрационных экспериментов на уроках химии. Было показано, что в ходе практических работ, демонстрация знаний, которые ученики теоретически получили от преподавателя в ходе презентации учебных материалов, будут усилены, повысится интерес учеников к предмету химии, повысится уровень и качество их знаний. В ходе экспериментов учащиеся также знакомятся с методами производства веществ в промыщлености и в лаборатории, их свойствами, правилами безопасности при работе в химической лаборатории и методами демонстрационных экспериментов, что приводит к формированию у учеников интереса к химии и профорентации. Доказано, что эффективное использование демонстрационных экспериментов по химии в общеобразовательных

школах является одним из методов стимулирования познания учащихся и формирования компетентности, научного мышления, творческих способностей, толерантности и других качеств.

Ключевые слова: химические эксперименты, навыки, умения, демонстрационный опыт, наблюдение, направления обучения, трудовое воспитание, когнитивное развитие, эмоция, мировоззрение, внимание, память, мышление.

DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL COMPETENCE OF CHEMISTRY STUDENTS USING DEMONSTRATION EXPERIENCE

This article examines the development of educational competence of students through the use of demonstration experiments in teaching chemistry in general education schools. To properly organize the process of teaching chemistry, there are various ways to organize and conduct demonstration experiments in chemistry lessons. It was shown that in the course of practical work, the demonstration of the knowledge that students theoretically received from the teacher during the presentation of teaching materials will be strengthened, the students' interest in the subject of chemistry will increase, the level and quality of their knowledge will increase. During the experiments, students also get acquainted with the methods of production of substances in the industry and in the laboratory, their properties, safety rules for working in a chemical laboratory and methods of demonstration experiments, which leads to the formation of students' interest in chemistry and proforientation.

Keywords: chemical experiments, skills, ability, demonstration experience, observation, direction of training, labor education, cognitive development, emotion, worldview, attention, memory, thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ахмедова Замира Сангинбоевна*** **–**Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, дотсенти кафедраи химияи умумӣ ва методикаи таълими он, ҷонишини декан оид ба таълими факултети биология ва химияи. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. Телефон: **(92) 761-44-59**. E-mail: **amirjon-73@mail.ru**.

Сведение об авторах: ***Ахмедова Замира Сангинбаевна*** Худжандский государственный университет имени Бободжона Гафуров», доцент кафедры общей химии и методики её преподавания, заместитель декана по учебной работе биолого-химического факультета. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, улица Мавлонбекова, 1. E-mail: **amirjon-73@mail.ru**, Телефон: **+992 (92)761-44-59.**

Information about the authors: ***Akhmedova Zamira Sanginbaevna***- Khujand State University named after Bobojon Gafurov, Associate Professor of the Department of General Chemistry and Methods of its Teaching, Deputy Dean for Academic Affairs of the Faculty of Biology and Chemistry. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov passage 1. E-mail: **amirjon-73@mail.ru**, Tel**.+992(92)761-44-59.**

УДК:371.842

КОММУНИКАТИВНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ – ЭФФЕКТИВНЫЙ ПУТЬ ВЫРАБОТКИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ

Ашурова Ш.К.
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

В нашей многонациональной стране, где знание русского языка стало для каждого насущной потребностью, интерес к его изучению и стремление к овладению им формируется с первых шагов сознательной жизни. Обучение русскому языку в республике начинается с детского сада, и к моменту окончания средней школы интерес к нему в определенной степени уже сформирован. Вот почему, имея в виду студентов, следует говорить не о формировании интереса, а о его развитии и расширении, о педагогическом руководстве этим процессом [1, с.32].

Важной особенностью занятий русским языком в таджикских группах филологического факультета следует считать их методическую направленность, так как предмет изучения в недалеком будущем для студентов станет предметом обучения. Если в средней школе задачей изучения русского языка было практическое овладение языком, то в педагогическом вузе кроме практического овладения студенту необходимо приобрести прочную теоретическую базу по предмету и знание методики его преподавания. Важным требованием профессиональной подготовки будущего учителя русского языка является не только овладение определенным кругом лингвистических знаний, но и умений применить их в школьном преподавании.

Для стимулирования интереса к занятию большое значение имеет умение преподавателя загрузить посильной работой каждого, держать в поле зрения всех, умело распределяя свое внимание.

Нерациональное использование времени на занятиях: трата времени на механическую работу (дублирование действий студентов, работающих у доски или с учебником, выполнение упражнений, не требующих активных мыслительных операций, не способствующих созданию нужных речевых навыков) ведет к тому, что теряется интерес к занятию [4, с.142].

К факторам, ведущим к снижению интереса студентов, относят и выполнение большого количества однотипных заданий, не несущих достаточной интеллектуальной нагрузки, например, тренировочных упражнений, направленных на автоматизацию речевых навыков. Механическое переписывание из учебника или с доски, механическое повторение ответа одного студента несколькими другими без всякого анализа или дополнения, механическое заучивание, не требующее мыслительной активности и понимания – все это ведет к нерациональному использованию времени на занятиях [4, с.143].

В усвоении второго языка решающую роль играет процесс выработки речевых умений и навыков, методическая сущность которого выражается в использовании определенной системы упражнений. От того как построена эта система, зависит успешность усвоения языка.

Результаты реализации системы упражнений, т.е. выработка речевых умений и навыков, зависит от отношения обучаемых как к самой системе, так и к отдельным ее компонентам, т.е. к отдельным видам упражнений, к процессу выполнения упражнений.

От разнообразия используемых в целях выработки речевых навыков упражнений зависит степень интереса к ним. Однообразие видов работ, в частности упражнений, приводит к снижению интереса, к притуплению его.

На современном этапе развития общества для будущего учителя русского языка и литературы недостаточны знания лишь грамматической стороны изучаемого языка. Студенты должны усвоить общие вопросы русского литературного произношения и ознакомиться с его частностями [2, с.168].

Поиск наиболее оптимальных способов интенсификации обучения русскому языку привел к тому, что в настоящее время усиливается тенденция к практической направленности обучения, в связи с чем как объект обучения рассматривается не язык, не речь, а речевая деятельность, способом формирования и формулирования мысли является речь, а средством его осуществления – язык.

Представители этого направления (коммуникативного) в обучении (Н. И. Жинкин, А. А. Зимняя, М. Ф. Львов, Г. Г. Городилова и другие) видят преимущество его в том, что, осуществляя обучение в процессе коммуникативного акта, можно максимально приблизить учебный процесс к жизненной практике и этим создать положительную мотивацию к учению.

Сущность коммуникативной направленности обучения заключается в следующем: при традиционном обучении языку обычно опираются на знания о языке, представляемые то в виде правил или схем, то в виде «моделей» или «речевых образцов» [7, с.85], то в виде типовых текстов на различные темы и т. п., предполагая, что, усвоив закономерности новой языковой системы, обучаемые могут пользоваться ими в плане личностном, т.е. сами приобретут практические навыки использования речи для общения. В этом случае обучение идет от знания языка к общению.

При коммуникативной направленности обучение осуществляется в обратном порядке: обучающиеся непосредственно включаются в акт общения, а в процессе общения переходят к усвоению языковых средств, т. е. обучение идет от общения к знанию языка, учатся общению, общаясь.

Таким образом, при коммуникативном направлении обучения второй язык используется в тех же функциях и видах речевой деятельности, что и родной. Но это не значит, что теоретические сведения о языке и грамматические обобщения вообще игнорируются: сообщение грамматических сведений и создание у обучающихся лингвистического представления можно осуществлять в процессе решения учебных и реальных коммуникативных задач [1, с.39].

Коммуникативные упражнения являются наиболее эффективным путем выработки речевых навыков и умений в силу следующих их особенностей: во-первых, они являются показателем спонтанного, свободного владения речью, во-вторых, имеют воспитательную и познавательную ценность, в-третьих, в процессе формирования коммуникативных умений одновременно отрабатываются и орфоэпические, и грамматические, и орфографические навыки [5, с.46].

Ценность использования коммуникативных упражнений в целях развития интереса к овладению навыками речи на втором языке заключается в том, что приближение обучения к жизненной практике убеждает обучаемых в практической значимости материала обучения. Кроме того, организация учебного процесса при коммуникативном обучении носит не шаблонный характер, каждый раз в учебный процесс привносится что-то новое. Поэтому осознание радости познания при каждом успешном совершении речевого акта доставляет обучающимся интеллектуальное удовольствие, так как приближает к достижению основной цели обучения второму языку – к умению совершать акт коммуникации на этом языке.

«Для коммуникативной деятельности характерна окрашенность реплик собеседников тем чувством, которое является причиной акта коммуникации, его стимулом. При выполнении большинства упражнений из учебников таких стимулов у учащихся нет. Это, естественно, не может не сказаться на успехах в усвоении устной речи» [1, с.56].

Для развития устной речи студентов должна быть разработана такая система упражнений, в которой учитывались бы постепенное лексическое и грамматическое усложнение материала, его систематическая последовательность и повторяемость [3, с.71].

В действующих учебниках и учебных пособиях по русскому языку для национальных групп неязыковых вузов преобладают, в основном, языковые упражнения, направленные на отработку тех или иных грамматических форм. Вот, например, формулировка некоторых заданий, направленных на отработку употребления в речи различных форм глагола в «Учебном пособии по практическому курсу русского языка» [15]:

1. Поставьте данные глаголы в форме прошедшего времени. Согласуйте каждый из них с одной из форм местоимений 3-го лица (упр. 198, с. 75).
2. Напишите, заменяя местоимение **я** местоимением **ты**, согласуя с ним сказуемое (задание 1, с. 79).
3. Поставьте глаголы в форме будущего времени (упр. 227, с. 89).

Такая же форма заданий и в учебнике «Русский язык для национальных групп вузов» [3]. Например:

1. Вставьте вместо точек глаголы, данные справа, в форме прошедшего времени (упр. 117).
2. Замените в предложениях глаголы прошедшего времени глаголами настоящего времени (упр. 124).
3. Образуйте от глаголов, данных в скобках, формы настоящего или будущего простого времени (упр. 127). и т.п.

Выполнение этих упражнений не интересно для студентов, во-первых, потому, что многие из них состоят из разрозненных, не связанных друг с другом единой тематикой предложений, оторванных от ситуаций, в которых они употребляются; во-вторых, они не связаны с актом коммуникации, и студенты не видят сферы применения глаголов, содержащихся в этих предложениях, в своей практической жизни; в-третьих, в заданиях к этим упражнениям нет стимула, способствующего заинтересованности студентов в выполнении их. Этими же причинами обуславливается малоэффективность этих упражнений и для выработки практических речевых навыков студентов.

Задания, данные в упражнениях действующих учебников, не содержат в себе никакой коммуникативной задачи, не вызывают у них интереса. Для того, чтобы эти упражнения приобрели коммуникативный характер, нужно сформулировать задания так, чтобы они содержали какие-то стимулы, т.е. в них должна содержаться коммуникативная установка.

Одним из принципов построения коммуникативных упражнений считается принцип имитации коммуникативной задачи. Например, вместо задания «Поставьте глаголы в повелительной форме» коммуникативная задача – «Попросите меня не делать того, что я собираюсь сделать», или вместо задания «Поставьте нужные окончания прилагательных» - «Поинтересуйтесь качеством того предмета, о котором я упомяну» и т.п.

Вот, например, как можно изменить задания к упражнениям, данные в действующих учебниках по русскому языку для неязыковых вузов, придав им форму коммуникативных задач [15].

Некоммуникативные:

1. Спишите, заменяя 2-е лицо глаголов и местоимений 1-м лицом единственного числа:

Ты обычного отдыхаешь летом в деревне. Встаешь рано утром, пьешь чай и отправляешься на прогулку. (упр. 191)

2. Образуйте единственное число повелительного наклонения. (упр. 220) Или: Поставьте глаголы в неопределенной форме, в повелительном наклонении (упр. 226)

3. Поставьте данные глаголы в форме прошедшего времени: умыться, причесаться, одеться и т.д. (упр. 198)

4. Перестройте предложения, заменив глаголы несовершенного вида глаголами совершенного вида (упр. 215). Спишите, вставляя вместо точек глагол нужного вида в прошедшем времени (упр. 106)

5. Вставьте вместо точек выделенные существительные в родительном падеже: У меня авторучка. У тебя нет … Вечером у нас будут гости. Завтра у нас не будет… (упр. 321)

6. Переделайте прямую речь в косвенную (упр. 258-261)

7. Образуйте от данных глаголов формы настоящего времени 1-го лица (упр. 125)

8. Составьте с данными глаголами предложения, употребив их в 1-лице настоящего времени (упр. 130)

9. Ответьте на вопросы простыми предложениями (упр. 82)

Коммуникативные:

1. Подтвердите, что вы делаете то же самое. Образец. Ты обычно отдыхаешь летом в деревне… и т.п.

Я тоже отдыхаю летом в деревне. Встаю рано утром, пью чай и отправляюсь на прогулку.

2. Попросите товарища выполнить вашу просьбу (купить хлеба, опустить письмо, сходить за лекарством). Образец: Купи, пожалуйста, буханку хлеба, по дороге опусти письмо в почтовый ящик.

3. Объясните, что эти действия вы уже выполнили. Образец: Я уже умылся, причесался, оделся, принес книгу.

4. Отвечая на вопрос, подтвердите, что это произошло сегодня в первый раз. Вы раньше опаздывали на занятия? Вы всегда покупаете газеты в киоске? Образец: Я сегодня забыл тетрадь в первый раз. Сегодня опоздал на занятия в первый раз и т.п.

5. Не соглашайтесь с собеседником, отрицайте названные факты. У тебя есть авторучка. Образец: У меня нет авторучки. Нет, вечером у нас не будет гостей.

6. Передайте просьбу преподавателя товарищам. Преподаватель: Сегодня все сдайте тетради. Образец: Преподаватель сказал, чтобы сегодня все сдали тетради.

7. Выразите согласие. Вопросы: Вы пойдете в кино? Вы сдадите сегодня книги? Хотите поговорить со мной? Образец: Да, я пойду в кино. Да, сегодня сдам книги. Да, хочу поговорить.

8. Объясните причину совершенного вами действия в краткой и полной (сложной) форме. Вопросы: Почему вы опоздали? Почему вы одели пальто? Образец: Я опоздал, потому что долго не было автобуса и т.д.

Употребление вместо большинства стандартных и шаблонных заданий, направленных только на отработку формы высказывания, коммуникативных упражнений, направленных на осознание и усвоение, прежде всего, содержания высказывания, повышает интерес студентов к процессу овладения речевыми умениями и навыками [13, с.69].

В методике некоммуникативные и коммуникативные упражнения именуются иногда языковыми и речевыми, при этом некоммуникативные называют языковыми, так как они направлены на усвоение языковых явлений, на осознание их системы, а коммуникативные – речевыми благодаря наличию в них установок к речевой деятельности, т.е. коммуникативной деятельности; они побуждают обучаемых к

совершению речевых действий, способствуют выработке потребности совершить речевой (коммуникативный) акт.

С помощью языковых же упражнений можно скорее развивать навыки чтения, а не активного продуцирования речи [10, с.6].

Коммуникативные упражнения различаются по составу, способу выполнения и установкам:

1) по составу: двучленные, трехчленные, развернутые, комплексные, тематические;

2) по способу выполнения: имитативные, подстановочные, парафразирующие, репродуктивные;

3) по установке: вопросные, констатирующие, отрицающие и побудительные.

Каждый из этих видов создается определенными установками, например: вопросные – удивление, сомнение, уточнение, догадка, предположение, желание, осведомление, отгадывание и т. п.; отрицание – отказ, возражение, оспаривание и т.п.; побудительные – просьба, приказ, приглашение, предложение и т.п. Каждая из установок может иметь различное содержание, например, удивление может быть вызвано каким-либо фактом, принадлежностью предмета или местонахождением предмета, а согласие – согласием выполнить просьбу или согласие с оценкой качества объекта высказывания, ссылкой на невозможность сделать что-либо или на то, что решил (собирается, хочет) делать что-то другое т.п. [1, с.39].

Ценность коммуникативных упражнений для развития интереса к языку заключается в наличии в этих упражнениях таких факторов, как целенаправленность и внутренняя мотивация, и внешняя установка на включение языкового явления и речевую ситуацию [1, с.39].

Как с лингвистической, так и с методический точки зрения вопросы обучения интонированию единиц любого языка предусматривают обязательный учёт фонетических системных отношений изучаемого и родного языков. При этом в методических целях важно учитывать не только отношения внутри каждой системы, но и факты, свидетельствующие о возможности или невозможности сопоставления языковых систем в каждом конкретном случае. В методическом отношении важен не столько сам факт сопоставления, сколько прогнозирование на его основе речевых ошибок и нахождение оптимального варианта для их устранения.

В целях интенсификации учебного процесса целесообразно вынести за рамки урока все то, что студенты могут сделать самостоятельно, например, традиционные тренировочные упражнения, направленные на отработку грамматических категорий.

Для стимулирования интереса к занятию большое значение имеет умение преподавателя загрузить посильной работой каждого, держать в поле зрения всех, умело распределяя свое внимание.

Большое значение имеет общий, напряженный и в то же время деловой тон работы на занятиях. Шутка, интригующий вопрос, обращенный по ходу занятия к обучаемым, привлечение внимания к необычному факту, к обобщению, к увлекательным примерам, поражающим воображение, - все эти приемы делают интересным трудный для усвоения материал, маскируют ощущение обязательности, неизбежно присущее некоторым видам учебной работы, и поддерживают «волю» к ежедневным систематическим познавательным усилиям [5, с.50].

Немаловажную роль для создания положительного отношения студентов к занятию имеет оптимальная загруженность их активной работой в течение всего занятия, которая означает достаточную степень интеллектуальной активности каждого и участие всех в решении познавательных задач, рациональное использование учебного времени, следствием чего является получение удовлетворения от результатов интеллектуальных усилий и повышение интереса к работе.

Для выполнения коммуникативных упражнений требуется наличие определенных языковых знаний, и поэтому полностью построить обучение на коммуникативных упражнениях невозможно, хотя сторонники коммуникативного направления в обучении предлагают свои варианты построения такой системы обучения. Но выработку языковых умений легче осуществлять в процессе решения коммуникативных задач. В этом случае можно организовать следующим образом: сначала фразы продуцируются по аналогии с образцом, при этом сознание говорящего направляется непосредственно на выражение мысли в соответствии с коммуникативной задачей. Затем в результате выполнения целого ряда аналогичных задач необходимость опоры на образец отпадает, а последовательная многократная повторяемость однотипной грамматической формы в разных речевых ситуациях обеспечивает закрепление соответствующего навыка [6, с.46].

Следует различать процесс получения знаний и процесс выработки навыков и умений, и, в связи с этим, действия, направленные на получение знаний, отличать от действий, совершаемых с целью выработки навыков и умений. Любые упражнения, будь то языковые или речевые, подготовленные или коммуникативные – все они должны быть направлены на достижение одной цели – выработку речевых умений и навыков.

Рецензент: ***Ходжиматова Г.М.*** **– доктор педагогических наук, профессор ТНУ**

ЛИТЕРАТУРА

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. - М., 1989. – С.39.
2. Ашурова Ш.К. Совершенствование произносительных навыков студентов-филологов в курсе современного русского языка / Ш.К. Ашурова // Вестник Таджикского национального университета. - 2021. - № 5. - С. 168-174.
3. Ашурова Ш.К. Реализация разнообразия упражнений, способствующих повышению интереса студентов к русскому языку / Ш.К. Ашурова // Вестник Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава, 2020. – С.70-74
4. Ашурова Ш.К. Организационно-педагогические особенности обучения русскому языку студентов вузов Республики Таджикистан / Ш.К.Ашурова, М.Зарипова // Вестник Таджикского национального университета, 2020. - № 6. - С. 142-146.
5. Бабанский Ю.К. Взаимосвязь закономерностей, принципов обучения и способов его оптимизации / Ю.К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1982. - № 11. -С.37.
6. Виноградов, В.В. Русский язык / В.В Виноградов. – М., 2003. –С. 46- 147.
7. Колесник Л.С. Преподавание русского языка (Основные методические положения) / Л.С. Колесник. - М., Изд-во ВПШ, 1985. - С.85.
8. Лапидус Б.А. Интенсификация процесса обучения иноязычной устной речи (пути и приемы) / Б.А. Лапидус. - М., 1990.- 189 с.
9. Митрофанова О.Д. Методика преподавания русского языка / О.Д.Митрофанова, В.Г. Костомаров. - М.: Русский язык, 1990. - 267 с.
10. Пассов Е.И. Коммуникативные упражнения / Е.И. Пассов. - М.: Просвещение, 1987. – С.6.
11. Проблемы повышения активности студентов // Сборник статей . Уфа, 1998.
12. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина / В.А. Сухомлинский. - М., 1971, С.139-140.
13. Талипова Р.Т. Развитие интереса студентов к русскому языку / Р.Т. Талипова. - 1996. - 156 с.
14. Успенский М. Знания, умения и навыки в условиях обучения второму (русскому) языку / М.Успенский. -М.: Просвещение, 1987. - С.65.
15. Учебное пособие по практическому курсу русского языка для студентов с таджикским языком обучения. -Душанбе, 1990.- 268 с.

МАШҚҲОИ ИРТИБОТӢ - РОҲИ САМАРАБАХШИ ИНКИШОФИ МАҲОРАТИ СУХАНГӮӢ

Муаллиф дар ин мақола машқҳои коммуникативиро ҳамчун воситаи самарабахши ташаккули малака ва қобилияти нутқи хонандагон дар раванди омӯзиши забони русӣ баррасӣ намудааст. Дар кишвари сермиллати мо, ки донистани забони русӣ ба як талаботи рӯзмарра табдил ёфтааст, таваҷҷуҳ ба омӯзиши он ва хоҳиши аз худ кардани он аз қадамҳои аввали ҳаёти бошуурона ташаккул меёбад. Таълими забони русӣ дар ҷумҳурӣ аз кӯдакистон оғоз мешавад. Аз ин рӯ, мо бояд на дар бораи ташаккули шавқ, балки дар бораи рушд ва тавсеаи он, дар бораи

роҳнамоии педагогии ин раванд сухан ронем. Дар мақола машқҳо пешниҳод карда шудаанд, ки ба донишҷӯён омӯхтан ва фарқ кардани воҳидҳои алоҳидаи забониро (садоҳо, сохторҳои интонатсионӣ, калимаҳо, шаклҳои грамматикии калимаҳо ва ғайра), эътироф ва фарқ кардани онҳо аз воҳидҳои дигар нигаронида шудаанд. Муаллифи мақола бовар дорад, ки барои расидан ба ҳадафи ниҳоӣ дар раванди таълими нутқи шифоҳӣ чунин вазифаҳое иҷро карда мешаванд, ки мустақиман ба ягон матни таълимии хонда ё шунидаи хонандагон такя намекунанд, балки коркарди мустақили иттилооти қаблан гирифташударо талаб мекунанд, бо забонҳои модарӣ ва русӣ, инчунин аз таҷрибаи ҳаёти шахсӣ.

Калидвожаҳо: малакаҳои талаффуз, забони русӣ, донишҷӯён, хатогиҳои маъмулӣ, гуфтан ва навиштан, машқҳо, гӯш кардан, талаффуз.

КОММУНИКАТИВНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ – ЭФФЕКТИВНЫЙ ПУТЬ ВЫРАБОТКИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ

В данной статье автором рассматриваются коммуникативные упражнения как наиболее эффективный путь выработки речевых навыков и умений студентов в процессе изучения русского языка. В нашей многонациональной стране, где знание русского языка стало для каждого насущной потребностью, интерес к его изучению и стремление к овладению им формируется с первых шагов сознательной жизни. Обучение русскому языку в республике начинается с детского сада, и к моменту окончания средней школы интерес к нему в определенной степени уже сформирован. Вот почему, имея в виду студентов, следует говорить не о формировании интереса, а о его развитии и расширении, о педагогическом руководстве этим процессом. Автор констатирует, что любые упражнения, будь то языковые или речевые, подготовленные или коммуникативные, – все они должны быть направлены на достижение одной цели – выработку речевых умений и навыков. Автор статьи считает, что для достижения конечной цели в процессе обучения устной речи используются такие задания, которые не опираются непосредственно на какой-либо учебный текст, прочитанный или прослушанный студентами, а требуют самостоятельной переработки информации, полученной ранее на родном и русском языке, а также из личного жизненного опыта.

Ключевые слова: коммуникативные упражнения, русский язык, студенты, речевые навыки и умения, устная и письменная речь, направленность, произношение.

COMMUNICATION EXERCISE - AN EFFICIENT WAY OF THE PRODUCTION SPEECH SKILL AND SKILLS

In given article by author are considered communication exercises as the most efficient way of the production speech skill and skills student in process of the study of the russian language. In our multinational country, where knowing russian became for each daily want, interest to his(its) study and longing to mastering they are formed with the first step of the conscious life. Education russian language in republic begins with kindergarten, and to moment of the completion of the secondary school interest to him in determined degree is already formed. That is why, bearing in mind student, follows to speak not about shaping the interest, but about his(its) development and expansion, about pedagogical managament this process.The Author that any exercises, whether language or speech, prepared or communication - all of these must be directed on achievement of one purposes - a production speech skill and skill.The Author of the article considers that for achievement of the long-run objective in process of the education spoken speech are used such tasks, which do not rest in some scholastic text directly, read or heard student, but require the independent conversion to information, got on родном earlier and russian language, as well as from the personal life experience.

Keywords: communication exercises, russian language, students speech skills and skills, spoken and written speech, directivity, pronunciation.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ашурова Шаҳло Кулобиевна*** – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, хиёбони Айни, 67. Телефон: **918-62-76-77**.

Сведение об авторе: ***Ашурова Шахло Кулобиевна*** – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, проспект Айни, 67. Телефон**: 918-62-76-77.**

Information about the author: ***Ashurova Shahlo Kulobiyevna*** **-** Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Russian Language and Literature. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini avenue, 67. Phone: **918-62-76-77.**

УДК: 37.150

СУЩНОСТЬ И ПРАКТИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Норбаев Т.С.
Российско-Таджикский (славянский) университет

Современный этап социального развития обусловлен условиями политических, экономических, научно-технических процессов и характеризуется потребностью в социально-активной личности, способной осуществлять свою профессиональную деятельность с высокой мерой компетентности и ответственности, актуальных в условиях модернизации всей системы образования.

В рамках соответствия основным положениям государственных документов, связанных с модернизацией системы образования в Таджикистане, актуализируется проблема национальных ценностей, которые предусматривают их рациональное внедрение в процесс обучения во всех звеньях системы образования. Наиболее целесообразные методы, приемы и способы обучения, направленные на личностное развитие обучающихся, предусматривают их внедрение в обучающий процесс. «Одним из таких способов является самостоятельная работа, предполагающая, в конечном счете, выработку активности и самостоятельности мышления, формирование научного мировоззрения у студентов, их активной жизненной позиции» [9, с.1-2].

Исследование практики по организации самостоятельной работы в республике Таджикистан представлено в докторской диссертации Дж. Шарифова «Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения» [9]. Проведение исследования в рамках педагогических университетов Таджикистана ни в коей мере не умаляет его значимости для всей системы образования республики, включая высшие учебные заведения, профтехучилища, средние общеобразовательные школы, средние специальные учебные заведения и курсы повышения квалификации и т.п. Ибо выявленные автором закономерности и выводы обусловлены общими закономерностями организации учебно-воспитательного процесса в целом.

В целом, исследование отражает вклад педагогической науки в изучение проблемы самостоятельной деятельности студентов на конец XX столетия.

В условиях Таджикистана решение проблемы самостоятельной деятельности студентов определялось рядом исследований, в числе которых: монографии П.И. Пидкасистого, М.Н. Скаткина, Х.Б. Буйдакова, Лутфуллоева М., Шарифзода Ф., Каримовой И.Х., Юлдашевой М.Р. и др. Данными авторами осуществлялась разработка системы по организации самостоятельной работы обучающихся при опоре на процесс обобщения знаний в целях формирования самостоятельных умений и навыков.

Исследование проблемы, связанной с самостоятельной деятельностью студентов на современном этапе развития психолого-педагогического знания представлено рядом неточностей. В частности, недостаточно четко конкретизированы формы и методы по организации самостоятельной работы, классификация и систематизация ее содержательных материалов, структура и механизмы, на основе которых формируются навыки и умения по осуществлению обучающимися самостоятельной деятельности. Ибо традиционные формы по организации занятий в системе профессиональной подготовки, представленные лекционными, семинарскими, лабораторно-практическими формами, не предусматривают достаточный потенциал наличия познавательной самостоятельности и творческой активности студентов, в соответствии с образовательными стандартами современности. На сегодня «пассивное обучение» должно вытесняться практикой введения в образовательный процесс инновационных

форм, которые предусматривают активное, самостоятельное усвоение студентами преобразованных знаний, умений и навыков.

Следует отметить, что при исследовании целостного образовательного процесса в республике, усилия ученых-практиков, как правило, увязываются с изучением содержательного аспекта самостоятельной деятельности обучающихся в рамках организации аудиторных занятий. При этом значимость дидактических основ по организации самостоятельной творчески сориентированной деятельности обучающихся в рамках внеаудиторной работы остается все еще недостаточно изученной.

В этом контексте можно констатировать о важности исследования теоретических основ, связанных с организацией самостоятельной деятельности студентов в вузе, при которой следует актуализировать рассмотрение сущности целостного образовательного процесса, который должен быть представлен важнейшим источником по формированию навыков и умений самостоятельно организованной учебной деятельности. Ибо именно при таком отношении к образовательному процессу происходит развитие умственных способностей и познавательной активности студентов.

Наряду с вышеизложенным необходимо обратить внимание на изучение взаимосвязи и взаимозависимости между самостоятельной работой и развитием познавательных процессов, чувств, воли и нравственных качеств обучающихся. Изучение конкретно определенной стороны учебно-воспитательного процесса необходимо увязывать с общими закономерностями целостного процесса обучения. Ибо только при таком подходе можно констатировать об организации грамотного по существу педагогического явления.

Особого внимания требует и изучение видов и форм самостоятельной деятельности, проявляющихся по ходу формирования и развития у обучающихся интеллектуальных умений по самостоятельному приобретению знания и их использованию на практике.

Кроме того, необходимо исследование внутрипредметных и межпредметных связей, как необходимого звена в системе занятий, способствующего повышению уровня в предъявлении требований к самостоятельности студентов.

В целом, анализ практики по организации самостоятельной работы в вузах Таджикистана выявил ряд проблем, решение которых предусматривает:

I. Организацию аналитических исследований, связанных с выявлением значимости и специфики формирования навыков самостоятельной деятельности студентов. Это предусматривает осуществление тщательного анализа структуры процесса обучения для выявления его соответствия требованиям современной образовательной парадигмы, исследование сущностных основ его компонентов и взаимосвязей между ними.

2. Выявление объективных и субъективных предпосылок в познавательной активности и самостоятельности студентов, что предполагает осуществление глубокого анализа состояния организации самостоятельной деятельности студентов в условиях вуза.

3. Конкретизировать рациональность дидактических условий при выстраивании целостной системы самостоятельной деятельности студентов, что предусматривает поиск взаимосвязей между подсистемами самостоятельной деятельности студентов в процессе организации лекционно-семинарских и внеаудиторных занятий. Осуществление вышеизложенного будет способствовать выявлению методических приемов по формированию у студентов самостоятельной учебной деятельности, способствующей повышению уровня в качестве знаний, умений и навыков.

4. Выявление основных направлений и способов оказания педагогического влияния на процесс формирования навыков осуществления самостоятельной работы у студентов в период их профессионального обучения в вузе.

При этом необходимо учитывать, что

- повышение качественного уровня в профессиональной подготовке студентов, реализация обучающей и воспитательной функций обучения напрямую увязаны с грамотной организацией в рамках аудиторных и внеаудиторных занятий самостоятельной учебной деятельности студентов. Она должна соответствовать дидактическим требованиям современной практики организации процесса обучения в вузе;

- качественное усвоение основных мировоззренческих идей, заложенных в учебных дисциплинах и курсах и в содержании программ обучающего материала обусловлено рациональной организацией самостоятельной познавательной деятельности студентов в направлении усвоения ими научных понятий, связей и отношений между явлениями.

В целом, именно путем внедрения в процесс обучения рациональных способов по организации самостоятельной познавательной деятельности студентов, сориентированной на усвоение дисциплинарных (теоретических) знаний и на их основе приобретение методических (профессиональных) умений и навыков осуществляется качественное усовершенствование процесса по профессиональной подготовке студентов в условиях вуза.

Реализация вышеизложенных задач предусматривает организацию аналитической работы в целях исследования целого ряда теоретических проблем, связанных с выявлением: соотношения между различными методами и их методологическими основами, спецификой современного образовательного процесса, спецификой познания при осуществлении самостоятельной деятельности и т.д.

Тем не менее, следует указать, что осознание данной проблемы в среде преподавателей системы образования в республике связано с изучением истории вопроса, предусматривающей исследование становления и развития педагогических идей от Рудаки, Фирдоуси, Абу Али ибн Сино, А. Джами, А. Дониша до современного периода. Ибо предпосылки современной системы образования, проявляясь в дидактических установках исторического прошлого, были представлены охватом целого комплекса педагогических проблем. В частности, от признания огромной роли педагога, используемых методов обучения, понимания значимости деятельности учителя при организации самостоятельной познавательной деятельности обучающихся.

Анализ материалов по организации самостоятельной работы в вузах Таджикистана выявил недостаточную разработанность принципов и методов, связанных с организационными моментами самостоятельной познавательной деятельности студентов, ее структурными составляющими и анализом их содержания. Ибо вышеизложенные вопросы до настоящего периода в основном охватывали процесс обучения в условиях средней школы.

При этом необходимо конкретизировать ряд понятий, связанных со структурой занятий в рамках учебного процесса, с сущностными основами самостоятельной деятельности, с самостоятельно организованной учебной деятельностью, самостоятельной творческой деятельностью, самостоятельной познавательной деятельностью в контексте их дифференциации и взаимосвязи. Все вышеизложенное обусловлено расширением самой проблематики исследований, связанной с организацией самостоятельной работы студентов в вузе.

Обобщение накопленного опыта требует конкретизации сущности понятия «самостоятельная работа студентов в вузе» (СРС), цель которой предусматривает на первых этапах «научить» студентов осуществлять осмысленную и самостоятельную

работу с обучающим материалом, а в дальнейшем, осуществлять перенос приобретенных навыков и умений на работу с научным информационным материалом. Тем самым, закладывая фундаментальные основы, связанные с самоорганизацией и самовоспитанием в целях освоения студентами умений по осуществлению непрерывного и последовательного повышения собственной квалификации.

Умение самостоятельно обучаться предусматривает наличие у студента качества, характеризующего его интеллектуальные способности, которые, как и все способности, проявляют себя и развиваются через освоение различных видов деятельности. При отсутствии условий, способствующих появлению интереса в направлении осуществления самостоятельно организованной деятельности, способности не развиваются [7].

Изучение практики организации данного вопроса выявило, что, как правило, процесс обучения в вузах республики представлен в основном способом информирования, когда весь обучающий процесс выстраивается на освоении студентами заранее заданного, готового знания. То есть, готовый содержательный материал предоставляется студентам «под запись» в процессе лекционных занятий, который впоследствии ими заучивается. Именно такой метод ориентированного обучения на лекционных занятиях характерен для большинства вузов республики. В то время как в условиях информационного общества требуется «проблемный подход» к подаче содержания обучающего материала в процессе профессиональной подготовки специалистов. Цель данного подхода предусматривает «научение» студентов как учиться, так и самообучаться, что формирует у них потребность в постоянном обновлении имеющегося багажа знаний и умений и успешное их использование в дальнейшей профессиональной работе в рамках специальности.

В целом, самостоятельная работа студентов содержит в себе потенциал активизации познавательной деятельности, что сближает ее с творческой. Данное рассмотрение самостоятельной работы, сужая рамки понятия, обусловлено ее пониманием в контексте активной творческой деятельности, которая представлена качествами обучающегося в виде: «самостоятельности, потребности и умения самостоятельного мышления, способности ориентироваться в новой ситуации, самостоятельное «видение» проблемы и путей ее разрешения и т.п.

Психолого-педагогической наукой утверждается положение о нематериальной сущности знаний и умений. Ибо, не являясь физическими явлениями, они не могут передаваться из рук в руки или «копироваться» из головы в голову. Они являются результатом деятельности мозга. Поэтому процесс освоения знаний и мыслительных способностей увязывается непосредственно с собственной деятельностью человека, возникая в голове человека. В этой связи любую деятельность студента, предусматривающую процесс усвоения знаний и умений, можно характеризовать как самостоятельную работу [6].

На основе вышеизложенного можно предположить, что не стоит «изобретать велосипед», дифференцируя и рассматривая самостоятельную работу в виде отдельной формы в процессе обучения. Но следует иметь в виду, что учебный процесс, выстраиваемый на основе использования заученных готовых ответов, которые даются в учебных материалах, а также постоянный повтор общеизвестного знания, способствует деформации интеллекта. Ибо мыслительная деятельность, утрачивая свою вариативность, не способна развиваться в направлении изменения алгоритмов в мышлении. В этой связи знаменательны слова немецкого писателя Б. Брехта: «Человек, для которого дважды два равняется четырем, и это истина, никогда не станет великим математиком».

Таким образом, самостоятельную работу можно рассматривать как вид упражнений, при выполнении которых требуется проявление у студентов повышенного уровня самостоятельности внешнего и внутреннего характера.

Что касается внеаудиторной самостоятельной работы, то она имеет свою специфику. Она проектируется на основе четырех последовательно взаимосвязанных принципах, предусматривающих: регламентацию, целесообразность, доступность и результативность.

Регламентацией предусматривается наличие комплекса норм, правил, стандартов и процедур, в рамках которых следует осуществлять конкретную форму деятельности.

Целесообразностью предусматривается наличие конкретно определенной целевой установки, представляемой как причина, обуславливающая цель.

Доступностью (в обучении) предусматривается наличие соотношения между содержанием, объемом изучаемого материала, методами и формами организации обучения и их соответствием с возрастными и индивидуальными возможностям студентов, имеющимся у них багажом знаний и представлений, условиями обучения.

Результативностью предусматривается наличие эффективных результатов, на основе которых делаются выводы о завершении конкретного вида деятельности, рассматриваемых как демонстрация профессионального мастерства.

Внеаудиторная самостоятельная работа студентов в рамках стандартов третьего поколения рассматривается как фактор, от которого зависят условия, предусматривающие формирование у обучающихся компетенций общекультурного и профессионального характера. Самостоятельное выполнение образовательных заданий способствует формированию у обучающихся навыков, имеющих системно-деятельностный характера, а также навыков по социальному взаимодействию, самоорганизации.

Обусловленные спецификой специальности изучаемого предмета, индивидуальными особенностями обучающихся, задания по самостоятельной работе, их виды, содержание и характер могут быть представлены вариативным и дифференцированным характером.

Самостоятельная работа может быть представлена: самостоятельным изучением материалов различных пособий, подготовкой рефератов, подготовкой к лекционным, семинарам занятиям, решением задач и т.п.

В целом, эффективность самостоятельной работы определяется умением студента самостоятельно осуществлять мыслительную деятельность на основе анализа проблемы, выдвижения вопросов, путей по решению задачи и возникших проблем. Именно такой путь организации самостоятельной работы способствует ее трансформации в процесс творчества. Начальный этап обучающей деятельности преподавателя предусматривает передачу знаний студенту. Данный этап характеризуется тем, что преподаватель представляет собой источник базы знаний и выступает как помощник в осуществлении обучающей деятельности студентом. Основная трудность по данному этапу обучения представлена наличием у педагога профессионального мастерства для формирования у студента познавательного интереса и мотивации в направлении изучения дисциплины. Следующий этап предусматривает переход студента к процессу усвоения полученных от педагога знаний, которые он должен самостоятельно анализировать. При этом следует учитывать, что недостаточная заинтересованность студента в приобретении дополнительных знаний углубленного характера будет проявляться поверхностными знаниями и умениями, как пересказ заученного информационного материала, полученного на занятии [8].

Как выявила практика организации самостоятельной работы в вузах Таджикистана, наибольшие проблемы в этой области связаны с организацией самостоятельной работы внеаудиторного характера, в которой наиболее ярко

проявляется интегративная сущность взаимосвязи и взаимозависимости активизации познавательной деятельности студентов с оптимизацией процесса обучения в целом.

Специфика организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов предусматривает ее самостоятельное планирование студентом. Именно данным положением определяется ее эффективность при личностном формировании будущего специалиста. И здесь особенно необходима консультативная помощь преподавателя в выборе оптимальных для каждого студента форм и средств, способствующих активизации его познавательной деятельности.

Внеаудиторная самостоятельная деятельность выполняется каждым студентом в индивидуальном режиме по организации собственной работы и требуемой меры труда, которая необходима ему для усвоения учебного материала по каждому предмету. То есть внеаудиторная учебная деятельность предусматривает наличие у студента личного, индивидуального плана по ее реализации, обусловленного его подготовленностью, располагаемым временем и другими условиями. Организация самостоятельной внеаудиторной деятельности студента предусматривает подготовку преподавателем сопроводительного методического обеспечения, представленного: списками по основной и дополнительной литературе по дисциплине; электронной библиотекой, списками аудио и видеоматериалов в контексте различных разделов по дисциплине; методическими указаниями по организации и выполнению СРС при изучении дисциплины; методическими указаниями по выполнению практических и лабораторных работ; методическими пособиями, указаниями и рекомендациями по выполнению контрольных работ, курсовых проектов (работ), а также методическими указаниями и рекомендациями по выполнению дипломных проектов (работ), выпускных квалификационных работ. Весь период самостоятельной подготовки студентов должен предусматривать возможность использовать современные профессиональные базы данных, информационные ресурсы сети Интернет.

Повышение уровня мотивации к обучению обусловлено повтором, в процессе которого происходит более крепкое усвоение базисных основ по всем дисциплинам, проявляющихся в дальнейшем знанием теории и практики. Все это, как правило, достигается в процессе осуществления внеаудиторной работы, сориентированной на развитие у студентов способностей творческого характера. Именно поэтому внеаудиторная работа чаще представлена участием наиболее активных и подготовленных студентов, у которых уровень процента успеваемости наиболее высокий. В целом, интеллектуальные способности обучающегося и его устремленность к освоению знаний характеризуются проявлением у него активности и самостоятельности. Проявление данных качеств обусловлены их проявлением и развитием в процессе осуществления деятельности. В этом плане побуждение студентов к мыслительной и практической деятельности предусматривает разнообразие в использовании методов по самостоятельной работе. Следует отметить, что внедрение данных методов должно осуществляться уже на первых этапах обучающего процесса, организация которого связана с формированием основных интеллектуальных качеств обучающихся. Ими в последующем обеспечивается развитие у студентов потребности в направлении постоянного овладения знаниями и их практического использования. Все вышеизложенное, способствуя повышению качества в профессиональной подготовке будущих специалистов, проявляется у них через умения и навыки ориентироваться в условиях стремительно увеличивающегося информационного потока [2].

На основе изложенного выше можно констатировать об обусловленности поведения и деятельности личности от самостоятельно усвоенного им знания. Внеаудиторная самостоятельная деятельность студентов в этом контексте, развивая механизмы мыслительного творчества через образовательную самостоятельность, в

дальнейшем формирует у них собственную систему ценностей, основанную на внутренних мотивах поведения.

Весь этот процесс, сориентированный в направлении личностного развития обучающихся, непосредственно связан с организацией у студентов самостоятельной работы, назначение которой предусматривает усвоение студентами специфических приемов по осуществлению познавательной деятельности, появление интереса в направлении усвоения новых знаний и умений и, как результат, способности разрешать проблемы в профессиональной сфере. При этом следует учитывать, что эффективность и продуктивность самостоятельной работы напрямую обусловлена постоянной диалектической взаимосвязью и взаимозависимостью в системе «преподаватель-студент».

Рецензент: ***Юлдашева М.Р.***- д.п.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристова Л.П. Повышение самостоятельности и активности учащихся в учебном процессе по основам наук в школе: автореф. дис…. канд. пед. наук / Л.П. Аристова. - М., 1959. - 21 с.
2. Байкова Л. Передавать студентам науку, а не только знания / Л. Байкова // Альма-Матер. - 2004. - № 2. - С. 49-50.
3. Бондарева Т.Н. Активизация самостоятельной работы студентов / Т.Н. Бондарева // Специалист. - 2004. - № 12. - С. 6-11.
4. Лернер И.Я. Сущность познавательной самостоятельности и организации процесса обучении // Сб. Рациональное сочетание методов развития учебно-познавательной деятельности школьников. - Томск, 1979. - С. 3 - 46.
5. Матвеева К. М. Организация самостоятельной работы на уроках истории / К. М. Матвеева, С. И. Сасалон. - М., 1976. - 142 с.
6. Низамов Р.А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов / Р.А. Низамов. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. - 302 с.
7. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепции и технологии / В.В. Сериков. - Волгоград, 1994. - 152 с.
8. Филиппов В.М. Об активизации самостоятельной работы студентов [Текст] / В. М. Филиппов. - М.: Высшее образование. - 2003. - №2. – С.17-25.
9. Шарифов Дж. Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения: дисс. … доктора пед. наук/ Дж. Шарифов. – Душанбе, 1997. – 320 с.
10. Ястребова Е.Б. Развитие познавательной самостоятельности студентов младших курсов / Е.Б. Ястребова: автореф. дис. … канд. пед. наук. - Москва, 1984. - 16 с.
11. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. - 1995. - № 2. - С. 31-41.
12. Якиманская И.С. Принцип активности в педагогической психологии / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. - 1989. - № 6. - С. 5-13.
13. Яковлева Н.М. Дидактические условия развития познавательной активности студентов педагогического университета в совместной учебной деятельности (на примере изучения иностранного языка) / Н.М. Яковлева: автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Ульяновск, 2002. - 18 с.
14. Яшкова Е.В. Особенности студенческого возраста и их влияние на формирование профессиональной направленности личности специалиста / Е.В. Яшкова // Тез. докл. VI Междунар. науч.-метод. Конференции. -Н. Новгород, 2005. - С. 328—331.

МОҲИЯТ ВА АМАЛИЯИ ТАШКИЛИ МЕҲНАТИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШҶӮЁН ДАР МАКОТИБИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллиф раванди таълимро, ки бо ташаккули малакаи фаъолияти мустақилонаи эҷодии донишҷӯён алоқаманд аст, таҳлил кардааст, ки барои татбиқи тайёрии касбӣ дар марҳилаи ибтидоии таълим дар донишгоҳ аҳамияти хосса дорад. Дар баробари ин дар мақола худи мафҳуми категорияи «мустақилиятт» басо васеъ баррасӣ шудааст. «Мустақилият» бо маънои маҳдуди худ маҳдуд нашуда, маҷмӯи донишҳоеро ифода мекунад, ки донишчуён дар раванди таҳсилоти олӣ дар маҷмӯъ аз худ мекунанд. Барои ташаккул додани малакаҳои зарурии худомӯзӣ ва хислатҳои сифатии шахсият, ки барои фаъолияти минбаъдаи касбӣ аҳамияти калон доранд, муҳиммияти кори донишҷӯён дар болои худ тавассути рушди мустақилона таъкид карда мешавад. Инчунин оиди шароите, ки барои инкишофи мустақилият ва фаъолияти эҷодии талабагон зарур аст, сухан меравад. Проблемаҳои ташкили фаъолияти мустакилонаи беруназсинфии талабагон тавсиф карда шуда, роҳҳои бартараф намудани онҳо пешниҳод карда шудаанд. Баланд шудани дараҷаи ҳавасмандии омӯзиш аз ҳисоби такрор ба амал меояд, ки дар рафти он қувваи азхудкунии асосҳои

заминавӣ дар ҳамаи фанҳо сурат мегирад, ки минбаъд бо дониши назария ва амалия зуҳур мегардад. Ҳамаи ин, чун қоида, дар раванд кори беруназсинфӣ ба даст оварда мешавад, ки ба инкишофи қобилияти эҷодии донишҷӯён нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: кори мустақилона, раванди таълим, малакаи худтаълимӣ, мустақилият, фаъолияти маърифатӣ.

СУЩНОСТЬ И ПРАКТИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Автор дает анализ обучающего процесса, связанного с формированием у студентов навыков самостоятельной творческой деятельности, что особенно важно для осуществления профессиональной подготовки на начальном этапе обучения в вузе. При этом само понимание категории «самостоятельность» рассматривается в работе достаточно широко. Не ограничиваясь ее узким значением, «самостоятельность» представлена полной совокупностью знаний, которыми овладевают студенты в процессе вузовского обучения в целом. Подчеркивается важность работы студентов над собой посредством самостоятельного развития, чтобы сформировать необходимые навыки самообразования и качественные характеристики личности, имеющие значимость для будущей профессиональной деятельности. Обсуждаются условия, необходимые для развития самостоятельности и творческой активности обучающихся. Описываются проблемы в организации самостоятельной внеаудиторной деятельности студентов, а также предлагаются способы их устранения. Повышение уровня мотивации к обучению обусловлено повтором, в процессе которого происходит более крепкое усвоение базисных основ по всем дисциплинам, проявляющихся в дальнейшем знанием теории и практики. Все это, как правило, достигается в процессе осуществления внеаудиторной работы, сориентированной на развитие у студентов способностей творческого характера.

Ключевые слова: самостоятельная работа, учебно-воспитательный процесс, навыки самообразования, самостоятельность, познавательная деятельность.

ESSENCE AND PRACTICE OF ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author provides an analysis of the learning process related to the formation of students' skills of independent creative activity, which is especially important for the implementation of professional training at the initial stage of study at the university. At the same time, the very understanding of the category of «independence» is considered in the work quite widely Not limited to its narrow meaning, «independence» is represented by the full totality of knowledge, which are possessed by students in the process of higher education in general.The importance of students' work on themselves through independent development is emphasized, in order to form the necessary skills of self-education and qualitative characteristics of the person, which are important for future professional activity. The conditions necessary for the development of independence and creative activity of students are discussed. The problems in the organization of independent extracurricular activities of students are described, and ways of their elimination are offered. An increase in the level of motivation for learning is due to repetition, during which there is a stronger assimilation of the basic foundations in all disciplines, which are further manifested by knowledge of theory and practice. All this, as a rule, is achieved in the process of extracurricular work, focused on the development of students' creative abilities.

Keywords: independent work, educational process, self-education skills, independence, cognitive activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Норбаев Тимур Султанович*** **-** Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, омӯзгори кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълим. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода, 30. Телефон:**918-77-43-32**

Сведение об авторе: ***Норбаев Тимур Султанович*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Телефон:**918-77-43-32**

Information about the author: ***Norbaev Timur Sultanovich*** **-** Russian-Tajik (Slavonic) University, lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzade, 30. Phone: **918-77-43-32**

УДК: 72.871

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Таирова М.М.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Важнейшей особенностью современного образования является его направленность на подготовку личности к активному овладению социальными изменениями. Ориентация на развитие индивидуального творчества является одним из основных изменений в характере образования за последнее десятилетие.

Поскольку предмет требует от студента творчества, для профессиональной подготовки специалистов в области дизайна одежды художественное творчество следует рассматривать как психолого-педагогическую проблему.

Обобщая философские представления о смысле жизни, можно сделать вывод, что человек организует свою жизнь в соответствии с ее назначением и содержанием, выступает архитектором своей жизнедеятельности, действует против ситуации, а часто и против судьбы. Свободолюбивый человек может создавать себя в соответствии со своими постоянно обновляемыми потребностями и целями.

Психолого-педагогические исследования последних лет показывают, что новые знания формируются путем овладения способами творческой деятельности, постановки новых вопросов, решения нестандартных ситуаций и выдвижения предположений.

Поэтому вуз должен всемерно поощрять развитие творческих способностей студентов как средство личностного и профессионального саморазвития.

Оно находится за пределами индивидуального, природного и общественного творчества. Н.А. Бердяев определяет творчество как индивидуальную свободу. Творчество очищает человека, делает его добрым [1, с. 56]. М. Хайдеггер рассматривал творчество как положительный опыт, это откровение мании, это глубокое чувство, это самоотречение [16, с. 39]. З. Фрейд определял творчество как деятельность личности, возникающую в процессе снижения внутреннего напряжения путем преобразования энергии для достижения социально приемлемых целей. Исследователь назвал эту передачу энергии сублимацией.

Марксистское понимание творчества вытекает из его определения как полезной деятельности, характеризующейся своеобразием исторического общества [2, с. 76]. Взгляды психологов-гуманистов на понимание творчества более тесно связаны со взглядами отечественных психологов, изучающих искусство. А. Маслоу и К. Роджерс считает, что креативность – это способность глубоко осмысливать собственный опыт, быть активным, самодостаточным [10, с. 64]. Э.Л. Яковлева рассматривает творчество как индивидуальную реализацию человека [18, с. 33]. Я.А. Пономарев рассматривает творчество как условие развития сотрудничества [12, с. 69]. Д.Б. Богоявленская, В.А. Петровский, С.В. Максимова воспринимает творчество как явление неадаптивной деятельности (стремление выйти за рамки, потребность предлагать интересные познавательные задачи, расширение внутреннего потенциала) [11, с. 167].

Творчество является необходимым условием развития личности, это творческая деятельность, которая приводит к появлению новых идей и открытию новшеств в предмете и существующих формах культуры. Творческий процесс невозможен без участия познавательных способностей человека, его мотивационно-ценностных направлений.

Вопрос о соотношении произвольного и непроизвольного в художественном творчестве впервые поднял в отечественной психологии Л.С. Выготский [3]. Также

С.Л. Рубинштейн, В.С. Кузин, А.Н. Леонтьев [7,8,13] и С.И. Понмареов признавали зависимость творческой активности человека от общественных и хозяйственных условий, его интересов и потребностей [12].

Конечно, если мы в дальнейшем ограничимся анализом процессов в мышлении, то невозможно будет найти ответы на важнейшие вопросы психологии искусства. В то же время некоторые психологи, педагоги, художники утверждают, что непроизвольное находится вне нашего контроля, то есть скрыто, неизвестно нам, а потому является чем-то, что не может быть просветлено. Но практика ясно показала, что нет различия между непроизвольным и произвольным. Процессы, начавшиеся непроизвольно, часто продолжаются в воле, и, наоборот, большую часть воли мы переносим в область подсознания.Психоаналитики сравнивают механизм действия искусства с механизмом действия фантазии. Известно, что воображение сильно мотивировано эмоциями, тогда как в основе искусства всегда лежит ненасильственное чувство и реальное чувство.

Сказано: «Невозможно представить без воображения». Эйнштейн считал способность воображения выше полноты, так как считал, что открытие невозможно без воображения [17, с. 214].

Очень интересна аристотелевская интерпретация фантазии, которую обычно считают синтезом научных знаний того времени. Эта мысль относится не только к философии и естествознанию, но и к литературе и искусству, так как их изучение в полной мере раскрывает как природу творческого процесса, так и основные понятия эстетики. Аристотель рассматривает воображение как один из путей просвещения, играющий активную роль как в процессе научного, так и художественного творчества. Например, философ в науке считал допустимым ставить чисто теоретические вопросы, рассматривать понятия и величины, существующие только в воображении и имеющие определенное значение только в соответствии с правилами (учеными). Это отношение проявляется в объяснении бесконечных проблем времени, пространства, движения и т.д. Он считал допустимым ставить вопрос о существовании бесконечности, ее существовании и небытии, если таковое имеется, при проведении общего изучения бесконечности.

Наряду с основополагающим признаком развитой артистической личности, коковым является способность к выражению образного мышления, в процессе творческой деятельности в вузе выделяются и такие особые черты личности, как воображение (способность создавать новые образы и воссоздавать эмоционально-мыслительные образы), фантазия (умение создавать образы характеризуется особой и необычайной силой), душевная нежность и сопереживание, нестандартное и критическое мышление, хорошо развито умение обобщать.

А также необходимо отметить, что образное мышление сильно отличается от концептуального мышления. Это совокупность актуальных для личности эмоций, дискуссий, вкусов, взглядов, идеалов, идей и теорий, благодаря которым человек приобретает и фиксирует особые эмоционально-образные знания об искусстве и окружающем мире и возможность выразить свои чувства в них. Сущность образного мышления заключается, прежде всего, в способности воспринимать искусство в эмоционально-образной форме, в полном единстве, в неповторимой индивидуальной гармонии формы и содержания, раскрывая элементы человеческого разума, которые воплощаются в образах произведений искусства.

Согласно мнению Г.В. Гегеля, сила воображения определяет образы [4, с. 142]. Это зависит от субъекта, потому что в процессе воображения определяющим является «я»; от этого зависит то, как образы соотносятся друг с другом и как им придается субъективная связь вместо объективной. Способность к воображению проявляется как конкретный субъект, как индивидуальное его качество, которое зависит от уровня развития его сознания, его талантов и т.д.

Работа Т.А. Ильиной посвящена изучению воображения в современной русской философии. Автор отмечает, что особенностью воображения является способность воспринимать целое на образном уровне, целое до его составляющих, его основными задачами являются воспроизведение искажений образа, перенос персонажей с одного предмета на другой. Элементы фантазии присутствуют в любой познавательной деятельности, подчеркивает она [6, с. 66].

Д.Н. Узнадзе и его последователи заложили основу ненасильственной научной концепции. Они позволили исследовать самые сложные формы и нормы деятельности личности с помощью психологического тестирования. К ним относятся ограниченность, психологическая защита и перцептивная мотивация поведения. Введен термин дух субъекта как целостная динамическая ситуация, которая путем правильного отражения окружающей среды, избирательного отбора психических сил стимулирует выделение и возникновение психических действий и качеств, необходимых для выполнения стоящих перед личностью задач [15, с. 152].Педагог, работающий над развитием творческих способностей при обучении декоративно - прикладному искусству, должен учитывать эту психологическую концепцию, для которой характерно взаимодействие среды и потребностей. Зрелость рутины основана на единстве воображаемой ситуации и реальных требований. Психологи считают, что обычное содержание произведения включает в себя интимные и объективные ценности художника, что соответствует его духовный мир.

В создании художественного образа участвуют интеллектуальные, эмоциональные и волевые силы личности художника. Кроме того, для создания качественной работы необходимы объективные и субъективные факторы, в том числе творческие способности. Талант – это, конечно, такое сочетание черт личности, которое позволяет легко создавать новые формы. Одаренный человек наблюдает стороны жизни, почти недоступные человеку средних способностей.

Индивидуальность художника выражается через клиента, его эмоции и воображение, которое иногда проявляется в виде видений и снов, а затем воплощается в произведении. Как Т.Я. Шпикалова, А.С. Хворостов отмечал, что в развитии творческих способностей большое значение имеет нравственно-эстетическое воспитание, позволяющее определить ценностную направленность в творческой деятельности.Методика поэтапного изучения разных видов искусства предусматривает развитие осознания студентов окружающего мира в области нахождения основ декоративно-прикладного искусства с развитием познания. Объем их понимания постоянно расширяется, что способствует изучению художественного наследия предшествующих поколений, росту научно-теоретических знаний и творческой деятельности.

Индивидуальное восприятие становится все более тонким по мере того, как студенты совершенствует свое умение наблюдать за природой и соотносить ее особенности со своим отношением к ней и технологическими возможностями как вида декоративно-прикладного искусства.О возможности развития творческих способностей в обучении декоративно-прикладному искусству писал в своих произведениях С.В. Максимов [9, с. 18]. Большое значение конструирования и моделирования в развитии творческих способностей отмечал Гриневич.

В развитии творческих способностей важно уметь видеть связь как теоретического, так и логического чувственного познания, а также определять позиции ассоциативного и репродуктивного мышления.

Процесс познания окружающего мира включает в себя прямое или эмоциональное познание и косвенное или логическое познание. Эмоциональное познание предполагает отражение реальности окружающей среды на уровне эмоций, восприятий и воображения.В отечественной психологии многие ученые разработали деятельностный

подход к познанию. Среди них Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин С.Л. Рубинштейн, Б.М. Нужно назвать Теплова. Ими убедительно доказано, что объективные образы восприятия имеют эмоциональную основу.

Сегодня в связи с усилиями педагогов по повышению качества образования все более настойчивым становится призыв к переходу на педагогические технологии. Желаемая технология обладает свойствами, которые делают деятельность студентов активной и сильной, а в некоторых технологиях эти средства являются основной идеей и основой эффективности результатов.Мы поддерживаем взгляды тех психологов, которые считают, что информация о внешнем мире необъяснима. Она не берется из ниоткуда, а формируется в процессе взгляда и прикосновения к художнику, то есть необходимо научиться читать и получать эти знания из внешнего мира, и обмениваться информацией между внешним миром и самим человеком.

Изучение взаимосвязи репродуктивного и творческого факторов в развитии творческих способностей требует определения роли памяти в воспроизведении реального предмета, создании той или иной композиции при рисовании, стилизации и изменении отдельных образов и элементов. «Процесс восприятия внешнего мира не начинается с какой-либо конкретной проекции, он предполагает выделение инвариантов и представляет собой сложный процесс выделения инвариантности объекта» [5, с. 228]. Чтобы получать информацию из окружающего мира, необходимо понимать основы образования, то есть способствовать развитию понимания в процессе практической деятельности. На наш взгляд, необходимо обратить внимание студентов на то, что любой искомый объект имеет инвариантные элементы простых геометрических тел.Еще раз подчеркнем, что процесс взаимодействия восприятия и воображения при обучении декоративно – прикладному искусству не является чудом природы, определяется его эффективность, т.е. создание нового способа деятельности (развитие творческих способностей) системой целенаправленного педагогического воздействия.Мы считаем, что творческое мышление следует трактовать не как форму мышления, а как высшую форму, высший уровень его развития, точную и исторически допустимую. «Творческое мышление одновременно дивергентно и литературно, а также предсказуемо и продуктивно, потому что творческое мышление есть результат интеграции разных видов и форм мышления» [14, с. 56].

Мы рассматриваем взаимосвязь между творческим мышлением и неформальным мышлением. Эти типы мышления, несомненно, являются высшей формой и называются “кишечной палочкой”. Боно познакомился с психологией в своих многочисленных публикациях на тему творческой самомотивации.

Таким образом, развитие творческих способностей возможно только при освоении информационных материалов в данной области художественной деятельности, особенно при обучении дикоративно- прикладному искусству.

Поэтому при моделировании переход к творческому выполнению заданий следует осуществлять постепенно с I уровня на II и далее на III уровень.

В процессе обучения дикоративно- прикладному искусству необходимо обратить внимание на то, что современная теория получения информации устраняет разрыв между восприятием и информацией, существование которого другие теории считают возможным. Эволюция и извлечение инвариантов происходит в процессе как восприятия, так и просветления. Разница между восприятием окружающего мира и его просветлением будет скорее количественной, чем качественной. Подчеркивается, что познание неразрывно связано с познанием, познание человека есть восприятие устойчивой структуры, а познание есть расширение процесса познания.

С педагогической точки зрения, творчество воплощается в создании качественно нового с объективной или субъективной точки зрения продукта, процесс которого требует проявления одной или нескольких процедур. Важно научиться распознавать

эту процедуру. Если учитель не может этого сделать, он не может учить; во-вторых, не во всяком творческом деле проявляется каждый из этих порядков. Большое количество вопросов можно решить тем или иным способом без контакта. Выполнение самой процедуры требует определенной деликатности.

Все процедуры образуют механизм решения задач нужного масштаба и сложности. Они одинаковы для всех творцов: от детского сада до крупного ученого в разных областях человеческого опыта. Единственная разница заключается в масштабе, характере проблемы и необходимых базовых знаниях. Следовательно, эти процедуры составляют структуру творческой деятельности. Секретная форма записи этой процедуры представляет собой задачу со всем многообразием ее вариантов, потому что сначала испытуемый никогда не знает, как решить задачу. В противном случае это не проблема. Только после принятия решения будет определено, какая процедура здесь используется. Именно здесь находится потенциальный источник обучения творчеству и творческим навыкам.Раннее творческое развитие невозможно без создания в аудитории определенного духовно-эмоционального пространства. Решающую роль играет позиция педагога, его творческая инициатива, его доброта, атмосфера свободы мысли и самодеятельности, которую он создает.

Таким образом, анализ психолого-педагогической литературы показывает, что неволя и воля взаимосвязаны. Они влияют на выбор и действия художника в процессе художественного творчества. Поэтому задача педагога состоит в том, чтобы смоделировать образование с учетом этих процессов познания действительности образовательным и творческим образом. При обучении творческим навыкам необходимо учитывать следующее:1) соотношение произвольного и непроизвольного;2) соотношение описательного, ассоциативного и логического мышления;3) соотношение репродуктивных и эффективных способов деятельности;4) взаимодействие деятельности и отношений: а) отношение к объекту деятельности; б) отношение к процессу деятельности;

5) понимание элементов творческой деятельности как составной части умений творческой деятельности;

6) восприятие способов интеллектуальной деятельности (анализа, синтеза) как способа творческой деятельности;

7) сочетание этих методов в разной динамике.

Все это относится, прежде всего, к эмоциональной стороне предмета. Однако обучать творчеству студентов следует одновременно с формированием следующей системы нравственных ценностей в соответствии с возможностями данного вида образования и деятельности: истина как главная цель, творчество на благо народа, нравственность в отношениях с партнерами и обществом, творчество как условие саморазвития и самореализации творчества как важного профессионального умения. Педагог имеет безграничные возможности в поисках средств такого образования. Важнейшим инструментом является то, что эти ценности и идеалы должны быть и его личными ценностями и идеалами.

Рецензент: Азизов А.А. –д.п.н., профессор ХГУ имени академика Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. Учебное пособие /Н.А. Бердяев. – М., 1989.- 607с.
2. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. Учебное пособие / Д. Б. Богоявленская. – М.: Академия. 2002. -175с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Учебник / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991.- 185с.
4. Гегель Г.В. Сочинение / Г.В. Гегель. В 12-ти т. - М.: 1935. т.8
5. Запорожец А.В. Восприятие и действие. Учебное пособие / А.В. Запорожец, Л.А. Венгер, В.П. Зинченко. – М.: Просвещение, 1967.-323 с.

6. Ильина Т.А. Педагогика. Учебник / Т.А. Ильина. – М.: Просвещение, 1984. - 496 с.
7. Кузин В.С. Психология. Учебник / В.С. Кузин. – М.: АГАР, 1997.- 304 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Учебное пособие / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983.-Т.1.- 391 с., Т.2. - 316 с.
9. Максимова С. В. Творчество как феномен неадаптивной активности. Развитие творческого потенциала учащихся в системе детского дополнительного образования. Учебное пособие / Н.В. Маркиной, О.В. Верещинской. - Челябинск. Паритет-Профит, 2002. – 58с.
10. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Учебное пособие / А. Маслоу. – М.: Педагогика, 1982. - 238 с.
11. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности. Учебное пособие / В. А. Петровский. -М., 1992.-300с.
12. Пономарева Я. А. Психология интеллекта и творчества: традиции и инновации. Учебное пособие / Я.А. Пономарева. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010.- 400с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Учебное пособие / С.Л. Рубинштейн. -М.: Педагогика, 1989.- 488 с.
14. Таирова М.М. Формирование профессиональной готовности специалистов специальности дизайна швейных изделий в производственной деятельности: Дисс. канд. пед. наук: 13 00 08/ М.М. Таирова. - Худжанд. 2020.-220с.
15. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Учебное пособие / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961.-210 с.
16. Хайдеггер М. Исток художественного творения. Учебник для студентов / М. Хайдеггер. – М.: Изд-во «Академический проект». -2008.-125с.
17. Эйнштейн А. Собрание научных трудов Том 1 / Эйнштейн. -М., 1965-1967. -523с.
18. Яковлева Е.Л. Психология развития творческого потенциала личности. Учебное пособие / Е.Л. Яковлева, Д.И. Фельдштейн. - М., 1997.-193с.

ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ ДОНИШҶӮЁН БО ИСТИФОДА АЗ САНЪАТИ ОРОИШӢ-АМАЛӢ ҲАМЧУН МАСЪАЛАИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГӢ

Санъати ороишӣ - амалӣ фаннест, ки ба силсилаи фанҳои махсуси тарбияи касбии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ дохил мешавад. Барои ба инсон ёд додани эҷодкорӣ, танҳо як роҳ вуҷуд дорад: ба ӯ омӯзонидани қоидаҳои эҷодиёт, яъне он сохторҳое, ки моҳияти фаъолияти эҷодиро ташкил медиҳанд. Ҳама чизҳои дигар нақши ёрирасон доранд. Қоидаҳои мазкур инҳоянд: интиқоли мустақилонаи дониш ва маҳоратҳои қаблан андухта дар вазъияти нав; дидани масъала дар вазъияти шинос; дидани вазифаи нави объект; муайян кардани сохтори объект (масоил, мақсадҳо), дидани алтернативаи ҳалли он ё тарзи он, мутобиқан ба масъалаи нави бамиёномада омезиш додани тарзҳои қаблан азхудкардаи фаъолият.Ҳангоми рушди малакаҳои эҷодӣ робитаи байни раванди идрок ва инкишофи тафаккури эҷодии донишҷӯён, ангезаҳои фаъолият ва муносибат ба асарҳои санъатро ба назар гирифтан муҳим аст. Омезиши кори репродуктивӣ ва эҷодӣ бояд ба рушди хотира ва тафаккур, ҳам ассотсиативӣ ва ҳам мантиқӣ мусоидат кунад, ҳамчунин ба муқаррароти психикии ғайриодӣ такя кунад.

Калидвожаҳо: нақш, раванд, шахсият, эҷодкорӣ, санъати ороишӣ- амалӣ, санъат, касбият, тафаккур, муаммо, омӯзгор, маҳорат.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Декоративное искусство – практическая дисциплина, входящая в ряд специальных дисциплин профессиональной подготовки специалистов по дизайну одежды. Есть только один способ научить творчеству: научите его правилам творчества, т. е. структурам, составляющим сущность творческой деятельности. Все остальное играет вспомогательную роль. К этим правилам относятся: самостоятельный перенос ранее полученных знаний и умений в новую ситуацию, увидеть проблему в знакомой ситуации, увидеть новую функцию объекта, определить структуру объекта (проблемы, цели), увидеть альтернативу или решение в соответствии с новой задачей, сочетание ранее освоенных способов деятельности.При развитии творческих способностей важно учитывать связь процесса познания с развитием у учащихся творческого мышления, мотивации и отношения к художественным произведениям. Сочетание репродуктивной и творческой работы должно способствовать развитию памяти и мышления, как ассоциативного, так и логического, а также опираться на нестандартные мыслительные нормы.

Ключевые слова: роль, процесс, личность, творчество, декоративно- прикладное искусство, художество, профессионализм, мышление, проблема, педагог, навык

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS USING ARTS AND CRAFTS AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Decorative arts is a practical discipline that is part of a number of special disciplines for the professional training of fashion design specialists. There is only one way to teach creativity:- Teach him the rules of creativity, that is, the structures that make up the essence of creative activity. Everything else plays a supporting role. These rules include: independent transfer of previously acquired knowledge and skills to a new situation, to see a problem in a familiar situation, to see a new function of an object, to determine the structure of an object (problems, goals), to see an alternative or solution in accordance with a new task, a combination of previously mastered methods of activity .When developing creative abilities, it is important to take into account the connection between the process of cognition and the development of students' creative thinking, motivation and attitude towards works of art. The combination of reproductive and creative work should contribute to the development of memory and thinking, both associative and logical, and also be based on non-standard mental norms.

Keywords: role, process, personality, creativity, arts and crafts, art, professionalism, thinking, problem, teacher, skill

Маълумот дар бораи муаллиф:*Таирова Мавлуда Муллоҷоновна* - МДТ "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров", муаллими кафедраи технология ва методикаи таълими он. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. E-mail: **tairova.mavlyuda@mail.ru** Телефон: **92-726-22-20**

Сведение об авторе:*Таирова Мавлуда Муллоджоновна* - ГОУ «Худжанский государственный университет имени академика Б. Гафурова», преподаватель кафедры технологии и методики её обучения. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. E-mail: **tairova.mavlyuda@mail.ru** Телефон: **92-726-22-20**

Information about the author:*Tairova Mavluda Mullojonovna* - «Khujand State University named after academician B. Gafurov»**,** lecturer of the department of technology and methods of its teaching attached to the faculty of fine arts and technology under. **Address**: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: **tairova.mavlyuda@mail.ru** Phone:: **92-726-22-20**

УДК:371.840

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРОГРАММ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Хафизова Б.А.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Применение мультимедиа в обучении английскому не так широко развито у нас, как бы хотелось или ожидалось, хотя база для такого развития в РТ сформирована как на государственном уровне, так и на уровне оснащённости образовательных учреждений. Причиной этого может быть неразвитость применения технологий и незрелая педагогика в отношении использования мультимедиа в обучении иностранным языкам. Например, стоимость мультимедиа высока, и не все учебные заведения могут использовать этот инструмент. Кроме того, многие учителя не обучены к использованию мультимедиа для преподавания английского языка.

При информатизации и цифровизации учебного процесса могут быть решены методологические и педагогические проблемы, в том числе:

–доступ к исчерпывающей информации в образовании в реальном времени; повышенная мотивация к обучению; работать независимо; самоконтроль и др.;

–личностное развитие (развитие личности, эстетическое воспитание, исследовательские навыки, формирование информационной культуры и др.);

–реализация социального заказа (формирование навыков работы с компьютером и другой цифровой техники, обучение в определенной сфере и т. д.);

–совершенствование воспитательной работы (повышение качества и эффективности обучения, обеспечение мотивации к познавательной деятельности, углубление междисциплинарных связей и т. д.)

С использованием мультимедийных программ решаются задачи, которые по сути являются инновационными, способные развивать коммуникативные умения. Важнейшими из них могут быть: увеличение темпа урока; презентации, демонстрации и моделирования ситуаций; повышения активности учащихся на уроке.

К тому же, необходимо учитывать важный психологический момент: учащиеся, которые имеют доступ к современным технологиям даже в домашних условиях, привыкают воспринимать это как что-то обычное. Поскольку целью обучения английскому языку является коммуникативная деятельность, то есть практическое владение языком, в задачи учителя входит активизировать деятельность каждого ученика в процессе обучения, создать ситуации для их творческой активности. Использование современных средств, таких, как информационные программы и интернет-технологии, а также обучение в сотрудничестве и проектная методика позволяют решать эти задачи [1, с. 88-89]

Среди различных видов инноваций, как показали результаты социологического исследования, проведенного в школах СНГ, преподавателям наиболее знакомое обучение с помощью использования мультимедийных средств (66.7%).

Мы уже говорили, что технология «мультимедиа» (англ. Multi-много и media-среда) рассматривается как информационная технология обучения, интегрирующая аудиовизуальную информацию нескольких сред (текст, видео, аудио, графика, анимация и др.), реализующая интерактивный диалог пользователя с системой и разнообразные формы самостоятельной деятельности [3, с.51-52].

В принципе, учебная среда может быть любой средой. В более узком смысле этот термин стал использоваться для обозначения подготовленных учебных ландшафтов, созданных по определенным темам и для определенных групп. Среды обучения характеризуются тем, что они содержат множество возможностей для получения

знаний и что в них в значительной степени реализовано самостоятельное обучение. Открытая учебная среда сводит к минимуму ограничению и обеспечивает максимально свободный доступ как к знаниям, так и к способам обращения со знаниями.

До сих пор открытые учебные среды, скорее всего, были реализованы как виртуальные учебные пространства. Их вряд ли можно найти в «настоящих» учебных заведениях. Их настройка отнимает много времени и имеет смысл только для постоянно повторяющихся тем или для более широкой группы заинтересованных сторон. Для этого они серьезно относятся к концепции индивидуализации обучения и допускают разнообразные учебные приключения.

Возможности Мультимедийных комплексов позволяют переключить их на понимание того, что видео и разные программы успешно используются для обучения, способствуют развитию творческой активности, увлечению предметом, созданию лучших условий для освоения навыков аудирования и говорения, обеспечивающий в конце концов, эффективность усвоения материала на уроках английского языка.

Мультимедийный комплекс, предоставляя уникальные возможности для работы и творчества при значительной легкости в управлении на уроках английского языка позволяет активно привлекать его в учебный процесс, увеличивая мотивацию обучения, стимулируя творческую активность и способствуя развитию личности ребенка, расширяет его возможности представления учебной информации, которые является наиболее эффективным и экономным по времени и помогают подготовиться к сдаче тестов, экзаменов. МК является мощным инструментом, который может быть приспособлен для использования в изучении английского языка с широким диапазоном тем.

Можно выделить следующие преимущества инновационного обучения средствами МК: установления дружественной атмосферы и взаимосвязей между участниками общения; участники могут быть более независимыми и уверенными в себе; у каждого, привлеченный к работе, имеется определенное задание; могут использовать свои знания и опыт, приобретенный ранее. Мультимедийный курс представляет собой комплекс логически связанных структурированных дидактических единиц, представленных в цифровой и аналоговой форме, объединяющих все компоненты учебного процесса.

Следует отметить, что мультимедийные приложения образовательных программ (видеолекции, аудиоприложения, анимация) обеспечивают новый уровень эмоционального качества, когда ученик не только пассивно думает, но и заинтересован, внимателен, активно вовлечен в происходящее. Мультимедийные приложения с интерактивными функциями включают элемент игры в процесс обучения, снижая утомляемость в процессе обучения.

Учитывая вышеизложенное, возникает необходимость теоретического обоснования и разработки методики применения мультимедийных программ в обучении английского языка. С этой целю мы постараемся найти решения таких научно-прикладных задач:

1) определение основных этапов урока английского языка, где наиболее эффективно могут применяться мультимедиа;

2) исследование существующих в информационном пространстве МП на предмет их пригодности и эффективности в процессе обучения английскому языку;

3) выработка основных форм и методов обучения английскому языку с использованием МП;

4) формулировка отдельных предложений по расширению сферы использования и видов МП в процессе изучения английского языка.

Основными направлениями использования новых МП в обучении английскому языку считаются: наглядное представление социокультурных языковых и речевых

процессов и явлений; организация тренировки в использовании учебного материала (формирование речевых умений и языковых навыков), контроль и оценка уровня сформированности умений и навыков, хранение, сбор и обработка статистической информации; обеспечение диалога, коммуникации с помощью компьютерных сетей.

Итак, современные достижения в области новых высоких технологий открывают перед учителями иностранного языка широкие потенциалы для дальнейшего улучшения учебного процесса и повышения качества получения знаний. Употребление мультимедийных технологий в языковом образовании — это один из эффективных курсов информатизации учебного процесса. Мультимедийные программы помогут решить главную задачу языкового образования - формирование у учащихся устойчивой коммуникативной компетенции в мудром руководстве опытного учителя, но путем приложения самостоятельных усилий самого ученика.

Единственно эффективным будет использование следующих информационных ресурсов Интернета на уроках иностранного языка:• электронная почта (e-mail), телеконфереция, видеоконференция, онлайн-занятия, вебинары и т.п.;• возможность публиковать личную информацию или, другими словами, Интернет• индивидуальный вывод на сервер;• информационные каталоги (Yahoo, InfoSeek / UltraSmart, Galaxy), поисковая система (Altta, Vista, HotBob, Open Text), внутрисистемный диалог (Chat).

Развивает профессиональные навыки студентов по овладению языком путем собственного поиска с помощью компьютерных технологий с использованием различных источников информации и ресурсов. Новая информационная технология — это электронный ввод, хранение и передача различной информации. По специфике использования в процессе обучения их можно сгруппировать следующим образом:

Компьютерные обучающие программы (электронные учебники, тренажеры, репетиторы, лабораторные занятия, тест-системы). Система обучения по мультимедийным технологиям осуществляется с использованием комплекта компьютеров, видеооборудования, оптических дисков. Интеллектуально-экспертная система. Формирование базы данных. Телекоммуникационные устройства, сочетающие в себе электронную почту, телеконференции, стационарные или региональные системы связи. Электронные библиотеки. Эти технологии развиваются быстрее, чем их использование в образовании. Многие электронные письма часто используются в высших учебных заведениях. В настоящее время обмен аудиоинформацией, обмен видеоинформацией, виртуальная аудитория, клавиатуры с тематической информацией и обмен файлами.

Таким образом, коммуникативно-ориентированное обучение направлено на овладение грамматикой и лексикой изучаемого языка, а также на формирование навыков общения на иностранном языке. Формальные аспекты языка: грамматика, лексика и фонетика представлены в коммуникативном контексте, чтобы учащиеся могли сразу понять их использование в речи. Кроме того, учащимся предлагаются задания из реальной жизни, в ходе которых они развивают навыки разговорной речи на иностранном языке (аудирование, говорение, чтение, письмо).

В своей практике преподавателя языка я пробовал ряд онлайн-инструментов и выбрал несколько, которые мне и моим ученикам кажутся простыми, удобными и эффективными и которыми я пользуюсь ежедневно и с удовольствием. Это: Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, Teach this, wiki и другие. Чтобы объяснить, как мы используем соответствующий онлайн-инструмент, позвольте мне сначала рассказать, что это такое и каковы его возможности:

К примеру, Glogster EDU - ведущая глобальная образовательная платформа для творческого выражения знаний и навыков в классе и за его пределами. Сайт с помощью своих инструментов и платформы предоставляет учителям и учащимся

технологические возможности для создания мультимедийных онлайн-плакатов или так называемых «боярышников». На них можно размещать изображения, графику, текст, видео, звуковые файлы, ссылки. Боярышники могут использоваться для проектного, проблемного и творческого обучения, для визуального представления содержания обучения, представления знаний и многого другого.

Для нас более эффективной показалась программа на сайте Learningapps.org. Невероятно простой в использовании инструмент с множеством упражнений, которые учителя и учащиеся могут использовать, адаптировать или создавать с нуля, чтобы практиковать весь спектр языковых систем и навыков на любом этапе урока. LearningApps.org - это универсальный инструмент для учащихся, учителей и инструкторов, которые хотят использовать или создавать различные упражнения для отработки всего спектра языковых систем (грамматики, словарного запаса и произношения) и языковых навыков (чтение, аудирование, говорение и т. д.).

На платформе можно создавать свои собственные занятия с нуля, используя один из предоставленных шаблонов, или даже можно адаптировать уже созданные занятия. Введя ключевое слово или выбирая категорию для изучения, мы найдём занятие, которое нравится, можем «создать подобное приложение» со своими собственными идеями, а затем поделиться им с учащимися. Практические задания можно выполнить за считанные минуты, и вы можете использовать их снова, сохранив их в своей учетной записи - создание учетной записи бесплатное.

Действия LearningApps.org можно использовать с учащимися всех уровней. Мы создали, например, простое задание на сопоставление слов и картинок для учащихся с низким уровнем знаний, но там на платформе можно разработать более сложную формальную задачу по написанию писем вместо неформальной для более опытных учащихся. Когда искали готовые занятия, есть фильтр, который мы использовали для перехода от начального уровня к уровню дополнительного образования. Действия LearningApps.org можно использовать или создавать для тренировки словарного запаса, грамматики или произношения.

Существует ряд шаблонов для простых занятий, ориентированных на язык или навыки. Существуют игры и викторины, такие как сопоставление, идентификация, категоризация, заполнение пробелов, кроссворды, заполнение ответов, упорядочивание, постановка задач и задания с несколькими вариантами ответов. Можно загружать самодельные или аутентичные тексты, изображения, аудио или видео при создании или адаптации действий. Есть функция набора текста для создания аудиоконтента - полезная, если вы хотите предоставить учащимся модели для произношения. Можно добавлять отзывы и подсказки, чтобы помочь учащимся получить правильные ответы и понять, почему их ответ правильный или неправильный.

Задания можно выполнять индивидуально, а затем совместно или в парах, или группах в классе или дома. В некоторых мероприятиях LearningApps.org также есть окна чата, где учащиеся и учителя могут добавлять комментарии во время игр, а также есть несколько более сложных соревновательных задач, в которые учащиеся могут играть в группах, чтобы соревноваться друг с другом. Учащиеся не только взаимодействуют друг с другом при выполнении заданий, но и с удовольствием работают друг с другом, создавая задания для своих одноклассников. Они могут совместно выбрать тип задачи, найти подходящие материалы и продумать подсказки и отзывы.

Из-за легкости, с которой учителя и учащиеся могут создавать задания, используя видео или текст по определенному предмету, LearningApps.org является отличной платформой для создания заданий, которые учащиеся могут использовать для накопления знаний по школьным предметам. В категории «Английский как

иностранный язык» есть подкатегория «CLIL», в которой есть ряд готовых заданий, которые можно использовать как есть или адаптировать для определенной группы учащихся. Например, есть короткие видеоролики на самые разные темы. Учащиеся смотрят и выполняют предварительные, промежуточные и пост-просмотры задания, которые проверяют их понимание.

Для развития межкультурной компетенции можно работать с различными образовательными сайтами, например, Bilingua - сайтом, предлагающим речевые упражнения и курсы, организацию разговоров. Упражнения проверяют носители языка. Студенты могут участвовать в качестве преподавателей и проверять упражнения иностранцев на русском языке.

Исследования вписываются в этот подход и включают развитие цифровых компетенций, обучающих и учителей с помощью богатого технологического опыта в их педагогическом образовании с использованием смешанного обучения или мультимодального обучения (4), при этом участники взаимодействуют и создают цифровые артефакты (4), видео-кейсы (4) и участвуют в различных мультимедийных мероприятиях (4). Например, Jang (4) использовал онлайн-учебные материалы, содержащие видео, слайды, онлайн-ссылки и контент курса в сети асинхронного обучения, чтобы увидеть, есть ли разница между традиционным очным обучением и экспериментальным смешанным подходом к обучению с участием 134 учеников-учителя. Хотя не было значительных различий между контрольными и экспериментальными группами, студенты-преподаватели в экспериментальной группе выразили большее удовлетворение учебной программой и сообщили, что онлайн-обучение «сочетает в себе эффекты как традиционного обучения в классе, так и онлайн-обучения» [4, с. 859].

Литературные обзоры показывают, что при оценке различных стратегий, используемых педагогическими учебными заведениями для обучения студентов-учителей использованию цифровых мультимедийных технологий и программ в их будущей педагогической профессии, обнаруживается, что десять основных часто используемых стратегий, из которых две наиболее распространенные программные стратегии были либо полностью интегрированным подходом, либо единым технологическим курсом. Обзор показал, что подавляющее большинство исследований страдает методологическими недостатками, и английский исследователь Кай приходит к выводу, что «необходимы более тщательные и всесторонние исследования, чтобы полностью понять и оценить влияние ключевых технологических стратегий в предварительном педагогическом образовании» [5, с. 383].

Сосредоточив внимание на синтезе качественных данных о подготовке студентов-учителей в педагогическом образовании, сформируются ключевые моменты. Одними из наиболее часто повторяющихся моментов являются согласование теоретических и практических знаний с помощью мультимедийных технологий и использование моделирования педагогами. Как следствие, оказывается, что не только обучающие должны изучать технологии, но и преподаватели также должны изучать их. Для того чтобы успешно обучать учителей до начала работы использовать технологии, программы подготовки учителей должны вдумчиво учитывать все эти ключевые применение.

Рецензент: Холматова С.Д.- к.ф.н., ТГПУ имени С.Айни

ЛИТЕРАТУРА

1. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению / Е.И. Пассов. - М.: Просвещение, 1991. - 412 с.
2. Иванова Л.А. Роль средств массовой коммуникации в воспитании и социальном формировании подрастающего поколения / Л.А. Иванова // Вопросы педагогического образования. Вып.16. - Иркутск: ИПКРО, 2005.

3. BUILDING A RESILIENT GENERATION IN EUROPE AND CENTRAL ASIA Youth views on lifelong learning, inclusion, and the green transition: https://www.etf.europa.eu/en/news-and-events/news/digitalisation-and-central-asia 21st CENTURY TECHNOLOGIES - OECD.
4. Carlsson, U. What is Media and Information Literacy?(Media Literacy for Children, Young People, Adults and Media Educators). In: Carlsson, U., Feilitzen, C. von (Eds.). In: In the Service of Young People? Studies and Reflections on Media in the Digital Age. Goteborg: The International Clearinghouse on Children, Youth and Media. – Nordicom, 2006. - P.350.
5. Dunleavy, Patrick and Margetts, Helen () The second wave of digital era governance. - USA, 2010. - P.3 (Unpublished) This version available at: http://eprints.lse.ac.uk/27684/
6. Что такое Интернет? Информационные и коммуникационные технологии в образовании // Кушниренко А. Г., Леонов А. Г., Кузьменко М. А. и т. Д. Информатика и образование. – 1998. - № 5, 7.
7. Шак Т.Ф. Медиаобразование для музыкантов / Т.Ф. Шак // Высшее образование в России. - 2004. - № 8. - С.46-48.
8. Шариков А.В. Концепция медиаобразования во второй ступени средней образовательной школы / А.В. Шариков. - М.: Академия педагогических наук СССР, 1991. - 23 с.
9. Шариков А.В. На пути гармонизации медиа и общества (медиаресурсы и медиаобразование в школах Самары) / А.В. Шариков, С.Н. Фазульянова, Е.В. Петрушкина. - Самара, 2006. - 50 с.
10. Шишкина М.П. Тенденции развития и использования информационных технологий в контексте формирования образовательной среды [Электронный ресурс] // Информационные технологии и средства обучения. - Вып. 1. - 2006. - Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ru/e-journals/ITZN/em1/emg.html.
11. Школа цифровой грамотности, режим доступа: https://urok.1sept.ru
12. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: Проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. - М.: Молодая гвардия, 1982. - 287 с.
13. Педагогические технологии. Под общ. Ред. В.С. Кукушкина. – М.: Ростов н/д.: Феникс, 2006. – 336 с.
14. Послание Президента Республики Таджикистан от 24 апреля 2010 года.
15. Пралиев С.Ж. Теоретико-методологические основы (концепция) формирования информационной образовательной среды КазНПУ им Абая. Монография / С.Ж. Пралиев, Е.Ы. Бидайбеков, В.В. Гриншкун. - Алматы: КазНПУ им. Абая, 2010. – 140 с.

ИСТИФОДАИ БАРНОМАҲОИ МУЛТИМЕДӢ ҲАМЧУН УСУЛИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола масъалаи истифодаи барномаҳои мултимедиявӣ ҳамчун усули инноватсионии таълими забони англисӣ (дар муассисаҳои таълимии педагогӣ) баррасӣ шудааст. Муаллиф истифодаи оқилонаи барномаҳои чандрасонаӣ дар омӯзиши забони хориҷиро яке аз роҳҳои навсозии таҳсилоти миёна ва олӣ медонад. Ба андешаи муаллиф, таълими забони англисӣ ба истифодаи комплексии технологияҳо тавассути истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ бо мақсади ташаккул додани муҳити зарурии таълимии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос ёфтааст. Муаллиф бар он назар аст, ки бо истифода аз барномаҳои мултимедиявӣ вазифаҳое ҳал карда мешаванд, ки аслан навоварона буда, қобилияти инкишоф додани малакаҳои муошират доранд. Ба андешаи муаллиф, муҳимтарини онҳо метавонад инҳо бошанд: баланд бардоштани суръати дарс; презентатсияҳо, намоишҳо ва симулятсияи ҳолатҳо; баланд бардоштани фаъолияти хонандагон дар дарс. Аз ҷумла, ӯ тавсия медиҳад, ки дар дарси забони хориҷӣ аз почтаи электронӣ (почтаи электронӣ), телеконференсия, видеоконфронс, онлайн дарсҳо, вебинарҳо ва ғайра сар карда, то феҳристҳои иттилоотӣ (Yahoo, InfoSeek/ UltraSmart, Galaxy) ва муҳаррикҳои ҷустуҷӯӣ (Altta, Vista, HotBob, Open Text) ва ҳатто муколамаи дохили система (Чат). Муаллиф инчунин дар бораи платформаҳо ва абзорҳои онлайн маълумоти муфассал медиҳад, аз қабили: Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki ва ғайра. Хулосаи муаллиф ин аст, ки яке аз лаҳзаҳои бештар такроршаванда ҳамоҳангсозии донишҳои назариявию амалӣ бо ёрии технологияҳои чандрасонаӣ ва истифодаи моделсозӣ аз ҷониби омӯзгорон мебошад. Дар натиҷа, маълум мешавад, ки на танҳо омӯзгорон бояд технологияро омӯзанд, балки омӯзгорон низ бояд онро омӯзанд.

Калидвожаҳо: барномаҳои чандрасонаӣ, усули инноватсионӣ, истифодаи чандрасонаӣ, муҳити иттилоотию коммуникатсионӣ, малакаҳои муошират, презентатсия, намоиш, моделсозӣ, почтаи электронӣ, Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРОГРАММ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается проблема использование мультимедийных программ как инновационный метод в обучении английского языка (в педагогических учебных заведениях). Автор в качестве одного из путей модернизации среднего и высшего образования рассматривает рациональное использование мультимедийных программ при изучение иностранного языка. По словам автора, обучение английскому языку опирается на комплексное применение технологий путём использования мультимедийных технологий с целью формирования необходимого образовательного информационно коммуникативной среды. Автор соглашается с тем, что с использованием мультимедийных программ решаются, задачи, которые по сути являются инновационными, способные развивать коммуникативных способностей. По словам автора, важнейшими из них могут быть: увеличение темпа урока; презентации, демонстрации и моделирования ситуаций; повышения активности учащихся на уроке. Он, в частности, рекомендует использование информационных ресурсов Интернета на уроках иностранного языка, начиная от электронной почты (e-mail), телеконференцию, видеоконференцию, онлайн занятия, вебинары и т.п., до применения информационных каталогов (Yahoo, InfoSeek / UltraSmart, Galaxy) и поисковых систем (Altta, Vista, HotBob, Open Text) и даже внутрисистемный диалог (Chat). Автор также даёт некоторую подробную информацию о платформах и онлайн-инструментах, таких как: Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learning apps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki и другие. Выводы автора заключаются в том, что одними из наиболее часто повторяющихся моментов являются согласование теоретических и практических знаний с помощью мультимедийных технологий и использование моделирования педагогами. Как следствие, оказывается, что не только обучающие должны изучать технологии, но и преподаватели также должны изучать их.

Ключевые слова: мультимедийные программы, инновационный метод, использования мультимедиа, информационно-коммуникативная среда, коммуникативные способности, презентация, демонстрация, моделирования, e-mail, Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki и другие.

THE USE OF MULTIMEDIA PROGRAMS AS AN INNOVATIVE METHOD IN TEACHING ENGLISH

The article examines the problem of using multimedia programs as an innovative method in teaching English (in pedagogical educational institutions). The author considers the rational use of multimedia programs in the study of a foreign language as one of the ways to modernize secondary and higher education. According to the author, teaching English is based on the complex application of technologies through the use of multimedia technologies in order to form the necessary educational information and communication environment. The author agrees that with the use of multimedia programs, problems are solved, which are essentially innovative, capable of developing communication skills. According to the author, the most important of them may be: increasing the pace of the lesson; presentations, demonstrations and simulation of situations; increasing the activity of students in the lesson. In particular, he recommends the use of Internet information resources in foreign language lessons, ranging from e-mail (e-mail), teleconference, videoconference, online classes, webinars, etc., to the use of information catalogs (Yahoo, InfoSeek / UltraSmart, Galaxy) and search engines (Altta, Vista, HotBob, Open Text) and even an in-system dialogue (Chat). The author also gives some detailed information about platforms and online tools such as: Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki and others. The author's conclusions are that one of the most frequently repeated moments is the coordination of theoretical and practical knowledge with the help of multimedia technologies and the use of modeling by teachers. As a consequence, it turns out that not only educators need to learn technology, but educators also need to learn it.

Key words: multimedia programs, innovative method, use of multimedia, information and communication environment, communication skills, presentation, demonstration, modeling, e-mail, Glogster EDU, Vocaroo, Linoit, Learningapps.org, English Exercises.org, Quizlet, wiki other.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Хафизова Барно Амиралиевна*** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, муаллими калони кафедраи услубшиносӣ ва назарияи тарҷумаи факултети забони англисӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 121

Сведение об авторе: ***Хафизова Барно Амиралиевна*** - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, старший преподаватель кафедры теории перевода и стилистики факультета английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Information about the author: ***Khafizova Barno Amiralievna*** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Senior Lecturer of the Department of Theory of Translation and Stylistic, English Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. **919-50-35-00**

УДК:371.847

ТЕКСТ КАК ОСОБАЯ ФОРМА КОММУНИКАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Файзуллоева Ф.М.
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки

Монологическая речь как одна из разновидностей устной речи имеет свои специфические черты. Она характеризуется плановостью, связностью, логичностью, последовательностью. Монологу свойственна развернутость предложений и развернутость высказанной мысли, которая обеспечивается последовательной связью предложений между собой. При обучении навыкам неподготовленной монологической речи необходимо использовать тексты по специальности, так как на основе них развиваются навыки тематически подготовленной речи, при которой наличествует подготовленная речь с элементами переработки заданного содержания и изменения языкового материала для новой цели. Данная форма сближается по своим параметрам с неподготовленной речью, возможны собственная интерпретация, трансформация предложений и др. Становится очевидным, что тематически подготовленная речь может явиться связующим звеном, предполагающим переход от подготовленной к неподготовленной речи.

Специфика научной монологической речи проявляется, прежде всего, в коммуникативном аспекте, в существовании определенной содержательной значимости и рассматривается как форма речевого взаимодействия, особенности которой обусловлены условиями и сферой профессионального общения. Научная монологическая речь характеризуется прагматической направленностью, связностью, содержательностью, последовательностью изложения, а также композиционной структурой и преобладанием определенных лексико-грамматических средств.

Поскольку монологическая речь есть средство передачи информации, то она включает функционально-смысловые типы речи. В связи с этим, овладеть данными типами речи студенты национальных групп неязыковых факультетов смогут при целенаправленной работе над функционально-смысловыми типами речи: повествование, описание, рассуждение, организации на их основе системы упражнений, направленных на выработку русской монологической научной речи.

При обучении профессионально-направленной монологической речи особое значение имеет исследование монолога как психолингвистического феномена, обладающего определенными лингвистическими и психологическими характеристиками, имевшего свой предмет, продукт, свою структуру, средства и специфические особенности формирования и функционирования. Процесс изучения русского языка вызывает у студентов национальных групп глубокий интерес в силу практической необходимости овладения им. Успех в приобретении навыков и в развитии способностей студентов - таджиков находится в непосредственной зависимости от интереса, проявляемого ими к предмету, от подбора значимого для них материала и заданий. Таким учебным материалом являются тексты по специальности.

Организуя обучение монологической речи студентов национальных групп необходимо анализировать тексты с точки зрения их принадлежности к определенному функционально-смысловому типу речи. Предметом анализа при обучении должны быть, в первую очередь, черты, специфичные для жанровых разновидностей: способ преобразования исходного текста, композиционное строение и клишированный лексико - грамматический материал. Тексты целесообразно представить в системе, каждый элемент которой являлся бы текстом-типом. Обладая композиционной и

структурной стабильностью, такие тексты будут способствовать развитию у учащихся навыков антиципации.

Обучение профессионально - направленной монологической речи студентов - таджиков связано с определением необходимого объема и содержания учебного материала. Для этого целесообразно создать модель учебной деятельности, которая позволит придать системность и последовательность, соотношение отдельных видов и типов упражнений, выполняемых в опоре на содержание специальных текстов, допускать определенные вариации в зависимости от уровня подготовки студентов от их индивидуальных и типологических особенностей. Вариативность модели может проявляться в зависимости от типологии трудностей, с которыми сталкиваются студенты - таджики, используя профессионально -направленную речь.

Основу обучения устной моногической речи студентов неязыковых факультетов должен составить специальный текст, что позволит обеспечить практическую направленность в обучении студентов - таджиков русскому языку. На этом мнении сходятся и авторы ряда исследований. Умело подобранный текст является базой для развития связной речи, конкретным наглядным примером употребления изучаемых грамматических категорий.

Изучение научного текста опирается на исследования общей лингвистики текста и на достижения функциональной стилистики.

Развитие монологической речи на материале текстов должно быть организовано таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы. При этом следует иметь в виду то, что эффективность любого выказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль, но также изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая при этом необходимые средства связи. Для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации. Речевая ситуация понимается как «совокупность» условий, речевых и неречевых, необходимых и достаточных для того, чтобы осуществить речевое действие по намеченному плану. Для порождения адекватного высказывания студент должен ориентироваться в оценке нелингвистических факторов, формирующих ситуацию, содержание высказывания и определяющих выбор языковых средств, и усвоить значение единиц языка, обеспечивающих коммуникативное задание. Именно поэтому ситуативно-тематическая организация предполагает перечисление ситуаций общения, выявление актуальных тем, определение конечного списка речевых интенций, отраженных учебными текстами и наиболее типичных, частотных и коммуникативно ценных лексико - синтаксических манифестациях [6, с.36].

Дифференциация речи на разновидности обусловлена различиями в их экстралингвистических основах. За последнее время появилось много работ, посвященных изучению функциональных особенностей научного стиля. Исследование этого вопроса представляет не только теоретический, но и практический интерес, так как от изучения особенностей научного стиля зависит успешность обучения.

Содержанием научной литературы является точное и систематическое изложение научных фактов, идей, законов, описание и анализ явлений и процессов, доказательство определенных положений. Поэтому для научного стиля характерно значительное своеобразие применения языковых средств, принадлежащих общелитературному

языку, специфический выбор и организация синтаксических структур, грамматики и лексики.

В зависимости от содержания деятельности человека в области науки отбираются языковые средства в научном стиле. Именно специфика этой деятельности позволяет установить закономерности речевого отбора и функциональные задачи данного стиля. Сам предмет науки, ее значение, ее специфика, а также характер научного, т.е. отвлеченного мышления обуславливают систему избираемых для выражения теоретической мысли речевых средств, которые создают стилистическую окраску особого характера, присущую только соответствующей области деятельности и общения» [3, с.18]. Содержание научного мышления влияет на отбор языковых средств, которые в данном контексте получают иное функциональное назначение, приобретают ту функционально-специфическую окраску, которая характерна в научном стиле.

На сверхфразовом уровне специфика научного стиля проявляется в том, что указанные категории (связность, членимость) испытывают влияние стиля и оказываются функционально обусловленными.

Отличительным свойством научного текста является его ориентированность на сугубо информативный аспект коммуникации. Как мы отметили выше, для каждого типа текста имеются свои специфические признаки. Структура научного текста, его элементы влияют на научную и мировоззренческую концепцию читающего. Информационная ценность каждого научного текста зависит от его соответствия основным принципам:

1). принципу качества, согласно которому отправитель передает только ту информацию, которую он считает достоверной;

2). принципу количества, согласно которому текст не должен передавать большой объем информации, чем тот, который необходимо передать в данном контексте;

3).принципу относительности, который гласит, что всякая информация, передаваемая с помощью текста, носит относительный характер, т.е. оценивается либо относительно других текстов, либо относительно контекста ситуации;

4). принципу способа изложения, который требует, чтобы текст был упорядочен и лишен двусмысленности. [10, с.50].

Для научного текста важным признаком является целенаправленность и прагматическая установка. Как известно, задача всякого текста сводится к попытке автора оказать информационное воздействие на читающего. Коммуникативная направленность научного текста, его нацеленность на навязывание читающему определенной научной информации является его основным свойством. Каждое отдельное предложение обладает субъективно – предикативной природой, которая воплощается в ремо - тематической структуре всего текста, составляя его динамический аспект. При создании научного текста проблема изменения научной точки зрения читающего на предмет или же изменение объема известной ему информации является важным составляющим структуры текста. Прагматическая значимость научного текста заключается в содержащейся в нем научной информации, в рамках которой происходит ее коммуникативная реализация, при которой до конца раскроется ее информационный потенциал.

Любой текст обладает особым свойством передавать информацию, объем которой изменяется от наименьшего к наибольшему. Текст представляет собой особую форму запечатления заочного акта коммуникации, а в ходе акта коммуникации всегда имеет место изменение объема информации от наименьшего на входе, т.е. в начале акта коммуникации, до наибольшего на выходе, т.е. по окончании акта коммуникации. Выделение в тексте таких единиц, за пределами которых имеет место уменьшение объема переданной информации, невозможно. Общую прогрессивную направленность текста обеспечивает грамматическая категория текста, которая носит название

перспективности. Ведь общая прогрессивная направленность текста обеспечивает выявление его итоговых информационных параметров, отличных от тех начальных информационных параметров, которые были приняты за точку отсчета.

Для научного текста характерно преобладание конкретного фактического элемента. Однако имеет место довольно значительная доля предполагаемого. Научный текст передает информацию двух типов: абсолютно достоверную, базирующуюся на известных фактах или же доказанных гипотезах и гипотетическую, передающую суть нерешенной и актуальной проблемы.

Весь процесс создания научного текста представляет собой попытку превращения информации второго типа в информацию первого типа. Прагматическая цель научного теста достигается в тех случаях, когда объект накопленной отправителем достоверной информации будет достаточен для осуществления этого превращения.

Каждый текст состоит обычно из нескольких микро высказываний, или субъектов. Членение текста на высказывания – это и есть процесс его сегментации на более мелкие структурно - смысловые единицы, каждая из которых в свою очередь отличается относительной целостностью, связностью, завершенностью [8, с. 128]. В научном тексте также каждое входящее в его состав единство может содержать относительно самостоятельную научную и информационную ценность. Для воспроизведения научной информации, создания самостоятельной научной теории, необходимо привлечь внимание студентов к тем вопросам, которые требуют изучения и осмысления, в связи с чем необходимо развитие умений воспроизводить и интерпретировать научную информацию.

При научном творчестве последовательное изложение материала и, следовательно, постепенное увеличение объема передаваемой информации является основным условием реализации прагматической задачи. Доказательность изложения во многом зависит от того, в каком порядке приводятся те или иные аргументы. В то же время композиционная структура научного текста носит заданный характер. Непременными ее элементами являются:

1) исходные данные, 2) формулировка гипотезы или рассматриваемой проблемы, 3) доказательство, 4) практический анализ материала, подтверждающий достоверность доказательств, 5) краткие выводы. Комбинаторика единиц, составляющих научный текст, не может носить случайный характер, поскольку она изначально обусловлена данностью его композиционной структуры [10, с. 36].

В целях эффективной организации работы по развитию и совершенствованию профессионально направленной русской речи студентов-историков национальных групп необходимо знать особенности данного функционального стиля речи. Справедливо замечание О.Д.Митрофановой, что «научной речи (коммуникативному использованию грамматики и лексики) надо обучать специально» [8, с.128]. Реализация такого методического подхода требует лингво -статистического анализа того дидактического материала, который представляется профессионально важным для будущего специалиста. Это нужно для того, чтобы на основе отбора наиболее распространенных синтаксических конструкций и профессиональной лексики создать такой учебно-методический материал, который представляется актуальным при обучении студентов языку специальности.

Обучение профессионально-направленной монологической речи должно проходить на основе текстов по специальности. Вопрос о том, на материале каких текстов - узкоспециальных, общенаучных, научно-популярных - проводить обучение также является пока до конца нерешенным. Ряд ученых методистов считает нецелесообразным использование общенаучных текстов в учебном процессе. «Работа же с общетехническими текстами носит однобокий характер: помогает осваивать

общенаучную лексику, но может ничего не дать для накопления запаса специальной терминологии» [5, с. 116].

Об использовании научно-популярных текстов также нет однозначного ответа. Так Фудель Н. С. считает, что «научно -популярные тексты, в силу большей по сравнению с собственно - научной речью близостью синтаксиса и лексики к нормам повседневной общелитературной речи, позволяют более широко проводить практику по грамматике, чем, например, на материале узкоспециальных текстов или художественных произведений»[9, с. 113]. Аналогичную точку зрения выражает Бубинене И.К. «Научно-популярная литература является тем полезным материалом, на котором можно развивать навыки устной формы» [1, с. 66].

Однако другие исследователи считают, что в ней могут иметься трудные для понимания… эмоционально-образные и субъективно-оценочные средства, а также иностилевые включения. По мнению О.А. Лаптевой научно-популярный текст «не может научить языку специальности. В нем много лишнего для студента - нефилолога того, что ему потом не встретится в его речевой деятельности» [4, с.17].

Эти тексты очень увлекательны и по содержанию, тематика их различна, они служат средством ознакомления с различными достижениями в области науки, о жизни великих ученых. Целесообразно на занятиях по русскому языку на нефилологических факультетах использовать научно-популярные тексты. Научно - популярные тексты не только увлекательны в содержательном плане, а также они являются ценным материалом для закрепления изучаемых грамматических явлений. Данные тексты следует использовать на начальном этапе обучения языку специальности, на более продвинутом этапе использовать на практических занятиях по русскому языку узкоспециальные тексты. Целесообразно использовать тексты, информация которых известна учащимся, изучалась в школе на родном языке. На занятиях по русскому языку она используется для обучения оформлению мыслей на родном языке. Одна из трудностей речевого высказывания – план содержания – снята, и учащиеся имеют возможность оформления ситуативных высказываний на русском языке -посреднике, выделять «критические точки» этих сопоставлений и, таким образом, учить их построению на материале, который затем используется в учебной деятельности» [2, с.206]. Такой материал, отражающий особенности языка науки на родном языке, облегчит работу по усвоению лексико-грамматических особенностей русской научной речи. На продвинутом этапе целесообразно использовать тексты из вузовских учебников по специальности.

Тексты, отобранные для занятий по русского языку, должны быть отобраны только по одной конкретной специальности, должны подбираться из стабильных учебников, из научно-популярных изданий, они должны отражать все представленные в научном стиле функционально-смысловые типы организации текстов (описание, повествование, рассуждение), тексты должны быть доступны в языковом плане и представлять собой довольно протяженные, законченные в смысловом отношении отрезки, сохраняющие все характеристики, композиционно-смысловой структуры оригинального текста.

Хульбук - столица древнего Хатлона. Область между Джарьябом (Кокча) и Вахшем в древности носила название Хатлон-Хутталон и насчитывала 12 больших городов. Самой важной частью этой области была узкая, но плодородная долина реки Сурхоб и ее притока Яхсу (Бахшу). Географическое положение Хатлона приходится на область Афгано-Таджикской депрессии, которая заполнена веерообразно расходящимися невысокими горами. Самая полноводная река южного Таджикистана - Пяндж, течет с востока на запад и является южной границей Хатлона. Реки Сурхоб и Яхсу текут на юг.

Археологические памятники расположены по берегам рек и их притоков. Сведения о городах Хатлона, относящиеся к эллинистическому времени, касаются только столицы Хатлона - Хульбука. Птолемей приводит название Хульбисса, которое идентифицируют с именем столицы Хатлона, IX - X вв. Он характеризуется как многолюдный город, окруженный садами, с постройками из жженого кирпича.

Столица Хатлона – Хульбук, размещалась на территории современного кишлака Курбан - Шеид. Сам кишлак Курбан - Шеид существует недавно и название у него было раньше другое, вот какое именно, старики не помнят. Современное название связано с внедрением здесь ислама.

Хульбук расположен на первой террасе реки Сурхоб, обтекающей ее с трех сторон. Первоначальная площадь 280 га, сохранившаяся до недавнего времени - 70 га. Городище, окруженное в древности стенами, имело крутой пандусный въезд с северо-запада. Во всхолмленной западной части находились усадьбы. Район сплошной городской застройки расположен на террасе, занимающей северную, восточную и южную стороны.

(Ю. Яъкубов, Э. Гуломова «Хульбук -столица древнего Хатлона»)

Задание 1. Разделите текст на смысловые части. Найдите основную информацию в смысловой части текста.

Задание 2. Пересказать текст.

Задание 3. Определить значение незнакомых слов по словарю.

Упражнение 1. Выписать из текста определения.

Упражнение 2. Какие города древнего Хульбука вам известны.

*Упражнение 3.*Каникулы вы решили провести в Хульбуке. Опишите, как вы будете добираться из родного города до места отдыха. Какой вид транспорта вы выберете и почему?

Государство Саманидов. В конце IX века на территории Таджикистана существовало несколько феодальных государств, которые враждовали друг с другом.

В 874 году эмиром Бухары становится полководец Исмоил Сомони. Исмоил был умным политиком. Он вел завоевательные войны в Центральной Азии и вскоре создал большое государство, куда входила часть Ирана и весь северный Афганистан.

Саманидское государство было феодальным государством. Власть принадлежала эмиру. Большую роль в государстве Саманидов играло мусульманское духовенство.

В середине X века феодальное государство Саманидов начало слабеть и в конце века оно перестало существовать.

В IX - X веках Средняя Азия переживала экономический и культурный подъем. Успешно развивались сельское хозяйство, ремёсла, торговля. Росли города. Столицей Саманидского государства была Бухара – в то время – один из крупнейших городов Азии. На базарах среднеазиатских городов можно было купить товары из Индии, Китая, Египта, Европы.

В X - веке в Бухаре и в других городах Средней Азии работали многие известные ученые, среди них – Мухаммед бен – аль – Хорезми, создатель алгебры, философ аль – Фараби, выдающийся ученый Абуали ибн Сино, автор огромного труда по медицине – «Канон врачебной науки». Ученые Средней Азии внесли огромный вклад в мировую науку.В то время начала развиваться национальная таджикская поэзия. «Отцом» таджикской поэзии часто называют Абуабдуллоха Рудаки. Другой великий поэт – Фирдоуси, автор «Шахнаме», в котором рассказывается история Ирана и Средней Азии.

В X - веке завершилось формирование таджикской нации. Главную роль в этом сыграл процесс образования единого языка.

Таджикский язык или «дари» стал языком литературы и искусства

(языком науки был арабский язык). Политическое, экономическое и культурное сложение таджикского народа при Саманидах – итог многовекового пути всех предков таджикской нации.

Задание 1. Составьте вопросный, назывной, тезисный план текста для пересказа содержания текста.

Задание 2. Укажите, сколько абзацев в тексте. Составьте вопросы к абзацам.

Задание 3. Выделите в каждом абзаце предложения, содержащие главную информацию. Сформулируйте вопросы к некоторым из выделенных вами предложений.

Задание 4. Прочитайте текст с соблюдением орфоэпических и интонационных норм произношения.

Задание 5. Ответьте на вопросы к тексту:

1.Кем был Исмоил Сомони? Как создал он большое государство?

2.Кому принадлежала власть в государстве Саманидов?

3.Какой город был столицей государства Саманидов?

4.Каких выдающихся ученых Средней Азии IX – X вв. вы знаете?

5.Что сыграло главную роль в процессе формирования таджикской нации?

Саиджон Назаров – наш земляк.Саиджон Назаров родился в 1902 году в кишлаке Офтоблико в семье дехканина. Матери не стало, когда ему было 7 лет. Он рос с отцом и получил его воспитание. Когда ему было 10 лет, он ушел из дома и стал работать в богатой семье батраком. До революции он продолжал батрачество и только после революции стал распознавать сущность учёбы и знания. Ещё с детства он проходил школу жизни и мужества, немного знал арабский алфавит, когда учился в старой школе. Революцию принял с должным мужеством. Ещё ребенком он знал несправедливость, горечь жизни беззаконие, и поэтому новый строй он принял с радостью, и началась новая, прекрасная жизнь. Беспрерывная борьба с басмачами, становление нового строя, каждодневная помощь простому народу, тяжёлая работа вывела его из себя и испортила здоровье.

Во время гражданской войны несколько раз был ранен, воевал плечом к плечу с Фрунзе, писателем Топольским, гнал басмачей.

После гражданской войны Саиджон Назаров работал в правоохранительных органах, был Министром легкой промышленности Таджикистана, был Секретарем Муминабадского района, был Секретарем городского Совета и т. д.

В 1944 году заболел тифом и 12 июня 1944 года его не стало.

Саиджон Назаров был хорошим и добрым отцом, с очень жестким, стальным характером, строгим к детям и семье, но в то же время справедливым, добродушным, смелым, бесстрашным, отзывчивым, дальновидным, внимательным, умел понимать и чувствовать собеседника. Дружил с А. Лахути, И. Васильковым.

Задание 1. Прочитайте текст, объясните незнакомую лексику.

Задание 2. Напишите назывной план текста. Опираясь на план и используя необходимые связующие средства, перескажите текст;

Задание 3. Сформулируйте тему прочитанного текста;

Задание 4. Составьте сокращенный вариант текста, опустив в нем предложения и часть предложений, не несущих основную информацию;

Задание 5. Выписать из текста существительные.

Задание 6. Пересказать текст.

Обучение воспроизведению монологической речи должно осуществляться на основе текстов по специальности, так как в них характерны стилеобразующие черты собственно научной речи (абстрактность, логичность, объективность, точность, номинативность, безэмоциональность) и закономерности строения текста. Для восприятия и воспроизведения научного текста представляются важными такие

категории текста, как членимость и связность. В этой связи особое внимание студентов следует обращать на связность текста и его членимость на микротексты.

Одним из наиболее важных аспектов обучения русскому языку студентов - нефилологов является формирование у них русской профессионально-направленной речи. Коммуникативные задачи при обучении русскому языку могут быть реализованы главным образом на уровне монологического высказывания. В связи с этим, обучение студентов национальных групп русскому языку с учетом специальности связано, в первую очередь, с развитием монологической речи, как результата научного мышления, и поэтому требующего высокой профессиональной и речевой компетенции, определенного уровня интеллектуального развития и общей культуры. Обучать монологическому высказыванию необходимо посредством обучения построению монологических высказываний четко выраженной профессионально-значимой тематики. Именно такими высказываниями организуется профессионально - направленная речь, в процессе которой реализуется монолог как форма профессионального общения специалистов определенной области, которыми становятся студенты неязыковых факультетов после окончания.

Работа по развитию и совершенствованию профессионально-направленной монологической речи студентов национальных групп неязыковых факультетов на текстах по специальности предполагает обогащение речи студентов профессиональной лексикой, закрепление их грамматических знаний, развитие и совершенствование умений и навыков извлечения научной информации из стилистически дифференцированного текста.

Рецензент: Ходжиматова Г.М.- д.п.н., профессор ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Бубинене И.К. Отбор учебного материала при обучении русскому языку студентов медиков / И.К. Бубинене // Сб. статей по методике преподавания русского языка в вузах союзных республик. – Вып. 1. – М.: Высшая школа, 1978. - С. 66 - 70.
2. Городилова, Г.Г. Обучение речи и технические средства / Г.Г. Городилова. – М.: Русский язык, 1979. - 206 с.
3. Кондрашова Е.А. Совершенствование русской речи студентов-таджиков исторического факультета в связи с изучением конструкций, выражающих объектные отношения: Автореф. дис…канд. пед. наук / Е.А. Кондрашова. – М., 1984. – 18 с.
4. Лаптева О. А. Лингвистические вопросы обучения русскому языку в неязыковом вузе / О. А. Лаптева //Обучение иностранных студентов русскому научному стилю. - Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1984. – С. 9-17.
5. Мальчевская Т.Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации//Особенности стиля научного изложения.- М., 1976.- С.104-116.
6. Миролюбов А. А. Разработка теоретических вопросов системы управлений в советской методике обучения иностранным языкам //Актуальные вопросы методики обучения иностранным языкам. Под ред. Клименко Л.А., Миролюбова А.А. – М.: Педагогика, 1973. - С. 36 - 46.
7. Мистрик Й. Математико- статистические методы в стилистике / Й. Мистрик // Вопросы языкознания, 1967.- №3.- С.42-52
8. Митрофанова О. Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О. Д. Митрофанова. – М.: Русский язык, 1985. – 128 с.
9. Фудель, Н.С. Научно-популярный жанр (к вопросу о возможностях его использования в практике преподавания русского языка иностранцам). // Вопросы стилистики в преподавании русского языка иностранцам / Н.С.Фудель, А.Н. Васильева. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1972. - С. 96 -113.
10. Чулкова В. С. Проблема интеграции научного текста// Функциональный стиль научной прозы, Проблемы лингвистики и методики преподавания / В. С. Чулкова. - М.: Наука, 1980.-С.36 – 50.
11. Шубин, Э.П. Типология тренировочных устных упражнений [Текст] / Э.П.Шубин // Иностранные языки в школе. – 1965. №1. - С. 13 -20.
12. .Щерба Л.В. Преподавание языка в школе: Общие вопросы методики: Учебное пособие для студ. филолог. фак..-3-е изд., исп. и доп.- СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, М.: Издательский центр «Академия», 2002.-160 с.
13. Якубинский Л.П. О диалогической речи//Русская речь/ Под ред. Л.В. Щербы-1923.- С. 96-194.

МАТН ҲАМЧУН ШАКЛИ МАХСУСИ МУОШИРАТ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Раванди омӯзиши забони русӣ бо сабаби зарурати амалии аз худ кардани он дар байни донишҷӯёни гурӯҳҳои миллӣ таваҷҷуҳи амиқро ба вуҷуд меорад. Муваффақият дар ба даст овардани малака ва рушди қобилиятҳои донишҷӯёни тоҷик бевосита аз шавқи онҳо ба фан, интихоби мавод ва супоришҳои барои онҳо пурмазмун вобаста аст. Матнҳои тахассусӣ чунин маводи таълимӣ мебошанд.Муаллифи мақола чунин мешуморад, ки муаррифии матнҳо дар система, ки ҳар як унсури он як навъи матн бошад, тавсия дода мешавад. Бо доштани устувории таркибӣ ва сохторӣ, ин гуна матнҳо ба рушди малакаҳои донишҷӯён мусоидат мекунанд.Ба ақидаи муаллиф, матни махсус бояд асоси таълими нутқи монологии шифоҳии донишҷӯёни факултаҳои ғайрилингвистиро ташкил диҳад ва ба омӯзиши забони русии донишҷӯёни тоҷик тамоюли амалӣ фароҳам орад. Матни моҳирона интихобшуда асоси рушди нутқи ҳамоҳанг, намунаи возеҳи истифодаи категорияҳои грамматикии омӯхташуда мебошад. Инкишофи нутқи монологӣ дар асоси маводи матнҳо бояд тавре ташкил карда шавад, ки донишҷӯён малакаҳои зарурии нутқро барои сохтани баёнияи монологӣ дар мавзуъҳои муайян аз худ кунанд. Дар назар доштан лозим аст, ки самаранокии ҳар як ифода на танҳо аз он вобаста аст, ки гӯянда чӣ гуна аз ҷиҳати грамматикӣ дуруст фикр баён карда тавонад, балки инчунин мундариҷаро бо пайдарпайии дурусти мантиқӣ муаррифӣ кунад, фикрҳои инфиродиро ба як матни ягона ҳангоми дуруст интихоб кардани воситаҳои зарурии муошират муттаҳид созад. Барои сохтани изҳороти монологӣ бояд малакаҳои зарурии маърифатӣ ва забониро доро буд, ки барои фаҳмидани вобастагии семантикӣ ва сохторӣ байни ҷумлаҳои инфиродӣ, қисмҳои матн ва инчунин интихобан истифода бурдани воситаҳои забонӣ дар нутқи мушаххас кумак кунанд. Муаллиф чунин мешуморад, ки барои тавлиди нутқи мувофиқ донишҷӯ бояд дар арзёбии омилҳои ғайрилингвистӣ, ки вазъият, мундариҷаи гуфторро ташаккул медиҳад ва интихоби воситаҳои забонӣ ва азхудкунии воҳидҳои забонро муайян мекунад, истифода барад, ки вазифаи коммуникатсиониро таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: матн, шавқ, мавод, мақсаднок, махсус, инкишоф, малака, таъмин кардан, самт, мисол, нутқ.

ТЕКСТ КАК ОСОБАЯ ФОРМА КОММУНИКАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Процесс изучения русского языка вызывает у студентов национальных групп глубокий интерес в силу практической необходимости овладения им. Успех в приобретении навыков и в развитии способностей студентов - таджиков находится в непосредственной зависимости от интереса, проявляемого ими к предмету, от подбора значимого для них материала и заданий. Таким учебным материалом являются тексты по специальности.Автор статьи считает, что тексты целесообразно представить в системе, каждый элемент которой являлся бы текстом-типом. Обладая композиционной и структурной стабильностью, такие тексты будут способствовать развитию у учащихся навыков антиципации. По мнению автора, основу обучения устной моногической речи студентов неязыковых факультетов должен составить специальный текст, что позволит обеспечить практическую направленность в обучении студентов- таджиков русскому языку. Умело подобранный текст является базой для развития связной речи, конкретным наглядным примером употребления изучаемых грамматических категорий.Развитие монологической речи на материале текстов должна быть организована таким образом, чтобы студенты приобретали необходимые речевые умения и навыки для построения собственно монологического высказывания на определенные темы. При этом следует иметь в виду то, что эффективность любого выказывания зависит не только от того, насколько грамматически правильно говорящий сумел высказать свою мысль, но также изложить содержание в правильной логической последовательности, объединить отдельные мысли в единый связный текст, правильно выбирая при этом необходимые средства связи. Для построения собственного монологического высказывания необходимо владение необходимыми известными речевыми и языковыми умениями и навыками, помогающими осознать смысловую и структурную зависимость между отдельными предложениями, частями текста, а также избирательно пользоваться языковыми средствами в условиях той или иной речевой ситуации. Автор считает, что для порождения адекватного высказывания студент должен ориентироваться в оценке нелингвистических факторов, формирующих ситуацию, содержание высказывания и определяющих выбор языковых средств, и усвоить значение единиц языка, обеспечивающих коммуникативное задание.

Ключевые слова: текст, интерес, материал, целесообразно, специальный, развитие, навыки, обеспечить, направление, пример, речь.

TEXT AS A SPECIAL FORM OF COMMUNICATION IN THE STUDY OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The process of learning the Russian language arouses deep interest among students of national groups due to the practical need to master it. Success in acquiring skills and in developing the abilities of Tajik students is directly dependent on their interest in the subject, on the selection of material and assignments that are meaningful to them. Specialty texts are such educational material.The author of the article believes that it is

advisable to represent texts in a system, each element of which would be a text-type. Possessing compositional and structural stability, such texts will contribute to the development of anticipation skills in students.According to the author, a special text should form the basis of teaching oral monogic speech to students of non-linguistic faculties, which will provide a practical orientation in teaching Tajik students the Russian language. A skillfully selected text is the basis for the development of coherent speech, a concrete visual example of the use of the studied grammatical categories.The development of monologue speech based on the material of texts should be organized in such a way that students acquire the necessary speech skills and abilities to construct a monologue statement on certain topics. It should be borne in mind that the effectiveness of any expression depends not only on how grammatically correct the speaker was able to express his thought, but also to present the content in the correct logical sequence, to combine individual thoughts into a single coherent text, while correctly choosing the necessary means communication. To build your own monologue statement, you must possess the necessary well-known speech and language skills and abilities that help to understand the semantic and structural dependence between individual sentences, parts of the text, as well as selectively use linguistic means in a particular speech situation.The author believes that in order to generate an adequate utterance, a student should be guided in the assessment of non-linguistic factors that form the situation, the content of the utterance and determine the choice of linguistic means, and master the meaning of language units that provide a communicative task.

Keywords: text, interest, material, appropriate, special, development, skills, provide, direction, example, speech

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Файзуллоева Фирузамо Мадохировна*** **-** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русӣ. , **Суроға:** 735360,Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Телефон: **918267409.**

Сведение об авторе: ***Файзуллоева Фирузамо Мадохировна-*** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова-16. Телефон*:* **918267409**

Information about the author: ***Fayzulloeva Firuzamo Madokhirovna-***Kulyab State University named after Abuabdullokh Rudaki, candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the general university department of the Russian language. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, Safarova S. Safarova-16. Phone: **918267409**

УДК:37.015.31

ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Метинбоева Н.К.
Медицинский колледж города Гафурова

На современном этапе социокультурных изменений культура педагогического общения выступает как одна из важнейших социальных, психолого-педагогических и профессионально-этических категорий. В данной статье мы ставим цель всесторонне рассмотреть этот феномен и связанные с ним основные понятия, так как познание любого явления должно предполагать «овладение понятийным аппаратом, соответствующим ведущим концепциям по раскрытию существа данного явления, его отличительных свойств и связи с другими явлениями» [24,с.62].

Общение является объектом исследования многих научных дисциплин. Сделать полный анализ различных научных подходов в одном исследовании практически невозможно. Нас интересует то, что изучено применительно к теме исследования.

Большинство исследователей подчеркивают тесную взаимосвязь и взаимообусловленность категорий «общение» и «отношения»: «общение охватывает особую категорию реально существующих отношений, а именно отношений субъект-субъект» [2, с.34 - 47].

На наш взгляд, процесс общения многограннее и сложнее и потому нельзя сводить только к коммуникативному аспекту. В то же время, коммуникация – один из каналов проявления и функционирования общения.

Большинство исследователей склонны считать, что «общение – один из основных жизненных процессов. Оно направлено на создание общности, на соединение разрозненных людей в нечто общее» [3,с.3]. Все они также отмечают его многофункциональность. В словаре социально-психологических понятий «коллектив, личность, общение» выделяется четыре класса функций:

1. Инструментальная функция (обслуживание различных видов групповой предметно-направленной деятельности).
2. Психологические функции (развитие отдельных психических процессов и форм психической деятельности личности).
3. Социально-психологические функции (коммуникативная, самоутверждения и самоактуализации личности, развитие взаимоотношений между участниками общения, группообразование и развитие групповых процессов, сохранение группового единства и целостности, развитие личности в обществе, ее социализации, формирование самосознания личности, преобразование личности).
4. Социальные функции (передача индивидуального и общественного опыта предшествующих поколений, обеспечение преемственности и развития в жизни человеческого общества, организация социального взаимодействия, формирование всех видов общественных отношений, функционирование в качестве одного из важнейших элементов образа жизни личности, коллектива, общества) [3, с.55 - 56].

В ходе анализа результатов теоретических исследований мы выявили, что в большинстве из них общение сводится к чисто внешним действиям и процессам, игнорируется тот факт, что оно тесно связано с понятиями «личность», «индивидуальность», «внутренний мир человека», что любому субъект-субъектному акту взаимодействия предшествует и сопутствует серьезная внутренняя работа индивида, его внутреннее общение.

В психолого-педагогической литературе проблема внутреннего общения не нова, ее история насчитывает около ста лет и нашла свое отражение в трудах Л.С. Выготского, М.М. Бахтина, и др.

Как пишет Л.С. Выготский, «анализ приводит нас к различию двух планов в самой речи: внутренняя, смысловая, семантическая сторона речи и внешняя, звучащая, физическая сторона речи образуют подлинное единство, но имеют каждая свои законы движения» [8, с.330]. Он считает, что «термин «внутренняя речь» прилагается в литературе к самым различным явлениям» и выделяет следующие его интерпретации:

1. Внутренняя речь как вербальная память («в этом случае она отличается от внешней точно так же, как представление о предмете отличается от реального предмета»).

2. Внутренняя речь – сокращение речевого акта (в этом случае, ею называют непроизносимую, не звучащую немую речь, т.е. «речь минус звук»).

3. Внутренняя речь – все, «что предшествует моторному акту говорения» [8, с.338-339].

После серьезных исследований данного явления Л.С. Выготский приходит к выводу, что «правильное понимание внутренней речи должно исходить из того положения, что внутренняя речь есть особое по своей психологической природе образование, особый вид речевой деятельности, имеющий свои совершенно специфические особенности и стоящий в сложном отношении к другим видам речевой деятельности. Внутренняя речь есть речь для себя. Внешняя речь есть речь для других» [8, с.339-340].Проблемам внутренней речи в общении посвящены труды Г.М. Кучинского, который подчеркивает, что «представление о динамике форм общения человека с самим собой существенно обогащает и углубляет наше знание о процессах речевого общения человека с другим человеком. Дело в том, что осуществляемое посредством речи общение человека с другим человеком не является каким-то чисто внешним общением, т.к. оно порождает различные формы общения человека с самим собой, сопровождается, дополняется ими, нередко переходит в них или, напротив, ими стимулируется» [13, с.70].

По его мнению, «взаимодействие человека с человеком в процессе общения – это взаимодействие их внутренних миров. Чем сложнее субъект-субъектное взаимодействие, тем глубже должно быть проникновение во внутренний мир партнера и тем более совершенным является отражение его внутреннего мира» [13, с.36]. На основании своего исследования, он делает вывод: «Общение с самим собой – центр проблемы «общение и личность» хотя бы потому, что нет ни сложных форм общения человека с человеком, ни сколько-нибудь развитого внутреннего мира личности без общения человека с самим собой» [13, с.142]. Все это позволяет сделать вывод: общение личности состоит из двух планов: внешнего и внутреннего, во многом зависит от индивидуального внутреннего мира личности, ее психологических установок и потребностей, жизненного опыта и конкретной ситуации общения.

Во многих исследованиях понятия «общение», «бытие» и «общество» стоят рядом. Это неслучайно, и здесь весьма уместен термин, выделенный А.В. Чечулиным - «событие». «История всегда событийна. Событие – это то, что происходит и имеет значение для некоторой общности, порождая отношение совместного бытия, со-бытия» [31, с.43]. Именно событие, общность людей служат фундаментом и непременным условием появления и развития общения. «Идеальной мыслится та гипотетическая реальность, в которой любой контакт между субъектами становится событием и порождает новое качество, в каждом из них отдельно не содержащееся и существующее только в со-бытии этих субъектов» [31,с.44]. Одним из таких явлений, качеств, порождаемых «со- бытием», и является общение.На наш взгляд, «со-бытие» порождает «общение», а «общение», в свою очередь, влияет на характер «со-бытия».

Этой позиции придерживаются Л.П. Буева [4, с.11], И.В. Страхов [28, с.5] и др. При этом, многие исследователи (Е.В.Бондаревская, А.В.Мудрик, Т.В.Ахаян, В.А. Ким и др.) отмечают социально и исторически обусловленный характер общения: «Общение пронизывает всю жизнедеятельность личности. Формы общения крайне разнообразны. Однако в конечном счете они определяются объективными условиями, прежде всего характером общественно-экономической формации. Общение, выраженное в непосредственных межиндивидуальных связях людей, всегда соответствует определенным исторически сложившимся формам коммуникации и реализуется в соответствии с нормами социального поведения» [30, с.5].

На современном этапе развития педагогической теории и практики видение и оценка роли общения значительно возрастают. В частности, на это указывают З.И. Васильева, Т.В. Ахаян, М.Г. Казакина, Н.Ф. Радионов, и др.: «Общение людей друг с другом приобретает особое значение в связи с гуманизацией всей жизни в целом и школы как общественного организма в частности. Суть гуманизации – в признании ценности человека как личности, в его праве на свободу, счастье, развитие и проявление своих способностей» [26, с.94].

Многие исследователи приходят к выводу, что без изучаемого явления невозможно существование общества. Мы не призываем к анализу видения проблемы общения в таком контексте, но, рассматривая ее диалектически, обязаны сделать вывод о взаимообусловленности бытия и общения.В целом, на наш взгляд, общение является социально и исторически обусловленным явлением, его функции, виды и содержание во многом зависят от уровня развития общества и происходящих в нем процессов, одновременно общение является непременным условием и средством развития индивида, его профессионального мастерства. Последнее относится и к сфере «педагогического общения».В учебно-методической и психолого-педагогической литературе последних лет выделился и получил весьма широкое распространение термин «педагогическое общение». Это обусловлено тем, что в педагогической деятельности общение выступает как профессионально-значимая функциональная категория, как ее основа [21,20,14]. В связи с чем возник ряд вопросов, касающихся определения, классификации, функционирования педагогического общения и т.д. Этим проблемам посвящен целый ряд современных исследований, в большинстве из них (А.А. Леонтьев [20], Т.Н. Левашова [21], И.Ф. Комогорцева [14] и др.) педагогическое общение рассматривается преимущественно как способ коммуникации учителя и учащихся в учебном процессе. Шире рассматривает сферу педагогического общения и выводит за рамки учебного процесса В.А.Кан-Калик, который трактует его в системе взаимоотношений «учитель – ученик» и понимает как «систему приемы и навыки органичного социально-психологического взаимодействия педагога и воспитуемых, содержанием которого является обмен информацией, оказание воспитательного воздействия, организация взаимоотношений с помощью различных коммуникативных средств и целостная «трансляция» педагога на аудиторию» [15, с.212].

Однако интерпретация не охватывает всю сферу педагогического общения и, более того, серьезно недооценивает влияние на результаты педагогического процесса общение со всеми его субъектами. На это же указывают Г.М. Логутенко [22, с.28], Л.Е. Вовк [9], Ю.П. Азаров [1] и др.: «Педагогика не может стать монополией узких специалистов. И обуславливается это тем, что воспитание является самым широким социальным процессом, в нем принимают участие все творцы человеческой культуры, вся окружающая жизнь, в которую входит ребенок как творец самого себя, как суверенное существо» [29, с.5].Многие исследователи рассматривают общение через призму деятельности и педагогических отношений, поэтому нам необходимо обратиться к соотношению данных понятий. Н.П. Сидельникова считает, что «взаимные воспитательные отношения – элемент (подсистема) целостного

воспитательного процесса, образуются с помощью педагогической организации общения. Взаимоотношения людей в воспитании определяются их совместной деятельностью и в свою очередь влияют на ее организацию. Чем активнее деятельность, подчиненная целям воспитания, тем организованнее формируются и влияют на нее взаимные связи людей. Педагогическое отношение – элемент (подсистема) целостного воспитательного процесса – образуется в ходе непосредственного взаимодействия воспитателя и воспитуемого» [29, с.29].

На серьезные просчеты педагогики, связанные с недооценкой фактора межличностных отношений указывает С.Д. Шевченко: «Внимание педагога должно быть направлено не только на создание здорового коллектива, но и на руководство и организацию различных отношений ребенка, которые создают психологическую реакцию» [32,с.171]. И.Ф.Комогорцева считает, что «деятельность учителя по обучению и воспитанию учащихся и деятельность учащихся по овладению знаниями основ наук и выработке навыков поведения сопровождается установлением педагогических отношений. Учитель и ученик вступают в педагогические отношения, но эти отношения индивидуализируются, конкретизируются в общении» [14,с.42].

В целом, мы можем констатировать, что педагогическая деятельность, педагогические отношения и педагогическое общение находятся в тесной взаимосвязи и взаимозависимости. Педагогические отношения – это фундамент, непременное условие возникновения и развития педагогического общения, но традиционно оно трактуется в системе «учитель – ученик». На наш взгляд, такое понимание педагогического общения и отношения необъективны, так как назрела настоятельная необходимость рассмотрения педагогического общения и педагогического отношения через призму воспитательного процесса со всеми его субъектами.На наш взгляд, педагогическое общение – это система органичного социально-психологического взаимодействия педагога со всеми субъектами воспитательного процесса, направленного на создание благоприятного микроклимата, развитие и совершенствование личности каждого из них. В этом процессе должна играть важную роль культура.

Обратимся к истокам понятия «культура». Среди ученых нет единого взгляда на его содержание, что связано с многокачественностью культуры, неоднородностью входящих в ее состав элементов, которые пронизывают все сферы человеческой деятельности.Слово «культура» происходит от латинского «colore» - возделывать, разрабатывать, усовершенствовать. Существительное «culture» первоначально означало возделывание, обработку, улучшение почвы. Постепенно в ходе исторического развития оно претерпело изменения. Уже в период античности лексема «культура» была довольно многозначной и помимо земледелия обозначала «облагораживание», «воспитание», «обучение», а также использовалась для определения какой-либо сферы человеческой деятельности с дополнением в родительном падеже: например, культура духа, культура ума и т.д.В эпоху Возрождения понятие «культура» развивалось в тесной связи с понятием «гуманизма». Но уже в этот период готовятся социальные и теоретические предпосылки для становления понятия «культура» в качестве самостоятельной философской категории. Философская мысль этой эпохи подготовила и во многом предвосхитила представление о культуре как сфере раскрытия действительных сущностных сил человека.

Мыслителями XVIII века была выдвинута и в значительной мере осуществлена идея создания культурной истории человечества. Французские просветители пытались не только понять закономерности и движущие силы истории, но и найти разумные пути перестройки общественных отношений на новых началах. Однако и в этот период понятие «культура» еще не обрело четкие философские очертания. Более того, оно постепенно утрачивало самостоятельное значение, уступая место понятию

«цивилизация».Значительный вклад в формирование понятия «культура» и введение его в систему категорий философии внесли немецкие просветители. Они считали культуру универсальной категорией и утверждали, что культура человека – это его «второе рождение»: какова традиция воспитания, таким и становится человек, его облик [10, с.221]. «Нет ничего менее определенного, - писал И. Гердер, - чем это слово «культура», и нет ничего более обманчивого, как прилагать его к целым векам и народам. Как мало культурных людей в культурном обществе! И в каких чертах следует усматривать культурность? И способствует ли культура счастью людей?» [10, с.6-7].

К концу XVIII века понятие «культура» широко вошло в научную литературу и стало играть важную познавательную роль. Под культурой понимался определенный уровень общественного развития, который создает возможность совершенствования интеллектуальных и моральных сил человека. Она выступала как некая высшая ценность. Этот сущностный, гуманистический смысл культуры сохраняет свое значение и в современных культурологических исследованиях.

В энциклопедическом словаре Клюшникова (1878г.) культура рассматривается как духовное и материальное развитие страны, понятие «культура» и «цивилизация» здесь выступают как синонимы. И это не случайно, так как XVIII век, век Просвещения, подарил два понятия, выражавшие одно и то же: «цивилизация» во Франции (Гольбах, 1770) и «культура» в Германии (Гердер, 1791) – как закон человеческой истории, преемственность поколений и развития общества. Цивилизация – от лат. civilis – «гражданский», т.е., строго говоря, «городской». Городская культура, противопоставленная натуре – природе. Пока в особой чести была французская речь, а у нас ходило французское слово. Все говорили о цивилизации, цивилизованных людях. Слово «культура» в то время ни у кого не встречается. И на первых порах оба термина – культура и цивилизация – употребляются вместе. Позднее потребовалось их разграничение по смыслу. Цивилизацию стали связывать с материальной, культуру – с духовной деятельностью человека.

По мере развития и поляризации общественных сил категория «культура» приобретает более широкий смысл и начинает рассмативаться как средство совершенствования общественного устройства и личности. А с конца XIX века многие философы рассматривают культуру уже в качестве особой реальности общественной жизни и ее истории.XX век множит определения: культурное строительство, культурная революция, культурный уровень, культурные связи. В начале 1900 годов в толковом словаре Д.Н. Ушакова появляется сочетание «культурный человек». Но оно еще насыщено множеством побочных значений. В том же словаре вторым значением слова «культурный» указано «образованный человек». В новейшем же академическом словаре вместо него в качестве второстепенного стоит уже «воспитанный человек».

Ю.И. Ефимов и А.И. Громов сделали вывод: «Термин «культура», появившись в античной мысли как оппозиция природному, «невозделанному», в философской интерпретации Просвещения выступает как способ (средство) развития человека и как путь совершенствования общественного устройства. В идеях прогрессивных мыслителей того времени культура рассматривалась и как оппозиция существующей социальной действительности, не отвечающей их представлению об истинном существовании человека. В культуре они видели условие гармоничного развития личности и ее отношения с обществом» [5,с.86].Как бы продолжая эстафету поколений, М.И. Кондакова и А.С. Вишнякова дают следующее определение: «Культура – содержание общественно-исторического развития, влияющее на формирование человека как творческой активности личности, совокупность материальных и духовных ценностей, созданных и развитых обществом в ходе его истории. Реальное бытие культуры – в неповторимо индивидуальных творческих способностях людей,

формирующихся и проявляющихся в непосредственном деятельном их общении и воплощающихся в способах, средствах, орудиях и продуктах их деятельности. Культура делится на материальную и духовную. К первой относятся – состояние просвещения, науки, искусства и т.д., развитие которых определяется материальными условиями жизни общества. Духовная культура всегда была и остается культурой определенной эпохи, народа, класса. Вместе с тем культура любого класса опирается на достижения предшествующих поколений» [16, с.121].

В Большой Советской Энциклопедии термин «культура» употребляется для выражения совокупности достижений общества в различных областях духовной жизни, умения использовать эти достижения, в частности, для разрешения назревших задач общественного развития [5, с.595].Ю.И. Ефимов и А.И. Громов считают, что: «культура есть все созданное человеком, вторая искусственная среда», служащая удовлетворению разнообразных потребностей человека и его развитию. В культуре выражается мера овладения человеком силами природы, общественными отношениями и своей собственной природой. В обществе нет явлений, которые нельзя было бы рассматривать как не относящиеся к культуре» [12].

Нетрудно заметить, что большинство ученых употребляют слово «культура» в значении степени, меры оценки того или иного качества, вида деятельности, указывают на тесную взаимосвязь деятельности, человека и культуры и считают, что «она (культура) характеризует не только и не столько объем усвоенных ценностей, сколько сам способ, каким человек приобщается к этим ценностям»: В.С. Грехнев [11], Н.И. Рейнвальд [27, с.9], Д.И. Болдынюк [6,с.34], М.С.Каган [17,с.20], В.В.Колесов [18,с.268] и др. Все вышеперечисленные трактовки упускают из внимания социальный и индивидуальный характер данного феномена. Понятие «культура» характеризует не только уровень материального, духовного развития общества, но и его отношение к этим достижениям, те ценности, которые культивируются обществом. Исторически сложившиеся типы культуры, как правило, соответствуют типам развития человеческой цивилизации и характеру взаимодействия между индивидом (как субъектом культуры) и самой культурой в ту или иную историческую эпоху. Поэтому понятие «культура» имеет исторически преходящий и социально обусловленный характер.Современная социальная обстановка дала новый толчок в развитии и трактовке понятия «культура». Оно «претендует сейчас на всеобщность не только непосредственно в сфере творчества, но и в неделимых началах производства, быта, бытия современного человека» [25, с.280]. Это связано с обращением к основам гуманистической философии и педагогики, которые по-иному трактуют и само понятие «культура» и роль индивида в ее развитии. Ключом к пониманию этих изменений может послужить выражение К.Н. Вентцеля: «Культура предполагает культ человека». И именно к человеку как эпицентру культуры и ее высшей ценности обращены мысли известных русских философов Н.О. Лосского, П.Ф. Флоренского, Н.А. Бердяева и др.

Основополагающим свойством целостного человека культуры считается «его способность к культурной идентификации, т.е. осознанию своей принадлежности к определенной культуре, интернационализации ее ценностей, выбору и осуществлению культуросообразного образа жизни, поведения, самодетерминации в горизонте Большого и Малого времени культуры» [19, с.18]. На основании чего одним из ведущих принципов выдвигается принцип культуросообразности, которой «определяет отношение между воспитанием и культурой как средой, растящей и питающей личность (П. Флоренский), а также отношение между воспитанием и ребенком как человеком культуры. Это означает, что культурное ядро содержания воспитания должны составлять универсальные общечеловеческие, общенациональные и региональные ценности культуры, а отношение к ребенку определяться, исходя из его понимания как свободной, целостной личности, способной по мере своего развития к

самостоятельному выбору ценностей, самоопределению в мире культуры и творческой самореализации» [19, с.20].Таким образом, мы считаем, что современное понятие «культура» не является лишь признаком образованности, уровня развития общества, содержанием общественно-исторического развития или «искусственной средой», а также степенью, мерой оценки того или иного качества. Современное понимание культуры – это способность и свобода личности понять, оценить, принять и развить достижения предшествующих и нынешних поколений в различных областях деятельности, направленной на человека и во имя человека как эпицентра всего происходящего.

В современных педагогических словарях и «Педагогической Энциклопедии» термин «культура педагогического общения» отсутствует даже в описательном плане, что объясняется недавним выделением данного феномена в самостоятельную категорию педагогики.Д.И. Болдынюк считает, что «культура общения личности – понятие сложное уже хотя бы потому, что состоит из нескольких самостоятельных понятий, однако не сводится к их простому суммированию. Выяснение его сущности невозможно вне рассмотрения ключевых понятий «культура», «деятельность», «общение». Более того, мы предполагаем, что зона пересечения понятий «культура», «деятельность», «общение» должна задавать категориальные границы, в которых только и возможна научная интерпретация культуры общения» [6]. Большинство авторов (К.М. Левитан [23], Е.С. Кузьмин [19], И.Ф. Комогорцева [14], Т.Н. Левашова [48] и др.) дают определение данному феномену именно в этом ключе, но трактуют его по-разному.

К.М. Левитан считает, что «культура общения предполагает умение противостоять, сопротивляться «террору среды», а также строить добрые отношения» [21, с.108]. Но в этом случае возникает вопрос: а откуда же педагог будет усваивать основные культурные ценности, как не из культурной среды? Зачем же тогда противопоставлять социальную среду и индивида?

Е.С. Кузьмин трактует, что «культура общения заключается в постоянном стремлении к достижимо-недостижимому идеалу общения и собственного поведения на основе данных наук о человеке» [23, с.93-94]. Мы считаем, что в аспекте данного определения речь должна идти не о культуре общения, а о светском или деловом этикете, который и является таковым идеалом.

И.Ф. Комогорцева пишет, что культура педагогического общения – «это степень, уровень совершенства и овладения эффективными педагогическими отношениями, служащими передаче опыта поколений» [19]. Мы считаем, что здесь следует говорить об уровнях сформированности основных качеств общения педагога, но не об уровне его культуры.

Т.Н. Левашова сводит культуру педагогического общения к овладению различными способами выражения педагогического общения [14], но в этом случае речь должна идти о педагогической технике и технологии.Мы считаем, что культура педагогического общения – это степень личностного принятия педагогом социально значимых ценностей и его ориентация на совместную деятельность со всеми субъектами воспитательного процесса на основе индивидуальных свойств и качеств личности.Общая культура педагога и культура педагогического общения тесно взаимосвязаны между собой. Во многих исследованиях культура педагогического общения выделяется как составная неотъемлемая часть общей культуры педагога и во многом зависимая от уровня развития последней: И.Ф. Комогорцева [14], Т.Н. Левашова [21] и др. Эта точка зрения является отправной в модели педагогической культуры учителя Е.В. Бондаревской, где в составе профессиональных умений выделяются коммуникативные. Мы считаем, что это в значительной степени обедняет представление об общей культуре педагога и снижает роль и место педагогического

общения в ней. Мы не претендуем на первостепенное значение культуры педагогического общения в формировании общей культуры педагога и считаем, что личность культурного воспитателя может быть сформирована лишь при условии гармоничного и полноценного развития всех ее качеств. Более того, выделение культуры педагогического общения из общей культуры является несколько искусственным, так как личность проявляет себя целостно. На это же указывает Д.И. Болдынюк [6, с.38].В то же время следует отметить, что общая культура педагога передается через общение, «фокусируется в нем» и влияет на уровень последнего. На это указывают Д.И. Болдынюк [6], К.М. Левитан [23]. «Педагогическая культура – это часть общечеловеческой культуры, интегрирующая историко-культурный педагогический опыт и регулирующая сферу педагогического взаимодействия. Совокупным субъектом педагогической культуры выступает общество в целом, задающее цели и содержание процессам социализации, воспитания и образования, а его «агентами» в педагогическом взаимодействии – учителя, реализующие этот социальный заказ в конкретно-историческом и педагогическом опыте» [23, с.38].

«Существование, развитие, передача культурного опыта от поколения к поколению немыслимы вне общения людей. Общение выступает тем внутренним механизмом, благодаря которому осуществляется процесс «социального последования» [20, с.34]. На основании этого Д.И. Болдынюк делает вывод: «При исследовании культуры общения педагога речь должна идти о культуре личности, реализуемой в процессе общения» [6,с.24].Мы придерживаемся этой точки зрения и считаем, что культура общения и профессиональная деятельность общения выполняют роль непременного условия, способа существования, развития и передачи духовно-культурного наследия. Их взаимосвязь можно графически изобразить следующим образом:Культура педагога есть деятельность и общение. Культура служит профессиональному долгу и одухотворяет его. Быть культурным педагогом, значит в первую очередь обогащать духовный мир своих воспитанников плодами своего труда, тем, на что способен их разум.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что общение относится к социально-историческим явлениям; его функции, виды, содержание во многом зависит от уровня культуры человека; общение так же как и деятельность, есть важное условие формирования и развития как общества, так и личности; любая деятельность предполагает вступление человека в определенные общественные и коллективные отношения, различные формы общения; роль общения в формировании личности велика и не все аспекты этого влияния изучены.

Рецензент: Шаропов Ш.А. – д.п.н., профессор ХГУ имени академика Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться / Ю.П. Азаров. – М.: Политиздат, 1989.–335 с.
2. Бодалев А.А. Личность и общение// Избранные труды / А.А. Бодалев. - М., 1983.
3. Бондаревская Е.В. Воспитание как возрождение человека, культуры и нравственности // Основные положения концепции воспитания в изменяющихся социальных условиях. Научно-методическая разработка / Е.В. Бондаревская. – Ростов-наДону: РГПИ, 1991. – 22с.
4. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буева. - М., 1978.
5. Большая Советская Энциклопедия. - М.: Политиздат, 1973. -Т.13. – 456с.
6. Болдынюк Д.И. Система исследования культуры педагогического общения: автореферат. дисс. канд.пед.наук / Д.И. Болдынюк. – Умань, 1989. – 25 с.
7. Болдынюк Д.И. Система исследования культуры педагогического общения: автореферат. дисс. канд.пед.наук / Д.И. Болдынюк. – Умань, 1989. – 25 с.
8. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. - АПН РСФСР, 1956. – 518 с.
9. Вовк Л.Е. Педагогическое общение молодого учителя как фактор его профессионального становления: автореферат. дисс. канд.пед.наук / Л.Е. Вовк.– Киев, 1988. – 27 с.
10. Гердер И. Идеи к философии и истории человечества / И. Гердер. - М., 1977. – 328с.

11. Грехнев В.С. Культура педагогического общения. Кн. для учителя / В.С. Грехнев. – С.: Просвещение, 1990. – 144 с.
12. Ефимов Ю.И. Человеческий фактор и культура / Ю.И.Ефимов, А.И. Громов. Под ред. Комарова В.Д. - Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1989.- 191с.
13. Кучинский Г.М. Психология внутреннего диалога / Г.М. Кучинский. - Минск, 1988. – 208 с.
14. Комогорцева И.Ф. Культура педагогического общения. Уч.пособие по спецкурсу / И.Ф. Комогорцева. – Калинин, 1982. – 32 с.
15. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс /эмоционально-коммуникативные аспекты педагогического творчества: автореферат. дисс. докт. псих. наук. – Грозный, 1985. – 487с.
16. Кондакова А.С. Краткий педагогический словарь пропагандиста / А.С. Кондакова М М.Вишнякова. - И.: Политиздат, 1988. – 367 с.
17. Каган М.С. Мир общения / М.С. Каган. - М., 1988 – 345 с.
18. Колесов В.В. Культура речи – культура поведения / В.В. Колесов. - Л.: Лениздат, 1988. – 271с.
19. Кузьмин Е.С. Культура общения и преодоление конфликтности Социально-психологическая характеристика формирования общения и развитие контактов между людьми / Е.С. Кузьмин //Тезисы докладов всесоюзн. симпоз. -Л., 1970. – 93-93с.
20. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. - М.: Знание, 1979. – С. 1-232.
21. Левашова Т.Н. Культура педагогического общения/ Т.Н. Левашова. -М., 1984. – С. 1-126.
22. Логутенко Г.М. Формирование стиля воспитательной деятельности молодого учителя //Руководство профессионального становления молодого учителя / Г.М. Логутенко //Сб. научных трудов АПН СССР/. – М.: Изд. АПН СССР, 1985. – 108 с.
23. Левитан К.М. Культура педагогического общения / К.М Левитан. - Иркутск, Иркут. Ун-т, 1985. – С. 1-234.
24. Мнацканян К.М., Левитан К.М. Культура общения / К.М.Мнацканян, К.М. Левитан. - Ереван, 1987. – 86 с.
25. Пирогова К.С. Энергия понимания. Размышления о высшей школе / К.С. Пирогова. Альманах под ред. К.С. Пирогова. -Л.: Изд. ЛГУ, 1990.- 240с.
26. Резаев А.В. Парадигма общения: Взгляд с позиций соц. философии / А.В. Резаев. - С-Пб. ун-тет, 1993. – 210 с.
27. Рейнвальд Н.И. Студент на пороге XXI века. Монография / Н.И. Рейнвальд. - М.: Изд. УДН, 1990. – 152с.
28. Страхов И.В Психология педагогического общения / И.В Страхов. - Саратов, 1980. – 232 с.
29. Сидельникова А.П. Воспитательные отношения как предмет психолого-педагогического анализа (опыт системного подхода) / А.П. Сидельникова. -Ставрополь, 1980. – 130с.
30. Трофимова Г.С. Формирование коммуникативной компетентности у будущих учителей в условиях педагогической практики в университете: автореферат. дисс. канд.пед.наук / Г.С. Трофимова. – Л., 1990. – 29 с.
31. Чечулин А.В. Психология внутреннего диалога/ А.В. Чечулин. - Минск, 1988 – 206с.
32. Шевченко С.Д. Школьный урок: как научить каждого / С.Д. Шевченко. - Днепропетровск, 1991. – 104с.

МАСЪАЛАҲОИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ ПСИХОЛОГӢ - ПЕДАГОГӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масоили муоширати педагогиро дар таҳқиқоти психологӣ ва педагогӣ муҳокима мекунад. Умуман, мо метавонем қайд кунем, ки фаъолияти педагогӣ, муносибатҳои педагогӣ ва муошырати омӯзгорӣ дар пайвастшавӣ ва ҳамбастагӣ зич мебошанд. Муносибатҳои педагогӣ таҳкурсӣ, шароити ҷудонопазири пайдоиш ва рушди муошырати педагогӣ мебошанд, аммо усулан он дар низоми «муаллим – хогнанда» тафсир мегардад. Ба андешаи мо, чунин фаҳмиш оид ба муошырати педагогӣ ва муносибатҳои педагогӣ дар назарраси муошырати педагогӣ ва муносибати педагогӣ тавассути тамоми фанҳои таҳсилӣ бо тамоми фанҳои он эҳё шудааст. Ба ақидаи мо, муошырати педагогии органикӣ бо тамоми фанҳои ҷараёни таълим, ки ба эҷоди кредити мусбат, рушд ва такмил додани шахсияти ҳар яки онҳо нигаронида шудааст. Дар ин раванд, фарҳанг бояд нақши муҳим дошта бошад. Фарҳанги муаллим фаъолият ва иртибот аст. Фарҳанг ба сифати вазифаи касбӣ хизмат мекунад ва маънидод мекунад. Як омӯзгори фарҳангӣ маънои онро дорад, ки дунёи маънавии хонандагони худро бо фаъолияти меҳнатии худ пурра месозад. Вазифаҳои он, намудҳо аз сатҳи фарҳанги инсонӣ вобаста аст; Муошырат, инчунин фаъолият оид ба ташаккул ва рушди ҷомеа ва ҳам шахсият; Ҳар гуна фаъолият воридшавии шахсро дар робита бо муносибатҳои иҷтимоӣ ва коллективӣ, шаклҳои гуногуни муошыратро дар бар мегирад. Нақши муошырат дар ташаккули шахсият бузург аст ва на ҳама ҷанбаҳои ин таъсиррасонӣ омӯхта шуданд.

Калидвожаҳо: масъалаҳои муошырати педагогӣ, таҳқиқоти психологӣ ва педагогӣ, фарҳанг, субъектҳои ҷараёни таълим.

ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье автором рассматриваются вопросы педагогического общения в психолого-педагогических исследованиях. В целом, мы можем констатировать, что педагогическая деятельность, педагогические отношения и педагогическое общение находятся в тесной взаимосвязи и взаимозависимости. Педагогические отношения – это фундамент, непременное условие возникновения и развития педагогического общения, но традиционно оно трактуется в системе «учитель – ученик». На наш взгляд, такое понимание педагогического общения и отношения необъективны, так как назрела настоятельная необходимость рассмотрения педагогического общения и педагогического отношения через призму воспитательного процесса со всеми его субъектами. На наш взгляд, педагогическое общение – это система органичного социально-психологического взаимодействия педагога со всеми субъектами воспитательного процесса, направленного на создание благоприятного микроклимата, развитие и совершенствование личности каждого из них. В этом процессе должна играть важную роль культура. Культура педагога есть деятельность и общение. Культура служит профессиональному долгу и одухотворяет его. Быть культурным педагогом, значит в первую очередь обогащать духовный мир своих воспитанников плодами своего труда, тем, на что способен их разум.Таким образом, можно сделать вывод о том, что общение относится к социально-историческим явлениям; его функции, виды, содержание во многом зависит от уровня культуры человека; общение так же как и деятельность, есть важное условие формирования и развития как общества, так и личности; любая деятельность предполагает вступление человека в определенные общественные и коллективные отношения, различные формы общения.Роль общения в формировании личности велика и не все аспекты этого влияния изучены.

Ключевые слова: вопросы педагогического общения, психолого-педагогические исследования, культура, субъекти воспитательного процесса.

ISSUES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

In the article, the author considers the issues of pedagogical communication in psychological and pedagogical research. In general, we can state that pedagogical activity, pedagogical relations and pedagogical communication are in close relationship and interdependence. Pedagogical relations are the foundation, an indispensable condition for the emergence and development of pedagogical communication, but traditionally it is interpreted in the “teacher-student” system. In our opinion, such an understanding of pedagogical communication and relations is biased, since there is an urgent need to consider pedagogical communication and pedagogical relations through the prism of the educational process with all its subjects. In our opinion, pedagogical communication is a system of organic socio-psychological interaction of a teacher with all subjects of the educational process, aimed at creating a favorable microclimate, developing and improving the personality of each of them. Culture must play an important role in this process. The culture of the teacher is activity and communication. Culture serves professional duty and spiritualizes it. Being a cultural teacher means, first of all, enriching the spiritual world of your pupils with the fruits of your labor, with what their mind is capable of. Thus, we can conclude that communication refers to socio-historical phenomena; its functions, types, content largely depends on the level of human culture; communication, as well as activity, is an important condition for the formation and development of both society and the individual; any activity involves the entry of a person into certain social and collective relations, various forms of communication. The role of communication in the formation of personality is great and not all aspects of this influence have been studied.

Key words: issues of pedagogical communication, psychological and pedagogical research, culture, subjects of the educational process.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Метинбоев Наргис Кобилҷоновна*** **-** Коллеҷи тиббии шаҳри Ғафурова, муаллими калони кафедраи илмҳои гуманитарӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шахри Ғафуров. E-mail: **metinbova@mail.ru** Телефон: **92-6387170.**

Сведение об авторе: ***Метинбоева Наргис Кобилджоновна*** - Медицинский колледж города Гафурова, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук. **Адрес:** Республика Таджикистан, Содийская область, город Гафуров. E-mail: **Metinboeva@mail.ru** Телефон**: 92-6387170.**

Information about the author: ***Metinboeva Nargis Kobiljonovna*** - Medical College of Gafurov, Senior Lecturer of the Department of Humanities. Address: Republic of Tajikistan, Sodi region, Gafurov city. E-mail: **Metinboeva@mail.ru** Phone**: 92-6387170.**

УДК:371.842

СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДИКИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РАЗВИТИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Умаров А.С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Содержание профессионального образования в высшем образовательном учреждении определяется его основной образовательной программой, составленной на основе ГОС для конкретной специальности с учётом примерных ООП и требований регионального рынка труда и состоит из базовой и вариативной частей.

Несмотря на высокий потенциал содержания инвариантной составляющей необеспечения развития ЭУ будущих педагогов, показатели уровня развития ЭУ являются недостаточно сформированными. Принимая во внимание данное обстоятельство, мы посчитали целесообразным разработку вариативной части необеспечения, поскольку она дает возможность разрешения и (или) углубления подготовки, определяемой содержанием обязательной (инвариантной) части, получения дополнительных компетенций, умений и знаний, необходимых для обеспечения конкурентоспособности выпускника, в соответствии с запросами регионального рынка труда и возможностями продолжения образования.

Вариативная часть ОПП представляет собой совокупность учебно- программных материалов дополняющих и детализирующих инвариантную часть стандарта и разрабатываемых на региональном уровне образовательным учреждением с целью фиксирования специфики региональных или каких-либо требований к содержанию труда по профессии (специальности).

В соответствии с требованиями ГОС ВПО в формировании вариативной части стандарта должны быть задействованы участники образовательного процесса, она должна разрабатываться с учетом запросов органов управления образованием и обучающихся, ответственных за эффективную реализацию своей учебной деятельности по освоению основной образовательной программы по данной профессии или специальности. Поэтому на начальном этапе создания вариативной части мы изучили субъектный образовательный заказ, связанный с индивидуальными образовательными потребностями студентов. Для этого мы обратились к студентам (104 чел) с просьбой ответить на вопросы анкеты. Результаты анкетирования представлены в таблице 1.

Таблица 1

Вопрос анкеты	**Варианты ответов**	
	Да	**Нет**
Знаете ли вы что такое эмоциональная устойчивость?	88%	12%
Считаете ли вы себя эмоционально устойчивым человеком?	61%	39%
Нужно ли в вузе изучать вопросы развития эмоциональной устойчивости?	68%	32%
Хотели бы (стали бы) вы посещать спецкурс, посвященный проблеме развития ЭУ?	59%	41%

Обработка результатов анкетирования позволила сделать вывод о целесообразности разработки спецкурсов данной направленности, поскольку больше половины студентов не могут сказать о себе, что они эмоционально устойчивы, кроме того, большинство опрошенных считает необходимым изучение вопросов развития ЭУ в период обучения в вузе. Далее был проведен анализ приоритетных направлений

деятельности департамента образования города Душанбе. Так, одной из главных задач проекта «Развития кадрового потенциала системы образования» является вопрос внедрения «профессионального стандарта педагога». Анализ документа в сравнении с результатами диагностики развития компонентов ЭУ, полученными в ходе опытно-экспериментальной работы, позволил выявить ряд аспектов, требующих углубленного рассмотрения в содержании вариативной части педобеспечения. В частности, недостаточно выработано следующее трудовое действие – участие в создании безопасной и психологически комфортной образовательной среды образовательной организации; в недостаточной степени развито необходимое умение владеть технологиями диагностики причин конфликтных ситуаций, их профилактики и разрешения.

При помощи беседы и интервьюирования студентов нами определены и уточнены их потребности, интересы и склонности. Так, студенты интересуются вопросами профессионального становления, развития педагогического мастерства, проблемой школьного здоровьесбережения, школьных конфликтов, формирования межнациональной культуры и др.

На заключительном этапе был проведен отбор нескольких образовательных программ различной направленности из числа парциальных, разработанных самостоятельно и отвечающих требованиям всех участников согласно их запросам и мотивации. В соответствии с этим мы предлагаем рассмотрение проблемы развития ЭУ в процессе изучения следующих курсов по выбору. Обозначим их целевую направленность.

«Профессиональное самосознание педагога». Цель- формирование системных знаний о сущности педагогической профессии и требованиях, предъявляемых к личности педагога, о психолого-педагогических особенностях деятельности преподавателя, системы представлений об отношении личности к будущей профессии и о своем профессиональном «Я». Данный курс предполагает актуализацию уже имеющихся знаний, на основе которых происходит самодиагностика профессиональных качеств студентов, выполняются задания творческого характера, направленные на осознание значимости их развития. Курс может носить ознакомительный характер и служить средством мотивации (стимулирования) студентов на работу по развитию профессионально значимых качеств, в том числе и ЭУ.

«Педагогика сотрудничества и сотворчества» Цель- формирование знаний и умений по организации развивающей среды в образовательном учреждении, основанной на принципах педагогики сотрудничества. Данный курс интегрирует ведущие идеи педагогики сотрудничества и педагогики толерантности, способствует формированию установок на создание ТОС, знаний и умений по толерантному взаимодействию.

«Решение конфликтных педагогических ситуаций» Цель-развитие умений решать и предотвращать конфликтные ситуации в процессе профессиональной деятельности, умений применять полученные знания при организация учебно-воспитательного процесса. Курс носит сугубо практический характер и основывается на рассмотрении реальных проблемных ситуаций, возникающих в профессиональной деятельности педагога и изучении алгоритма решения педагогических проблем.

«Эмоциональная культура педагогика» Цель-формирования знаний об эмоциональной культуре педагога и ее частных показателях: эмоциональной устойчивости, эмоциональной отзывчивости и эмоциональной выразительности. Курс позволяет сформировать представление о значимости эмоциональной составляющей личности педагога, ее влияния на тип взаимно отношений с участниками педагогического процесса, имидж педагога.

«Педагогика толерантности» Цель-формирование компетентности будущего педагога в области воспитания толерантности у детей и подростков и готовности к его осуществлению. Курс формирует установку на толерантное взаимодействие, необходимость создания толерантной среды в образовательном учреждении; систему знаний и умений по воспитанию толерантности школьников; представления и знания основных идеей педагогики толерантности; концептуальные идеи педагогики ненасилия и педагогика сотрудничества.

«Культура педагогического общения». Цель-формирование знаний о коммуникативной толерантности педагога, процессе его социального восприятия, о культуре слушания, искусстве ведения спора, умении вербализации собственных чувств и эмоций. Курс позволяет сформировать осознание роли данных качеств в профессиональной деятельности педагога.

Мы осознаем ограниченность возможности использования часов вариативной части, поэтому в процессе опытно-экспериментальной работы нами разработан и апробирован курс **«Развития ЭУ будущего педагога»** (2020-2030гг.), в содержание которого частично включены аспекты других курсов по выбору.

Отметим, что данный курс имеет существенное значение для развития ЭУ будущих педагогов, поскольку его содержание определяется:

-анализом типичных проблем, с которыми сталкиваются педагоги и которые выявлены нами в массовой практике;

-системой критериев и показателей развития ЭУ будущих педагогов, выделенной на основе анализа научной литературы, обобщения педагогического опыта и требований к педагогу;

-результатами диагностики уровня развития ЭУ у студентов;

-потребностями, интересами, проблемами студентов, связанными с вопросами развития ЭУ.

Курс направлен на формирования у студентов системы знаний о психолого-педагогических особенностях деятельности преподавателя, умения регуляции эмоционального состояния, развитие профессиональной-деятельности и умения применять полученные знания при организации учебно- воспитательного процесса.

Цель курса – формирование у студентов системы знаний, общепедагогических и психолого- педагогических понятий о профессиональном **самопо**знании и саморегуляции деятельности преподавателя, а также психолого- педагогических аспектах педагогической деятельности.

Курс имеет строго практическую направленность, поскольку построен таким образом, что теоретический материал, на котором он базируется, уже изучен студентами в рамках предметов «Психология» и «Педагогика». Практикумы, проводимые в форме тренингов, предполагают актуализацию ранее полученных знаний, их рассмотрение в аспекте развития эмоциональной устойчивости. Во время занятий студенты проводят самодиагностику компонентов эмоциональной устойчивости, выполняют упражнения, направленные на их развитие.

Следует отметить также, что основной курса является педагогика как отрасль науки, обладающая потенциалом включения студентов в решение различных реальных или имитируемых проблем в педагогическом отношении (профессиональные пробы), которые готовят будущих специалистов к преодолению возможных барьеров и трудностей профессиональной деятельности, что является залогом успешной карьеры в дальнейшем. Курс предполагает организацию консультативной позиции преподавателя в процессе работы, практической и рефлексивной направленности, проблемного обучения, оптимального сочетания традиционных, активных эвристических методов и форм обучения.

Структура курса представлена тремя разделами: «Профессиональное самопознание педагога», «Решение конфликтных педагогических ситуаций», «Способы ситуативной саморегуляции во время пребывания в напряженной ситуации». Подробнее остановимся на способах организации учебных занятий по темам. Изучение курса начинается с занятия по теме «Профессиональное самосознание педагога», которое проводится в несколько этапов.

Диагностический этап. Он заключается в изучении и оценке студентом индивидуально- психологических особенностей личности и уровня форсированности профессиональных качеств с целью осознания своих возможностей и отслеживания динамики развития индивидуальных особенностей и профессиональных качеств.

В качестве стартовых методов диагностики мы предлагаем следующие:

-методика «Педагогические ситуации», включающая набор проблемных ситуаций из школьной жизни с возможностью выбора варианта ответа, каждый из которых оценивается определенным количеством баллов с соответствии с ключом. Методика позволяет оценить уровень развития педагогических способностей испытуемого.

-диагностика «самооценка профессиональных качеств студента», которая позволяет определить характер и тесноту связи между отношением человека к профессиональным качествам педагога и самооценкой тех же качеств у самого себя. Результаты методики способствуют осознанию реального и идеального профессиональных образов «Я- педагог». Во время обучения в вузе профессиональные образы чаще не совпадают, что является источником самосовершенствования личности студентов и стремления к ее развитию. После проведения диагностики и обработки результатов студенты самостоятельно анализируют полученные данные и дают первоначальную их интерпретацию, заносят результаты в «Диагностическую карту». Студенты разрабатывают рекомендации по развитию индивидуальных особенностей, проектируют пути, средства совершенствования профессионально важных качеств личности через организацию образовательной деятельности. Анализ материалов диагностики студентов позволяет нам скорректировать содержание курса, отдельных тем и вариативных практических заданий по изучаемой дисциплине в соответствии с полученными данными.

Мотивационный этап. О.С. Гребенюк отмечает, что существенной частью мотивационной сферы обучающегося является мотивация учения, которая включает в себя систему целей, потребностей и мотивов, которые побуждают человека к овладению знаниями, к активности в образовательной деятельности [22].

Он заключается в размышлении студентов о себе, будущей профессии, практической деятельности, что способствует осмыслению и формированию профессиональной мотивации и мотивации учения, осознанию индивидуального смысла изучения выбранного курса [22].Для того чтобы развивать мотивационную сферу студента, мы используем упражнение «Личность преподавателя», результатом личности «идеального педагога», возможно в иерархической последовательности, а после обобщенный кластер, разработанный в процессе общего обсуждения и содержащий наиболее значимые качества, одним из которых, как показывает практика, студенты считают эмоциональную устойчивость педагога. Таким образом, упражнение вызывает стремление студентов к саморазвитию личности, совершенствованию своих возможностей.

Этап целеполагания. Целью данного этапа является прежде всего осознание и постановка цели, которая оказывает решающее воздействие на выбор уровня усвоения содержания, средств обучения и представляет собой обобщенный идеальный результат, к которому стремится студент совместно с преподавателем. Задача преподавателя состоит в том, чтобы помочь студенту выявить и осознать индивидуальную цель изучения курса. Для более успешного процесса целеполагания преподаватель проводит

упражнение.«Проективное рисование Я- педагог». Задача каждого из студентов на листе бумаги писать образ педагога, каким бы он хотел стать, на другом листе.

- образ педагога, каким он представляет себя сейчас. Далее студент сравнивает рисунки «себя будущего» и «себя настоящего», на основе самоанализа отвечает на вопрос: Что мне нужно сделать, чтобы стать таким, каким я хочу быть? Ответ на этот вопрос, а также результаты способов диагностики, самодиагностики являются основной для постановки цели изучения данного курса индивидуального для каждого студента. В завершении занятия студентам предлагается работа с кейсом «Педагогическая этика» [44], имеющим целевой основной задачу научить студентов выявлять этические ценности, дающие моральное право педагогу учить других детей. Кейс также направлен на обучение студентов решать педагогическую задачу: «Умение проектировать и осуществлять профессиональное самообразование, выявлять проблемы в осуществляемой профессиональной деятельности и определять способы их решения».

Решение кейса предполагает изучение следующих материалов: знакомство с понятиями «педагогическая этика» и «этика образования»; категориями педагогической этики «педагогическая мораль», «нравственное сознание педагога», «нравственное отношение педагога». Работа с этим кейсом способствует процессу осознания себя в педагогической деятельности, развитию системы личностных представлений будущего педагога о самом себе, развитию образа «Я педагог», который ответственен за осмысление себя в ситуациях, когда личностные качества преподавателя (или их отсутствие) выступают как преграда к собственной активности или способствуют самореализации. На этом основании складываются представления личности о самой себе, они могут быть реалистичными «какой я есть» и идеальными «каким я хотел бы быть», что в свою очередь, способствует, стимулирует студента к развитию профессионально значимых качеств педагога.

Занятие по теме **«Решение конфликтных педагогических ситуаций»** начинается с проведения упражнения «На уроке» студентам предлагается разыграть варианты поведения в следующей проблемной ситуации: «Идет урок и преподаватель объясняет новый материал. В это время группа учеников не слушает его. Они заняты другим, совершенно посторонним делом: переговариваются друг с другом, передают какие-то записки». Один из студентов-добровольцев выступает в роли преподавателя – человека глубоко себя уважающего, другой человека -мало себя уважающего, нерешительного. Каждый из вариантов разыгрывается, а затем анализируется поведение преподавателей, реакция учеников. Преподаватель направляет студентов на обсуждение вопросов: как вы думаете, какими личностными характеристиками обладают данные преподавателя, какие из перечисленных личностных характеристик являются профессионально неприемлемыми для педагога? Приведите примеры конфликтов, которые приводят к конфронтации педагога и ребенка. Какие действия педагога привели к этому? Что делать педагогу в дальнейшем?

Для выполнения задания студенты объединяются в пары или микро- группы, что способствует созданию поискового, творческого, диалогичного характера учебно-познавательной деятельности. Групповое обсуждение вопросов должно привести к общему выводу о том, что значительно легче избежать проблемы (конфликта), чем ее решить. На основе принятого решения студенты совместно с педагогом вырабатывают «золотые» правила выхода из конфликтной ситуации, а также рекомендации по решению практических задач в области развития ЭУ на основе сравнения с выходом, предложенным педагогом- практиком. Немаловажным этапом занятия является проведения упражнений по решению педагогических ситуаций из школьной жизни самих студентов, что особенно настраивает их на успешную рефлексию.

Рецензент: Хаитбаева .Х.О.- к.п.н., ТГПУ имени С.Айни

ЛИТЕРАТУРА

1. Абалуев Р. Н. Интернет-технологии в образовании. Учебно-методическое пособие / Р. Н. Абалуев, Н. Г.Астафьева, Н. И. Баскакова. - Тамбов: Изд. ТГТУ, 2002.
2. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации: Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века. Учебное пособие / Р. Ф. Абдеев. - М.: ВЛАДОС, 1994. - 336 с.
3. Абраменко Л. А. Обучение пониманию специальной литературы в вузах.: Дисс. канд.пед.наук / Л. А. Абраменко. - Минск, 1971.
4. Абраменко Л. А. Чтение литературы на английском языке / Л. А. Абраменко. - Минск: Вышэйшая школа, 1977. -144 с.
5. Абросимов А. Г. Информационно-образовательная среда учебного процесса в вузе / А. Г. Абросимов. - М.: Образование и Информатика, 2004. - 256 с.
6. Абросимов А. Г. Теоретические и практические основы создания информационно-образовательной среды вуза / А. Г.Абросимов - Самара: Изд. Самар. гос. экон. акад., 2003. - 204 с.
7. Авганов С. С. Профессиональная подготовка будущего учителя иностранных языков на основе применения компьютерных технологий для общеобразовательных школ (на материалах английского языка): Автореферат диссертации д.п.н./ С. С. Авганов. - Душанбе, 2010.
8. Аветисов А. А. Образовательные стандарты как основа объективного мониторинга качества в системе непрерывного образования. //Квалиметрия человека и образования: методология и практика. Проблемы создания комплексного мониторинга качества образования в России / А. А. Аветисов //Материалы 6-го симпозиума. - М.: Изд-во Исслед. центра проблем качества подготовки специалистов, 1997. - С. 75 - 79.
9. Береговенко Е.Н. Компетентностный подход к оптимизации образовательных траекторий / Е.Н. Береговенко // Новые технологии в образовании / Материалы научно-практической конференции. - Красноярск, 2015. - С. 192-195.
10. Василенко И.В. Воспитание - проблема современного образования в России / И.В. Василенко. - М., 1999. - 283 с.
11. . Кузнецов Д.В., Гагарина В.Р., Сафина Л.Р. К вопросу многозадачности и многофункциональности преподавателя английского языка в экономическом вузе / Д.В. Кузнецов, В.Р. Гагарина, Л.Р. Сафина // Казанский педагогический журнал. - 2016. - № 4 (117).
12. Ломакина Т.Ю. Теория и практика развития исследовательских компетенций учителя / Т.Ю. Ломакина, С.В. Дзюбенко. - М., 2017. - 240 с.
13. Михайлова Д.И. Диагностическая функция в воспитательной деятельности будущего классного руководителя / Д.И. Михайлова // Современные наукоемкие технологии. - 2016. - № 7-1. - С. 159-163.
14. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / А.В. Мудрик. - 8-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия». - 2013. - 240 с.
15. Тетина С.В. Методическая грамотность как часть профессиональной компетентности учителя иностранного языка / С.В. Тетина // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. - 2016. - № 3 (28).

МАЗМУН ВА УСУЛҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ПЕДАГОГӢ БАРОИ ИНКИШОФИ УСТУВОРИИ ЭҲСОСИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақола ба инъикоси принсипҳои устувории эҳсосӣ ва меъёрҳои мундариҷаи таълим дар раванди ташаккули таваҷҷӯҳи маърифатии донишҷӯён дар заминаи омодагии касбии онҳо ба омӯзиши забони хориҷӣ дар донишгоҳ бахшида шудааст. Таҳлили ҳуҷҷат дар муқоиса бо натиҷаҳои ташхиси коркарди ҷузъҳои устувории эҳсосӣ, ки дар рафти корҳои таҷрибавӣ ба даст оварда шудааст, имкон дод, ки як қатор ҷанбаҳое муайян карда шаванд, ки дар мӯҳтавои қисмати тағйирёбанда баррасии амиқро талаб мекунанд. Аз ҷумла, фаъолияти зерини меҳнатӣ ба таври кофӣ инкишоф наёфтааст - иштирок дар ташкили муҳити таълимии бехатар ва аз ҷиҳати психологӣ бароҳати ташкилоти таълимӣ; дараҷаи нокифоя инкишоф додани қобилияти зарурии азхуд кардани технологияи ташхиси сабабхои вазъиятхои низоъ, пешгирӣ ва рафъи онҳо. Бо ёрии сӯҳбат ва мусоҳиба бо талабагон талабот, шавку хавас ва майлу хохиши онҳоро муайян ва равшан намудем. Ҳамин тариқ, донишҷӯён ба масъалаҳои такмили ихтисос, рушди маҳорати педагогӣ, проблемаи донишгоҳ, сарфаи саломатӣ, мунокишаҳои мактабӣ, ташаккули фарҳанги байни миллатҳо ва ғайра таваҷҷӯҳ доранд. Дар марҳилаи ниҳоӣ якчанд барномаҳои таълимии самтҳои гуногун интихоб карда шуданд ки қисман ва мустақилона таҳия ва ҷавобгӯ ба талаботи ҳамаи иштирокчиён дархост ва ҳавасмандгардонии онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: технология, рушд, қисми инварианти стандарт, педагогикаи муштарак, муҳити таҳаммулпазир, омӯзиш, мустақилона, фарҳанг, мусоҳиба, забони хориҷӣ, фаъолияти маърифатӣ.

СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДИКИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РАЗВИТИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена освещению принципов ЭУ и критериев содержания образования в процессе формирования познавательного интереса студентов в контексте их профессиональной подготовки по иностранному языку в вузе. Анализ документа в сравнении с результатами диагностики развития компонентов ЭУ, полученными в ходе опытно - экспериментальной работы, позволил выявить ряд аспектов, требующих углубленного рассмотрения в содержании вариативной части. В частности, недостаточно выработано следующее трудовое действие – участие в создании безопасной и психологический комфортной образовательной среды образовательной организации; в недостаточной степени развития необходимого умения владеть технологиями диагностики причин конфликтных ситуаций, их профилактики и разрешения. При помощи беседы и интервьюирования студентов нами определены и уточнены их потребности, интересы и склонности. Так, студенты интересуются вопросами профессионального становления, развития педагогического мастерства, проблемой вуза здоровье сбережения, школьных конфликтов, формирования межнациональной культуры и др. На заключительном этапе был проведен отбор нескольких образовательных программ различной направленности из числа парциальных и разработанных самостоятельно и отвечающих требованиям всех участников согласно их запросам и мотивации.

Ключевые слова: технология, развития, инвариантная часть стандарта, педагогика сотворчества, толерантная среда, обучения, самостоятельно, культура, интервьюирование, иностранный язык, познавательная деятельность.

THE CONTENT AND METHODS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY FOR THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL STABILITY OF THE FUTURE ENGLISH TEACHERS

The article is devoted to highlighting the principles of ES and the criteria for the content of education in the process of forming the cognitive interest of students in the context of their professional training in a foreign language at the university. Analysis of the document in comparison with the results of diagnosing the development of ES components, obtained in the course of experimental work, made it possible to identify a number of aspects that require in-depth consideration in the content of the variable part before providing. In particular, the following labor action has not been sufficiently developed - participation in the creation of a safe and psychologically comfortable educational environment of an educational organization; insufficient development and the necessary ability to master the technologies for diagnosing the causes of conflict situations, their prevention and resolution. At the help of conversation and interviewing students, we have identified and clarified their needs, interests and inclinations. Thus, students are interested in issues of professional development, the development of pedagogical skills, the problem of the university, health savings, school conflicts, the formation of interethnic culture, etc. At the final stage, several educational programs of various directions were selected from among partial and developed independently and meeting the requirements of all participants requests and motivation.

Keywords: technology, development, invariant part of the standard, pedagogy of co-creation, tolerant environment, learning, independently, culture, interviewing, foreign language, cognitive activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Умаров Абдураҳмон Саидаҳмадович*** **–** Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбонит Рӯдакӣ, 121. Телефон**: (+992) 918941689**
E-mail:**abdurahmon45@mail.ru**

Сведение об авторах: ***Умаров Абдурахмон Саидахмадович*** **-** Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, заведущий кафедрой иностранных языков. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон**: (+992) 918941689**
E-mail:**abdurahmon45@mail.ru**

Information about the authors: ***Umarov Abdurakhmon Saidakhmadovich*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Head of the Department of Foreign Languages. **Address**: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121. Phone: **(+992) 918941689** E-mail: **abdurahmon45@mail.ru**

УДК:371.862

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНО – УЧЕБНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Умарзода Сафарали Умар

Академия государственного управления при Президенте Республики ТАджикистан

В Википедии (открытой интернет энциклопедии) дано определение: «Компьютерная деловая игра (КДИ) - это учебно-тренинговая компьютерная система, построенная на основе математической модели, описывающей хозяйственный процесс и иные приближенные к реальности ситуации по определенным правилам. КДИ позволяет отрабатывать навыки принятия управленческих решений и комплексного экономического анализа в меняющейся ситуации. КДИ является частным случаем деловой игры».

Это определение из Википедии позволяет сделать вывод о том, что первые компьютерные деловые игры были созданы по экономике и менеджменту, поэтому из определения видна тесная связь с практическим её использованием. Сейчас, можно сказать, что это определение является ограниченным, оно не в полной мере отражает деловые игры, которые можно проектировать на компьютере.

Исследуя опыт использования обучающих компьютерных игр и дидактических игр в обучении, мы выявили, что термин «компьютерные учебно-деловые игры» ранее не использовался в практике обучения. Есть термин «компьютерные деловые игры» в диссертациях О.Л.Демкиной и А.О.Рикуна. Чтобы определить важнейшие признаки КУДИ, нам необходимо разграничить понятия «дидактическая игра», «деловая игра», «компьютерная игра», «обучающая компьютерная игра» и «КУДИ».

Дидактические игры - это игры, используемые в обучении определенным учебным навыкам и умениям. Компьютерные игры - это развлекательные игры на компьютере, среди которых учебные игры пока еще составляют малую часть. Для существующих обучающих компьютерных игр все еще характерны фрагментарность и ограниченность действий, содержания. Предлагаемые нами компьютерные учебно-деловые игры появляются на стыке учебных, деловых и компьютерных игр, реализуя более всего ролевые, приключенческие, стратегические действия по определенной предметной области. [2, с. 52]

Если для детской игры характерны отсутствие принуждения, руководства со стороны взрослых, то дидактические игры предлагаются и организуются учителем. А для создания КУДИ необходима совместная работа учителя-предметника с компьютерным программистом, сетевым инженером, психологом по компьютерным играм, компьютерным дизайнером. Коллективная работа направлена на создание целостной обучающей компьютерной среды. И главная роль отводится учителю - организатору целостной педагогической технологии в игре (табл. 1).

Таблица 1 Особенности компьютерно-учебных игр

№	**Дидактическая игра**	**Компьютерная компьютерно- учебных игр**
1	Предлагается и организуется учителем	По замыслу учителя предметника заранее готовится совместно с программистом, дизайнером, психологом, затем предлагается учителем
2	Цель игры – учебная	Цель игры – учебно-профессиональная
3	Для игры на уроке отводится определенное время	Компьютерная компьютерно- учебных игрпроводится не только на уроке, но и во внеаудиторное время онлайн, офлайн

4	Учебно-познавательная деятельность доминирует во взаимосвязи с игровой	Учебно-профессиональная деятельность доминирует во взаимосвязи с информационно-компьютерной и игровой деятельностью

Если цель детской игры - развлекательная, то цель дидактической игры - учебная. Цель КУДИ - учебно-профессиональная: ознакомление с профессиональными ситуациями, с основами профессиональной деятельности, с программным обеспечением определенной специальности, выполнение профессиональных учебных заданий. Учебно-профессиональная цель в развернутом виде представляем не только этими задачами, но и адаптацией к работе с программным и продуктами, формированием информационно-компьютерной компетентности по областям знаний.

Развлекательные игры не ограничиваются временем, а дидактические игры ограничиваются уроком, факультативными занятиями и проводятся в образовательных учреждениях, учреждениях дополнительного образования, лагерях и др. Дидактические игры в основном проводятся учителем, воспитателем. В этом аспекте КУДИ не ограничивается аудиторными занятиями и прямым контактом лицом к лицу с учителем, её можно проводить онлайн, офлайн. Если в учебно-деловой игре могут быть использованы различные наглядные пособия, то в компьютерной учебно-деловой игре главная наглядность - компьютерное сопровождение игры. [14, с. 48]

Еще одна сущностная характеристика КУДИ связана с видом выполняемых действий. В детской игре - развлекательная деятельность - основная, другие виды (познание, общение) являются сопутствующими.

В дидактической же игре учебно-познавательная деятельность доминирует во взаимосвязи с игровой.

А в КУДИ доминирующим является учебно-профессиональная и информационно-аналитическая деятельности.

Компьютерные учебно-деловые игры отличаются от дидактических игр. Дидактические игры - это разновидность деловой игры. Педагогические игры чаще используются в педагогических вузах, моделируя педагогические ситуации, их ролевом разыгрывании обучающимися, чаще всего студентами педагогических вузов, учителями на курсах повышения квалификации. В связи с этим логичным представляется подход В.С.Селиванова разделяющего игры, используемые с педагогическими целями на воспитательные и дидактические.

В зарубежной практике закрепились разновидности компьютерных учебных игр, такие как компьютерные симуляции, видеоигры, обучение компьютерным программным продуктам либо программированию в обучающей среде.

Таким образом, ролевые и деловые игры - это наиболее сложные виды дидактических игр, а КУДИ - разновидность учебных деловых игр. Но, для конкретизации определения КУДИ необходимо рассмотреть сущностные характеристики компьютерно- учебных игр.

Игровые технологии обучения предполагают предварительное проектирование процесса обучения, учитывая при этом дидактические цели и требуемый уровень усвоения.

В последние 30-40 лет продуктивно разрабатывались идеи технологического подхода к игре (Ж.С.Хайдаров и др.).

Использование деловых игр завоевал прочные позиции в обучении взрослых своей эффективностью. Педагогические проблемы использования деловых игр при обучении взрослых, совершенствовании их профессионального мастерства исследовали А.А.Вербицкий [1, с. 138], Ю.Д.Красовский и др.

КУДИ можно охарактеризовать как один из видов игровых технологий обучения. А.А.Вербицкий относит игровые технологии к активным методам обучения. Игровые

технологии наряду с тренингами, диспутами и др. относится к активным методам обучения.

Учебно-деловой игре присущи общие особенности игры в целом, но при использовании её как технологии обучения в ней проявляется и своя определенная специфика. В отличие от других игр, в том числе и игр обучающего характера, учебно-деловые игры обладают индивидуальными, присущими только ей чертами, без наличия которых игра не может считаться деловой. [12, с. 22]

Специфику учебно-деловой игры определяют следующие положения:

- описание объекта игрового моделирования;
- воссоздание структуры и функциональных звеньев профессиональной деятельности в игровой модели;
- моделирование в игре условий профессиональной деятельности, максимально приближенных к реальности;
- системное содержание учебного материала, представленного в имитационной модели профессиональной деятельности;
- совместная деятельность участников игры, выполняющих предусмотренные условиями игры роли;
- саморазвитие ситуации в игре, в результате которого выполнение заданий предшествующего этапа влияет на ход последующего;
- наличие проблемности, конфликтных ситуаций;
- сжатый масштаб времени, позволяющий за считанные часы или даже минуты воспроизвести то, на что в реальных условиях могут уходить месяцы или годы;
- контроль игрового времени;
- наличие специально разработанной системы оценки хода и результатов игры;
- разработка правил, регулирующих ход игры;
- наличие элемента соревновательности;
- сочетание обучающего и воспитывающего эффекта посредством подчинения студентов нормам коллективных действий.

КУДИ может реализовать описанные действия деловой игры, но, отличается еще тем, что для неё характерны: компетентность учебно-игрового мира, визуализация знаний, диалог и интерактивность, открытость учебно-игровых модулей компьютерной программы

В первую очередь, компетентность выражается тем, что предметная область моделируется более реалистичнее с использованием программных средств специального назначения. [4, с. 48]

Выделяют ключевые, обще-предметные и предметные компетенции.

Подход к ключевым компетенциям различный. Некоторые авторы выделяют следующие виды компетенции: ценностно-смысловую, общекультурные, учебно-познавательные, информационную, коммуникативные, социально-трудовые, компетенции личностного самосовершенствования.

В КУДИ есть возможность организации исследовательского метода деятельности предоставлением возможности выбора пути, траектории освоения нового знания. [5, с. 68]

Иными словами, обучающийся должен не только получить некий массив знаний и отработать совокупность умений - по завершению обучения он должен уметь и хотеть делать то, ради чего все обучение и затевалось. Понятно, что разница между двумя этими итогами огромна.

Итак, компетенции - это не просто знания и умения, это владение такими формами поведения и индивидуальными характеристиками, которые необходимы для

успешной деятельности на том или ином поприще. За поведением этим, конечно, стоят и знания, и умения, но не только они. Не менее важное значение имеют личностные черты, установки, ценности, убеждения, эмоции, способность ладить с людьми и самооценка.

По своей природе компетентностный подход в обучении и образовании является целевым. Обучается не просто специалист широкого профиля, а человек, который будет хорошо уметь выполнять совершенно конкретный круг работ.

Компетенции «закладываются» в образовательный процесс посредством:

- технологий обучения;
- содержания образования;
- стиля жизни образовательного учреждения;
- типа взаимодействия между преподавателями и обучающимися и между обучающимися.

Эвристический прием обработки данных характерен для компьютерных экспертных систем, когда способы обработки данных меняются в зависимости от смены сценариев диалога с обучаемым.

Второй особенностью КУДИ мы считаем компьютерную визуализацию абстракций. [13, с. 148]

Проблема визуализации знания также является одной из серьезнейших гносеологических проблем современного образовательного сообщества.

Под визуализацией понимается всякий способ обеспечения наблюдаемости ненаблюдаемой реальности, а под визуальной моделью - любая зрительно воспринимаемая конструкция (внутренняя и внешняя), представляющая сущность объекта познания.

Развитие информационных технологий принципиально расширила зоны визуализации как способа и метода вынесения результатов мышления во внешний план деятельности и выдвинула серьезнейшую гносеологическую проблему визуализации знания. [3, с. 24]

Настоятельное требование исследования природы и функционирования визуального продиктована происходящим на наших глазах быстрым переходом в человеческом сообществе (и, в частности, в образовательном пространстве) от превалирования текстов к информационно емким визуальным изображениям (термины «pictorial turn» и «iconic turn» - «иконический поворот» фиксируют отход в средствах коммуникации от вербальных к визуальным). Стремительно меняется окружающая человека среда. Изменения приводят к появлению целых новых направлений в гуманитарных и технологических областях человеческого знания (когнитивная графика, медиафилософия, виртуальная реальность, компьютерная графика и т.д.).

Компьютеризация непосредственно влияет и модифицирует мыслительную деятельность человека (и в процессе образования). Проблему воздействия компьютера на мыслительную деятельность человека можно рассматривать на базе сложившихся в психологии трех основных подходов:

- теории замещения - отождествляет работу компьютерной программы с процессом мыслительной деятельности человека,
- теории дополнения - возникла на основе теории мышления, согласно которой компьютер значительным образом увеличивает возможности человека по переработке и восприятию информации,
- теории преобразования - компьютер преобразует умственную деятельность человека, способствует появлению новых форм опосредования. [6, с. 18]

Информационные технологии, во-первых, увеличивают возможности человека и, во-вторых, феномен экранной культуры и широкое распространение визуальных медиа свидетельствует о превалировании и появлении новых механизмов мышления.

Специфика информационных технологий через модифицированные способы взаимодействия человека с окружающей средой не может не влиять на характер протекания процессов ощущения, восприятия, представления, и осознания, понимания, обучения. [7, с. 104]

Визуализация рассматривается как перенесение в процессе познавательной деятельности из внутреннего плана во внешний мыслеобраз, форма которого стихийно определяется механизмом ассоциативной проекции.

Психологические предпосылки для изучения визуального и визуализации проистекают также из обыденных явлений. Печатному тексту свойственно такие черты, как линейность, последовательность, предметность, рациональность. Эти черты формируют способ мышления по структуре чем-то сходный со структурой печатного текста. Между тем визуальные изображения в фотографии, кино, радио, телевидении создают структуры, значительно отличающиеся от структуры печатного текста. Эти визуальные структуры создают модели узнавания, ориентируют на образность, эмоциональность, вне-рациональность.

Направление визуализации на развертывание информации связано с правильной интерпретацией окружающего нас мира визуальных изображений, с творческой продуктивностью при обучении, с возможностью генерировать альтернативные варианты решения образовательных задач и именно ей определяется богатство нашего воображения. Реализация визуализации снизу-вверх вся построена на интеллектуальной деятельности самого общего характера, заставляет работать интеллект на полную силу и вовлекает в работу образное мышление для создания материального визуального изображения.

Возникающие в процессе работы с визуальной информацией проблемы разрешаются на основе ментальных механизмов анализа, синтеза, обобщения, свертывания или развертывания информации. Причем, чем выше проблемность визуальной информации, тем выше интенсивность мыслительной деятельности субъекта, её воспринимающего. Процесс визуализации представляет собой свертывание и развертывание мыслительных содержаний в визуальный, наглядный образ. [8, с. 114]

Визуальный дидактический диалог делится на две части: автора-преподавателя и учащегося-зрителя. Выстраиваемый преподавателем во время создания визуального дидактического объекта путь, по которому проходит взгляд от одного элемента изображения к другому элементу, путь считывания учебной информации и выстраиваемый при рассматривании визуального дидактического объекта происходящий под влиянием интуитивной воли учащегося «маршрут восприятия», - оба они подчинены дидактическому замыслу преподавателя. В процессе визуального дидактического диалога преподаватель способен интуитивно направить восприятие учащегося, а тот, в свою очередь, интуитивно этому воздействию подчиняется. Механизмы мышления при использовании в репрезентации лапидарной дискретной, текстовой и цифровой учебной информации (находящие свое отражение в правилах композиционной компоновки, концепциях нейролингвистического программирования, прагматики) отличаются от механизмов мышления при репрезентации с использованием эстетических способов воздействия (классическая композиция, целостное восприятие, эстетика). Конечно, границы между континуальными и дискретными областями достаточно размыты, и можно говорить об общих тенденциях механизмов мышления.

Моделирование образного мышления при репрезентации дидактических объектов в общем случае должно рассматриваться как конструирование диалога в образовательной ситуации взаимодействия «преподаватель - визуальный дидактический объект - учащийся». При анализе процесса обучения с применением

визуальных дидактических объектов в качестве исходного предмета анализа служит сложное звено - неделимый элемент визуально-дидактического диалога. Такой подход учитывает проблему визуализации обучения с учетом внешних коммуникативных взаимосвязей, соединяющих визуальные элементы дидактического объекта с образными представлениями, как преподавателя, так и учащегося.

Любая форма визуальной информации несёт в себе элементы проблемности, поскольку визуальный материал отражает «свёрнутую в изображении» мысль, создаёт проблемную ситуацию, активизирует познавательную деятельность. Таким образом, визуализация является одним из способов реализации принципа проблемности в компьютерном игровом обучении.

Третья сущностная характеристика КУДИ связана с её диалогичностью и интерактивностью. Термин «интерактивный» (interactive) в отношении компьютерных программ означает «диалоговый». Интерактивность программы - это её способность вести «диалог» с пользователем, т.е. реагировать на вводимые пользователем запросы или команды. Особенностью человеко-машинного взаимодействия является принадлежность его к особому типу коммуникации, называемой интеракцией. [15, с. 90]

Интеракция предполагает не только обмен информацией между участниками коммуникации, но также их совместную деятельность. Немедленная реакция системы на команды и запросы пользователя - так называемая «обратная связь» (feedback) - позволяет последнему определять и при необходимости корректировать свои дальнейшие действия. Современные персональные компьютеры - это диалоговые устройства; таким образом, интерактивность (работа в диалоговом режиме) является неотъемлемым свойством современных компьютерных программ.

Способы ведения человеко-машинного диалога и его содержание определяются техническим уровнем и типом программ. Совершенствование возможностей организации диалога с компьютером ведется в двух направлениях:

1) развитие средств, позволяющих взаимодействовать с машиной на естественном языке;

2) разработка интерфейса, позволяющего создавать наиболее приемлемую для пользователя форму ведения диалога.

Степень интерактивности характеризует также комфортность использования тех или иных служб (почты, форума и т.д.), в этом случае степень интерактивности это аналог такого понятия как «удобство интерфейса». Элементы интерактивности - это все функции сайта, которые обеспечивают взаимодействие конкретного человека с сайтом или другими людьми, посредством этих модулей.

Более расширенное значение слова «интерактивный» означает «взаимодействовать, находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо».

Следующая характеристика КУДИ - это открытость учебно-игровых модулей КУДИ, выполняющая две функции. Во-первых, идет постоянное улучшение отдельных блоков, содержания. Во-вторых, самостоятельная деятельность обучаемых будет способствовать улучшению качества обученности самих обучаемых. Компьютерные учебно-деловые игры ориентированы на обучаемых, и направлены на обеспечение успеха в усвоении студентами знаний в процессе их самостоятельной деятельности. [11, с. 135]

На первом этапе информатизации образования у учителей была сформирована компьютерная грамотность. Мы подходим к следующему этапу, когда учителя будут либо сами программировать необходимые им электронные учебники, различные тесты, одним словом, весь электронный образовательный контент, либо вставлять их в готовые программные оболочки. Сейчас программирование выходит на высокий

уровень, когда действия могут происходить с определенными готовыми модулями, библиотеками языков программирования.

Это позволило нам по-новому подойти к вопросу композиции компьютерной учебно-деловой игры, смоделировав виртуальную профессиональную ситуацию на основе адаптивной интеллектуальной системы обучения.

Адаптивная интеллектуальная система обучения является наиболее перспективной платформой электронного обучения.

Существуют различные модели адаптивной системы компьютерного обучения, состоящие из:

1) Процесса обучения, который содержит механизм адаптации системы компьютерного обучения к обучаемому.

2) Базы знаний, которые хранят информацию о медиапространстве, модели предметной области, модели обучаемого и модели адаптации.

Для организации адаптации к учащемуся используют различные методы:

- построение последовательности обучения (Curriculum sequencing);
- адаптивное представление информации (Adaptive presentation);
- интеллектуальный анализ решений (Intelligent analysis of student solutions);
- диалоговая поддержка решения задач (Interactive problem solving support);
- адаптивная поддержка в навигации (Adaptive navigation support);
- решение задач на примерах (Example-based problem solving);
- адаптивная поддержка сотрудничества (Interactive collaboration support). . [9, с. 84]

Некоторые компьютерные обучающие системы обладают адаптивностью, например, позволяют осуществлять связь тестовых вопросов с теоретическими темами: при неправильном ответе на вопрос обучаемый может получить объяснение, в чем состоит его ошибка, или вернуться к изучению связанного теоретического материала, что позволяет повысить эффективность процесса обучения.

Компьютерные учебно-деловые игры предусматривают учебные материалы, выбирая которые студент сам выбирает темп освоения.

Педагогический подход основан на анализе процессов передачи знаний и усвоения информации обучаемым с точки зрения педагогики и психологии. . [10, с. 111]

С точки зрения данного подхода, системы могут быть подразделены на те, которые задействуют репродуктивные механизмы восприятия и переработки информации человеком, связанные преимущественно с запоминанием и последующим воспроизведением определенных объемов данных, и те, которые ориентированы на активизацию продуктивных способностей человека усваивать информацию и генерировать новые закономерности через деятельность по решению задач. КУДИ активизирует продуктивную составляющую.

Рецензент: Маджидова Б. – д.п.н., профессор ТГПУ имени С.Айни

АДАБИЁТ

1. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход [Текст] : Метод. пособие / А.А.Вербицкий. - М.: «Высшая школа», 1991. - 207 с.
2. Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан. [Текст] - 3 декабря 2004 года, № 468.
3. Государственные образовательные стандарты высшего образования» (1996).
4. Джураева Х.Ю. Способы реализации дидактических принципов при компьютерном обучении в условиях общеобразовательных школ Республики Таджикистан./ Х.Ю.Джураева [Текст]. Автореферат дисс…канд. пед. наук – Душанбе.
5. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». - Душанбе: Шарки озод, 2004.

6. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Текст]/ И.А. Зимняя. - Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. - С. 21.
1. 7. Исайкина, М.А. Компьютерные игры как средство формирования иноязычной речевой деятельности младших школьников [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мария Александровна, Исайкина. - Саратов, 2004. - 172 с.
7. Кавтарадзе, Д.Н. Обучение и игра: Введение в активные методы обучения. Учеб. пособие для учителей / Д. Н. Кавтарадзе. - М.: Психологосоциальный институт, Флинта, 1998. - 192 с.
8. Кодиров, К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.
9. Комилов, Ф.С., Исмоилов, А.А., Рахмонов, З.Ф. Компьютерные технологии как средство повышения качества обучения. //Научно-теоретический журнал «Паём» №18. - Душанбе: ИПС, 2008. - С. 125-128.
10. Муллоджонов М, Тухлиев К., Шодмонов Ш. Информатика и информационная технология. Худжанд: Наргис, 2003. - 224с.
11. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 года.
12. Пидкасистый, П. И., Хайдаров, Ж. С. Технология игры в обучении и развитии [Текст] : учебное пособие / П. И. Пидкасистый ; Ж. С. Хайдаров. - Москва : Российское педагогическое агентство, 1996. - 270 с.
13. Послание Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон а Маджлиси Оли Республики Таджикистана, Душанбе, от 15 апреля 2009.
14. Седов, И. А. Компьютерная игра как средство саморазвития будущего учителя в условиях информатизации общества [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Иван Алексеевич, Седов. - Саратов, 2002. - 162 с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ КОМПЮТЕРӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф вазифаи стратегии сиёсати давлатии Тоҷикистон дар баробари дигар кишварҳо мебошад. Дар силсилаи асноди давлатии солҳои охир қабулшуда, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф танзим мекунанд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олӣ (1996), «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015», Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 декабри соли 2004, № 468), Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва ғайра ба технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи васеи роҳу усулҳои муосири истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст. Таъмини муассисаҳои таълимӣ бо компютер, таҷҳизоти мултимедиявӣ, интернет ва портали таълимӣ зарурати рушди усулҳои инноватсионии электронии таълимро муайян мекунад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мафҳуми таълими электронӣ «ташкили фаъолияти таълимӣ бо истифода аз маълумоти дар махзани иттилоот мавҷудбуда ва ҳангоми татбиқи барномаҳои таълимӣ ва технологияҳои иттилоотӣ, воситаҳои техникие, ки коркарди онро таъмин менамоянд, инчунин истифодаи иттилоот ва шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, ки интиқоли иттилооти зикршуда, ҳамкории байни донишҷӯ ва омӯзгорро таъмин мекунанд». Яке аз ҷанбаҳои таъмини таълими электронӣ ин истифодаи бозиҳои компютерӣ-омӯзишӣ мебошад, ки дар асоси принсипҳои хусусияти проблемавӣ сохта мешаванд, дурнамои рушди худшиносии касбӣ, визуализатсияи компютерии абстраксияҳо ва интерактивии муколамаи таълимиро ташкил медиҳанд. Айни замон дар таълим барномаҳои анъанавии компютерӣ, аз қабили (муҳаррири матнӣ, презентатсияҳо, флипчартҳо, муҳаррирони ҷадвалҳо ва ғ.), барномаҳои махсуси ҳисоббарорӣ, графикӣ, тестӣ (MathCAD, AutoCAD, CorelDraw, PhotoShop ва ғ.) ба таври васеъ ва мақсаднок истифода бурда мешаванд.

Калидвожаҳо: Сифати таълим, мутахассисон, муаллимони донишгоҳҳо, технологияи компютерӣ, барномаҳои махсуси ҳисоббарорӣ, таҷҳизоти мултимедиявӣ, технологияи кредитӣ, усулҳои инноватсионии электронии таълимӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНО – УЧЕБНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Реализация информационных технологий в образовании - стратегическая задача государственной политики Таджикистана наряду с другими странами. В принятых в последние годы государственных документах, регламентирующих государственную политику в сфере образования: Закон Республики Таджикистан «Об образовании», Государственные образовательные стандарты высшего образования» (1996), «Национальная стратегия развития высшего образования в Республике Таджикистан на 2007-2015 годы», Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан (3 декабря 2004 года, № 468), Национальная стратегия развития

образования Республики Таджикистан до 2020 года и т.п.Особое внимание уделено информационным технологиям и обновлению методов обучения с помощью информационных технологий. Обеспеченность учебных учреждений компьютерной, мультимедийной техникой, Интернет и образовательным порталом обусловливают потребность в развитии инновационных методик электронного обучения. В Законе «Об образовании» под электронным обучением понимается «организация образовательной деятельности с применением содержащейся в базах данных и используемой при реализации образовательных программ информации и обеспечивающих ее обработку информационных технологий, технических средств, а также информационно-телекоммуникационных сетей, обеспечивающих передачу по линиям связи указанной информации, взаимодействие обучающихся и педагогических работников». Одним из аспектов обеспечения электронного обучения является использование компьютерно - учебных игр, построенных на принципах проблемности, перспективности профессионального саморазвития, компьютерной визуализации абстракций, интерактивности учебного диалога. В настоящее время в обучении традиционных компьютерных программ (текстовых редакторов, презентаций, флипчартов, табличных редакторов и т. д.), специальных вычислительных, графических, тестовых программ (MathCAD, AutoCAD, CorelDraw, PhotoShop и т. д.) широко используются.

Ключевые слова: Качество образования, специалисты, преподаватели вуза, компьютерные технологии, специальные вычислительные программы, мультимедийное оборудование, кредитная технология, инновационные методы электронного обучения.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF COMPUTER-EDUCATIONAL GAMES IN THE PROCESS OF LEARNING

The implementation of information technologies in education is a strategic task of the state policy of Tajikistan along with other countries. In the state documents adopted in recent years that regulate the state policy in the field of education: the Law of the Republic of Tajikistan “On Education”, the State Educational Standards for Higher Education” (1996), “The National Strategy for the Development of Higher Education in the Republic of Tajikistan for 2007-2015”, the State the program for the development and implementation of information and communication technologies in the Republic of Tajikistan (December 3, 2004, No. 468), the National Strategy for the Development of Education of the Republic of Tajikistan until 2020, etc. - special attention is paid to information technologies and updating teaching methods using information technologies. The provision of educational institutions with computer, multimedia equipment, the Internet and an educational portal determines the need for the development of innovative e-learning methods.In the Law “On Education”, e-learning is understood as “the organization of educational activities using the information contained in databases and used in the implementation of educational programs and the information technologies, technical means that ensure its processing, as well as information and telecommunication networks that ensure the transmission of the specified information, interaction between students and teachers”. One of the aspects of providing e-learning is the use of computer-learning games built on the principles of problematic nature, the prospects for professional self-development, computer visualization of abstractions, and the interactivity of the educational dialogue. Currently, the use of traditional computer programs in teaching (text editors, presentations, flipcharts, spreadsheet editors, etc.), special computing, graphic, test programs (MathCAD, AutoCAD, CorelDraw, PhotoShop, etc.) widely used.

Keywords: The quality of education, specialists, university teachers, computer technology, special computing programs, multimedia equipment, credit technology, innovative methods of e-learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Умарзода Сафаралӣ Умар* -** Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи психология ва сотсологияи идоракунӣ. Суроға**:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носира, 33.E-mail**: safarali1992@bk.ru**

Сведение об авторе: ***Умарзода Сафарали Умар*** - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры психологии и социологии управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира, 33.E-mail**: safarali1992@bk.ru**

Information about the author: ***Umarzoda Safarali Umar*** - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, applicant for the Department of Psychology and Sociology of Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir street, 33. E-mail: **safarali1992@bk.ru**

УДК:871.847

ФОРМИРОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ БАЗОВЫХ ЗНАНИЙ, УМЕНИЙ И НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ИХ ТВОРЧЕСКИХ И ДЕЛОВЫХ КАЧЕСТВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ишматова Ш.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Наличие у преподавателя русского языка комплекса профессиональных знаний определяется в качестве важного условия его подготовки в профессионально-компетентном аспекте. И в этом случае, прежде всего, говорится о владении специалистом лингвистической системой, которая состоит из четырех взаимосвязанных разновидностей речевой деятельности. Такие требования к педагогу можно назвать универсальными и не зависящими от профиля учебного заведения.

Если же говорить о задачах, которые должны решать преподаватели русского языка в высших учебных заведениях, то здесь необходимо подчеркнуть отсутствие предъявляемых к ним требований по поводу специализации на определенных предметных сферах, а именно: в бухгалтерском учете, маркетинге и менеджменте. Однако нынешние процессы, происходящие в политической жизни, способствовали изменению основ экономического сектора в стране. Они привели к тому, что на сегодняшний день даже специалисты могут оказаться перед трудностями в связи с необходимостью определения некоторых явлений, которые ранее не были присущи нашей экономике.

Преподаватель русского языка в вузе, при использовании оригинальных учебных пособий и аутентичных материалов, может сталкиваться в своем учебном заведении с определенной необходимостью рассмотрения различных явлений, связанных с языковым и экономическим аспектом. Кроме того, как правило, мы имеем дело с т.н. опережающей разновидностью взаимосвязи между различными предметами, в рамках которой предусматривается применение в речевой деятельности иноязычных данных, которые приобретаются из зарубежных источников по изучаемой в будущем тематике профессионально-ориентированного или смежного направления [3].

В связи с такой ситуацией обусловливается инновационный характер работы педагога, способствующий формированию профессиональной компетентности будущих специалистов и решающий определенные задачи, связанные с воспитанием и развитием. Таким образом, программа обучения играет наиболее важную роль в указанном процессе. Ранее было отмечен факт выдвижения новыми социально-экономическими условиями более широких требований, предъявляемых к подготовке будущих специалистов. При этом учебные заведения и педагоги получают большую свободу выбора, причем не только в плане инструментов обучения, но и в плане вариантов деятельности, связанной с обучением [14]. Вместе с традиционным содержанием, определяемым лексико-грамматическим аспектом, в программных положениях обучения в высшем учебном заведении с позиции формирования компетентного специалиста наблюдается все большее присутствие профессионально-социальных аспектов. Выражение данных аспектов фиксируется в деловом письме, при ведении переговорного процесса, при телефонном общении с партнерами по бизнесу, а также при изучении разнообразных аспектов в социально-культурной сфере и так далее.

При этом все более важную роль начинает играть деятельность, связанная с аутентичными источниками. Следовательно, задача преподавателя русского языка в неязыковом высшем учебном заведении заключается в том, чтобы обеспечить органичное сочетание различных нюансов программы обучения на соответствующих

занятиях. При этом основаниями должны выступать как требования нормативов, так и особенности личности каждого обучаемого, его цели и задачи, определяемые в профессиональном аспекте. Мотивационная составляющая в качестве одного из методов увеличения уровня эффективности обучения определяется в качестве требуемого условия любой разновидности деятельности [2]. Выполним анализ основных методов повышения внутренней мотивации обучающихся на занятиях по русскому языку в высших учебных заведениях.

Ранее уже был отмечен факт существования двух разновидностей мотивации: внутренней и внешней. В качестве основания внешней мотивации для большинства обучающихся выступает желание хорошей сдачи экзамена, получения положительной оценки. При этом большинство студентов не понимают важности изучения русского языка для их последующей карьеры в профессиональном аспекте. Однако даже теми студентами, которые осознают важность данных знаний, такая необходимость воспринимается в качестве чего-то определенно отдаленного, не относящегося к проблемным аспектам и личным интересам, которые имеются у них в текущий период времени [5]В процессе изучения русского языка как иностранного чрезвычайно важную роль играет повышение внутренней мотивации студентов и предоставление им возможности полной реализации собственных полученных знаний и приобретенных способностей. В рамках достижения данной цели используются следующие способы:

1. Мотивационный способ, при котором проводятся занятия в форме обсуждений открытого типа, а в задачу обучающихся входит самостоятельный выбор темы для проведения бесед. Они обсуждают наиболее интересующие их вопросы. Преподаватель должен направить дискуссию в правильное русло, а также в последующем организовать и поддержать ее. При этом он может предложить и свои темы. Вопросы [8], к которым обучаемые проявили наибольший интерес, могут быть перенесены на дальнейшие занятия.

Рекомендуется проведение подобных занятий в первый период обучения, в целях составления перечня наиболее интересующих вопросов для студентов, а также подбора текста, максимально соответствующего данным темам. Подобные тексты можно будет использовать как при обсуждении в процессе занятий, так и в качестве материала с целью дополнительного чтения. Даже при отсутствии их непосредственного отношения к экономической тематике они будут способствовать более эффективному обучению студентов русскому языку и увеличению уровня их коммуникабельности.

Как правило, эффективность обучения может быть повышена при использовании устного народного творчества (пословиц, поговорок, крылатых выражений). Если же такое творчество еще и напрямую связано с учебным материалом, то это вообще идеальный вариант. К примеру, в рамках изучения темы «Труд», обучающимся можно предложить обсудить такие поговорки: «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда», «Хочешь, есть калачи – не лежи на печи», «Терпение и труд все перетрут» и т.п. [10].

2. Способ повышения мотивационной составляющей будущих экономистов, который заключается в том, чтобы организовывать им встречи со специалистами, которые на профессиональном уровне владеют русским языком. Группа таких специалистов может быть составлена работниками совместных предприятий, сотрудниками учреждений финансового типа Республики Таджикистан. Данная практика распространена в процессе обучения любым профильным предметам, однако при изучении русского языка она может иметь особую эффективность, в связи с наглядным демонстрированием студентам необходимости владения русским языком, что обусловлено реалиями экономической жизни.

3. «Языковый барьер» - понятие, с которым сталкиваются даже те учащиеся, которые имеют хорошую подготовительную базу. Преодоление данного барьера лежит в плоскости проведения специальных семинарных занятий, предназначенных для

подробного рассмотрения часто встречающихся сложных моментов изучения русского языка. Такие семинары будут способствовать не только более успешному решению данных проблемных аспектов, но и улучшению морально-климатической атмосферы в учебном коллективе. Благодаря этому у педагога появится возможность проведения обучения на более высоком уровне преподавания.

4. Обучающий должен не только иметь хорошие знания по своему предмету, но и прибегать к использованию нестандартных, нешаблонных подходов в процессе обучения, к применению различных источников. Особая важность такого положения дел видится в тех случаях, когда обучающиеся по экономическим направлениям применяют свои знания в практической плоскости.

Использование данного пособия, а также различных форм и методов работы даст преподавателю возможность нахождения наиболее эффективных способов увеличения мотивационной составляющей студентов в процессе обучения русского языка [7]. Этому будут способствовать не только его навыки и опыт в профессиональном аспекте, но и личностные качества, а также имеющийся у него авторитет.

Далее проанализируем один важный момент, при использовании каких именно подходов педагога к студентам в процессе обучения их русскому языку в неязыковых высших учебных заведениях можно наиболее эффективно обучить будущих специалистов, а также произвести их становление в профессиональном аспекте.

Деятельностный подход предусматривает определение обучающегося в качестве активного творческого начала. В процессе взаимодействия с окружающими он обучается построению самого себя. Именно деятельность и процесс деятельности делает учащегося самим собой, его личность развивается и актуализируется в самостоятельной форме.

Развитие технологических решений в педагогике в странах с развитой экономикой предусматривает акцентирование внимания на обучение самостоятельного умения добычи необходимой информации, вычленения проблемных аспектов, установления различных задач, поиска методов их грамотного решения, анализа полученных знаний и применения их в практической плоскости. Возможность решения данных задач имеется в процессе организации учебного процесса в соответствии с деятельностным подходом.

Обучение в своем содержательном аспекте должно способствовать развитию любознательности и заинтересованности. Также оно должно приводить к осознанию необходимости обучаемого материала, удовлетворенности в интеллектуальном аспекте, связанной с процессом обучения [13].

Задача педагога состоит во введении обучающегося в предметную сферу, в создании атмосферы включенности в эмоциональном аспекте, в возбуждении интереса к обучаемому предмету, а также в закладывании базовых положений системных знаний, в отработке техники исполнения разновидностей деятельности в процессе решения разнообразных задач по обучению, в обеспечении успешности его будущей карьеры.

Преподаватель, развивающий личность и сохраняющий индивидуальность обучающихся, учит их осознанию себя в качестве участников общей группы, которая успешно решает обучающие и воспитательные задачи, совершенствованию их навыков, связанных с познанием и исследованием, поощрением их творческой активности; развитию умений постановки целей, планированию работы, анализу и оцениванию собственной деятельности и др. [1]. В рамках данного подхода преподаватель не «подавляет» обучающихся собственным авторитетом, не старается иметь устрашающий вид «контролера», оценивающего знания. Он для них, в первую очередь, наставник, который одновременно является доброжелательным, но вместе с тем, и требовательным. У студентов не должно быть страха, связанного с тем, чтобы уточнять у преподавателя непонятные моменты, переспрашивать все, что они изначально не

уяснили. Настоящий преподаватель характеризуется открытостью для проведения бесед с обучающимися, он смотрит на каждого своего студента как на индивидуальную личность и относится к нему с соответствующим уважением. Даже при отсутствии у студента понимания какого-либо момента, его не нужно винить в лени и негативно оценивать его умственные способности. Преподаватель должен стремиться к тому, чтобы всегда иметь перед студентами авторитет, как в профессиональном, так и в личностном аспекте.

Учебный процесс должен начинаться с детального обсуждения преподавателя со студентами планируемых к изучению тем, а также с рассмотрения основополагающих понятий. Педагог вместе с обучающимися может произвести составление перечня материалов для дополнительного чтения. Конечно, это все должно сопровождаться учетом специфических особенностей профильного предмета учащихся. Так, для будущих бухгалтеров чрезвычайно ценной будет информация относительно стандартов международного уровня в системе бухгалтерского учета. Для маркетологов, менеджеров, а также специалистов по работе с ценными бумагами тоже необходимо принимать во внимание специфические особенности в подборе дополнительных источников [6]. В связи с тем, что данные отрасли определяются в качестве относительно новых для экономической отрасли Республики Таджикистан, основанием их совершенствования должен быть опыт иностранных государств. Таким образом, чрезвычайно важным является умение педагога, который обучает студентов русскому языку, делать все от себя зависящее для формирования навыков обучаемых в лингвистическом и профессиональном аспекте. Очень важным показателем является соотношение между временем, которое потрачено в процесс обучения русскому языку на введение нового материала и рассмотрение нового проекта, а также временем, в течение которого повторялся уже пройденный материал и закреплялись полученные знания. Ведь возможности для глубокого закрепления пройденного материала напрямую зависят от количества времени, которое уходит на освоение нового материала: чем больше второго (времени), тем меньше первых (возможностей) [5]. И это может негативно отразиться на качестве обучения. Наряду с тем, чем больше времени нужно тратить на то, чтобы повторять пройденный материал и контролировать достигнутые результаты, тем более низкая скорость продвижения будет зафиксирована в учебном процессе. Таким образом, в обязанность опытного специалиста входит оптимизация данного соотношения. Он должен сделать так, чтобы обучение продвигалось достаточно быстрыми темпами при одновременно надежном закреплении пройденного материала. Это становится возможным при использовании следующих способов:

1. Тщательный отбор учебного материала, способствующий высокоскоростному и эффективному изложению информации учащимся. В содержании данного материала должны содержаться все требуемые сведения, и наряду с тем – минимум сложных и недостаточно актуальных оборотов языковой системы.

2. Изложение представляемых данных в структурированной форме, при использовании как текстовых, так и графических форм (таблиц, схем, графиков).

3. Предоставление определенных заданий учащимся с целью изучения в самостоятельной форме, при обязательном дальнейшем контроле их усвоения. Благодаря этому можно не только сократить период времени, который преподаватель тратит на объяснение нового материала студентам, но и стимулировать работу последних к самостоятельной деятельности [11].

Для овладения студентами вузов экономического направления правилами русского языка, преподаватель должен максимально приблизить обучаемый материал и решаемые задания к практическим реалиям, с которыми студент столкнется после окончания учебного заведения. Таким образом, содержимое заданий должно

характеризоваться непосредственным отношением к будущей специальности студентов как экономистов высокого уровня квалификации. Особое значение в процессе выполнения заданий акцент необходимо делать как на правильности высказываний учащихся в грамматическом аспекте, так и на том, чтобы данные задания были в достаточной мере насыщены необходимой информацией. В процессе оценивания работы студентов преподаватель должен учитывать следующие факторы: эффективность процесса общения.- доступность изложенного материала. способность учащихся к самостоятельному разрешению появившихся затруднений при недопонимании определенных моментов. использование студентами в процессе общения определенных форм проведения вежливого общения, принятых в русском языке.

Итак, определяющее значение для достижения высокого уровня эффективности продвижения обучения имеет преподаватель, который принимает непосредственное участие в процессе данного обучения. Таким образом, определенные качества преподавателя, проявляемые в профессиональном и личностном аспекте, напрямую влияют на успешность формирования из студентов профессионально компетентных специалистов.

Рецензент:Ходжиматова Г.М.- д.п.н., профессор ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его законномерные основы и методы/ СИ. Архангельский.- М.: Высш. шк., 1990. - 256 с.
2. Асанов Н.А. Кредитная технология в системе магистратуры КазНУ им. аль-Фараби/ Н.А. Асанов // Интернет: Сайт Центра сравнительной образовательной политики http://www,ccep.ru/ h[rnl/TexEI .htm#coderzh4>
3. Баранов, М.Т. Методика преподавания русского языка /М.Т. Баранов, Т.А. Ладыженская и др.- М.: Просвещение, 1990. - 366 с.
4. Барлас Л.Г. Русский язык. Стилистика: пособие для учителей / Л.Г. Барлас - М.: Просвещение, 1978. - 256 с.
5. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения/ В.П Беспалько. - М.: Педагогика, 1995. -317 с.
6. Васильев Ю.К. Экономическое образование и воспитание учащихся/Ю.К. Васильев.- М.: Просвещение, 1983.- 186 с.
7. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя. - 3-е изд., доп., перераб / Н.Д. Гальскова. – М.: Аркти, 2004. -192с
8. . Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход как основа организации образовательного процесса. Воспитать человека / И.А.Зимняя. - М.: Просвещение, 2002. - С. 150-155.
9. Ильина Ж.В. Формирование готовности студентов неязыкового вуза к профессиональному самопознанию в процессе обучения иностранному языку: дис. ...канд. пед. наук / Ж.В. Ильина. - Пенза, 2006. - С. 100-115.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. - М.: Наука, 1998. - 263 с.
11. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В.С.Леднев.-М.: В.Ш., 1991. - 223 с.
12. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному: психолингвистические очерки / А.А. Леонтьев.- М.: МГУ, 1970.
13. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы. - М.: Просвещение, 1987. – 157 с.
14. Митина Л.М. Психология профессионального развития / Л.М. Митина. - М.: ВЛАДОС, 1998. – 496 с.
15. Образцова Л.Ю. Формирование профессиональной направленности при обучении иностранным языкам / Л.Ю. Образцова // Методика преподавания иностранных языков в вузе. Вып.1 -Л.: ЛГУ, 1978. - С. 61- 63. Iterature

ТАШАККУЛИ ДОНИШ, МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ МАХСУСИ Д ОНИШҶӮЁН ҲАМЧУН ШАРТИ РУШДИ ХИСЛАТҲОИ ЭҶОДӢ ВА КОРОМУЗИИ ОНҲО ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Вазифаи асосии муаллими забони русӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ аз он иборат аст, ки ҳамоҳангии хусусиятҳои гуногуни барномаҳои таълимиро таъмин кунад. Ҳамзамон, бояд ба

сифати асосҳо талаботи стандартҳо ва хусусиятҳои шахсияти ҳар як донишҷӯ, ҳадафҳо ва вазифаҳои он дар ҷанбаи касбӣ муайян карда шаванд. Дар раванди омӯзиши забони русӣ нақши ҳавасмандкунии донишҷӯён, фароҳам овардани имкониятҳо муҳим аст. Усули ҳавасмандгардонӣ, ки дар шакли мубоҳисаҳои кушод гузаронида мешавад ва донишҷӯён барои гузаронидани суҳбат як мавзуъро интихоб мекунанд. Омӯзгор шахсиятро ташаккул дода, шахсияти хонандагонро нигоҳ медорад, ба онҳо таълим медиҳад, ки худро ҳамчун аъзои як гурӯҳи умумӣ, ки вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявиро бомуваффақият ҳал мекунанд, дарк намоянд; малакаи онҳоро вобаста ба дониш ва тадқиқот такмил медиҳад, фаъолияти эҷодии онҳоро ҳавасманд мегардонад; малакаи муайян кардани ҳадафҳо, банақшагирии кор, таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти худро ташаккул медиҳад.

Калидвожаҳо: дониш, малака, маҳорат, мутахассис, забони русӣ, фаъолият.

ФОРМИРОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ БАЗОВЫХ ЗНАНИЙ, УМЕНИЙ И НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ИХ ТВОРЧЕСКИХ И ДЕЛОВЫХ КАЧЕСТВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Главная задача преподавателя русского языка в неязыковом высшем учебном заведении заключается в том, чтобы обеспечить органичное сочетание различных особенностей программы обучения на соответствующих занятиях. При этом основаниями должны выступать как требования нормативов, так и особенности личности каждого студента, его цели и задачи, определяемые в профессиональном аспекте. В процессе изучения русского языка как иностранного чрезвычайно важную роль играет повышение внутренней мотивации студентов и предоставление им возможности полной реализации собственных полученных знаний и приобретенных способностей. Мотивационный способ, при котором проводятся занятия в форме обсуждений открытого типа, а в задачу обучающихся входит самостоятельный выбор темы для проведения бесед. Преподаватель, развивающий личность и сохраняющий индивидуальность обучающихся, учит их осознанию себя в качестве участников общей группы, которая успешно решает обучающиеся и воспитательные задачи; совершенствованию их навыков, связанных с познанием и исследованием, поощрением их творческой активности; развитию умений постановки целей, планированию работы, анализу и оцениванию собственной деятельности.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, специалист, русский язык, предмет, деятельность,речь

FORMATION OF SPECIAL BASIC KNOWLEDGE, SKILLS AND SKILLS STUDENTS AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF THEIR CREATIVE AND WORK QUALITIES IN RUSSIAN LESSONS

The main task of the Russian language teacher in the Non-language higher educational institution is to provide an organic combination of various features of the training program in relevant classes. At the same time, the grounds should act as the requirements of the standards and the features of the identity of each student, its goals and objectives defined in the professional aspect. In the process of learning the Russian language as a foreign highly important role, an increase in the internal motivation of students is plays and providing them with the opportunity to fully implement their own knowledge gained and acquired abilities. The motivational method at which classes are conducted in the form of open-type discussions, and the task of students includes an independent choice of topic for conducting conversations. The teacher who develops personality and preserving the individuality of students teaches them awareness of itself as participants in the general group, which successfully solves students and educational tasks; improving their skills related to knowledge and research, promoting their creative activity; Development of the skills of setting goals, planning work, analysis and evaluation of own activities.

Keywords: knowledge, skills, skills, specialist, Russian, subject, activity, speech

Маълумот дар бораи муаллиф: ***Ишматова Шоира Абдуганиевна*** **-** Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға**: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Email: **Shoira-510@mail.ru** Телефон**:(92) 706-65-55**

Сведение об авторе: ***Ишматова Шоира Абдуганиевна*** **-** Худжанский государственный университет имени академика Б. Гафурова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1 Email: **Shoira-510@mail.ru** Телефон**:(92) 706-65-55**

Information about the author: ***Ishmatova Shoira Abduganiyevna*** - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1 Email: **Shoira-510@mail.ru** Phone**: (92) 706-65-55**

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

Саидов Абдуқаҳҳор Амирони элконӣ ва ҳукумати онҳо... *5*

Шамолов А.А., Ғуломов Т.М. Нақши мазаҳаби ҳанафия дар ташаккули ҳувият ва арзишҳои миллии тоҷикони Мовароуннаҳру Хуросон.. *14*

Мирзоалиева Муборак Таърихи низоми андозситонӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бухорои Шарқӣ... *28*

З. И. Акрами, Махмудзода С. Некоторые аспекты межнациональных отношений в Таджикистане в период перестройки……………………………………………………………………………… *37*

Мирбобоева Т.Х. Таджикистан-Китай: гуманитарное сотрудничество………………………………… *44*

Медведев В.В., Малахова Л.П. Мордва Обь-Иртышского Севера в материалах переписей населения: динамика численности и расселение…………………………………………………………… *53*

ИЛМҲОИ ФАЛСАФА - ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Одинаев Б. А. Таҳлили муқоисавии институти оила дар зардуштия ва ислом......................... *64*

Ахмедова С.П. Ташаккул ва нақши фарҳанги маънавӣ дар рушди ҷомеаи муосир................ *73*

Иномджонова М. Н. Трансформатсияи маданияти сиёсӣ дар шароити соҳибистиқлолии ҷумҳурии Тоҷикистон.. *80*

Мунаварова Д.О. Нақши фарҳанг дар таҳкими худшиносии миллӣ... *88*

Джонназарова Д.Х. Социальный детерминизм как парадигмы исследования общественного развития.. *95*

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Қодиров К., Ҳусейнов Н.М. Андешаҳои ахлоқӣ-этикии Фаридаддини Аттор……………………… *103*

Аҳророва Г.У. Фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ва худшиносии миллӣ................................ *111*

Азизов А.А., Умаров А.Н. Тарбияи шахсияти хонандагон дар раванди таълими фанни технология (таълими меҳнат).. *119*

Маҷидов Ҳамид, Афизов Сӯҳроб Мафҳуми фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ дар сарчашмаҳои фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ……………………………………………………………………… *127*

Бобоназаров Ш.С. Инсонгароӣ дар маориф………………………………………………………………… *141*

Абдурасулова Р.Т. Истифодаи таълими проблемавӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии раванди таълим……………………………………………………………………………… *151*

Бозоров Хушвахт Мақсад ва вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи таълимӣ дар раванди таълими забони модарии синфҳои ибтидоӣ.. *158*

Ғафурова Д.Ҷ. Худтанзимкунию худидоракунӣ дар раванди педагогӣ.................................. *168*

Шарипов Ш.Б. Масъалаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷавонон дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат... *176*

Саидзода И.М., Саидҷаҳфаров А.И. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди тадриси фанни алгебра.. *184*

Каримова М.М. Масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд аз нуқтаи назари Мир Сайид алии Ҳамадонӣ... *193*

Хайруллоев Д.Ш. Салоҳиятнокии иттилоотиву иртиботӣ ҳамчун омили самаранокии таҳсилоти касбӣ.. *203*

Шарипов Р.С. Ҷанбаи иҷтимоӣ-педагогии ташаккул ва рушди фарҳанги инсон...................... *211*

Дадобоева М.С., Маҷидов П.И. Мавқеи муошират дар инкишофи психикии бачагони синни хурди мактабӣ аз нигоҳи М.И.Лисина... *217*

Усмонов А.А. Методикаи ташаккули дониш ва малакаи иқтисодии хонандагон дар дарсҳои технология………………………………………………………………………………………………… *223*

Тоҳирова М.Ғ. Асарҳои манзум ва аҳамияти онҳо дар таълими ибтидоӣ.............................. *232*

Арабов М.Қ., Розиков П.Ш., Мусоев С.С. Методикаи омӯзиши барноманависии шайъгаро бо истифода аз донишҳои математикаи элементарӣ.. ***239***

Баротзода К.А. Ташаккули фаъолияти илмии донишҷӯён дар лексияҳои методикаи таълими биология.. ***249***

Ҷонмаҳмадов. И. Т. Дар системаи таҳсилоти фосилавӣ ташкил намудани курсҳои таълими барномасозӢ тавассути имкониятҳои таълими инноватсионии платформаи LMS MOODLE ***260***

Ахмедова З.С.Ташаккули салоҳияти таълимии хонандагон аз фанни химия бо истифода аз таҷрибаҳои намоишӣ.. ***271***

Ашурова Ш.К. Коммуникативные упражнения – эффективный путь выработки речевых навыков и умений ***278***

Норбаев Т.С. Сущность и практика организации самостоятельной работы студентов в вузах республики Таджикистан…………………………………………………………………………. ***285***

Таирова М.М. Развитие творческих способностей студентов с использованием декоративно-прикладного искусства как психолого-педагогическая проблема.. ***293***

Хафизова Б.А. Использование мультимедийных программ как инновационный метод в обучении английскому языку……………………………………………………………………..………. ***300***

Файзуллоева Ф.М. Текст как особая форма коммуникации при изучении русского языка……….. ***307***

Метинбоева Н.К. Вопросы педагогического общения в психолого-педагогических исследованиях…………………………………………………………………………………………… ***317***

Умаров А.С. Содержание и методики педагогической деятельности по развитию эмоциональной устойчивости будущих преподавателей английского языка……………….………………………… ***327***

Умарзода Сафарали Умар Теоретические основы использования компьютерно – учебных игр в процессе обучения.. ***334***

Ишматова Ш.А. Формирование специальных базовых знаний, умений и навыков студентов как условие развития их творческих и деловых качеств на уроках русского языка…………………… ***343***

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета» основан в 1990 г. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в «Перечень рецензируемых научных изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук» ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: исторические науки и археология (07.00.00), философские науки (09.00.00) и педагогические науки (13.00.00). Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания **(**www.vestnik-tnu.com**).**

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

2022. №6

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Редактор таджикского языка: Ш.П.Абдуллоева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Корректор: П.Х.Латипова

Издательский центр
Таджикского национального университета
по изданию научного журнала
«Вестник Таджикского национального университета»:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.comj
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: **(+992 37) 227-74-41**

Подписано в печать 22.09.2022 г.